

ISSN: 1302-6879

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl University

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

2020

**Uluslararası
Hakemli Dergi**
*International
Refereed journal*

Sayı/Issue: 50
Yıl/Year: 2020

50

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
the Journal of Social Sciences Institute

ISSN: 1302-6879

Yıl/Year: 2020 Sayı/Issue: 50

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
uluslararası hakemli bir dergidir.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute
is an international refereed journal.

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Periyot / Period: Yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır. / The journal publishes four issues in a year (March, June, September, December).

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe, İngilizce, Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca ve Rusça / Turkish, English, Arabic, Persian, German, French and Russian.

Hakem Kurulu | Referee Board

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute
Uses a double-sided blind referee system in which at least two referees serve.

İndeksler / Indexes

ULAKBİM TR Dizin, MLA (Modern Language Association), ICI (Index Copernicus), SIS (Scientific Indexing Services), MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), InfoBase İndeks, ROOTINDEXING (Journal Abstracting and Indexing Service), JOURNAL FACTOR, BASE (Bielefeld Academic Search Engine), TEİ (Türk Eğitim İndeksi), İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi), SOBİAD (Sosyal Bilimler Atf Dizini)

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır.
The articles in the journal were processed through iThenticate program.

T.C.

**VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

Yayıncı | Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Sahibi | Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına |
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Editörler | Editors

Doç. Dr./ Assoc. Prof. Tahir ZORKUL (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Yunus ÖZDURĞUN (Siirt Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. Kemal TEMİZER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör./Res. Assist. İsa YALÇIN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Tercüme ve Dil Editörleri | Translation and Language Editors

İngilizce Dil Editörleri | English Language Editors

Doç. Dr./Assoc. Prof. Aydın GÖRMEZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Zeki EDİS (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Fransızca Dil Editörü | French Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mustafa SOLMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Almanca Dil Editörü | German Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Süleyman ERATALAY (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Rusça Dil Editörü | Russian Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Nükhet ELTUT KALENDER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Arapça Dil Editörü | Arabic Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Üyesi Ramazan ÖZMEN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Farsça Dil Editörü | Persian Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Abed Elrahim Azzam Mohammad MARASHDEH	Jadara Üniversitesi/Jadara University, Ürdün/Jordan
Prof. Dr./Prof. Abdullah DUMAN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Alfina SİBGATULLİNA	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Prof. Dr./Prof. Ali J. Al-ALLAQ	Al-Ain Üniversitesi/University Birleşik Arap Emirlikleri/United Arab Emirates
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Faruq MAWASI	Al Qasimi Akademisi/Academy, Filistin/Palestine
Prof. Dr./Prof. Fuat GÜLLÜPINAR	Anadolu Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/ University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Hasan ÇİÇEK	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Medhat Saad Mohamed ELGAYAAR	Zagazig Üniversitesi/University, Mısır/Egypt
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Munjid Mustafa BAHJAT	Uluslararası İslam Üniversitesi/International Islamic University, Malezya/Malaysia
Prof. Dr./Prof. Nimetullah HAFIZ	Balkan Tarihi Araştırmaları Merkezi/Center of Balkan History Research, Kosova/Kosovo
Prof. Dr./Prof. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Yunus Emre Enstitüsü/Warsaw Yunus Emre Institute, Polonya/Poland
Prof. Dr./Prof. Sami Alı JABBAR	Basra Üniversitesi/University, Irak/Iraq
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevic KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. M. Salih ARI	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Yakup CİVELEK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Recep DEMİR	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tahir ZORKUL	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Teksa Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Vitaliy POZNAHİREV	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Doç. Dr./Assoc. Prof. Veysi SEVİNÇLİ	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Abdurrahman ÇALIK	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB	Ezher Üniversitesi/University, Mısır/Egypt

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr./Prof. Abdulmenaf TURAN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Alfina SİBGATULLİNA	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Prof. Dr./Prof. Ali Fuat DOĞU	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Azmi SÜSLÜ	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Bayram KODAMAN	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Pro. Dr./Prof. Bülent Cercis TANRITANIR	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Cesur PEHLEVAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Hasan BABACAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Metin AYIŞIĞI	Beykent Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Necdet HAYTA	Gazi Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Nimetullah HAFIZ	Emekli Öğretim Üyesi/Emeritus Academician, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Rafet ÇAVUŞOĞLU	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Reha SAYDAN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Suvat PARİN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevic KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. Tuncay ÖĞÜN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Zafer KANBEROĞLU	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Prof. Dr./Prof. Zeki TAŞTAN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Güneş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. M. Akif ARVAS	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. R. Rahmi TEKİN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Soner İŞİMTEKİN	Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye/Turkey
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Teksa Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA

Sekreteryaya I Secretary

Ahmet KÖKLÜ
Murat ÇABAZ

Dizgi ve Tasarım I Design

Baranoğlu Ofset Matbaacılık / VAN
0432 215 94 06 - 0505 438 11 03
baranogluofset@hotmail.com

Baskı I Print

Baranoğlu Ofset Matbaacılık / VAN
0432 215 94 06 - 0505 438 11 03
baranogluofset@hotmail.com

İletişim Bilgileri I Contact Details

e-posta/e-Mail: sbdergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

e-Aç/Web: <http://www.yyusbedergisi.com> / <http://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed>

Tel /Phone: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24

Faks / Fax: 0432 225 10 52

Adres / Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi I Publication Date

31 Aralık / December 2020

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir. Yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Dergiye gönderilen makaleler iade edilmez. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors and the publication rights belong to the Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute. It can not be reproduced or reproduced in any form, in whole or in part, without the permission of the publisher. Editorial board of the journal is free to publish the articles. Articles submitted to the journal are not returned. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

İçindekiler / Contents

Ömer OBUZ	Editörden <i>From the Editor</i>	10
------------------	-------------------------------------	----

■ Araştırma Makaleleri / Research Articles

Kemal YAKUT	İttihad-ı Anasırdan Husumete: 1914 Rum Göçü <i>From the Union of Decrepit to the Hostility: Greek Migration in 1914</i>	13
--------------------	--	----

Yusuf Ziya BİLDİRİCİ	Denizli'de Mübadillerin Yerleşim Sorunları <i>Housing Problems of Refugees in Denizli</i>	47
-----------------------------	--	----

Ferit YÜCEBAŞ Abdurrahman YALÇINKAYA	Millî Mücadele Dönemi İşgal Hareketleri ve Dış Politikasının Vakit Gazetesindeki Yansımaları (16 Mayıs 1919-20 Kasım 1922) <i>National Struggle Period Occupation Movements and the Reflections of Foreign Policy in the Vakit Newspaper (16th May 1919-20th November 1922)</i>	69
---	--	----

Mehmet ÖZALPER	Millî Müdafaa Vekâleti Raporlarında Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1933) <i>Turkish Armed Forces in the Reports of the National Defense Ministry (1923-1933)</i>	87
-----------------------	---	----

Erkan IŞIKTAŞ	5249 Numaralı Gümrük Tarife Defterine Göre Diyarbakır Gümrüğüne Getirilen Emtialar: Emtia'nın Cinsi, Vergisi ve Emtia-Fiyat İlişkisi <i>According to the Customs Tariff Book Number 5249, The Commodity Brought to Customs Diyarbakır: Type of Commodity, Tariff and Commodity-Price Relationship</i>	109
----------------------	--	-----

Yağmur ŞEN Rahmi TEKİN	Osmanlı Devrinde Mahmudî (Hoşab) Beyliği <i>Mahmudî (Hosab) Principality in the Ottoman Period</i>	141
-----------------------------------	---	-----

Esra KAÇMAZ LEVENT Hanifi BİBER	Yeni Assur Ordusunda Savaş Arabaları <i>Chariots in Neo-Assyrian Army</i>	163
--	--	-----

Hakan KARAASLAN	Evrilen Uluslararası Sistemde Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Değişen Güvenlik Algılamaları <i>Changing Security Perceptions of the European Union Towards Turkey in the Evolving International System</i>	191
------------------------	--	-----

Mezher YÜKSEL	2000-2019 Döneminde Türkiye ile Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İktisadi İlişkiler <i>Economic Relations between Turkey and the Middle Eastern Countries in the 2000-2019 Period</i>	223
Murat ÖZTÜRK Tolga ÖNTÜRK	Vanlı Dîvân Şâiri Sa'îdî Abdülbâkî ve Şiirleri <i>Poet of Divan Sadi Abdalbaki from Van and His Poems</i>	249
Fethi DEMİR	Tür Kuramı Bağlamında Yeraltı Edebiyatına Bir Bakış <i>An Overview of Underground Literature in the Context of Genre Theory</i>	279
Hasan CUŞA	Bilge Karasu'nun Kısmet Büfesi Adlı Eserinde Kuramsal Okur Modeli Bağlamında Olabilirlikler Labirenti <i>Labyrinth of Possibilities in the Context of the Theoretical Reader Model in Bilge Karasu's Kısmet Büfesi</i>	295
Pınar ALÇİÇEK	Faruk Duman'ın "Sencer ile Yusufçuk" Adlı Öyküsünde Yenilikçi Arayışlar <i>Innovative Quests in Faruk Duman's Story "Sencer and Yusufçuk"</i>	311
Hasan YENİÇIRAK	On Revolution: What is Revolution? What are the Differences that Distinguish Revolution from Other Forms of Political Violent? <i>Devrim Üzerine: Devrim Nedir? Devrimi Diğer Siyasal Şiddet Formlarından Ayıran Farklılıklar Nelerdir?</i>	329
Davut OKÇU	İslami İlimler Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Metaforik Algılarındaki Değişimin İncelenmesi (Batman Örneği) <i>Investigation of Changes in Islamic Sciences Faculty Students' Metaphoric Perception Regarding Teaching Profession (Batman Sample)</i>	343
Aylin NALÇACI İKİZ	Turizm İşletmelerinde Cinsiyet Ayrımcılığı ve Kadın Çalışanlar: Yöneticilerinin Konuya İlişkin Tutum ve Uygulamaları <i>Gender Discrimination and Women Employees in Tourism Enterprises: Attitudes and Practices of Managers on the Subject</i>	373

Mehmet GÖKTEPE	Resim Sanatında Kahve ve Kahvehaneler Konusu Üzerine Bir Çalışma <i>A Study on Coffee and Coffee Facilities in Painting Art</i>	397
Nergiz KARADAŞ	Türk Sinemasında Arabesk: “Müslüm” Filmi Üzerine Bir İzleyici Çalışması <i>Arabesque Music in Turkish Cinema: An Audience Study on the Film “Müslüm”</i>	431
Sedat KARAKAYA	Mahalle Yönetimi ve Temel Sorunları <i>Neighborhood Governance and it's Main Problems</i>	461
Abdurrahman ÇALIK Abdülhamid ADAM	Helal Turizm: Teorik Bir İnceleme <i>Halal Tourism: A Theoretical Investigation</i>	487
Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları <i>Publishing Principles and Writing Rules</i>		503

Alan Editörleri / Area Editors

Arap Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Arabic Language and Literature
Doç. Dr./Assoc. Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Arkeoloji Alan Editörü / Area Editor of Archeology
Prof. Dr./Prof. Rafet ÇAVUŞOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Coğrafya Alan Editörü / Area Editor of Geography
Prof. Dr./Prof. Faruk ALAEDDİNOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Eğitim Bilimleri Alan Editörü / Area Editor of Education Sciences
Doç. Dr./Assoc. Prof. Hüseyin ARTUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Felsefe Alan Editörü / Area Editor of Philosophy
Doç. Dr./Assoc. Prof. Eren RIZVANOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Fransız Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of French Language and Literature
Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Gülşen TORUSDAĞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Güzel Sanatlar Alan Editörü / Area Editor of Fine Arts
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Halit YABALAK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Area Editor of Economics
Prof. Dr./Prof. Muhammed Şükrü MOLLAVELİOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of English Language and Literature
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sezen ARSLAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İşletme Alan Editörü / Area Editor of Management
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Alan Editörü / Area Editor of Public Administration and Political Science
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sait EBİNÇ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sanat Tarihi Alan Editörü / Area Editor of Art History
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Osman AYTEKİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sosyoloji Alan Editörü / Area Editor of Sociology
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emin Yaşar DEMİRCİ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Turizm Alan Editörü / Area Editor of Tourism
Prof. Dr./Prof. Faruk ALAEDDİNOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Tarih Alan Editörü / Area Editor of History
Doç. Dr./Assoc. Prof. Mehmet PINAR - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Turkish Language and Literature
Doç. Dr./Assoc. Prof. Recep DEMİR - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of The This Issue

Prof. Dr./Prof. Alaattin KARACA	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Ali AÇIKEL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Arda ARIKAN	Akdeniz Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Esra SARIKOYUNCU	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. İsmail ÖZÇELİK	İstanbul Aydın Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Muhsin MACİT	Anadolu Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Murat KAYRI	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Prof. Dr./Prof. Yaşar BAŞ	Bingöl Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Aydan ÖZSOY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Birgül KOÇAK OKSEV	Bartın Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Çiğdem AKMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Evren KARAYEL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Fethi DEMİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Fuat GÜLLÜPİNAR	Anadolu Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Gökay DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Gül ERKOL BAYRAM	Sinop Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. İlyas AKMAN	Mardin Artuklu Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Mehmet Ali GENÇ	Necmettin Erbakan Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Mehmet PINAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Mehmet Sait ÇALKA	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Rahmi TEKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Resul BABAĞLU	Siirt Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Şerif DEMİR	Siirt Üniversitesi/University
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tahir ZORKUL	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Akif ÖZTÜRK	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Fuat ELKONCA	Muş Alparslan Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Hakan KARAASLAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Hasan CUŞA	Munzur Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Levent YİĞİTTEPE	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Murat AYTAŞ	Selçuk Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Murat FİDAN	Kastamonu Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Mustafa DEMİRTAŞ	Uşak Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Osman KARACAN	İnönü Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Resul YAVUZ	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sağbetullah MERİÇ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Salih KAYMAKÇI	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sedat ÇELİK	Şırnak Üniversitesi/University
Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Vedat YILMAZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University
Dr. Cihad İslam YILMAZ	Polis Akademisi / Police Academy
Dr. Simge DİNÇARSLAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/University

Editörden...

Kıymetli okurlarımız,

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin 2020 yılına ait son, yani Aralık sayısını sizlere sunmaktan mutluluk duyuyoruz.

Bu sayımız farklı disiplinlerden oluşan oldukça önemli 20 makaleden oluşmaktadır. Söz konusu çalışmalar önceki sayılarımızda olduğu gibi ciddiyetle değerlendirilmiştir. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde sonlanmasında katkısı olan değerli yazarlara, yazıları inceleyip sık dokuyan hakemlere ve editörlerimize, naçizane teşekkürlerimi iletiyorum.

Sağlıklı günlerde, 2021 yılında, yeni sayılarımızda buluşmak dileğiyle...

Ömer Obuz / Editör

From the editor...

Dear readers,

We are pleased to present to you the latest, December issue, Journal of the Institute of Social Sciences of Van Yüzüncü Yıl University in 2020.

This issue consists of 20 precious articles from different disciplines. The studies in question have been elaborated, as in our back numbers. Thanks to our esteemed authors, reviewers and editors who have contributed to this process.

Hope to meet in our new numbers in 2021

Have healthy days!

Ömer Obuz / Editor

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 13-46
ISSN: 1302-6879

İttihad-ı Anasırdan Husumete: 1914 Rum Göçü From the Union of Decrepit to the Hostility: Greek Migration in 1914

• Kemal YAKUT*

*Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Eskişehir/Türkiye.
Prof. Dr., Anadolu University, Faculty of
Letters, Department of History,
Eskişehir/Turkey.
kyakut@anadolu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8048-5658

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
17/07/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
01/12/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
31/12/2020

Atrf: Yakut, K. (2020). İttihad-ı Anasırdan Husumete: 1914 Rum Göçü. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 13-46

Citation: Yakut, K. (2020). From the Union of Decrepit to the Hostility: Greek Migration in 1914. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 13-46

Öz

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi itttihad-ı anasır düşüncesini diriltmiş ve unsurlar arasında görelî bir işbirliği havası oluşturmuştu. Ancak kısa bir süre sonra bu işbirliği yerini gerginliğe, ardından çatışmaya bırakmıştı. Giritli milliyetçi Rumların Ada'yı Yunanistan'a ilhak etme girişimleri Müslüman-Türk kesimin tepkisiyle karşılaştı. Yunan vatandaşlarına karşı boykot düzenlendi. Bu boykot ülke geneline yaygınlaştırıldı. Boykotaj Cemiyetleri halkı harekete geçirdi. Boykot sırasında Yunan uyruklu kişiler ile Osmanlı vatandaşı Rumları özdeşleştiren tavırlar sözkonusu oldu. İktisadi harp teması işlendi. Rum Cemaatinin sadakati sorgulandı. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'nda ağır bir yenilgi alması ve bu yenilginin alınmasında Rum Cemaatinin de rolünün de olduğuna inanılması sonucu, Osmanlı vatandaşı Rumlara da boykot düzenlendi. Balkan Savaşlarında uğranılan facia Rum Cemaatinin üzerinde baskı kurulmasına yol açtı. Edebi birçok eserde de "ötekileştirici" dil kullanıldı. Türk milliyetçiliğinin argümanları belirgin hale getirildi. Ege de adaları ve Rumeli'de geniş topraklar kaybeden Osmanlı yönetimi, Alman subaylarının önerisiyle sözkonusu bölgelerin demografik yapısını değiştirmeye karar verdi. Bu makalede 1914'te önce Trakya'da, ardından da Batı Anadolu'da gerçekleşen Rum göçü ele alınacaktır. Rum göçüne yol açan siyasi, toplumsal ve kültürel iklim değerlendirilecektir. Göçün aşamaları ve etkileri ile uluslararası yansımaları makalenin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rum göçü, Balkan savaşı, Rum boykotu, tercümanlar heyeti, Aydın vilayeti

Abstract

Declaration of the II. Constitutional Monarchy revived the idea of the union of decrepit and created a relative cooperation between the elements. However, this cooperation soon gave way to tension and then conflict. The attempts of the Cretan nationalist Greeks to annex the island to Greece met with the reaction of the Muslim-Turkish people. A boycott was held against Greek citizens. This boycott was spread throughout the country. Boycott Communities gave a fillip to the public. During the boycott, there were attitudes that identified Greek nationals with Ottoman citizens. Economic warfare was thematised. As a result of the heavy defeat of the Ottoman Empire in the Balkan Wars and the belief that the Greek Community played an important role in this defeat, a boycott was also held against the Greeks who are the Ottoman citizens. The tragedy of the Balkan Wars brought about the pressure on the Greek community. Marginalization language was used in many literary works. The arguments of Turkish nationalism were became apparent. The Ottoman administration, which lost extensive lands in the Aegean islands and Rumelia, decided to change the demographic structure of the regions in question with the suggestion of German officers. This article focuses on the Greek immigration firstly in the year of 1914 in Thrace and then in Western Anatolia. The political, social and cultural conditions that led to the Greek migration will be evaluated. Stages and the effects of the migration and its international reflections will be the large part of the article.

Keywords: Greek migration, Balkan war, Greek boycott, delegation of interpreters, province of Aydın.

Giriş

Yakın Türkiye tarihinde çok az hadise 23 Temmuz 1908'deki "Hürriyetin İlanı" kadar toplumun üzerinde iyimser bir hava oluşturdu. Bu tarihi günü izleyen haftalarda ülkenin her köşesinde çeşitli etnik ve dini grupların katıldığı kutlamalar yapıldı (İbar, 2019: 17).

'İnkılab-ı Azim' ya da "10 Temmuz İnkılabı" denilen 1908 hareketinin birleştirici olup olmadığı tartışmalıdır. Farklı etnik ve dini grupların özerklik eksenli taleplerinin Meşrutiyet hükümetleri veya İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından karşılanması pek mümkün gözüküyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908'de, Kanun-ı Esasi'yi yürürlüğe koymayı ve devleti korumayı amaçlamıştı. Ardından Türkçülüğü geliştirmeye çalıştı (Tunaya, 1989: 303-316). Modern Türkiye tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınan E. Jan Zürcher bu politikayı "Osmanlı Müslüman milliyetçiliği" olarak da ifade etmektedir (Zürcher, 2005: 152). Haliyle bu tutum, Müslüman ve Türk olmayan unsurların "dışlanmasına ve Türkleşmeyi reddeden" unsurların milliyetçi muhalefetine ivme kazandırdı. Nitekim Meşrutiyet'in ilanının üzerinden bir ay geçmeden Bulgar, Rum ve Arnavut Meşrutiyet Klüpleri gibi kültürel ve siyasi amaçlar taşıyan

örgütlerin kurulması bu görüşü kanıtlar niteliktedir (Tunaya, 1988 501-611).

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile gayrimüslimler arasında ilk gerilim Meclis-i Mebusan seçimleri sırasında yaşandı. Rumlar, İttihatçıları seçim sırasında usulsüzlük yapmakla suçladı ve bu durumu Babialı önünde protesto etti (Ahmad, 2017: 55-56). Bir başka önemli gerilim de gayrimüslimlerin askere alınması ile ilgili yasa tasarısı tartışılırken yaşandı. Rum Cemaati, Rum subaylarının komutasında ve Müslümanlardan ayrı alaylarda askerlik yapmak istediklerini belirtti. Ayrıca hükümetin kabul etmekte zorlanacağı diğer bir istekleri de askeri birliklerde imamlar gibi papazların da bulunmasıydı (Gülsoy, 2000:141-1444; Ahmad, 2017: 56).

Meclis-i Mebusan'da bulunan Rum mebusların büyük bir kısmının İttihatçıların en katı muhalifleriyle birlikte hareket etmesi - özellikle Prens Sabahaddin'le- gerilimi daha da arttırdığı söylenebilir. Bazı Rum seçkinlerinin Osmanlı aidiyeti yerine Yunan kimliğine atıfta bulunmaları gerilimi berraklaştıran unsurlardan biriydi. Meclis-i Mebusan'da Rum kökenli mebuslar içerisinde en aktif olanlardan biri olan Harisiyas Vamakas kendisini Osmanlı'dan çok Yunanlı gibi hissettiğini açıklamaktan çekinmemiştir (Ahmad, 2017: 62). Ayrıca Osmanlı Rum cemaati üyesi birçok tüccarın Yunanistan vatandaşlığını taşıması da boykotçu milliyetçi çevrenin üzerinde durduğu konulardan biriydi (Çetinkaya, 2015: 111-112).

Osmanlı Rum Cemaati ile anlaşmazlıkları derinleştiren gelişmelerden biri de Girit hadisesinden dolayı önce Yunanlılara ardından da Osmanlı vatandaşı Rumlara uygulanan boykottu. Kısaca resmedildiği üzere 1908 hareketinden sonra İttihatçıların izlediği "millet-i hâkime" veya "Osmanlının Müslümanlaştırılması" politikasından dolayı diğer azınlık gruplarıyla olduğu gibi Rum Cemaati ile de ilişkiler gerginleşmiş ve onarılması güç bir evreye girmişti. Söz konusu gelişmeler 1914 Rum göçünü etkileyen veya tetikleyen unsurlar arasında sayılmaktadır.

1. Yunan-Rum Boykotu ve İttihad-ı Anasır'ın Çözülmesi

Giritli Rum milliyetçileri, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Ada'yı Yunanistan'la birleştirmek için çok sayıda ayaklanma çıkardı. Hatırlanması gereken temel hususlardan biri de Giritli Rum milliyetçilerine Düvel-i Muazzama'nın yardım etmesi ve Ada'nın adım adım Osmanlı yönetiminden koparılarak Doğu Akdeniz'de stratejik üstünlük sağlamak istenmesiydi (Hüseyin Hıfzı, 1326: 2-6; Adıyeke, 2000: 28-29). Osmanlı yönetimi, her ayaklanma sonrasında Ada'nın özerklik sınırlarını genişletti. Ancak, bu tutum da milliyetçi Rumları

dindirmedi (Adıyeke, 2000: 33-40). Girit'teki Osmanlı egemenliğinin iyice silikleşmesi sonucu Giritli binlerce Müslüman Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra iç ve dış politikada karşılaşılan krizler, Girit sorununu ülkenin en çarpıcı sorunlarından biri haline gelmesine yol açtı. Kandiye'de toplanan Rumlar 7 Ekim'de Yunanistan'a katıldıklarını açıkladılar. Girit Umumi Meclisi 12 Ekim'de ilhakı onayladı (Girit Meselesi Nasıl Hal Edilmeli, 1326: 28-29). Girit Umumi Meclisi, Ada halkına öteden beri uygulanan özerklik fermanlarının uygulanmayacağını ve Yunan Anayasası'nın kabul edileceğini duyurdu (İrtem, 1999: 232-233). Dört Büyük Avrupa Devleti (İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya) başlangıçta ilhak kararını kayıtsızlıkla karşılamakla birlikte daha sonra bu eylemi kabul etmediklerini ve Yunan bayrağının indirilmesi gerektiğini açıkladılar. Böylece Girit üzerindeki Osmanlı egemenliğinin zayıflatılmış bir şekilde sürdürülmesi sağlanmış oldu.

Giritli Rumların ilhak girişimi Osmanlı kamuoyunda özellikle Müslümanlar arasında infial yarattı. Ülkenin birçok bölgesinde mitingler düzenlendi. Ülke genelinde düzenlenen mitingler arasında en fazla dikkati çeken, 200 bin kişinin katıldığı öne sürülen İstanbul mitingi oldu. Mitingde, Girit'in vatanın bölünmez bir parçası olduğu, Ada'yı korumak için her türlü çabanın gösterileceği ve bu amaçla "Girit Cemiyet-i Osmaniyyesi" adıyla bir örgütlenmeye gidileceği açıklandı. Taşrada oluşturulan miting heyetleri ise başta Meclis-i Mebusan olmak üzere birçok kuruma telgraflar gönderdi (Yakut, 2010: 1124). İstanbul'da Rumca yayınlanan Proudos gazetesi Rumlara ve Hristiyanlara boykot düzenleneceği ve hatta bu boykotun Fransa ve İtalya'ya da yaygınlaştırılacağına ilişkin bir iddiadan bulundu. Ünlü İttihatçı gazeteci ve aynı zamanda İstanbul milletvekili olan Hüseyin Cahit, Tanin'de "dahilde Rum ve ale-l umum Hristiyan vatandaşlarımıza karşı Müslüman vatandaşlar tarafından boykotaj icrası tasavvurundan bahsetmek kadar hainâne ve namerdâne bir hareket olamaz" diyerek bu iddiayı yalanladı (Hüseyin Cahit, 1324:1). Bu süreçte Yunanlılara karşı fiili bir boykot düzenlenmedi. Söz konusu dönemde Avusturya-Macaristan'a uygulanan boykotun da bunda etkili olduğunu vurgulamak gerek. Ancak Girit Sorunu Temmuz 1909'da yeniden alevlendi. Dört büyük Avrupa devletinin Ada'dan askerlerini çekmesinden sonra Giritli Rum milliyetçileri Müslümanlara karşı saldırıya geçti. Bu grup, Hanya Kalesi'ne Yunan bayrağı çekti. Ada'daki Müslümanları göçe zorladı (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Meclis'i Vükela Mazbataları, Dosya no:129, Gömlek No:30). Dört Büyük Avrupa Devleti 18

Ağustos'ta Ada'ya birer savaş gemisi göndererek, milliyetçi Rumları frenledi ve Hanya Kalesi'nde göndere çekilen Yunan bayrağını indirdi (Tukin, 1993: 802). Bu son hadise Osmanlı kamuoyunun öfkesini daha da arttırdı. Ağustos ayının ilk günlerinde protesto mitingleri yaygınlaştı ve Yunan malları ile vapurlarına yönelik boykot çağrıları yapıldı. Bu çağrılara ülkenin bazı köşelerinden olumlu cevap verildi ve bazı şehirlerde Yunan mallarına karşı boykot gerçekleştirildi. Öyle anlaşılıyor ki ilk anda bu boykot kararı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne rağmen alınmıştı. Cemiyet boykot konusunda acele edilmemesi eğilimindeydi. Cemiyet'in basındaki en önemli temsilcilerinden olan Hüseyin Cahit, Yunan mallarına karşı bir boykot hareketinin başlatıldığını belirtmekle birlikte boykotun tüm ülkeye yaygınlaştırılması için Yunanistan'ın atacağı adımların beklendiğini açıklamıştı (Kerimoğlu, 2009: 290). Fakat diplomatik ilerleme sağlanamadı ve boykot Ağustos ayının ortalarından itibaren ülke geneline yaygınlaştırıldı ve gazetelerde yayımlanan ilanlarla Osmanlı vatandaşları Yunanistan'a karşı "harb-i iktisadi"ye davet edildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umumisi gazetelerde bir boykot ilanı yayımlayarak yönlendirici oldu: "vatan-ı mu'azzezimizin sükûn ve selâmetini ihlâl eden, tohm-ı fesad ve nifak eken bu haddini bilmez komşumuza artık harb-i iktisadiyle haddini bildirmek vücut tahtına girmiştir; binaenaleyh Osmanlı toprağına ve burada yaşayanlara karşı bir emel-i na-meşru beslemek fikir ve mesleğinden, bi'i-fiil keff-i yed ve kat-ı münasebet edinceye kadar, şimdilik Yunan emtiası ile vesait-i nakliyyesine ve muvaredat-ı sairesine karşı 25 Temmuz 1325 (7 Ağustos 1909) tarihinden itibaren boykot ilanına karar verildiği ilan olunur" (Kerimoğlu, 2009: 291). Birçok şehirde boykotaj cemiyetleri kuruldu. Selanik'te kurulan Boykotaj Cemiyeti, 15 Ağustos 1909'dan itibaren Yunan mallarına karşı boykot düzenleneceğini ilan etti. Boykot hareketi İzmir ve Trabzon'da da büyük heyecan yarattı.

İzmir Sancağı boykotun en düzenli ve şiddetli uygulandığı yerlerden biriydi. İzmir Boykot Cemiyeti'nin yayımladığı bildiriye dikkati çeken en önemli nokta, boykotun sadece Yunan mallarına karşı yapılacağı, Osmanlı vatandaşı Rumlara uygulanmayacağı ve Yunan bayrağı renklerini taşıyan gemi ile dükkân ve mağazaların Yunanlı sayılarak boykot uygulanacağı idi (Kerimoğlu, 2009: 292-293; Karabulut, 2014: 137-138). İzmir Boykot Cemiyeti, yer yer boykot kararına uymayan bazı Müslim ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına uyarıda bulunarak Yunan vatandaşı müteşebbislerle alışverişini kesmelerini, hizmet almamalarını istedi. Cemiyet, uyarıları dinlemeyenlerin isimlerinin kamuoyuna duyurulacağını açıkladı (Kerimoğlu, 2009: 293). Bazı Osmanlı vatandaşı Rumlar dükkanlarının

pencerelerine “tezkire-i Osmaniye”lerini asarak, Yunanlı olmadıklarını göstermişlerdi. (Tasvir-i Efkâr, 15 Ağustos 1325, No:89: 1).

Yunan mallarına ve gemilerine karşı yürütülen boykot kısa sürede ülke geneline yayıldı. Boykottan etkilenen bazı gemi sahipleri Rusya ve İtalya bandırası altına geçmeye çalıştı. Yunanistan’ın İstanbul Büyükelçisinin Hariciye Nazırı Halil Rıfat Paşa’yla görüşmesi sonucu boykotun sona erdirilmesi yönünde adımlar atıldı. Dahiliye Nezareti vilayetteki memurlara boykotun bitirilmesi için çalışmalarda bulunmalarını istedi. Ayrıca Osmanlı yönetimi ile Yunanistan Hükümeti arasında Girit Sorununun çözülmesi konusunda diplomatik hamlelerde bulunulması da boykotun gevşemesinde etkili oldu (Karabulut, 2014:138; Kerimoğlu, 2009: 294). Selanik Boykot Komitesi, Eylül 1909’da boykotun sona erdirildiğini açıkladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti de boykotun sona erdirilmesini destekledi. Bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı vatandaşı Rumların zarar görmemesi konusunda hassastır. Hâlâ belli açılardan “ittihat-ı anasır” fikrine bağlı olduğu görüntüsünü vermeye çalışmıştır.

Girit Umumi Meclisi’nde bulunan Rum üyelerinin, 9 Mayıs 1910’da Yunan Kral ve Kraliçesi’nin resimleriyle donatılmış salonda Kral’a sadık kalacaklarına ve Ada’yı Yunanistan’a bağlamak için çalışacaklarına ilişkin yemin etmeleri, yarım yüzyıldır süren sorunu tekrar alevlendirdi. Girit Umumi Meclisi’ndeki bu hadise Osmanlı Müslümanlarının büyük tepkisine yol açtı. Birçok şehirde boykotaj cemiyetleri tekrar harekete geçti. Boykotla ilgili kaleme alınan bir metinde Müslümanların Etnik-i Eterya Cemiyeti gibi şiddete başvurmayacağını, sadece Anadolu’nun her tarafına yayılmış olan Yunan doktorlarının, avukatlarının ve müteşebbislerinin ekonomik kaynaklarını kurutmaya çalışacağı vurgusu yapıldı (Mehmed Tahir, 1326 (b): 133). İttihat ve Terakki Cemiyeti, daha önceki boykotların aksine bu kez daha aktif bir rol üstlendi. Binlerce kişinin katıldığı çok sayıda miting düzenlendi, gazete ve dergilerde konu etraflıca ele alındı. Ayrıca ülkenin çeşitli şehir ve kasabalarından Meclis-i Mebusan’a protesto telgrafları gönderildi (Yakut, 2010: 1129; Kerimoğlu, 2009: 296).

Boykotta kullanılan siyasi dilin en önemli kavramlarından biri “harb-i iktisadi”dir. Birçok gazete ve dergide bu kavrama yönelik yorumlar yapıldı. Örneklerden biri şöyledir: “Bugün bizim açık alınımızla Yunanlılara karşı tatbik ettiğimiz boykotajı, onlar bize bir asırdan hatta daha evvelden beri gizli gizli yapmaktan bir dakika geri kalmamışlardır. Bu Yunan fikirlilerin bizimle Osmanlılarla ve İslamlarla ara sıra yaptıkları alışverişlerde mutlaka bize bir taraftan bir kazandırıyorlarsa, diğer cihetten kendi menfaatlerine olarak beş kayıt

ettirmek içindir... Meydana kendi haince emellerine öyle müsaid buldular ve bu müsaadeyi öyle alçakça kullandılar ki, bugün kendi topraklarımızın kendi mahsullerimizin sahibi olmaktan bile uzak kaldık. İşlerimiz, ticaretimiz onların elinde dönüyor. Onlar, ilkten bizim çiftliklerimize hizmetçilikle, ırgadlıkla yanaşmışlar iken, bugün biz onların hizmetçisi, onların ırgadı, çiftlik sahiplerimiz mahsul yetiştirenlerimiz bile onların komisyoncusu, haraç-güzarı olduk” (Mehmed Tahir, 1326 (a): 48).

Osmanlı Müslümanları boykotun sınırlarını genişletti ve bazı örneklerde olduğu gibi Yunanlılar ile Osmanlı vatandaşı Rumlarını özdeşleştirme eğilimi içine girdi. Dahiliye Nezareti 9 Haziran 1910’da bütün vilayetlere gönderdiği şifre-yazıda halkın bu sorunu bir “İslamlık-Hristiyanlık” şekline dönüştürdüğünü belirtti, halkın bu yola girmemesi gerektiğini bildirdi (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, DH. MUİ, Dosya No:102-2, Vesika No: 17/3-1; Karagöz, 2003: 62). Osmanlı Hükümeti, milli menfaatlerin Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki olası bir çatışmadan büyük zarar göreceğinin farkındaydı ve bu nedenle valilerden, mutasarrıflardan duruma hâkim olmalarını istedi (Çetinkaya, 2015: 119). Kala-ı Sultaniye’de yapılan mitingde, Mehmet Efendi adında bir hatibin yaptığı konuşma bunu kanıtlar niteliğindedir. Mehmet Efendi, sadece Giritli Rumların değil, Osmanlı Devleti’ndeki diğer Rum topluluklarının da Yunan Kralı’na bağlılık yemini ettiklerini iddia etti ve ülkedeki Rumlardan kurtulmanın Türklerin kutsal görevi olduğunu ileri sürdü (Çetinkaya, 2015:119). Boykot, İzmir Boykotaj Cemiyeti ve bazı cami imamlarının öncülüğünde Yunanlıların yanı sıra Osmanlı vatandaşı Rumlara karşı da genişletildi (Kerimoğlu, 2009: 305).

1910’da gevşeyen, ancak 1911 ilk aylarından itibaren tekrar şiddetlenen boykot sonucunda Osmanlı tebaası birçok Rum tüccarı Avusturya ve İtalyan tabiiyetine geçti. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, DH, SYS, Dosya No:22, Gömlek No:1-24). Yunan Hükümeti, vatandaşlarına uygulanan boykotun kaldırılması için hem Osmanlı yönetimi hem de Avrupa büyük devletleri nezdinde girişimlerde bulundu. Ayrıca Yunan Hükümeti, boykottan zarar gören Yunan vatandaşlarına da tazminat ödenmesi gerektiğini dillendirdi (Kerimoğlu, 2009: 307). Ancak İzmir, Bursa, Antalya, Kala-ı Sultaniye ve Trabzon gibi kentlerde boykot şiddetlendirilerek sürdürüldü. Boykotun Yunanlıların ülkeden çıkartılarak ekonomik ve demografik açıdan tasfiye edilmesi eylemine dönüştürüldüğüne ilişkin birçok örnek mevcuttur. Bunlardan biri Tanin başyazarı Hüseyin Cahit’ti ve Yunanlıların sınır dışı edilmesinden söz ediyordu (Tanin, 25 Mayıs 1326, No:634). İzmir Harb-i İktisadi Heyeti

ise Yunanlılara zarar verilerek göçe zorlanmasını hedefleri arasına koymuştu (Çetinkaya, 2015: 110). Boykota “harb-i iktisadi” anlamının yüklenmesi, Yunan Osmanlı Rum vatandaşı özdeşliğinin kurulması ve kilise ile mektepler düzenlemesinin cemaatler ile hükümet arasında gerginliğe neden olması gibi hususlar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rum cemaati arasındaki ilişkileri bozmuştu. Asıl kopma Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında oldu. Osmanlı Müslümanları arasında alınan yenilginin nedenlerinden biri olarak düşünülen Averof zırhlısı, boykotun keskin bir şekilde Osmanlı Rum vatandaşlarına döndürülmesine yol açtı. Görüclü Georgias Averof adında bir Rum’un satın alarak Yunan Hükümeti’ne hediye ettiği Averof zırhlısı savaş sırasında Osmanlı donanmasına büyük kayıp verdimişti. Zırhlı Osmanlı kıyılarını ablukaya almış ve Osmanlı donanmasını hareket edemez hale getirmişti. Bu, Osmanlı Müslümanlarını öfkeliendiren bir husustu (Toprak, 1985: 181-184).

1913’te yeniden yaygın bir şekilde başlatılan boykot, öncekilerden farklı olarak Osmanlı vatandaşı Rumlara yönelikti. Bu yönelimde Balkan Savaşı yenilgisinin belirleyici olduğuna kuşku yoktur. Özellikle Yunan askeri güçlerinin ve milliyetçilerinin Makedonya’da Müslüman-Türklere zulüm yaparak göçe zorlaması ve Rumların savaş sırasında Yunan Hükümeti’ne bağışta bulunması gibi davranışlar yeni bir boykotu tetikledi ve bu boykot sürecinde Osmanlı Rum vatandaşlarının ekonomik güçlerine dikkat çekildi ve sermayenin Müslüman-Türk unsura aktarılması ifade edildi “Müslümanlara Mahsus Kurtuluş Yolu” adlı risalede bu tema çok net bir şekilde işlendi: “Aman Yarabbi! Türklerin, Müslümanların birbirleriyle alışveriş ettikleri, elden geldiği kadar yerli mallar kullanacakları vakit kim bilir nasıl şenlik, bayram yapacağız.” (Toprak, 1985:179).

Gazeteci Yunus Nadi, Tasvir-i Efkâr gazetesinde “iktisadi intibah” üzerinde durdu ve Müslüman-Türk unsurun ekonomik hayata hakim olmasını savunmuştur; “son felaketli harbin Türk ve Müslüman alemine verdiği hakiki intibahlardan biri ve belki birincisi, iktisadın gerek ferdi ve gerek içtimai hayatta oynadığı rolün ehemmiyetini idrak suretinde tecelli etmiştir... Türk ve Müslüman unsurların iktisad aleminde faaliyet göstermeleri, netice itibariyle elbette memleket ve millet için en büyük hayırdır” (Kerimoğlu, 2009:312).

Hüseyin Kazım Bey, “Rum Patriği’ne Açık Mektup Boykot Müslümanların Hakkı Değil midir?” adlı bir risale yayımlayarak, boykot ile iktisadi uyanış arasında bir paralellik kurdu ve Rum Patriği’ni eleştirdi: “Patrik Efendi! Boykot yoktur. Asrı-ı hazırın mübdeatından olan boykotun şerait-i ilmiyesini düşünmek ortada boykot olmadığını anlatır. Boykot yoktur. İntibah-ı İktisadi vardır

(Hüseyin Kazım, 1330:7-11). Hüseyin Kazım Bey, Patriğe ve Rum cemaatine yönelik Osmanlı Devleti'ne aidiyet ekseninde de ithamlarda bulundu. Söz konusu risale Tanzimat'tan itibaren devletin resmî ideolojisi haline getirilmeye çalışılan İttihad-ı anasır ya da Osmanlılık fikrinin sonuna gelindiğini göstermektedir. Risalede, Rum cemaatinin sadakatsizliğine vurgu yapılmıştı: “Patrik Efendi! Mürüvvet eyleyin. Kaç Rum Donanma Cemiyeti ne para verdi? İki milyon kişi için beş tane şahıs hiçtir. İstisna bile değildir. Ma'dumdur. Kaç Rum, milli işlere iştirak eyleydi. Kaç Rum bu memlekete iane bıraktı. (...) Kaç Hristiyan bu vatana ta'alluk gösterdi? Kaç Rum askerliğini bihakkın yaptı (Hüseyin Kazım, 1330: 12).

Balkan Savaşlarından sonra Müslümanların başına gelen felaketlerin sorumlusu olarak gayrimüslimler gösteren çok sayıda yayına rastlanmaktadır.

2. Balkan Savaşı, Propaganda ve İntikam Hissiyatı

Balkan Savaşı Karadağ'ın 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle başladı. Diğer müttefik devletlerin de aynı yolu izleyerek birkaç gün içerisinde Osmanlı Devleti'ne art arda savaş ilan etmesiyle çeşitli halkların yüzyıllardır birlikte yaşadıkları Balkan coğrafyası şiddet sarmalının içerisine sürüklendi (Hall, 2003: 33). Bu savaşın Osmanlı Devleti açısından bilançosu ağır oldu, sadece toprak kaybetmekle kalmadı, toplum büyük bir travma geçirdi. Osmanlı yönetimi Avrupa'daki topraklarının %83'ünü kaybetti ve bu coğrafyadaki yüzölçümü 169.845 kilometrekareden 28.282 kilometrekareye indi. Bunun anlamı Balkanlı müttefik devletlerin yeni ve geniş topraklara sahip olması demektir. Özellikle Yunanistan Londra Antlaşması'yla (30 Mayıs 1913) büyük ölçüde tatmin edilmişti. Yunanistan, Osmanlı Makedonya'sının (Kavala dahil) büyük bölümünü, Güney Epirus'u (Yanya dahil), birçok Ege adasını ve yarım yüzyıldır ilhak etmek istediği Girit'i topraklarına katmıştı. 1830'dan itibaren Osmanlı Devleti'nin aleyhine sürekli genişleyen Yunanistan, bu son savaşla topraklarını %68 arttırmış, nüfusunu da 2.7 milyondan 4.4 milyona yükselmişti. Dahası Yunanistan Kralı Konstantin “büyük zaferinden” sonra İstanbul'un üzerine yürümekten söz etmişti (Ahmad, 2017: 60).

Balkan Savaşı hezimetini sadece siyasi ve askeri alanın felce uğramasına yol açmadı, belki de bu hezimetin yol açtığı en büyük tahribat nüfus üzerinde oluyordu. Savaş sırasında binlerce Müslüman-Türk katledildi. Sadece Priştina bölgesinde 5 bin ve Kavala bölgesinde de 7 bin Müslüman'ın öldürüldüğü İngiliz Konsolos raporlarına yansımıştı. Bu konuda çalışmalarıyla tanınan Justin McCarthy'e göre

ise savaş sırasında Rumeli’de 200 bin Müslüman müttefik devletlerin orduları ve bunların örgütledikleri çeteleri tarafından öldürüldü (McCarthy, 1998: 151-159). Müslüman-Türklere karşı gerçekleştirilen katliamlara paralel olarak yüzbinlerce kişi göçe zorlandı. Kaynakların verdikleri sayılar farklı olmakla birlikte (115.883’ten 440 bine kadar) yüzbinlerce kişinin Anadolu’ya göç etmesi büyük bir drama yol açmıştı (Halaçoğlu, 1995: 63). Balkan Savaşı hezimetini devletin, toplumun siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel kodlarını değiştirdi. Bu bağlamda hezimetin milli bilincin uyanmasında, milli kimliğin inşasında ve toplum ile devletin Türkleştirilmesinde muazzam bir etki yaptığı aşikardır. Daha savaş başlamadan çoğunlukla İttihatçıların organize ettikleri “müzaheret mitinglerinde” toplum topyekûn savaşa hazır hale getirilmeye çalışıldı. Osmanlı vatandaşları vatan savunmasına davet edildi ve milliyetçi söylemler benimsemesi istendi (Yakut, 2015: 3346-3351). Bu yönde çok sayıda makale ve şiir yayımlandı.

Hezimet “milli kini” körükledi; savaş sırasında ve sonrasında Müslüman halka yapılan zulmü anlatan, elde edilen bilgi ve belgeleri iç ve dış kamuoyuna göstermek amacıyla bir grup gazeteci tarafından Neşr-i Vesaik Cemiyeti kuruldu. Bu Cemiyet, “masum şühedanın kan davasını mahkeme-i medeniyete isal “edecekti. Cemiyetin üyelerinden Ahmet Cevat, yaşanan vahşeti Osmanlı kamuoyu ile paylaşmak ve “milli kini” canlı tutmak amacıyla da “Kırmızı Siyah Kitab, 1328 Fecayii” adıyla bir yayını piyasaya sürdü (Kerimoğlu, 2014: 541-550). Kitabın adındaki kırmızının “barbar Balkanlıların hun-rizili-ğini”, siyahın ise “milletin bu ebediyen unutulmayacak matemine bir timsal (olmayı)” içerdiği vurgulanmıştı (Yolcu, 2020: 112). Kırmızı Siyah Kitab, gençlere seslenerek Müslümanlara yapılan mezalimi sürekli hatırlamalarını ve devleti güçlendirerek intikam almalarını istedi.

Hezimet, “Hilal ve Salib” kavramları üzerine oturtuldu ve “modern Haçlı seferinin” sonucu olduğu kanaatine varıldı. Bu savaşta, Osmanlı Devleti’nin Rum ve Bulgar tebaasının Yunanistan ve Bulgaristan ordularını destekleyerek Osmanlı ordusunu arkadan hançerleyen “işbirlikçi ve hainler” olarak gösterildi. İttihad-ı anasır düşüncesi bir daha diriltilemeyecek şekilde gömüldü. Kolaylıkla anlaşılacağı üzere Balkan hezimetini, “milli kin” duygusunu pekiştirmişti. Bu da, savaş sırasında Osmanlı ordusunu arkadan hançerlediği söylenen Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin özellikle Rum ve Bulgarları “öteki” olarak görülmesine yol açtı. 1913-1914 Rum boykotu ve Rum göçü bu zemin üzerinde meydana gelen hadiselerdir.

2. Savaşın Sonra “Birlikte Yaşama Kültürü” nün Başarısız Olması

Balkan Savaşı başladıktan kısa bir süre sonra Bulgar ordusunun Trakya bölgesinde Çatalca'ya kadar olan geniş bir alanı ele geçirmesi ve bu alandaki Müslüman halkın Bulgar ordusu ve Rum çeteleri tarafından katledilmesi, evlerine, dükkanlarına, topraklarına el konulması, savaş sonrası düzeni derinden etkilemiştir.

Birinci Balkan Savaşı'ndan sonra Müttefik Devletlerin Osmanlı'dan elde ettikleri geniş ve stratejik nitelikli toprakları paylaşamaması nedeniyle savaş yeniden başladı. Osmanlı Ordusu, Müttefik Devletlerin kendi aralarındaki savaştan yararlanarak 15 Temmuz 1913'te de Edirne'yi geri alarak, hezimetin etkisini bir nebze de olsa hafifletmişti. Hatta savaş sırasında Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmış bulunan bazı Müslüman-Türkler yurtlarına geri döndüler. Fakat göçmenler köylerini yanmış, yakılmış, evleri ve dükkanlarını yağmalanmış, tarla ve bahçelerini talan edilmiş olarak buldular. Sadece Rumlar ve Bulgarlar değil, Ermeniler de talana katılmışlardı. Malkara'da Ermeniler tarafından çıkarılan yangında 300 dükkân, 50 ev ve bir değirmen yanmıştı. Yine Malkara'da 29 köy Rum, Bulgar ve Ermeni çeteleri tarafından yakılmıştı (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, DH.SYS, 124-25/63-12). Hiç kuşkusuz bu manzara Müslüman-Türk toplumunun tepkisine yol açmıştı. Müslüman ahali arasında gayrimüslimlere karşılık verme (mukabele-i bi'l-misl), onlardan intikam alma anlayışı güç kazanmaya başlamıştır. 1913 yılının Ağustos ayı boyunca başta Rum köyleri başta olmak üzere onlarca gayrimüslim köyü yakıldı, yüzlerce hane tahrip edildi ve çok sayıda gayrimüslim vatandaş öldürüldü ya da yaralandı (Efiloğlu, 2011: 69-71). Hükümet ve yerel yöneticiler halkı teskin etmek ve asayişini sağlamak için beyannameler yayımlamış ve nasihat heyetler oluşturmuştu. Hükümet 20 Temmuz 1913'te Tekirdağ'da idare-i örfiye ilan etti. Buna bağlı olarak Divan-ı Harb-i Örfi kuruldu (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, DH.SYS. 124-25/63, 6-1). Örfi idare ile birlikte Müslüman halkın gayrimüslimlerin evlerinde arama yapması yasaklandı, sadece askeri güçlerin gayrimüslimlerin evlerini arama kararı alındı.

Birlikte yaşama kültürünün büyük darbe aldığı şehirlerden biri de Kikkilise'ydi. Bölgede Müslüman ve Müslüman olmayanlar arasındaki gerginliğin azaltılması ve yağmalanmış malların sahiplerine iade edilmesi için Müslümanlardan ve Rumlardan “Emval-i Menhube Komisyonları” oluşturuldu. Ancak iki kesim arasındaki tansiyon düşürülemedi. Hükümet 20 Temmuz 1913'ten itibaren gayrimüslimlere saldırıların yoğunlaştığı Gelibolu'ya, Malkara'ya, Hayrabolu'ya ve

Tekirdağ'ın çeşitli kasaba ve köyelerine Jandarma sevk etti. Gayrimüslimlere yönelik saldırılara liderlik eden çok sayıda kişi ya idam edildi ya da kürek cezasına çarptırıldı (Efiloğlu, 2011: 75-76). Hükümetin en önemli icraatlarından biri de Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki çatışmaların araştırılması için bir komisyon kurulmasıdır. Komisyona Rum ve Ermeni üyeler de almıştı. Komisyon daha çok işgal sırasında zorla el konulan malların iadesini ve göçe zorlanmış, ancak geri dönmüş bulunan Müslümanların iskaniyle uğraşmıştır (Efiloğlu, 2011: 78-79).

3. Trakya'da Rum Göçü

Yunan askeri güçleri, iki devlet arasında 14 Kasım 1913 tarihinde Atina Antlaşması imzalanarak savaş haline son verilmesine rağmen, Osmanlı'dan elde edilen topraklarda yaşayan Müslüman nüfusa yönelik şiddeti sürdürmüştür. Bu güçler Yunanistan'ın Makedonya'da topraklarına kattığı alanlarda Müslüman halka her türlü baskıyı yapmış ve onları göçe zorlamıştır. Yunan otoriteleri göçe zorlanmış Müslümanların boşalttığı evlere Rumları yerleştirmiş ve sahip oldukları çok sayıda gayrimenkule de el koymuştu.

1913 yılının sonlarından itibaren Trakya'da yoğun olmasa da Rumların göçüne rastlanılmıştır. Balkan Savaşı sırasında yaşananlar Rumlara karşı derin bir öfke yaratmıştı. 1913 Ekim ayından başlayarak Rumlara karşı işlenen hırsızlık, gasp, yaralama ve öldürme olaylarında ciddi artış görüldü. 1914 yılının ilk aylarında Edirne, Keşan, Lüleburgaz ve İpsala'da öldürme olayları dikkati çekmişti (Efiloğlu, 2011:115). Bu tür hadiseler işgal sonrasında Rumları korkutmaya yönelikti. Keşan'ın Muarız Köyü'ne saldıran 15 kişilik silahlı çetenin Rumları göçe zorlaması ve köylülerden bin lira fidye istemesi örnek gösterilebilir. Babıali Baskını'ndan sonra baskıcı tek partili bir düzen kuran İttihatçılar, Balkan hezimetinden sonra milliyetçi tavırlarını sertleştirmiş ve bir nüfus mühendisliğine girişmişti. Meclis-i Mebusan Reisi Halil (Menteşe) Bey'in hatıratında bu konuyla ilgili çarpıcı bir pasaj bulunmaktadır: “Talat Bey, Balkan Harbi'ndeki hıyanetleri tebarüz eden anasırdan memleketi temizlemeyi ön safa almıştı. İstanbul Muahdesiyle Edirne, Kırkkilise ve civarındaki Bulgarlar Bulgaristan'a sevk edilmişlerdi. Sıra Trakya'daki Rumlara gelmişti. Fakat bu çok ihtiyat isteyen bir işti. Zira yeni bir harb doğurabilirdi. Alınan tedbir şu oldu: valiler ve diğer memurun resmen işe müdahale eder görünmeyecek, Cemiyet'in teşkilatı işi idare edecek, bir vaka ihdas edilmeyerek, yalnız Rumlar ürkütülecek, bu talimat dahilinde hareket başladı.

Balkan Harbi'ndeki hıyanetlerin tepkisiyle maneviyatı bozulmuş olan Rum halkı gitmek üzere ayaklandı. 100.000'e yakın Rum, kimsenin burnu kanamaksızın Yunanistan'a çekilip gittiler. Bundan sonra aynı tarzda İzmir civarında teşebbüs ele alındı. Urla ve Çeşme'de hicret başladı (Halil Mentеше'nin Anıları, 1986: 165-166).

Yunanlı gazeteci Mihail Rodas Rum göçünün gerçekleşmesinde 1913 yılının sonlarında İstanbul'a gelen Alman askeri misyonunun etkisi olduğunu belirtmektedir. Ona göre Alman subayları Ada'ların elden çıkmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'daki Kulübünde bir toplantı yaparak, Rumların Anadolu kıyılarında ve iç kısımlarında ve Trakya'da bulunmalarının stratejik bakımdan sakıncalı olduğunu açıklamışlardır. Rodas, göç ettirilme kararının burada verildiğini ileri sürmektedir. Almanya'nın Rumların göç ettirilmesinden ve trajik olaylardan sorumlu olduğu kanısındadır (Rodas, 2011: 95-104).

Yunanistan'da da çeşitli çevreler Rumlara yönelik göç propagandası yapmaktaydı. Aslında Balkan Savaşı sırasında 12 bin dolayında Rum genci Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak üzere Yunanistan ordusuna katılmıştı. Bu firari Osmanlı Rumları savaştan sonra Yunanistan'da kalmış ve önemli bir kısmı da vatandaşlık çıkarılmıştı. Firariler ailelerinin ve yakınlarının Yunanistan'a göç etmelerini teşvik etmişlerdir. (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları, 190/20).

Yunanistan'ın zorla Müslümanları göç ettirmesi ve Düvel-i Muazzamanın Ege Adalarının önemli bir kısmını (Bozcaada ve Gökçeada hariç) 14 Şubat 1914'te Yunanistan'a verilmesini kararlaştırması Rumların üzerindeki baskıyı arttırdı. Dolayısıyla 1914 yılının ilk aylarından itibaren kitlesel göç yönünde ilk işaretler görülmeye başladı.

1914 yılının Mart ayının sonlarında ilk kabileler yola çıktı. Trakya'dan İstanbul'a 24 Mart 1914'te gelen 300 kişilik kabile, vapurlarla Yunanistan'a gönderildi. Göçmenler geçim sıkıntısı nedeniyle göç etmek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdi. Osmanlı Hükümeti'nin ilk dönemlerde göçü teşvik ettiği bilinmektedir. Ancak daha sonra göç etmek isteyen Rumlardan bir daha geri dönmeyeceklerine ve geride bıraktıkları mallar için hiçbir talepte bulunmayacaklarına dair yazılı beyan istemiştir (Kerimoğlu, 2009:373; Dündar, 2008: 195). Fener Rum Patrikhanesi, yerel ve merkezi yöneticilerin Rumları göç ettirilmesine ilişkin teşvik edici, yer yer baskıcı tutumuna karşı çıktı. Önce Hükümete, Rumlara uygulanan boykotu şikâyet etti. Ardından Trakya'daki Rum göçünün önlenmesi için Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya başvurdu. Bölgeye giden bir

Patrikhane heyeti yaptığı inceleme sonrasında hazırladığı raporda, Rumların göçünün altında Müslüman-Türk unsurun baskısı olduğunu iddia etti. Rum Patrikhanesi göçün önlenmesi için bölgeye nasihat heyetleri göndermenin yanı sıra Sadrazam, Adliye ve Dahiliye Nazırları üzerinde de baskı kurdu ve görevini kötüye kullanan memurların görevden alınmasını sağlamaya çalıştı. Meclis-i Mebusan'daki Rum Mebusları da Dahiliye Nazırı Talat Bey'den göçün önlenmesi için önlem alınmasını istemişlerdi (Kerimoğlu, 2009: 374-379). Trakya'daki Rumların göç ettirilmesine sadece Rum Patrikhanesi ve Rum mebusları tepki göstermedi, aynı zamanda Avrupa diplomasi çevreleri ile kamuoyu da tepki göstermekte gecikmedi. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Rum Patrikhanesi'nin ve Yunanistan'ın tepkisi üzerine Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Canbolat Bey'le birlikte 24 Nisan 1914'te Çorlu'ya giderek, Edirne Valisiyle, Tekirdağ Mutasarrıfıyla, Edirne Mülkiye Müfettişiyle ve Ali Seydi Bey ile görüştü. Talat Paşa bu görüşmelerin sonucunda göçün önlenmesine ilişkin alınan bazı kararları kamuoyuna açıkladı. Bu kararlar; halen köylerinde olup da göç için hazırlık yapanlara izin verilmemesi, halkın Rumları göç etmeye zorlamaması, edenlerin de cezalandırılması, hayvan alım satımında ihtikara engel olunması, göç etmekte ısrar edenlerin toplu halde göç etmelerine izin verilmemesi, bu tür kişilerin göçlerine münferiden izin verilmesi, göç edenlerin de hükümetten belge alması, Midye ve Ereğli gibi iskelelerden vapurların göçmen taşımacılığı yapmaması biçimindeydi (FO 195/2458: 323-324; Kerimoğlu, 2009: 393).

Edirne Valiliği de 28 Nisan 1914'te köy ve kasaba yöneticilerine gönderdiği tebligatta; göç etmeye çalışan Rumların eşyalarına zorla el konulması ya da ucuza almaya çalışanlara izin verilmemesi, Rumları heyecana veya telaşa sürükleyerek göç etmelerine engel olunması, çeteler oluşturularak asayişin bozulmaması, vatandaşların silahla gezmelerine engel olunarak sınır boylarındaki köylülerden silahların toplanması gibi hususlara yer verilmişti (Tanin, 14 Nisan 1330, No:1919: 2). Edirne Valisi göçün son bulması için vilayet genelinde teftişlerde bulundu ve Dahiliye Nazırı Talat Bey'in talimatlarını yerine getirmeye çalıştı. Bazı yerel Rumların İngiltere'nin Edirne Konsolosuna 1914 yılının Mayıs ayı başlarında verdiği bilgilerden Lüleburgaz, Uzun Köprü ve Babaeski'de kısmî bir asayişin sağlandığı ve göçün yavaşlatıldığı anlaşılmaktadır. Rumların Lüleburgaz'daki köyelerine, özellikle Yalpuz Tayar Köyü sakinlerinin evlerine döndükleri belirtilmişti. Doğancı Arazi köyünün Rum muhtarını öldüren çete dağıtılmış, katilleri ise tutuklanmıştı (FO, 195/2458: 324). Dahiliye Nezareti, 26 Mayıs 1914'te Edirne Vilayeti'ne gönderdiği şifrede, Rumların zorla göç ettirilmesinin

önlenmesi ve zor kullanılarak göçe mecbur bırakılan Rumların ise ikna edilerek köylerine dönmelerine sağlanması istendi (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, DH.SFR, 41/78). Fakat baskı olmaksızın, sadece kendi isteğiyle göç etmek isteyenlere de engel olunmamasını belirtti (Kerimoğlu, 2009: 394).

Edirne Vilayeti'nden göçün başladığı Mart 1914'ten Mayıs ayının başlarına kadar 20 bin kişi göç etmişti (FO, 195/2458: 324). Osmanlı yönetiminin aldığı önlemlere rağmen yerel güçler Rumları göçe zorlamaya devam etti. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğinin 6 Mayıs 1914'te Londra'ya gönderdiği raporda, Osmanlı Hükümeti'nin Rumların göç ettirilmesinde izlediği metot belirtilmişti. İngiliz elçiliğine göre, Hükümet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, Avrupa Vilayetlerinde Hellenizme sempati duyan Hristiyan nüfusu (Rumlar) azaltma ve Sultan-Halifeye sadık bir nüfusu (göç ettirilmiş Müslümanlar) iskân etme emelindedir. Böylelikle Trakya'ya Müslüman nüfus iskân edilerek doğal bir savunma oluşturulacaktır. Elçilik ayrıca, Rumların ekonomik açıdan Müslümanlardan daha iyi olduğuna da dikkati çekmiştir. Hatta Türk yönetiminin, kendisini İmparatorluktaki "en zeki ve ilerici" bir unsurdan mahrum edeceğini de iddia etmiştir (FO, 195/2458: 325-327). Osmanlı Hükümeti'nin zaman zaman Rum göçünü önlemeye yönelik girişimlerde bulunmasına rağmen yerel güç odaklarının baskısı sonucu göçler sürmüştür. Eylül 1914'te Edirne Vilayeti ile Çatalca Sancağından 62.048 kişinin göç ettiği hesaplanmıştır (Efiloğlu, 2011:153-155).

Osmanlı yönetimi, Balkan Savaşı'yla Batı'da en stratejik topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmesinin ardından Trakya'da stratejik tahkimlerde bulundu. Bunun en önemli ayaklarından biri bölgede bulunan Rumların merkezi otoritenin göz yummasıyla yerel güçlerin marifetiyle (İttihatçılar, çeteler vb.) göçe zorlanmasıdır. Göç ettirilen Rum ve Bulgarların yerine Makedonya'dan da göçe zorlanmış Müslümanların iskân edilmesidir. Hiç kuşkusuz bu süreçte her iki tarafta (Makedonya ve Trakya) sermaye el değiştirmiştir.

4. Batı Anadolu'da Rum Göçü

Trakya'da 1914 yılının ilk aylarında başlayan Rumların göç ettirilmesi eylemi Mayıs ayının sonlarında yavaşlamıştı. Fakat Rumları göç ettirme Çanakkale ve Balıkesir şehirlerine de sıçramıştı. Mayıs ayı boyunca Çanakkale'de Rumlar üzerindeki baskı arttırıldı. Çanakkale'deki İngiliz Konsolos yardımcısının 1 Haziran tarihli raporuna göre, Rumlara yönelik boykot en ağır haliyle sürdürülmekteydi ve yerel İttihatçı liderlerin yönlendirmesiyle özellikle Mehmet Efendi Rumları "mahvetmek ve ülkeden sürmek için" ısrarlı

bir çaba göstermekteydi. Konsolos yardımcısı Palmer'in belirttiğine göre hareket Avrupa karşıtı bir yöne de evrilmekteydi. Ayrıca iç bölgelerden şehir merkezine silah ve cephane de nakledilmekteydi. Bu elbette İngiliz diplomatının abartılı değerlendirmeleriydi. Fakat bir gerilim olduğu da muhakkaktı. Gerilimi tırmandıran hususlardan biri de yüzlerce Müslüman-Türk göçmenin Çanakkale ve çevresine iskân edilmek üzere gönderilmesidir. 21 Mayıs 1914'te Kumkale'ye gelen 800 göçmen zorla civardaki 3 Rum köyüne yerleştirilmek istendi. Göçmenlerin bir bölümü baltalarla kapıları kırarak evlere zorla el koydu. Konsolos yardımcısına göre Jandarma gerekli önlemi almaktan kaçınmıştı. 1800 göçmen Yenişehir'i, 200 göçmen de Kalafat'ı yağmaladı (FO, 195/2458: 362). Ezine, Yeniköy, Kalafat ve Erenköy'deki 2 bin kadar Rum Kumkale sahillerine sığındı ve Rus Konsolos yardımcısı sorunlara çözüm bulmaya çalıştı. İddiaya göre, Rumlara kendi istekleriyle ayrıldıklarına ilişkin kağıtlar imzalatıldı (FO, 195/2458: 363). Bu Rumlardan 160'ı Haziran ayının ilk günlerinde Selanik'e göç etmek zorunda kaldı.

Rumların göç ettirilmesi kısa bir süre sonra daha da güneye, Aydın Vilayeti'nin sancak ve kazalarına yayıldı. Batı Anadolu'daki Rum göçünün altında yatan temel dinamikler Trakya'daki göçle büyük oranda benzerlik göstermekteydi. Yunanistan'ın Balkan Savaşı sırasında Çanakkale'nin ağzı ile Batı Anadolu kıyılarını ablukaya alması, Osmanlı askeri planlarını alt üst etmişti. İzmir ve Batı Anadolu'nun diğer şehirlerinden Trakya'ya asker sevkıyatı yapamadı. Yunanistan'ın Kuzey Ege'deki stratejik adaları işgal etmesi, Limni'yi ele geçirmesi ve Gökçeada, Semadirek ve Taşoz'u kontrol etmesi Osmanlı Devleti'ni askeri ve politik olarak etkiledi (Hall, 2003:85-86). Hatta Yunan gemilerinin İzmir sularında devriye gezmesi hem yönetimi nüfuzu altına alan İttihatçıları hem de bölgede doğmakta olan Müslüman-Türk sermaye sahiplerini endişeye sürüklemişti. Ayrıca Aydın Vilayeti'ne dağılmış olan Girit göçmenlerinin perişan hali yöredeki milliyetçi refleksleri arttırmıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosu, adaların elden çıkması ve Batı Anadolu kıyılarında hatırı sayılır bir Rum nüfusunun yaşaması nedeniyle ülkenin savunulması konusunda endişeye kapıldı. Yunanlı milliyetçilerin Megali İdea düşüncesini sürekli canlı tutması ve Yunanistan'ın Balkan Savaşı'nda topraklarını 65.011 kilometrekareden 108.984 kilometrekareye yükseltmesi karar verici İttihatçıları yeni politika arayışına yöneltti. Özellikle Balkanlarda Müslüman-Türk nüfusa uygulanan etnik temizlik Ege Denizi'nin Anadolu kıyılarında da arttırmıştı. Nitekim bu milliyetçilerden biri olan Dr. Nazım Bey, nüfus mühendisliği konusunda sabırsız olan kişilerden biriydi. Onun bir Rum

ileri gelenine söylediği şu söz Rumlara yönelik izlenecek politikanın habercisi niteliğindedir: “Belki (Rumlar çoğunluktadır); ama eğer 100 bin Türk’ü İzmir’e sokarsam bu durum değişir” (Dündar, 2008: 191). Bu siyasi-milliyetçi iklim Trakya’daki gibi Batı Anadolu’da da Rumların göç ettirilmesini akla getirmişti. Nitekim Fransa’nın İzmir Konsolosu 1914 yılının ilk günlerinde bu politikanın uygulanacağını Paris’e bildirmişti: “Öyle görünüyor ki Hristiyanların, yerleri Müslümanlarla doldurma umuduyla, toplu göç etmeleri için çalışılıyor. (...) Diğer yandan, (İttihatçı) politika tüm yollara başvurarak otokton halkı dışta tutan bir birlik sağlama peşindedir (Dündar, 2008: 197).

Osmanlı vatandaşı Rumlara 1913 yılından beri uygulanan boykot yer yer şiddetlenerek devam ettirildi. Osmanlı Rumlarının Yunanistan Krallığının vatandaşlarıyla özdeşleştirilmesine ve “ötekileştirilmesine” çoktan başlanmıştı. Edirne’nin geri alınması üzerine Ağustos 1913’te İzmir’in Kışla meydanında 50 bin kişinin katıldığı gösterilere şehrin Rumları da iştirak etmişti. Gösteriye katılan İzmirli Rumlar, ülkenin huzura kavuşmasını Rumların huzura kavuşmasıyla bir tutmuşlardı (Georgelin. 2008: 241). Ancak bu birliktelik saman alevi gibi çabuk geçti. 1914 yılının ilk aylarından itibaren boykotun da etkisiyle Aydın Vilayeti’nde Rumlara yönelik fiziki saldırılar artmaya başladı. Vali Rahmi Bey Mayıs ayındaki saldırılarda ölenlerin olduğunu ve saldırganların yakalanamadığını belirtmişti. Dahiliye Nezaretinin Muhaberat ve Tensikat Kaleminin verilerine göre Haziran ayında İzmir merkez ve kazalarında 28 cinayet yaşanmıştı ve çoğu Rumlara karşı işlenmişti (Efiloğlu, 2011: 122). Rum kökenli İzmir Milletvekili Emanuel Emanuelidi’e göre, “(yerel) yönetim, polis ve Jandarmanın, organize ettiği çetelerden ve Sırbistan Makedonya’sından göç eden yerel Müslüman mültecilerin hızlı ve koordineli eşzamanlı hareketleri ile, Batı Anadolu ve özellikle İzmir çevresinde bir iki ay içinde (Mayıs-Haziran) “Rumlar büyük bir baskıya maruz kaldı (Emmanuilidi, 2014: 83-84). Emanuel Emanuelidi, bu baskının Balkan hezimetinin intikamını almak, Rum sermayesini ele geçirmek ve Rumları göç ettirmek saikiyle yapıldığını iddia etmektedir.

Haziran ayının ilk günlerinden itibaren ağırlıklı olarak Mudanya ve Trilye’den güneye doğru Batı Anadolu’nun tüm kıyısı boyunca bazı Rumlar göç etmeye başladı. Kısa bir süre sonra kıyıları yakın iç bölgelerden de Rumlar göçe niyetlendiler ve bir kısmı İzmir gibi merkezlerde toplandı. İngiltere’nin İstanbul Büyükelçiliği İkinci Tercümanı Matthews ve diğer büyük devletlerin elçiliklerinin ikinci tercümanlarıyla birlikte Batı Anadolu’da yaptığı gezi sonucu hazırladığı rapora göre, 16 Haziran’da iç bölgelerden Trilye’ye 15 bin Rum toplanmıştı. Matthews, bölgede göç etmeye hazırlanan Rumlar

için iki noktaya dikkat çekmiştir. İlki, bu kitlelerin bir Yunan subayı tarafından yapılan Hellenizm propagandası sonucu harekete geçmiş olmalarıydı. Yalı Çiftlik Köyü'nde Büyük Yunanistan'ın haritaları ele geçirilmişti. Bazı Rumlar Osmanlı tezkerelerini de parçalamışlardı. Diğerleri ise Müslüman çetelerinin Rum köylülerine saldırması ve sığırlarına el koymasından ileri gelmesiydi. Olayların tırmanması sonucunda bazı rahiplerin ve Rum vatandaşlarının öldürülmesi, söz konusu kitleyi göçe sevk etmişti. Jandarma, Trilye'de toplanan Rumların bir bölümünü köylerine geri göndermiştir (FO, 195/2458: 513-514). Ancak Bursa ile Mudanya arasında bulunan Misopoli (Aydınınar) Köyü'ndeki Rumlar, Müslüman köylülerin saldırısına uğramıştı. Diğer yörelerde olduğu gibi Bursa ve çevre köylerde Rumlara yönelik saldırıları İttihat ve Terakki Cemiyetinin yerel teşkilatı ve bazı Çerkez çeteleri organize etmekteydi. Çerkez çeteleri 11 Haziran'da Rumların sahip oldukları dükkanların pencerelerini kırarak büyük zarara neden olmuşlardır (FO, 195/2458: 515). Aynı şey Haziran ayı başlarında 3 bin nüfuslu Filadar (Gündoğdu) Köyü'nde de meydana gelmişti. Çeteler Rum köylülerinin ipek kozalarına ve hayvanlarına el koymuştu. Haziran ayı başlarında Rumlar saldırıya karşılık verdi. Ancak bir süre sonra 15 Rum köy yolunda saldırıya uğradı. İngiliz Büyükelçiliği temsilcisi Matthews'un verdiği bilgilere göre, Tansari, Ainesi ve Gürüklü gibi köyler de yağmalanmış, ancak bu köylerin Rumları göç etmemişti (FO, 195/2458: 516-517). Civardaki köyler arasında en fazla zarar görenlerden biri de 800 Rum'un yaşadığı Başköy'dü. Köy tamamen yağmalanmış, kilisenin bütün pencereleri, kırılmış, sunak ve günah çıkarma bölümleri yıkılmış, dini resimler ve ikonlar tahrip edilmişti. Başköy 16 Haziran'da saldırıya uğramış ve bu esnada 8 Rum öldürülmüştü. Köye saldıran çete mensuplarının çoğunlukla Rumların daha önce tanıdığı "Çerkez ve Çingeneler" olduğu iddia edilmişti. Ayrıca Jandarma Komutanı Yüzbaşı Abdülkadir'in, Çerkez kökenli bir komutanın ve Emreköy'den çok sayıda koyun toplayan Alibeyzade Raşid Bey'in olayları organize ettiği Rum köylüleri tarafından ileri sürülmüştü (FO, 195/2458: 519-520).

Rumlar, Güney Marmara'da Karesi Sancağı ve civardaki çeşitli kazalarda (Bandırma, Burhaniye, Erdek ve Ayvalık gibi) göçe zorlanmışlardı. Gerekçesi ve yöntemi diğer yerleşim yerlerinde yaşananlarla benzerdi. Bandırma'ya 500 Rum sığınmıştı. Bu liman kasabasının nüfusu 25 bindi ve bunun 5 bini Rum, 4 bini de Ermeni'ydi. Buraya sığınan 500 Rum'un barınması ve beslenmesi büyük sorun oluşturmuştu. Göçmenler, kiliselere ve okullara yerleştirilmiş, bir kısmı da çadırlarda barındırılmıştı. Üstelik yerel Rumlara boykot

uygulandığından, Bandırmalı Rumların ırkdaşlarına yardımları da sınırlı kalmıştı (FO, 195/2458: 520).

Rumların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu Ayvalık'ta (1914 sayımına göre 31.440 Rum, 454 Müslüman) yoğun bir göç yaşandı. Haziran ayı ve ardından gelen birkaç ay içerisinde 10 bine yakın Rum göç etmek zorunda kaldı. Ayvalık'ta Rumların göçe zorlanmasında, kasabanın hemen karşısında bulunan Midilli'nin Yunanistan tarafından savaş sırasında ele geçirilmesi büyük rol oynamıştı. Sayıları az da olsa Ada'daki Müslümanlara zülüm yapılması gerilimi arttırmıştı. Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın İzmir ve çevresine yaptığı geziden sonra Ayvalık ve çevre kasabalarındaki Rum göçü hızını kaybetti. Dahiliye Nazırının gezisinin etkisiyle Jandarmalar Ayvalık'ta düzeni sağladı. Ayvalık'ta bulunan 800 Rum aile göç etmekten vazgeçti. Aynı şekilde Burhaniye'den de bine yakın hane buldukları yerlerden ayrılmış, fakat kaymakam ve jandarmaların etkisiyle 57 hane gitmekten vazgeçmiştir. Dere-i Kebir Köyü'nde ise 53 Osmanlı vatandaşı Rum köylerinde kalmaya karar vermiştir (FO, 195/2458:580). Bu süreçte Erdek'ten 1277, Edremit'ten 7.425 kişi Anadolu'dan ayrılmıştır (Efiloğlu, 2011: 171).

Karesi Sancağı'nın güneyinde Manisa, İzmir ve çevresinde göç dalgası daha şiddetli seyretti. Kırkağaç kazasından 502, Gelenbe nahiyesinden 197, Bakır köyünden 67, Soma kazasından 465 ve Akhisar kazasının merkez ve köylerinden 550 kişi göç etti. Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın Batı Anadolu'ya yaptığı inceleme gezisi sırasında boykotun şiddetinde bir azalma görülmüşse de kısa bir süre sonra tekrar aynı hızla sürdürüldü. Soma'da rahip ve ileri gelen 200 Rum kasabadan ayrıldı. Rumlara baskı uygulayan çeteler Oriental Carpet Manufacturers Şirketi'ne ait fabrikayı basarak 9 halıyı kullanılamaz hale getirmişlerdi. İngiliz Büyükelçilik yetkilerine göre yabancı şirkete ait halılara zarar verenler tutuklanmış fakat bir Rum'u öldürerek, kalabalık bir grubu göçe zorlayanlara ise bir işlem yapılamamıştı (FO, 195/2458: 532).

4.1. Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi

Rumların göçe zorlanması Aydın Vilayeti'nde ve özel olarak İzmir Sancağı dahilinde daha yoğun şekilde görülmekteydi. Yaşanan şiddet Düvel-i Muazzama'yı harekete geçirdi ve bu güçler Osmanlı Hükümeti'nden olayların durdurulmasını istedi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki mesul-i kâtabi Celal (Bayar) Bey'e göre sorun uluslararası bir biçime dönüşmüştü (Bayar, 1997: 100). Bunun üzerine Sait Halim Paşa 8 Haziran 1914'te Harbiye ve Nafia Nazırlarıyla yaptığı toplantıdan sonra Dahiliye Nazırı Talat Paşa'yı bölgeye gönderme kararı aldı. Emniyet-i Umumiye Müdürü İsmail Canbulat'ın

Dahiliye Nazırına eşlik ettiği gezinin amaı; gcn durdurulması, Rumları gce zorlayanların cezalandırılması ve gcvini kctiye kullanan memurların cezalandırılması olarak belirtilmişti (Efiloğlu, 2011: 209). Nitekim Talat Paşa İzmir’de İngiliz Başkonsolosu’na scyledikleri bunu kanıtlar niteliktedir: “Buraya Sadrazam Paşa’nın emriyle geldim. Paşa Hazretleri (Sadrazam Prens Sait Halim Paşa) Yunanlılarla bir harp yapmayı arzu etmemektedirler. Ben de hadiseleri durdurmak ve vaziyeti dzeltmek için elimden geleni yapacağım” (Bayar, 1997: 101). Talat Paşa, Bandırma’dan başlayarak gneye doğru yoğun gce yaşanan kazaları (Burhaniye, Edremit, Ayvalık, Soma, Manisa, Dikili ve Bergama gibi) uğradı. İzmir ve çevresini (eşme, Urla, Karaburun, Nazilli, Scke ve Tire) inceledi.

Talat Paşa, tansiyonun dşrlmesi için Metropolit ve din adamlarıyla gcrşt, Rumlara gvenliklerinin sağlanacağına ilişkin garanti verdi ve çeşitli merkezlerde toplanan Rum gcmenlere kcylerine dcnmeleri için nasihat etti. Hatta geri dcnşler için asker kullanılması talimatı verdi. Bazı yerlerde de saldırıya uğrayan Rumlara para yardımımda bulunulmasını sağladı. Gcvini ihmal etmiş olan bazı gcrevlilerin gcrevden alınması, cezalandırılması Talat Paşa’nın gezisinde rastlanılan hususlardı (Efiloğlu, 2011: 210-211). Biga, Ayvalık ve Foca gibi Rum nfusun yoğun olduğu kazaların kaymakamlarını, iki nahiye mdrn ve bir jandarma zabitanı gcrevden uzaklaştırdı. Edremit’te Rumları gce zorlayan ve gce edenlerin evlerini yağmalayan, mallarına el koyan 41 kişiyi mahkemeye sevk edilmesi için talimat vardı. Talat Paşa’nın bclgedeki gezisinin sonucunda İzmir ve çevresinde 100 saldırgan Divan-ı Harb’e verilmiş ve çeşitli cezalara çarpıtılması sağlanmıştır. Hiç kuşkusuz bu cezalandırmaların bir nedeni de Byk Avrupa devletlerinin baskısını azaltmaktı.

Talat Paşa, Aydın Vilayeti Valisi Rahmi Bey’le incelediği yerleşim yerlerinde (Nazilli, Aydın, Scke, Ayasluğ ve Tire) gce zorlanmış Rumların dinlendiğini ve Rumların ekonomik boykottan şikayet ettiklerini İstanbul’a bildirdi.

Talat Paşa 27 Haziran 1914’te İstanbul’a dcnd ve Sabah gazetesi başyazarına verdiği demeçte Rumların gce etmesinde Yunan Hkmeti’nin bir etkisi olmadığını, Foça ve Menemen’de iki kcyde Rumları gce zorlayan, şiddete başvuranların cezalandırıldığını scyledi (D.K., 1914: 1).

Hkmet, Talat Paşa’nın gezisinden sonra gcn nedenlerine ilişkin bir değerlendirme yaptı ve gcn “evham ve hayalattan” ileri geldiğini ileri srd. 1 Temmuz 1914 tarihli toplantısında şu değerlendirmeyi yaptı: “Trakya’daki Rumların hicret etmekte

olduklarını gören veya haber alan muhacirin-i İslâmiye ile ahâl-i asliyeden bazıları tarafından vuku'a getirilmiş tazyikat ve suretleri merbut mektuplarda görüldüğü üzere evvelce Makedonya'ya hicret etmiş olan Rumlarla miktarı mühim bir yekûna baliğ olan askeri firarilerinin teşvik-amiz mektuplar ile aile ve akrabalarını oraya davet ve Makedonya ve sair yerlerden diğer taraflara hicret eden ahal-i İslâmiyenin memleketlerinde bırakmış oldukları emlak ve servete na'iliyyet ile iktisab-ı refahiyet tahayyülatından ve esbab-ı ciddiye ve makuleye müstenid olmayıp, sırf evham ve hayalattan ibaret bulunan havf ve heyecandan münba'ıs olduğu..." (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları, 190/20).

Hükümet ayrıca, Rumların göçü sırasında Menemen ve Foça'da bazı yaralama ile yağma olaylarının meydana geldiğini kabul etti, ancak yerel düzeyde alınan önlemlerle yağma edilmiş malların geri alındığını belirtti. Hükümetin aldığı kararlardan biri de köylerinden ve evlerinden ayrılan Rumların menkul ve gayrimenkul mallarının koruma altına alınacağı, korunması, zor ve bozulabilecek mallarının satılarak bedellerinin sahiplerine iade edileceği hususudur (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela Mazbataları, 190/20).

4.2. Rum Göçü'nün Meclis-i Mebusan'a Yansıması

Rum göçü, 1914 seçimleri sonucu ezici çoğunluğu İttihatçılardan oluşan Meclis-i Mebusan'da da ele alındı. Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi'nin öncülüğünde 14 Rum Mebus tarafından 1 Temmuz'da verilen ortak soru önergesinde göçün nedenleri ve "Hal-ı hazırın ıslâhı ve âtinin temini için ittihaz olunan tedabir" soruldu. Hükümetin cevaplandırması amacıyla verilen bu soru önergesi Meclis-i Mebusan'da tartışılmaya başlandı. Konuşması sık sık kesilen Emanuelidi Efendi, "oralarda (Batı Anadolu) vuku bulan işler tarih-i umumi-i beşeriyete şeref verecek işler değildir" diyerek başladığı konuşmasında, İzmir ve çevresinde bilhassa Foça kasabasının harabeye çevrildiğini belirtti (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), D.3, İçtima Senesi:1, 23 Haziran 1330: 606- 607). Bu ülke vatandaşı "yüzbinlerce Rum'un" telaş içinde vatani terk etmeye mecbur bırakıldığını ve Sakız'la Çeşme sahilleri arasında boğulmayı düşünmeden sandallara atıldığını ileri süren önerge sahibi Emanuelidi Efendi, temel amacının bir Rum davası gütmek olmadığını "menafi-i Osmaniyyeyi mahafaza etmek" olduğunu ileri sürdü (MMZC, D.3, İç. Se.1, İçtima: 26, C.1, 23 Haziran 1330, D.3, İç. Se:1, 23 Haziran 1330: 607). Emanuelidi Efendi, kanunların ve Kanun-ı Esasi hükümlerinin

bütün Osmanlılara eşit uygulanması gerektiğini belirtti ve bu davanın sadece Rum unsura ait olmadığını, umum Osmanlıları ilgilendiren bir dava olduğunu açıkladı.

Emanuelidi Efendi'ye göre boykot göçü tetiklemişti ve iktisadi diye başlayan bir iş sonradan siyasileşmeye başlamıştı. Emanuelidi Efendi'nin konuşmasında dikkati çeken hususlardan biri de Balkan Savaşı nedeniyle Müslüman ahalinin gördüğü mezalime misilleme (mukabele-bi-l-misl) yapılması tespitiydi. Bu tespitten hareketle "Altıyüz senelik tebaa hakkında bu suretle muamelede bulunma(nın) abes" olduğunu belirtti. Ayrıca Makedonya'dan Anadolu'ya göç eden ahâlinin Üsküdar'dan Basra Körfezi'ne kadar işlenmemiş uçsuz bucaksız boş araziler bulunmasına rağmen Müslüman göçmenlerin Rum köylerine iskân edilmesinin doğru olmadığını açıkladı. Bu eylemin amacının ne olduğunu sordu (Emmanuilidis, 2014, s.430). Önerge sahibi basında ve çeşitli çevrelerde Rum göçünün Yunanistan'dan gelen mektuplar nedeniyle gerçekleştiği iddiasını da reddetti, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın cevaplandırması amacıyla şu soruları yöneltti: "Acaba bu gidenlerin avdetlerine tekrar müsaade edilecek mi , edilmeyecek mi? Çünkü, eğer müsaade edilmeyecek ise, o vakit bir sual soracağım. Böyle mecburiyet tahtında memleketi terk etmiş olan tebaa-ı Osmaniyenin ortada tabiiyyet-i Osmaniyyeden iskât edilmelerini mucip olacak bir ha-i kanuni var mıdır? İkinci sualim daha var. Dahilde mütemekkin bulunan Rumlar memleketlerini terkederek sahile inmişlerdir; fakat henüz Yunanistan'a yahut Amerika'ya yahut İtalya'ya gitmemişlerdir. Bunların avdeti için Hükümetçe ne gibi tedabir düşünülüyor?... bugün İzmir'in içinde otuzbeş bin Rum muhaciri vardır. Bunlara ne gibi muavenetten bulunmuştur? Üçüncü bir sual: (Rum ahâli) tarlalarına, bağlarına, bahçelerine gitmeleri ve emlaklerine tasarruf edebilmeleri için ne gibi tedabir ittihaz olunmuştur (MMZC, D.3, İç. Se.1, İctima: 26, C.1, 23 Haziran 1330: 610).

Emanuelidi Efendi'nin eleştirilerine ve sorularına Dahiliye Nazırı Talat Paşa verdi. Talat Paşa, sözlerine Emanuel Emanuelidi'nin "vuku bulan işler, tarih-i umum-i beşeriyete şeref verecek işler değildir" sözünün aslında Balkan Savaşı için söylenmesi gerektiğini belirterek başladı. Talat Paşa'ya göre uzun savaş döneminde savaş alanlarının dışında kalan bölgelerde "hiçbir kimsenin burnu kanama(mış)", hükümet bi-hakkan asayişini sağlamış ve bir saldırı vuku bulmamıştı. Ancak savaş neticelendikten sonra yüzbinlerce muhacirin işkenceler görerek gelmeye başlaması, gelen muhacirlerin propaganda yapmaya başlamasıyla birlikte ülkede hükümetin kontrol altına alamadığı husumetler meydana gelmişti. Talat Paşa, gelen muhacirlerin Rum evlerine yerleştirilmesi iddiasının ilk günler için geçerli olmadığını

ancak muhacirlerin sayısı gittikçe artınca bazı Rumların gönüllü olarak muhacirleri köylerine aldıklarını açıklamıştır. Ancak yönetim bazı muhacirleri de Rum köylerine yerleştirmek zorunda kaldığı ve bunun da birçok şikayete neden olduğu Talat Paşa tarafından itiraf edilmişti. Dahiliye Nazırı 270 bin muhacirden sadece 5 bininin Rum köylerine yerleştirildiğini milletvekillerine ifade etti. (MMZC, D.3, İç. Se.1, İçtima: 26, C.1, 23 Haziran 1330: 611-612).

Talat Paşa, Rumların öncelikle Edirne'den göç etmeye başlamasını Balkan Savaşları sırasında yaşanan mezalimle açıklamaya çalıştı. O'na göre bazı Rumlar Müslüman komşularına zulüm yapmış ve şehir kurtarıldıktan sonra aynı topluluk göç etmek zorunda kalmıştı. Bunlardan bazıları da yakalanmış, mahkemeye çıkarılmış ve çeşitli cezalar almışlardı. Ancak ittihad-ı anasır arasındaki barış bozulmuştu: “Fakat tasavvur ediniz, iki komşu arasında böyle bir hal cereyan etmiş, sonra da eski Hükümet yine gelmiş orada teessüs etmiş, artık bunların aralarında eski hoşluk kalır mı? Bunlar birlikte yaşayabilirler mi? Bittabi yaşayamazlar. İşte onlar da utandıklarından, korktuklarından hicret ettiler. Sonra, bittabi gelen muhacirler Rumların hicretinden müteessir değildi, bilâkis memnun, onlar da birtakım işaata, tehdidama başladılar. Buna dair de birçok şikayetler aldım ve indettahkik bazıları da doğru çıktı. Hükümetçe tedabir-i mania ittihaz edildi” (MMZC, D.3, İç. Se.1, İçtima: 26, C.1, 23 Haziran 1330: 612)

Aydın vilayeti'nde özellikle İzmir ve çevresinde de benzer bir tablo vardı. Talat Paşa, konuyla ilgili soruşturmanın devam ettiğini belirtti: “Foça'ya bizzat gittim, evveleminde Kaymakamın hakkıyla vazifesini ifa etmediğini gördüm ve derhal azlini arz ettim. Bittabi hakkında takibat-ı kanuniyye de icra edilecektir. Diğer taraftan İzmir Müdde-i umumisi ile Divan-ı Harp azasından ve polis müdüründen mürekkep bir heyet-i tahkikiye teşkil edilerek ilzam edilmiştir. Bugün orada tahkikat devam etmektedir. Bittabi bu fena fiile müteçaşir olanlar cezalarını şiddetle göreceklerdir” (MMZC, D.3, İç. Se.1, İçtima: 26, C.1, 23 Haziran 1330: 612)

Dahiliye Nazırı'nın geri dönüşler konusundaki değerlendirmesi ise daha çarpıcı olmuş ve göç eden Rumların dönmesinin mümkün olmadığını güçlü bir şekilde ima etmiştir: “Bu mesele bütün muhaceret meselesi kadar değildir. Rumların bir kısmı Yunanistan'a gitmiş, yerlerine oradan gelen muhacirler iskân edilmiş. Bir taraftan birçok muhacirler açıkta, zelil, sefil ve perişan kalmış ve bu suretle pekçokları terk-i hayat etmiş. Şimdi bunları tekrar girdikleri yerlerden, kollarından tutup sokağa atmak ve gidenleri getirip tekrar yerlerine eskân etmek bir emr-i müstahil olduğunu itiraf etmek lazım ve bu meseleyi iki Hükümet nazar-ı dikkate aldı. Her iki taraftan muhacerat etmek isteyenlerin bir

güne zarar ve ziyana uğramamalarını temin etmek şartıyla muhaceretlerini temin ve şimdiye kadar giden Rumların ve gelen Müslümanların emlakı gayrimenkulelerini mübadele etmek üzere her iki Hükümet, murahhaslar tayin ederek bir komisyon teşekkül etmiştir” (MMZC, D.3, İç. Se.1, İçtima: 26, C.1, 23 Haziran 1330: 613).

4.3. Tercümanlar Heyeti'nin Bölge Gezisi

Osmanlı Hükümeti, Talat Paşa'nın Batı Anadolu'daki inceleme gezisi sırasında Büyük Avrupa devletlerine 18 Haziran 1914'te bir nota vererek, Rumların göçe zorlandığı, mallarına el konulduğu iddialarını reddetti. Bazı hadiselerin Makedonya'da göçe zorlanmış Müslümanların perişan hallerinin yerli Müslüman ahâli üzerinde yarattığı infialın sonucunda meydana geldiğini iddia etti. İsterlerse birer temsilci belirleyerek bir komisyon oluşturabileceklerini ve Talat Paşa'nın gezisine iştirak edebileceklerini belirtti (Sabah, 8 Haziran 1330, No: 8894: 2).

Osmanlı Hükümeti'nin notası Büyük Avrupa devletleri arasında tartışıldı ve elçilik tercümanlarından oluşan bir heyet oluşturulmasına karar verildi (“Düvel-i Muazzamanın Cevabı Notası”, İkdâm, 9 Haziran 1330, No:6227: 2). Söz konusu heyette; Fransız elçiliği Birinci Tercümanı Ledoulx, İngiliz elçiliği İkinci Tercümanı Matthews, Rusya elçiliği Birinci Tercümanı Toukholka, Avusturya-Macaristan elçiliği Üçüncü Tercümanı Coglievina, Almanya elçiliği İkinci Tercümanı Doktor Schoenberg, İtalya elçiliği İkinci Tercümanı Chabert Beyler vardı (FO, 195/2458: 520).

İzmir'e giden heyet (İngiliz üye hariç) 23 Haziran'da Talat Paşa ile birlikte Urla'ya, Sivrihisar'ı (Seferihisar) ve Manisa'yı, ertesi günde Menemen'i gezerek incelemelerde bulundu. Menemen gezisine İngiliz tercüman Matthews da katıldı. İngiliz tercümana göre 10 bin Müslüman ve 2 bin Hristiyan'ın yaşadığı Sivrihisar'da Rumların bir şikâyeti yoktu. Ancak 25 bin Hristiyan ve 500 Müslüman'ın yaşadığı tahmin edilen Urla'da panik havası vardı.

Urla yakınlarındaki Menteş köyü ise yağmalamıştı. Köyün Rumları ise kıyıya yakın adalara kaçmışlardı. Heyetin incelemelerde bulunduğu diğer bir yer olan Manisa'da Rumlara fiziki saldırı yoktu, ancak şiddetli bir boykot uygulanmaktaydı. Dahiliye Nazırı Talat Paşa boykotun durdurulacağına ilişkin sözverdiği kayıtlara geçirilmişti.

Menemen ve civar köylerde ise durum farklıydı, Rumlar evlerini terketmişlerdi. Seyrekköy, Gerenköy ve Ulucak gibi Rum köylerinden binlerce kişi Menemen'e sığınmıştı. Panayot adlı bir Rum öldürülmüştü. Menemen'in nüfusu 12-15 bin dolayındaydı; bunun 5 – 6 bini Rum, 7 – 9 bini Müslüman'dı (FO. 195/2458: 521).

Tercümanlar Heyeti 25 Haziran'da Seyrekköy ve Ulucak'ı ziyaret etti. Heyete Müfettiş Şükrü Bey, Times Muhabiri E. Whittall, 2 Rum papaz ve birkaç yöre sakini de katıldı. Seyrekköy'de öldürme vakaları rapor edildi. Köyün tamamı (300 hane) boşaltılmıştı. Saldırıyı komşu köylerden biri olan Harmandalı'lı köylüleri gerçekleştirmişti. Çukurköy'ün Müslüman ahalisi de köy imamı tarafından engellenmişti. Ulucak Köyü'nde de benzer bir durum sözkonusuydu. Öldürme ve yaralama vakaları vardı, köy kilisesi yağmalanmıştı (FO. 195/2458: 521).

Heyet, 26 Haziran'da İsa Reis gambotuyla Çeşme ve Katopanaya'ya gitti. Müfettiş Şükrü Bey ve Times muhabirine ek olarak, Herr Pfeiffer (Deutsche Tageszeitung ve Hamburger Nachrichten gazetelerinin İstanbul muhabiri) heyete eşlik etti. Müslüman çetelerin saldırıları, Mayıs ayının sonlarında Çeşme ve Katopanaya'ya 5-6 bin Müslüman göçmenin gönderilişi ve bazı yerel memurların olumsuz tutumu panik yaratmıştı. Bu nedenle Haziran ayının ilk günlerinde Rumlar yakında bulunan Yunan adalarına kaçmıştı. Bir kısmı da mallarına Müslüman ve Yahudilere çok ucuza satmak zorunda kalmıştı. Çeşme'ye bin göçmen iskân edilmişti. Çeşme'de yaşayan 8 bin Rum'dan geriye 80-100 Rum kaldığı ifade edilmekteydi. Heyet'te yer alan İngiliz temsilcisinin raporuna göre Çeşme'de kiliselere dokunulmamıştı (FO. 195/2458: 522).

Çeşme'de kaymakamlık yapan ve Rum göçüne tanıklık eden Hilmi (Uran) Bey, 1950'li yıllarda yazdığı anılarında, Tercümanlar Heyetinin izlenimleriyle taban tabana zıt değerlendirmeler yapmaktadır: "Bu büyük bozgunun (Balkan hezimetini) ve bir sefalet akını halinde devam eden muhaceretin Anadolu'da ilk tepkisi Çeşme'de Rumlar arasında olmuş, çok ihtiyatlı birkaç Rum ailesinin durup dururken adalara gitmeyi isabetli bir hareket bularak Çeşme'den ayrılması bütün Çeşme Rumları arasında şiddetli bir korku yaratmış ve birkaç gün içinde Çeşme ve havalisinde başlayan bir Rum muhacereti derhal her tarafa yayılarak artık önüne geçilemez bir hal almıştı" (Uran, 2008: 63). Hilmi Bey'e göre, Rumlar, "meçhul bir korkuya" kapılmışlardı ve birbirlerini etkileyerek göç etmişlerdi. Bir baskıdan, yıldırma söz edilmezdi: "Çünkü hiçbir yerde hiçbir baskıya maruz kalmamışlardı. Hiçbir yerde hiç kimsenin evine en ufak bir tecavüz olmamıştı. Ne muhaceret başlamazdan evvel, ne muhaceret devamınca kimsenin burnu dahi kanamamıştı" (Uran, 2008: 64). Kaymakam Hilmi Bey'in Çeşme'ye gönderilen Müslüman göçmenleri, iskân edilmesi konusunda verdiği bilgiler de ilgi çekicidir: "Muhacirlere o ev bolluğu içinde ev beğendirebilmek de ayrı bir mesele olmuştu.(...) Bir taraftan da her köyde bağlar ve tarlalar oradaki muhacirlere dağıtılıyordu. Fakat

muhacirlerin büyük çoğunluğu bağıcılıktan ve onun ne bakımından, ne de mahsulünün kurutulmasından haberdar değildi” (Uran, 2008: 64).

Heyetin İngiliz temsilcisinin anlatımına göre Çeşme’ye yakın 5 bin nüfuslu Katopanaya’dan evler yağmalanmıştı, buna karşılık 3 kiliseye saldırı düzenlenmemişti. Evlerin üçte birine Priştine’den gelen Müslüman göçmenler yerleştirilmişti. Geriye sadece 5–6 yaşlı kadın ve erkek Rum kalmıştı (FO. 195/2458: 523).

İsa Reis gambotuyla gidilen Eski Foça ve Yeni Foça’da da durum benzerdi. İzmir polis Müdürü Haşım Bey’in 12–13 Haziran’da yönlendirdiği silahlı çeteler 6 bin nüfuslu Eski Foça’da yaşayan Rumları göçe zorlamışlardı. Eski Foça’da da benzer hadiseler meydana gelmişti ve iki Rum kızı bir eve kapatılmıştı. Rus tercümanın tüm çabasına rağmen haber alınamamıştı. Yeni Foça’lı Rumlar başta Midilli olmak üzere civarda bulunan adalara kaçmışlardı. Heyete bilgi veren bir Rum papazına göre 100 – 110 kişi öldürülmüştü (FO. 195/2458: 523-524).

Heyet, 30 Haziran ve 1 Temmuz’da İzmir-Aydın Demiryolu Hattı üzerinde bulunan ve daha önce Dahiliye Nazırı Talat Paşa’nın ziyaret ettiği (Torbalı, Selçuk, Aziziye, Baltjik, Değirmencik, Karapınar, Köşk, Akçe, Nazilli, Aydın, Bayındır, Tire, Ödemiş) kasabalarında incelemelerde bulundu. Sözkonusu yerleşim yerlerinde şiddetli bir boykot düzenlendiği tespit edilmiş ve tüm ayrıntılar rapora yansıtılmıştı. Rumlardan alışveriş yapılması engellenmekle birlikte, Rumların bağ ve bahçeleri tahrip edilmiş, tarladaki tütünleri yakılmış ve hayvanlarına el konulmuştu. Öldürme ve yaralama vakaları da Heyet tarafından not edilmişti. Kitlesele olmasa da yer yer göç eden Rumlara rastlanmıştı (FO. 195/2458: 524-527).

Heyet, 3 Temmuz’da Manisa, Akhisar ve Soma’da incelemelerde bulunmuş, diğer kasaba ve köylerde yaşananların bu yerlerde de yaşanıldığını ileri sürmüştür. Yerel halkın söylediğine göre Bergamalı 5–6 bin Rum, Dikili üzerinden Midilli’ye göç etmişti. İddiaya göre Aydın Vilayeti Valisi Rahmi Bey, Bergama ve çevresindeki göç ettirme eylemini bizzat yönetmişti. Onun yönlendirmesiyle en az 600 kişilik bir çete bu eylemde görev almıştı (FO. 195/2458: 522-533).

Heyet, 5 Temmuz’da Hızır Reis gemisiyle Ayvalık’a giderek göç edenler hakkında bilgi topladı. Heyet’in İngiliz temsilcisinin raporuna göre, gerek boykotaj gerekse göç yerel yönetim tarafından yönlendirilmişti. Jandarma komutanı Nuri Bey Rumları tehdit ederek göçe zorlayanlardan biriydi (FO. 195/2458: 535-536).

İngiliz temsilcisine göre 28 Mayıs –16 Haziran 1914 tarihleri arasında İzmir ve çevresinde göç eden Rumların tahmini sayısı şöyleydi:

<u>Göç Tarihi</u>	<u>Göç Edilen Yer</u>	<u>Sayı</u>
28 Mayıs – 9 Haziran	Çeşme Bölgesi	45.000
4 Haziran dolay	Edremit	1.500
4 Haziran dolay	Burhaniye Bölgesi ve Kemer	7.000
5 Haziran dolay	Balıkesir Bölgesi	5.000
7-10 Haziran	Bergama ve Dikili bölgeleri	18.000
11–12 Haziran	Foça bölgesi	13.000
12–16 Haziran	Karaburun Bölgesi	14.000
	Toplam	117.000

Köy ve kasabalarda göç eden Rumların sayısı onda bir ile üçte bir arasında değişmekteydi.

Menemen ve çevresinde 13-16 Haziran tarihleri arasında yaklaşık 2 bin; Kasaba – Aydın Demiryolu Hattı üzerinde ve yakınındaki köy ve kasabalarda 7 – 16 Haziran arasında 15 bin Rum göç etmek zorunda kalmıştı (FO, 195/2458: 557-558).

Haziran ve Temmuz ayları boyunca Batı Anadolu’da özellikle Aydın Vilayeti’ne bağlı sancak merkezleri, kazalar ve köylerde yaşayan çok sayıda Rum’un göç ettiği ve kalanların ise boykot nedeniyle yiyecek sıkıntısı çektiği rapor edilmişti (FO, 195/2458: 400-411). İzmir’den Menemen’e 2 bin aile için günlük bin okka ve Nazilli’ye ise bin aile için 500 okka ekmek gönderildi (FO, 195/2458: 454). İzmir’e yakın kasabalara da yiyecek desteği verildiği tespit edilmişti.

Aylardır süregelen boykot ve Rumların göç etmesi hadisesine tepki gösteren Rum Patrikhanesi 7 Haziran 1914’te kendisine bağlı kilise ve okulları kapattı. Paris Büyükelçisi Rıfat Paşa’ya göre bu kararın alınmasında Yunan elçiliğinin etkisi vardı (Macar, 2003: 63). Bu gelişme Hükümet ile Patrikhane arasındaki ilişkileri gerginleştirmiş, Talat Paşa’nın Batı Anadolu gezisi dahi bu gerginliği azaltmamıştı. Patrikhane, kilise ve okulların tekrar açılabilmesi için bazı koşullar öne sürdü. Bunlar; göç edenlerin evlerine dönmesi, iaşelerinin sağlanması, Rum siyasi mahkumların serbest bırakılması ve Müslüman göçmenler tarafından işgal edilen emlakların iade edilmesiydi (Efiloğlu, 2011: 191-192). Uluslararası bir krizden çekinen Osmanlı Hükümeti bu istekleri kabul etti ve bunun üzerine Patrikhane 28 Temmuz’da kilise ve okulları yeniden açtı. Ateşli bir Yunan milliyetçisi olan İzmir Metropolit Hrisostomos’un Rum göçünü önlemeye yönelik çabası Vali Rahmi Bey’in tepkisini çekmiş, bu nedenle Vali Ağustos ayı boyunca Metropolitin İzmir’den ayrılması için baskı kurmaktan çekinmemişti. Rus ve İngiliz başkonsoloslarının Vali ile görüşmeleri bir yarar sağlamamıştı. Nihayet Metropolit Hrisostomos 3 Eylül’de İzmir’den ayrılmak zorunda kaldı (FO, 195/2458: 614).

5. Başarırsız Bir Proje: Nüfus Mübadelesi

Balkan Savaşlarının en nemli siyasi ve sosyal sonuçlarından biri yüzbinlerce kişinin yer değiştirmesi ve Balkan coğrafyasının birçok yerinde zulüm ve etnik temizlik politikası uygulanmış olmasaydı. Hemen her Balkan devletinin başvurduğu yegane politikardan biri nüfus mhendisliğiydi. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'yle Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesinin yapılması düşüncesi ilk kez Atina Antlaşması grşmeleri (Kasım 1913) sırasında ortaya atılmıştı. Ancak sz konusu grşmelerde ve ondan sonra, bu düşüncenin pratiğe dklmesi konusunda bir ilerleme sağlanamamıştı. Trakya'da Rumların 1914 yılının başlarından itibaren g etmeye başlaması mübadele fikrini tekrar canlandırmıştı. Osmanlı Devleti'nin Atina Büyükelçisi Galip Kemali Bey, 12 Mayıs 1914'te Sadrazam Sait Halim Paşa'ya gnderdiği telgrafta, Makedonya'daki Müslümanlarla Aydın Vilayeti'ndeki Rumların mübadele edilmesini Başbakan Venizelos'a nerdiğini belirtmemektedir. Sadrazam'dan olumlu cevap alan Büyükelçi, 18 Mayıs'ta, mübadele teklifini bir mektupla Yunan Hkmeti'ne bildirdi (Sylemezoğlu, 1946: 102-103). Yunan Hkmeti, Osmanlı Büyükelçisinin 18 Mayıs tarihli mektubuna 25 Mayıs'ta olumlu cevap verdi. Bu gelişmeden sonra Atina Büyükelçisi Galip Kemali Bey, Yunan Hkmeti'ne 8 Haziran'da mübadelelerin esaslarını içeren neriler sundu. Buna gre; Trakya ve boğazlar çevresi ile Aydın Vilayeti Rum kyleri ahalisiyle Makedonya ve Epir Müslüman kylleri mübadeleye tabi tutulacaktı. Mbadeleyi uygulamak üzere de her iki taraftan drder üyeden oluşacak muhtelit bir komisyon oluşturulacaktı (Efiloğlu, 2011: 221).

Mbadelelerin genel çerçevesinin belirlenmesi çalışmaları ile Talat Paşa'nın Batı Anadolu gezisi aynı günlere rastladı. Talat Paşa'nın gezisi sırasında alınan bazı nlemler ve Rumlar üzerinde baskı kuran bazı memurlar ile yerel çete mensuplarının yargılanması sonucunda g yavaşlamıştı. Ancak, iki ülke arasında g nedeniyle bir savaş çıkma ihtimalinin de konuşulduğu bu süreçte, gn nlenmesi Osmanlı yetkilileri tarafından da arzulanan bir husustu. Ama her ne olursa olsun her iki ülkede de mübadeleyi savunan diplomat ve siyasetçiler vardı.

Muhtelit Mübadele Komisyonu'na Osmanlı Hkmeti adına eski Atina elçisi Ahmet Muhtar Bey, Mülkiye Müfettişi şükrü Bey, ktip olarak da Cemali Srri bey ve Kont Ostrorog grevlendirilmışti. Yunanistan adına ise İzmir Konsolosu Konstantin Dimaras ve Edirne Konsolosu George Tsorbatisglou (Çorbacioğlu) toplantılara katılacaktı (Kerimoğlu, 2009: 446; Efiloğlu, 2011: 224).

Komisyon, 7 Temmuz ve 11 Temmuz'da İzmir'de iki toplantı yaptı (FO, 195/2458: 465). Bu toplantılara göç eden Rumlar başta olmak üzere çeşitli Yunan çevreleri şiddetli tepki gösterdi. Ayrıca Yunan tarafının ilk ele alınması gereken konunun göç edenlerin emlak ve mallarının belirlenmesi gerektiği yönündeki tavrı da Komisyonun çalışmalarını olumsuz yönde etkiledi. Öte yandan İttihatçı çevreler ise Komisyonun çalışmalarıyla Ada'ların kaybedilmesini meşrulaştırmak istememişlerdir. Komisyonun 1914 yılının Kasım ayında İstanbul'daki çalışmaları da sonuçsuz kaldı. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından kısa bir süre sonra projenin uygulanması rafa kaldırıldı. Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rum göçü/tehciri devam etmiştir.

Sonuç

II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rum milliyetçi seçkinleri arasında yaşanan ve zaman zaman derinleşen krizler ittihad-ı anasır düşüncesini işlemez hale getirmişti. Özellikle Giritli Rum milliyetçilerinin Ada'yı Yunanistan'a ilhak etme girişimleri Müslüman-Türkler arasında tepkiyle karşılandı. Yunanistan'a karşı mitingler ve boykot düzenlendi. Boykotla amaçlanan iktisad-i harbin sonuçlarından biri sermayenin Müslüman Türk girişimcilerine aktarılmasıydı. Diğer bir sonucu da Rum Cemaatiyle birlikte yaşama kültürünün sarsılmasıydı. Başka bir anlatımla toplumsal ve mali fay hatları gerilmişti. Balkan Savaşları, bu coğrafyadaki şiddeti daha da görünür kıldı. Makedonya'da Müslümanlar etnik bir temizliğe tabi tutuldu; sınırın bu tarafında da yani Trakya ve Batı Anadolu'da da şiddet sarmalının başka bir şekli yaşandı. Muhtelif yerel güç odakları Rumları göçe zorladı ve Müslüman göçmenlere yer açtı.

1914 Rum göçü Balkan faciasının Osmanlı Müslüman Türk unsuru üzerinde yarattığı travmanın bir tezahürü olarak görülebilir. Bu süreçte yer yer milliyetçi refleksler kontrol edilemedi. Onbinlerce kişi göç etmek zorunda kaldı. Hiç kuşkusuz bunda emperyalizmin milletleri birbirine düşürme anlayışı da etkili olmuştu. Alman subaylarının Ada'ları kaybeden Osmanlı yönetimine (İttihatçılara) verdikleri tavsiyelerden biri de Batı Anadolu kıyılarını Rumsuzlaştırma ve Müslüman/Türk nüfusunu yoğunlaştırmaydı. 1914 Rum göçünün bu açıdan da değerlendirilmesinde yarar vardır.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi.
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)
Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeler (DH. MUI)
Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH. SYS)

Britanya Devlet Arşivi, Public Record Office/Foreign Office (FO)

Belgesel Kaynaklar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), D.3, İçtima Senesi:1, 23
Haziran 1330

Kitap ve Makaleler

- Adıyeke, A.N. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ahmad, F. (2017). *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*. Gür, A. (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akam, T. (2008). "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" *Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayar, C. (1997). *Bende Yazdım. Milli Mücadeleye Giriş*. C.5, İstanbul: Sabah Kitapları.
- Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılâbı Tarihi*. C.2/Kısım 1, Ankara: TTK Yayınları.
- "Boykotaj Ref'i", *Tanin*, 22 Ağustos 1325, No:362
- Çetinkaya, Y. D. (2015). *Osmanlı'ya Müslümanlaştırmak. Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)*. Bircan, Ö. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- "Edirne Vilayeti'nden Mülhakata Vuk'u Bulan Tebligat-ı Umumiye", *Tanin*, 14 Nisan 1330 / 27 Nisan 1914, No: 1919.
- Emanuelidi, E. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*. Çanakçıoğlu. Ç. (Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Georgelin, H. (2008). *Smyrna'nın Sonu İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe*. Özen, S. (Çev.). İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.
- Halaçoğlu, A. (1995). *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*. Ankara: TTK Yayınları
- Hall, R. C. (2003). *Balkan Savaşları 1912 – 1913 I. Dünya Savaşının Provası*. Akad, M. T. (Çev.). İstanbul: Hower Kitabevi.

- Hüseyin Cahit, “Girid Meselesi ve Boykotaj”, *Tanin*, 25 Kanun-ı evvel 1324, No:156
- Hüseyin Cahit, “Yunan Kralı’nın Beyanatı”, *Tanin*, 25 Mayıs 1326, No:634.
- Hüseyin Hıfzı. (1326). *Girid Vekayii*. Dersaadet: Matbaa-yı Jirayer.
- Hüseyin Kazım (Kadri). (1330). *Rum Patriğine Açık Mektup: Boykot Müslümanların Hakkı Değil midir?*. İstanbul: Yeni Turan Matbaası.
- İbar, G. (2019). *Meşrutiyet’i Çok Sevmiştik*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İrtem, S. K. (1999). *Meşrutiyet Doğarken. 1908 Jön Türk İhtilâli*. Kocahanoğlu, O.S. (Haz.). İstanbul: Temel Yayınları.
- Karagöz, R. (2003). Osmanlı Devleti’nde Yunan Mallarına Karşı Uygulanan Ticari Boykot (1910). *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, 8, 45-74.
- Karal, E. Z. (1996). *Osmanlı Tarihi, C.9. İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Kelekyan, D. (1914). “Seyahat Etrafında Dahiliye Nazır-ı Muhteremiyle Mülakat”, *Sabah*, 16 Haziran 1330, No.8902.
- Kerimoğlu, H.T. (2009). *İttihat Terakki ve Rumlar (1908-1914)*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Macar, E. (2003). *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*. İstanbul.
- McCarthy, J. (1998). *Ölüm ve Sürgün*. Umar, B. (Çev.). İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Mehmed Tahir, (1327). Boykotaj Büyük Kongresi’nin Öz Osmanlılara Hediyesi, I. II. III., Sırât-ı Müstakim, C.6, Aded:133-134-135, (10 Mart 1327 /17 Mart1327/24 Mart 1327), s. 42-44; 57-58;70-73.
- Rodas, M. (2011). *Almanya Türkiye’deki Rumları Nasıl Mahvetti 1916’da Midilli’de Mülteci Olmak*. Veriopulu, E. (Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- “Tahrirat-ı Mahsusa”, *Tasvir-i Efkâr*, 15 Ağustos 1325, No:89.
- Toprak, Z. (1985). İslâm ve İktisat: 1913 -1914 Müslüman Boykotajı”, *Toplum ve Bilim*, S. 29/30, (Bahar – Yaz 1985). 179-199
- Tukin, C. (1993). Girit, *İslâm Ansiklopedisi, İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya*. C. 4, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 791-804
- Tunaya, T.Z. (1988). *Türkiye’de Siyasal Partiler C.1, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

- Tunaya, T.Z. (1989). *Türkiye’de Siyasal Partiler, C.3 İttihat ve Terâkki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Türk geldi, A.F. (1987). *Mesail-i Mühime-i Siyasiye*. C.3. Bekir Sıtkı Baykal. (Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Yakut, K. (2010). Girit Adası’nın İlhakı Girişimine Kamuoyunun tepkisi: Yunan Boykotu, XV. *Türk Tarih Kongresi 11- 15 Eylül 2006. Kongreye Sunulan Bildiriler IV. Cilt. I. Kısım Osmanlı Tarihi A*, Ankara: TTK Yayınları, 1121-1135.
- Yakut, K. (2015). Balkan Savaşı Öncesinde Savaş ve Toplum: “Müzaheret Mitigleri”. *Yeni Türkiye Dergisi*, 68, 3341-3353.
- Zürcher, E.J. (2005). *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi:1908-1928*. Aydınolu. E. (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

EK 1

NOMS DES VILLES ET VILLAGES	NOMBRE D'HABITANTS CHRÉTIENS	CHRÉTIENS DU CAZA	POPULATION CHRÉTIENNE ÉVALUÉE	CHRÉTIENS DU CAZA EXPULSÉS	OBSERVATIONS
Caza d'Adramyte					
1) Adramytti	5500		5500		L'expulsion commença le 20/22 Juin au village de Kemur par menaces, fusillade et maifats et finit par les mêmes moyens à Adramytte le 26/8 Juin 1914.
2) Avdjilar	500		500		
3) Tahtakeuy	250		250		
4) Guiores	300		500		
5) Kizil-Kitsili	50		50		
6) Zeitlili	1800		1800		
7) Araplari	40		40		
8) Fréneli	2900		2000		
9) Frenkeuy	100		100		
10) Tsourouk	200		200		
11) Déré-keuy	1400		400		
12) Bourhanié ou Kemur	2800		2500		
13) Kara-agatsh	550	14690	550	14390	
Districts éprouvés du Caza d'Aivali					
14) Kiototch	600		600		L'expulsion commença au village Ghénitsarochori en même temps qu'aux districts d'Adramytte. La plupart des habitants de ces villages se sont réfugiés à Aivali.
15) Kerenkeuy	100		100		
16) Ghénitsarochori	2450		2450		
17) Naviakouy	700		700		
18) Aghiasmati	1000	4850	1000	4850	
Caza de Pergame					
19) Pergame	7400		7400		L'expulsion commença à Rumkioi le 24/6 par menaces, maifats et finit le 29/11 Juin par pillages, massacres, violations de femmes aux villages Calarga, Tsandarli, Klissekiot et Sachrani.
20) Roum-keuy	500		500		
21) Kiniki	3000		3000		
22) Soandjilar	750		750		
23) Kalarga	400		400		
24) Dikili	3000		3000		
25) Kavakoum	400		400		
26) Ismatlar	300		300		
27) Adzanos	800		800		
28) Tsandarli	1250		1250		
29) Klissekeuy	600		600		
30) Sachrani	150		150		
31) Soma	2000	20550	1300	19850	
Caza de Phocée					
32) Nouvelle Phocée	6500		6500		L'expulsion commença le 28/10 Juin au village Kerenkiot, par des violations, maifats et incendies de l'Eglise et finit le 31/13 Juin par un véritable carnage à Phocée, violations de femmes et profanation d'églises.
33) Kizbelli	150		150		
34) Tsakmakli	350		350		
35) Arab tsifik	300		300		
36) Ali-agma	1300		1300		
37) Ancienne Phocée	5450		5450		
38) Bagharassi	4500		1500		
39) Souvondjouk	800		800		
40) Barrés	600		600		
41) Gherenkeuy	900	18030	900	18030	
à reporter		58120		57120	

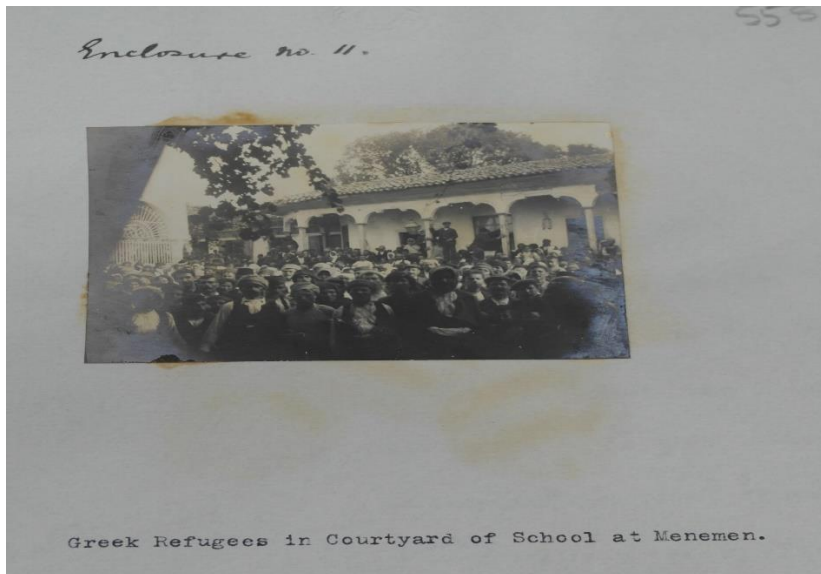
Kaynak: FO, 195/2458, s.594

EK2

NOMS DES VILLES ET VILLAGES	NOMBRE D'HABITANS CATHOLIQUES	CHRÉTIENS DU CAZA	POPULATION CHIFFRÉE RUSSE	CHRÉTIENS DU CAZA ESTIMÉS	OBSERVATIONS
Report		58120		57120	
Caza de Ménémén					L'expulsion commença le 30/12 Juin au village Sérékioï par mas- sacres, pillages, incendie de l'église, et finit au village Tsili le 1/14 Juin.
42) Sérékouy	1000		800		
43) Ménémén	3300		800		
44) Oloudjak	700		700		
45) Tsili	300	7400	200	2500	
districts éprouvés du Caza de Smyrne					
46) Iki-keny	700		650		L'expulsion commença le 5 Juin par des incursions sporadiques et continue encore chaque jour plus forte.
47) Narli-dère	300		450		
48) Tsiflik St-Georges	1800	3000	1500	2600	
Caza de Tchessmé					
49) Tchessmé	13000		13000		
50) Kato-Panayia	6000		6000		
51) Ovadjik	1800		1800		
52) Alaisata	14000		16000		L'expulsion commença le 12/25 Mai à Cato Panayia par menaces, terrorisme, et finit à Alaisata le 26/8 Juin.
53) Aghia Paraskevi	5000		5000		
54) Ouzoun-kouyou	100		100		
55) Nouhout alan	200		200		
56) Reiss-déré	4000		4000		
57) Pyrgi	200		200		
58) Kierinéyalissi	200		200		
59) Iathri	3500	50000	3500	50000	
Caza de Carabourna					
60) Mcli	1900		1900		
61) Eghri-liman	100		100		
62) Kloutsouk-baktse	350		350		
63) Deniz-keren	340		340		
64) Salmani	400		400		
65) Benaki	700		700		
66) Sazaki	600		600		
67) Sarpitsiki	300		300		
68) Hassaki	800		800		
69) Ghéni-liman	400		400		
70) Tépépoz	1200		1200		L'expulsion commença le 28/11 Juin à Moldavani par pillage, per- fanation des églises, fusillades, menaces, et finit le 30/12 Juin au village Sappi.
71) Ahirli	1200		1200		
72) Sappi	400		400		
73) Menastiri	250		250		
74) Ambar-Séki	1200		1200		
75) Moldovan Grand	1100		1100		
76) Téléés	800		800		
77) Moldovan Petit	1200		1200		
78) Englézonissi	1200	13740	1200	13740	
Total		132260		125960	

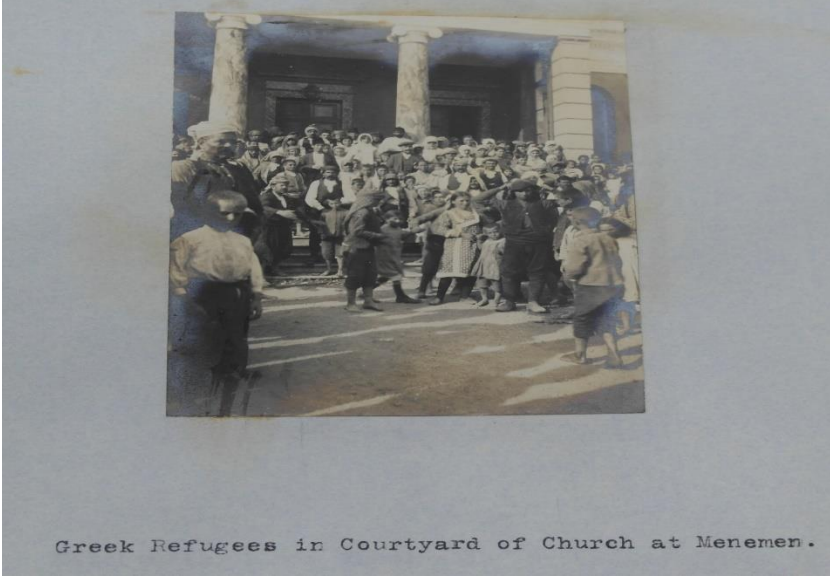
Kaynak: FO, 195/2458, s.595

EK 3

Kaynak: FO, 195/2558, s.558

EK 4

Kaynak: FO; 195/2458, s.556

EK 5

Kaynak: Rodas, M. (2011). *Almanya Türkiye'deki Rumları Nasıl Mahvetti 1916'da Midilli'de Mülteci Olmak*. Veriopulu, E. (Çev.). İstanbul: Belge Yayınları. (Ekler)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 47-68
ISSN: 1302-6879

Denizli'de Mübadillerin Yerleşim Sorunları Housing Problems of Refugees in Denizli

• Yusuf Ziya BİLDİRİCİ*

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Denizli/Türkiye,
Associate Prof., Pamukkale University,
Faculty of Science and Literature,
Department of History, Denizli/Turkey,
yziya@pau.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0161-1984

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
24/06/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
22/08/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
31/12/2020

Atf: Bildirici, Y.Z. (2020). Denizli'de Mübadillerin Yerleşim Sorunları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 47-68

Citation: Bildirici, Y.Z. (2020). Housing Problems of Refugees in Denizli. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 47-68

Öz

Cumhuriyet Döneminin en yoğun göç hareketi, 1923 yılında gerçekleştirilen Türk-Yunan halklarının karşılıklı değişimidir. Lozan Görüşmeleri sırasında kabul edilen mübadele protokolünün 1 Mayıs 1923'ten itibaren uygulanırılığı kabul edilmiş ve bu süreç içinde, Batı Trakya hariç, Yunanistan'daki Müslümanların Türkiye'ye göçürülmesi, Ortodoks Osmanlı vatandaşlarının da Yunanistan'a göçürülmesi karşılıklı olarak kabul edilmiştir. Bu değişimin sonucu Yunanistan ve Balkanlardan gelen göçmenlerin malları ve iskânına ilişkin olarak çıkartılmış olan kanun gereği, mübadil olarak tanımlanan göçmenler ile mülteciler, Rumların bıraktıkları evlere, topraklara, Anadolu'dan giden Rumlar da Türklerin bıraktıkları ev ve mülklere yerleşmişlerdir. Türkiye'ye gelmeden önce Yunanistan'daki fanatikler ve Balkan devletlerinin homojen ulus yaratma çabaları nedeniyle birçok sıkıntılar yaşayan mübadiller, özellikle 1924 yılından itibaren yapılan yerleşimlerinde yeni sorunlarla karşılaştılar. Göçmenlerin çoğunluğu yeni yerlerine uyum sağlayıp, üretici konuma geçene kadar yoksulluk çektiler. Bazı göçmenler de iskân edildikleri yerleri terk ederek yaşamlarını başka yerlerde sürdürdüler. Bu çalışma mübadele kapsamında Denizli'ye 1924 yılından itibaren gelen göçmenlerin yerleşimleri sırasında yaşadıkları yerleşme sorunlarını, yer değiştirme çabalarını, Hükümet'in iskân politikası sırasında göçmenlerle yaşanan olayları incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma sırasında yazılı kaynaklar ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri kullanılarak Denizli'ye gelen göçmenlerin üretici konuma geçene kadar olan süreçte yaşadıkları gelişmeler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Cemal Bey, nüfus, mübadele, sorunlar.

Abstract

The most intensive migration movement of the Republican Period is the exchange of Turkish and Greek people in 1923. The exchange protocol, accepted in the Treaty of Lausanne, has come into effect since the 1st of May, 1923 and in this process, except Western Thrace, it is mutually accepted that Muslims in Greece will come to Turkey and the Orthodox Ottoman citizens will be sent to Greece. The result of this change is that immigrants and refugees, who are identified as exchangees, were resettled in the houses and properties that are left behind by Greeks, and the Greeks leaving Anatolia were resettled in the homes and properties of the Turks according to the law on property and settlement of immigrants that came from Greece and Balkans. Exchangees, who experienced many difficulties before coming to Turkey because of the homogenous nation-building efforts of Balkan states and fanatics in Greece, run into new difficulties especially in their settlements since 1924. While the majority of exchangees lived in poverty until they adapted to their new location and became a producer, others left their settlements and maintained their lives elsewhere. The aim of this study is to examine settlement problems, replacement efforts, and the events during the resettlement policy of the Government experienced by immigrants coming to Denizli since 1924 as a part of the exchange. During the study, the written sources and the developments experienced by the immigrants coming to Denizli will be examined by using the Prime Ministry Republic Archive documents.

Keywords: Denizli, Cemal Bey, population exchange, problems.

Giriş

Balkan Savaşı’ndan sonra Bulgarlar homojen devlet kurma amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla topraklarındaki Müslüman Türkleri ve Yunanlıları; Yunanistan ise Müslüman Türkleri, Arnavutları ve diğer ulusları topraklarından çıkarmak için baskı ve şiddete başvurmaya başlamışlardı. Bunun sonucunda Balkanlar’da büyük bir göç hareketi yaşanacaktır. Bu göçlerden en çok Balkan Türkleri etkilendiler. Balkan Savaşları’ndan önce başlayan göçler özellikle Balkan Savaşları’ndan sonra yoğunlaşmıştı. Balkan Savaşları’nda Osmanlı Devleti’nin büyük oranda toprak kaybetmesi üzerine yaklaşık 100.000 Müslüman Türk Anadolu’ya göç etti. 1913 yılında ise bu sayı 190.000’e ulaştı. 1913 İstanbul Antlaşması’na göre 48.750 Müslüman Türk Trakya’dan göç etmişti (Kodaman, 2008: 19-20).

Türkiye Balkanlardan aldığı göçten sonra Lozan’da imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli Türk ve Rum Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol gereği, Yunanistan topraklarında yaşayan Müslüman uyrukların mübadelesini yürütmek için uğraşmıştır. Bu anlaşma gereği Türkiye toprakları önemli bir göç dalgasına sahne oldu. Yunanistan’ın

uğruna büyük servet döktüğü Anadolu macerasının siyasî ve ekonomik etkileri belirginleşmeye başlamıştı. Yunanistan'ın uğradığı yenilgi hem ülkeyi hem de Türkiye'yi ilgilendiren sorunlar yarattı. Çünkü, Yunanistan, mübadele öncesinde, Anadolu'dan kaçan Ortodoks göçmenlerin barınma ve beslenmelerini yerine getirmek gibi kabarık bir sorunla karşılaşmışken, topraklarında yaşayan Müslümanlara yerlerini terk etmeleri için yoğun baskılar yapmaktaydı. Ortaya çıkan sorunlar bakımından, Türkiye de zor bir durumdaydı. Batı Anadolu'daki sakinlerinin konut, beslenme ve sağlık sorunlarıyla ortaya çıkan ekonomik zorluklar, yeni Türkiye'nin idealist, girişimci kadrolarının çabalarıyla ortadan kaldırılmaya çalışılırken, Yunanistan'daki baskıdan kaçan Müslümanlarla sayıları 500.000'e ulaşan mübadele göçmeninin yerleşim ve diğer sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştı (Arı, 1989: 692).

Çalışmamızda mübadele sözleşmesi gereği Denizli'ye gelen göçmenlerin yerleştirilmeleri sırasında ortaya çıkan sorunlar arşiv belgeleri kapsamında incelenerek ortaya konulmuştur. Mübadele kapsamında Denizli'de yerleşimleri yapılan göçmenler başlangıçta konut, arazi ve uyum sorunları yaşadılar. Terkedilmiş bir binada birkaç aile ile yaşamaya başlayan mübadiller arasında ortak kullanım konusunda anlaşmazlıklar yaşandı. Kazalardaki mübadillere ise iktisadî hane denilen ahşap baraka evler yapılmaya başlandı. Ödeneklerin zamanında gelmemesinin yanı sıra kazalara sonradan gelen göçmenler nedeniyle yerleşimlerde sıkıntılar baş gösterdi. Mübadiller arasında sık görülmemekle birlikte ortaya çıkan sorunlardan biri de bölünmüş aileler ve uyum konularında yaşanmıştır. Verilen arazilerin ekilmesi, ürünlerin hasadı konuları dayanışmayı gerektirdiğinden, çeşitli nedenlerle ailelerinden kopanlar yalnızlıklarını gidermek için yakınlarının buldukları kentlere gitmek istemişlerdir.

1. Hârikzedeler Sorunu

Hârikzede terimi Millî Mücadele ve mübadillerin yerleşimleri sırasında Denizli'yi yakından ilgilendiren bir konu olduğundan, açıklanmasında yarar görmekteyiz. 3 Temmuz'da Yunanlıların Aydın'a girmeleri üzerine Denizli Mutasarrıflığı, önemli bir kısmı öldürülen memurlardan geri kalanların Aydın'dan ayrılmak durumunda kaldıklarından, asayişî temin edecek kimsenin kalmadığını; Müslüman ve Hristiyan halkla birlikte kurtulabilenlerin sefil hallerine karşı acil önlemler alınmasını Dâhiliye Vekâleti'nden insaniyet namına rica ediyordu. Aydın Muhacirin Cemiyeti Reisi Mustafa, İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya devletleri

mümessillerine çektiği telgrafla Aydın civarındaki Yunan tecavüzlerinden kaçıp canlarını kurtaran binlerce insanın Denizli, Nazilli, Çine, Koçarlı, Yeni Pazar civarlarında sefil ve perişan hallerine bir çare bulunmasını istiyordu. Aydın’daki Yunan mezalimin boyutlarını incelemek üzere Osmanlı Hükümeti’nden bir yetkilinin 1919 Ağustos’u ortalarında bölgeye gelmemesi, Kuvayı Milliye komutanlarını huzursuz etmekteydi. Zulümden kaçanları barındırmak ve beslemek ciddî bir sorun olmuştu. Her türlü olanaksızlık ve sefalet içinde Denizli kazalarına kaçan halk Dinar’ı dahi doldurmuştu. 12. Fırka Komutanlığı Yunan zulmünden kaçarak hayatını kurtarabilen mağdur ve muhacirlerin işlerinin sağlanması için, 16 Ağustos’ta mahallî millî heyetlerden yardım toplamaya çalışıyordu (Bildirci, 2010: 22-24).

Kuvayı Milliye komuta kademesi ise Yunan mezaliminden kaçarak Türklere sığınan Rum aileleri koruma altına alarak insanlık örneği sergilemekteydi. Yaz sıcaklığında açık alanlarda ve Menderes Nehri yakınlarına yığılan binlerce halkın açlık tehlikesi geçirmesi Denizli’nin kaynaklarını zorlamıştı. Bunların yanı sıra, Aydın’ın Yunan işgaline girmesi nedeniyle hasadı yaklaşan ürünlerden Türk Ordusu yeterince yararlanamamıştı (Müderrişoğlu, 1994: 39).

İşte böyle bir ortamda evi barkı tahrip edilip, yakılan, her şeylerini bırakıp Aydın’daki Yunan vahşetinden Denizli ve çevrelerine kaçan, Menderes Irmağı kenarlarında açlıktan ölme tehlikesi geçiren bu insanlara, yangından kaçanlar anlamında hârikzedeler yakıştırması yapılmıştır.

Denizli’de boş binalar mübadele öncesi Balkan muhacirleri, hârikzedeler, memurlar ve askerî görevlilerce işgal edilmişti. Hükümet, mübadeleyle gelen göçmenler ile Doğu vilâyetleri mültecilerine konut bulabilmek için çare aramaktaydı. İmar, İskân Kanunu hükümlerine göre; 800 kuruştan aşağı maaş veya 40 liradan az ücret ve gündelik alan muhacir, mülteci, istilâzede ile müstahdemler muhtaç addolunmaktaydı. Savaş ve işgal nedeniyle evleri yıkılarak yakılan hârikzedelerin buldukları yerlerden başka yerlerde evleri veya herhangi bir gelir kaynağı olanları muhtaç sayılmıyorlardı, Ayrıca terk edilen Rum ve Ermeni mülklerine yerleştirilen muhacir, mülteci hârikzede ve istilâzedelerden hiçbir surette icar alnamaz denilmekteydi (İskân Tarihçesi, 1932: 16, 36, 56).

Mübadillere yaşayacakları konutların teminine çalışıldığı, ellerinde hiçbir şey kalmamış hârikzedelerin buldukları yerlerden çıkarılmaları gerektiğinin söylenmeye başladığı zaman Başvekil İsmet Paşa, 26 Eylül 1924’te, yerleşim işlerinin on beş gün içerisinde

sonuçlandırılmasına çalışılacağını duyurdu. Söz konusu duyuruda İsmet Paşa, memurların, hârikzedelerin vaktiyle yerleştirildikleri evlerden çıkarılmamalarını, ancak altı odadan fazla evlerde iki memur ailesinin oturtulmasını; bekârlara birer oda verilmesini, özel evi olan memurların terkedilmiş evlerden yararlandırılmamasını duyurarak (Arı, 1989:655-656) tartışmalara neden olan konut konusuna açıklık getiriyor, hârikzedelerin acınacak hallerine devletin şefkat elini uzatıyordu.

Dâhiliye Vekâleti 14 Ocak 1925 tarih ve 2040 no'lu tamimle yerleşim sırasında istilâzede ve toplamı 14 bini aşkın hârikzedeleri; Doğu vilâyetlerinin işgali üzerine iç kısma göçenler, Yunan işgali savaş nedeniyle konutları yakılıp yıkılanlar, savaş nedeniyle Kıbrıs, Halep, İskenderun, Antakya, Suriye, Kafkasya, Rusya ve Irak yöreleriyle diğer Müslüman ülkelerden gelenler (İskân Tarihçesi, 54-55, 137) olarak belirtecekti.

İşgale uğrayan Doğu, Batı Anadolu ve Çukurova'da hem yakınlarını kaybeden, hem de konutları yakılarak yerleşkesiz bırakılan, savaş sırasında cephelerde düşmanla çarpışan ve hârikzede olarak tanımlanan bu talihsiz insanlar, Millî Mücadele'den sonra İzmir'de dayanışma amacıyla birlik ve cemiyet (Ahenk, 10.08.1923) kurarak kenetlenmişlerdi.

2. Mübadillerin Denizli'de Yerleştirilmeleri

Hükümet, 17 Temmuz 1923 tarihinde yayınladığı kararnâme ekinde Türkiye'ye Balkanlardan gelecek göçmenlerin belirlenen yerleşkelere dağıtılmasını kararlaştırmıştı (İskân Tarihçesi, 18). 13 Ekim 1923 tarihli yasayla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (MİİV) kurularak, 8 Kasım'da Mübadele, İmar ve İskân Kanunu kabul edildi. Vekâlet, vapur şirketleriyle yaptığı anlaşmadan sonra Yunanistan'da Selanik, Kavala limanları ile Girit Adası'ndaki Hanya, Kandiye ve Resmo limanlarından alınan mübadiller İstanbul, Samsun, İzmir, Antalya ve Mersin limanlarına taşınmaya başladılar (Çapa, 1990: 51-52).

Sözleşme ve protokol gereğince 1 Mayıs 1923 tarihinde resmî olarak başlaması gereken mübadeleye Kasım ayında başlanabilmişti. Mübadiller 1924 yılı içinde taşıma sözleşmesi yapılan Seyr-i Sefain İdaresi vapurlarıyla Türkiye'de plânlanan yerleşim yerlerine gelmeye başladılar. Hayatında ilk defa deniz yolculuğu yapan kimi mübadiller Yunanlı fanatiklerin soygun ve yağmalarından kurtarabildikleri mallarını da yanlarına almışlardı. Balkan devletlerinin homojen bir ülke yaratma politikaları sonucunda yaşadıkları topraklardan göçe

zorlanan Türkler de zor şartlarda ve çoğunlukla malları, eşyaları alıkonulmuş olarak yola çıkmışlardı (Erdal, 2014: 124,127).

Lozan Konferansı’nın tamamlanmasından bir hafta önce, 17 Temmuz 1923’te İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi’ne göre Anadolu 8 yerleşim mıntikasına ayrılmıştı. MİİV, mübadiller için Samsun, Trakya, Balıkesir, İzmir, Bursa İstanbul, İzmit, Antalya, Konya, Adana merkezli yerleşim mıntikasını 10’a çıkardı (Arı, 2003:50-52). Vekâlet İzmir, Aydın, Muğla, Denizli’den oluşan 4. İmar, İskân Mıntıka Müdürlüğü’ne (4. İİMM) İhsan Paşa’yı atadı (Keskin, 1989: 92).

4. Mıntıka’ya Drama, Kavala ve Selanik taraflarından 4 bin tütüncü, 20 bin bağcı ve çiftçi ile 40 bin zeytinci yerleştirilmesi kararlaştırılmış, Grebene, Naslıç, Kesriye, Kavala, Siroz, Drama ve Florina’dan mübadiller getirilmişti (İskân Tarihçesi, 18). Kavala, Grebene, Siroz, Radovişte civarından zorunlu göçe tabi olan mübadiller Denizli merkezde, Grebene’nin Hisarlı ve Vraşno köylüleri Honaz kazasında, Kavala’dan gelenler Çal kazasında (BCA, 272.11.19.91.18-15), Florina ve civar köylerden gelen mübadiller Sarayköy’de (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 272.12.50.104.5) yerleştirildiler. Denizli’nin diğer yerleşim yerlerine yoğun bir mübadil göçü yapılmamıştır.

Denizli Sancağı’nın 1900 yılı verilerine göre 213.493 toplam nüfusunun 3.062’si Rumlardan oluşmaktaydı. Rum nüfus merkezde 1.758, Sarayköy’de 614, Çal’da 158, Tavas’ta 28, Buldan’da 4 kişi olarak dağılmıştı (Toker, 1973: 19). Yunan ordusunun yenilgisinden sonra Rumların Denizli genelinde terk ettikleri evlere mübadiller yerleştirildiler. Denizli İmar ve İskân Müdürü Asaf Bey 17 Temmuz 1924 tarihi itibarıyla Denizli’ye yerleştirilen 2.240 mübadilin konumlarını şöyle belirtmişti (BCA, 272.11.19.91.18-15):

Tablo: 1

NÜFUSU	MEMLEKETİ	NEREDE İSKÂN EDİLDİĞİ
637	Kavala Samakol	Nefs-i Denizli’de (Hanelerde)
444	Siroz-Zilhova	Nefs-i Denizli’de (Hanelerde)
300	Nefs-i Grebene	Nefs-i Denizli’de (Hanelerde)
141	Radovişte Kasabası	Nefs-i Denizli’de Medreselerde)
180	Grebene-Hisarlı	Korucuk Çiftliği’nde
284	Grebene-Vraşno	Honaz nahiye merkezinde
254	Kavala Kıbtî	Çal kazasında

DİE verilerine göre 1923-1927 yıllarında Denizli’ye 2.728 mübadil yerleştirildiği (Goularas, 2012: 132) bilgisi, yerleşim yerleri değiştirilerek şehre kayıt dışı gelen göçlerden kaynaklandığı şeklinde

değerlendirilmektedir. Bazı kaynaklar Denizli'ye yerleştirilen mübadillerin 1.382'sini erkek, 1.346'sının kadın (McCathy, 1998: 195) olduğunu belirtirken, 430 ailenin 1.740 nüfusla Denizli'ye geldiklerini, mübadillere 193 ev, 141 dükkân, 14.511 dönüm toprak (Kodaman, EK: VI) verildiğini, 1926 yılı itibariyle Denizli ve kazalarında toplam 528 mübadil, 82 gayrı mübadil ve 62 Doğu vilâyetleri mültecisi yerleşti yapıldığını (Güner, 2007: 1265) belirten çalışmalar da bulunmaktadır. Oysa, elimizdeki arşiv belgelerinde Denizli'ye 2.240 mübadil, 137 Doğu vilâyetleri mültecisinin (BCA, 272.80.4.12.3-9) geldiği belirtilmektedir.

Bölge dâhilinde bulunan Afyon ve Denizli mıntıkasında yaşanan en önemli sorun firarlar ve konut azlığı olmuştur. Türkiye'den ayrılan Rumların terk ettiği binalar oturulamayacak durumdaydı. Yunanistan'ı terk eden Türkler gasp edilen mallarını geri alamadıkları gibi birçokları sahip oldukları serveti bırakıp göç etmişlerdi. Bu durum Hükûmetin yerleşim sırasındaki harcamalarının artmasına neden olacaktır (İpek, 2000: 169-170). Denizli Vilâyeti'ne gelen mübadiller nedeniyle 4. İMM, terkedilmiş evlerin onarımı ve yeni baraka evler yapılması, subay ve memurların işgalindeki evlerin boşaltılarak mübadillere verilmesi sorunlarıyla karşılaşmıştı.

Mübadillerle Balkan Savaşı'ndan sonra Denizli'ye gelerek yerleşen Balkan göçmenleri Rumlardan kalan evlerde yerleştirilerek kendilerine yeterli arazi, bahçe, dükkân, tohumluk, çift hayvanları ve çeşitli tarım aletleri verilerek üretici konuma getirilmişlerdi. 18 Ekim 1912 tarihinden 17 Kasım 1923 tarihine kadar gelen mübadillerle istilâzede Doğu vilayetleri mültecileri ve harîkzedeler terkedilmiş evlere yerleştirildiler. Doğu mültecilerinden yol masrafını karşılayabilenlerin önceki yurtlarına dönebileceklerini bildiren Hükûmet, dönme olanağı bulunmayanları çeşitli vilâyetlere gönderdi. Denizli'ye getirilen Doğu mültecilerinden 137 kişi için ne merkezde ve ne de kazalarında boş ev bulunmadığından dolayı Valilik mesken sıkıntısı çekmekteydi (BCA, 272.80.4.12.3-9).

Vilâyet merkezinde ve kazalardaki boş binalar mübadillerin sayısını karşılamaktan uzaktı. Bu nedenle birkaç ailenin bir eve yerleşti yapılmıştı. Bir miktar baraka ev yapıldığı takdirde 2-3 aile bir arada yaşayabileceklerdi. Denizli Valiliği mübadillerin konut sorununu çözmek amacıyla tarıma uygun olmayan boş arazi civarında 50'şer haneli iki köyün yapımına başladı (BCA, 272.11.19.91.18-4, 1).

Denizli değişik iklim özellikleriyle tütüncülük, tarla ve bahçe tarımının yapılmasına uygun kazaları olmasına karşın, diğer vilâyetlere göre daha az mübadilin yerleştirildiği şehirlerimizdendi.

Valiliğin ve İmar İskân Müdürlüğü’nün çabalarıyla mübadillerin hiç biri açıkta bırakılmamış, sıkışık durumda yaşayan mübadillerin tamire muhtaç 15 eve yerleştirilmesi plânlanmıştı. Ayrıca Valilik, kira suretiyle memurların ve zabitanın ellerinde bulunan evleri müdüriyetçe boşalttırarak konut sorununu çözmeye çalıştı. Şehirde çeşitli gerekçelerle verilen araziyi kabul etmeyenler dışında tüm mübadillere ekilebilir arazi dağıtılarak (BCA, 272.11.19.91.18-6) üretici konuma geçmelerine ortam hazırlanmıştı.

Dâhiliye Vekâleti, mübadillerin gereksinimi olan ev sayısını Denizli Valiliği’nden sordu (BCA, 272.80.4.12.3-15). Valilik, merkezde 20, Sarayköy kazasında 10, Honaz nahiyesinde 10 baraka ev yapımı için 12.000 ve Denizli merkez, Sarayköy ile Honaz’da tamiri gereken 45 ev için 5 bin liranın gerektiğini 26 Haziran’da Dâhiliye Vekâleti’ne bildirdi (BCA, 272.80.4.12.3-24). Vekâlet, 14 Temmuz 1926’da 45 evin tamiri için Valilik adına 3 bin lira havale çıkardı (BCA, 272.80.4.12.3-25). Valilik gönderilen havaleyle tamiratları sürdürürken diğer tamirler için 4 bin liraya gereksinim duyulduğunu yazdı (BCA, 272.80.4.12.3-26).

Yerleşim ve arazi konularında istekleri karşılanmayan mübadiller sıkıntı yaşadıklarını dillendirerek sorunlarına çare bulunması için MİİV’ne yazılı başvuruda bulunmuşlardı. Asaf Bey, mübadillere arazi verilmediği hakkındaki iddialar üzerine, eldeki konutlarla yerleşimde sıkıntı çekilmeyeceğini MİİV’ne açıklamış (BCA, 272.11.19.91.18-4, 1), Vekâlet, ev ve arazi kiralarnın derhal feshedilerek mübadillere devredilmesi konusunda gayret gösterilmesini 5 Ağustos’ta Valilik’ten istemişti (BCA, 272.11.19.90.8). Asaf Bey, Valinin direktifi üzerine kirada kalan zabita ve memurların oturdukları evlerden çıkarılması işini hızlandırarak 15 evin tamiratını yaptırmaya çalıştı (BCA, 272.11.19.91.18-2, 3).

Bu sorunlar yaşanırken, mübadillerin yerleştirilmeleri sırasında vekâletlere ait görevlerin iç içe geçmesi, MİİV’nin imar ve yerleşim işlerinde yetersiz kaldığı 5 Kasım 1924’te TBMM’nde tartışılmış, 11 Aralık’ta çıkarılan 529 sayılı yasayla MİİV kaldırılarak, görevleri Dâhiliye Vekâleti’ne devredilmiş, mübadil yerleştirme işlemlerinin Vekâlete bağlı Mübadele İmar, İskân Müdüriyeti Umumiyesi (İMU) tarafından yapılmasına karar verilmişti (TBMMZC, 10.12.1340).

Evlerin yapımı konusunda yapılan yazışmaların zaman alması ödemelerin geç yapılmasına neden olmakta, yeni konukların mevcut evlerde birkaç aile halinde geçici olarak yaşamalarını gerektirmekteydi. 1927 yılının son aylarına girildiğinde halde mübadillerin yerleştirilmesi için baraka evlere gereksinim sürmekteydi. Valilik bu sırada, yerleşkelerinden firar ettikten bir süre

sonra geri dönen Kıptilerle, Doğu mültecilerinin yerleştirilmesi sorunuyla uğraştı. Doğu mültecilerinden 70'i memleketlerine dönmüş, geri kalan 67'si memleketlerine dönecek malî olanaktan yoksun olduklarından dolayı (BCA, 272.80.4.12.3-9) konut gereksinimi sürmekteydi (BCA, 272.80.4.12.3-1).

Valilik 13 Ağustos'ta Kıptilerle Doğu mültecilerinin yerleştirilmesi için merkezde 40, Sarayköyü'nde 40, Çivril'de 30, Turayoğlu Çiftliği'nde ve Karakova'da 20, Salih Ağa Çiftliği'nde 10, Korucuk'da 10 baraka evin yapılmasına gereksinim duyulduğunu, evlerin yerlerinin krokilerini çıkaracak mühendise gereksinim duyduklarını, krokilerin tamamlanmasını beklemeden 150 baraka ev için gerekli havalenin gönderilmesini Dâhiliye Vekâleti'nden istedi (BCA, 272.80.4.12.3-13-14). Vekâlet kışın yaklaşması nedeniyle sıkışık durumda yaşayan mübadillerin yerleşim sorunlarını çözmeye çalışıyordu (BCA, 272.80.4.12.3-4). Vekâlet, iki ay sürede üç katı aşkın konut gereksiniminin nedenini Valilik'ten soracaktır (BCA, 272.80.4.12.3-13).

Valilik, 21 evde barınan mübadil ailelerin Denizli merkez ve kazalarında yerleşimlerine olanak bulunmadığından, kazalarda bulunan arazide yerleşebilmeleri için 100 karkas barakaların yapımına gereksinim duyulduğunu, bu evlerle birlikte diğer mübadil Kıptiler ve Doğu mültecileri için 50 ev ile toplam 150 çift baraka evin (BCA, 272.80.4.12.3-12, 14) daha önceden belirtilen yerlerde yapılması gerektiğini, Dâhiliye Vekâleti'nin 7 bin liralık havaleyi çıkarması durumunda bütün yerleşim sorunun çözüleceğini 14 Eylül'de belirtecektir (BCA, 272.80.4.12.3-11).

Valilik şehir çevresinde ekilebilir arazi bulunmasına karşın, boş ev bulunmaması nedeniyle (BCA, 272.80.4.12.3-2) kış ayı gelmeden şehirde evsiz vaziyetteki mübadil ve göçmenler için (BCA, 272.80.4.12.3-1) en azından 100 baraka evin yapımı karşılığı olan ödemenin gönderilmesi gerektiğini Dâhiliye Vekâleti Heyet-i Fenniye Müdüriyet-i Umumiyesi ve MİV'ne 16 Kasım'da yeniden bildirerek (BCA, 272.80.4.12.3-4) konut çözümünü sağlamaya çalıştı. Valilik, İMU'ni bilgilendirmek için uğraşırken kış kapıyı çoktan çalmıştı.

Dâhiliye Vekâleti Heyet-i Fenniye Müdüriyet-i Umumiyesi, yerleşimin sağlanmasında gerek duyulan 7 bin liranın 4 bin liralık kısmını 12 Aralık'ta çıkarabilmiş (BCA, 272.80.4.12.3-19), kış ayının ortasına gelinmesine rağmen ivedilikle evlerin yapımına başlanabilmişti.

Denizli'de mübadillerin çözüm bekleyen sorunlarından bir diğeri de dağıtılan araziler konusu olmuştur. Hatta, verilen arazilerden tatmin olmayan mübadillerin şikâyetleri üzerine 4. İMM, Denizli İmar İskân

Müdürü (İİM) Asaf Bey’den rapor istemiştir. Asaf Bey, 17 Temmuz’da 4. İİMM’ne gönderdiği raporda, şehre bir saat uzaklıktaki Goncalı Köyü ve Korucuk Çiftliği arazisindeki tarlalardan yeterli tutarda araziden dağıtım yapılmasına karşın, şehre uzaklığından dolayı mübadillerin arazileri kabul etmediklerinden yakınmaktaydı. Asaf Bey, merkez kasabada kalan mübadil her aileye verilecek ev bulunamadığından, birkaç ailenin birleştirilerek yerleştirildiğini, mübadillerin hepsinin şehir civarında arazi istediklerini, bu vasıfta 500-600 dönüm eldeki arazinin Denizli’ye ilk gelen kafiyele dağıtıldığından, daha sonra gelen mübadillere şehre bir saat mesafede bulunan Goncalı Köyü ve Korucuk Çiftliği civarındaki tarlalardan verilmesine rağmen, mübadillerin şehre uzaklığından dolayı araziyi kabul etmediklerini, bu durumda ellerinden başkaca bir şey gelmediğini belirtmekteydi (BCA, 272.11.19.91.18-13).

Valilik Denizli’ye gelen mübadillere bazı arazileri kiraya vererek harcamalara kaynak oluşturmayı plânladı. Nitekim, şehre 6 ile 10 km mesafede sulanabilir 3-4 bin dönüm araziden 200-300 dönümünün tekrar kiraya verilmesine çalışılmış (BCA, 272.11.18.84.5-1), şehre 10 km uzaklıktaki Tece civarındaki ekilebilir arazi MİİV’nin bilgisinde eski kiracıardan alınarak kira sözleşmesiyle mübadillere verilmişti (BCA, 272.11.18.84.5-2).

Denizli İİM, mübadillerden muhtaç ve fakir durumda olanlara yatak ve yorgan yardımı yapmış, bazılarının da Makinist Mektebi’nde ücretle çalışmalarını sağlanmıştı (BCA, 272.11.19.91.18-7, 4). Haziran ayında Eskişehir’den Denizli’ye gelen 8 nüfustan ibaret Grebeneli bir mübadil ailesi ise dört odalı bir eve yerleştirilmişler, şehre bir saat uzaklıktaki verimli araziden verilerek (BCA, 272.11.19.91.18-13) geçimlerini sağlamalarına olanak tanınmıştı. Şehir merkezinde yerleşimleri yapılan 540 nüfus mübadil arasında ise ortaklaşa yaşadıkları evlerin kullanımı ve başka konulardan kaynaklanan anlaşmazlıklar vardı (BCA, 272.11.19.91.18-8, 5).

Denizli’de mübadillerin bulunduğu yerler Vilâyet memurları ve Belediye Meclisi üyeleri tarafından her gün teftiş edilerek sağlık durumları hakkında gerekli müdahaleler yapılıyordu. Merkezde yerleştirilen Kavala’nın Samakol Köyü mübadillerinden bazılarına ziraat yapmaları için şehir yakınlarında 600-700 dönüm kadar arazi verildi. Ayrıca çeşitli alanlardan da arazi verilerek bu kafilenin konut ve arazi gereksinimleri giderildi. Samakol mübadillerinden sermayesi olanlara ticaret yapmaları için dükkân ve mağaza tahsis edildi. Merkezde yerleştirilen Siroz’un Zilhova Kasabası mübadillerinden bir kısmının 5-6 gün sonra Ödemiş ve Tire’de, bir kısmının da Manisa

havalisinde önceden yerleşmiş olan akrabalarının yanlarına gittikleri görüldü (BCA, 272.11.19.91.18-4, 1).

Zilhova Kasabası halkından yerlerini terk edip gidenlerin dışında, şehirde kalan 28 hanede 100'e yakın mübadil yaşantılarından memnundular. Bunların arazi gereksinimleri temin edilmişse de pek fakir kimseler olduklarından, verilen pulluk dışında tarım yapacak aletleri yoktu. Pulluğu çalıştıracak hayvanı dahi olmayan mübadillerin büyük kısmı amelelik yaparak geçimlerini sağlamaya çalışıyorlardı. Merkezde yerleştirilen Grebeneli 300 nüfustan bazılarında arazi ve bazılarında da dükkân, mağaza ve bir aileye de değirmen verilmişti. Denizli İİM, mübadillere konut yapmak amacıyla civar ormanlıktan kereste sağladı. Bazı aileler için de harap çiftlik binaları tamir ettirilerek oturulabilir konuma getirildi. Terkedilmiş mallara ait arazinin büyük kısmı şehre bir buçuk saat kadar uzaklıkta olduğundan, bir kısım mübadiller verilen araziyi kabul etmemekte ve şehre yakın yerlerden arazi verilmesinde ısrar etmekteydiler. Şehir yakınlarındaki araziler önceden gelen mübadillere dağıtıldığından, bir dönüm bile boş yer kalmamıştı. Şehir civarında 500 dönüm kadar kır araziye ise mübadiller rağbet etmiyorlardı (BCA, 272.11.19.91.18-5, 2).

Honaz'a yerleştirilen mübadiller için tamir ettirilen 45 ev ve 5 imaretin gereksinimi karşılamaması üzerine, 40 hane mübadil merkeze bir saat ve Goncalı Tren İstasyonu'na 15 dakika mesafedeki boş evlere nakledildiler (BCA, 272.11.19.91.18-4, 1). Kendilerine yaklaşık 1.200 dönüm arazi, pulluk, çapa ve tohumluk mısır verildi. Bunlar bir taraftan tarlayı ekmekte bir taraftan da civar tarlalara giderek 80 kuruş gündelikle çalışmaktaydılar (BCA, 272.11.19.91.18-7, 4). Honaz'da 70 hanelik 284 nüfustan oluşan Grebene Kasabası ve Vraşno Köyü mübadillerine 260 dönüm mısır ekilebilen araziden olmak üzere 980 dönüm tutarında arazi dağıtılmıştı (BCA, 272.11.19.91.18-6, 2). Ancak, mübadillerin kendilerine verilen arazide çalışmadıkları, gereksiz isteklerle zaman geçirdikleri Nahiye Müdürü tarafından 7 Temmuz'da Asaf Bey'e bildirilmişti. Konuyu araştırmak amacıyla Honaz'a giden Vilâyet Emlâk-ı Milliye Memuru, Bayramın yaklaşması nedeniyle raporunu Bayram sonrasına ertelemiş ve verilen bilgiyi doğrulamıştı. Asaf Bey'e göre, mübadiller aralarındaki geçimsizlik ve huzursuzluk nedeniyle çalışmayarak istikballerini karartmaktaydılar (BCA, 272.11.19.91.18-6, 3).

Kıptiler yapı itibariyle serbest hayat tarzını benimsemiş, tarım alanında üretken özellikleri bulunmayan insanlardı. Radovişte'den gelerek Medreselerde yerleştirilen 141 Kıptî her suretle çalışarak hayatlarını kazanmaktaysalar da, tütün amelesi olarak Çal'a gönderilmiş olan 254 Kıptînin burada yaşayamayacakları, gerek kaza

İmar ve İskân Komisyonu’nun, gerekse mübadillerin artan şikâyetlerinden anlaşılmıştı (BCA, 272.11.19.91.18-6, 3).

Denizli İİM, bir yandan da 540 mübadile ekmek dağıtımını yaparak (BCA, 272.11.19.91.18-7, 4) onların yaşam koşullarını iyileştirmeye çalışıyordu. Ekmekler geç saatlerde ellerine ulaştığından, gece yarısına kadar dağıtımın sürdüğünü ve mübadillerin bir kısmının aç kaldığından yakınan Asaf Bey, 8 Temmuz’da ekmek alınan fırına her on günde bir yapılan ödemenin zamanında yapıldığı takdirde dağıtımın aksatılmayacağı konusunda Valiliği uyardı. Vali Cemal Bey, fırıncıyla bizzat görüşerek ekmeklerin zamanında verilmesini tembihleyip, Muhasebe memurunun da ödemeyi aksatmamasını isteyince sorun çözülebilmışti (BCA, 272.11.19.91.18-9).

3. Mübadillerin Yer Değiştirme Sorunları

Her ne kadar Denizli ve Afyon’da Rum mübadilin az olması yerleşimin kolaylaşmasını sağlamışsa da bazı aileler bölgede durmamıştır (İskân Tarihçesi, 18). Eski yaşadıkları yerlerden değişik yerlere gelen kimi mübadiller uyum sorunu yaşamış, verilen arazilerin konumunu beğenmemişler, kimi parçalanmış aileler de yakınlarının yanına giderek özlemlerini gidermenin çaresini aramışlardır. Nitekim Denizli’nin iklimine uyum sağlayamayan mübadillerden ileri yaşlardaki bazı hastaların, özellikle yaz ayında hastalıklarının artması neden göstererek yer değiştirmek istedikleri, bazılarının sıla özleminden dolayı İzmir civarındaki hemşeri ve akrabalarının yanına gittikleri, bazılarının da mesleklerine uygun yerlere gitmeye çalıştıkları görülecektir.

Çal’a yerleştirilen Dramanalı mübadiller adına Bayram Ahmed, 3 Haziran 1924’te MİİV’ne telgraf çekerek yerleşim haklarından vazgeçip, Kuşadası’na yerleşen hemşerilerinin yanına gitmek istediklerini bildirdi (BCA, 272.11.18.88.20-1). MİİV, 12 Temmuz’da Çal Kaymakamlığı’na gönderdiği yazıyla mübadillerin yerleşim yerlerinin değiştirilmesinin uygun olmadığını bildirdi (BCA, 272.11.18.88.20). Vekâletin uygulamaları ise akrabaları olanların birleştirilmesine olanak sağlamak yönündeydi.

Mübadiller arasında parçalanmış ailelere de rastlanmaktadır. Grebene’nin Hisarlı Köyü mübadillerinden Abidin oğlu Cafer, Burdur’a yerleşimi yapıldıktan sonra Denizli’de Korucuk Çiftliği’ndeki akraba ve hemşerilerinin yanına gelmişti. Eşini Burdur’dan getirerek yerleşim yerini değiştirmek isteyen Cafer’e bakılırsa Denizli İİM yerleşim değişimine onay vermiyordu. Cafer, 1 Eylül’de MİİV ve 4. İİMM’ne durumunu yazılı olarak bildirdi (BCA, 272.11.19.93.1). Cafer’in başvurusunu inceleyen MİİV, onun

Korucuk Çiftliği'nde amcaları bulunduğu anlaşılınca, aile fertleriyle birlikte yerleşmelerine 9 Eylül'de onay vererek sorununu giderdi (BCA, 272.11.19.96.4).

Grebeneli Tahir Behzad'ın Denizli'de hiç akrabası yoktu. Denizli'nin iklimine uyum sağlayamamıştı. Ailesiyle birlikte geçimlerini sağlamak amacıyla 1925 Aralık ayında Aydın'a amca ve dayıları yanına giden Tahir Behzad (BCA, 272.12.47.90.5-1) yerleşim değişikliği isteğinde bulundu. Dilekçesi Valilik tarafından 31 Aralık'ta Dâhiliye Vekâleti'ne ulaştırıldı (BCA, 272.12.47.90.5-2). Başvuruyu inceleyen İMU, Tahir Behzad'ın yerleşim hakkından ve muhaceretten vazgeçtiğine ve bir yardım talep etmeyeceğine dair taahhüt senedi alındıktan sonra, ibraz edeceği kayıtlı vesika oranında kendisine taşınmaz verilerek Aydın'a akrabalarının yanına geçmesine olur verildiği 13 Şubat 1926'da Valiliğe bildirdi (BCA, 272.12.47.90.5-3).

Tahir Behzad, bu emir henüz Denizli'ye ulaşmadan önce, pek sefil ve perişan bir durumda kaldıklarını, Aydın'a nakilleri için henüz bir emir gelmediğini içeren 10 Şubat tarihli telyazısıyla Denizli Mebusu Yusuf Bey'den yardım istemişti. Tahir Behzad, nakil işinden bir haber gelmemesi üzerine Denizli Mebusu Yusuf Bey'e 23 Şubat'ta yeni bir telyazısı göndererek sefil ve perişan bir durumda olduklarını yardımcı olmasını istedi (BCA, 272.12.47.90.5-5). Yusuf Bey de Tahir Behzad'ın zor durumda bulunduğunu, olanak varsa başvurusunun bir sonuca bağlanmasını Dâhiliye Vekâleti'nden (BCA, 272.12.47.90.5-4) rica etti. İMU, Tahir Behzad'ın daha önceden belirtilen şartlarla Aydın'a akrabalarının yanına geçmesini sağlayan yerleşim naklinin yapıldığını 1 Mart'ta Mebus Yusuf Bey'e bildirerek sorunu çözümlemişti (BCA, 272.12.47.90.5-6).

Sarayköy'ün Turan Mahallesi'ne yerleştirilen Florina'nın Sotır Köyü mübadillerinden Şevki de yörenin su ve iklimine uyum sağlayamayan eşinin gün geçtikçe hastalığının artmasından yakınarak 8 Temmuz'da Dâhiliye Vekâleti'ne telyazısıyla başvuruda bulundu. Şevki Bey, gölü bulunan bir yere veya Bursa'nın Apolyond nahiyesinde balıkçılık mesleği yapan kayın babasının yanına yerleşiminin yapılmasını istemekteydi (BCA, 272.12.50.104.5-3). İMU, kendisine verilecek bakımsız evi tamir etmesi ve yol masrafını karşılaması karşılığında Florinalı Şevki'nin yerleşim yerinin değişimine 6 Eylül'de olur vererek (BCA, 272.12.50.104.5-4) sorunu giderdi.

Buna benzer bir talep Girit Kesriyeli mübadil Abdülmümin oğlu Hasan Efendi ve bazı mübadillerden gelmişti. Balıkçılıkla uğraştıklarını, yerleştirildikleri Sarayköy'de mesleklerini yerine getiremediklerini belirten Hasan Efendi ve bazı aileler İMU'nden 14

Ekim’de yerleşimlerinin hemşerilerinin bulunduğu (BCA, 272.12.50.104.5-3) Bursa’nın Apolyond nahiyesine aldırılmasını istediler (BCA, 272.12.50.104.5-1). Apolyond’da kendilerine verilecek ev olmadığını öğrenen mübadiller nakilden vazgeçtiler. Arazi ve ev talep etmeyen, verilecek bakımsız evi tamir ederek yol masrafını karşılayacağını (BCA, 272.12.50.104.5-2) kabullenen Hasan Efendi’nin yaptığı başvuru ise 21 Ekim’de İMU tarafından uygun görülerek onun Apolyond’a (BCA, 272.12.50.104.5-5,6) gitmesi sağlanacaktır.

Dâhiliye Vekâleti, vilayetlere yerleşimleri yapılanların evlerinden çıkarılmamaları konusunda önceden belirlenen bir talimat bulunduğu halde, 28 Haziran 1925 tarihli telgraf emriyle Denizli’deki Balkan Harbi göçmenlerinden memur olanları yaşadıkları evlerden çıkararak açıkta kalan mübadillere verilmesini sağlamaya çalıştı (BCA 272.12.54.135.1-3). Göçmenlerden bazıları yerleştirildikleri evlerden çıkarılmaları söz konusu olunca Denizli Mebusu Necib Ali Bey’e telgraf çekerek haklarında adaletin sağlanması konusunda yardımını istediler (BCA, 272.12.54.135.1-5). Necib Ali Bey’in girişimleri üzerine İMU, 17 Eylül 1927’de yakınlarını ziyaret amacıyla evlerinden ayrılan göçmenlerin tahliyelerini erteleyerek sorunu çözdü (BCA, 272.12.54.135.1-6). Ayrıca, askerlik görevlerini İstiklâl Harbi cephelerinde yerine getirdikleri sırada Hükümetçe yerleşim belgesi verilen göçmenlerden harap evleri tamir ederek yaşayanların buldukları evlerden çıkarılma sorunları giderildi (BCA, 272.12.54.135.1-4).

4. Çivril’de İskân

Çivril’e yerleştirilen mübadiller adına yapılması düşünülen baraka evler için harcama kaleminden ödenek istenmesine 1 Ağustos 1925 tarihi itibarıyla (BCA, 272.12.45.75.26-1) başlanmasına karşın, yapılan yazışmaların zaman alması ödeneğin çıkarılmasını geciktiriyordu. Nitekim İMU, Denizli Valiliği’nin mübadil barınakları için gereken 3.600 liralık ödeneği bir yıl gibi bir süre geçtikten sonra çıkarabilmişti. Gönderilen 3.600 liranın 1.738 lirası Mayıs sonuna kadar kullanılmış, evlerin çatılarının yapılması aşamasında 1.862 liralık kısım inşaat dönemi bittiğinden gelecek yılın bütçesine aktarılmıştı. Kış ayı yaklaştığından, çatıları tamamlanamayan evlerde mübadillerin barınmasında sorunlar çıkmıştı. Valilik, bu harcama kaleminin serbest bırakılması için 9 Kasım 1926’da İMU nezdinde girişimde bulundu (BCA, 272.80.4.12.3-5,22).

Çivril’in Bey Çiftliği’nde yerleştirilen Grebene mübadillerinden Ahmed oğlu Abdurrahman ve arkadaşları henüz üretici konuma

geçemedikleri ve Hükûmetten yardım alamadıklarını belirterek, tamamlanamayan evler dolayısıyla Valiliği sıkıştırıyorlardı. Çivril Kaymakamı Hamdi Bey, Bey Çiftliği'nde yerleştirilen mübadillerin her birine birer çift öküz, birer tane saban ve gereksinimleri kadar tohumluk verilerek her birinin beşerden on dönüm arpa, buğday ektiklerini, kendilerine 300 lira verildiği takdirde evlerini kendileri yapacaklarını söyleyerek laf cambazlığı yaptıklarını, bu kadar parayla evlerini yapamayacaklarını, asıl amaçlarının biran önce evlerinin tamamlanmasını sağlamaya yönelik olduğunu 25 Temmuz'da Valiliğe bildirerek (BCA, 272.12.45.75.26-2) konuya açıklık getirmişti.

Dâhiliye Vekâleti Heyet-i Fenniye Müdüriyeti, halâ söz konusu havaleye ne dereceye kadar gereksinim duyulduğunu sormaktaydı (BCA, 272.80.4.12.3-6). Denizli Valiliği istenen tutarın, yapımı yarım kalan evlerin tamamlanması için beklenen havale olduğunu tekrarladı (BCA, 272.80.4.12.3-17). İMU, baraka evler için ayrılan 1.862 liralık havalenamenin gerekli incelemenin tamamlanmasından sonra serbest bırakılacağını bildirdiğinde 28 Kasım'a gelinmiş (BCA, 272.80.4.12.3-3), havalenin gönderilmesi üzerine barakaların çatıları yapılarak kullanıma hazır duruma getirilebilmişti.

5. Denizli'de Yerel Yönetim Sorunları

Mübadillerin Türkiye'ye gelip yerleştirilmelerinden itibaren kendilerine verilen arazi ve evler konusunda şikâyetler eksik olmuyordu. Rumlardan kalan evler tamire muhtaç evlerdi. Sağlam olan evlere birkaç aile yerleştirildiğinde de kullanım sorunları çıkmıştı. Şikâyet konularından bir diğeri de verilen arazilerdi. Mübadillerin büyük çoğunluğu şehre yakın yerlerden tarla istiyor, istekleri karşılanmayınca da görevlileri İzmir Mıntıka Müdürlüğü'ne ve Dâhiliye Vekâleti'ne şikâyet ediyorlardı.

Benzer şikâyetler Denizli'de de yaşanmıştır. Valilik, emlak memuru İsmail Efendi'yi İmar, İskân Sevk ve Muamelât memurluğunu yürütmek üzere görevlendirdi. Ancak İsmail Efendi, mübadillerin artan taleplerini karşılamakta zorlanmış, eldeki olanaklarla işleri yürütmeye çalışınca da mübadillere ne arazi ne de ev verilmediği, evlerin fuzuli işgal altında bulunduğu, arazilerin ötekinin berikinin elinde olduğu ve onlara katiyen bakılmadığı ve görevini kötüye kullandığı suçlamalarıyla karşılaşmıştı. Mübadillerin şikâyetlerini Ankara'ya kadar ulaştırdıkları anlaşılıyor. Çünkü, Vekâlet atılı suçlamaların muhatabı İsmail Efendi'nin görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle tahkikat açarak, 4. İİMM Muavini Hamdi'nin en kısa zamanda Denizli'ye giderek konuyu araştırmasını (BCA, 272.11.18.88.20-13) istemişti. Haksız yere suçlanan İsmail Efendi 25

Haziran 1924’te aslî görevine geri dönmüştü. Boşta bulunan memuriyete Asaf Bey’in teşvik ve ricasıyla ikna edilen, görevine bağlılık ve dürüstlüğüyle tanınmış İmdad Gazetesi Başyazarı Asaf Kenan Bey aynı tarihte Vekâlet’in onayıyla getirilmişti (BCA, 272.11.19.91.18-2,14).

Yunanlıların yaşadıkları hezimetin ardından Rumların Denizli genelinde terk ettikleri evler yerel halk, memur ve subaylar tarafından rastgele işgal edilmişti. İstekleri karşılanmayan mübadillerin sürekli şikâyetleri üzerine Asaf Bey’in tedirginlik yaşadığı ve Mıntıka Müdüriyeti’nin istediği bilgileri vermek çabasına düştüğünü görmekteyiz. Asaf Bey, kendilerine yeterli miktar ekilebilir arazi verilen mübadillerin şehre yakın yerlerden arazi istediklerini, yaptırdığı tahkikat sonunda İsmail Efendi hakkındaki atılı suçlamaların asılsız olduğunu, kimi mübadillerin çıkarlarını tatmin edemediğinden haksız suçlamalara muhatap kaldığının anlaşıldığını 17 ve 19 Temmuz’da 4. İİMM’ne rapor halinde bildirdi (BCA, 272.11.19.91.18-13,14).

4. İİMM, yersiz isteklerle verilen tarım arazilerini kabullenmeyenler dışında bütün mübadillere arazi, tohumluk mısır ve susam satın alınarak dağıtıldığını, pulluk, çapa benzeri tarım aletleri, ticaret ve sanat sahibi olanlara dükkân, mağaza, değirmen verildiğini, asılsız söylentiler nedeniyle Muavin Hamdi Bey’in tahkikat için Denizli’ye gönderilmesinin gereksiz olduğunu Vekâlet’e ileticek, İMU’nin Asaf Kenan Bey gibi çalışkan birkaç memur daha bulabilse kendini bahtiyar sanmalıdır şeklindeki kanaatini raporuna ekleyecektir. Atamaya rağmen istekleri karşılanmayan mübadiller tarafından yeni şikâyet ve söylentiler üretilmekteydi. Bu kere de Asaf Kenan Bey’in görev yerinde bulunmadığı söylentisi 4. İİMM’ne kadar ulaştırılmıştı. Mıntıka Müdürü, memur sayısı müdürüyle birlikte üçe indirilen ve sonradan iki memurun istifasıyla vazife başında yalnız müdürü bulunun Denizli Vilayeti iskân memurluğu görevine, yaptığı başarılı çalışmalarla bilinen, Karaburun iskân memuru Kâmil Efendi’nin 20 Temmuz’da maaşlı olarak getirildiğini Vekâlet’e bildirerek (BCA, 272.11.19.91.18-2) şikâyetlerin önünü kesmek gereği duyacaktır.

Asaf Bey’in gönderdiği raporlar üzerine 4. İİMM, mübadillerin yerleştirilmelerinden kaynaklanan şikâyetlerin asılsız olduğunu, Denizli’de açıkta kalan kimsenin kalmadığını, terk edilmiş evlerin azlığı nedeniyle birkaç ailenin aynı eve yerleştirildiğini, tamirleri devam eden 15 evin tamamlanması ve memurlar ile subayların kiraladığı evlerin boşaltılmasıyla her aileye bir ev verilmesinin

mümkün olacağını 20 Temmuz'da Vekâlet'e yazacaktır (BCA, 272.11.19.91.18-1).

Mıntika Müdürlüğü'nün Denizli'deki mübadillerin sorunları dolayısıyla tahkikat yapılmasına gerek görmediği Muavin Hamdi Bey'i, Vekâlet'in ısrarı üzerine görevlendirdiği anlaşılıyor. Nitekim Hamdi Bey, Denizli'de açıkta muhacir kalmadığını, evlerin tahliyesinin sağlandığını, 15 evin tamir olunarak birkaç aileye verileceğini, muhacirlere arazi, tohum, ziraat aletlerinin verildiğini, bazı kimselerin verilen araziyi kabul etmediklerini, Nisbet Kanunu'nun uygulanması için İskân Komisyonu'nun toplandığını, Vali'nin olan bitenden bî haber olup birkaç saat çalıştığını, faaliyete getirilmesi gerektiğini içeren raporunu 12 Ağustos'ta Vekâlet'e (BCA, 272.11.19.91.18-2) göndererek şikâyet konularına açıklık getirdi.

Vekâlet 14 Ağustos'ta bu rapora dayanarak tamirleri plânlanan 15 evin tamamlanmasından sonra bir evde birden fazla ailenin kalması sorununun çözümlenip çözümlenemeyeceğini, kendilerine dağıtılan araziyi kabul etmeyenlerin kimler olduğunu ve araziyi neden kabul etmediklerinin bildirilmesini Mıntika Müdürü'nden istedi (BCA, 272.11.19.91.18-1).

Anlaşılan Vekâlet, mübadillerin şikâyetlerini 5 Ağustos'ta gönderdiği ayrı bir telyazısıyla Vali Cemal Bey'den de sormuştur. Cemal Bey, 20 Ağustos'ta bazı işler için ayrıldığı Çavdır'dan Vekâlete gönderdiği telyazısında, 27 Temmuz tarihine kadar Denizli'ye gelen mübadillerin yerleştirildiği, vilâyet traktörleriyle tarlaların sürülüp dağıtıldığı, binlerce dönüm mısır ve tütün ektirildiği (BCA, 272.11.19.92.2) bilgisini verecektir.

Konunun İMU'ne de yansıdığı ve 17 Eylül'de Vali'den açıklama yapmasının istendiği anlaşılıyor. Vali Cemal Bey, Denizli'de ev ve arazi verilmeyen mübadil kalmadığını, yapılan hasat sonrası 40-50 bin okka civarında tütün elde edildiğini (BCA, 272.11.19.96.12-1), mübadillere bina ve bahçe dağıtımının sürdürüldüğünü, kardeşleri, kayın biraderleri veya amcalarıyla birlikte bir eve yerleştirilen bazı mübadillerin müstakil ev verilmemesinden dolayı çeşitli suçlamalarda bulduklarını, mevcut şikâyetlerin asılsız olduğunu 6 Ekim'de İMU nezdinde yenileyecektir (BCA, 272.11.19.96.12-2).

Denizli'de mübadillerin yerleşimleri sırasında yaşanan sorunlardan biri de mülkî idare mensuplarının görevlerine gereken özeni göstermedikleri konusu olmuştur. Mıntika Muavini Hamdi Bey'in Vekâlet'e gönderdiği raporda belirttiği gibi, Denizli'de Vali ve memurların görevlerini yapmakta yetersiz kaldıkları anlaşılıyor. Nitekim Asaf Bey, Vali'nin birkaç saatliğine makamına geldiğini, Valilik katında yaptığı girişimlere rağmen mübadillerin sorunlarıyla

görevli İmar ve İskân Komisyonu toplanamadığından yakınmaktaydı. Gerçekten de Komisyon Başkanı tarafından yapılan davete rağmen, üyelerin hepsi birer gerekçe ileri sürerek toplantıya katılmıyorlardı (BCA, 272.11.19.91.18-7, 4). Asaf Bey, bazı üyelerin de şehir dışında görevde bulduklarından toplanamadıklarını, iaşeleri yapılan mübadillerden yardıma gereksinimi olanlarının belirlenememesinden dolayı hepsine yardımın sürdürüldüğünü, bu durumun maddî kayba neden olduğunu, Valilikten memurların toplantılara katılmama nedenlerinin sorularak toplantıya katılmalarının sağlanmasını istiyordu (BCA, 272.11.19.91.18-10). Komisyon üyeleri hakkında gizliden bilgi toplayan Asaf Bey, onların sorumluluktan kaçındıklarından dolayı toplantıya katılmadıklarını öğrenmişti (BCA, 272.11.19.91.18-7, 4).

Buna karşın Asaf Bey, mübadillerin ziraî gereksinimleri için gelen 1.000 liralık ödemeye mısır ve susam gibi tohumlukların satın alınmasına karar verecek olan İmar ve İskân Komisyonu’nun toplantıya davet edilmesini 9 Haziran’da Valilikten yazılı (BCA, 272.11.19.91.18-11) olarak istemek durumunda kalacaktır.

Asaf Bey’in yakındığı konulardan bir diğeri de Valilik Muhasebe görevlisinin düzenli kayıt tutmamasından kaynaklanmaktaydı. Asaf Bey, Vilâyet Muhasebe Müdürü’nden yazılı ve sözlü olarak istemesine rağmen, terkedilmiş ev, dükkân ve arazileri belirten defterin gönderilmemesinden dolayı muhacirlere ne kadar arazi verildiği, arazi verilmeyen mübadiller için nerelerde ve ne tutarda boş arazi bulunduğunun bilinemediğini, dolayısıyla yapılan başvurulara bir aya yakın zamandır yanıt veremediğinden yakınıyordu. Arazi kiralayanların ve mübadillerin haklı serzenişlerine dayanamayan Asaf Bey, 23 Haziran’da defterin, terkedilmiş araziler ve kirada olan tarlalar da belirtilmek üzere ilgili görevliden acilen istenmesini Valiliğe yazılı olarak bildirdi. Vali’nin girişimiyle Emlak-ı Milliye Memurluğu’ndan istenen defter 17 Temmuz’da getirilip (BCA, 272.11.19.91.18-12) mübadillerin işlemlerine bakılabildi.

Vali Cemal Bey’in pasif durumundan 4. İMM de yakınmaktaydı. Müdüriyet, sadece öğleden sonra birkaç saatliğine makamına gelebilen Vali Cemal Bey’in Denizli İmar ve İskân Komisyonu’nun toplanması konusunda etkisini gösteremediğini, mübadillerin üretici konuma geçmeleri için zafiyet gösterdiğini, eski usul gereği görev yaptığının anlaşıldığını, İskân Komisyonu’nun çalışır konuma getirilmesi gereğini 20 Temmuz’da Vekâlet’e bildirmek gereğini duyacaktır (BCA, 272.11.19.91.18-2).

Denizli’deki mülki yönetimin durumunu yakından takip eden Vekâlet, 5 Ağustos’ta mübadillere emlak ve arazi dağıtımında

lakayidâne hareket edildiğinin anlaşıldığını, İskân Kanunu'nun 8. maddesi gereği kiralardan derhal feshedilerek mübadillere verilmesi gerektiğini belirtip, Vali Cemal Bey'den "Bilhassa sizin gibi eski arkadaşlarımdan yardım ve faaliyet beklemekteyim. Muvaffakiyet ve icraat hakkındaki cevabınıza muntazırım kardeşim" diyerek, sorunların giderilmesinde yardım ve çaba göstermesini beklediğini nazik bir dille hatırlattığında (BCA, 272.11.19.90.8), Cemal Bey bir aya yakın süredir Çavdır'da bulunuyordu.

1887 Balıkesir Burhaniye doğumlu, 1909 Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunu olan Vali Ali Cemal, Millî Mücadele'nin başladığı sırada Haymana Kaymakamı iken, 1919 yılının Eylül sonlarında Ankara Polis Müdürlüğü görevine getirildi. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişi sırasında M. Kemal'in dikkatini çekerek 21 Nisan 1920'de Çorum Mutasarrıfı, 1920 Eylül'ünde Denizli Mutasarrıfı olarak atanarak millî davaya hizmet eden bir bürokrat olarak dikkat çekmişti (Baltaoğlu, 1994: 267-271). Onun, Denizli'ye bir saat mesafede gözlerden uzak, yakınlarıyla kurduğu (Habip Boza, 1961) dost meclislerinin¹ etkisiyle, mübadillerin işlemlerine yeterli vakit ayıramadığı anlaşılıyordu.

Tartışma ve Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti mübadele sürecinde Denizli'ye gelen göçmenlerin konut sorunlarını, ekilebilir arazi gereksinimlerini sağlamaya çalışırken, kendi olanaklarıyla ilk yaşadıkları yerlere dönemeyen Doğu vilâyetleri mültecilerinin yerleşim sorunlarına da çözüm üretmek durumunda kalmıştır.

Denizli ve çevresinde Rumların terk ettikleri evlerin çoğunun tamire muhtaç olması nedeniyle yerleşimde sıkıntılar çeken Denizli İmar ve İskân Müdürlüğü, odaları ailelere bölüştürmek ve baraka evler yapmak suretiyle mübadillerin sorunlarını çözmüştür.

Kaliteli tütün ekimine uygun, havadar toprakları olmasına karşın Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin tütüncü olan mübadillerden Denizli'ye çok az sayıda yerleşim yapması ekonomik bir kayıp olarak değerlendirilmektedir.

Denizli ve çevresinde yaşayan Rumların Yunanistan'a dönmesiyle boşalan evlere mübadillerin yerleştirilip, iaşelerinin sağlanması ve üretici konuma getirilmeleri aşamasında yüzbinlerce insanın sorunlarıyla uğraşan Hükûmet, Denizli'ye yerleştirilen mübadillerin yeni konut gereksinimleri konusunda bürokratik işlemlerin zaman alması nedeniyle gecikmeli de olsa sorunları giderebilmiş, Denizli'nin

¹ (<http://turktoresi.com/viewtopic.php?p=5993>)

yeni konukları yörenin tarım hayatının canlanmasına önemli oranda katkıda bulunmuşlardır.

Sonuç

Bu çalışma, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi gereği Denizli ve kazalarına gelen mübadele göçmenlerinin parçalanmış aileler, bir binada iki aile konumunda yaşamak zorunluluklarına rağmen üretici konuma gelme süreçlerini, bazı resmî görevlilerin umursamazlığına karşın, Denizli Valiliği’ndeki memurların göçmenlerin sorunlarını çözmek için yaptıkları çalışmaları içermektedir.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinin dil içi çevirisi yapıldıktan sonra değerlendirilen bu yerleşim konusu, kent tarihi konusunda yapılacak çalışmalara kaynak oluşturacak orijinal bilgiler içermektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]

BCA, 272.11.18.84.5-1, 2.

BCA, 272.11.18.88.20-1, 13.

BCA, 272.11.19.90.8.

BCA, 272.11.19.91.18-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15.

BCA, 272.11.19.92-2.

BCA, 272.11.19.93.1.

BCA, 272.11.19.96.4.

BCA, 272.11.19.96.12-1, 2.

BCA, 272.12.45.75.26-1, 2.

BCA, 272.12.47.90.5-1, 2, 3, 4, 5, 6.

BCA, 272.12.50.104.5-1, 2, 3, 4, 5, 6.

BCA 272.12.54.135.1-3, 4, 5, 6.

BCA, 272.80.4.12.3-1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 11, 13, 14, 15, 17, 19, 22, 23, 24, 25, 26.

Kitap ve Makaleler

Ahenk (1923). 10 Ağustos.

Arı, K. (1989). 1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de “Emval-i Metruke” ve Mübadil Göçmenler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15, 691-706.

Arı, K. (2003). *Büyük Mübadele, Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Baltaoğlu, A. G. (1994). Atatürk'ün Seçkin Bir İdarecisi: Ali Cemal Bardakçı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 267-282.
- Bildirici, Y.Z. (2010). Milli Mücadele'de Buldan. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15, 21-35.
- Çapa, M. (1990). Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2 (5), 49-69.
- Erdal, İ. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları. *TSA*, 3, Ocak/January, 123-141.
- Goularas, G.B. (2012). 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerin Yaşatılması. *Alternatif Politika*, 2, 129-146.
- Güner, Z. (2007). Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICENAS 38 (10-15 Eylül 2007)*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1453-1466
- İpek, N. (2000). *Mübadele ve Samsun*. Ankara: TTK Yayınları.
- İskân Tarihçesi*. (1932). İstanbul: Hamit Matbaası.
- Keskin, M.A. (1989). *İzmir Valileri*. İzmir.
- Kodaman, Ö. (2008). *Türkiye ile Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.
- McCarthy, J. (1998). *Müslümanlar ve Azınlıklar-Osmanlı Anadolu'sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*. İstanbul.
- Müderrişoğlu, A. (1994). Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları. *Atatürk Yolu Dergisi*, 13, 27-53.
- Toker, T. (1973). *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadelede Denizli*. *TBMMZC*, (1340). Cilt: I, İçtima: 19, 10 Aralık.

Mülakat

1961 Grebene doğumlu mübadil Habip Boza (07.09.2019)

İnternet Kaynakları

<http://turktoresesi.com/viewtopic.php?p=5993> Erişim tarihi 11.12.2019.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 69-86
ISSN: 1302-6879

**Millî Mücadele Dönemi İşgal Hareketleri ve Dış Politikasının
Vakit Gazetesindeki Yansımaları (16 Mayıs 1919-20 Kasım 1922)**
*National Struggle Period Occupation Movements and the Reflections of
Foreign Policy in the Vakit Newspaper (16th May 1919-20th November 1922)*

- Ferit YÜCEBAŞ*
- Abdurrahman YALÇINKAYA**

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History, Van/Turkey.
ferityucebas@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4645-1734

**Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van/Türkiye.
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences PhD student, Faculty of Letters, Department of History, Van/Turkey.
mevlam_004@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3044-3294

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
13/05/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
07/12/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
31/12/2020

Atf: Yücebaş, F. & Yalçınkaya, A. (2020). Millî Mücadele Dönemi İşgal Hareketleri Ve Dış Politikasının Vakit Gazetesindeki Yansımaları (16 Mayıs 1919-20 Kasım 1922). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 69-86

Citation: Yücebaş, F. & Yalçınkaya, A. (2020). National Struggle Period Occupation Movements and the Reflections of Foreign Policy in the Vakit Newspaper (16th May 1919-20th November 1922). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 69-86

Öz

Vakit gazetesi, Türk siyasi hayatında bir dönüm noktası olan Millî Mücadele ile ilgili haber ve yazıları millî bir duruşla okuyucularına aktaran gazeteler arasında yer almıştır. Bu dönemde faaliyetlerini yürüten gazetelerin birçoğu başkent İstanbul'da çıkmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da Millî Mücadele hazırlıklarına başlaması üzerine İstanbul basını, Millî Mücadele'ye taraftar ve karşı olanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Millî Mücadele yanlısı olup İstanbul'da zor şartlar altında faaliyet gösteren gazetelerden biri olan Vakit'in haber ve yazılarının önemi oldukça fazladır. Özellikle İstanbul'da Millî Mücadele yönünde kamuoyu oluşturarak önemli bir sorumluluğu yerine getiren Vakit gazetesi, dönemin gelişmeleri ile yakından ilgilenmiş ve bunları haber yaparak okuyucularıyla paylaşmıştır. Vakit gazetesi işgal hareketlerini tepkiyle karşılamış ve İtilaf Devletleri tarafından zorla kabul ettirilmek istenen Sevr Antlaşması'nı tenkit eden haberler vermiştir. Hatta antlaşmanın imzalandığı günü millî matem günü ilan ederek Türk'ün kendi eliyle kendi ölüm fermanını imzaladığını belirtmiştir. Bu çalışmada Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan ayrılarak Millî Mücadele'yi başlattığı tarihten TBMM'nin Lozan Konferansı'na davet edildiği tarihe kadar devam eden süreç Vakit gazetesi ekseninde ele alınmıştır. Bu süreçte işgal hareketleri ve dönemin dış politikasının Vakit gazetesine yansımaları analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış politika, Vakit gazetesi, Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa.

Abstract

Vakıf newspaper is among the newspapers that convey the news and articles about National Struggle, which is a turning point in Turkish political life, to its readers with a national stance. Many of the newspapers operating in this period were published in the capital Istanbul. When Mustafa Kemal Pasha started preparations for the National Struggle in Anatolia, the Istanbul press was divided into two as supporters and opponents of the National Struggle. The news and articles of Vakıf, which is a pro-National Struggle and one of the newspapers operating in Istanbul under difficult conditions, are very important. Vakıf newspaper, which fulfills an important responsibility especially by creating public opinion in the direction of the National Struggle in Istanbul, was closely interested in the developments of the period and shared them with its readers by making news. Vakıf newspaper reacted to the occupation movements and gave the news that criticized the Treaty of Sèvres, which was forced to be accepted by the Entente States. He even declared that the signing of the treaty was the national mourning day and that he stated that Turks signed their own death warrant with their own hands. In this study, the period that continued from the date when Mustafa Kemal Pasha left Istanbul and started the National Struggle to the Parliament's Lausanne Conference was handled by the Vakıf newspaper axis. In this process, the occupation movements and the reflections of the foreign policy of the period on the Vakıf newspaper were analyzed.

Keywords: Foreign Policy, Vakıf newspaper, National Struggle, Mustafa Kemal Pasha.

Giriş

Vakıf Gazetesi ve Yayın Politikası

Toplumun yönlendirilmesi, bilinçlendirilmesi ve aynı zamanda haberleşmenin sağlanması açısından basının yeri oldukça önemlidir. Bu noktadan hareketle Millî Mücadele döneminde bağımsızlık hareketini destekleyen basının oynamış olduğu rolü göz ardı etmemek gerekir. Dönemin basınına iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan biri Anadolu, diğeri de İstanbul basını idi. İstanbul basınında Millî Mücadele'ye destek veren gazeteler arasında yer alan Vakıf gazetesi Anadolu hareketini destekleyen bir yayın politikası icra etmiştir (Baykal, 1998: 472). Vakıf ilk olarak 1875 yılında Filip Efendi¹ tarafından yayınlanmıştır. Vakıf'ın 1875'ten 1884'e kadar

---

¹ Süryanî Katolik olan Filip Efendi 1828'de Diyarbakır'da doğmuştur. Midhat Cemal Kuntay'ın vermiş olduğu bilgilere göre Filip Efendi, okuryazar olmadığı ve bir tek kelime yazmadığı halde kültür hayatımızda yeri olan adamdı. 1840 yılında gazetecilik hayatına girdi. 1866 yılında çıkarılmaya başlanan Muhbir gazetesinin sahibidir. 15 Mayıs 1875'te Vakıf gazetesini yayınlamaya başladı. 1900 yılının Şubat-Mart ayında ölmüştür.

devam eden bu ilk yayın dönemindeki başmuharriri Kemalpaşazâde Said Bey'dir (İnuğur, 2005: 249-250). 1884 ile 1917 tarihleri arasında yayınlanmayan Vakit gazetesi, 22 Ekim 1917'de Mehmet Asım Us² ve Ahmed Emin Yalman³ tarafından tekrar yayın hayatına başlamıştır (İnuğur, 1993: 341). 26 Ağustos 1928'e kadar Arap harfleri ile 31 Aralık 1928'den sonra ise kanun gereği Arap ve Latin harfleriyle yayınlanmış ve daha sonra Latin harfleri ile yayın hayatını sürdürmüştür (Yalman, 1970: 357).

Her gazetenin olduğu gibi *Vakit* gazetesinin de belli yayın politikası ve ilkeleri vardır. Vakit gazetesinin yayın ilkelerinin başında millî menfaatler gelmektedir. Ahmed Emin, 22 Ekim 1917 tarihli Vakit'in ilk sayısındaki "Gazetemiz" başlıklı makalesinde öncelikle gazetelerini tanıtmış ve daha sonra da yayın ilkelerini şöyle belirtmiştir:

"Otuz kırk sene evvel çıkan Vakit gazetesini tanımış bulunan ve sütunlarımızda eski bir aşına bulacaklarını ümit eden kari'lerimiz aldanacaklardır. Gazetemizin eski Vakit isminden başka hiçbir münasebeti yoktur" (Vakit, 23.10.1917). Mehmet Asım da gazetede köşesinde: "Artık İstanbul halkını büyü tutmaz, herkes eskisinin tersini giyiyor. Biz de yeni bir isim alıp eskitmektense, Vakit diye eski bir ismi almayı, harbin iktisadi havasına daha uygun bulduk" diyordu (Yalman, 1970: 356). Gazetenin amaçları ise şu şekilde dile getirilmiştir: "Tesis ettiğimiz başlıca gaye, memleketin ihtiyacına, salâhına, feyz ve terakkisine taalluk eden muîn meselelerle meşgul olmak, gerek şehrimizin ve gerek taşraların hayatına ait şeylere haricî

Bkz., <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/48375/001525344006.pdf> (Erişim Tarihi: 07.05.2020)

² Gazeteci ailenin en büyüklerinden olan Asım Us, 1884 yılında Gördes'te dünyaya geldi. Kendisi gibi gazete sahibi ve başyazarı olan Hakkı Tarık Us'un ağabeyi olan Asım Us, bir süre çeşitli ilçelerde kaymakamlıklar yapmış ve Ziraat Bankası'nda çalışmıştır. Daha sonra Tanin gazetesinde "Dereden Tepeden" başlığı ile yazılar yazarak mesleğe başladı. Bu arada çeşitli gazetelere karikatürler de çizen Us, Vakit gazetesini yayınlarak gazetesine başyazılar yazdı. Gazetecilik mesleğinin yanı sıra politikaya atılan us, üçüncü dönem Büyük Millet Meclisi'ne Artvin'den milletvekili seçildi. Daha sonra Çoruh milletvekilliği de yapan Us, politikadan çekilince öldüğü güne kadar gazetesinde başyazarlığa devam etti. Asım us, 1967 yılında İstanbul'da vefat etti. Bkz.,

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/26358/001514481006.pdf> (Erişim Tarihi: 21.05.2020)

³ Ahmet Emin yalman 1888 yılında Selanik'te doğdu. Babası Osman Tevfik Bey'in telkinleriyle doktorasını Amerika'da tamamladı. 1907 yılında Sabah gazetesi ile gazetecilik hayatına başlayan Yalman, Yeni Gazete, Tanin, Vakit, Vatan ve Tan gibi gazetelerde çalışmalarını yürütmüştür. Millî Mücadele yanlısı bir tutum sergilediği için Malta sürgünleri arasında yer almıştır. Bkz., Resul B. (2019). Türkiye'de İktidar-Basın İlişkilerinin Çatışmalı Doğasına Bir Örnek Olarak Ahmet Emin Yalman Davası (1958-1960), *CTAD*, 15 (29), 343.

havadisten fazla ehemmiyet vermek ve bilhassa içtimaî ve iktisadî sahalarda canlı bir faaliyet göstermeye çalışmaktır” (Vakit, 23.10.1917). Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ahmed Emin, Vakıf gazetesinin kendi çıkar ve menfaatlerini değil, öncelikle memleketin ve milletin çıkar ve menfaatlerini ön planda tuttuğunu belirtmiştir.

Millî Mücadele dönemine tanıklık eden Vakıf gazetesi, bu dönemle ilgili gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bilindiği gibi dönemin basını farklı fikirler etrafında kümelenmişti. Bu durumu iyi bilen Mustafa Kemal Paşa Anadolu’daki hareketin kararlarının İstanbul’da da yayılmasını ve böylece geniş kesimlerin desteğini almak hedefinde idi. Bu amaçla Türk milletinin haklılığını duyurmak için basını kullanmak istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için de “Tasvir-i Efkâr, İleri, Vakıf, İfham, Türk Dünyası, Akşam ve İstiklâl” gazeteleri ile yakın ilişki kurmuştu (Özkaya, 1985: 887).

Millî Mücadele döneminin ilk yıllarında İstanbul’da zorlu şartlar altında yayın faaliyetlerini devam ettirerek Anadolu hareketinin yanında yer alan Vakıf gazetesinin çalışmaları takdire şayandır (Baykal, 1998: 472). Türk milletinin haklarını ve bağımsızlığını savunan bir anlayışla yayın hayatını sürdüren Vakıf gazetesi, hem İstanbul Hükümeti’nin hem de işgal kuvvetlerinin takibatına ve sansürüne maruz kalmıştır. Hatta 4 Temmuz 1920’de Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşaların resmini yayınladığı için Divan-ı Harp tarafından on gün müddetle tatil edilmiş ve sorumlu müdür de bir ay hapse mahkûm edilmiştir. Bu nedenden dolayı Vakıf 5 Temmuz ile 16 Temmuz 1920 tarihleri arasında yayınlanmamıştır (Vakit, 04.07.1920; Baykal, 1998: 472; İnuğur, 2005: 249-250).

Vakıf gazetesi Kurtuluş Savaşı’nın cephelerini, Anadolu’da gerçekleşen miting ve kongreleri, Anadolu ve Yunan Tebliği-i Resmîlerini, Millî Mücadele komutanlarının ve özellikle de Mustafa Kemal Paşa’nın tamim ve telgrafları ile bu dönemde imzalanan antlaşmaları haber sayfalarına taşıyarak yayınlamıştır.

Mütareke Sonrası Yapılan İşgallerin Dış Politikaya Etkisi

Vakıf gazetesi, Anadolu’nun peyderpey İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi ile alakalı haberleri aktarırken sık sık Wilson Prensiplerine atıf yapmıştır. Gazete, bu işgallerin Wilson Prensipleri ile çeliştiğini, mezkûr prensiplerin emperyalizmi yıkmayı hedeflediğini ve buna rağmen Türklerle meskûn olan yerlerin işgalci İtilaf Devletleri tarafından keyfi olarak işgal edildiğini savunmaktadır (Vakit, 31.05.1919). Vakıf gazetesi, Wilson Prensiplerine inanıp

güvendiğinden bu prensiplerin uygulanması yönünde tavır sergilemekte ve özellikle 12. Maddeye işaret etmekteydi.

Mehmet Asım, 17 Mayıs 1919 tarihli “İşgalin Manası” başlıklı yazısında işgale gerekçe olarak Mondros Mütarekesi’nin 7. Maddesinin gösterildiğini, ancak İzmir’de İtilaf Devletleri’nin menfaatine hanel getirecek bir durumun olmadığını ve işgalin lüzumsuz olduğunu söylemektedir. Ayrıca Mehmet Asım, Paris Barış Konferansı’nda hakkımızda verilen kararlar üzerine İzmir’in işgal edildiğine de dikkat çekmiştir (Vakit, 17.05.1919).

İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali büyük bir tepkiyle karşılandı ve İstanbul’da büyük protesto mitingleri yapıldı (Lewis, 2007: 242). Vakit, başta İzmir’in işgali olmak üzere diğer şehirlerimizin işgaline tepki olarak İstanbul’da ve diğer Anadolu şehirlerinde yapılan miting haberlerini de okuyucuları ile paylaştı. Gazete, özellikle İstanbul’da yapılan Fatih ve Sultan Ahmet Mitingleri gibi büyük mitinglerde yapılan nutuklara ve miting kararlarına teferruatlı bir şekilde yer verdi (Vakit, 21, 22, 24, 28, 29, 31 Mayıs 1919; Vakit, 09.06.1919).

İzmir’in işgalinden sonra Müttefik Devletler tarafından işgal bölgesine gönderilen “Tahkik Heyetleri” hakkındaki haberlere de Vakit gazetesinde sık sık rastlanılmaktadır. Gazete Tahkik Heyetlerini, “esna-yı işgalde zuhura gelen vakayı-ı müessifeyi tahkik ve tedkik etmek üzere teşekkül eden Heyet-i Muhtelite-i Ecnebiye” olarak tanımlamış ve bu heyetlerin işgal bölgesinde “izhâr-ı hak için” birçok kişiyle görüşüklerini ve “Amiral Bristol’un taht-ı riyasetindeki Tahkik Komisyonu, Türk kadınlarının şikâyetlerini dinlemek üzere Amerika kadınlarından mürekkep tâli bir komisyon teşkil etmiştir” (Vakit, 10.09.1919) haberini vermiştir. 10 Eylül 1919 tarihli Vakit, “... Tahkik Komisyonu’nun şimdiye kadar icra ettiği tahkikâtan, işgal esnasında vukua gelen bütün fecâyî’den mütevellid mesuliyetin Yunanlılara ait olduğu tezahür ettiğini...” söyleyerek tarihî bir hakikate dikkat çekmiştir (Vakit, 10.09.1919).

Vakit gazetesi, Yunan askerlerinin işgal esnasında yaptığı zulümleri araştırmak üzere İtilaf Devletlerinin izniyle görevlendirilen Amiral Bristol Heyeti tarafından hazırlanan raporu, 21 Ocak 1920 tarihli nüshasında, “Hâlden İstikbâle Bir Vesika-i Mesuliyet” başlığıyla yayınlamıştır. Söz konusu haberde, İtilaf Devletleri’nin müsaadesiyle İzmir’i işgal eden Yunan askerleri tarafından vuku bulan felaketleri araştırmak üzere bir komisyonun görevlendirildiği bilgisi yer almıştır. Bu komisyon tarafından Sulh Konferansı’na vaktiyle bir rapor verildiği ve bu raporda özetle İzmir’in işgalinden kimin sorumlu olduğu, bu işgalin Ehl-i Salib hareketine dönüştüğü açık bir şekilde

dile getirilmekteydi. Komisyon raporunun neticeleri değerlendirildiğinde Aydın ile İzmir'deki işgalden sonra meydana gelen vaziyetin tamamen sahte olduğu ve işgalin ilhak mahiyeti taşıdığına dikkat çekilmektedir. Söz konusu işgaller dolayısıyla Osmanlı memurlarının herhangi bir kuvvet ve yetkiye sahip olmadıkları olsalar bile birçok şeyden mahrum oldukları belirtilmektedir. Komisyonun üyeleri, Millî Mücadeleyi idare eden kadronun İstanbul'da bulunan merkezi hükümeti tanıması gerektiğini ve ellerindeki silahları ortadan kaldırarak askerlerin terhisine engel olmamalarını raporlarında ifade etmişlerdi (Vakit, 21.01.1920).

Vakit gazetesi 22 Ocak 1920 tarihli nüshasında "Türk Halkı Komisyonun Bîtarafılığına Minnettardır" başlığı ile Türk milletinin söz konusu rapordan duyduğu memnuniyeti, hissettikleri heyecanı ve hakkın yerine geleceğine dair ümitlerini dile getirmektedir. Ayrıca Türklerin bu raporu hazırlayan şahsiyetlerin isimlerini daima hürmet ve minnetle anacağı da ifade edilmiştir. Vakit raporu yayınlarken, "Vakit, bu vesika-i beşâreti birinci olarak Türklük âlemine duyurduğundan dolayı büyük bir iftihar duymaktadır" ifadesini kullanmış ve bu haberi ilk yayınlayan gazete olduğunu belirterek bununla övünç duymuştur (Vakit, 22.01.1920).

Vakit gazetesinde Trakya'nın işgali hakkında haberler de yayınlanmıştır. Bu haberler arasında Trakya'daki Müslümanların Paris Barış Konferansı'na gönderdikleri telgraflar da yer almaktaydı. Trakya Müslümanlarının Paris Barış Konferansı'na gönderdikleri telgrafta, Trakya'daki ahalinin ekseriyetinin Müslüman olduğu hatırlatılmıştı. Bu telgrafta ayrıca ahalinin Yunanistan'a veya Bulgaristan'a iltihak etmek arzusunda olmadığını ve bu yönde ortaya çıkan telgrafnameleri tekzip ettikleri yazılmaktadır (Vakit, 10.09.1919).

İtilaf Devletleri, tarafından İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmesi üzerine, İşgal Kuvvetleri Komutanlığı tarafından İstanbul ahalisine yönelik bazı beyannameler yayınlandı. Bu beyannamelerin birinde, Osmanlı Devleti'nin beş buçuk yıl önce Almanya ile birlikte hareket ederek İtilaf Devletleriyle savaşa girdiği hatırlatılmış ve bazı hususlara dikkat çekerek işgal devletlerinin niyetlerinden bahsetmiştir (Vakit, 17.03.1920).

Müttefikîn Kolu Kumandanı General Henry F.M. Wilson'un imzasıyla yine 17 Mart 1920 tarihli Vakit'te yayınlanan diğer bir beyannamede ise İstanbul ahalisinin sükûnetle hareket etmesi gerektiği belirtilmiş ve İtilâf Kuvvetlerine düşmanca hareketlerden uzak durdukları takdirde herhangi bir askerî müdahaleye maruz kalmayacakları gibi hayatlarının da hiçbir tehlikeye düşmeyeceği

ifadede edilmiştir. Bu kurallara uymayanların Divan-ı Harp tarafından yargılanarak idam veya gerekli cezayı alacağı uyarısı da yapılmıştır (Vakit, 17.03.1920).

Vakit gazetesi, İstanbul'un işgali ile ilgili haberlerin dış basında nasıl değerlendirildiğini İtalyan basınından örnekler vererek 18 Mart 1920 tarihli nüshasında yayınladı. Bu nüshada, 15 Mart 1920 tarihli *Corrieredella Sera* (Roma) gazetesinin beyanına göre, Müttefikler, Padişahı İstanbul'dan çıkarmak için değil, belki Londra'da müzakere edilen sulh şartlarını Osmanlı Hükümeti'ne ve vatanperverlere kabul ettirmek için işgal ettikleri belirtilmekteydi. Gazeteye göre "işgal keyfiyeti, Zat-ı Şâhâne'nin İstanbul'a mâlikiyetini temine hizmet içindir". *Sacred* gazetesi ise işgal esnasında vuku bulan ölümlerden Avrupa ve Asya'da bağımsız bir Türkiye'nin olmaması sonucunu çıkarmanın bir siyasi basiretsizlik olduğuna işaret etmişti. Bir başka İtalyan gazetesi olan *Il Tempo* gazetesi de, İtalya'nın Şark Meselesi'nin çözümünü diğer devletlerden iyi anladığını beyan etmiş ve eğer İtalya adilâne ve herkesin memnun kalacağı bir sulh akdettirmeye muvaffak olursa, tüm milletlerin minnettarlığına nail olacaktır yorumunu yapmıştır (Vakit, 18.03.1920).

Vakit gazetesi izlemiş olduğu yayın politikasının bir gereği olarak işgallerin haksızlığını dile getirmek için uğraşmıştır. Özellikle Wilson prensiplerine sık sık atıf yapmış ve işgallerin bu prensiplerle uyuşmadığını vurgulamaya çalışmıştır. Vakit gazetesi aynı zamanda işgallere tepki olarak yapılan mitinglerdeki beyanları kendi sayfalarına taşıyarak hem halkın bilinçlenmesini sağlamış hem de önemli bir sorumluluğu yerine getirmiştir.

Paris Barış Konferansı'nın Vakit Gazetesine Yansıması

15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri tarafından desteklenip korunan Yunan birlikleri İzmir ve çevresini işgal ettikten sonra İç Anadolu'ya doğru ilerlemeğe başladılar (Lewis, 2007: 241). Anadolu'nun değişik bölgelerinde gerçekleştirilen işgallerle ilgili haberler Vakit gazetesinde geniş bir şekilde yer almıştır. 21 Mayıs 1919 tarihli *Vakit*'te "Sulh Konferansı'na Davetimiz" başlığı ile verilen haberde Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın doğrudan doğruya ve telgrafla Paris Barış Konferansı'na müracaat ettiği belirtilmekteydi. Haberde ayrıca İzmir'de vuku bulan Yunan işgalinin ve Müslümanların maruz kaldığı muamelenin kamuoyunda uyandırdığı nefreti ve Osmanlı Devleti'nin tepkisini dile getirdiği ve izahat talep ettiği bilgisi yer alıyordu (Vakit, 21.05.1919).

Paris Barış Konferansı devam ederken olayların Osmanlı Devleti aleyhine hızlı bir gelişme göstermesi, meselelerin

konusulmasını ve bir karara bağlanması zorunluluğunu ortaya çıkardı. Bunun üzerine Padişah Vahideddin “bir Şûrâ-yı Saltanat”ın toplanmasını irade eyledi. Vakıf gazetesi Yıldız Sarayı’ndaki toplantıya katılacak kişilerin isimlerini de yayınladı (Vakit, 25, 27.05.1919).

Bu süreçte Vakıf gazetesi Paris Barış Konferansı’nda Osmanlı hakkındaki müzakere edilen hususları da okuyucularına ulaştırıyordu. Mesela 30 Mayıs tarihli nüshasında, “Dörtler Meclisi’nde Mukadderâtımız Hakkında Müzakerât” başlığı ile verilen haber, posta ile gelen bazı Avrupa gazeteleri kaynak gösterilerek yayımlandı. Buna göre 24 Mayıs 1919 tarihli *Jurnal Doryan*, Dörtler Meclisi’nin Suriye ve Türkiye meseleleri ile ilgili olduğunu yazarken, *Daily Mail* ise İstanbul ve Anadolu’nun büyük kısmının Osmanlı hâkimiyetinde kalacağını söylemekteydi. *New York Herald* gazetesi de İstanbul, Anadolu ve Ermenistan’ın, Amerikan mandasına bırakılmış olduğunu yazıyordu (Vakit, 30.05.1919).

27 Haziran 1919 tarihli *Vakit, Jurnal de Deba* gazetesinde yayınlanan “Türk Meselesi” başlıklı bir makaleyi haber yaptı. Bu makalede, Amerika’nın Avrupa hakkında izlediği politikadan dolayı, İngiltere, Fransa ve İtalya’nın ise ortaya çıkacak uluslararası anlaşmazlıklar nedeniyle Türkiye’de manda vazifesini düşünmediklerini belirtmekteydi. *Jurnal de Deba* gazetesi bu makaleyi, Türkiye’de manda vazifesi gibi çok mühim bir vazifenin küçük hükümetlere verilmeyecek kadar önemli olduğunu belirtiyordu (Vakit, 27.06.1919).

Paris Barış Konferansı ile ilgili haberler Vakıf’te detaylı bir şekilde yer almıştır. Fakat bu konferansla ilgili eleştirel yazıların tamamı sansür nedeni ile yayınlanmamıştır.

Ahd-i Millî (Misak-ı Millî)’nin Vakıf Gazetesine Yansıması

Ahmed Emin, Misak-ı Millî ile ilgili olarak Vakıf’ın 17 Şubat 1920 nüshasında, “Ahd-i Millî Programı” başlığı ile bir yazı kaleme aldı. Bu yazıda, Ahd-i Millî’nin azamî fedakârlığı ve asgarî şartları ihtiva eden bir sulh programı olduğu belirtilmekteydi. Ahmed Emin bu programın Wilson Prensipleri neticesinde meydana gelen vaziyetin, mukadderâtımıza ait meselelere tatbikinden başka bir şey olmadığını dile getirmiştir. Aynı şekilde Ahd-i Millî Programı’nda yer alan konuların daha detaylı bir şekilde açıklanması gerektiğine de değinilmiştir. Ahmed Emin’e göre Ahd-i Millî’de Ermeni meselesinden daha açık bir surette bahsedilmesi gerekirdi. Ayrıca programın azınlıklara ait maddesinin de genişletilerek, azınlıkların tasfiyesi ve mübadele konusunu da ihtivâ edecek şekilde

düzenlenmesi gerektiğine dikkat çekilmekteydi. Ahmed Emin, Misak-ı Millî Programı'nın eksikliklerini izah ettikten sonra mezkûr programda mevcut olan esasları da dile getirmiştir. Özellikle Arapların yaşadığı bölgelerin geleceğini yöre halkının vereceği karara göre olacağı, diğer bölgelerin ise ayrılmaz bir bütün olduğu esasının programda yer almasının pek tabî bir şey olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Elviye-i Selâse ve Garbî Trakya'nın mukadderâtı için de halk oylamasına gidilmesinin pek haklı bir talep olduğu ifade edilerek, mezkûr bölgelerdeki Müslüman halkın nüfus itibarıyla fazlalığına dikkat çekilmiştir. Vakit gazetesinin 17 Şubat 1920'deki nüshasında ise Ahd-i Millî'nin sulh esasları maddeler halinde yayınlanmıştır (Vakit, 17.02.1920).

Vakit'in 2 Ocak 1921 tarihindeki sayısında "Türklerin Davası" başlığıyla yer alan makalede Türk milletinin, her şeyden önce kendilerinin medeni hukuka sahip bir millet olduklarının tasdikini istedikleri üzerinde durulmuştur. Yine aynı makalede Avrupalı devletlerin Türkiye'ye dayattıkları Sevr Antlaşması'nda yer alan maddelerin Türkiye'nin medeni hukuktan mahrum bırakılması anlamına geldiği de ifade edilmekteydi (Vakit, 02.01.1921).

Sevr Antlaşması Hakkında Çıkan Haberler

Vakit gazetesini Sevr Antlaşması'nın imzalanma sürecinde toplanan Şûrâ-yı Saltanatla ilgili 23 Temmuz 1920'de bir haber yaptı (Vakit, 23.07.1920). Gazete 24 Temmuz'da ise önceki gün Şûrâ-yı Saltanat'ın, iki tercihinin olduğunu belirtmekteydi. Şûrâ-yı Saltanat'ın tercihleri arasında ya İstanbul ile Anadolu'da hâkim kalmak suretiyle bir devlet halinde bulunmak ya da teklifleri reddederek Osmanlı Devleti'nin hayatına son vermek vardı. Şûrâ-yı Saltanat'ın bu tercihlerden birincisi seçerek antlaşmayı kabul ettiği belirtilmekteydi. Vakit, Meclis-i Vükelâ'da (Bakanlar Kurulu) yapılan müzakerelerin sonucunu içeren 20 Temmuz 1920 tarihli tutanağı da sayfalarına taşımıştır. Bu tutanağa göre, eğer antlaşma kabul edilirse İstanbul, Saltanatın ve Hilafet-i İslâmiye'nin merkezi olarak kalacak ve malum olan hudut içerisinde bir küçük devlet olarak mevcudiyetini muhafaza edebilecektir. Tutanakta ayrıca antlaşma reddedilirse, şu an Anadolu'da devam eden savaş hali Marmara havzasına da geçecek ve Osmanlı Saltanatı ile Hükümetine son verilerek buraların İtilaf Devletleri tarafından ele geçirilmesinin kaçınılmaz olduğu belirtilmekteydi (Vakit, 24.07.1920).

30 Temmuz 1920 tarihli Vakit, 29 Temmuz tarihli *Takvim-i Vekayi*'ye dayanarak Antlaşmanın imzalanması için "salâhiyet-i kâmileyi hâiz olarak Hükümet-i Seniyyemiz cânibinden Ayan'dan

Hadi Paşa ve Rıza Tevfik Bey ve Bern Sefirimiz Reşat Halis Bey murahhas tayin edilmiştir” (Vakit, 30.07.1920) haberini yayınlamıştır. 12 Ağustos 1920 günü ise Sevr Antlaşması'nın 10 Ağustos'ta imzalandığını okuyucuları ile paylaşmıştır⁴.

12 Ağustos tarihli *Vakit* Sevr Antlaşması'nın imzalanmasının haber alındığı bugün “Millî Matem Günü” addedilecek ve bilcümle İslâm ve Türk müessesâtı mesdûd bulunacaktır. Saat birde her türlü vesâit-i nakliye matem alameti olarak beş dakika tevakkuf eyleyecektir” (Vakit, 12.08.1920). 12 Ağustos 1920 tarihli *Vakit*'te “İmza Günü” başlığı ile yer alan başmakaede, 10 Ağustos tarihi için, bu tarih, bu imza, altı buçuk asırlık bir Saltanatın tarihini düğümlüyor; barut dumanları içinde doğup büyüyen 467 sene eski-yeni iki dünyaya hükümranlık eden bir devri kapayarak da mağlup bir zümre içinde Türk'ün kendi eliyle kendi ölüm fermanını imza edildiği gündür. Mağlup... Lâkin keşke yalnız mağlup olsaydı... 433 maddenin her satırında Türk yalnız mağlup olmamış, münhezim ve muzmahill olmuştur. Osmanlı Devleti'ni harbe sokan, bir imza idi; bugün diğer bir imza ile kendini, kendi tarihî hayatının mücadelesine sevk ediyor denilmekteydi (12.08.1920).

Dönemin Dış Politikası Çerçevesinde Yürütülen İkili İlişkiler

Millî Mücadele Dönemi dış politikası yani “Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş diplomasisi” (Armaoğlu, 2019: 14) gereği birçok devletle çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. 31 Ocak 1920'de *Vakit* gazetesi Gürcistan ile yapılan antlaşmayı, “Anadolu-Gürcistan Arasında Bir İtilaf Akdedildi” başlığı ile yayınladı⁵. Dönemin

⁴ *Vakit*'in vermiş olduğu haber şöyledir: “İmza-yı resmî, Salı günü (10 Ağustos) saat dördü sekiz geçte Sevr İmalathanesi Kasrı'nda vuku bulmuş, evvela murahhaslarımız, ba'dehu diğer murahhaslar imza eylemişlerdir”. 10 Ağustos 1920 tarihli Hadi Paşa'dan mevrûd telgrafnameye göre: “İtalya ile hâsıl olan ihtilâftan dolayı, evvelce imzadan imtina eden Yunanistan bu kere vaz-ı imzaya muvafakat etmiş olduğundan, Sulh Muahedenesi bugün saat dörtte imza edildi”. Ayrıntılı bilgi için bkz., *Vakit*, 12 Ağustos 1920 (1336), Numara 963.

⁵ *Vakit*'in vermiş olduğu haberde ayrıca şunlara da değinilmiştir: “Kuvâ-yı Milliye Batum üzerine hücum etmeyecek, Bolşevikler Gürcistan'a hücum ederlerse bitaraflığını muhafaza edecek. Yerkir gazetesi Batum'dan şu telgrafnameyi almıştır: “Kazım Karabekir ile Gürcistan bir itilafname akdettiler. Bu itilafname iki devletin siyaset-i mütekebilesini tayin ediyor. Evvela, Kuvâ-yı Milliye Batum üzerine hücum etmeyecektir. Sâniyen, Gürcistan ile Bolşevikler muharebeye giriştikleri takdirde Kuvâ-yı Milliye bitaraflığını muhafaza edecektir” *Cagadamard* gazetesine nazaran, Tiflis'teki Hürriyet Fırkası Reisi Aziz Şerif Bey, Gürcistan Hükümeti'ne bir muhtıra vererek, Gürcistan İslamları tarafından âtideki matalibâtta bulunmuştur: Gürcistan'a

gelişmelerini yakından takip eden Vakit, Millî Mücadele'nin Doğu Cephesi muharebeleri hakkındaki haberlere de yer vermiştir. 13 Kasım 1920 tarihli nüshada, Ermenistan ile imzalanan Gümrü Antlaşması'nın mühim noktalarını okuyucuları ile paylaşmıştır⁶.

Mustafa Kemal Paşa, bu dönemin dış politikasının neticeleri bakımından birçok hayırlı olayla dolu olduğunu belirtmektedir. Dönemin dış politikası genel olarak iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan birincisi Rusya ve Doğu devletleriyle yürütülen münasebetler, diğeri de Batılı devletlerle olan ilişkiler şeklinde idi. Rusya ile ilişkiler iyi bir şekilde devam etmektedir. Bu ilişkilerin bir sonucu olarak bu devletle Moskova'da 16 Mart 1921'de bir dostluk antlaşması imzalandı⁷. Böylece her iki devletin emperyalizmin saldırılarına maruz kaldığı belirtilerek işbirliği içerisinde olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Diğer taraftan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında Moskova Antlaşması'nın esasları dairesinde 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Sevr Antlaşması'nın uygulanamaz olduğu ve doğuda yürütülen fiili hareketin meşruluğunun kabul edildiği ortaya çıkmıştır. Antlaşmanın bir başka önemli tarafı da Ermeni meselesinin Kars Antlaşması ile kesin şeklini almış olması idi (Vakit, 13.03.1922).

Türk muallimleri celb etmek, Türkler için bir darülfünun küşâd etmek, Bir kiraathane ve bir Türk tiyatrosu tesis etmek, Türkçe her cins neşriyata hürriyetname vermek, Pazar günleri Türkleri istirahatata mecbur eden kararı lağvetmek” Bkz., Vakit, 31 Kânun-i evvel 1920 (1336), Numara 1099.

⁶ Gümrü Antlaşması'nın maddeleri Vakit'te şöyle değerlendirilmiştir: “1. Osmanlı ve Rus, bütün cihan istatistiklerinin gösterdiği vech ile Osmanlı hududu dâhilinde Ermeni ekseriyetini hâvi hiçbir kıta arazi bulunmadığı tasdik etmiştir. 2. Hudut; Aşağı Karasu munsabbından itibaren Aras Nehri şimaline, Arpaçay ve ba'dehu Kızılçanak ve Hacıpir'den geçen dereye, Ziyaret Dağı zirvesi ve Çıldır Gölü'dür. 3. Bu hatt-ı hudut, eski Osmanlı hududu arasında vâki olup Türkiye'ye kalacak olan ve üzerinde Türkiye'nin tarihî, örfi ve hukukî alakası gayr-i kâbil-i inkâr olan arazinin vaziyet-i hukukîyesinde Erivan Cumhuriyeti şüphe ettiği takdirde, ahali-yi asliyenin tamamen avdetini temin için muahedenin tarih-i tasdikinden itibaren üç sene mürüründe, arazi-yi mezkûrede ârâ-yı umumiyeye müracaat edilecektir. 4. Ermenistan Hükümeti, hududu müdafaaya mahsus 8 cebel veya sahra topu ve 20 makineli tüfenk ile mücehhez ücretle müstahdem 1500 kişilik bir kıta-ı askeriyeden maada teşkilât-ı askeriye bulundurmayacaktır. 5. Ermenistan Hükümeti tarafından talep vukuunda dâhilî ve haricî mehâlîke karşı Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ermenistan'a silah muavenetinde bulunmayı taahhüt eder. 6. Anakara Hükümeti, Ermenistan'dan talep hakkı olduğu tazminattan insanî ve hukukî esasâta binaen sarf-ı nazar eyler.” Bkz., Vakit, 23 Kânun-i evvel 1920 (1336), Numara 1091.

⁷ Moskova Antlaşması Türkiye açısından önemli bir yere sahiptir. Şöyle ki bu antlaşma ile doğu sınırları teminat altına alındı ve Türkiye'nin Batılı devletlerle girişilen görüşmelerde pazarlık gücü arttı. Bkz., Mehmet, G., vd., (2014). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 27.

Yine Moskova Antlaşması kararları dairesinde Ukrayna Sosyalistler Sovyet Cumhuriyeti ile de 2 Ocak 1922’de, Ankara’da, bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Kars Antlaşması hükümlerine uygun olarak taraflar arasında ticarî ve ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla Tiflis’e yetkili bir heyet gönderildi. Bu heyetin çeşitli müzakerelerde bulunmak üzere Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin heyetleriyle görüştüğü belirtilmekteydi (Vakit, 13.03.1922).

Vakit gazetesi 3 Ocak 1922’de Türkiye ile Ukrayna arasındaki Dostluk Antlaşması haberini yayınlamış ve “tarafeyn yekdiğerinin istiklâlini tanımaktadır. Ukrayna Misak-ı Millî’deki hududumuzu ve payitaht olarak İstanbul’u kabul ediyor”, yorumunu yapmıştı (Vakit, 03.01.1922).

Vakit gazetesi 13 Mart 1922’de ise TBMM’nin üçüncü içtima senesi münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa’nın Meclisin iç ve dış siyasetini açıkladığı önemli nutkunu yayınlayarak okurları ile paylaşmıştı (Vakit, 13.03.1922).

Şark Devletleri ve Rusya ile İlişkiler

Rusya ile müttefik olan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti de Ankara’ya haber göndererek, mevcut dostluk bağlarının fiilen de tespitini istemekteydi. Bu istek sevinçle karşılanmış ve iyi ilişkilerin sürdürülmesi için çalışmalara hız verilmiştir. Bu kapsamda devlet ricalinden bir şahsın başkanlığında Buhara’ya bir heyetin gitmek üzere olduğu belirtilmiştir (Vakit, 13.03.1922).

Gerek Rusya ve gerekse onun müttefikleriyle olan ikili ilişkilerin geliştirilmesi çalışmaları devam etmekteydi. Bu amaç doğrultusunda TBMM ile beraber olan Şark İslâm devletleriyle de mevcut dostluk bağlarının güçlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu gayeye doğru ilerlerken, ilk antlaşma Afganistan Hükümet-i İslâmiyesi’yle 1 Mart 1921’de Moskova’da imzalandı. Aynı şekilde İran Hükümet-i İslâmiyesi’yle de devam eden iyi ilişkilerin güçlendirilmesine gayret edildi (Vakit, 13.03.1922).

3 Temmuz 1921 tarihli Vakit, Moskova Antlaşması’nın Büyük Millet Meclisi’nde 5 muhalif ve 1 çekimser oya karşı 201 oy ile kabul edildiğini haber yaptı. Gazete, “Muahedenamenin 1. Maddesi mûcebince Rusya, Türkiye Hükümet-i Milliyesi cânibinden tanınmamış hiçbir beyneddüvel senedi tanımamayı kabul etmektedir” açıklamasını da yapmaktaydı (Vakit, 30.07.1921). Vakit ayrıca 5 Ağustos 1921’de “Türk-Rus Muahedesi’nin Resmî Metni” başlığı ile antlaşmanın tüm maddelerini yayınladı (Vakit, 05.08.1921).

23 Ekim 1921’de, “Türk-Fransız İtilafı İmza Edildi” başlığı ile okurlarının karşısına çıkan Vakıf gazetesi, şu haberi yayınladı:

Türkiye ile Fransa arasında bir itilâf akdi için cereyan eden müzakerâthüsn-i suretle neticelenmiştir. Dün Ankara’dan gelen bir telgrafnâmeye nazaran itilâfname, Teşrîn-i evvel’in 20’inci günü sabahı Ankara’da Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Fransız murahhası Mösyö Franklin Bouillon tarafından imza edilmiştir. Türk-Fransız İtilafı’nın imzası, iki devletin münasebetinde yeni bir devre açmıştır. Asırlarca yekdiğerine karşı samimi bir dostluk beslemiş olan Türk ve Fransız milletleri, bu suretle muvakkat bir fasıladan sonra tekrar eski muhâdenet devresine avdet etmiş oluyorlar (Vakit, 23.10.1921).

Gazete mezkûr antlaşmanın tam metnini ise 6 Kasım 1921’de yayınlamıştır (Vakit, 06.11.1921).

Yukarıda yapılan bir dizi antlaşma ile esasında Sevr’in hükümsüzlüğü teyit edilmiş oluyordu. Mustafa Kemal Paşa, TBMM’yi gerek siyasi ve gerekse iktisadi olarak bir nevi idama götüren Sevr Antlaşması’nın uygulanmasının hiçbir şekilde mümkün olmayacağını ifade etmekteydi. İtilaf Devletleri, Türk milletinin göstermiş olduğu eşsiz mücadele karşısında Sevr’i zorla kabul ettiremeyeceklerinin farkına vardıkları için TBMM’yi Londra’ya davet etmişlerdi (Vakit, 13.03.1922). Bu konferansa kadar Türk milletini ve devletini ortadan kaldırmak için her türlü yolu deneyen İtilaf Devletleri, TBMM temsilcilerini Londra’ya davet etmekle aynı zamanda Anadolu’daki devlet çekirdeğini tanıdıklarını belgeliyorlardı⁸.

Londra Konferansı’na TBMM’nin resmen davet edilmesi Türk milleti adına siyasi bir başarı olarak görülmüştür. Sevr Antlaşması’nın fiilen ve hukuken yok olduğunu gösteren bu davet önemli bir merhaleidir. Türk heyeti, Misak-ı Millî çerçevesinde barış anlaşması imzalamaya hazır olduğunu bütün cihana göstermek amacıyla bu konferansa katılmıştı. Fakat konferanstan herhangi bir netice alınamamıştır. Diğer taraftan Fransızlar ile esirlerin değişimi konusunda başlanan ve iyi şekilde sonuçlanan müzakereler Ankara’da

⁸ Söz konusu atmosferi Mustafa Kemal Paşa şöyle dile getirmiştir: “Milletin savunmada dayatması sürdükçe Batı dünyası başka başka düşüncelerle karşılaştı, başka düşüncelere sahip oldu. Önce Batı ulusları kendi hükümetlerinden başka türlü düşünmeye başladılar, herhalde burada da bir milletin varlığını tanımak kanısını açıkladılar. İkinci bir dönemde, bazı hükümetlerin de kendi milletleriyle beraber olmaya başladığı görüldü.” Ayrıntılı bilgi için bkz., Mahmut, G. (Ed. Çekmece, Ö.), (2010). *Millî Mücadele Tarihi-IV Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 99.

imzalanan Türkiye-Fransa İtilâfnamesi ile son halini aldı. Bu itilâfnamenin en önemli özelliklerinden biri de Sevr Antlaşması'nı şekillendiren devletlerden biri olan Fransa'nın Sevr'in hükümsüz olduğunu fiilen ve hukuken kabul etmesi idi. Böylece Ankara Antlaşması'nın imzalanmasına müteakip Fransa ile TBMM hükümeti arasında siyasi ilişkiler de tesis edildi (Vakit, 13.03.1922).

Vakit gazetesi 8 Eylül 1922'de ise "Yunanistan Hükümeti, devletler vasıtasıyla Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne müracaat ederek resmen mütareke talebinde bulunmuştur" (Vakit, 08.09.1922) şeklinde vermiş olduğu haberle Ankara'nın mütareke için dört şart ileri sürdüğünü belirtmiştir⁹.

12 Ekim 1922'de Ankara Hükümeti'nin Mudanya Konferansı'na davet edildiğini haber veren Vakit gazetesi, "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Ankara'da bulunduğu için, Türkiye İsmet Paşa tarafından temsil edilecektir. Konferansta Fransa Hükümeti namına Kuvâ-yı İşgaliye Kumandanı General Charpy, İtalya namına General Monbelli, İngiltere namına da General Harrington hazır bulunacaklardır. Ankara'nın İstanbul mümessili Hamit Bey de konferansa iştirak edecektir" diye açıklama yapmıştır (Vakit, 02.10.1922). Bir gün sonraki Vakit Mudanya Konferansı'nda yer alacak heyetimiz hakkında şu haberi yayınlamıştır: "Garp Cephesi Kumandanı İsmet, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi ve Refet Paşalar İzmir'den Mudanya'ya müteveccihen hareket etmişlerdir" (Vakit, 32.10.1922). Vakit 12 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin resmî metnini de yayınlamıştır (Vakit, 12.10.1922).

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonraki süreçte Vakit gazetesi Lozan Konferansı'na davet süreci ile ilgili haberlere de yer verdi. 28 Ekim 1922 tarihli Vakit'te Şark sulhu ve Boğazların idare usulünün tespiti için 13 Kasım'da Lozan'da bir konferansın toplanacağı haberini duyurmuştur. Sonraki günlerde ise Bâb-ı Âlî'nin Konferansa davet edildiğini belirtmiştir. Gazete ayrıca Amerika'nın Türkiye ile savaş durumunda olmadığından dolayı bu müzakerelere katılmayacağını dile getirmiştir. Vakit'in 1 Kasım 1922 tarihli

⁹ Gazetenin haberine göre bu dört şart şunlardır: Evvela: Düşman bulunduğu bütün yerleri, bütün silah, mühimmat, erzak ve ordusu ile beraber bilâ-kayd ü şart teslim eyler. Sâniyen: Şimdiden gerek Anadolu ve gerek Trakya'ya ait her türlü iddiadan feragat eder ve bütün bu yerlerin Türklük ve yalnız Türklüğün olduğunu kabul eyler. Sâlisen: Üç seneden beri memleketimizde icra ettiği tahriplerin imarı ile Türk milletinin tahammül ettiği bütün masârifi bütün fedakârlıkları tazmin eder. Rabian: Memleketin istilâsı esnasında memleketi tahrip ve ahalimize cebir ve şiddet istimal etmiş olanların kâffesini, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin eline muhakeme edilmek üzere teslim eder. Bkz., Vakit, 11 Eylül 1922 (1338), Numara 1704.

nüshasında ise Konferansta Türkiye'yi temsil edecek yegâne yetkili heyetin TBMM murahhasları olduğuna dair TBMM muhtırası yer almaktadır. Vakit bundan sonra ise Sadrazam Tevfik Paşa'nın TBMM Hükümeti ile İstanbul Hükümeti'nin Lozan'a tek heyet-i murahhasa halinde katılma teklifinin yer aldığı telgrafi yayınlamış ve TBMM'nin bu telgrafa cevap vermeyeceğini okuyucularına duyurmuştur. 14 Kasım 1922 tarihli Vakit'te Sulh Murahhaslarımızın Lozan'da oldukları haberi yer almaktadır (Vakit, 14.11.1922).

Dönemin Dış Politika Prensipleri

Bu dönemde iç siyasette olduğu gibi dış siyasette de temel prensip Misak-ı Millî olmuştur. Dolayısıyla Misak-ı Millî'yi kabul ederek Türkiye'nin bağımsızlığını tanıyan devletlerle derhal iyi ilişkiler kurulması kararlaştırılmıştır. Dış politikada herhangi bir devletin hukukuna tecavüz yoktur. Ancak ülkenin hakkını, geleceğini ve namusunu savunma noktasında gereken neyse yapılacaktır anlayışı hâkimdir. Dönemin devletleri ile devletlerarası hukuka uygun olarak:

Her milletin kendi mukaddesatına kendisinin hâkim olması hakkını biz yeryüzünde yaşayan milletlerin cümlesi için tanıyoruz, bizim de bu hakkımızın bilâ-kayd ü şart tanınmasını talep ediyoruz. Bu meşru ve muhikk talebimizi tanımamak yüzünden akan ve gelecek olan kanların mesuliyeti şüphesiz müsebbiplerine râcidir. Bizi dava-yı millimizi takipten yıldırarak hiçbir vasıta, hiçbir kudret mutasavver değildir. Millî davamız bizim hayatımızdır. Hayatına suikast edilen en zayıf mahlûkatın bile bu kasta karşı isyan ve nefretle son nefese kadar kendisini müdafaaya çalışmasından daha tabîi bir şey yoktur. Kaldı ki, bizim milletimizin azîm ve imanında ve mücadele kabiliyet ve kudretinde zerre kadar zaaf yoktur (Vakit, 13.03.1922).

Dış politikada çizilen çerçeve net bir şekilde belirtilmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmalarında da dile getirdiği gibi, "Davamız, ulusal sınırlarımız içinde tam bağımsız ve tam egemen olarak, hiç kimsenin karışmayacağı bir şekilde gelişmemizdir" (Goloğlu, 2010: 6) düsturu temel prensip olarak kabul edilmiştir.

Sonuç

Vakit gazetesinin 16 Mayıs 1919 ile 20 Kasım 1922 tarihleri arasındaki sayılarında yer alan işgal hareketleri ve Millî Mücadele dönemindeki Türk dış politikası ile ilgili haber ve yazılar değerlendirildiğinde önemli bir sorumluluğu yerine getirdiği görülmüştür. Bu dönemde Millî Mücadele'yi destekleyen ve özellikle

İstanbul'da faaliyetlerini yürüten gazeteler zor şartlar altında çalışmışlardır. Bu koşullar altında yayın hayatını sürdüren Vakit gazetesi izlemiş olduğu yayın politikası ile Millî Mücadele'nin geniş kesimlere ulaşmasını sağlamıştır.

Söz konusu tarihler arasında gerek itilaf Devletleri ile münasebetler ve gerekse komşu devletlerle imzalanan antlaşmalara geniş bir şekilde yer verilmiştir. Vakit özellikle Yunan işgali ve Güney cephesindeki gelişmelere sık sık değinmiştir. Bilhassa Anadolu'nun peyderpey İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi ile ilgili haberlere yer verirken Wilson Prensiplerine sürekli atıfta bulunmuştur. Çünkü Wilson'un yayınlamış olduğu ilkelerin on ikinci maddesi Osmanlı Devleti'ndeki Türklerin çoğunlukta oldukları bölgenin yönetiminin Türklere bırakılması ile ilgiliydi. Bundan dolayı Vakit gazetesi de bu prensiplere inanmaktaydı. Gazete, bu işgallerin Wilson Prensipleri ile çeliştiğini, mezkûr prensiplerin emperyalizmi yıkmayı amaçladığını ve buna rağmen Türklerle meskûn olan yerlerin işgalci İtilaf Devletleri tarafından keyfi olarak işgal edildiğini savunmuştur. Öte yandan yapılan haksız işgallere karşı gerçekleşen mitinglerdeki nutukları kendi sayfalarında vererek halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır.

Türk tarihinde kırılma noktalarından biri olan Millî Mücadele Dönemi, Vakit gazetesi tarafından millî bir perspektifle ele alınmıştır. TBMM'nin Londra Konferansı'na davet edilmesini ise önemli bir başarı olarak görmüş ve bu konuyu haberlerinde işlemiştir. Diğer taraftan ölü doğmuş bir antlaşma olan Sevr Antlaşması'na karşı sergilediği tavırla Türk milletinin haklarını savunmuştur. Kısaca Anadolu'da gerçekleştirilen işgalleri ve dönemin dış politikasını detaylı bir şekilde ele alarak Türk milletinin bu zor dönemde yanında yer almıştır. Bu dönemin dış politikası ise Misak-ı Millî çerçevesinde şekillenmiş ve ikili ilişkiler bu yönde geliştirilmiştir.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (2019). *Türk Dış Politikası*. (Ed. Uyar, C.), İstanbul: Kronik Yayınları.
- Babaoğlu, R. (2019). Türkiye’de İktidar-Basın İlişkilerinin Çatışmalı Doğasına Bir Örnek Olarak Ahmet Emin Yalman Davası (1958-1960). *CTAD*, 15 (29), 339-371.
- Baykal, H. (1998). Millî Mücadele’de Basın. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4 (11), 471-479.
- Goloğlu, M. (2010). *Millî Mücadele Tarihi-IV Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*. Çekmece, Ö. (Ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gönlübol, M., vd., (2014). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-195) Dönemi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*; (Çev. Kıratlı, M.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnuğur, M. (2005). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Özkaya, Y. (1985). Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa’nın Basınla İlişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1 (3), 871-912.
- Topuz, H. (2003). *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yalman, A. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1922)*. İstanbul: Rey Yayınları.

Gazeteler

- Ahmed Emin, “Gazetemiz”, *Vakit*, 23 Teşrin-i evvel 1917 (1333).
- Ahmed Emin, “Ahd-i Millî Programı”, *Vakit*, 17 Şubat 1920 (1336).
- Mehmet Asım, “İşgalin Manası”, *Vakit*, 17 Mayıs 1919 (1335).
- Vakit*, 4 Temmuz 1920 (1336).
- Vakit*, 31 Mayıs 1919 (1335).
- Vakit*, 20 Mayıs 1919 (1335).
- Vakit*, 21 Mayıs 1919 (1335).
- Vakit*, 22 Mayıs 1919 (1335).
- Vakit*, 24 Mayıs 1919 (1335).
- Vakit*, 28 Mayıs 1919 (1335).
- Vakit*, 29 Mayıs 1919 (1335).
- Vakit*, 31 Mayıs 1919 (1335).
- Vakit*, 31 Mayıs 1919 (1335).
- Vakit*, 9 Haziran 1919 (1335).
- Vakit*, 10 Eylül 1919 (1335).
- Vakit*, 21 Kânun-ı sâni 1920 (1336).
- Vakit*, 22 Kânun-ı sâni 1920 (1336).
- Vakit*, 11 Eylül 1919 (1335).

- Vakit, 17 Mart 1920 (1336).
Vakit, 18 Mart 1920 (1336).
Vakit, 21 Mayıs 1919 (1335).
Vakit, 25 Mayıs 1919 (1335).
Vakit, 27 Mayıs 1919 (1335).
Vakit, 30 Mayıs 1919 (1335).
Vakit, 27 Haziran 1919 (1335).
Vakit, 15 Teşrîn-i evvel (Ekim) 1919 (1335).
Vakit, 9 Kanun-i evvel (Aralık) 1919 (1335).
Vakit, 17 Şubat 1920 (1336).
Vakit, 2 Kânun-i sâni 1921 (1337).
Vakit, 13 Mart 1922 (1338).
Vakit, 13 Mart 1922 (1338).
Vakit, 23 Temmuz 1920 (1336).
Vakit, 24 Temmuz 1920 (1336).
Vakit, 30 Temmuz 1920 (1336).
Vakit, 12 Ağustos 1920 (1336).
Vakit, 23 Kânun-i evvel 1920 (1336).
Vakit, 31 Kânun-i evvel 1920 (1336).
Vakit, 30 Temmuz 1921 (1337).
Vakit, 5 Ağustos 1921 (1337).
Vakit, 3 Kanun-i sani 1922 (1338).
Vakit, 23 Teşrîn-i evvel 1921 (1337).
Vakit, 6 Teşrîn-i sâni 1921 (1337).
Vakit, 8 Eylül 1922 (1338).
Vakit, 11 Eylül 1922 (1338).
Vakit, 2 Teşrîn-i evvel 1922 (1338).
Vakit, 3 Teşrîn-i evvel 1922 (1338).
Vakit, 12 Teşrîn-i evvel 1922 (1338).

İnternet

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/48375/001525344006.pdf> (Erişim Tarihi: 15.04.2020)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 87-108
ISSN: 1302-6879

Millî Müdafaa Vekâleti Raporlarında Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1933) Turkish Armed Forces in the Reports of the National Defense Ministry (1923-1933)

• Mehmet ÖZALPER *

*Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş/Türkiye, Asst. Prof., Muş Alparslan University, Faculty of Science-Literature, Department of History, Muş/ Turkey, m.ozalper@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2758-5873

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
10/06/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
17/11/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
31/12/2020

Atrf: Özalper, M. (2020). Millî Müdafaa Vekâleti Raporlarında Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1933). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 87-108

Citation: Özalper, M. (2020). Turkish Armed Forces in the Reports of the National Defense Ministry (1923-1933). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 87-108

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte siyaset, ekonomi, askeriye, sağlık ve eğitim gibi hemen her alanda yeni bir başlangıç yapılmıştır. Elbette ki yeniden tesis edilen bu öğeleri özellikle de askeriye tarihten bağımsız olarak düşünmek güçtür. Tarihe “Ordu-Millet” anlayışı ile iz bırakan Türk Milleti, askerlik sanatındaki mahareti sayesinde birçok devlet kurmuştur. Geçmişindeki bu özelliği ile dünya tarihini etkileyen olgular yaşanmasına sebebiyet veren Türk Ordusu, Birinci Dünya Savaşı'nda dahil olduğu İttifak devletleri ile beraber ciddi bir yenilgi almıştır. Hemen akabinde cereyan eden Kurtuluş Savaşı'nda her ne kadar ortaya çıkan işgal durumunu bertaraf etmişse bile dünya devletleri nezdinde sahip olduğu en caydırıcı güç olan orduyu, teknoloji, sağlık, eğitim gibi alanlarda yeniden revize etme ihtiyacı devam etmiştir. Yeni devletin kurulması ile birlikte bu çalışmalar başlamıştır. Cumhuriyet'in ilk on yılı içerisinde bu alanda yapılan yenilikler, günümüzde Millî Savunma Bakanlığı olarak anılan geçmişteki ismiyle Millî Müdafaa Vekâleti tarafından rapor edilmiştir. Bu çalışmamızda arşiv kaynakları ışığında bu raporlar ve bahsi geçen bakanlık nezdinde yapılan yenilikler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Müdafaa Vekâleti, ordu, askeriye, yenileşme.

Abstract

With the establishment of the Republic of Turkey, politics, economy, military, and a new beginning is made in almost all areas such as health and education. Of course, it is difficult to think of these reconstructed elements, especially the military, independently of history. The Turkish Nation, which left its mark in history with its "Army-Nation" understanding, established many states thanks to its skill in the military art. The Turkish Army, which caused the events that affected the world history with this feature in the past, suffered a serious defeat together with the Alliance states in the First World War. Even though it eliminated the occupation situation that emerged in the War of Independence that took place immediately after, the need to revise the army, which is the most deterrent power in the eyes of the world states, in areas such as technology, health and education continued. These studies started with the establishment of the new state. The innovations made in this field in the first decade of the Republic were reported by the Ministry of National Defense with the name of the past, which is now referred to as the Ministry of National Defense. In this study, these reports and the innovations made in the aforementioned ministry were examined in the light of archive sources.

Keywords: Deputy of national defense, army, military, innovation.

Giriş

Ordu, bütün devletler için tarih sahnesine çıktıkları ilk andan itibaren büyük bir önem arz etmiştir. Özellikle diğer devletler tarafından tanınma ve varlığını ispat etme açısından bir gereklilik olmuştur. Türk milleti için bu durum diğer devletlerden biraz daha farklıdır. Yaşamış oldukları Atlı-Göçebe yaşam, onların askerlik mesleği ile bir bütün haline gelmelerini sağlamıştır. Kurmuş oldukları devletler bu sayede tarihte çok ciddi izler bırakmıştır. İlk Türk toplumlarında askerlik, yaşanan hayatın birinci öznesi durumundadır. Bu toplumlar varlık sebebi olarak savaşı benimsemiş ve fetih gayesiyle örgütlenmiş topluluklardır. Toplumun her kesiminin öncelikli görevinin askerlik olması sebebiyle toplum ile askerlik bütünleşmiştir. Bu bütünleşme eski Türklerde askerliğin incelenirken aynı zamanda toplumun genel tarihinin de anlaşılmasını sağlamıştır (Bozdemir, 1982: 5). Nitekim ordu toplumun herhangi bir kesimi ile ayrı düşünülmesi mümkün olmayan bir kurumdur. Olası bir savaş durumunda millet-asker ayrımı yapmadan bir bütün halinde savaşmışlardır. Savaşın haricinde normal yaşantılarına dönmüşlerdir. Yaşadıkları iklimin elverdiği ölçüde hayvancılık ve kısmen de tarımla uğraşan Türkler olası bir tehlike durumunda oldukça disiplinli bir şekilde bir araya gelirlerdi. Bu vesile ile de ordu teşekkül ederdi (Sarıca, 2008: 88). Türkler, devlet teşekküllerinin zayıfladığı zamanlarda da askerlik sanatındaki bu yetkinlikleri sebebiyle büyük

devletler tarafından paralı asker olarak tercih edilmiş ve dünya askerlik tarihinde de önemli roller üstlenmişlerdir (Nogayeva, Kairyken ve Ilyassova, 2007: 165).

İslam öncesi Türk Tarihi içerisinde çok önemli bir yer tutan Asya Hun Devleti'nin hükümdarı Mete Han da kurmuş olduğu ordu sistemine getirdiği askerî yenilikleri bu temeller üzerine bina etmiştir. Özellikle orduyu sağ ve sol kanat diye ikiye ayırması ve onlu sistemi uygulaması Türklerdeki askerlik sistemi için büyük bir yenilik olmuştur. Elbette ki yaşanan coğrafyada ordunun güçlü olması bir zarurettir. Ancak burada askeri zorunluluklar olduğu kadar, yaşanan döneme gelene kadar bir hars haline gelen devlet kavramı ve teşkilatının oluşması örf, adet ve geleneklerin yanı sıra din ve mitoloji de etkin bir şekilde rol oynamıştır. Bu sebeple kurulan Türk devletlerinde belirli bir devlet ve askerlik düzeninin oluştuğu ve devlet yıkılsa bile ardından kurulan devlette bu sistemin ciddi değişikliklere uğramadığı görülmektedir. Bir devlet yıkıldıktan sonra yerine kurulan diğer devletlerde de küçük farklılıklar ile aynı sistemin devam ettiği görülmüştür. Buradaki devlet-ordu teşkilatlarının kökenine ilham veren ve bu sitemleri yıllar içerisinde milli bir miras haline dönüştüren ana bir etken mevcuttur. Bu etken köklerini çok uzun yıllar boyunca kazanılan tecrübelerden hatta toplumun temel yapı taşı olan aileden bile almış olması muhtemeldir. Bu sebeple Selçuklu ve Osmanlı devletleri başta olmak üzere Türk devletlerinin askerî teşkilatları incelenirken bu hususun göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Ögel, 1982: 337, 338).

Askerlik Selçuklu için devletin en temel dayanağı konumundadır. Orduyu merkeze almak kaydıyla hükümdarın en esaslı görevi başkumandan olmasıdır. Anavatan dışında kurulmuş olmaları sebebiyle bünyesinde barındırdığı etnik unsurlar üzerinde hakimiyeti tam manası ile sağlayabilmeleri için orduya çok önem vermişlerdir. Sahibi olduğu askeri teşkilat mirası onlara bu noktada büyük bir avantaj sağlamıştır (Köymen, 1970: 2). Selçuklu hükümdarları bu mirası arttırarak devam ettirmiş ve Türkleri dünya siyasi tarihinde tarih yapıcı bir özne haline getirmiştir. Örneğin Sultan Alparslan'ın 26 Ağustos 1071'de elde ettiği başarı Anadolu'da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Alican, 2019: 19).

Türklerin kurmuş oldukları devletlerden yakın tarih içerisinde askerlik sanatı açısından ön planda olan Osmanlı Devleti kuruluş tarihi itibarı ile sürekli savaş halinde olmasından dolayı idari yapısına askerî bir özellik eklenmiştir. XIII. yüzyılda Moğolların ilerlemesiyle Anadolu'ya gelen Türkmen beyliklerden olan Osmanlılar'ın, Bizans sınırında tutunabilmelerinde bahsi geçen bu askerî teşkilatın kuvvetli

olmasının rolü çok büyük olmuştur. Kuruluş gayeleri olan gaza ve cihat politikası, var oldukları süre içerisinde onlara ciddi bir askerî birikim kazandırmıştır (Kurtaran, 2012: 2270).

Osmanlı Devleti'nde ordu geleneksel Türk askeri teşkilatının çerçeveleri dışına çıkmamak ile birlikte çok ciddi bir gelişim göstermiştir. Devletin büyümesine paralel olarak ordu, caydırıcılık özelliği sayesinde dış politikanın en temel aracı haline gelmiştir. Aynı durum iç politika için de geçerli olmuştur. Devletin sınırlarının genişlemesi ile beraber bölge idarecilerinin ve halkın devlete bağlılığını devam ettirilmesini sağladığı gibi vilayet, kasaba ve köylerde de asayişin sağlanması noktasında önemli ölçüde rol oynamıştır. Devletin ekonomisi ziraata dayalı olduğu için "Tımar" sistemi ekonomik gelişimde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu merkezde oluşturulan kanunların uygulanmasında en yetkili unsur olan Tımarlı Sipahiler, vergilerin adil bir şekilde toplanmasını sağlamanın yanı sıra sosyal hakların korunmasında da çok ciddi bir rol üstlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde ordunun etkinliği hemen her alanda bu şekilde görülmektedir. Devlet içerisinde bir teşkilatın bu denli gelişebilmesi için köklerinin çok sağlam olması gerektiğinden hareketle asker kökenli bir milletin kurmuş olduğu Osmanlı Devleti dünya siyasetini önemli ölçüde etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı gibi tarihin önemli olgularından olan büyük bir savaşta sadece ordu sayısının fazla olması sebebiyle Almanya, Osmanlı Devleti'nin kendi tarafında savaşa girmesini istemiştir (Üçer ve Aybet, 2011: 14, 15).

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu teknolojik olarak kendi gücünün çok daha ilerisinde gelişmiş olan bir ordu ile mücadele etmesine ve bu savaşın devletin yıkılmasına sebep olmasına rağmen savaşın genel gidişatını önemli ölçüde etkilemiştir. Çanakkale Cephesi'nde verdiği mücadele ile dünyadaki büyük devletlerin oluşturduğu koalisyon ordusuna ciddi kayıplar verdirmiştir. Elbette ki bu verilen mücadelede tarihi mirasından almış olduğu askeri tecrübeler çok etkili olmuştur (Yalçın, v.d., 2014: 94).

Askerlik sanatının geliştiği toplumlar ordularını çağdaşları olan devletlerin seviyesine yükseltmek zorundadırlar. Osmanlı Devleti gücünü kaybetmeye başlayıp yıkıldığı dönemde bu noktada biraz zayıf kalmış ve bu sebeple de yıkılmıştır. Yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu eksikliği fark etmiş ve ordusunu çağın gereklerine uygun hale getirmeye gayret etmiştir. Ancak bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından savaşın galipleri tarafından gerçekleştirilen işgal durumunun ortadan kalkması gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmek için, kurulan bütün Türk devletlerinde olduğu gibi orduyu bizzat oluşturan milletin yapmış olduğu mücadeleye de bu

çerçeve de yön verilmesi gerekmektedir. Komutanı, askeri, silah ve teçhizatı ile Osmanlı Devleti'nden ayrı düşünemeyeceğimiz Türkiye Cumhuriyeti'nin ordusunu içerisinde bulunan maddi imkânsızlıklara rağmen yeniden revize edilmesi gerekmektedir (Akçakayalıoğlu, 1992: 43).

1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ordusu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile beraber başlayan ordunun yenilenmesi, çağın gereklerine uygun hale getirilmesi, Cumhuriyetin kurucu kadroları tarafından öncelikli olarak görülmüştür. Yapılan iş ve işlemler Milli Müdafaa Vekâlet'inin 11 Ağustos 1933 tarih ve 87/101 sayı numaralı raporlarında detayları ile anlatılmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.1-2). Orduya bu denli önem verilmesinin sebeplerin bir tanesi de ordunun gerek Cumhuriyetin kuruluşunda gerekse de devlet kurulduktan sonra inkılâpların yapılması ve uygulanması noktasında en etkili unsur olarak görülmesidir. Osmanlı Devleti'nin son günlerinde ordunun devraldığı tarihi miras olan askerlik ruhu ve kudretinden hiçbir şey kaybetmemiştir ancak silah, teçhizat ve eğitim noktasında çağın çok gerisinde kalmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda kazanılan tecrübelerle dayanarak ve ülkede mevcut devam eden ekonomik sıkıntılar sebebiyle genç Cumhuriyet'in tahsis ettiği kısıtlı bütçe ile savunma misyonunu yerine getirmeye bunun yanı sıra askerin giyim kuşamını iyileştirmeye mevcut silahların revize edilmesine ve son olarak da askerin talim ve terbiyesi noktasında çalışmalar başlamıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.5). Bütçenin kısıtlı olarak tahsis edilmesinin ana sebebi uzun yıllardır içerisinde bulunan savaş halinin önemli bir kısmı harcanmış olan maddi kaynakları tüketmiş olmasıdır. Savunma, bütün devletlerde olduğu gibi genel bütçenin önemli bir kısmını kullanmaktadır. Ancak gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse de Kurtuluş Savaşı ülkede büyük ölçüde bir yıkıma sebebiyet vermiştir. Buna mukabil olarak ülkedeki imar faaliyetleri ve halkın genel ihtiyaçları çok önemli bir maddi kaynak gerektirmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti, bu kısıtlı bütçeyi tamamen ordu için kullanmaktan ziyade orduyu kendi içerisinde mevcut kaynaklar ile yenilemek yoluna gitmiştir.

1.1. Kara Ordusu

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde disiplin ve toplanma noktasında kısmen bozulma yaşayan kara ordusu, ciddi bir toparlanma sürecine girmiş askerlik sanatı ile ilgili son gelişmeler de takip edilmek suretiyle ordu, millete güven veren bir savunma gücü haline

getirilmiştir. Sonrasında savaş durumundan ötürü ülkede belli belirsiz dağılmış olan top tüfek ve bunlara ait teçhizatlar toparlanarak yenilenmeleri sağlanmış ve ordu envanterine eklenmiştir. Cephane yapımına önem verilmiştir. Tükenmiş olan kaynaklar, dâhili imkanlar ile arttırılmıştır. Ülkede henüz bir silah sanayii olmadığı için orduya gerekli olan ithal silahların temini amacıyla ön araştırmalar yapılmıştır. Ordunun genel olarak kullanmış olduğu giyecek teçhizat ve buna benzer ihtiyaçlarının tamamı yerli imkanlar kullanılmak suretiyle milli fabrikalarda üretilmeye başlanmıştır. Ordunun mevcut ihtiyaçlarının fazla olması ve yerli ürünlerin en önemli müşterisi olması sebebiyle kaynakların yurt içinde kalmasını sağlayarak ekonominin korunmasına katkı sağlanmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.6). Bu noktada yerli ve milli üretimin öncelikli tutulmasının Cumhuriyetin ilk yıllarından beri öncelik arz ettiği görülmektedir. Bilhassa savunma sanayide yerliliğe verilen önem burada net bir şekilde hissedilmiştir.

Bu dönemde yapılan en önemli işlerden biri de ordu içerisinde pozitif bilimlerin ön plana alınmasıdır bu alanda dünyada yaşanan en son gelişmeler takip edilmek suretiyle “Fen ve Sanat Umum Müdürlüğü” kurulmuştur. Bu müdürlüğe bağlı olarak modern tarzda bir laboratuvar kurulmuş bünyesinde gaz, maske, barut ve bilumum patlayıcı madde imalatı yapılmıştır. Bunun yanında kara kuvvetlerinin kullanımı için yine çağın gereklerine uygun bir atış poligonu tesis edilmiştir. Barınma ve inşaat faaliyetleri noktasında ordunun ciddi bir fiziki mekân ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Savaşlar ve muhacir sevkleri esnasında mevcut bulunan kışlaların birçoğu harap bir halde olduğundan ve ordu konuşlanmalarının devletin kurulması ile birlikte yeniden planlanmış olması sebebiyle bütçenin izin verdiği ölçüde en zaruri olanlardan başlanmak üzere bir kısmı ihale usulü ile bir kısmı da kumandan ve askerlerin direk katkıları ile yeni binalar yaptırılmıştır. Ayrıca devlet merkezi olan Ankara’da Millî Müdafaa Vekaleti ve Harbiye başta olmak üzere inşaat çalışmaları yapılmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.7).

Ordu mensuplarının sağlık durumları büyük önem arz etmiştir. Çağın imkanları ön planda kullanılmak kaydıyla salgın hastalıkların yayılmaması için çalışmalar yapılmış askerlerin giyim, kuşam ve beslenme konuları uzmanlar tarafından takip edilmiştir. Sıtma ve Trahom gibi salgın hastalıkların tedavisi için çalışmalar yapılmış fiziki mekanların bu anlamda ilaçlamaları tamamlanmıştır. Hastalığın bulaştığı askerlerin tedavileri yapılmış bunların arasında teskere alanlardan tamamen iyileşenlerin olmaması sebebiyle memleketlerindeki sağlık müdürlüklerine konu ile ilgili bilgi

verilmiştir. Bunlara ek olarak Gülhane Askeri Hastanesi'nde köklü bir tamirat yapılmış bütün teçhizatları yenilenmiştir. Bunun yanında Bursa hastanesine bir kaplıca eklenmek suretiyle tedavi merkezi kurulmuş ve yurt içindeki bütün askeri hastanelerdeki eksiklikler, imkanlar ölçüsünde tamamlanmış ve onarımlar yapılmıştır. Ordu bünyesinde bulunan askeri uzman doktorların sayılarının artırılması öncelikli olmak üzere önemli bir kısmı eğitim amacıyla yurtdışına gönderilmiştir. Ordudaki sağlık personellerinin bilgilerini üst düzeyde tutmak amacıyla tıp bilimine ait eserler bastırılmış, üç ayda bir olmak üzere “Askeri Sıhhiye Mecmuası” yayınlanmıştır. Ordu sağlığına faydalı olması adına, Bedeni Kabiliyet Talimatnamesi, Muayene-i Sıhhiye Talimatnamesi, Orduda Frengi Talimatnamesi, Aşı Talimatnamesi, Bulaşıcı Hastalıklardan Korunma ve Mücadele Rehberi, Orduda Sıhhati Koruma Talimatnamesi gibi talimatnameler hazırlanıp yayınlanmıştır.¹ Aslında hükümet faaliyeti olup özünde orduyu ilgilendiren ve kayıtlara geçen bir diğer çalışma da gaziler için yapılmıştır. Gelirlerinin artırılması ve sosyal imkanlarının iyileştirilmesi amacıyla çalışmalar yapılmış özellikle uzuv kaybı olanların ihtiyaçlarını gidermek adına Avrupa'ya gönderilenlerin yanı sıra askeri hastaneler bünyesinde bir “Sunî Aza Müessesesi” kurulmuştur. Burada uzuv imalatının yanı sıra gazilerin eskiden uzuvları da tamir edilmiştir (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.8). Sağlık alanında yapılan bu çalışmalardan sonra askeri hastanelerde ölüm oranının üçte bir oranında, hastane giriş kayıtlarının da yarı yarıya düştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca askeri hastaneler sadece ordunun ihtiyacını gidermekle kalmamış Halkçılık ilkesini de göz önüne alarak sivil hastalara ücretsiz tedavi imkânı sağlamıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.9). Yapılan bu yenilikler sayesinde askeri hastanelerde yapılan ameliyatlar yıldan yıla gelişim göstermiş ameliyatların adedi ve cinsleri şu şekilde olmuştur (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.28);

Tablo 1: Askeri hastanelerde yapılan ameliyatlar;

Ameliyat Türü	Fıtık	Apendisit	Kalın Bağırsak	Varikozel Hidrosel	Karın Mide	Göz	Kulak	Çeşitli Cerrahi
1924,25	836	74	169	75	75	1109	721	1322
1926	1331	124	340	175	208	917	883	2756
1927	1415	91	343	170	62	946	1165	2114
1928	2007	106	369	158	135	838	824	4758
1929	1564	220	394	116	130	706	916	4446

¹ Askeriye tarafından hazırlanan talimatnamelere örnek olması açısından bkz. *Ordu ve Sunuf-i Muhtelif Müfettişleri Vezâif-i Hakkında Talimatnameler. (1923). İstanbul: Erkan Harbiye-i Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları.*

Millî Müdafaa Vekâleti Raporlarında Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1933)

1930	1957	236	420	126	77	471	461	5290
1931	1951	225	338	161	75	446	604	5112
1932	863	157	153	-	34	264	158	1528

İyileştirme çalışmaları içerisinde bir diğer alan da dönemin şartları göz önüne alındığında orduda yük taşıma ve süvari birlikleri için kullanılan hayvanlara duyulan ihtiyacın karşılanması olmuştur. Bunun yanı sıra Türk kültürünün özünde olan at, bu tarihlere kadar önemli bir savaş aracı olarak görülmüştür. Arka arkaya gelen savaşlar neticesinde ordunun önemli olan bu unsurunda ciddi eksiklikler yaşanmıştır. Faaliyetlerin ilk aşamasında mevcut ordu malı olan ve kısmen de savaş ganimeti olarak ele geçirilenler hayvanlar orduda görev alacak düzeyde olmadığı için Kurtuluş Savaşı sonrasında bunlar köylü halka dağıtılmıştır. Bunların yerine savaş kabiliyeti olan hayvanların sürekli olarak yurt dışardan getirilmesi Vekalet tarafından devlet politikasına ters olduğu için uygun görülmemiştir. Kısmen yurt dışından çoğunluğu ise yurt içinden satın alınan cins hayvanların çoğaltılması için gayret sarf edilmiş ve on yıl gibi bir süre içerisinde artık hem ordunun kendi ihtiyacı karşılanmış hem de halka damızlık hayvan satışına başlanmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.9). Ulaşılan bu seviyede hayvanların sağlığını korumak maksadı ile orduda görevli veteriner subaylar yurt dışında uzmanlık eğitimlerine yollanmıştır. Bu subaylar yurda döndüklerinde eğitim almış oldukları ülkelerin veterinerlik bilgilerinden daha üst seviyede bir gelişim sergilenmişlerdir. Özellikle bakteri çeşitleri ve tedavi usulleri noktasında çok ciddi bir yol kat edilmiştir. Bu subayların kurmuş oldukları laboratuvarlarda üretilen aşı ve serumlar sayesinde savaşların devam ettiği dönemde ülkedeki hemen hemen bütün hayvanlara bulaşan salgın hastalıklar bitirilme derecesinde tedavi edilmiş bunun yanı sıra üretilen aşı ve serumları sivil hekimler ile paylaşmak suretiyle iş birliği yapılmıştır. Ordu bünyesinde üretilen hayvan yemleri sayesinde hayvanların sağlıklı beslenmeleri sağlanmış bu sayede basit hayvan hastalıkları ortadan kalkmıştır. Hayvan sağlığı noktasında sadece askeriyedeki hayvanlar düşünülmemiş halk arasında bilimsel usuller ile nalbantlığın öğretilmesi amacıyla sivillere açık olmak kaydıyla askeri hayvan hastanelerinde sivil nalbantlık kursları açılmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.10).

Ordu içerisinde üretim faaliyetleri de bu yenilik çalışmaları içerisinde yer almıştır. Millî Mücadele'nin başladığı dönemde Osmanlı Devleti'nin başkentinin de İstanbul olması sebebiyle askeri fabrikaların tamamı bu bölgede kurulmuştur. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile beraber Ankara başta olmak üzere Anadolu'da bu fabrikalar bir çekirdek halinde kurulmuş ve mevcut

fabrikalar da ıslah edilmiş, sadece askeri anlamda değil devletin ihtiyaçları doğrultusunda üretimler yapılmıştır. Cumhuriyetin temellerinin atıldığı ilk yıllarda demiryolları için ray üretimi kısmen bu tesislerde yapılmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.11).²

Kökten bir yenilenme içerisinde giren askeriye'nin ceza muhakeme ve yargılama kanunları da yapıldığı yıl itibarı ile çok eskimiş olması ve günün ihtiyaçlarına cevap vermemesi sebebi ile bu alanda da bir yenilenmeye ihtiyaç duyulmuştur. Cumhuriyet rejiminin yargılama usullerine uygun olmak kaydıyla özellikle de çağın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yeni bir askeri muhakeme ve yargılama kanunu oluşturulmuştur. Dayak gibi birtakım cezalar bu kanunla birlikte kaldırılmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.12).

1.2. Orduda Haritacılık

Askeri coğrafya ve harita bilgisi ordular için çok önemlidir. Askeri coğrafya ülkedeki stratejik bölgelerin, olası bir savaşta düşman ülkelerin stratejik bölgelerinin haritalar vasıtasıyla okunup anlaşılması ve buradaki hedeflerinin ele geçirilmesi veya korunması bunun yanında askeri stratejilerin belirlenebilmesi için gereklidir (Aydın ve Ünlü, 2005: 28). Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bu öneme binaen İstanbul'da bulunan Askeri Harita Dairesi Ankara'ya nakledilerek 1922'de Harita Dairesi yeniden kurulmuştur. Kısa bir zaman zarfından önemli bir gelişim göstererek Batı dünyası ile yarışacak seviyede bir ilerleme kaydetmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan devlet dairelerinin harita ihtiyaçları bu daire tarafından karşılanmıştır. Faaliyet alanı genişlediği için umum müdürlüğüne çevrilmiş ve kendisine ait bir bütçe tahsis edilmiştir. 1933 yılına gelindiğinde 1/200.000 ölçeğinde haritalar yapılmıştır. Anadolu'da özellikle şehirlerin kurulup planlanmasında bu haritalar çok önemli bir rol üstlenmişlerdir. Müdürlük bünyesinde bulunan subaylar Almanya ve Fransa'ya gönderilmek suretiyle eğitimler almış, alan ölçüm uçakları satın alınmıştır. Bunun yanında müdürlük bünyesinde kurulan Deniz Şubesi tarafından Türkiye'nin sahil haritaları bu dönemde çıkartılmış, denizlerimizimizin derinlik mesafeleri ölçülmüş ve limanlar arasındaki seyahat bu vesile ile kolaylaşmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.13).

---

² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Avcı, M. (2014). Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 54, 39-58.

2. Deniz Ordusu

Dünya devletleri tarihsel süreç içerisinde hakimiyet kurmada veya kurulan hakimiyeti korumada deniz kuvvetlerine ihtiyaç duymuşlardır. Bu alan devletlerin ekonomilerine sunduğu katkının yanı sıra savunmada da önemli bir boşluğu doldurmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti gibi üç kıtada hüküm süren bir devlet için denizcilik faaliyetlerine çok önem verilmiştir. Karadeniz’de, Akdeniz’de, Kızıldeniz’de Hint Okyanusu’nda ve Tuna boylarında sürdürmüş oldukları denizcilik faaliyetleri bu önemi göstermektedir (Özdemir, 2015: 442). İlk kurulduğu süreçten itibaren denizcilik faaliyetlerini sürekli geliştiren bu sayede dünya tarihinde ciddi başarılar elde Osmanlı Devleti, yıkılma sürecinde diğer askeri alanlarda olduğu gibi deniz kuvvetleri noktasında da teknolojik gelişmeleri yakından takip etmediği için ciddi bir güç kaybı yaşamıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nda aldığı yenilgiden sonra büyük kayıplar vermiştir. Mondros Ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra da elde kalan gemiler Haliç’te resmen çürümeye terkedilmiştir. Yavuz³ isimli muharebe kruvazörü de bunlar arasındadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin başlatmış olduğu yenilenme çalışmaları ile bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Mecidiye gemisinden başlamak üzere Hamidiye, Berkipeyk, Taşoz, Samsun, Basra, Seyyar Algarniya, Turgut Alp, Hızır Reisi, Kemal Reis İsa Reis isimli gemiler tabiri caizse yeniden inşa edilmişçesine yenilenmiş ve mevcut toplarının hepsi tamir edilmiştir. Gölcük’te Yavuz gemisi için bir havuz yaptırılmış burada geminin bütün noksanlıkları tamamlanmıştır. Bu vesile ile Gölcük’te başlayan çalışmalar buranın gemi yapımına müsait olduğunu ortaya koymuş ve yeni bir tersane ve liman yapımı için projeler çizilmiş ve inşaata başlanmıştır. İstanbul’da bulunan tersane İzmit’e nakledilmiş burada modern tarzda bir tersane vücuda gelmiştir ve bu bölgenin güvenliği sağlanmıştır. Avrupa’dan en son sistemlerle donatılmış olan dört torpido muhribi, üç avcı botu, dört adette denizaltı ve gemiler için yedek parça, dalgıç malzemeleri satın alınmış ve bütün eski teçhizatlar bu dönemde yenilenmiştir (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.14).

Orduda görevli deniz subayları Avrupa’ya gönderilerek denizcilik alanından son gelişmelerin takibi sağlanmıştır bu subaylar almış oldukları eğitim sayesinde yurda döndüklerinde modern denizcilerin yetiştirilmesi için eğitimler vermişlerdir (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.15). Deniz kuvvetlerinde ilerlemenin ciddi bir

---

³ Bu kruvazörün yakın tarihte oynadığı önemli rol hakkında detaylı bilgi için bkz. Belenli, T. (2019). Yavuz Zırhlısı ve Tamirinin Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi. *Belleten*, 83 (297), 689-728.

maddi yükünün olduğu bilinmektedir. Bu sebeptendir ki yukarıda yapılan çalışmalara bakıldığı zaman genel anlamda yeni teknolojiler ithal edilememiş mevcut elde bulunan imkanlar ile eski gemilerin yenilenmesi yoluna gidilmiştir. Genç Cumhuriyet'in ekonomik imkanlarının kısıtlı olması var olan kısıtlı bütçenin de fakr-u zaruret içerisinde olan milletin temel ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmıştır. Bunun yanı sıra yapılan faaliyetler temelde incelendiği zaman Türkiye Cumhuriyeti'nin esas güç merkezi olan asker sayısının fazla olması sebebi ile kara ordusunun disiplini, eğitimi ve modernleşmesi noktaları üzerinde daha fazla durulduğu görülmektedir. Bunları yaparken de teçhizat ve silahların yenilerini üretmenin dönemin şartlarında mümkün olmadığı için devletin kuruluş ilkelerinden olan yerlilik ve millilik sebebiyle ülke dışından silah ithal etmek tercih edilmemiş ülkede yeni silah fabrikaları kurulana kadar elde olan mevcut eski silahların yenilenmesi tercih edilmiştir. Bunun için gerekli yedek parçalar ise mecburi olmak üzere yurtdışından ithal edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut coğrafik konumundan dolayı etrafının denizlerle çevrili olması Denizcilik faaliyetlerine ayrı bir önem verilmesini gerekli kılmaktaydı bu sebeple eldeki imkanlar ölçüsünde ordudaki topyekûn yenilenme içerisinde bu faaliyetlere de ciddi bir mesai harcanmıştır.

3. Hava Ordusu

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti hava kuvveti olarak ciddi bir miras kalmamıştır. Zaten savaşın başladığı yıllarda da hava kuvvetleri ileri bir seviyede değildi. Sanayinin gelişmemiş olması hava kuvvetlerinin zayıf kalmasını beraberinde getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin üç çalışan, iki tane arızalı olmak üzere beş tane kara uçağı ile iki tane deniz uçağı toplamda yedi tane uçağı vardır. Eğitim uçakları ile beraber sayıldığı zaman bu sayı on iki ye kadar çıkmasına rağmen savaşabilecek kapasitede yeter sayıda uçağı bulunmaktaydı (Yalçın, 2016: 212). Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda bu uçaklardan sadece beş tanesi uçabilecek durumda olup diğerleri tamamen âtil durumdaydı. Ordunun yenilenme çalışmaları içerisinde hava kuvvetlerinde de çalışmalar başlamıştır. Bu noktada öncelikle kalifiye eleman yetiştirilmesine önem verilmiştir. Pilot ve tekniker yetiştirilmek üzere iki tane yeni eğitim kurumu kurulmuştur. Burada yetiştirilen hava subayları askeri kıtalarda yapmış oldukları talimler neticesinde ileri bir seviye kat etmiş atıcılık, bombardımcılık, avcılık, keşifçilik ve hava fotoğrafçılığı gibi sahalarda uzmanlık kazanmışlardır. Bu subaylar Avrupa'ya gönderilmiş ve burada almış

oldukları eğitim sayesinde uygulama bilgilerini önemli ölçüde geliştirmişlerdir (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.16).

1923'ten beri yapılan çalışmalar çok iyi sonuçlar vermiştir. İstanbul-Eskişehir arası gibi kısa bir mesafede bile uçamayan uçaklarımız 1930'lu yıllara gelindiğinde çok uzun mesafelerde rahatlıkla uçuşlar gerçekleştirilebilmektedir. Yapılan talimler ve alınan yeni teçhizatlar sayesinde artık uçak kazaları önemli ölçüde azalmıştır. Yetişen uçak, motor, kimyager ve telsiz mühendisleri gibi kalifiye teknik personelin yanı sıra fabrikalarda çalışan işçiler hava kuvvetlerinde önemli roller üstlenmişlerdir. Fabrika noktasında ilerlemeler kaydedilmiştir. Eskişehir'de küçük bir tamirhane mahiyetinde olan bir birim modern bir atölyeye çevrilmiştir. Kayseri'de yabancı bir şirketten devralınan bir uçak tamirhanesi açılmıştır.⁴ Bu işletmelerde uçakların arızaları daha modern usuller ile giderilmiş ve rutin bakımları yapmanın maliyetleri önemli ölçüde azalmıştır. Bunun sonucunda yapılan eğitim uçuşları daha güvenli bir hale getirilmiştir. Bu atölyelerde bulunan miktarı sekiz yüz bin lira tutan âtil haldeki yedek parçalar kullanıma kazandırılmış ve savaş uçakları elde edilmiştir. Programlı bir şekilde öncelikle eski uçakların tamir edilmesi, yedek malzemelerin yurtiçinde üretilmesi, yeni uçakların yurtiçinde üretilmesi son sıra da ise yerli motor üretilmesi şeklinde gündeme alınmıştır. Bu programın ilk safhası tamamlanmış olup diğer safhalar için de çalışmalar devam etmiştir. Yedek parça imalatında ciddi başarılar sağlanmıştır. Sadece buji ithaline ayrılan para yıllık altmış bin lira iken bu miktar beş bin liraya düşmüştür. Hava kuvvetleri için çok büyük önem arz eden motor imalatı işi ise etüt safhasında devam etmiştir (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.17). Cumhuriyetin kurulmasından sonra ki on yılda hava kuvvetlerinde görülen bu gelişim çok iyi bir düzeydedir. Özellikle hava kuvvetlerin geliştirilmesinin çok ciddi bir bütçe gerektirmesi bu gelişimin istenilen seviyeye gelememesindeki en birinci amil durumundadır. Sadece bir savaş uçağının satın alınması bile çok zor iken sonrasında uçurulabilmesi için maliyetinin dört katı bir bütçe gerektirmektedir. Bunun yanında uçak yedek parçalarının maliyetleri, hava kuvvet personellerinin ikamesi, uçakların muhafazası için gerekli olan hangar vs. gibi binaların yapım maliyetleri ülkenin mevcut ekonomik durumu göz önüne alındığında büyük bir sorun olmuştur. Ancak buna rağmen

⁴ İlerleyen yıllarda bu tamirhane Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk uçak fabrikası girişimleri arasında yer alacaktır. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yalçın, O. (2010). Türk Devleti'nin Uçak Fabrikası Kurma Mücadelesinde İlk Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) ve Kayseri Uçak Fabrikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26 (78), 561-588.

hava kuvvetlerinin ordudaki yeri ve önemi fark edilmiştir. Havacılıkta özellikle dışa bağımlılığın azaltılmasına verilen önem ileri görüşlülüğün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.18).

4. Orduda Talim ve Terbiye

Ordu içerisindeki somut eksiklikler daha öncede belirtildiği üzere maddi imkanların elverdiği ölçüde en üst seviyede giderilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında milletin karakteristik özelliği olan askeri disiplin, son dönem vuku bulan savaşlar ve bu savaşlarda alınan yenilgiler neticesinde kısmen bozulmuştur. Askeri talim ve terbiye noktasında hızlı hareket edilmiş ve bu sistemin düzeltilmesi için gayret sarf edilmiştir. Askere öncelikle fikri anlamda bir talim terbiye sonrasında ise ülkedeki okuma yazma oranının düşüklüğü de göz önüne alınarak eğitim öğretim faaliyetlerine başlanmıştır. Bu suretle ülke eğitimine katkı sunmak hedeflenmiştir. Son aşama olarak da ülke ekonomisinin ziraata dayalı olması sebebiyle silahlata alınan askerlere modern ziraat usullerinin öğretilmesi suretiyle ülke ekonomisine katkı sunmak hedeflenmiştir. İlk sırada askerlik sanatının gereklilikleri noktasında özellikle erlerin ordu envanterinde olan bütün silahları tanınması bunları kullanması ve şahsi olarak bakımlarını yapabilmesi hedeflenmiştir. Bu konuda önemli ölçüde de başarıya ulaşılmıştır. Bu yenilikler yapılırken tarihten dersler çıkartılmış ve verilen eğitimler batı dünyasındaki gelişmeler takip edilerek bunlara paralel olarak yapılmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.19).

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda verilen kayıplar ülke içerisinde kalifiye eleman miktarını önemli ölçüde düşürdüğü için ordu yenilikleri içerisinde bu nokta sürekli olarak göz önüne alınmıştır. Askerlik mesleğinin eğitimleri düzenli olarak verilirken Türkiye Cumhuriyeti'nin fikri altyapısında olan "Halkçılık" ilkesi bağlamında ülke ekonomisini kalkındırmak ve ordu içerisinde gerekli olan birçok zanaat alanında askere özel eğitimler verilmiştir. Bunu temin için askeri birliklerde talim terbiye kursları açılmıştır. Sıhhiye eri, sıhhiye subayı, bilimsel nalbantlık, arabacılık, şoförlük, makinistlik, telli telsiz telefon ve telgraf muhabereciliği, marangozluk ve demircilik gibi hem askeriye de hem de ülke genelinde çok gerekli olan zanaatlar öğretilmiştir. Bunun yanında zehirli gazları tanıma ve bunlardan korunma eğitimleri, askerin elindeki silahı emniyetli bir şekilde kullanmasını sağlamak üzere atış talimleri yaptırılmış. Bu eğitimden sonra da düzenlenen atış yarışmalarında askerlere ödüller verilmesi eğitimlerin ordu mensuplarınca benimsenmesini sağlamıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.20).

Askerin fikri manada eğitimi noktasında orduda görevli subayların vermiş oldukları dersler önemli ölçüde geniş tutulmuştur. Genel bilgilerin yanı sıra bir bireyin hayatta karşılaşabileceği bütün konularda özellikle de yurt bilgisi, sağlık bilgisi, coğrafya bilgisi, hesap, hayvan bakımı, din, millet olma bilinci şeklinde eğitimler verilmiştir. Bu dersler ordu yayınları bünyesinde bir kitap halinde toplanıp yayınlanmıştır. Bu vesile ile bilgiler bütün yurt geneline yayılma imkânı bulmuştur. Eğitimin orduda bu denli öncelikli tutulması savaş yıllarının vermiş olduğu ekonomik ve sosyal kayıpları gidermek adına çok faydalı olmuştur. Eğitim süreleri bakımından az zamanda çok şey öğrenmek ve ekonomik kaygılar ile askerlik süreleri de piyade sınıfında on sekiz ay diğer sınıflarda iki yıl deniz kuvvetlerinde ise üç yıla indirilmiştir. Bu süre zarfında bahsi geçen talim terbiyenin yanında askeri birliklerde açılan idman yurtları vesilesi ile ordu mensuplarının beden terbiyesine önem verilmiş kabiliyet alanlarına göre düzenli spor yapmaları da sağlanmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.21).

Ordu bünyesindeki okuma yazma kurslarına azami özen gösterilmiş bu kursların çalışma prensipleri talimnameler ile belirlenmiştir. Bilhassa yeni Türk alfabesinin kabulü ile beraber kurslarda eğitim gören askerlerin sayısı yıllar ölçüsünde katlanarak ilerlemiştir. Askerin teskere almasında bir ön şart haline gelen okuma ve yazmanın öğrenilmesi Anadolu insanına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.⁵ Bu kurslarda kullanılan defter kalem ve bilumum kırtasiye malzemesi millî savunmanın kısıtlı olan bütçesinden karşılanmış bunun yanında subayların bağışları da önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Askeri teşvik etmek amacıyla bu kursların sonunda okuma yazma müsabakaları düzenlenmiştir. Kurslardaki programlara modern ziraat usullerini öğreten dersler eklenmiş ve askeri garnizonlardaki boş arazilerde de bu derslerin uygulaması yaptırılmak suretiyle geneli ziraat ile uğraşan askerlerin sivil hayatta ekonomiye katkı sunmaları hedeflenmiştir (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.22). Bu dersler aynı zamanda çiftçilere, geleneksel tarım usulleri ile modern tarım usulleri arasındaki farkı göstermiş modern usuller sayesinde alınan verimin ne kadar yüksek olduğunu anlamalarını sağlamıştır. Bu uygulamalar yapılırken garnizon çevrelerine dikilen fidanlar sayesinde bilimsel anlamda fidan yetiştirme teknikleri öğretildiği gibi

⁵ Ordu içerisindeki bu eğitim şekli aslında Osmanlı Devleti ordusunda başlayan bir çalışmadır. Konu ile detaylı bilgi için bkz. Şahbaz, K. (2010). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Ordusunda Okuma Yazma Öğretimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 27, 581-593.

memleketin ağaçlandırılmasına önemli katkılar sunulmuştur. Bu çalışmalar esnasında askerlere ağaç sevgisinin ve ağaçlandırmanın ne kadar önemli olduğu noktasında telkinler yapılmıştır. Uygulamada önemli miktarda da artış sağlanmış 1933 yılına gelindiğinde askeriye'nin dikmiş olduğu ağaç sayısı iki yüz bini geçmiştir (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.23).

Ordu içerisinde verilen eğitimler sadece erlere yönelik olmamıştır. Özellikle subay eğitimine de önem verilmiştir. Savaş yıllarında almış oldukları kısa eğitimlerden sonra cepheye subay rütbesi ile gönderilen rütbeli askerler harbiye mekteplerinde eksik bilgilerini tamamlamışlardır. Bu eğitimlerden sonra askeri birlikler içerisinde kurslar açılmak suretiyle subayların kendi alanlarında uzmanlaşmaları sağlanmıştır. Özellikle yüksek okul ve lise mezunları, oluşturulan askeri mükellefiyet kanunu gereğince almış oldukları eğitim ve devamında gördükleri stajlar sayesinde ordunun subay ihtiyacı önemli ölçüde karşılanmış ve birliklerde nerdeyse eksik subay kalmamıştır. Bu subaylar, görev yaptıkları birliklerde önemli bir eksikliği gidermişlerdir. (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.24). Ordu personeli ve öğrencilerinin eğitimi yenilik faaliyetleri içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Bu sebeple yurtdışındaki faaliyetlerin takibi maksadıyla hemen her alandan personel ve öğrenci yurtdışına yollanmıştır. Genel anlamda sayıları şu şekildedir (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.29);

Tablo: 2 Yurtdışına gönderilen personel ve öğrenciler;

	Eğitimden Dönen Öğrenci Sayısı	Eğitimi Devam Eden Öğr. Sayısı
Kara Ordusundan Gönderilenler	48	13
Hava Ordusundan Gönderilenler	36	12
Deniz Ordusundan Gönderilenler	20	6
Doktor	7	-
Veteriner	7	-
Askeri Fabrikalardan Subay	10	5
Harita Subayı	10	-
Hava Harp Okulundan Öğrenci	10	4
Askeri Fabrikalardan Öğrenci	34	12
Harita Alanında Öğrenci	-	7
Denizcilik Alanından Öğrenci	-	7
Toplam	182	63

4.1. Orduda Basım Yayım Faaliyetleri

Cumhuriyet rejiminin getirdiği yenilikler ordu içerisinde bütün sahalara yansımıştır. Askeri eğitim ve basın yayım faaliyetleri de bu sahalardan biridir. Ordu için en önemli husus geçen savaşlarda alınan yenilgilerin sebebini aramak, anlamak ve dünyaya kıyasla içerisinde bulunulan durumun analizini yapmak olmuştur. Bunu yaparken de en önemli amil eğitim öğretim ve basın yayım faaliyetleri olmuştur. Bu

amaç doğrultusunda tarihteki önemli askeri tecrübeler, eski Türk seferleri, yakın dönemdeki önemli savaşlar, yurtdışında açılan cephelerin esaslı bir şekilde tetkik edilmesi savaş tarihlerini anlatan önemli eserlerin toplanması tercüme edilmesi ve yayınlanması gibi hususlar öncelikli olarak gündeme alınmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.25).

Yapılacak olan çalışmaların sıralaması şu şekilde olmuştur; ordunun genel talim ve terbiyesine yönelik talimnameler yayınlamak, sevk ve hizmet usullerinin toplanması ve yayınlanması, harp tarihi ve tetkiklerini içeren eserlerin yayınlanması, yabancı devletlerin ordularının sevk ve idarelerini tetkik eden eserlerin yayınlanması, genel askeri bilgilerin bulunduğu eserlerin yayınlanması, orduda genel eğitim için kullanılan eserlerin yayınlanması. Ordu yayıncılığında başta önemli konular sonrasında da çeşitli konular üzerinde yayıncılık faaliyetleri bu şekilde başlamıştır. 1923-1933 yılları arasında ordunun genel işleyişine etki eden bütün talimnameler yayınlanmıştır. Önem sırasına göre yukarıda zikredilen eserlerin önemli bir kısmı basılmıştır. İlk dönemde basılı olanlara gerekli güncellemeler yapılarak dünyadaki askeri gelişmelere paralel olarak yeniden baskıları yapılmıştır. Bu süre zarfında orduda yayınlanan kitapların toplam sayısı beş yüz olmuştur. Dönemin ekonomik koşulları göz önüne alındığında çok iyi bir sayıya ulaştığı söylenilebilir. Harp tarihi içerikli birisi kendi seferlerimize, birisi de Birinci Dünya Savaşı ve Avrupa yakın seferlerini içeren yüz elli tarihçinin bir araya gelerek oluşturduğu yedi yüz sayfalık önemli iki eser yayınlanmıştır.⁶ Buna ek olarak askeri liseler hariç olmak üzere harp akademisi kara ve hava harp okullarında okutulmak üzere beş yüz civarında ders kitabı yayınlanmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.26). Mecmua olarak batı dünyasını ve buradaki askeri gelişmeleri takip eden ordu mensuplarının ufuklarını açmak ve onları çağın gerekliliklerinden haberdar etmek amacıyla üç ayda bir çıkan askeri mecmua yayınlanmıştır.⁷ Ordu yayıncılığının önemli kısmını oluşturan yabancı dillerden yapılan tercüme azalmış bunun yerine bu eserlerin okunup tetkik edilip yeniden yazılması ile meydana gelen telif ve tetkik eserlerin basımı artmıştır. Ders kitapları da dahil edildiği zaman askeri

---

⁶ Bu eserlerin yeni basımları Genel Kurmay Başkanlığı tarafından 1967 yılında yeniden yayınlanmıştır. Konu ile ilgili bkz. Akçakayalıoğlu, C. (1967). *Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleeri*. C. 1-10, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları.

⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Pehlivanlı, H. (2005). Son Dönem Tarih Araştırmalarında Askeri Gazete ve Süreli Yayınları Yeri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 61 (21), 243-258.

yayınların sayısı bin yedi yüz elli sayısına ulaşmıştır (BCA, 030.10.00.00.47.301.12.27). Yeni kurulan devletin yok sayılabilecek şekilde olan ekonomik koşullarına rağmen orduya ayrılan kısıtlı imkanlar ile yapılan bu çalışmalar kısmi anlamda Türk kültürünün temel taşlarından olan askerliğe verilen önemin bir göstergesi şeklinde kabul edilebilir.

Sonuç

Dünya tarihinde en bilinen özelliklerinden biri askerlikteki başarıları olan Türkler, tarih sahnesi içerisinde benliklerine kazınan bu tarihi mirası, kurmuş oldukları devletlerin sayısı ölçüsünde sürekli geliştirmek suretiyle ileriye doğru taşımışlardır. Türkler uzun yıllar dünya askerlik tarihine yön veren ve uyguladıkları teknik ve usuller ile bu konuda örnek alınmışlardır. 18.yüzyıldan başlamak üzere dünyadaki teknolojik ve bilimsel gelişmeleri takip etmek adına yurtdışına öğrenciler göndermiş ve yurtdışından uzmanlar getirmek suretiyle ordunun modernize edilmesi için önemli adımlar atmışlardır. Ancak bu uygulamalara rağmen askerlik alanında bir gerileme dönemi yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında da etkisi olan bu gerilemenin farkına varılmış ve Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu gerilemeyi durdurmak ve ileriye doğru bir gelişim göstermek üzere kurulduğu ilk günden itibaren Osmanlı Devleti'nin yenilik adımlarını daha da güçlendirmek suretiyle takip etmiş ve bu alanda çalışmalara başlamıştır.

Yeni devletin kuruluş süreci Millî Mücadele sebebiyle özellikle de ekonomik anlamda biraz sancılı olmuştur. Fakat bahsedildiği üzere askerlik sanatının milletin kültüründeki en temel taşlardan olması, yapılan mücadelenin haklılığı, uluslararası sistemde önemli ölçüde avantaj sağlayan bir unsur olan diplomasinin etkin kullanımı gibi hususlar sayesinde bu dönem başarı ile atlatılmıştır. Ancak tarihten çıkarılan dersler sebebi ile orduyu geliştirip yenilemek büyük önem arz etmiştir. Devletin kurucuları bu noktada hemen tedbirler almış ve eldeki imkanlar sonuna kadar kullanılarak ordunun bütün sahalarda ilerleme kaydetmesi sağlanmıştır. Bu çalışmalar içerisinde gerek temin edilen silah ve teçhizat gerekse de askeri taktikler noktasında milliliğe verilen önem Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemden başlamak üzere bu konuda ne denli hassas davranıldığını ortaya koymuştur. Ordu, millet için devletin unsurları arasında en güven duyulan kurumlardan biri haline getirilmiş ve vatan savunmasının yapılabilmesi için gerekli olan seviyeye ulaşmıştır. 1923-1933 yılları arasında yapılan yenilik çalışmaları ülke ekonomisindeki kısıtlılıktan dolayı ordunun silah ve teknoloji anlamında istenilen seviyeye

gelmesini belki sağlayamamış ancak eldeki imkânlar sonuna kadar kullanılarak dönemin ve ülkenin şartları dahilinde sağlık, lojistik, eğitim, disiplin gibi noktalarda birçok iyileştirilmeler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar yapılırken aynı zamanda ülke içerisindeki eksikliklerin tamamlanması ve ekonomik gelişmeye katkı olması bakımından askere verilen eğitimler ülke gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Bu eğitimler içerisinde özellikle okuma yazma öğretimi ve ziraat bilgilerinin geliştirilmesini sağlamak amacıyla açılan kurslar ordunun, Türkiye Cumhuriyeti'nde sadece savunma görevini üstlenmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu sayede ülkede okuma yazma seviyesi artmış ve yaşanan savaşlar neticesinde teknik bilgiye sahip olan insan sayısındaki kayıpların getirmiş olduğu eksiklikler kısmen giderilmiştir.

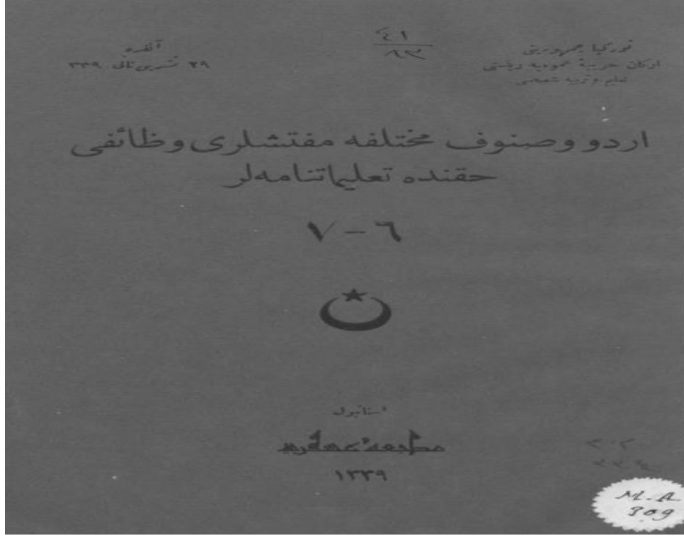
Orduda yapılan bu yenilik faaliyetleri aynı zamanda çalışma yapılan alanlarda ülke genelinde de önemli bir gelişim sağlamıştır. Basın yayın faaliyetleri ve sağlık alanlarında vatandaşların ihtiyaçları karşılanmış ve devletin diğer kurumları da bu çalışmalar sonucunda üretilen malzeme ve hizmetlerden yararlanmışlardır. Türkiye'de sanayi ve ziraatın gelişmeye başlamasının özellikle ordudaki gelişmelere paralel seyretmesinin sebebi bu nokta ile bağlantılıdır. Yapılan yenilik faaliyetlerinin gösterdiği en önemli hususlardan bir tanesi de devletin kuruluşunda takip edilen yolun sistematik olarak başarılı bir seyir izlemesi olmuştur. Özellikle eldeki imkanların farkında olmak kaydıyla yürütülen çalışmalar, devletin temellerinin sağlam bir zemin üzerine oturtulmasını sağlamış ve geçmişte yaşanan ekonomik sıkıntılara yenilerini eklememek amacıyla çok temkinli hareket edildiği görülmüştür. Dışa bağımlılığın azaltılması için ülke içerisinde yapılan üretimlerin önemli ölçüde ordu ihtiyaçlarına yönelik olması bağlamında yönlendirmelerin yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu noktada da eskinin tümden kaldırılması ve yerine yeninin konulmasının getireceği maddi yük düşünülerek eski olanın şartlara uygun şekilde ve en üst düzeyde revize edilmesi amaçlanmıştır. Sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin değil bütün dünyanın çok yakın şekilde hissettiği 1929 ekonomik buhranının yaşandığı bu yıllarda izlenen bu yolun ne kadar yerinde bir karar olduğu gözlemlenmiştir. Çok sıkıntılı olan bu dönemde yapılan bu yenilik çalışmaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin savunma gücünün günümüzde gelmiş olduğu seviyede önemli bir merhale olmuştur.

Kaynakça

- Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri
BCA (Cumhuriyet Arşivleri Başkanlığı), 030.10.00.00.47.301.12.1-29.
- Telif ve Tetkik Eserler
- Akçakayalıoğlu, C. (1967). *Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleeri*. C. 1-10, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları.
- Akçakayalıoğlu, C. (1992). Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı. Ankara: *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9, (25), 37-66.
- Alican, M. (2019). *Doğu'nun ve Batı'nın Büyük Sultanı Alparslan*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Avcı, M. (2014). Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 54, 39-58.
- Aybet, G. Ü. (2011). *Osmanlı Ordusu (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, Ş. ve Ünlü, M. (2005). Askeri Liselerdeki Genel Coğrafya Konularının Askeri Coğrafya ile İlişisine Dair Bir Araştırma. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 11, 27-38.
- Belenli, T. (2019). Yavuz Zırhlısı ve Tamirinin Türk-Yunan İlişkilerine Etkisi. *Bellekten*, 83 (297), 689-728.
- Bozdemir, M. (1982). *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları.
- Köymen, M. A. (1970). *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askeri Teşkilatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kurtaran, U. (2012). Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol.7/4, 2269-2286.
- Nogayeva, A. Tursynkhan K. ve Zibagul I., (2007). Eski Türklerin Askerî Gelenekleri: Türk Askerlerinin Doğu ve Batı Asya'da Oynadığı Roller. *Bilig*, 81, 165-183.
- Ordu ve Sunuf-i Muhtelif Müfettişleri Vezâif-i Hakkında Talimatnameler*. (1923). İstanbul: Erkanı Harbiye-i Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi Yayınları.
- Ögel, B., (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı (13.Yüzyıl Sonlarına Kadar)*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Özdemir, Ü. (2015). Tarihte Türk Denizcilik Faaliyetleri ve Günümüz Limanlarının Gelişim Sürecine Olan Etkisinin İncelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 421-441.

- Pehlivanlı, H. (2005). Son Dönem Tarih Araştırmalarında Askeri Gazete ve Süreli Yayınları Yeri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 61 (21), 243-258.
- Sarıca, B. (2008). Kutadgu Bilig’de Komutan ve Ordunun Nitelikleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, 87-105.
- Şahbaz, K. (2010). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Ordusunda Okuma Yazma Öğretimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 27, 581-593.
- Yalçın, D., Yaşar. A. vd. (2014). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. C.I, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yalçın, O. (2010). Türk Devleti’nin Uçak Fabrikası Kurma Mücadelesinde İlk Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) ve Kayseri Uçak Fabrikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26 (78), 561-588.
- Yalçın, O. (2016). Havacılık, Hava Gücünün Doğuşu ve Birinci Dünya Savaşına Etkisi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 59, 181-2

EK 1: Erkan-ı Harbiye Talim ve Terbiye Dairesi'nin hazırladığı Talimatname Örneği.

EK 2: Başbakanlık'ın Milli Müdafaa Vekâletinden Yenilik Çalışmalarını İsteddiği Tamim.

T. C. BAŞVEKALET MÜAMELÂT MURAKKUZU		Dosya işaretleri
Sıra No: 5		
Sıra No: 20		
Sıra No: 30		
Sıra No: 40		
Sıra No: 50		
Sıra No: 60		
Sıra No: 70		
Sıra No: 80		
Sıra No: 90		
Sıra No: 100		
Sıra No: 110		
Sıra No: 120		
Sıra No: 130		
Sıra No: 140		
Sıra No: 150		
Sıra No: 160		
Sıra No: 170		
Sıra No: 180		
Sıra No: 190		
Sıra No: 200		
Sıra No: 210		
Sıra No: 220		
Sıra No: 230		
Sıra No: 240		
Sıra No: 250		
Sıra No: 260		
Sıra No: 270		
Sıra No: 280		
Sıra No: 290		
Sıra No: 300		
Sıra No: 310		
Sıra No: 320		
Sıra No: 330		
Sıra No: 340		
Sıra No: 350		
Sıra No: 360		
Sıra No: 370		
Sıra No: 380		
Sıra No: 390		
Sıra No: 400		
Sıra No: 410		
Sıra No: 420		
Sıra No: 430		
Sıra No: 440		
Sıra No: 450		
Sıra No: 460		
Sıra No: 470		
Sıra No: 480		
Sıra No: 490		
Sıra No: 500		
Sıra No: 510		
Sıra No: 520		
Sıra No: 530		
Sıra No: 540		
Sıra No: 550		
Sıra No: 560		
Sıra No: 570		
Sıra No: 580		
Sıra No: 590		
Sıra No: 600		
Sıra No: 610		
Sıra No: 620		
Sıra No: 630		
Sıra No: 640		
Sıra No: 650		
Sıra No: 660		
Sıra No: 670		
Sıra No: 680		
Sıra No: 690		
Sıra No: 700		
Sıra No: 710		
Sıra No: 720		
Sıra No: 730		
Sıra No: 740		
Sıra No: 750		
Sıra No: 760		
Sıra No: 770		
Sıra No: 780		
Sıra No: 790		
Sıra No: 800		
Sıra No: 810		
Sıra No: 820		
Sıra No: 830		
Sıra No: 840		
Sıra No: 850		
Sıra No: 860		
Sıra No: 870		
Sıra No: 880		
Sıra No: 890		
Sıra No: 900		
Sıra No: 910		
Sıra No: 920		
Sıra No: 930		
Sıra No: 940		
Sıra No: 950		
Sıra No: 960		
Sıra No: 970		
Sıra No: 980		
Sıra No: 990		
Sıra No: 1000		

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 109-140
ISSN: 1302-6879

5249 Numaralı Gümrük Tarife Defterine Göre Diyarbakır Gümrüğüne Getirilen Emtialar: Emtianın Cinsi, Vergisi ve Emtia-Fiyat İlişkisi
According to the Customs Tariff Book Number 5249, The Commodity Brought to Customs Diyarbakır: Type of Commodity, Tariff And Commodity-Price Relationship

• **Erkan IŞIKTAŞ ***

*Dr. Arş. Gör., Siirt Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Siirt/Türkiye,
Dr. Research Asst., Siirt University,
Faculty of Arts and Sciences,
Department of History,
Siirt/ Turkey,
erkanisiktas@siirt.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0316-8074

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
15/05/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
15/11/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
31/12/2020

Atrf: Işıktaş, E. (2020). 5249 Numaralı Gümrük Tarife Defterine Göre Diyarbakır Gümrüğüne Getirilen Emtialar: Emtianın Cinsi, Vergisi ve Emtia-Fiyat İlişkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 109-140

Citation: Işıktaş, E. (2020). According to the Customs Tariff Book Number 5249, The Commodity Brought to Customs Diyarbakır: Type of Commodity, Tariff And Commodity-Price Relationship. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 109-140

Öz

Osmanlı Devleti, merkeziyetçi yönetim anlayışı çerçevesinde idarî, askerî, siyasi, sosyal ve iktisadî yapılanmasında güçlü dinamikler üzerine tesis etmiştir. Devletin esas yönetim felsefesi yansıtacak ve yerleştirecek olan bu dinamikler (kurum ve idareciler), merkez-taşra ilişkilerinin güçlendirilmesinin temel basamağını teşkil etmiştir. Devletin takip etmiş olduğu çeşitli politikaların topluma indirgenmesi ve uygulanmasında önemli görevi üstlenen bu dinamikler içerisinde ortaya çıkan aksaklık veya sorunlar idarî mekanizmanın işleyişini sekteye uğratmış, devleti alternatif çözüm yollarını aramaya itmıştır. Bu durumun Osmanlı gümrük rejimi için de geçerli olduğunu söylemek gerekir. Zira iktisadî ve ticarî hayatının temel dinamiklerini teşkil eden gümrük merkezlerinde görev yapan idarecilerle tüccarlar arasındaki sorunların zamanla *-uygulamaya konan çözüm yollarına rağmen-* giderek artması devleti, gümrük rejimi noktasında birtakım değişiklikler yapmaya itmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, vergi tayini noktasında gümrük merkezlerinde meydana gelen şikâyetleri ortadan kaldırmak ve gümrük muamelelerinde birlik sağlamak amacıyla mal fiyatlarıyla gümrük resmini tayin eden tarifeler hazırlatmıştır. Hazırlanan tarife defterleriyle iç ticarete konu olan malların listeleri oluşturulmuş, kıymetleri biçilmiş ve alınacak vergiler tespit edilmiştir. 5249 numaralı gümrük tarife defteri de bunlardan birini teşkil etmektedir. Bu çalışmada; mevzu bahis olan tarife defterinden hareketle Müslim ve Gayrimüslim tüccarların Diyarbakır Gümrüğü'ne getirecekleri emtianın orgini, kıymeti, vergi dilimi ve hangi değerler arasında satışa sunulduğu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır Gümrüğü, vergi, emtia ve fiyat politikası.

Abstract

The Ottoman Empire built its administrative, military, political, social, and economic structuring on strong dynamics within the framework of the centralized/centralist management approach. The dynamics (institutions and administrators), which would reflect and establish the basic management philosophy of the Empire, constituted the fundamental step of strengthening relations between the central-provincial. These dynamics assumed an important role in the transmission and implementation of various policies to the society by the state. But by the time of progress, the disruptions or problems that emerged within these dynamics, interrupted the functioning of the administrative mechanism and prompted the Empire to seek alternative solutions. We can also say that this situation is valid for the Ottoman customs regime. Because, customs gates constituted the basic dynamics of economic and commercial life. And problems between the administrators and the merchants, who work in the customs centers, gradually increased and pushed the state to make some changes at the point of customs regime. In this context, the Ottoman Empire prepared tariffs that determine the prices of commodity prices and customs tax in order to eliminate complaints at customs centers and to provide unity in customs affairs. With tariff books prepared by the state, lists of goods subject to internal trade were created, their assets were estimated and taxes to be levied were determined. The customs tariff book numbered 5249 was one of them. In this study, based on the tariff book in question, the type, value, tax rate, and values of goods that Muslim and non-Muslim merchants brought to Diyarbakır customs house, have been examined.

Keywords: Diyarbakır Customs, tax, commodity, price policy.

Giriş

Gümrük tarife defterleri üzerinden dönemin ticaretine konu olan emtianın cinsi, kıymeti, vergisi ve fiyat politikasının tespit edilmesi mümkündür (Öztürk, 2014: 182). Bu itibarla incelenen dönemin iktisadi ve ticari dokusunun ortaya konması açısından tarife defterlerinin son derece önem arz ettiğini söylemek gerekmektedir (Kütükoğlu, 1980: 219). Bilindiği üzere klasik dönem Osmanlı iktisadi hayatında gümrük vergisi genellikle kıymet esasına göre tespit edilirdi (Genç, 2014: 198). Ancak bu sistem, tüccarlar ile gümrük memurları arasında malın gerçek değerinin tayini hususunda anlaşmazlıklara neden oluyordu. Osmanlı Devleti, gümrük merkezlerinde vukua gelen vergi şikâyetlerini çözmek, gümrük muamelelerinde husule gelen farklılıkları ortadan kaldırmak ve uygulamalarda kolaylıklar sağlamak maksadıyla 17. yüzyıldan itibaren tarife defterleri hazırlamaya başlamıştır (Kütükoğlu, 1996: 266).

İç gümrük rejiminin yapısını teşkil edecek olan bu spesifik tarifeler, 1840 yılına kadar devam etmiştir. Nitekim 1840 yılında iç gümrüklerin kaldırılması gündeme gelmiştir. Bu bağlamda iç gümrüklerin kaldırılması veya hafifletilmesi gayesiyle müteakip yıllarda uygulamaya konan kararlar neticesinde iç gümrük rejimi sona ermiştir (Genç, 2014: 200).

Haddizatında Osmanlı Devleti'nin dış ticaretine yön veren gümrük nizamı da dönemin siyasi ve iktisadi şartlarına bağlı olarak şekil almaya başlamıştır. Bilhassa 19. yüzyılda Avrupalı devletlerle yapılan ticaret antlaşmalarına istinaden vücuda getirilen özel tarifeler, Osmanlı dış gümrük muameleatını önemli ölçüde şekillendirmiştir (Kurdakul, 1981). Mesela Fransa ile Osmanlı Devletleri arasında 1816 tarihli ticaret antlaşması sonrası daha önce hazırlanan gümrük tarife defteri yenilenmiştir. Bu tarifede mezkûr iki devlet arasında ticaret konulan olan malların kıymetleri ve gümrük vergisi miktarı belirlenmiştir (Fidan, 2019: 249).

Yine 1838 tarihli Balta Limanı ticaret antlaşmasıyla Osmanlı ile İngiltere devletleri arasındaki iktisadi ilişkiler yeni bir safhaya girmiştir. İki devlet arasında belirlenen yeni gümrük tarifesiyle yed-i vahid usulü kaldırılmış ve iç gümrük uygulamasında İngiliz tüccarlarına birtakım salahiyetler verilmiştir. Ayrıca diğer Avrupalı devletler de Balta Limanı ticaret antlaşmasıyla İngiltere'nin elde ettiği imtiyazlara sahip olabilmek için Osmanlı Devleti ile diplomatik bağlantılar içerisine girmelerine kapı aralamıştır (Kütükoğlu, 2014:138-143). Böylece 1839-1861 yılları arasını kapsayan dönem içerisinde İspanya, Portekiz, Fransa, Prusya, Rusya ve Danimarka gibi devletler Osmanlı ile tarife antlaşmaları yapmıştır (Kurdakul, 1985: 666).

1861 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerle (Fransa, İngiltere, Belçika, Amerika, Prusya vs.) yeni ticaret antlaşmaları imzalamıştır (Eldem, 1994: 177). Bu dönemde imzalanan ticaret antlaşmalarının ekseriyeti 1861 tarihinde Fransa ile yapılan ticaret antlaşmasının hükümlerini ihtiva etmektedir. Hakeza yeni ticaret antlaşmalarında gümrük muameleatı noktasında bazı yeniliklere de yer verilmiştir (Kurdakul, 1985: 667). Örneğin 1862 tarihinde Osmanlı-Amerika arasında kabul edilen tarife antlaşmasında Amerikalı tüccarlar, Osmanlı pazarlarına getirdikleri emtia için % 8, Osmanlı pazarlarından göturdükleri ürün için ise % 8 ile başlayıp her yıl % 1 düşürülerek 8 yılın sonunda % 1 olarak vergilendirilmeye tabi tutulmuştur (Fidan, 2018: 435). 1862 tarihli bir başka tarife antlaşması da Osmanlı-Belçika devletleri arasında yapılmıştır. Bu tarife de ticarete konu olan mallar ve alınacak olan vergi miktarı belirlenmiştir

(Fidan, 2017). Yine 1862 tarihinde Almanya ile yapılan tarife antlaşmasında karşılıklı olarak ticaret konu olan mallar listlenmiş, kıymetleri belirlenmiş ve alınacak olan vergi miktarı tayin edilmiştir (Fidan, 2017).

1861 sonrası yenilenen ve yürürlüğe giren ticaret antlaşmaları; yirmi sekiz yıl boyunca geçerliliğini korumuş, Avrupalı tüccarlara ciddi imtiyazlar sağlamış ve Osmanlı pazarlarında yabancı tüccarların etkinliğini daha da arttırmıştır. Öte yandan 1861 sonrası Osmanlı dış ticaret ve gümrük politikası milli sanayiye çökertmiş dışarıya bağımlı bir hale gelmesine neden olmuştur (Bayraktar, 2004: 120).

Netice itibarıyla Osmanlı Devleti, iç ve dış ticarete iktisadi hareketleri kontrol altında tutmak ve vergi sorunlarını çözmek amacıyla tarifler hazırlamak zorunda kalmıştır (Kütükoğlu, 1996: 265). Bu itibarla iç ve dış ticarete hazırlanan tarife defterleri, dönemin ticari yapısının ortaya konulması açısından son derece önemli bir yer tuttuğunu ifade etmek gerekir. Bu çalışmada ele alınan 5249 numaralı gümrük tarife defteri, Osmanlı Devleti'nin spesifik tarifeleri kapsamında uygulamaya koyduğu iç gümrük rejimine emsal teşkil etmesi bakımından son derece kıymete haiz olduğu düşünülmektedir. Bu suretle araştırma, 5249 numaralı gümrük tarife defteri üzerinden Diyarbakır Gümrüğü'ne gelen ticaret mallarının orijinini, malların cinse göre dağılımlarını, emtianın fiyatını, malların hangi değerler aralığında satışa sunulduğunu ve birim bazında alınacak olan verginin miktarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın veri kaynağını teşkil eden 5249 Numaralı Diyarbakır Gümrüğüne ait tarife defteri, Maden Kalemi İstanbul Gümrüğü tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu defter, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivlerinde Kamil Kepeci fonunda yer alan ve toplamda 31 adetten oluşan tarife defterlerinden birini teşkil etmektedir. Bu defterler, 1673-1852 yılları arasını ihtiva etmektedirler (Ünal, 2017: 109). Defterler, numara usulüne göre 5238 ile başlayıp sırasıyla devam ederek 5268 numara ile son bulmaktadır (BOA, K.K.d., Defter No: 5238 ile başlayıp 5268 ile son bulmaktadır). Bu sınıflandırma, defterin kayda tutulduğu tarihe istinaden yapılmıştır.

Ne var ki çalışmada incelenen defter içerisinde döneme ilişkin kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak tarihsel kronoloji bağlamında kendisinden önce (5248 Nr.- Hicri 1210, Miladi 1795/1796) (BOA, K.K.d., Defter No: 5248, s.1-21) ve sonra (5250 Nr.- Hicri 1212, (Miladi 1797/1798) (BOA, K.K.d., Defter No: 5250, s.1-27.) gelen defterlerle kıyaslandığında bu tarife defterinin de mezkûr tarihlere yakın bir zamanda kaleme alındığı düşünülmektedir. Nitekim

Kütükoğlu, bu tarife defterinin (Hicri 1215) 1800 yılına ait olduğunu ifade etmektedir (Kütükoğlu, 1996: 265).

Ancak arşivde yapılan incelemeler neticesinde söz konusu defterlerin tanzim sırası dikkate alındığında 5249 numaralı kaydın Hicri 1211 (Miladi 1796-1797) tarihinde kayda alınmış olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Fakat bu iddiamızı tasdik edecek kesin bir malumata ulaşamadığımızdan defterin zaman hususuna ilişkin bir hüküm ortaya koymak mümkün olamamaktadır. Lakin gerek Kütükoğlu'nun ifadesi gerekse arşivde yapılan araştırmalardan yola çıkarak mezkûr defterin 1797-1800 yılları içerisinde kaleme alınmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan tarihi doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığından temin edilen belgeler ışığında tarihsel bir inceleme yapılmıştır. Öncelikle konuyla ilgili olarak Osmanlı Türkçesi ile yazılı olan 5249 numaralı tarife defterinin günümüz Türkçesi'ne transkripsiyonu yapılmıştır. Akabinde tarih biliminin gerektirdiği tasnif, terkip ve tahlil gibi yöntem ve metotlar çerçevesinde analiz ve değerlendirmeler yapılmıştır.

5249 numaralı gümrük tarife defteri, İzmir, Halep, Bağdat ve Memalik-i Mahrûsa-i Şâhâne'nin çeşitli şehirlerden gelen Müslim ve Gayrimüslim tüccarlarının Diyarbakır'a götürdükleri emtia ve eşyanın kayıtlarını ihtiva etmektedir. İlgili defter içerisinde emtianın cinsi, kıymeti ve gümrük vergisine ilişkin bilgiler liste halinde verilmiştir. Tarife defteri içerisinde bulunan emtia listesi, beş öbek içerisinde sınıflandırılarak kayıt altına alınmıştır. Bunlar; emtianın orijini, mal miktarının hangi ölçü birimine göre belirlendiği, ürünün fiyatı, vergisi ve malın hangi kıymetler arasında satılacağından oluşmaktadır. Söz konusu listede -tespit edilebildiği kadarıyla- iki yüz elli âdet emtia ismi yer almaktadır. Bu ürünlerin ekseriyeti Osmanlı mahsulü olup çok az bir kısmının ise dışarıdan geldiği tahmin edilmektedir.

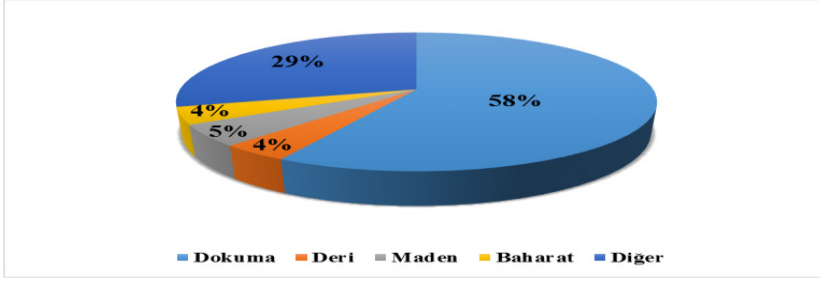
Malların kıymeti ve mallardan ne kadar vergi alınacağı belirlendikten sonra malın hangi fiyat aralıkları arasında ticarete dâhil edileceği açık bir şekilde izah edilmiştir. Ayrıca malın hangi mahalde satılacağına ilişkin bilgiler de yer almaktadır. Bilhassa bazı ürünlerin Bağdat ve Halep çevresinde satılacağı vurgulanmıştır. Haddizatında birtakım ürünlerin de son zamanlarda ticarete konu olmadığı ifade edilmiştir. Yine ilgili liste içerisinde Diyarbakırlı tüccarların gümrükten çıkaracağı malların yük bazındaki vergi dilimlerine ilişkin bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu bağlamda deve, katır ve merkep cinsine göre vergi diliminin değişkenlik gösterdiği görülmüştür.

Tarife Defterinde Yer Alan Emtiannın Çeşidi

Gümrük defterleri, ihtiva ettikleri bilgiler hasebiyle iktisat tarihi araştırmalarında çok kıymetli bir alan kaplamaktadır. Bu defterleri, mufassal, icmal, bakaya, muhasebe, vazife ve ahkâm şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Gümrük hesaplarının gün, ay ya da yıl şeklinde tutulduğu bu defterlerde genel olarak gümrüğe gelen malların sahibi ve niteliği, birim bazında hangi ölçü birimine göre hesaplandığı ve vergi miktarına ilişkin bazı muayyen bilgiler yer almaktadır (Kütükoğlu, 1996: 267). Bu defterlerin hazırlanmasının esas gayesi gelir-gider dengesinin kontrol altına alınmak istenmesidir. Ancak tarife defterlerinin hazırlanış gerekçeleri diğer gümrük defterlerine nazaran farklılık göstermektedir.

Tarife defterlerinin oluşturulmasının esas nedeni -yukarıda ifade edildiği üzere- gümrükçülerle tüccar arasında fiyat tesbiti konusunda husule gelen anlaşmazlıklara son vermektir (Kütükoğlu, 1996: 265). Bundan dolayıdır ki tarife defterlerinin ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer gümrük kayıtlarına kıyasla tarife defterlerinde ticaret konu olacak malların cinsi, kıymeti, vergisi, hangi değer aralığında satışa sunulacağı ve bazı malların hangi bölgede satılacağına ilişkin ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır (BOA, K.K.d., Defter No: 5249). Bu itibarla tarife defterleri ışığında dönemin ticaretine konu olacak malların bir envanteri, rüsumu ve emtia-fiyat ilişkisi ortaya konulabilmektedir.

Bu düşünceden hareketle incelenen tarife defteri üzerinden Diyarbakır ve çevre ticaretine konu olan emtianın orgini, kıymeti, vergisi ve fiyat politikası irdelenmiştir. İlgili defter üzerinde yapılan analizler neticesinde kayıt altına alınan ve dönemin ticarete konu olan emtia ürünleri arasında dokuma ürünlerinin önemli bir orana sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte deri, boya ve maden sanayisinde kullanılan çeşitli mal cinslerinin de kayıt altına alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca günlük yaşamda kullanılan araç-gereçlere ilişkin bilgilere de ulaşmak söz konusu olabilmektedir. Bu itibarla incelenen defter üzerinden dönemin sosyo-iktisadi hayatına ilişkin çeşitli çıkarımlar yapmak söz konusu olmaktadır. Mesela dönemin ticaretine konu olan emtia çeşidinin mevcut dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 1: Diyarbakır Gümrüğüne Gelen Emtianın Cins Bazındaki Dağılımı (Kaynak: BOA, K.K.d., Defter No: 5249, s.1-19)

Osmanlı Devleti'nin farklı şehirlerinden gelen Müslim ve Gayrimüslim tüccarların Diyarbakır gümrüğüne getirdikleri emtianın yüzdeler cinsinden dağılımlarına bakıldığında dokuma ürünlerinin ciddi bir orana sahip olduğu görülmektedir. Bu payın yüksek çıkmasının nedeni Osmanlı Devleti'nin ham veya işlenmiş dokuma ürünleri bağlamında oldukça zengin bir yapıyı bünyesinde barındırmış olmasıdır. Çünkü tarihsel süreçte Osmanlı kentlerine baktığımızda Şam kumaşlarıyla, Halep astar, işleme, yazma, ipek, altın ve gümüş sırmalı kumaşlarıyla, İstanbul kadife, alaca, kemha, ibrişim, aba ve soflarıyla, Edirne çuha dokumasıyla, Mardin, Musul ve Bağdat Manisa, Denizli, Borlu, Diyarbakır, Tokat, Kastamonu ve Selanik pamuklu dokumalarıyla ön plana çıkan kentler olmuştur (Bizirlik, 2002: 1361). Böylesine hinterlandı geniş bir dokuma ürünlerinin üretimi, iç ve dış ticarete geniş bir dokumacılık pazarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu itibardır ki Diyarbakır gümrüğüne gelen ve dönemin dokuma ticaretine dâhil olan emtia çeşidi arasında yün ve pamuktan imal edilmiş olan iplikler, envaî şal, bez kumaşlar, hazır kıyafetler, keten, keçe, çuha, ipek ve pamuğun yer alması doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaynak: BOA, K.K.d., Defter No: 5249, s.1-19).

Dokuma ürünlerinin yanı sıra karanfil, zencefil tarçın, safran ve biber gibi baharat ürünlerinin yanı sıra kahve, şeker ve tenbâkû (tömbeki) gibi temel tüketim ürünlerinin tüccarların ticari faaliyetlerine konu olmuştur. Bununla birlikte bakır, çelik, demir gibi çeşitli madeni malların dışında günlük hayatta kullanılan süs eşyaları, kâğıt, işlenmiş deri, hırdavat, alet ve edevatlar dönemin ticaretinde yer almıştır. Ne var ki Diyarbakır gümrüğüne getirilen ürünler incelendiğinde, söz konusu bu ürünlerin dokuma mallarına nazaran dönemin ticaret hacminde daha az bir paya sahip olduğunu söylemek mümkündür (Kaynak: BOA, K.K.d., Defter No: 5249, 1-19).

Emtia ve Fiyat İlişkisi

Fiyatlar, halkın olduğu kadar devletin de her zaman ilgisini ve dikkatini çekmiştir. Halkın ilgisini yaşam şartlarını idame edecek olan temel ihtiyaçları karşılamak noktasına bağlamak mümkündür. Devletin ilgisini kıymet bakımından emtia-fiyat dengesini sağlamak ve çeşitli etkenlere bağlı olarak oluşabilecek fiyat istikrarsızlığından dolayı sosyo-iktisadî manada bir buhranın ortaya çıkmasına engel olmakta aramak gerekmektedir (Sahillioğlu, 1967: 36).

Emtia-fiyat ilişkisi; arz-talep dengesine, devletin ekonomik anlayışı ve muameleleri, kıtlıklar, salgınlar, afetler, savaş ve seferberlik durumlarına bağlı olarak şekil almaktadır (Öztürk, 2002: 1565, Barkan, 1970: 589). Mesela kırsal alandan şehirlere doğru yoğun bir göç hareketi yaşandığında arz talebi karşılayamaz hale gelebilir. Bu nedenledir ki bu gibi yerlerde fiyatlar daima yükselme eğilimi göstermektedir. Yine kıtlık, salgın, savaş veya olağan üstü durumlarında da fiyatlar artışa meyyleder. Bu itibarladır ki halk, devletin fiyatların belli seviyede tutmasını bekler (Sahillioğlu, 1967: 36).

Osmanlı iktisadî anlayışına bakıldığında fiyatların tespiti hususunda benzer bir politikanın takip edildiğini ifade etmek gerekir. Osmanlı Devleti fiyat politikasını belirlerken iki türlü bir fiyat politikası izlediği görülmektedir. Ahaliyi veya devleti ilgilendiren durumlarda, idarenin fiyatları belirlediği bilinmektedir. Buna “*müdahaleci*” bir tutum demek de mümkündür. Bu tutum, paranın resmi kurunun belirlenmesinde genellikle yılda iki defa (daha fazla hatta aylık olabilir) verilen narh’ta karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak, umumu veya devleti değilde tarafları ilgilendiren hususlarda devletin serbest bir politika takip ettiğine şahit olunmaktadır (Öztürk, 1991: 91).

Narh, klasik dönem Osmanlı fiyat politikasının esasını teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu uygulamayı yürürlüğe koymasının amacı tekelleri önlemek, mal arzını yüksek tutmak, üretici-tüketici ilişkilerini düzenlemek, fiyat istikrarını sağlayarak halkın refah seviyesini arttırmaktır (Genç, 2014: 51, Tabakoğlu, 2012: 447). Narh fiyatları, devletin resmi fiyatları olup bunların tespiti ise kadıların başkanlığında oluşturulan komisyon tarafından belirlenmiştir (Sahillioğlu, 1967: 38). Bu komisyonda Esnaf Şeyhi, Kethüda, Yiğitbaşı, Ehl-i Hibre ve halktan da temsilciler yer almıştır (Şahin, 2014: 169). Heyet tarafından belirlenen fiyatların denetimi kadı ile beraber ihtisap ağaları tarafından yapılmıştır (Özlu, 2006: 129).

Narh ihtiyacı hâsıl olduğu durumlarda devlet, iç piyasada fiyat politikasını yeniden tertipleme ve halkın alım gücünü arttırmak üzere

çalışmalar yapmıştır. Bu tür durumlar karşısında narh fiyatları yükseltilir, arzın genişlemesi halinde ise fiyatlar tekrardan düşürülürdü (Tabakoğlu, 1987: 122). Bu itibarla Osmanlı Devleti, piyasadaki malları kontrol altında tutmak ve fiyatları tespit etmek meselesine her dönem önem vermiş, fiyat kontrolünü sağlamak için dönem dönem narh uygulamasına başvurmuştur (Çadırcı, 1997: 126; Bulut, 2012: 69; Barkan, 1942: 51).

Osmanlı Devleti, iç pazardaki malların fiyat dengesini narh ve çeşitli kontrol mekanizmaları (kadı ve muhtesip) ile sağlarken gümrük noktalarında mallardan alınacak verginin tayin meselesini de ele almıştır. Bu bağlamda malın kıymeti üzerinden bir vergilendirme usulünü tatbik etmiştir. Ancak uygulama yerlerinde tüccar ve gümrükçü arasında vergi miktarının tespiti noktasında ortaya çıkan ciddi problemler, devleti farklı bir yola başvurmaya sevk etmiştir. Bu minvalde devlet, gümrük merkezlerinde zuhura gelen vergi şikâyetlerini son vermek maksadıyla tarife defterleri hazırlamıştır (Kütükoğlu, 1996: 265).

Tarifeler, önceleri sadece bir gümrükten geçecek olan mallar için yürürlüğe konulmuştur. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde Selanik ve İzmir gibi dış ticaretin büyük çapta gerçekleştirildiği liman gümrükleri yanında Suriye-Anadolu ticaretinde büyük bir merkez ve büyük bir kara gümrüğü olan Diyarbakır için ayrıntılı tarifeler yapılmıştır (Kütükoğlu, 1996: 265). Bu bağlamda incelenen tarife defteri de ticarete konu olan malların alım-satım fiyatlarını ve rüsumlarını belirlemek üzere hazırlanmıştır. Bu tarifede ticarete konu olacak malların fiyatları; kıyye, zirai, top, çift gibi ölçü birimleri üzerinden gösterilmiştir (Bkz. Ek 1. Tablo).

Ek 1'deki tablo incelediğinde emtianın fiyat değerlerinin birim bazında belirlendiği görülecektir. Yani top, kıyye, adet veya çift ölçü birimlerine göre fiyatlandırmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Tarife defterinden elde edinilen bilgilere göre ürünün kıymeti belirlendikten sonra hangi aralıklarda satılacağı veya alınacağı tespit edilmiştir. Bu bağlamda ürünün kıymeti ve kalitesinin mal fiyatlarının yüksek ya da düşük olarak belirlenmesinde birinci derecede etkili olduğu kanaatine varılmıştır.

Keza söz konusu tabloya bakıldığında aynı ürünün kalite bağlamında “âlâ, evsat ve edna” şeklinde sınıflandırıldığı görülecektir. Bu durum da malların kıymeti ile alım-satım miktarlarının değişkenlik göstermesine mahal vermiştir. Mesela 1 adet evsat kaputun (palto) kıymeti 200 kuruş iken âlâ kaputun fiyatı 300 kuruş olarak tayin edilmiştir. Yine 1 top Acem kumaşı 20 kuruş olarak belirlenirken 1 top Ağır Acem kumaşına 30 kuruşluk değer biçilmiştir. Buradan

hareketle malların sadece “âlâ, evsat ve edna” olarak değil aynı zamanda “ağır, hafif veya sade” gibi bir değer kategorisine göre de gruplandırıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca birtakım mallar, “orijinal hali ya da taklidi” versiyonlarıyla piyasada tüketici ile buluşturulduğu sonucuna varılmıştır.

Öte yandan Diyarbakır gümrüğüne gidecek olan emtia listesi içerisinde bazı ürünlerin ekseriyetle Halep veya Bağdat’a götürüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu ürünlerin gümrükten geçişleri durumların da onlardan alınacak olan vergi miktarını tespit etmek maksadıyla tarife fiyatlandırılmasına dâhil oldukları anlaşılmaktadır. Tarife defteri içerisinde fiyatı ve rüsumu belirlenmiş ancak alış-satışı olmayan birtakım ürünlere de rastlamak mümkün olmaktadır. Bu sınıfta yer alan emtianın ise son birkaç yıldan beri ticarete dâhil edilmedikleri ifade edilmiştir.

Ek 1’deki tabloda da gösterildiği üzere Bağdat çini, Bağdat kotonu, Mardin Gömleği, Hama Gömleği gibi ürünler bu kategoride yer almıştır. Haddizatında ticarete olan ne var ki alım-satım miktarı belirtilmeyen ürünlerden de bahsetmek gerekir. Bu ürünlerin kıymeti ve vergisi tayin edilmiş olunmasına rağmen hangi dilimlerde satılacağı açık bir şekilde belirtilmemiştir. Bilindiği üzere Osmanlı iktisadi hayatı içerisinde malı rayice bırakmak olağan bir durum olduğundan muhtemeldir ki bu ürünlerin de kıymetleri üzerinden rayice bırakıldığı düşünülmektedir. Çünkü söz konusu tarife defterinde bu ürünlerin tespit ettirilmiş olan fiyat üzerinden ticarete dâhil edileceği açıklanmıştır.

İlgili tablo incelediğinde ürünlerin ekseriyeti nakdî bir değer üzerinden fiyatlandırılırken çok az da olsa bazı ürünlerin aynî olarak kıymetlendirildikleri görülecektir. Nakdî fiyatlandırmalarda kullanılan para birimi kuruş iken aynî de dirhem de kullanıldığı tespit edilmiştir. Özellikle kahve ve tenbâkûnün aynî olarak kıymetlendirildiği dikkat çekmiştir. Ayrıca bazı ürünlerinin nereden geldiği durumu malın kıymeti ve vergisini etkilemiştir. Mesela Basra Çarşafı, Halep tarafından gelirse 1 âdeti 15 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır. Ticarete dâhil olacak emtianın alım-satım fiyatları, ürünün kıymetine göre belli bir aralık dilimi içerisinde piyasaya sürülmüştür. Böylece ürünün alım-satım değerlerine standart bir ölçü getirilirken aynı zamanda ürünün o aralık içerisinde farklı fiyatlar dâhilinde satılmasına da mahal verdiği söylenebilir. Mesela 1 top Şam kotonunu (pamuk) 25 ile 50 kuruş arasında alınıp ve satılabileceği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda ürünün 30, 35, 40 ve 45 kuruş gibi fiyat aralığında satılabileceğini göstermektedir.

Diğer taraftan ilgili tablo incelendiğinde bir yöreye veya şehre ait çeşitli bez kumaşlarının tüccarların ticari faaliyetlerine sıklıkla konu olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda üretim-tüketim ilişkisi bağlamında Osmanlı pazarlarında kumaş üretimi ve ticaretinin yoğun olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte İstanbul, Ankara, Palu, Gergir, Mardin, Ruha, Halep, Bağdat, Şam ve Acem olarak nitelendirilen bu kumaş türlerinin bahası farklılık göstermektedir. Dokuma ürünleri içerisinde en yüksek fiyata sahip olan ürünler arasında harir, çuka, Ankara şalı, âlâ kaput (Palto), âlâ İstanbul işlemeli bez ve âlâ menla çiçekli bez yer almıştır. Dokuma ürünlerinin yanı sıra ticarete konu olan emtia grubunu baharat ürünleri oluşturmaktadır.

Diyarbakır Gümrüğüne gelecek Müslim ve Gayrimüslim tüccarların getirecekleri ürünlerin başında biber, karanfil, zencefil, tarçın, kakule ve karanfil gibi nebatat ürünleri bulunmaktadır. Bu ürünler, kıyye birimi üzerinden fiyatlandırılma ve vergilendirmeye tabi tutulmuştur. İlgili listede dikkat çeken bir diğer emtia çeşidini deri ve dokumacılık imalatında kullanılan deri ürünleri oluşturmaktadır. Söz konusu mallar içerisinde sansar, tilki, tavşan derisi ve hatta kaplan postunun da yer alması dikkate şayan bir durum olmuştur. Bu ürünler, âdet birimi üzerinden fiyatlandırılmıştır. Ne var ki dokuma mallarına nazaran dericilik ticaretinin daha az yapıldığını söylemek mümkündür. Yine iç ticarete yer alan diğer bir kalemi maden ürünleri teşkil etmektedir. Bakır, demir, kalay, saç ve kükürt gibi maden ürünlerinin yanı sıra günlük yaşamda kullanılan çeşitli alet ve edevatların da ticarete konu olduğu görülmektedir.

Emtianın Vergilendirme Usulü

Osmanlı Devleti, emtianın vergilendirme usulünü iki esas üzerine temellendirmiştir. Bunlardan ilki kıymet, ikincisi ise ölçü birimiydi. Kıymet esasına göre vergi, eşyanın belirlenmiş olan kıymeti üzerinden alınırdı. Böylece kıymeti yüksek olan emtiadan çok vergi, düşükten ise az vergi tahsil edilirdi. Diğer yandan ölçü birimi sisteminde ise vergi; emtianın ağırlığı, ölçüsü ve uzunluğu gibi niteliklere göre tayin edilirdi (Atan, 60-61). Bu bağlamda incelenen tarife defteri içerisinde de emtianın kıymeti ve ölçü birimi esas alınarak bir vergilendirmenin yapıldığını söylemek gerekir (Bkz. Ek 2. Tablo).

Tarife listesinde, iç ticarete konu olan emtianın her birinin kıyye, zira‘, top, çift, gibi ticarete kullanılan birimleri üzerinden değerleri ve alınacak gümrüğü gösterilmiştir. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki Osmanlı Devleti bu gümrük tarifesiyle uygulamada

birlik ve düzen sağlamaya çalışmıştır. Diyarbakır Gümrüğü'ne getirilecek ürünlerin ekseriyetinin kıymetleri üzerinden vergilendirilmesi yapılırken bazıları ise rayice bırakılmıştır. Rayice bırakılan ürünler ise o günkü şartlara bağlı olarak günlük değerleri üzerinden tespit ettirilmiş olan usul ve miktara göre vergilendirilmiştir.

Bu tarifede, vergilendirme işlemlerinde nakdî usulün ön plana çıktığı görülmektedir. Haddizatında çok olmamakla birlikte bazı ürünlerden aynı olarak vergi alınacağı da ifade edilmiştir. Mesela Kahve, Bağdat tarafından gelirse aynı cinsten 100 dirhemlik bir vergi; ancak bu ürün başka taraflardan gelirse altı kıyyesi yüz dirhem üzerinden alınmasına karar verilmiştir. Öte yandan Diyarbakır Gümrüğüne gelecek kıymetli taş ve incilerden rayiç ve kıymetine göre %5 oranında vergi alınacağı ifade edilmiştir. Ayrıca tüccarların Diyarbakır'dan çıkaracakları emtianın yük cinsinden vergi değerleri tespit edilmiştir (Bkz. Ek 2. Tablo).

Tablo 1: Tüccarların Diyarbakır'dan Çıkaracakları Emtianın Yük Cinsinden (Reftiye) Vergi Değerleri

Yükün Cinsi	Miktar	Vergi	Yükün Cinsi	Miktar	Vergi
Mahlûta-yı Haml Katır Yüğü	1 Adet	68	Mazı Haml Katır	1 Adet	25
Musul Eşyası Haml Katır Yüğü	1 Adet	68	Mazı Haml Deve	1 Adet	35
Mahlûta ve Musul Deve Yüğü	1 Adet	70	Penbe Haml Katır	1 Adet	25
Sabun Haml Deve Yüğü	1 Adet	45	Penbe Haml Deve	1 Adet	35
Sabun Haml Katır Yüğü	1 Adet	35	Penbe Haml Merkeb	1 Adet	17
Musul Eşyası Haml Merkeb	1 Adet	34	Sabun Haml Merkeb	1 Adet	23
Mahlûta Haml Merkeb	1 Adet	34	Mazı Haml Merkeb	1 Adet	17

(Kaynak: BOA, K.K.d., Defter No: 5249, s.19.)

İlgili tabloda görüldüğü üzere sabun, mazı, penbe (pamuk) gibi ürünler açık bir şekilde sınıflandırılmış olunmasına rağmen ticarete konu olacak diğer emtianın “eşya-yı mahlûta” şeklinde tasnif edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda yükler arasında bulunan eşyanın tespiti sorununu ortaya çıkartmıştır. Öte yandan her bir taşıma hayvanının taşıyacağı yük kapasitesi de farklılık gösterdiğinden yük (İşbilir, 2013: 46-47) bazında ticarete konu olacak eşyanın toplam miktarının tespit edilmesini güçleştirmiştir. Mesela odun için katır

yükünün yüksekliği üç, boyu altı karış iken eşek yükünün ise yüksekliği iki buçuk, boyu altı karıştır.

Deve yükü ise altı karış olarak ifade edilmiştir (Taşkın, 2008: 69). Ortalama bir deve yükünün ağırlığı 250 ile 300 kg arasında değişmektedir. Diğer yandan at ya da katırın yük taşıma kapasitesi 152 ile 162 kg arasındadır (Taşkın, 2005: 119). Böylece Osmanlı Devleti'nin vergi miktarını tayin ederken taşıma gücünü dikkate alınması yerinde bir tutum olmuştur. Keza mezkûr tabloya bakıldığında taşımacılıkta kullanılan hayvanların birim bazındaki güç kapasitelerinin verginin miktarını etkilediği görülecektir.

Bu bağlamda çeşitli malları taşıyan Musul yöresine ait bir deve yükünün adet bazında alınacak olan vergi miktarı 70 kuruş iken katır yükünün vergisi 38 kuruş olarak belirlenmiştir. Yine bir katır yükünün vergisi 68 kuruş olarak tahsil edilecekken merkeb yükünden 34 kuruş vergi alınacağı kararlaştırılmıştır. Taşıma kapasitenin yanı sıra eşyanın cinsi ve kıymeti de vergi miktarını tayin ettiğini söylemek gerekir. Bu minvalde sabun taşıyan 1 adet deve yükünden 45 kuruş vergi alınacağı tespit edilirken 1 Adet penbe (pamuk) deve yükünden ise 35 kuruş vergi talep edileceğine karar verilmiştir. En az verginin 17 kuruşla mazı ve penbe ürünlerini taşıyan merkep yükü üzerinden tahsil edilmesi uygun bulunmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti, klasik dönem iktisadi hayatının temel özelliklerinden biri olan müdahalecilik veya fiyatları kontrol altında tutma politikasını 19. yüzyılın ortalarına kadar devam ettirmiştir. Merkezîyetçi hâkimiyet anlayışının bir yansıması olarak ortaya çıkan bu iktisadi siyaset, iç ve dış ticaretin seyrini birinci derecede etkilemiştir. Bu bağlamda iç ticarete konu olacak malların alım-satım değerlerinin yanı sıra bu mallardan alınacak olan verginin miktarı da devlet tarafından tayin edilmiştir.

İncelenen bu araştırmada Osmanlı Devleti'nin iç ticarete dâhil olacak malların alım-satım değerlerini belirlemek ve mallardan alınacak vergi miktarını tespit etmek üzere hicri 1211-1215 (M. 1797-1800) yılları arasında bu tarifeyi yürürlüğe koyduğu anlaşılmıştır. Söz konusu tarife, İzmir, Halep, Bağdat ve hatta Memalik-i Mahrûsa-i Şâhâne'nin çeşitli şehirlerden Diyarbakır Gümrüğüne gelecek Müslim ve Gayrimüslim tüccarlara uygulanmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin Diyarbakır Gümrüğü'nde uygulanan gümrük muamelelerinde birlik ve iç piyasada malların alım-satım değerlerinde tutarlılık sağlamaya çalışmıştır. Böylece iktisadi kontrol

mekanizmalarının Osmanlı ticari yapılanma sisteminde büyük bir önem arz ettiği bir kez daha teyit edilmiştir.

Diyarbakır ve çevre ticaretine konu olan emtianın ekseriyetini dokuma ürünlerinin teşkil ettiği kanaatine varılmıştır. Bununla birlikte deri, maden, baharat ve günlük hayatta temel ihtiyaçları karşılamak üzere çeşitli alet ve edevatların ticaretteki yerini aldığı sonucuna varılmıştır. Bu tarifede, ticarete mevzu bahis olan her bir emtianın kıyye, zira⁶, top, çift, gibi ölçü birimlerine bağlı olarak bir kıymetlendirme ve vergilendirmeye tabi tutulduğu tespit edilmiştir. Tarife listesinde yer alan malların kıymeti ve cinsine göre tasnif edildiği, bilhassa malın kıymetinin vergi miktarının belirlenmesinde birinci derecede etkili olduğu anlaşılmıştır.

Öte yandan bazı ürünlerin alım-satım değerlerinin belirtilmediği rayice bırakıldığı görülmüştür. Bununla birlikte birtakım ürünlerinde tarifede yer aldığı görülmüş ancak bunların son yıllarda ticarete konu olmadığı neticesine ulaşılmıştır. Ayrıca Diyarbakır Gümrüğüne gelecek kıymetli taş ve incilerden rayiç ve kıymetine göre % 5 oranında bir vergi alınmıştır. Yine Diyarbakır tüccarlarının yük bazında taşıyacağı ticaret mallarından tahsil edilecek olan reftiye vergi miktarının tayin edilmesinde malın cinsi, kıymeti ve yük taşıyan hayvanın kapasitesinin de etkili olduğu görülmüştür.

Kaynakça

- TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA) K.K.d., Defter No: 5238; 5239; 5240; 5241; 5242; 5243; 5244; 5245; 5246; 5247; 5248; 5249; 5250; 5251; 5252; 5253; 5254; 5255, 5256; 5257; 5258; 5259; 5260; 5261; 5262; 5263; 5264; 5265; 5267; 5268.
- Atan, T. (Tarih?). *Türk Gümrük Tarihi 2*. Ankara: Ata Ofset Matbaacılık,
- Barkan, Ö. L. (1942). XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar. *Türk Tarih Vesikaları*. 1(5), 326-340.
- Barkan, Ö. L. (1970). XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri. *Belleten*, (XXXIV) 136.
- Bayraktar, H. (2004). *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti’nin İktisadi Vaziyeti*. Elazığ: Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No 8.
- Bizbirlik, A. (2002). “Osmanlı Devleti’nde Ticaret ve Üretime Dair Değerlendirilebilir Bir Kaynak: "Tereke Defterleri" ve Edirne Tereke Defterleri Üzerine Bir Deneme”. *Türkler*, 10, Ankara Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1357-1363.

- Bulut, M. (2012). Osmanlı Ekonomi Politikği'ne Yeniden Bir Bakış. *Bilig*, 62, 63-96.
- Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkın Bir Tetkik*. Ankara: TTK Basımevi.
- Fidan, M. (2019). Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1816 Tarihli Gümrük Tarife Defteri: Fransa Örneği. *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2*. İzmir: *İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları-1 Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları 1*. (Editör: Mustafa Öztürk Ayşe Değerli), 241-261.
- Fidan, M. (2018). Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Kullandığı 1862 Tarihli Gümrük Tarife Defteri: Amerika Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, (29) 1, 429-448.
- Fidan, M. (2017). Osmanlı İmparatorluğu İle Belçika Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri (1862). *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (18) 1, ICEBSS Özel Sayı, 287-309.
- Fidan, M. (2017). Osmanlı İmparatorluğu ile Almanya Devleti Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defteri (1862). *Akademik Bakış*, (10) 20, 265-298.
- Genç, M. (2014). *Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İşbilir, Ö. (2013). Yük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C 44, İstanbul: İSAM Yayıncılık, s. 46-47.
- Komisyon, (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Türe, İ. ve Kaynar, S. (Haz.). İstanbul: Seçil Ofset.
- Kurdakul, N. (1981). *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*. İstanbul: Döler Neşriyat.
- Kurdakul, N. (1985). Ticaret Antlaşmaları. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. C 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 666-667.
- Kütükoğlu, M. S. (2013). *Balta Limanına Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1980). Osmanlı Gümrük Kayıtları. *Osmanlı Araştırmaları I*. (Editörler: Halil İnalçık, Nejat Göyönc Heath W. Lowry), İstanbul, 219-234.
- Kütükoğlu M. S. (1996). Gümrük (Osmanlılarda gümrük). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul: İSAM Yayıncılık, 263-268.
- Özlu, Z. (2006). XVIII. ve XIX. yüzyılda Göynük'te Fiyatlar. *Bilig*, 39, 127-162.

- Öztürk, M. (1986). Türk-Fransız Ticaretinde 1816 Tarihli Gümrük Tarife Defteri. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 182-187.
- Öztürk, M. (2002). Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili. *Türkler Ansiklopedisi*, C 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1562-1573.
- Öztürk, M. (1991). Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili. *Bellekten*, (LV) 212, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1967). Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1, 36-53.
- Şahin, H. (2014). Klâsik Dönem Osmanlı Ekonomisinde İktisadi Kontrol Araçları. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 5 (10), 161-184.
- Şevket, P. (2017). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1987). Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan Sayı 43, 111-150.
- Tabakoğlu, A. (2012). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taşkın, Ü. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ.
- Taşkın, Ü. (2008). Osmanlı Devrinde Ortadoğu'da Kullanılan Ağırlık ve Hacim Ölçüsü Birimleri. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, V (2), Elazığ.

Ekler**Ek 1. Tablo** Tarife Defterinde Yer Alan Emtianın Alım-Satım Değerleri

Emtia	Birimi	Fiyatı (Kuruş)	Açıklama
İstanbul Yemenisi	1 Tob	30	Bu ürünün topu 60 ile 80 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
İstanbul Çit	1 Tob	20	Bu ürünün topu 30 ile 50 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Şam Yemeni	1 Tob	20	Bu ürünün topu 30 ile 40 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Haleb Mahrem Yemeni	1 Tob	20	Bu ürünün topu 30 ile 40 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Haleb Bayağı Çit	1 Tob	10	Bu ürünün topu 20 ile 30 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Haleb Çit	1 Tob	5	Bu ürünün topu 10 ile 15 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Havalı (?)	1 Çift	7,5	Bu ürünün çifti 15 ile 20 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
İpek İşleme Havalı	1 Aded	5	Bu ürünün âdeti 5 ile 10 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Menla İşlemeli Havalı	1 Aded	20	Bu ürünün âdeti 20 ile 30 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Hamam Takımı	1 Kat	20	Bu ürünün katı 20 ile 35 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Ağır Hamam Gömleği	1 Adet	80	Tanesi 80 ile 120 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Evsat Hamam Gömleği	1 Adet	40	Bu ürünün tanesi 40 ile 70 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Hafif Hamam Gömleği	1 Adet	20	Bu ürünün tanesi 20 ile 35 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Sade Hamam Gömleği	1 Adet	10	Bu ürünün tanesi 10 ile 17 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Frenk Atlas	1 ziraî	5	Bu ürün, 8 ile 10 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Haleb Atlas	1 ziraî	2,5	Bu ürün, 3 ile 5 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Sandal (Kumaş Türü)	1 ziraî	1,5	Bu ürün, 1,5 ile 2,5 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Çuka	1 ziraî	5	Bu ürün, 10 ile 25 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Safır Çubuklu Atlas	1 ziraî	10	-
Kebe (Keçe Kumaşı)	1 top	10	Bu ürünün topu 20 ile 30 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Kollu Kebe	1 Adet	5	Bu ürünün tanesi 15 ile 25 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Kolsuz Kebe	1 Adet	2,5	Bu ürünün tanesi 5 ile 15 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.

Kebe Şalvar	1 Adet	5	Bu ürünün âdeti 15 ile 30 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Harir	6 Kıyye	120	Bu ürünün altı kıyyesi 400 ile 550 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Çuka	1 Adet	100	Âdeti 200 ile 400 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Ankara Şalı	1 Tob	60	Bu ürünün topu 60 ile 100 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Şal	1 Tob	30	Bu ürünün topu bu kıymet üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Frenk Şalı	1 Tob	40	Bu ürünün topu bu kıymet üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Şaldan Yapılmış İçlik	1 Adet	10	Bu ürünün tanesi bu kıymet üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Ankara Şalıdan İçlik	1 Adet	15	Bu ürünün tanesi bu kıymet üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Meles Gömlek	1 Adet	10	Bu ürünün tanesi 13 ile 20 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Keten Gömlek	1 Adet	5	Bu ürünün tanesi 8 ile 13 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Meles (İnce Bir Kumaş)	1 Tob	20	Bu ürünün tanesi 25 ile 35 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Keten	6 Kıyye	10	6 kıyyesi, 20 ile 40 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Hafif Çıkılı Atlas	1 Zirai	5	Bu ürün, 5 ile 7 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Edna Kaput (Palto)	1 Adet	100	Tanesi, 100 ile 150 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Evsat Kaput (Palto)	1 Adet	200	Tanesi, 200 ile 250 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Âlâ Kaput (Palto)	1 Adet	300	Tanesi, 300 ile 400 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Çuka Tülbent	1 Adet	60	Tanesi, 60 ile 150 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Taklidi Tülbent	1 Adet	30	Bu ürünün tanesi 30 ile 90 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Taklidi Cübbe	1 Adet	15	Bu ürünün tanesi 30 ile 60 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Çuka Şalvar	1 Adet	30	Tanesi 80 ile 150 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Taklidi Şalvar	1 Adet	15	Bu ürünün tanesi 50 ile 80 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
İşleme Şalı	1 Tob	40	40 kuruş olarak belirlenen bu ürünün satışı nadirdir.
Frenk Çiti	1 Tob	40	Bu ürünün tanesi 50 ile 70 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
İstanbul Çitarisi	1 Zirai	2,5	Bu ürün, 3 ile 4 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.

Âlâ Mercan	1 Kıyye	200	Diyarbakır ve çevresinde satışı olmayıp Bağdat'ta götürülür.
İstanbul Kirpas (Keten)	1 Zirai	2,5	Bu ürün, 3 ile 4 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
İstanbul Şalı ve Pullu Kaftan	1 Zirai	60	Bu ürünün Diyarbakır ve çevresinde satışı olmayıp Bağdat'a götürülür.
Hafif Pullu Haftan (Pamuklu Elbise)		40	Bu ürünün Diyarbakır ve çevresinde satışı olmayıp Bağdat'a götürülür.
İstanbul Menla İşlemeli Dülbend	1 Tob	80	80 kuruş olarak belirlenen bu ürünün Diyarbakır ve çevresinde satışı olmayıp Bağdat'a götürülür.
Âlâ İstanbul Menla İşlemeli Bez	1 Tob	100	Bu ürünün Diyarbakır ve çevresinde satışı olmayıp Bağdat'a götürülür.
İpek İşlemeli	1 Tob	40	Bu ürünün topu, bu miktar üzerinden satılabilir.
Safir Kaplı Tavşan Kürk	1 Adet	5	Bu ürünün tanesi 5 ile 10 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Şam Alaca	1 Tob	10	Bu ürünün topu 20 ile 30 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Şam Çitari	1 Tob	15	Bu ürünün topu 25 ile 40 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Şam Kotonu	1 Tob	15	Bu ürünün topu 25 ile 50 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Şam Kirpas	1 Tob	10	Bu ürünün topu 20 ile 35 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Haleb Ladi Kuşağı	1 Adet	15	Bu ürünün âdeti 30 ile 40 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Haleb Kuşağı	1 Adet	5	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Safir Haleb Kuşağı	1 Adet	2,5	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Ağır Haleb Kotonu	1 Tob	15	Bu ürünün topu 20 ile 35 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Haleb Kotonu	1 Tob	7,5	Bu ürünün topu bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Haleb Alaca	1 Tob	6	Bu ürünün topu 15 ile 25 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Hafif Haleb Çiçekli	1 Tob	20	Bu ürünün topu 20 ile 30 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Haleb Evsat Çiçekli	1 Tob	40	Bu ürünün topu 40 ile 50 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Haleb Menla Ağır Çiçekli	1 Tob	60	Bu ürünün topu 60 ile 80 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Âlâ Menla Çiçekli	1 Tob	100	Topu 100 ile 130 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.

Şal	1 Adet	2,5	Bu ürünün topu 2,5 ile 5 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Basra Çarşafı	1 Adet	15	Halep tarafından gelir ise bu minval üzerinden vergi alınır. Ancak Bağdat tarafından gelirse kayıt işlemleri esnasında beş para vergi alınır.
Hind Poseli Hafif Çiçekli	1 Adet	40	Halep tarafından gelir ise bu minval üzerinden vergi alınır. Ancak Bağdat tarafından gelirse kayıt işlemleri esnasında beş para vergi alınır.
Hind Menla Çiçekli	1 Tob	60	Halep tarafından gelir ise bu minval üzerinden vergi alınır. Ancak Bağdat tarafından gelirse kayıt işlemleri esnasında beş para vergi alınır.
Hind Hafif Dizili Taka	1 Tob	100	Halep tarafından gelir ise bu minval üzerinden vergi alınır. Ancak Bağdat tarafından gelirse kayıt işlemleri esnasında beş para vergi alınır.
Hind Dizili Ağır Taka	1 Tob	200	Halep tarafından gelir ise bu minval üzerinden vergi alınır. Ancak Bağdat tarafından gelirse kayıt işlemleri esnasında beş para vergi alınır.
Haleb Sade (...)	1 Tob	7,5	Bu ürünün topu 7,5 ile 15 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Esb Keçesi	1 Adet	5	Bu ürünün âdeti 5 ile 15 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Keçe	1 Adet	2,5	Bu ürünün âdeti 2,5 ile 4 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Maraş Abası	1 Adet	2,5	Bu ürünün âdeti 7,5 ile 15 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Maraş Abası	1 Adet	5	Bu ürünün âdeti 10 ile 20 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir
Rusya Kebir Koton	1 Adet	15	Bu ürünün âdeti 15 ile 30 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir. Ancak iki seneden beri bu fiyattan satılmamıştır.
Rusya Safır Koton	1 Adet	10	Bu ürünün âdeti 10 ile 20 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir. Ancak iki seneden beri bu fiyattan satılmamıştır.
Rusya Hakir (Kumaş) Hani	1 Tob	20	Bu ürünün topu 20 ile 35 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Hama Küpesi	1 Adet	1,5	1,5 kuruş olarak belirlenen ürün, bu senelerde satışı yoktur.
Hama Abası	1 Adet	10	Bu ürünün tanesi 10 ile 35 kuruş

			arasında alınabilir ve satılabilir.
Hama Kuşağı	1 Adet	40	Bu ürünün tanesi 40 ile 50 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Safir Hama Kuşağı	1 Adet	20	Bu ürünün tanesi 20 ile 30 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Trablus Kuşağı	1 Adet	40	Bu ürünün tanesi 40 ile 50 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Safir Trablus Kuşağı	1 Adet	20	Bu ürünün tanesi 20 ile 30 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Mağribi Şal	1 Adet	5	Tanesi 7,5 ile 12,5 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Haleb Kumaşı Kuşak	1 Adet	5	5 kuruş olarak belirlenen bu ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Mısır Peşkiri	1 Adet	10	10 kuruş olarak belirlenen bu ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Acem Çiti	1 Adet	10	10 kuruş olarak belirlenen bu ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Çit	1 Tob	15	15 kuruş olarak belirlenen bu ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Acem Basma Çit	1 Tob	10	10 kuruş olarak belirlenen bu ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Ağır Basma Çit	1 Tob	20	20 kuruş olarak belirlenen bu ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Acem Kumaşı	1 Tob	20	20 kuruş olarak belirlenen bu ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Ağır Acem Kumaşı	1 Tob	30	30 kuruş olarak belirlenen bu ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Acem Zer-bafet	1 Tob	80	80 kuruş olarak belirlenen bu ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Donluk Şal	1 Tob	7,5	Bu ürünün bu senelerdeki satışı bu kadardır.
Ham Cam	1 Adet	100	100 kuruş olan bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.
Frengi	1 Adet	10	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.
Seccade	1 Adet	10	Bu ürünün tanesi 10 ile 30 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Kilim	1 Adet	20	20 kuruş olarak belirlenen bu ürün bu senelerde bazen gelir.
Kadife	1 Zirai	10	Bu ürün 10 ile 25 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Taklidi Kadife	1 Zirai	5	Bu ürün 5 ile 8 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Kadife Yasdık Takım	1 Adet	100	Tanesi, 100 ile 150 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Hafif Yasdık Kadife Takım	1 Adet	60	Bu ürünün tanesi 60 ile 90 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Hama Gömleği	1 Adet	20	20 kuruş olarak belirlenen bu

			ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Mardin Gömleği	1 Adet	15	15 kuruş olarak belirlenen bu ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Hama Peşkiri ve Sofra	1 Adet	40	Bu ürünün birkaç seneden beri satışı yoktur.
Hama Ağır Sofra ve Peşkiri	1 Adet	80	80 kuruş olarak belirlenen bu ürünün birkaç seneden beri satışı yoktur.
Mardinkârî Sofra ve Peşkir	1 Adet	20	20 kuruş olarak belirlenen bu ürünün birkaç seneden beri satışı yoktur.
Ağır Mardin Sofra Peşkiri	1 Adet	40	40 kuruş olarak belirlenen bu ürünün birkaç seneden beri satışı yoktur.
Mardin Peştamal	1 Çift	5	Bu ürünün çifti 10 ile 20 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Ağır Mardin Peştamal	1 Çift	10	Bu ürünün çifti 20 ile 35 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Mardin Bezi	1 Tob	1	Bu ürünün topu 12 kuruşa kadar alınabilir ve satılabilir.
Mardin Abası	1 Adet	2,5	Bu ürünün adet 20 kuruşa kadar alınabilir ve satılabilir.
Gergir Bezi	1 Tob	1	Bu ürünün topu 5 ile 8 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Çermik Bezi	1 Tob	1	Bu ürünün topu 6 kuruşa kadar alınabilir ve satılabilir.
Palu Bezi	1 Tob	1	Bu ürünün topu 6 kuruşa kadar alınabilir ve satılabilir.
Harput Bezi	1 Tob	1	Bu ürünün topu 6 kuruşa kadar alınabilir ve satılabilir.
Dağ Bezi	1 Tob	1	Bu ürünün topu 10 kuruşa kadar alınabilir ve satılabilir.
Hazar (?) Bezi	1 Tob	2,5	Bu ürünün topu 10 kuruşa kadar alınabilir ve satılabilir.
Ruha Bezi	1 Tob	2,5	Bu ürünün topu 12 kuruşa kadar alınabilir ve satılabilir.
Bağdat Abası	1 Adet	2,5	Bu ürünün âdeti 20 ile 40 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Şal Kirman	1 Adet	20	Bu ürünün âdeti 20 ile 35 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Bağdat Çar Kat Şalı	1 Adet	5	5 kuruş olan bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.
Şal Keşan	1 Adet	20	Bu ürünün âdeti 20 ile 25 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Taklid-i Şal Kirman	1 Adet	10	Bu ürünün âdeti 10 ile 15 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Bağdat Şalı	1 Adet	7,5	7,5 kuruş olan bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.

Keşan Bohça	1 Adet	7,5	Bu ürünün birkaç seneden beri satışı yoktur.
Bağdad Çini	1 Tob	10	Bu ürünün birkaç seneden beri satışı yoktur.
Bağdad Kotonu	1 Tob	15	Bu ürünün birkaç seneden beri satışı yoktur.
Ağır Puşi Kuşak	1 Adet	100	Bu ürünün birkaç seneden beri satışı yoktur.
Hafif Puşi Kuşak	1 Adet	50	Bu ürünün birkaç seneden beri satışı yoktur.
Musul Çiti	1 Tob	3,5	Bu ürünün topu 3,5 ile 8 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Musul Elvan Çiti	1 Tob	10	Bu ürünün topu 10 ile 15 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Yün	6 Kıyye	12,5	12,5 kuruş olarak belirlenen bu ürünün altı kıyyesi 20 ile 35 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir. Birkaç seneden beri satışı yoktur.
Musul Hânî	1 Tob	1,5	Bu ürünün topu 3 kuruşa kadar alınabilir ve satılabilir.
İngiliz Çiti	1 Tob	40	Bu ürünün topu bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
İngiliz Kebir Kuşak	1 Adet	60	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
İngiliz Evsat Kuşak	1 Adet	30	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
İngiliz Kuşak	1 Adet	15	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
İngiliz Menla Kuşağı	1 Adet	100	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Tokad Çiti	1 Tob	10	Bu ürünün topu 12 ile 15 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Tokad Şekeri	1 Tob	2,5	Bu ürün 5 kuruşa alınabilir ve satılabilir.
Tokad Bakır	6 Kıyye	12,5	Bu ürün 30 ile 40 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Tokad Gülle Bakır	6 Kıyye	6,5	Bu ürün 25 ile 35 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Hafif Makara	1 Adet	4	Bu ürünün tanesi 4 ile 10 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Hadde (Çubuk/Levha)	1 ziraî	5	Bu ürün, 8 ile 10 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Temur Kupadan Küpe	1 Adet	10	-
Kehriba Tespih	1 Adet	10	Bu ürünün tanesi 10 ile 18 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Alâ Kehribar Tespih	1 Adet	15	Bu ürünün tanesi 20 ile 30 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Mercan Tespih	1 Adet	20	20 kuruş olarak belirlenen bu

			ürünün satışı nadirdir.
Âlâ Mercan Tespih	1 Adet	40	40 kuruş olarak belirlenen bu ürünün satışı nadirdir.
Âlâ Mercan	1 Kıyye	200	Diyarbakır ve çevresinde satışı olmayıp Bağdat'ta götürülür.
Kaplı Tavşan Kürk	1 Adet	10	Tanesi 20 ile 30 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Safir Kaplı Tavşan Kürk	1 Adet	5	Bu ürünün tanesi 5 ile 10 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Çıplak Merat Sanduka	1 Adet	30	Bu ürünün topu 30 ile 60 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Sini	6 Kıyye	30	6 kıyyesi 30 ile 45 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Bakır	6 Kıyye	4	6 kıyyesi 5 ile 10 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Fulad (Çelik)	6 Kıyye	2,5	6 kıyyesi, 5 ile 10 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Kütahya Fincanı	1 Adet	1,5	Bu ürünün tanesi bu miktar üzerinden belirlenir.
Kükürt	6 Kıyye	2,5	6 kıyyesi 2,5 ile 4 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Sac	6 Kıyye	2,5	6 kıyyesi 2,5 ile 4 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Kalay	6 Kıyye	10	-
Karanfil	6 Kıyye	30	Bu ürünün altı kıyyesi bu miktar üzerinden belirlenir.
Zencefil	6 Kıyye	12,5	Bu ürünün altı kıyyesi bu miktar üzerinden belirlenir.
Biber	6 Kıyye	20	Bu ürünün altı kıyyesi bu miktar üzerinden belirlenir.
Baharat	6 Kıyye	20	Bu ürünün altı kıyyesi bu miktar üzerinden belirlenir.
Şeker	6 Kıyye	20	20 kuruş olarak belirlenen bu üründen nakden alınacaksa bu miktarda vergi alınır ancak cinsin alınacaksa altı kıyyesine 100 dirhem alınır.
Nebat	6 Kıyye	30	30 kuruş olarak belirlenen bu üründen nakden alınacaksa bu miktarda vergi alınır ancak cinsin alınacaksa altı kıyyesine 100 dirhem alınır.
Tarçın	6 Kıyye	10	10 kuruş olarak belirlenen bu üründen nakden alınacaksa bu miktarda vergi alınır ancak cinsin alınacaksa altı kıyyesine 100 dirhem alınır.
Kakule	1 Kıyye	20	20 kuruş olarak belirlenen bu üründen nakden alınacaksa bu

			miktarda vergi alınır ancak cinsen alınacaksa altı kıyyesine 100 dirhem alınır.
Çivid	6 Kıyye	80	6 kıyyesi 400 ile 600 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Kebir Cezayir Feskağıd	1 Adet	40	Tanesi 120 ile 160 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Safir Cezayir Feskağıd	1 Adet	20	Tanesi 30 ile 60 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Bükme Miskal	1 Adet	20	Bu ürünün tanesi 20 ile 40 para arasında alınabilir ve satılabilir.
İstanbul Bükmesi Miskal	1 Adet	1,5	Bu ürünün tanesi bu miktar üzerinden belirlenir.
Sim Pul Miskal	1 Adet	2,5	Bu ürünün tanesi bu miktar üzerinden belirlenir.
Bakır Pul Miskal	1 Adet	20	Bu ürünün tanesi bu miktar üzerinden belirlenir.
İğne Post	1 Adet	40	40 kuruş olarak belirlenen bu ürünün satışı nadirdir.
Çiftkırın Kutu	1 Adet	2,5	1 kıyyesi 5 ile 7,5 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Kebir Merdane	1 Adet	10	10 kuruş olarak belirlenen ürün, bu senelerde satışı yoktur.
Hama Küpesi	1 Adet	1,5	1,5 kuruş olarak belirlenen ürün, bu senelerde satışı yoktur.
Kehreba (Yapıştırıcı)	1 Kıyye	30	1 kıyyesi 30 ile 50 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Zafran	1 Kıyye	30	Bu ürünün bir kıyyesi 30 ile 50 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir. Ürün nadiren gelir.
İznik Fincan	1 Adet	2,5	2,5 kuruş olan bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.
Beladir Cam (Süs Eşyası)	1 adet	2,5	2,5 kuruş olan bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.
Ham Cam	1 Adet	100	100 kuruş olan bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.
Kâse, Tabak, Fincan Cam	1 Adet	500	-
Zilikon	6 Kıyye	65	Bu ürünün altı kıyyesi bu miktar üzerinden belirlenir.
Mızrak Tülü	1 Kıyye	10	10 kuruş olarak belirlenen bu ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Mızrak Camı	1 Adet	15	15 kuruş olarak belirlenen bu ürünün bu senelerde satışı yoktur.
Kilid	1 Adet	2,5	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.
Çakmak	1 Adet	2,5	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.

Tüfenk Demiri	1 Adet	20	Bu ürünün tanesi 20 ile 40 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir. Ekserisi Bağdat'a götürülür.
Tüfenk	1 Adet	40	40 kuruş olarak belirlenen bu ürünün tanesi 40 ile 100 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir. Ekserisi Bağdat'a götürülür.
Âlâ Piştov	1 Adet	50	50 kuruş olarak belirlenen bu ürünün tanesi 50 ile 100 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir. Ürünün ekserisi Erzurum'dan bazen de İstanbul'dan gelir.
Bakır Tas	1 Adet	1	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.
Kebir Fener	1 Adet	20	Tanesi 10 ile 20 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir. Bazen gelir.
Evsat Fener	1 Adet	5	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.
Bakır Leğen İbrik	1 Adet	10	Tanesi 10 ile 20 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Boncuk	6 Kıyye	5	5 kuruş olarak belirlenen bu ürün Bağdat'ta gider.
Şamdan	6 Kıyye	30	Bu ürünün altı kıyyesi bu miktar üzerinden belirlenir.
Enfiye Kutusu Kâğıdı	1 Adet	2,5	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.
Mineli Enfiye Kutusu	1 Adet	2,5	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden belirlenir.
Kaplan Postu	1 Adet	5	Bu ürünün birkaç seneden beri satışı yoktur.
Sevati (?) Derisi	1 Adet	2,5	Bu ürünün âdeti 2,5 ile 7 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Sansar Derisi	1 Adet	2,5	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Balık (...) Kabza	1 Adet	10	Bu ürünün âdeti 10 ile 20 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Evsat Kehreba İmame	1 Adet	100	Âdeti bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Evsat Kehreba Ağızlık	1 Adet	7,5	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Asfur	6 Kıyye	7,5	6 kıyyesi 7,5 ile 15 kuruş arasında alınabilir ve satılabilir.
Zarf Takımı	1 Adet	10	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Saat	1 Adet	100	Ürünün Bağdat'a götürülür ise Diyarbakır'da bu fiyata satılır.
Hafif Saat	1 Adet	60	Ürünün Bağdat'a götürülür ise Diyarbakır'da bu fiyata satılır.

Kahve	6 Kıyye	100 Dirhem Ayniden	Kahve, Bağdat tarafından gelir ise bu fiyat üzerinden vergi alınır. Başka taraflardan gelirse altı kıyyesi yüz dirhem cins alınır.
Tenbakû	6 Kıyye	50 Dirhem Ayniden	Tenbakû, Bağdat tarafından gelir ise bu fiyat üzerinden vergi alınır. Başka taraflardan gelirse altı kıyyesi yüz yirmi dirhem cins alınır.
Diyarbakır Bakır	6 Kıyye	-	-
Altın Miskal	1 Adet	20	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.
Gümüş	1 Adet	20	Bu ürünün âdeti bu miktar üzerinden alınabilir ve satılabilir.

Ek 2.Tablo Tarife Defterinde Bulunan Emtianın Vergi Dilimleri

Emtia	Birim	Fiyat (Kuruş)	Vergi (Kuruş)	Emtia	Birim	Fiyatı (Kuruş)	Vergi (Kuruş)
İstanbul Yemenisi	1 Tob	30	12	Keten	6 Kıyye	10	20
İstanbul Çit	1 Tob	20	1	Hafif Çıkılı Atlas	1 Zirai	5	10
Şam Yemeni	1 Tob	20	1	Edna Kaput (Palto)	1 Adet	100	5
Haleb Mahrem Yemeni	1 Tob	20	1	Evsat Kaput (Palto)	1 Adet	200	10
Haleb Bayağı Çit	1 Tob	10	20	Âlâ Kaput (Palto)	1 Adet	300	15
Haleb Çit	1 Tob	5	10	Çuka Tülbent	1 Adet	60	3
Havalı (?)	1 Çift	7,5	15	Taklidi Tülbent	1 Adet	30	1,5
İpek İşleme Havalı	1 Aded	5	10	Taklidi Cübbe	1 Adet	15	30
Menla İşlemeli Havalı	1 Aded	20	1	Çuka Şalvar	1 Adet	30	1,5
Hamam Takımı	1 Kat	20	1	Taklidi Şalvar	1 Adet	15	3
Ağır Hamam Gömleği	1 Adet	80	4	İşleme Şalı	1 Tob	40	2
Evsat Hamam Gömleği	1 Adet	40	2	Frenk Çiti	1 Tob	40	2

Hafif Hamam Gömleği	1 Adet	20	1	İstanbul Çitarisi	1 Ziraî	2,5	5
Sade Hamam Gömleği	1 Adet	10	20	Âlâ Mercan	1 Kıyye	200	10
Frenk Atlas	1 ziraî	5	10	İstanbul Kirpas (Keten)	1 Zirai	2,5	5
Haleb Atlas	1 ziraî	2,5	5	İstanbul Şalı ve Pullu Kaftan	1 Zirai	60	3
Sandal (Kumaş Türü)	1 ziraî	1,5	3	Hafif Pullu Haftan (Pamuklu Elbise)	1 Zirai	40	2
Çuka	1 ziraî	5	10	İstanbul Menla İşlemeli Dülbind	1 Tob	80	4
Safir Çubuklu Atlas	1 ziraî	10	20	Âlâ İstanbul Menla İşlemeli Bez	1 Tob	100	5
Kebe (Keçe Kumaşı)	1 top	10	20	İpek İşlemeli	1 Tob	40	2
Kollu Kebe	1 Adet	5	10	Safir Kaplı Tavşan Kürk	1 Adet	5	10
Kolsuz Kebe	1 Adet	2,5	5	Şam Alaca	1 Tob	10	20
Kebe Şalvar	1 Adet	5	10	Şam Çitari	1 Tob	15	30
Harir	6 Kıyye	120	6	Şam Kotonu	1 Tob	15	30
Çuka	1 Adet	100	5	Şam Kirpas	1 Tob	10	20
Ankara Şalı	1 Tob	60	3	Haleb Ladi Kuşağı	1 Adet	15	30
Şal	1 Tob	30	1,5	Haleb Kuşağı	1 Adet	5	10
Frenk Şalı	1 Tob	40	2	Safir Haleb Kuşağı	1 Adet	2,5	5
Şaldan Yapılmış İçlik	1 Adet	10	20	Ağır Haleb Kotonu	1 Tob	15	30
Ankara Şalından İçlik	1 Adet	15	30	Haleb Kotonu	1 Tob	7,5	15
Meles Gömlek	1 Adet	10	20	Haleb Alaca	1 Tob	6	12
Keten Gömlek	1 Adet	5	10	Kadife Yasdik Takım	1 Adet	100	5

Meles (İnce Bir Kumaş)	1 Tob	20	1	Hafif Yasdik Kadife Takım	1 Adet	60	3
Hafif Haleb Çiçekli	1 Tob	20	40	Hama Gömleği	1 Adet	20	40
Haleb Evsat Çiçekli	1 Tob	40	2	Mardin Gömleği	1 Adet	15	30
Haleb Menla Ağır Çiçekli	1 Tob	60	3	Hama Peşkiri ve Sofra	1 Adet	40	2
Âla Menla Çiçekli	1 Tob	100	5	Hama Ağır Sofra ve Peşkiri	1 Adet	80	4
Şal	1 Adet	2,5	5	Mardinkârî Sofra ve Peşkir	1 Adet	20	1
Basra Çarşafı	1 Adet	15	30	Ağır Mardin Sofra Peşkiri	1 Adet	40	2
Hind Poseli Hafif Çiçekli	1 Adet	40	2	Mardin Peştamal	1 Çift	5	10
Hind Menla Çiçekli	1 Tob	60	3	Ağır Mardin Peştamal	1 Çift	10	20
Hind Hafif Dizili Taka	1 Tob	100	5	Mardin Bezi	1 Tob	1	2
Hind Dizili Ağır Taka	1 Tob	200	10	Mardin Abası	1 Adet	2,5	5
Haleb Sade (...)	1 Tob	7,5	15	Gergir Bezi	1 Tob	1	2
Esb Keçesi	1 Adet	5	10	Çermik Bezi	1 Tob	1	2
Keçe	1 Adet	2,5	5	Palu Bezi	1 Tob	1	2
Maraş Abası	1 Adet	2,5	5	Harput Bezi	1 Tob	1	2
Maraş Abası	1 Adet	5	10	Dağ Bezi	1 Tob	1	2
Rusya Kebir Koton	1 Adet	15	30	Hazar (?) Bezi	1 Tob	2,5	5
Rusya Safir Koton	1 Adet	10	20	Ruha Bezi	1 Tob	2,5	5
Rusya Hakir (Kumaş) Hani	1 Tob	20	1	Bağdad Abası	1 Adet	2,5	5
Hama Kûpesi	1 Adet	1,5	3	Şal Kirman	1 Adet	20	40
Hama Abası	1 Adet	10	20	Bağdat Çar Kat Şalı	1 Adet	5	10
Hama Kuşağı	1 Adet	40	2	Şal Keşan	1 Adet	20	1

Safir Hama Kuşağı	1 Adet	20	1	Taklid-i Şal Kirman	1 Adet	10	20
Trablus Kuşağı	1 Adet	40	2	Bağdad Şalı	1 Adet	7,5	15
Safir Trablus Kuşağı	1 Adet	20	1	Keşan Bohça	1 Adet	7,5	15
Mağribi Şal	1 Adet	5	10	Bağdad Çini	1 Tob	10	20
Haleb Kumaşı Kuşak	1 Adet	5	10	Bağdad Kotonu	1 Tob	15	30
Mısır Peşkiri	1 Adet	10	20	Ağır Puşi Kuşak	1 Adet	100	5
Acem Çiti	1 Adet	10	2	Hafif Puşi Kuşak	1 Adet	50	2,5
Çit	1 Tob	15	30	Musul Çiti	1 Tob	3,5	7
Acem Basma Çit	1 Tob	10	20	Musul Elvan Çiti	1 Tob	10	20
Ağır Basma Çit	1 Tob	20	1	Yün	6 Kıyye	12,5	25
Acem Kumaşı	1 Tob	20	1	Musul Hânî	1 Tob	1,5	3
Ağır Acem Kumaşı	1 Tob	30	1,5	İngiliz Çiti	1 Tob	40	2
Acem Zer-bafet	1 Tob	80	4	İngiliz Kebir Kuşak	1 Adet	60	3
Donluk Şal	1 Tob	7,5	15	İngiliz Evsat Kuşak	1 Adet	30	1,5
Ham Cam	1 Adet	100	5	İngiliz Kuşak	1 Adet	15	30
Frengi	1 Adet	10	20	İngiliz Menla Kuşağı	1 Adet	100	5
Seccade	1 Adet	10	20	Taklidi Kadife	1 Zirai	5	10
Kilim	1 Adet	20	1	Tokad Çiti	1 Tob	10	20
Kadife	1 Zirai	10	20	Tokad Şekeri	1 Tob	2,5	5
Bakır	6 Kıyye	4	2	Tokad Bakır	6 Kıyye	12,5	25
Fulad (Çelik)	6 Kıyye	2,5	5	Tokad Gülle Bakır	6 Kıyye	6,5	13
Kütahya Fincanı	1 Adet	1,5	3	Hafif Makara	1 Adet	4	8
Kükürt	6 Kıyye	2,5	5	Taklid-i Safir Feskağıd	1 Adet	10	20
Sac	6 Kıyye	2,5	5	Temur Kupadan Küpe	1 Adet	10	20
Kalay	6 Kıyye	10	20	Keçribah Tespih	1 Adet	10	20

Karanfil	6 Kıyye	30	1,5	Âlâ Kehribar Tespîh	1 Adet	15	30
Zencefil	6 Kıyye	12,5	25	Mercan Tespîh	1 Adet	20	1
Biber	6 Kıyye	20	1	Âlâ Mercan Tespîh	1 Adet	40	2
Baharat	6 Kıyye	20	1	Âlâ Mercan	1 Kıyye	200	10
Şeker	6 Kıyye	20	1	Kaplı Tavşan Kürk	1 Adet	10	20
Nebat	6 Kıyye	30	1,5	Safir Kaplı Tavşan Kürk	1 Adet	5	10
Tarçın	6 Kıyye	10	20	Çıplak Merat Sanduka	1 Adet	30	60
Kakule	1 Kıyye	20	1	Sini	6 Kıyye	30	60
Çivid	6 Kıyye	80	4	Zilikon	6 Kıyye	60	120
Kebir Cezayir Feskağd	1 Adet	40	2	Mızrak Tülü	1 Kıyye	10	20
Safir Cezayir Feskağd	1 Adet	20	1	Mızrak Camı	1 Adet	15	30
Bükme Miskal	1 Adet	20	1	Kilid	1 Adet	2,5	5
İstanbul Bükmesi Miskal	1 Adet	1,5	2,5	Çakmak	1 Adet	2,5	5
Sim Pul Miskal	1 Adet	2,5	5	Tüfenk Demiri	1 Adet	20	10
Bakır Pul Miskal	1 Adet	20	1	Tüfenk	1 Adet	40	2
İğne Post	1 Adet	40	2	Âlâ Piştov	1 Adet	50	100
Çiftkiran Kutu	1 Adet	2,5	5	Bakır Tas	1 Adet	1	2
Kebir Merdane	1 Adet	10	20	Kebir Fener	1 Adet	20	10
Hama Küpesi	1 Adet	1,5	3	Evsat Fener	1 Adet	5	10
Kehreba (Yapıştırıcı)	1 Kıyye	30	1,5	Bakır Leğen İbrik	1 Adet	10	20
Zafran	1 Kıyye	30	1,5	Boncuk	6 Kıyye	5	10
İznik Fincan	1 Adet	2,5	5	Şamdan	6 Kıyye	30	1,5
Beladir Cam (Süs Eşyası)	1 adet	2,5	5	Enfiye Kutusu Kâğıdı	1 Adet	2,5	5

Ham Cam	1 Adet	100	5	Mineli Enfiye Kutusu	1 Adet	2,5	5
Kâse, Tabak, Fincan Cam	1 Adet	50	25	Kaplan Postu	1 Adet	5	10
Ebru Kebir	1 Adet	5	10	Tilki Derisi	1 Adet	1	2
Safir Ebru	1 Adet	2,5	5	Sevati (?) Derisi	1 Adet	2,5	5
Diyarbakır Bakır	6 Kıyye	-	6	Sansar Derisi	1 Adet	2,5	5
Altın Miskal	1 Adet	20	1	Ala Kehreba İmame	1 Adet	150	7,5
Frenk Çivid	6 Kıyye	40	2	Ağır Kehreba Ağzlık	1 Adet	10	20
Piştov	1 Adet	20	1	Evsat Kehreba Ağzlık	1 Adet	7,5	15
Safir Merdane	1 Adet	2,5	5	Edna Kehreba Ağzlık	1 Adet	5	10
Gümüş	1 Adet	20	1	Balık (...) Kabza	1 Adet	10	20
Zarf Takımı	1 Adet	10	20	Evsat Kehreba İmame	1 Adet	100	5
Saat	1 Adet	100	5	Evsat Kehreba Ağzlık	1 Adet	7,5	2,5
Hafif Saat	1 Adet	60	3	Asfur	6 Kıyye	7,5	15
Kahve	6 Kıyye	100 Dirhem Ayniden		Tenbakû	6 Kıyye	50 Dirhem Ayniden	

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 141-162
ISSN: 1302-6879

Osmanlı Devrinde Mahmudî (Hoşab) Beyliği* Mahmudî (Hosab) Principality in the Ottoman Period

• Yağmur ŞEN * Rahmi TEKİN **

*Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Van/Türkiye
Phd Student, Van Yüzüncü Yıl University, Social Sciences Institute, Department of History, Van/ Turkey
zmsen@gmail.com
ORCID: 0000/0001-6071-0432

**Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van/Türkiye
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History, Van / Turkey
rahmitekin65@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2175-7315

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

11/09/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

02/12/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

31/12/2020

Atrf: Şen, Y. & Tekin, R. (2020). Osmanlı Devrinde Mahmudî (Hoşab) Beyliği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 141-162

Citation: Şen, Y. & Tekin, R. (2020). Mahmudî (Hosab) Principality in the Ottoman Period. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 141-162

Öz

Hoşab, Van Gölü'nün güneydoğusunda kurulmuş bir nahiyedir. Cumhuriyet döneminde adı Güzelsu olarak değiştirilmiştir. Van-İran yolu üzerinde yer alması buranın önemini artırmaktadır. Günümüzde idarî bakımdan fazla gelişmeyen bir beldedir. I. Selim (Yavuz) (1512-1520), Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da birliği 1514'teki Çaldıran Savaşıyla kurmaya çalışmıştır. Fakat bu birlik, oğlu I. Süleyman (Kanuni) (1520-1566)'ın 1548'de gerçekleştirdiği II. İran Seferi'yle sağlanabilmiştir. Bu sırada bazı mahallî beylikler Osmanlı Devleti'ne tâbi olmuştur. Bu beyler, Van ve Diyarbekir eyaletlerine bağlanıp buldukları yerleri birer sancak merkezi olarak yönetmişlerdir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti'ne tâbi olan Mahmudî Beyliği, Safevîlerle yapılan savaşlarda büyük yararlıklar göstermiştir. XVI. yüzyıla kadar Yezidî olan bu aşiret daha sonra ehl-i sünnet mezhebini kabul ederek Sünnî-Şafiî mezhebini benimsemiştir. 1829 yılında Müküs Beyi Han Mahmud tarafından beyliğin merkezi olan Hoşap Kalesi, bölgedeki bazı beylerin desteğiyle kanlı bir askeri harekât sonucunda ele geçirilmiş ve Mahmudî Beyliği tarih sahnesinden kaldırılmıştır. Böylece, Han Mahmud, bölgenin en güçlü şahsiyetlerinden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hoşab, Mahmudî Beyliği, Osmanlı, Safevî

*Bu makale Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen, danışmanlığını Doç. Dr. Rahmi TEKİN'in yürüttüğü *Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Mahmudî (Hoşab) Beyliği* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş olup Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SYL-2017-5950 kodlu proje ile mali olarak desteklenmiştir.

Abstract

Hosab is a sub-district located in the southeast of Lake Van. In the Republican period, it was renamed as Güzelsu. The fact that it is located on the road of Van-Iran increases its importance. Today it is a town that does not develop much in administrative terms. Selim I (Yavuz) (1512-1520) tried to establish the union in Eastern and Southeastern Anatolia with the Çaldıran War in 1514. However, this union was held by his son Süleyman (Kanuni) (1520-1566) in 1548. It was achieved with the Iran Campaign. In the meantime, some local principalities were subject to the Ottoman Empire. These principalities were connected to the provinces of Van and Diyarbakir and managed their places as a sanjak center. Mahmudî Principality, which was subject to the Ottoman Empire after 1548, showed great benefits in the war with the Safavids. This tribe which was Yezidî until the 16th century, later became Sunni- Shafî'i by accepting the sect-al-Sunnah sect. Hoşap Castle, which was the center of the principality by Müküs Bey Han Mahmud in 1829, was captured as a result of a bloody military operation with the support of some lords in the region, and the Mahmudî Principality was removed from the stage of history. Thus, Khan Mahmud became one of the most powerful figures in the region.

Keywords: Hosab, Mahmudî Principality, Ottoman, Safavids

Giriş

Mahmudî Beyliği'nin Coğrafi Dağılımı ve Tarihsel Süreci

Osmanlı Devleti zamanında Mahmudî Beyliğinin merkezi olan Hoşab (Güzelsu) adını içinden geçen akarsudan alır (Evliya Çelebi, 2012: 207)'de bu ismin kalenin dibinden akan sudan alındığını söyleyip Hoşab'ın eski adının Erçek-i Bâlâ olduğunu belirtmiştir. Güneyinde Hakkâri, doğusunda Başkale, batısında Çatak ve Gevaş, kuzeyinde Van (Merkez), Özalp ve Saray ilçeleriyle çevrilidir. Van'a 60 km uzaklıktadır.

Hoşab yöresi, Kuh, Başet, Kapir Dağları ve Norduz Yaylası'nın bir kısmı ile çevrili geniş düzlüklerden oluşur. Arazi genelde çıplak olup orman yok denecek kadar azdır. Ortaçağ coğrafyacılarına göre, bölge dördüncü iklimde yer almaktadır. İslâm coğrafyacılarına göre dünya yedi iklim anlayışına göre değerlendirilmektedir. Dördüncü iklimde bölgenin çoğu kesimleri soğuk ve kurudur. Uzun kışlar ve kısa yazlara karşılık gelir. (Kazvinî, 1993: 103). Halkın temel geçim kaynağı tarım, hayvancılık ve ticarettir.

Hoşab'ın adını gündemde tutan tarihî kalesi olmuştur. Sahip olduğu tarihî eserler onun turizm potansiyelini arttırmakta, fakat yeterince değerlendirilememektedir (Top, 1998: 3). Hoşab, İran sınırında olduğu için Osmanlı Devleti'nin hem Doğu'ya açılan kapısı hem de Doğu sınırının kilit noktası durumundaydı (Kılıç, 2012: 94). Ayrıca Doğu'da Van, Kuzeyde Kars da devletin iki önemli siperi

olduğundan dolayı bölge topografik olarak önemli bir nokta sayılırdı (Millingen, 1998:110).

Van ve çevresinde ilk yerleşim belirtileri M.Ö. 4000 yıllarına kadar gitmektedir. Tilkitepe Höyüğü, Dilkaya Höyüğü ve Ernis Mezarlıklarında yapılan kazılardan elde edilen bulgular, Kalkolitik, Bronz ve Demir devrinden süre gelen kültürlerin varlığını göstermektedir (Talay, 1988: 15).

M.Ö. 4000 yıllarından itibaren Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu Bölgesi'ne Hurriler adında büyük kavimler göç etmiştir. Hititler de M.Ö. 3000 sonlarında Anadolu'ya göç ederek, M.Ö.2000 yıllarında Orta Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bu yıllarda bölgede bir *Hurri Hâkimiyeti* mevcuttur. Fakat M.Ö. XIII. yüzyılda bu hâkimiyetin otoritesi zayıflayarak beyliklere bölünmüştür. Bunun üzerine Asur kralları bölünen bu beylikleri hâkimiyetleri altına almak istemiştir. Bundan dolayı Urartular ile Asurlular arasında ciddi anlamda mücadeleler olmuştur (Erzen, 1992: 16).

M.Ö. IX. yüzyıla kadar süren bu mücadele sonunda Asurlular bölgeyi, sahip olduğu coğrafi şartların zorluğu nedeniyle hâkimiyetleri altına alamamış ve Urartu Kralı I. Sardur, aynı yılda Urartu Devleti'ni kurmuştur. Devletin başkenti olarak da Tuşpa'yı yani bugünkü Van'ı yapmıştır (Kılıç, 1997: 3).

Van Gölü'nün Doğu kıyısında kurulan Tuşpa, tarih öncesi çağlardan XX. yüzyıl başlarına kadar birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu uygarlıklardan en önemlisi Urartulardır. Urartular, yaklaşık üç yüz yıl boyunca Doğu Anadolu Bölgesi, Kuzeybatı İran ve Aras Havzasında etkili olmuşlardır. Bölgedeki hâkimiyetleri M.Ö. VI. Yüzyıla kadar sürmüştür. Hemen ardından bölgeyi İskitler ele geçirmişlerdir (Kılıç, 1997: 4).

İskitlerden sonra bölge sırasıyla Med, Pers ve Büyük İskender ile onun generallerinden Selevkius, Roma, Part ve Bizansların siyasî hâkimiyetleri altına girmiştir. Daha sonra M.S. II. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar bölgede Sâsânî varlığı görülmüştür. 625'de ise Hazarlar bölgeye intikal etmişlerdir. İslâm ordularıyla aralarında çıkan mücadele Hazarların Müslüman olmasıyla son bulmuştur (Kılıç, 2008: 20).

1. Osmanlı Öncesi Van Gölü Havzasının Siyasî Durumu

625 yılında Hazar Türkleri Orta Asya'dan bölgeye hareket edince İslâm orduları ile aralarında sürekli bir çekişme başlamıştır. 640 yılında Hz. Ömer'in komutanlarından İyâz bin Gânem tarafından bölge fethedilmiş ve İslâm Devleti sınırları içerisine dâhil edilmiştir (İbn-i Nuh, 2003: 38). Böylece bölge ilk defa İslâm ile tanışmıştır. Ancak

bölgenin kalıcı olarak fethi Hz. Osman zamanında Habib b. Mesleme komutasında gerçekleşmiştir (Tekin, 2000: 28).

VIII. yüzyıl sonlarında Hazar Türkleri İslâmiyeti kabul etmeye başlamışlardır. Bölgede din, ilim ve sanat olarak bir Abbâsî idaresi kurulmuştur. Bu durum Abbâsî- Bizans, Abbâsî- Ermeni mücadelelerinin başlamasına sebep olmuştur. 852 yılında Abbasiler tarafından fethedilen bölgede Ermeni prensleri idam edilmiştir (Kılıç, 1997:5).

IX. yüzyılda bölgede yerli Ermeni sülaleler, hâkim devlet olarak Abbasilere bağlı yarı bağımsız şekilde yaşamışlardır. Vaspurakan Krallığı buna örnektir. Bölge, uzun süre Vaspurakan'ın Ermeni Arzruni krallığının elinde kalmıştır (Andreasyan, 1966: 198). Vaspurakan: Coğrafi olarak Ararat Dağı'nın güney yamaçlarından Van Gölü, Azerbaycan ve el- Cibal arasındaki bölgeyi kapsamaktadır. Bu bölge 591 yılında Bizans- Sâsânî savaşı sonucunda Sâsânîlere kalan ve Sâsânîlere ait toprakları ifade edip Ermeni hanedanının hâkim olduğu bir yerdir.

X. yüzyılda Sacid Hanedanlığı, Mervaniler ve Bizanslılar bölgeye hâkim olmuşlardır. XI. yüzyılın başlarına kadar Bizanslılar yönetmeye devam etmişlerdir.

XI. yüzyıla kadar Van ve çevresi birçok farklı gücün eline geçmiş fakat bu güçlerin hiçbiri burada uzun süreli hâkimiyet kuramamıştı. Buhara civarında yaşayan Selçuklular, Karahanlı ve Gaznelilerin baskılarına dayanamayarak kendilerine yeni bir yurt edinme ihtiyacı duymuşlardır. Çağrı Bey, 1018 yılında üç bin kişilik bir orduyla Doğu Anadolu'ya öncelikle keşif amaçlı gitmiştir (Yinanç, 1944: 36). Çağrı Bey'in Anadolu seferine çıkış tarihi kaynaklarda 1015, 1016, 1018, 1021 şeklinde farklılıklar arz etmektedir. Biz burada 1018 tarihini almayı uygun gördük.

Çağrı Bey, Van Kalesi hariç bölgedeki bazı kaleleri zapt etmiştir. Bu akın, daha sonra bölgede sağlanacak olan Türk hâkimiyetinin atılan ilk tohumları olmuştur (Urfalı Mateos, 1987: 48).

Çağrı Bey'in bu seferiyle Türkler ilk defa Anadolu'ya güçlü bir şekilde girmiş ve bölgeyi yakından tanıma fırsatı bulmuşlardı. Bununla beliren Türk tehlikesi karşısında Vaspurakanlılar, ülkelerini 1021 yılında Bizanslılara bırakmıştır. Bizanslılar da buraya vali tayin ederek bölgeyi yönetmeye başlamışlardır. Bu arada Selçuklular, 1054 yılında Van'ın kuzeydoğusundaki Muradiye, Erciş ve Adilcevaz'ı fethederken, 1064'te de Van Gölü ve civarını aldı. Anadolu'nun kapısı Türklere açıldı (Sümer, 1990: 52). Müteakiben bölgede artan Türk akınlarıyla Bizans hâkimiyeti sarsıldı, Bizans Doğu sınırını batıya çekti ve 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra bölge kesin bir şekilde Selçuklu

hâkimiyetine girdi (Göyünç, 1997: 198). Böylece bölgede ilk Türk hâkimiyeti başladı.

Malazgirt Zaferi, Türkler için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Türk tarihinde önemli bir yeri vardır. Söz konusu bu zaferle her ne kadar Anadolu'nun kapısı Türklere açılmışsa da, 1176 Myriokephalon Zaferi, Anadolu'nun kesin olarak Türklerin vatanı olduğunu, geriye dönüşün asla mümkün olmayacağını, Bizanslıların artık tamamen Anadolu'dan ümitlerini kesmeleri gerektiğini göstermiştir.

Daha sonra 1100 yılında Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, bölgenin idaresini 1207 yılına kadar Ahlatşahlar veya Sökmenoğulları adı verilen beyliğe bırakmıştır (Kılıç, 1997: 56). Ardından bölge sırasıyla Harezmsahlar, Türkiye Selçukluları, İlhanlılar ve XIV. yüzyılın ortalarından itibaren de Karakoyunluların hâkimiyetine girmiştir.

Karakoyunlular, Yakınoğu coğrafyasında Moğol etkisinin azalmasından sonra Doğu Anadolu'da güç kazanan Türkmen topluluklarından biridir. 1377'de merkez Erciş olmak üzere bölgeyi ele geçirmişlerdir. Karakoyunlu Devleti'nin kurucusu Kara Mehmed'tir. (Sümer, 1984: 45). Kara Mehmed 1390 yılında Suriye'de ölünce başa oğlu Mısır Hoca geçmiştir. Fakat başarısızlıklarından dolayı yerini kardeşi Kara Yusuf'a bırakmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 181).

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Timur'un Anadolu seferinden sonra ülkesine dönerek, Van Gölü'nden Tebriz'e kadar olan topraklarda yeniden hâkimiyetini tesis etmiştir (1405). Timur'un yanında olan Van hâkimi Melik İzzeddin Şir Bey'i de kendisine tâbi yapmıştır. Fakat İzzeddin Şir, yine de Timur'la birlikte Karakoyunlular aleyhinde faaliyetlerde bulunmuştur. 1420 yılında Kara Yusuf ölünce yerine oğlu İskender Mirza geçerek bölgenin hâkimiyetini ele geçirmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 183). İlk iş olarak da İzzeddin Şir beyi öldürmüştür. İskender Mirza, 1438 yılında oğlu Şah Kubad tarafından öldürülmüş ve hâkimiyet Cihanşah (1438 - 1467 yılları arasında hüküm sürmüş Karakoyunlu Devleti'nin hükümdarı)'a geçmiştir.

1439- 1467 yılları arasında Cihanşah döneminde Van Karakoyunluların hâkimiyetinde kalmıştır. Yaklaşık otuz yıl kadar hükümdarlık yapan Cihanşah, devlete en parlak dönemini yaşatmıştır. Cihanşah, Mayıs 1467'de Akkoyunlu Hasan üzerine sefer düzenlemiştir. Fakat uzun bir süre ortalıkta hiç görünmeyen Uzun Hasan, 11 Kasım 1467'de ani bir baskınla Cihanşah' ı öldürmüştür. Böylece Karakoyunlu Devleti ortadan kaldırılmıştır. Bu olaydan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesine Akkoyunlular hâkim olmuştur (Ebu Bekr-i Tihranî, 2001: 329).

1467'de Cihanşah'ın ölümünden sonra bölgede Akkoyunlu hâkimiyeti sağlanmıştır. Van ve çevresi, otuz yıl Akkoyunluların hâkimiyetinde kalmıştır. 1501 yılında da Safevî Devleti sınırları içerisine dâhil edilmiştir. Karakoyunlular ile Akkoyunlular bir yandan Doğu Anadolu Bölgesinin Türkleşmesinde önemli rol oynarken öte yandan da bölge nüfusunu İran'a göç ettirerek Türk nüfusunun zayıflamasına sebep olmuştur.

Şah İsmail Safevî Türkmen kuvvetlerinin yardımıyla 1501 yılında Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırarak bütün Akkoyunlu topraklarını ele geçirdi. Maksudı, daha önce çoğunluğu Sünni olan İran'ı şiileştirmektir ki bunu da baskıları sonucu büyük ölçüde başardı. İran'da nüfuzunu sağlamlaştıran Şah İsmail, Anadolu'da da etkili propagandalar yaparak halkı kendi tarafına çekti. Doğuda Osmanlı Devleti için hem siyasî, hem de dinî açıdan oldukça tehlike arz eden Şah İsmail, hiçbir şekilde durdurulamamaktaydı (Beksaç, 2008: 452). Bu arada Van Havzası da Safevî hâkimiyetine girdi. Civarda bulunan Bitlis, Hakkâri, Mahmudî ve Hizan'da bulunan aşiret beyleri de Şah İsmail'e bağlılıklarını bildirdiler.

Şah İsmail'in Doğu Anadolu' da nüfuzunun gittikçe artması Osmanlı topraklarını tehdit etmekteydi. Bu arada tahtta bulunan padişah I. Selim (Yavuz) (1512-1520) Anadolu'da Kızılbaşlığı bertaraf edip memleketi sükûnete kavuşturmak için İran'a sefer düzenledi. Bu döneme kadar Mahmudî Beyliği faaliyetlerini bu şekilde sürdürmüş bundan sonra bölgede Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır.

2. Osmanlı Dönemi

2.1. Çaldıran Muharebesi (23 Ağustos 1514)

1514'te Çaldıran Ovası'nda (Çaldıran: Urmiye Gölü'nün kuzeyinde Hoy yakınında bulunan bir mevkidir. Van Gölü'nün kuzeydoğusunda bulunan bugünkü Çaldıran kasabasıyla karıştırılmamalıdır. Pitcher, 2008:150) karşı karşıya gelen iki hükümdarın mücadelesinde I. Selim, Safevî ordusunu yenerek, Şah İsmail'in Anadolu üzerindeki dinî ve siyasî emellerine ezici bir darbe indirmiştir (Müneccimbaşı Ahmet Dede, 1990: 466). Bu savaş ile Selçuklulardan sonra bozulan Anadolu birliği yeniden kalıcı olarak sağlanmıştır. Bu galibiyet, Osmanlı Devleti'ni Safevîler karşısında oldukça güçlü bir konuma getirmiştir.

Osmanlıların çekilmesiyle özellikle İran'ın kuzeyinde Şah İsmail hâkimiyetini yeniden kurmuştur. Bu savaş düşmanlık ateşini iyice küllendirmişti (Mustafa Nuri Paşa, 2008:112). Çaldıran Muharebesi ile askerî açıdan çok önemli neticeler alınmamıştı, fakat siyasî, dinî, psikolojik bakımdan taraflar arasında Osmanlılar lehine

uzun süre etkisini gösterebilecek önemli kazançlar elde edilmişti. Böylece Osmanlılar, İslâm dünyasına ideolojik açıdan da üstünlüklerini göstermişlerdir.

I. Selim, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'yu topraklarına katmak isterken doğrudan orduyla bölgeye yürümektense, öncelikle halkın gönlünü ve desteğini kazanmak istiyordu. Bundan ötürü İdris-i Bitlisi' yi bölgede görevlendirmiştir (Celâl- zâde Mustafa, 1990: 355).

2.2. İdris-i Bitlisi'nin Bölgedeki Faaliyetleri

İdris-i Bitlisi, padişahın emriyle Doğu ve Güney Doğu'daki mevcut aşiretlerin Şah İsmail'in itaatinden çıkıp, Osmanlı Devletine itaat etmelerini sağlamak için birçok kez bölgeye gönderilmiştir. Gittiği yerlerde de başarıyı yüksek oranda sağlamış ve Doğu Anadolu'daki birçok şehir ve aşiretin Osmanlı Devleti'ne bağlanmalarına sebep olmuştur (İdris-i Bitlisi, 11, Tekin, 2009: 235).

Bu aşiretlerin beyleri kendi aralarında ittifak yaparak Osmanlı tarafından Safevîlere karşı cephe almışlardır. Zaten Sünnî mezhebini benimseyen Kürtler, baştan beri Şia mezhebini dikte eden Safevî idaresinden oldukça rahatsızlardı (Ali Emirî-i Âmidî, 2012: 263). Ayrıca bölgedeki Kürt nüfusunun az sayıda olması Safevî güçlerine karşı direnme şanslarını yok etmekteydi. Osmanlı Devleti de askerî güç bakımından Safevîlerden daha güçlü durumda olunca Kürt beyleri I. Selim'in hâkimiyetini tanımışlardır (Kılıç, 2018: 200). Kürt Beylerinin yanı sıra bazı Arap kabile reisleri de Osmanlı Sultanına bağlılıklarını bildirmişlerdir.

Her ne kadar 1514 Çaldıran Muharebesi ile bölge hükmî olarak Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmiş olsa da, fiili olarak adeta Osmanlı kuvvetleri ile Safevî kuvvetlerinin bölgede at oynattığı bir yer olmuştur. Bu durum I. Süleyman'ın (Kanuni) (1520-1566), Safevî Devleti ile yaptığı 1555 Amasya Antlaşması'nın sağlanmasına kadar böyle devam etmiştir.

Aslında I. Selim döneminde Osmanlı- Safevî münasebetleri bir mezhep çatışması olarak algılanmışsa da, hakikatte bir nüfuz çatışması olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Doğu ve Güneydoğu Anadolu' da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi

I. Selim ve Şah İsmail ölünce Osmanlı-Safevî mücadelesi uzun süre I. Süleyman ile Şah Tahmasp arasında devam etmiştir. 1529 yılında Şah Tahmasp, yeniden bölgeye el atmıştır. İlk başta birçok Safevî nâibini bölgede görevlendirmiştir. Bu nâibler, bölgede bulunan yerli beylerden Bitlis Emiri Şeref Han, Mahmudî Hâkimi İvaz ve

Hakkârî Hâkimi Melek beylerle sürekli olarak mücadele içinde olmuşlardır (Kılıç, 1997: 14). Batı sınırlarını güvence altına alan I. Süleyman, doğuya yönelmiştir. Safevî meselesini kökünden halletmek, Doğu Anadolu'dan İran nüfuzunu atmak, Basra Körfezi'ne inip Hint Okyanusu siyasetine devam etmek için İran'a üç büyük sefer düzenlemiştir.

XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca İran, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Osmanlı Devleti'nden koparmak için kıyasıya mücadele etmiştir. Zaman zaman bölgede bulunan yerel beyleri tehditler ederek kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın ortalarına kadar Sünnî halka ve beylere sırtını dayandırmaktaydı. Bu iki Türk devleti arasında aslında jeopolitik sebeplerden dolayı oluşan mücadele hem Osmanlılar hem de Safevîlerce bir mezhep çatışmazlığına dayandırılmak istenmiştir. Bir tarafın Sünnî bir tarafın Şîî olması sürekli çatışmalarını körükleyen bir unsur olmuştu.

Osmanlı Devleti'nin XVI. ve XVII. yüzyıllarda bölgede uyguladığı politika başarılı oldu. Safevîler hiçbir zaman bölgeyi tam olarak ele geçirip hâkimiyet kuramadılar. 1514 Çaldıran Muharebesi'nden sonra hiçbir şekilde Osmanlı'nın karşısına çıkıp savaşabilecek gücü kendilerinde bulamadılar. Sürekli olarak yıpratma teknikleri uyguladılar. Bölgenin dirlik ve düzeni 1555 Amasya Antlaşması ile bir düzene sokulmaya çalışıldıysa da, 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasında sınırlar belirlendi ve barış sağlandı.

3. Mahmudî Beyliği

Karakoyunlular 1377 yılında Van ve çevresini ele geçirmişti. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Timur'un Anadolu seferinden sonra ülkesine dönerek, Van Gölü'nden Tebriz'e kadar olan topraklarda yeniden hâkimiyetini tesis etmiştir (1405). (Kılıç, 1997: 10). Bu arada Kara Yusuf, bir rivayete göre Şam'dan, başka bir rivayete göre de el-Cezire'den (Frich, 1334:295) gelerek Azerbaycan'da kendisine katılan Şeyh Mahmud adlı bir zat ile aşiretini Aşut Kalesine yerleştirmiş ve ardından hassa sınıfına almıştır. Şeyh Mahmud'un kendisine yardım ve bağlılığını görünce de Hoşab Nahiyesini ona tevcih ederek başına bey olarak tayin etmiştir. Şeyh Mahmud 'un adına izafeten *Mahmudîler* olarak adlandırılan bu aşiret, Karakoyunlulara bağlı Kürt aşiretleri arasında yer almaktadır (Şerefhan, 2015: 228). Kimi kaynaklarda Mahmudî Beylerinin aslen Kürt değil Arap olduğu kaydedilmektedir. Dr. Frich'in 1334 (1918)'te yayımlanan *Kürdler* adlı eserinde Meyyâfârikîn'de hükümet kuran Mahmudî beylerinden Behlül Bey'in,(Frich, 1334: 284) Emevîlerin son halifesi Mervanü'l-Himar'ın soyundan geldiği öne sürülmektedir. Bu aşiret, *Mahmudî Beyliği*,

Mahmudî Hükümeti veya *Mahmudîyan* (COA. İE. DH:12-1129) adıyla bir beylik kurmuştur. Şerefnâme' ye göre, Mahmudî beylerinin kökeni hakkında iki rivayet vardır. Birinci rivayete göre, *Mervanî Hükümeti Sultanlarının* soyundan gelmektedirler. Diğerine göre ise, *Cezire Beylerinin amcaoğullarıdır* (Şerefhan, 2015:227). Ancak Osmanlı Arşiv belgelerinde bulduğumuz kayıtlarda *Mahmudî Ekradı* olarak geçmektedir (COA. İE. AS: 64-5842; COA. AE. SAM. III: 115-11319; COA. DH. ŞFR:410-114; A. DVNSMHM.d./: 49-76).

Mahmudî Beyliği, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak Hoşab ve çevresini yönetmiştir.

3.1. Mahmudî Beyleri

3.1.1. Osmanlı'ya Kadar Mahmudî Beyleri

1-Mir Hüseyin: XVI. yüzyılın başında Hoşab'ın yönetimi Mahmudî beylerinden Mir Hüseyin'in elindeydi. Mir Hüseyin Akkoyunlu Türkmenlerinin desteğini arkasına alarak Elbak (Başkale) ve Şenbu nahiyelerini topraklarına kattı. Bu olay, Mahmudîlerin siyasî varlıklarını duyurmalarına sebep oldu. Bunun üzerine Hakkâri Bey'i II. İzzeddin Şîr, Mahmudîlere savaş açtı. İzzeddin Şîr, Bitlis Emiri II. İbrahim'den yardım istedi, o da kendisine bir kuvvet sevk etti. Her iki kuvvet arasında Hoşab Çayı civarında büyük bir savaş oldu (Esin, 2007: 53). Mir Hüseyin savaşta öldürüldü. Babasının ölümü üzerine Mahmudî Beyliği'nin başına Mir Hamid geçti.

2- Mir Hamid: Mir Hamid başa geçince ilk iş olarak Şah İsmail'e tâbi olduğunu bildirdi. Kendisi bir müddet İran Serdarı olmuşsa da, zamanında kayda değer bir olay yaşanmamıştır. Ardından Hoşab'ın hâkimi Mahmudî beylerinden İvaz Bey oldu.

3- İvaz Bey: İvaz Bey, Hoşab Kalesi'ni beylik merkezi yaptı. Bu sırada İvaz Bey ile İran'ın Van ve Vastan valisi Ürkmez Sultan arasında bir karışıklık çıktı. Ürkmez Sultan ilk fırsatta İvaz Bey'i yakalatarak Van Kalesine hapsedirdi. Bunun üzerine İvaz Bey Bitlis Beyi Şeref Han'dan yardım istedi. Şeref Han, Ürkmez Sultan'dan İvaz Bey'in tahliyesini istedi. Fakat olumsuz cevap aldı. Şeref Han da büyük bir kuvvetle Van'a girerek bölgenin tahrip ve yağma edilmesini emretti. Ürkmez Sultan bu kuvvetlere karşı koyamayacağını anlayınca Şeref Han'dan barış akdi talep ederek İvaz Bey'i serbest bıraktı. Bundan ötürü iki ordu savaşmadan yerlerine geri döndü.

İvaz Bey, bir müddet sonra İran Şahı Tahmasb'a sığınarak onun himayesi altında Elbak ve Hoşab nahiyelerini idare etmeye başladı (Sevgen, 1960: 139). Fakat bu durum çok uzun sürmedi. 1532 yılında ölünce yerine kardeşi Emire Bey geçti.

4- Emire Bey: Şah Tahmasb tarafından desteklenen Emire Bey, 1533 yılında I. Süleyman'ın I. İran seferinde idam edildi. Bunun üzerine Şah, beyliğin başına önce İvaz Bey'in oğlu Şah Ali Bey'i, daha sonra da kendi kızılbaş emirlerinden Deli Pîrî'yi getirtti (Şerefhan, 2015:228).

5- Şah Ali Bey: Şah Ali Bey bir süre Şah Tahmasb namına Mahmudî Aşiretini idare etti. Ardından Deli Pîrî'nin başa gelmesi aşiret tarafından hoş karşılanmadı. Bu durumu fırsat bilen İvaz Bey'in oğlu Hamza Bey, Deli Pîrî'yi öldürdü ve beyliğin başına geçti. Şah çok geçmeden bu işin Hamza Bey tarafından yapıldığını öğrenince kendisini yakalayıp bir kalede uzun süre hapsedirdi. Daha sonra onu affederek bütün aşiret ileri gelenlerini Dunbilî aşiretinden (Süleyman Sabri Paşa, 1937: 39; Bazı Osmanlı Belgelerinde Dunbilîlerin, Van'a tâbi Sünnî bir aşiret olduğu da belirtilmiştir (COA, A. (DVNSMHH.d.../: 49-140; COA. A. (DVNSMHH.d.../: 56-315). Hacı Bey'in yanına gönderdi. Burada bir süre kalan Hamza Bey'in, alttan alta isyan çıkarma çabaları anlaşılınca Hoy'da idam edildi (Sevgen, 1960: 139). Daha sonra Mahmudî Aşireti'nden Han Mehmed başa geçti.

6- Han Mehmed: Han Mehmed başa geçtikten iki gün sonra Van Hâkimi Şah Ali Sultan Hüseyinî tarafından hapse atıldı. Mahmudî Beyliğinin başında kimse kalmayınca Şah Tahmasb, toprakları yeniden Dunbilî aşiretine verildi/verdi. Mahmudîlerin bir kısmı bunu kabul ederken bunlardan Mamreşan aşireti karşı çıkarak Hoşab Kalesi'nde toplandılar. Bu arada Han Mehmed de hapisten kaçarak bölgeye geldi ve Mahmudî Beyliğini yeniden tesis etti. Arkasına da geniş bir kuvvet alan Han Mehmed hemen topraklarını Dunbilî Hacı Bey'den geri alarak Osmanlı Devleti'ne tâbi oldu (1546). Şah Tahmasb buna karşı çıkarak beyliğin başına İvaz Bey'in diğer oğlu Hasan Bey'i getirtti.

3.1.2. Osmanlı Hâkimiyetinde Mahmudî Beyleri

1- Hasan Bey: Hasan Bey, bu tarihe kadar Şah Tahmasb'a oldukça yakındı ve şah kendisine çok güvenmekteydi. Fakat hiçbir şey Şah'ın umduğu gibi olmadı. Çünkü kendi isteğiyle başa getirdiği Hasan Bey, 1548 II. İran Seferi'nde Osmanlı Devleti'ne tâbi olup, Hoşab çevresiyle birlikte Osmanlı hâkimiyetine girdi (Top, 1998: 7).

Hasan Bey, aşiretiyle birlikte bu tarihe kadar ki *Osmanlı- İran Savaşları*'nda Osmanlı'nın safında yer almıştır. Gösterdiği başarılarından dolayı da padişah tarafından büyük takdir ve iltifatlara mazhar olmuştur. Vaki olan hizmetlerine mükâfaten dönemin Kapıcılar Kethüdası Hasan Ağa ile birlikte 4 Muharrem 985/ 24 Mart 1577

tarihinde kendisine bir hil'at gönderilmiştir (COA. A. (DVNSMHHM.d./: 32-172).

Hasan Bey, 1524 yılında Şah İsmail'in vefat etmesi üzerine baharda İran'a çok sayıda sefer düzenlemiştir (COA. A. (DVNSMHHM.d./: 32-84). Seferler sonunda elde ettiği başarılarından ötürü padişah, kendisine 17 Safer 986/ 25 Nisan 1578 tarihinde bir hüküm göndererek İran toprağına yaptığı akınları yüz akıyla hâsil ettiği belirterek memnuniyetini dile getirmiştir. Yine düşmandan gaflet üzere olmayıp vakıf olması gerektiğini de bildirmiştir (COA. A. (DVNSMHHM.d./: 32 – 292). 21 Safer 986/ 29 Nisan 1578 tarihinde de bir müzehhep(yaldızlanmış, altın sürülmüş) kılıç hediye etmiştir (COA. A. (DVNSMHHM.d./: 32-172).

Mahmudî Beyi Hasan Bey, hem devlete hem de millete oldukça sadık bir kişiliğe sahipti. Her ne kadar ısrarla Van Beylerbeyi tarafından Van'a çağırılıp orada kalması istenmişse de 25 Rebiyülevvel 986/ 1 Haziran 1578 tarihinde Van Beylerbeyi'ne bir mektup göndererek oraya gelemeyeceğini akrabaları ve aşiretiyle birlikte kendi bölgesini muhafaza edeceğini bildirmiştir (COA. A. (DVNSMHHM.d./: 32-362).

Hasan Bey, İran'a tabi Kıran Kalesi'ni fethetmek için 7 Cemaziyelahir 987/ 1 Ağustos 1579 tarihinde Van Beylerbeyiyle haberleşip mezkûr kaleye memur tayin edilmek istediğini bildirmiştir. Fakat Van Beylerbeyi bunu kabul etmeyerek ancak yanına bazı aşiret beylerini alarak hareket ederse böyle bir şeye izin verebileceğini belirtmiştir. Hatta kendisine lazım olan silah ve mühimmatı da tedarik edeceğini yazmıştır. Şartları kabul eden Hasan Bey hemen harekete geçerek maiyetindeki beylerle birlikte Kıran Kalesi'ni zapt etmiştir (COA. A. (DVNSMHHM.d... /: 38–355; COA. A.(DVNSMHHM.d./:38-356).

Mahmudî Aşireti beyleri gibi birçok Kürt beyi de Kızılbaş ordusuna karşı devlet ile birlikte hareket etmiştir.

Bu zamana kadar *Yezidî* olan bu aşiret (V. Minorsky, 1997: 1103), Hasan Bey'in çabalarıyla ehl-i sünnet mezhebine girmiştir. Mahmudî Hasan Bey, öncelikle halka İslâmiyeti anlatarak İslâm'ın farzlarını yerine getirmeye mecbur kılmıştır. Ardından kendi oğullarına da Kuran-ı Kerim okumayı öğretmiş, sahip olduğu topraklarda mescit ve medreseler yaptırtmıştır. Bu tarihten itibaren Mahmudî aşireti halkının tamamı *Sünnî ve Şâfiî* olmuştur (Sevgen, 1960:144).

Hasan Bey, III. Murad zamanında da Safevîlere karşı saldırılarına devam etmiştir. 1585 yılında Tebriz'in alınması sırasında Safevîlerle giriştiği mücadelede maktul düşmüştür. Cesedi beyliğin merkezi olan Hoşab' a getirilmiş, kendisinin yaptırmış olduğu

medreseye gömülmüştür. Hasan Bey'in ölümüyle yerine oğlu Şir Bey geçmiştir (Top, 1998: 8). Zaten 11 Ramazan 989/ 9 Ekim 1581 tarihinde yazılan bir tahvil hükmünde Hasan Bey' den sonra beyliğin başına oğlu Şir Bey'in geçeceği belirlenmişti (COA. A.(DVNSMHM.d.../: 45-2901).

Hasan Bey döneminde Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmesiyle Mahmudî toprakları Yurtluk-Ocaklık statüsüne kavuşturulmuştur. Yurtluk ve Ocaklık tarzındaki Ekrad sancakları, bir yerin fethi sırasında yapılan hizmetlere karşılık olarak ömür boyu tahsis edilmiştir (Akgündüz, 469). Ancak Yurtluk-Ocaklık sistemi özerk bir yapılanma olarak algılanmamalıdır. Bu anlayışın temeli güçlü aşiret yapılanmasına dayanmaktadır. Buradaki amaç aşiretlerin iç huzursuzluğa sebep olmalarını önleyip, devlete bağlılıklarını sağlamaktır. Bu politikayla istenilen amaca büyük ölçüde ulaşılmıştır.

2- Şir Bey: Şir Bey, oldukça saf, sofu, ahlâklı bir zattı. Genellikle vaktini ulemâ meclislerinde geçirir, aşiret halkıyla da çok iyi geçinirdi. Mahmudî Şir Bey, Şirvan Beylerbeyi Cafer Paşa'nın yanında hizmet görmek üzere Şirvan'a görevlendirilince (COA. İE. DH/: 12-1129) 1632 yılında beyliğin başına Zeynel Bey geçmiştir.

3- Zeynel Bey: Hoşab, Osmanlı idaresinde Mahmudî Hükümeti'nin (Kodaman, Ankara: 1986, 17) merkezi olmuştur. Yönetim yine Mahmudî beylerinin elinde bırakılmıştır. Hoşab veya Mahmudî Nahiyesi, XVI. yüzyıl ortalarında Osmanlı'nın Anadolu Sancakları arasında yer almaktaydı (Turan,1961:202).

Mahmudî Beyleri hakkında bilgiler çok kısıtlı olmakla birlikte Osmanlı kaynaklarından ve arşiv belgelerinden az da olsa öğrenilmektedir. Bunlardan 1632 yılına ait Osmanlı idarî teşkilatını gösteren bir defterde Van eyaletine bağlı Mahmudî hükümetinin yöneticisi Celâlî Zeynel Paşa, Hoşab hâkimi olarak da Zeynel Bey Mahmudî ismi yazılmaktadır (Top, 1998: 8).

1632 yılında Mahmudî aşiretine mensup yeniçeri neferi Kürt Murat (daha sonra Kethüdalığa yükselerek Tilki Murat adını almıştır) diye bilinen bir şahıs görevinden azledilince Zeynel Bey'den aldığı destekle Van Kalesi'ne saldırmıştır. Fakat çıkan çatışmada yakalanarak kazığa vurulmuştur. Bunun üzerine IV. Murat Zeynel Bey'e bir anlaşma hükmü göndermiştir. Bu hükümde kısaca Zeynel Bey ve aşiretinin devlete bağlılıkları övülmüş, İran'a karşı ehli-sünnet olarak yıllarca devletin yanında oldukları dile getirilmiştir (Talay, 1988: 53).

4- Süleyman Bey: Zeynel Bey'den sonra Süleyman Bey Mahmudî aşiretinin başına geçmiş ve 1643 yılında Hoşab Kalesini tahkim etmiştir. Kale kapısı üzerinde kendi isminin ve yapım tarihinin geçtiği Farsça bir kitabe vardır (Sevgen, 1960: 144).

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılın ortalarında Hoşab Kalesi ve Mahmudî hükümetinden bahsederken:

Bunlar Van'ın doğu tarafındaki yalçın dağlar arasında otururlar. Acem toprakları ile aralarında yalnızca Şah Gediği Dağı vardır. Yakınlarında acemlerin Kotur Kalesi bulunur. Bunların hepsi altı bin adet kılıçlı askerdir. Kürtler arasında buranın süvarisi gibi yiğit ve namlı bir süvari, bir millet yoktur. Defalarca Selmas, Çorus ve Rumiye ovalarında şah askerlerine karşı koyup muzaffer olmuşlardır. Beyleri Hoşab Kalesi'nde oturur. Bunların toprağında has, haraç, tımar ve zeamet vardır. Ve bunların kible (Güney) tarafı da Hakkâri'dir. Ve Hakkâri hanı Hz. Yezdenşîr ile akrabadırlar. Kuzey Tarafları Van toprağıdır ifadelerini kullanmaktadır (Evliya Çelebi, 2012: 141).

Süleyman Bey'den sonra başa yeniden Zeynel Bey geçmiş fakat kısa süre sonra yerini oğlu Evliya Bey'e bırakmıştır.

5- Evliya Bey: Zeynel Bey'in oğlu olan Evliya Bey hakkında herhangi bir malumat olmamakla birlikte 1671 tarihinde Hoşab'ta kendi adına köprü ve medrese inşa ettiğini biliyoruz. Her ne kadar Süleyman Sabri Paşa, Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tettebbuat ile Evliya Çelebi, Seyahatnâme adlı kitaplarında Süleyman Bey'den sonra Hoşab hâkimliğine getirilen Evliya Bey dışında Mahmudî Beyleri ve aşireti hakkında bilgilerin mevcut olmadığını (Süleyman Sabri Paşa, 1937: 41) yazmışsa da elimize geçen arşiv belgelerinde İbrahim Bey ve Ahmed Bey adında iki Mahmudî beyinin daha olduğu görülmektedir.

6- İbrahim Bey: 8 Şevval 1113/ 8 Mart 1702 tarihinde Mahmudî topraklarının aşiretin ocak zâdelerinden İbrahim Bey'e tevcih edildiğini mevcut olan belgelerden görmekteyiz (COA. A. (DVNSMHH.d.../72-772). Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde İbrahim Bey' den bahsederken Bir tüvana yiğittir ki birçok defa cenk ateşine girip çıkmıştır. Mahmudîlerin 120 aşiret beylerinin olduğunu ve bunların hemen hemen hepsinin bu İbrahim Bey' den yolluk ve donluk(kışlık) aldığını belirtmektedir (Evliya Çelebi, 2012: 141). Fakat Mahmudî hâkimi olan İbrahim Bey bir ara ihanete düşmüş ve reayaya zulmetmiştir. Bundan dolayı görevi elinden alınarak yerine Zeynel Bey tayin edilmiştir (20 Recep 1129/ 30 Haziran 1717). (COA. AE. SMHD. I. /: 217- 17185; COA. AE. SAMD. III/: 150-14791).

7- Zeynel Bey: Zeynel Bey, beş yıl boyunca beyliğinin başında kalmıştır. Bu süreç içerisinde elimize herhangi bir bilgi geçmemiştir. Yalnızca 21 Muharrem 1135/1 Kasım 1722 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden gönderilen bir telgrafnâmede reayanın Zeynel Bey' den memnun olmadığını ve bu sebeple görevinden azledilip yerine Ahmed

Bey'in tayin edilmesi gerektiği bildirilmektedir (COA. AE. SAMD. III. /:36-3415).

8- Ahmed Bey: Bu dönemle ilgili olarak da elimize herhangi bir bilgi geçmemekle birlikte yalnızca Ahmed Bey'in bir süre görevini tamamladıktan sonra 22 Rabiulahir 1139/ 17 Aralık 1726 tarihinde kendi isteğiyle görevinden ayrıldığını bu sebeple yerine yeniden Zeynel Bey'in getirildiğini bilmekteyiz (COA. AE. SAMD. III. /: 85-8575). Zeynel Bey de İran'a karşı sürekli mücadele içinde olmuştur. Bu süreçte sürekli başa geçecek beyler değişmiştir.

9- Abdurrahman Bey: Eski mutasarrıflardan olan İbrahim Bey'in oğludur. 2 Mart 1737 yılında Mahmudî Beyliği kendisine tevcih edilmiştir. Abdurrahman Bey'den sonra başa önce Zeynel Bey sonra Zeynel oğlu Evliya Bey getirilmiş ve kendisi 1742- 1743 yılları arasında Van- Karahisar'ın yöneticiliğini yapmıştır (Evliya Çelebi, 2012: 213, Karahisar, Van ilinin Saray ilçesine bağlı bir mahalledir). Bugün bu adı taşıyan bir aşiret yoktur (Süleyman Sabri Paşa, 1937: 41).

3.2.Mahmudî Beyliği'nin Son Dönemi

Osmanlı-İran münasebetlerinde sürekli bir kilit rol olan Mahmudî Kürt Beyliği, I. Selim ve I. Süleyman dönemlerinde Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak bölgenin önemli emirliklerinden biri olmuştur. Fakat Erzurum Valiliğinden Dersaadet'e gönderilen bir raporda (COA. HAT: 801-37091); 1825'ten sonra İran güçlerinin Hakkâri ve Hoşap bölgelerini istila ederek bölgede bulunan yerel Kürt beylerini kendine tâbi kıldığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti İran-Rus Savaşlarını fırsat bilerek yine Kürt beylerinin desteğiyle bölgeyi geri almıştır. Fakat sınır tespiti noktasında bazı kaleler üzerinde anlaşmazlık olmuş ve barış görüşmeleri uzamıştır. Özellikle Hoşap Sancağı, Hakkâri ve Hakkâri Beyi Nurullah Bey'in konumu ile Sodyum sülfür (Zırnık Madeni), üzerinde anlaşma sağlanılamayan önemli konulardı. Bu anlaşmazlıklar üzerinde büyük sıkıntılar yaşanması sebebiyle kesin bir antlaşma sağlanamamıştır. Bu sorunların çözümü, Osmanlı Devleti'nin Hoşap ve Hakkâri bölgelerini geri almasından sonra başlayan sınır görüşmeleri, hem İran hem de Osmanlı-Rus Savaşları sebebiyle beş yıllık bir zaman dilimine yayılmıştır. Erzurum Valisi Galip Paşa'nın 1 Rabiulevvel 1243/22 Eylül 1827 tarihinde gönderdiği bir raporunda (COA. HAT: 768-36159) bu bölgelerdeki kaleler üzerinde halen anlaşmanın sağlanmadığı dile getirilmiştir. Ayrıca bölgedeki beylerin de bir İran bir Osmanlı tarafına geçmeleri, bölgenin tam olarak hangi devlete bağlı olduğunu anlamayı güçleştiriyordu.

23 Rabiülevvel 1243/ 13 Kasım 1827 tarihinde Erzurum Valisi Galip Paşa tarafından Dersaadet'e gönderilen bir mektupta, bölgede

bulunun Kürt beyleri üzerindeki Osmanlı otoritesinin uzun süre etkisiz kaldığı belirtilmiştir. Hakkâri ve Mahmudî beylerinin de neredeyse Osmanlı Devleti'ne karşı tamamen bağımsız hareket ettiklerini bildirmiştir (COA. HAT: 733- 34800).

Osmanlı Devleti, 1830'lu yıllara girerken bir yandan Balkanlardaki ayaklanmalar bir yandan Mısırlı Mehmed Ali Paşa sorunu bir yandan bölgedeki karışıklıklar bir yandan da 1828 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşlarından dolayı oldukça sıkıntılı bir dönem geçirmekteydi (Hakan, 2002: 47). 1828-29 yılında Rus orduları Erzurum'a girmişti. Bu durum Osmanlı Devleti'ni oldukça tedirgin etmişti. Çünkü böyle giderse Ruslar hem güneyde nüfuz sahibi olacak hem de ticareti kendi denetimlerine alacaklardı. Bunun üzerine iki devlet 1829 tarihinde Edirne Antlaşması'nı imzalayarak Rusları bölgeden uzaklaştırdı (Turan, 1994: 442). Osmanlı Devleti buradaki tehlikeyle uğraşırken Müküs Beyi Han Mahmud Van bölgesine kolaylıkla girmiş ve Mahmudî Beyliği üzerine yürümüştü (Müküs, Doğu Anadolu bölgesinde yer almakta olup, Van iline bağlıdır. Van'a 65 kilometre mesafe uzaklıktadır (Hakan, 2002: 10). Diğer Kürt beylerine göre Osmanlı ile daha iyi ilişkiler kuran Mahmudî Beyliği'ne Osmanlı-Rus Savaşı telaşı yüzünden merkezden yardım gelebilmesi oldukça zordu (Hakan, 2002: 49). Bu güne kadar Osmanlı-İran Savaşlarında etkin rol oynayan Mahmudî Beyliği de 1827 yılında eski gücünü büyük oranda kaybetmişti.

Han Mahmud, Hoşap üzerine oldukça kanlı bir askerî harekât düzenleyerek Mahmudî topraklarını işgal etmiştir. Osmanlı Devleti de kuzeyde Ruslarla uğraşırken hiçbir şekilde yardım edememiştir. Bölgede bulunan Zerinek Beylerinin de desteğini alan Han Mahmud 1829 yılında Mahmudî Beyliği'nin merkezi olan Hoşap Kalesi'ni ele geçirmiştir. Bundan sonra Mahmudî Beyliği tarih sahnesinden kalkmış ve Han Mahmud, bölgenin en güçlü şahsiyetlerinden biri olmuştur (Hakan, 2012: 50).

3.3. Beylikten Sonra Hoşab'ın Durumu

Mahmudî hükümetinin merkezi olan Hoşab daha sonraki yüzyıllarda (XVIII- XIX) Van eyaleti sınırları içinde, 1831 yılında da Van Eyaletine bağlı hükümet sancakları arasında zikredilmektedir (Top, 1998: 9).

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde yeni düzenlemelere gidilmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki irsî hükümet sancaklarının yönetimine son verilip bu hükümetlerin bulunduğu yerlerde kaza ve nahiyeler oluşturulmuştur. Bu değişiklikler 1273 (1856) yılı Devlet Salnamesinde gösterilmiştir.

Salnameye göre Hoşab (Mahmudî), Van eyaletine bağlı bir kaza durumundadır. 1869 yılında Hoşab (Mahmudî) kazasının merkezi Saray Kasabasına nakledilmiştir. Hoşab'ta bu kazaya bağlı nahiyeler arasında yer almıştır (Şemsettin Sami, 1316: 4230).

Hoşab, 1296/ 1878-79 yılında Hamidiye kazasının merkezi olmuştur. Hamidiye kazası, Doğu'da Elbak, Batı'da Havasor Nahiyesi, Güneyde Çatak kazası ile sınırdır. II. Abdülhamid'e izafeten de *Hamidiye* olarak adlandırılmıştır. Hoşab'ta bir hükümet konağı, iki karakol, bir cami, bir kale, bir medrese ve ondan fazla dükkânın varlığından bahsedilmektedir (1315 Van Salnâmesi, 1995: 88).

Elde ettiğimiz arşiv belgelerinde dönemin valisi Tahir Paşa tarafından 1 Nisan 1322/ 14 Nisan 1906 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli bir telgrafta Mahmudiye Kazasında Tezkire-i Osmaniye mezhep hanesine Yezidî yazılması gerektiği belirtilmektedir. Bu belgeden anlaşıldığına göre, söz konusu tarihte Mahmudî' nin kaza olduğu ve merkezi idaresince kaymakamlık tarafından idare edildiği görülmektedir. Mahmudî Kaymakamının da Van Valiliğine verdiği bilgide kazada Yezidilerin bulunduğunu ve kendilerine verilen tezkirelerde mezhep hanelerine Yezidi yazıldığı anlaşılmaktadır (COA. DH. ŞFR: 362-82).

Ayrıca 17 Mayıs 1323/30 Mayıs 1907 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir şifrede Mahmudiye kazasına bağlı Karasu nahiyesinde 1217 erkek, 816 kadın olmak üzere toplam 2033 Yezidi nüfusu tespit edilmişti. Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Mahmudiye kazası merkezi olan Hoşab'ta azımsanamayacak bir Yezidi varlığının olduğu anlaşılmaktadır (COA. DH. ŞFR: 363- 42 (Vrk 1,2). Mahmudiye' de bulunan Yezidiler, bölgedeki diğer aşiretler gibi Müslüman olduklarını ve resmî kayıt işlemlerine de Müslüman olarak kaydedilmelerini istemektedirler (16 Şevval 1323/ 14 Aralık 1905). Ayrıca bölgedeki diğer Müslüman aşiretleri gibi birer alay teşkil edilmesi faydadan hali olmayacağı komisyon tarafından bildirilmişti. Söz konusu bu alayların Hamidiye Alayları olduğu tahmin edilmektedir.

Ayrıca Van, Bitlis, Musul ve Diyarbekir valiliklerine 1323/1907 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen bir komisyon raporunda da söz konusu bölgelerde bulunan Yezidilerin kendilerini Müslüman olarak tanımladıkları ve yerel devlet memurlarından bu şekilde kayıt altına almaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte bu vatandaşlara her konuda normal Müslümanlar gibi muamele edilmesi bildirilmektedir (COA. DH. TMİK. M.: 249-33 (Vrk 3). Fakat Mahmudîler askerlik yapmak konusunda ehl-i sünnet' den farklı davranmaktadırlar. Bu bilgiler doğrultusunda Mahmudîlerin her ne

kadar kendilerini Müslüman olarak hissetseler de üzerlerinde kültürel olarak hâlâ Yezidi adet ve geleneklerinin tesiri olduğunu çıkarabiliriz.

26 Mayıs 1323/ 8 Haziran 1907 tarihinde Dâhiliye Nezareti Mektubî Kaleminden Van Vilayetine gönderilen bir şifrede Mahmudîlerin on seneden beri askerlik yapmadıkları dile getirilmiştir. Bunun gerekçesi olarak da her ne kadar İslâmiyet'i kabul etmiş olsalar da aralarında hâlâ Müslümanlığı tam olarak sindirememiş Yezidilerin olduğuna dayandırmaktadırlar (COA. DH. TMİK. M.:249-33 (Vrk 4). Söz konusu bu Yezidiler, 30 Haziran 1323/ 13 Temmuz 1907 tarihinde Islahat Komisyonuna bir şifre göndererek kendi inançlarına göre Müslüman topraklarda askerlik yapmalarının uygun olmayacağını belirtmişlerdir. Ayrıca bir dilekçe yazarak askere alınmayıp bedelli askerlik yapmak istediklerini belirtmişlerdir (COA. DH. TMİK. M.: 249-33 (Vrk 7). Mahmudî Aşireti devlete oldukça sadık, vergilerini düzenli bir şekilde ödeyen çalışkan insanlar olması hasebiyle devlet tarafından bu istekleri kabul edilerek bedelli askerlik yapmaları uygun görülmüştür (COA. DH. TMİK. M.: 249-33 (Vrk 4,7).

1925 yılından sonra da Hoşab, Van vilayetine bağlı bir kazadır. 1927 yılında Van merkezine bağlı nahiye olmuş (Salnâme 1926-27, 1927: 132), 1954 yılından itibaren de Van'ın Gürpınar ilçesine bağlı *Güzelsu* adıyla nahiye merkezi olmuştur. İdarî gelişimini sağlayamadığından dolayı uzun yıllar köy olarak kalmıştır (Van İl Yıllığı, 1973: 73). Ancak 2016 yılı itibariyle mahalle hüviyetini kazanmıştır.

Sonuç

Hoşab, eski çağlardan beri Van-İran arasında ulaşımı sağlayan ana yol üzerinde yer alması nedeniyle önemli bir yere sahiptir. XV. yüzyıl başlarından itibaren siyasî bakımdan sırasıyla, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî Türk devletlerinin hâkimiyetinde Mahmudî Beyleri' nin yönetim merkezliğini yapmıştır. Mahmudî Beyleri XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girerek, Hoşab ve çevresini "Ocaklık" ve "Yurtluk" olarak yönetmeye devam etmişlerdir.

1548 yılında Osmanlı Devleti'ne tâbi olan Mahmudî Beyleri Osmanlı- İran Savaşları'nda Osmanlı'nın safında yer almışlardır. Bunun üzerine Osmanlı'nın maddî ve manevî desteğini gören Mahmudî Beyleri de refah seviyelerini göstermek amacıyla Hoşab Kalesi'ni yaptırmışlardır. Bunun yanında sonradan ehl-i sünnet mezhebini kabul ettiklerinden dolayı dinî ve sosyal yapılara ihtiyaç duyulmuş, cami, medrese, köprü, han gibi eserler yaptırmışlardır. Bu yapılar yeni

inançlarına olan bağlılıklarını göstermeleri bakımından önem arz etmektedir.

Makalemiz çerçevesinde konuya çok geniş yer veremedik. Fakat şu da belirtilmelidir ki Mahmudî beylerinin bölgede inşa ettirdikleri bazı mimarî eserler de mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için Osmanlı Arşiv Kaynaklarında Mahmudî (Hoşab) Beyliği başlıklı yüksek lisans tezine bakılabilir. (Şen, 2018).

Yukarıda kullandığımız kaynaklar dışında bazı yerli ve yabancı seyyahlar da Hoşab ve Mahmudî Beylerinden bahsetmişlerdir. Bunların başında Evliya Çelebi gelmektedir. 1655 yılında Van'dan Tebriz'e giderken Hoşab'a da uğrayan Evliya Çelebi, Seyahatnâme'sinde Kale ve Beyleri hakkında kayıtlar tutmuştur. Evliya Çelebi'den önce I. Süleyman'ın 1548 II. İran Seferi'ne katılan Matrakçı Nasuh da Beyanı Menazili Seferi Irakkeyn adlı kitabında yalnızca Kale-i Mahmudî olarak Hoşab'tan bahsetmektedir. Bunlardan başka Fransız Seyyah Amedée Jauberte'nin 1806 yıllarına ait Voyage en Armenia et en Perse adlı eserinde Hoşab'tan "Kudretli bir Bey'in oturduğu kalenin eteklerinde yer almaktadır" şeklinde bahsetmektedir.

1911 yılında bölgeyi dolaşan Alman araştırmacı *W. Bachmann*, *Kirchen und Moschen in Armenian und Kurdistan* adlı kitabında kaleyi kısaca tanıtarak, fotoğraflarını yayınlamıştır. Ayrıca Mahmudî Beyleri'nin Hoşab Kalesi'nde XIX. yüzyıla kadar oturup sonra bölgeyi terk ettiklerini de kaydetmektedir.

Kaynakça

1.Arşiv Belgeleri

COA,İE.DH.12-1129, COA.İE.AS.64-5842, COA.AE.SAM.III.115-11319,

COA.DH.ŞFR.410-114, COA.(DVNSMHM.d../49-76,

COA.A.(DVNSMHM.d../49-140, COA.A.(DVNSMHM.d../56-315,

COA.A.(DVNSMHM.d../32-172, COA.A.(DVNSMHM.d../32-84,

COA.A.(DVNSMHM.d../32-292,COA.A. (DVNSMHM.d../32-362,

COA.A.(DVNSMHM.d../38-355,COA. A.(DVNSMHM.d../38-356,

COA. DH. ŞFR.362-82, COA. DH. ŞFR. 363- 42 (Vrk 1),

COA. DH. TMIK. M..249-33(Vrk 2),COA. A.(DVNSMHM.d../45-2901,

COA. İE. DH/12-1129, COA. A.(DVNSMHM.d../72-772,

COA.AE.SMHD.I./217- 17185, COA. AE.SAMD. III/150-14791,

COA.HAT.801-37091, COA.HAT.768-36159,

COA.HAT.733- 34800.III./36-3415, COA.AE.SAMD.III./85-8575.

2. Kitap ve Makaleler

- Akgündüz. A. (1991). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. 4. Kitap 1. Kısım. İstanbul: OSAV.
- Ali Emir-î Âmidî. (2012). Âmid Şehrinin Sûret-i Feth ve Teshîri. Aşan, A.(Haz.), *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, (7), 263-264.
- Beksaç. A. E. (2008). Safevîler. *DİA*, 35, 452-455.
- Celâl-Zâde Mustafa. (1990). *Selîm-nâme*. Uğur, A. ve Çuhadar, M. (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ebu Bekr-i Tihranî. (2001). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. Öztürk, M.(Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erzen, A. (1992). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara: TTK.
- Ezin. Z. (2007). *Osmanlı Klasik Döneminde Van Gölü Havzasında Yaşanan Ayaklanma ve Eşkîyalık Hareketleri*. (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Evliyâ Çelebi (2012). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 4*. Kahraman. S. A.- Dağlı. Y.(Haz.). İstanbul: YKY.
- Frich.(1334). *Kürdler (Tarihî ve İçtimaî Tedkikat)*. İstanbul.
- Göyünç, N. (1997). Van. *İA*, 13, 198-210.
- Hakan, S. (2002). *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*. İstanbul: Peri Yayınları.
- Hamdullah Mustevfî Kazvinî. (1983). *Nüzhetu'l- Kulüb*. Londra.
- Hrand D. A. (1966). Aktamar Kilisesi. *İÜEFTD*, 16 (21), 6-10.
- İbn-İ Nuh. (2003). *Van Tarihi*. Tekin. Z.(Haz.), Van: Ahenk Yayınevi.
- İdris-İ Bitlisî. *Heşt Bihişt*. 1, Karataş. M.- Kaya. S.- Baş. Y.(Haz.), Ankara: BETAV.
- Kılıç, O. (1997). Van Ulu Camii'nin Tarihi Hakkında. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 130, 56-60.
- Kılıç, O. (1997). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*. Van: Van Belediye Başkanlığı.
- Kılıç, O. (2008). Osmanlı Devleti Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Nasıl Yönetti?. *Tarih Bilinci Dergisi*, 3, 20- 32.
- Kılıç, O. (2012). Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri. *OTAM*, (31), 94-128.
- Kılıç, O. (2012). Van. *DİA*, 42, 505-510.
- Kılıç, O. (2018). *Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisi ve Kürtler*. Bursa.
- Kodaman, B. (1986). *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu*. Ankara: Birlik Yayınevi.
- Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

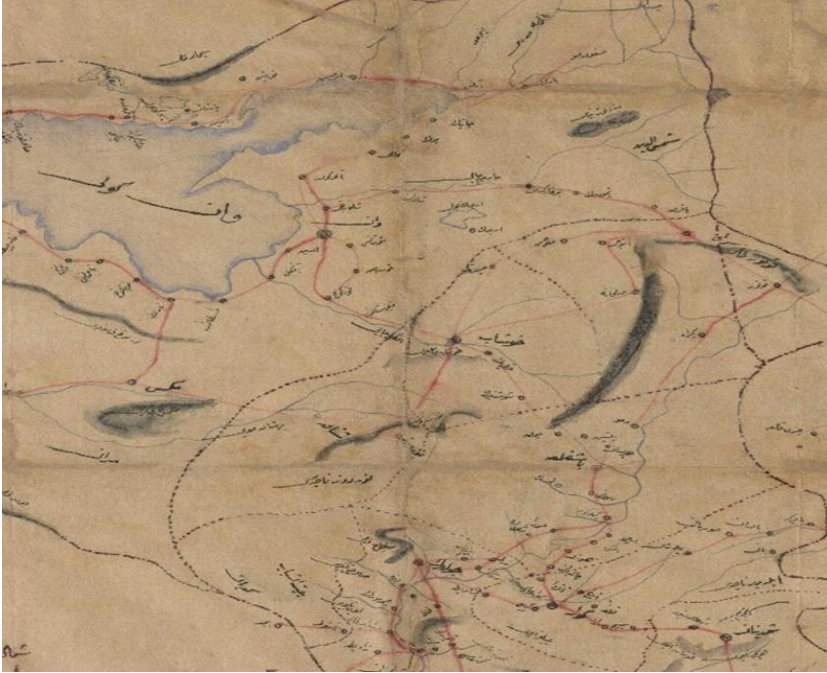

- Millingen, M.F. (1998). *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*. Mestçi. N.(Çev.), İstanbul.
- Mustafa Nuri Paşa. (2008). *Netâyicü'l-Vukû'ât Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*. 1-4, Kurt. Y.(Haz.). Ankara: Halk Kitabevi.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede. (1990). *Müneccimbaşı Tarihi*. Erünsal. İ.(Çev.), İstanbul.
- Pitcher. D. E. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*. Tırnakçı. B. (Çev.), İstanbul: YKY.
- Sevgen, N. (1960). *Hoşab Kalesi*. 1, 139- 142.
- Süleyman Sabri Paşa. (1937). *Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbuat*, İstanbul.
- Sümer, F. (1984). *Karakoyunlular*. Ankara: TTK.
- Sümer, F. (1990). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: TTK.
- Şemsettin Sâmî. (1316). Mahmudî. *Kâmûsu'l-A'lâm*. 6, 4230-4231.
- Şen. Y. (2018). Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Mahmudî Beyliği, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Talay, A. (1988). *Bizim Eller Van*. Ankara: Van Belediye Başkanlığı.
- Tekin, R. (2009). İdris-i Bitlisî ve İdrisiyye Medresesi Mevkufatı. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (40), 235-242
- Tekin, R. (2000). *Ahlat Tarihi*. İstanbul: OSAV.
- Top, M. (1998). *Hoşab'taki Mahmudî Beylerine Ait Mimarî Eserler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Turan, O. (1980). *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, Ş. (1961). *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı*. Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı, Erzurum.
- Turan, Ş. (1994). Edirne Antlaşması. *DİA*, 10, 442-443.
- Uluçam. A. (1998). Hoşab Kalesi. *DİA*, 18, 247- 248.
- Urfalı Mateos. (1987). *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. Hrant D. Andreasyan. (Çev.), Ankara: TTK.
- Uzunçarşılı. İ. H. (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: TTK.
- Yinanç, M. H. (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. Ankara: TTK.
- V. Minorsky. (1997). Kürtler. *İA*, 6, 1103- 1110.
- Van vilayet salnâmesi 1315 (1899), Ankara 1995.
- Salnâme (T.C. Devleti), 1926-27, Ankara 1927.
- Van İl Yıllığı, İstanbul 1973.

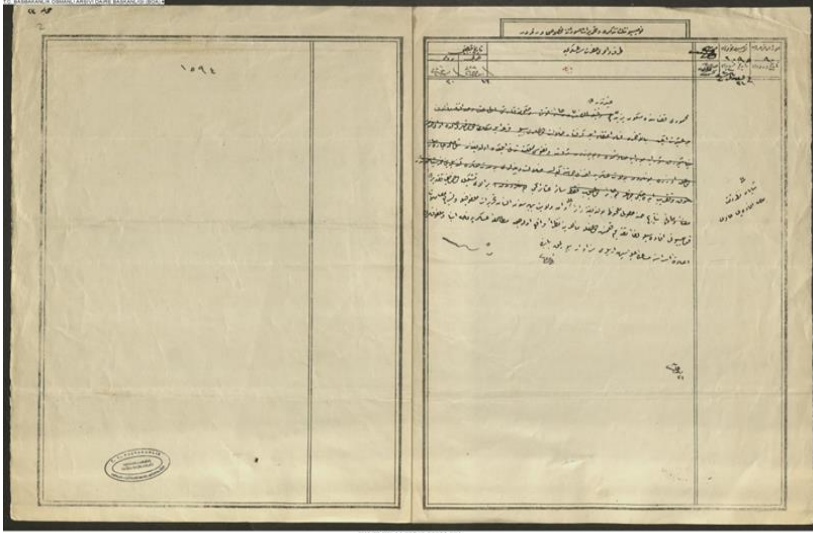
EKLER

Resim I: Hoşap Kalesi'nin Genel Görünümü

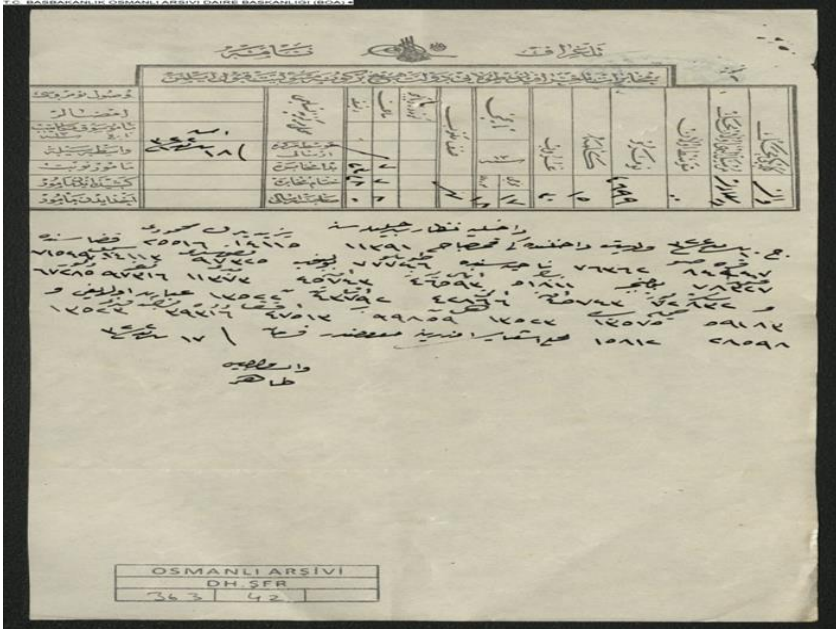

Belge I: Osmanlı Dönemi Van Haritası

DH.TMK.0.00249.00033.001

Belge II: Mahmudi kazasındaki Yezidi Aşireti Müslüman olduğundan nüfus kütüklerine Müslüman yazılması ve diğer aşiretler gibi bir alay teşkil edilmesi lüzumu.

DH.SFR.00363.00042.001

Belge III: Yezidilerin, Mahmudi kazasının Karasu nahiyesinde topluca nüfuslarının sicill-i atik mucebince bin iki yüz on yedi zükur ve sekiz yüz on altı inastan ibaret olduğu.(Van)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 163-190
ISSN: 1302-6879

Yeni Assur Ordusunda Savaş Arabaları* Chariots in Neo-Assyrian Army

- Esra KAÇMAZ LEVENT*
- Hanifi BİBER**

*Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Batman / Türkiye
Asst. Prof., Batman University, Faculty of
Sciences and Letters, Department of
Archaeology, Batman / Türkiye
arkeoesra@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-2489-9527

**Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Van/Türkiye
Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University,
Faculty of Letters, Department of
Archaeology, Van / Turkey.
hanifibiber@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3719-4120

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

23/06/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

20/11/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

31/12/2020

Atf: Kaçmaz Levent, E. & Biber, H.
(2020). Yeni Assur Ordusunda Savaş
Arabaları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,
50, 163-190

Citation: Kaçmaz Levent, E. & Biber, H.
(2020). Chariots in Neo-Assyrian Army.
*Van Yüzüncü Yıl University the Journal of
Social Sciences Institute*, 50, 163-190

Öz

İnsanoğlunun taşıt kullanımına dair ilk veriler Güney Mezopotamya'da MÖ 4. bin yılın sonlarında (MÖ 3200-3100) Uruk yerleşiminin IVa evresinde ele geçen kil tablet üzerinde karşımıza çıkmaktadır. MÖ 3. bin yılın ilk yarısına gelindiğinde ise "Ur Standardı" ve "Akbaba Steli" olarak bilinen iki eserde tekerlekli arabaların ortaya çıktığı söylenebilir. MÖ erken 3. bin yıldan itibaren savaş tasvirlerinde görülen arabalar, savaş alanlarındaki hız kabiliyeti ve manevra gücü ile savunmanın temel silahlarından biri haline gelmiştir. Assur savaş arabaları, ordunun en önemli sınıfını oluşturmaktaydı. Ninurta-Tukulti-Aşşur'a (MÖ 1133) ait silindir mühür üzerinde görülen iki tekerlekli savaş arabası en eski tasvir olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerleyen zamanlarda I. Assurnasirpal (MÖ 1050-1032) dönemine ait Beyaz Dikili Taş ve II. Tukulti-Ninurta (MÖ 888-884) dönemine ait tahrir olmuş bir duvar resminde görülen savaş arabaları, II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) dönemi saray kabartmalarında sistematik olarak ele alınmıştır. II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) ile Assurbanipal (MÖ 668-631) dönemi arasında geçen zaman sürecinde savaş arabaları gelişim göstererek ihtiyaçlara daha uygun bir hale getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Assur, ordu, iki tekerlek, savaş arabaları

* Bu makale YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalında tamamlanan "Yazılı ve Tasvirli Belgeler Işığında Yeni Assur Krallığı'nda Ordu ve Savaş" adlı Doktora tezinden üretilmiştir. Ayrıca 2017 yılında İstanbul'da düzenlenen 2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences' de sözlü olarak sunulmuştur.

Abstract

First data related to the use of the vehicle by humankind appeared on a clay tablet found in the IVa phase of Uruk resident towards the end of the 4th millennium BC (3200-3100 BC) in South Mesopotamia. In the beginning of the 3rd Millennium BC, we can tell that wheeled vehicle chariots emerged on two objects; the “**Standard of Ur**” and “**Stele of Vulture**” from the early 3rd Millennium BC the cars taking place in the battlefield were also used for military purposes. With its active role in the war, cars became one of the main weapons-making states successful in terms of political, expanding, and defending the territory. Assyrian chariots constituted the main important part of the army. The oldest known Assyrian chariot depiction takes place on a seal in cylindrical form the Ninurta-Tukulti-Aššur period (1133 BC) dating to the Assurnasirpal I period (1050-1032 BC) and on a fragment of a wall painting from the Tukulti-Ninurta II period (888-884 BC). The earliest systematic studies on Assyrian chariots have been made on the palace reliefs of Assurnasirpal II. (883-859 BC). Between the reign of the Assurnasirpal II (883-859 BC) and Assurbanipal (668-631 BC), chariots had been developed into a more suitable form for fulfilling the needs.

Keywords: Neo Assur, army, two-wheeled, chariot.

Giriş

Güçlü, dinamik ve savaşçı bir halk olan Assurlular, yaptıkları dehşet ve korku verici savaşlarla büyük zaferler kazanmışlardır. Elbette ki; söz konusu zaferlerini iyi teşkilatlanmış güçlü ordularına borçludurlar. Assur tarihinin en parlak zamanlarının yaşandığı ve büyük zaferlerin elde edildiği Yeni Assur döneminde (MÖ 934-609) bir biri ardına tahta oturan güçlü Assur kralları (II. Assurnasirpal (MÖ 883-859), III. Salmanesser (MÖ 858-824), III. Tiglat-Pileser (MÖ 745-727), II. Sargon (MÖ 721-705), Sanherip (MÖ 704-681), Assurbanipal (MÖ 668-631) ordularını başarıdan başarıya koşturmuş ve Eski Çağ'ın Ön Asya coğrafyasında Assur Devletini dönemin en güçlü devleti haline getirmişlerdir.

Yeni Assur ordusunun en önemli gücünü oluşturan iki tekerlekli savaş arabalarının bilinen en eski betimi Ninurta-Tukulti-Aššur'a (MÖ 1133-1132) ait silindir mühürde görülmektedir (Nagel, 1966: Abb. 40; Madhloom, 1970: V, 2a). Bu mühürde altı ispitli yanları açık, hafif ağırlıktaki iki tekerlekli savaş arabasının üzerinde iki savaşçı betimlenmiştir. Diğer yandan I. Assurnasirpal (MÖ 1050-1032) dönemine ait Ninive'de yer alan Beyaz Obelisk (Börker Klahn, 1982: 179-180, no. 132, pls. 132a-d) üzerinde yer alan betimde benzer bir sahne görülmektedir. Ayrıca, II. Tukulti-Ninurta (MÖ 888-884) dönemine ait, Assur şehrinde bulunan tahrip olmuş bir ortostat üzerinde de savaş arabalarının betimlendiği bilinmektedir. İki tekerlekli savaş arabaları üzerine yapılan sistemli çalışmalar II.

Assurnasirpal (MÖ 883-859) dönemi saray kabartmalarının incelenmesiyle karşımıza çıkmıştır (Kaçmaz Levent, 2016: 220-255).

Büyük boyutlu olan ve dört atla çekilen savaş arabaları, esas olarak ani baskın için kullanılmaktaydı. Söz konusu arabalar, çok amaçlı keşif, sevkiyat ve ani baskın araçları olarak kullanılan daha eski ve daha hafif ağırlıktaki araçlardan geliştirilmişti. Hareketlerinin kısıtlanmasına neden olan atların üzerlerindeki ağırlıkların kaldırılmasından sonra savaş arabaları, en iyi biçimde ağır olarak silahlandırılmış elit birliklere hızlı hareket etme ve ani saldırma konusunda uzmanlaşabilme imkânı yaratmıştır. Süvari sınıfı, araba sınıfındaki okçu birlikleri ve yakın muharebe birlikleri kadar etkili olmaya başlayınca sayılarında artış olmuş, bu durum manevra kabiliyeti yüksek olan savaş arabalarının aleyhine dönüşmüştür. Böylelikle, arabaların kullanılabilecekleri alanlar daha da sınırlanmıştır (Stillman ve Talls, 1984: 60).

Savaş arabalarında savaşan askeri birlik, düşman piyadelerine saldırır ve kuşatılmış kale savunucularına da karşı ok ve mızrakla savaşırdı.¹ Assur ordusu ve askeri yaşamı üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Pancritius, 1904; Hunger, 1912; Gökçek ve Akyüz, 2013; Dezsö, 2012; Dezsö, 2016; Kaçmaz Levent, 2016; Duymuş Florioti, 2016; Akyüz, 2018; Kavak, 2018). Bu makalede, önceki çalışmalar da temel alınarak, Yeni Assur ordusunun önemli sınıflarından birini oluşturan “savaş arabaları” değerlendirilmiştir. Bu bağlamda konu ile ilgili yapılmış veriler toplanmış ve yeniden gözden geçirilip çalışmaların eksik kalan yönleri tamamlanmaya çalışılmıştır. Çalışmamız çivi yazılı metinler ve tasvirli kabartmalar olmak üzere iki kaynaktan elde edilerek yapılmıştır. Böylelikle çalışmamızda hem bu iki kaynak hem de bu konu üzerine yapılmış diğer çalışmalar esas alınarak orduda ve savaşlarda önemli bir yere sahip olan savaş arabaları yeniden değerlendirilip ve detaylı bir çalışma yapılmaya çalışılmıştır. Bunun için aşağıda öncelikle kral dönemleri temel alınarak çivi yazılı ve tasvirli belgelerde savaş arabalarının gelişimi ve değişimi, akabinde savaş arabası birlikleri, savaş arabası türleri ve savaş arabalarının savaşlar üzerindeki etkisi adlı başlıklar oluşturulmuş ve bu başlıklar altında konu derinlemesine ele alınmıştır.

1. Yazılı ve Tasvirli Belgelerde Savaş Arabaları

1.1. II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) Dönemi

Krallara eşlik eden birliğin başında savaş arabaları gelmektedir. II. Assurnasirpal, savaş arabalarından bahsettiği çok

¹<http://www.Xlegio.Ru/nosov/assyrian.htm> Osadnaya. (Erişim Tarihi: 20.06.2019)

sayıda krali yazıt bırakmıştır. Bu yazıtlar genellikle aynı cümleyle başlar “İki tekerlekli savaş arabalarımı ve askeri birliklerimi topladım...” (Grayson, 1991: A.0.101.1, I:45, 77, 104; A.0.101.17, I:64, III:139). Kral, MÖ 877 yılında Lübnan Dağları ve Akdeniz’e düzenlediği batı seferi sırasında Bît-Bahiāni, Bît-Adini, Kargamış, Sangara, Pattina, Lubarna gibi Kuzey Suriye krallarından savaş arabaları, süvariler ve piyadeleri ganimet olarak aldığından bahsetmiştir (Grayson, 1991: A.0.101.1, III:58-78). Kralın yazıtlarında Assurlular’ın hem savaş ganimeti hem de haraç olarak çok sayıda at ve savaş arabası aldıkları anlatılmaktadır. Örneğin, kral kendisine karşı isyan eden Bît-Zamāni soylularından Şa-ilima-damqa’nın *limmu*’sunda (MÖ 879) bilinen koşumları takılı 40 adet iki tekerlekli savaş arabası² (Grayson, 1991: A.0.101.19, 87:40) ve haraç olarak alınan 460 adet eğitilmiş koşumlu at³ (Grayson, 1991: 1991. A.0.101.1, II:120); A.0.101.17, IV:113-114; A.0.101.19, 87) elde ettiğini anlatmaktadır.

II. Assurnasirpal dönemine ait yazıtlardan bir kısmında da savaş arabalarının ve süvarilerin geçmesine elverişsiz olan yalçın kayalıklardan ve zorlu patikalardan güçlükle geçildiği anlatılmaktadır. (Grayson, 1991: A.0.101.1, I:45, 77, 104; A.0.101.17, I:64, III:139). Yine yazıtlarda, kralın ve ordusunun demir baltalarla dağları yarıp, bakır küreklerle yolları açtıktan sonra savaş arabalarının ilerleyebildiğinden bahsedilmektedir (Grayson, 1991: A.0.101.1, II:76-78, II:95-96; A.0.101.17, III:98-101, IV:31-33). Bu dönem yazıtlarında Assurlular’ın haraç olarak at temin ettiklerinden bahsedilmekte ve başarılı seferlerinde ganimet olarak da hem at hem de iki tekerlekli savaş arabası elde ettikleri anlatılmaktadır⁴ (Grayson, 1991: A.0.101.1, II:120; A.0.101.17, IV:113-114; A.0.101.19, 87).

II. Assurnasirpal dönemi kabartmalarında genellikle 3 atın çektiği arabalar görülmektedir (Schauensee ve Dyson, 1983: 59-77). Manevra kabiliyeti yüksek olan bu dönem arabalarının tekerlekleri altı ispitlidir ve araba kasasının yanına içi oklarla dolu iki okluk asılmıştır. Ayrıca bunların yanında arabalarda iki adet balta da yer almaktadır. İki tekerlekli savaş arabasının açık olan arkası, hayvan başı süslemeli bronz bir kalkanla kapatılmıştır. Yedek bir silah olan püsküllü mızrak, aracın arkasına bağlanmıştır (Littauer, 1976: 224). **(Res. 1).**

Bu dönemde savaş arabalarına koşulan iki atın yanında yedek olarak üçüncü bir at yer almaktaydı. Bu sayede eğer iki attan biri yorulur, yaralanır ya da ölürse atın değiştirilebilmesi gerçekleşirdi.

² GIŞ.GIGIR.MEŞ *ra-ki-suhal-lup-tu* ANŞE. KUR.RA.MEŞ LAL-at GIŞ.ni-ri-šu

³ ANŞE.KUR.RA.MEŞ LAL-at GIŞ.ni-ri-šu

⁴ ANŞE.KUR.RA.MEŞ LAL-at GIŞ.ni-ri-šu);

Bu dönemde görülen kabartmalardan birinde kraliyet savaş arabası, iki adet savaş arabası ile birlikte kuşatma altındaki şehre doğru kaçan düşmanı kovalamaktadır (Layard, 1849: 1853B, 13-14). **(Res. 1).**

Seferlerde, iki tekerlekli krali savaş arabasının arkasından gelen iki kişilik savaş arabasının yer aldığı kabartmalarda görülmektedir. **(Res. 2).**

Kralın savaş arabası, kendisiyle birlikte sürücü (*Mukil appâte*) ve kalkan taşıyıcı (*Taşlışu*) olmak üzere üçer kişiliktir. Kalkan taşıyıcı, kralın savaş arabasının karakteristik bir özelliği olup, tüm savaş arabalarına öncülük etmektedir (Madhloom, 1970: 13-14-15). Söz konusu mürettebat sivri uçlu miğferlidir. Araba sürücüsü ve savaşçı pullu zırhlıdırlar. Gözler ve burun açıkta kalacak şekilde tasarlanmış, pullu zırhlar miğferin kenarlarına tutturulmuştur. Kısa kollu pullu zırh dize kadar inmektedir (Meuszyński, 1981: Taf. 3, B-27). **(Res. 3).**

Assur, savaş düzeninde kraliyet savaş arabasının arkasında yer alan ve sağ ve sol kanadın birliğinin öncülüğünü yapan savaş arabalarında bir asaya tutturulmuş Tanrı Adad ve Nergal'i temsil eden iki sembol yer almaktadır (Dezso, 2012: 58). **(Res. 2).**

Savaş arabalarında yer alan sadaklar kasanın yan paneline çapraz konulmuştur (Madhloom, 1970: 3-17, Lev. IX/2). **(Res. 1-3).**

II. Assurnasirpal döneminde savaş arabaları ağır zırhlandırılmış atlar tarafından çekilmektedir ve yuvarlak şekildeki metal madalyonlarla güçlendirilmiş zırh, atın boyun ve sırt kısmını kaplamaktadır. **(Res. 2).** Atlara giydirilen at miğferleri atın alnını, hatta kafasının tamamını ve boynunu kaplamaktadır (Dezso, 2012: 62).

1.2. III. Salmanesser (MÖ 858-824) Dönemi

III. Salmanesser, savaş arabalarından bahsettiği çok sayıda yazıt bırakmıştır. Bu yazıtlardan birinde MÖ 853 yılında Assurlular, 12 Suriye kralından oluşan koalisyon ordusuna karşı ilk sefere çıktığında ve Qarqar yakınlarında savaştığı zaman, Damascus kralı Hadad-ezer, (Adad-idri) 1.200 adet savaş arabası, 1.200 süvari ve 20.000 piyadeyle, Hamath kralı Irhuleni, 700 adet savaş arabası, 700 süvari ve 10.000 piyade ile İsrail kralı Ahab, 2.000 adet savaş arabası ve 10.000 asker görevlendirmiş, Irginata'dan 10 adet savaş arabası ve Şiānu topraklarından 30 adet savaş arabası getirilmiştir (Grayson, 1996: A.0.102.2, II:90-95). Bu sayılar, o zamanlar Kuzey Suriye'de bulunan büyük devletlerin çok sayıda iki tekerlekli savaş arabasını bünyelerinde bulundurduklarını göstermektedir. Savaştan sonra

Assurlular, koalisyon ordusundan geriye kalan savaş arabalarını, süvarileri ve at koşum takımlarını ele geçirmişlerdir (Grayson, 1996: A.0.102.2, II:101-102; A.0.102.6, II:30-32). Assur savaş arabalarının ve süvarilerinin bu savaştaki sayıları bilinmemektedir; ancak III. Salmanesser Fırat Nehri 120.000 askerle geçmiştir. MÖ 849 ve 848 yıllarında Assur ordusu koalisyon ordusuyla tekrar karşılaşmıştır her iki yılda da onları yenmiş ve düşman ordusunun savaş arabalarını ve süvarilerini ele geçirmiştir (Grayson, 1996: A.0.102.6, II:65-66; A.0.102.8, 34-35). MÖ 845 yılında tekrar eden savaşta ise Assurlular savaş alanında koalisyon ordusunun çok sayıdaki iki tekerlekli savaş arabalarını ve süvarilerini yok etmiştir (Grayson, 1996: A.0.102.6, III:30-32; A.0.102.8, 44-47; A.0.102.10, III:23-24).

Kralın yazıtlarında savaş arabalarının üretimi ve atların yetiştirilmesi de anlatılmaktadır. Örneğin, III. Salmanesser'in ülkesinin hizmeti için ordusunda 2002 adet savaş arabasına yetecek kadar ata ve 5542 teçhizatlı süvariye sahip olduğundan bahsedilmektedir (Grayson, 1996: A.0.102.6, IV:47-48; A.0.102.10). Bunların dışında diğer önemli ikmal kaynakları ganimetler ve haraçlardır. Kral ilk 20 seferinde toplamda 9920 at ve katır ele geçirmiştir (Grayson, 1996: A.0.102.10, IV:36).

III. Salmanesser yazıtları at koşum takımlarından (ANŞE.KUR.RA.MEŞ LAL-*at* GIŞ.*ni-ri*) ve savaş arabalarından (Grayson, 1996: A.0.102.6, II:65-66; A.0.102.8, 34-35; A.0.102.6, III:8-10; A.0.102.8, 38-39) oluşan haraç listeleriyle biten ya da ganimet olarak çok sayıda iki tekerlekli savaş arabası ve at koşum takımları listeleyen birçok seferi kaydetmiştir (Grayson, 1996: A.0.102.1, 61; A.0.102.1, 70; A.0.102.2, I:47-48; A.0.102.2, I:51-II:3). Assurlular düzenledikleri seferler sırasında çok sayıda savaş arabaları ve at koşum takımları ele geçirmişlerdir (Grayson, 1996: A.0.102.2, 21-22.). İki tekerlekli savaş arabaları Assur ordusunun çok önemli bir koludur. Ataları gibi III. Salmanesser da iki tekerlekli savaş arabalarını dağlardan geçirmek için sağlam bakır kürekler kullanarak kudretli dağlarda yol açmıştır (Grayson, 1996: A.0.102.1, 19-22; A.0.102.2, I:18-20; A.0.102.2, II:39-42).

At zırhları, MÖ 9. yüzyılın 2. yarısında da yaygın olarak kullanılmıştır. III. Salmanesser dönemi yazıtlarda atlara demir zırh⁵ takıldığından bahsedilmektedir (Livingstone, 1989: 17; Grayson, 1976: A.0.102.17, 22).

III. Salmanesser dönemine ait Balawat Kapısının bronz levhalarında tasvir edilen, iki atlı savaş arabalarının tekerlekleri altı

⁵ *şi-ri* AN.BAR *ina* UGU ANŞE.KUR.RA *lul*-[...]

ispitli olup orta ağırlığa sahiptir (Schachner, 2007: 153-159, Abbs. 88-91, Tab. 42 (6.3.4.1 Die Streiwagen)). **(Res. 4).** Kabartmalarda kraliyet savaş arabası, Tanrı sembolleri taşıyan savaş arabaları ve ordunun muvazzaf savaş arabası olmak üzere üç farklı savaş arabası tasviri bulunmaktadır. Krali savaş arabası kralın arkasında beklerken (Barnett, 1960: 142) ya da kuşatma altındaki şehre saldırırken (Barnett, 1960: 142, 148, 149, 169) gösterilmiştir. Bu arabalar, en önde yer alırken onun arkasında iki sembol taşıyan iki tekerlekli savaş arabası (Schachner, 2007: 156-159) ve en sonda ordunun muvazzaf iki tekerlekli savaş arabası gelmektedir. **(Res. 5).** Muvazzaf iki tekerlekli savaş arabalarının mürettebatı, sivri uçlu miğfer takmış ve ok ve yay kuşanmış bir savaşçıdan ve bir sürücüden oluşmuştur (Barnett, 1960: 157, 167).

Madhoom (1970: 3-17, Lev. IX/2), II. Assurnasirpal ve oğlu III. Salmanesser döneminde kullanılan savaş arabalarında sadakların kullanımı dışında arabalar arasında pek bir fark olmadığını belirtmektedir. II. Assurnasirpal döneminde sadaklar, biri diğerinin üzerine gelecek şekilde çapraz asılı dururken III. Salmanesser döneminde sadaklardan biri dikey olarak yerleştirilmiştir (King, 1915: Pl. LXXIV). Bu dönemdeki araba kasalarının ön kısmı yuvarlaklaştırılmış ve yan panellerin üst kenarı düz bırakılmıştır. Sadaklarda ok, yay, balta ve zaman zaman mızrak bulunmaktadır. Kasaların arka iç tarafında mızrak yer almaktadır. Kasaların arka paneline kalkanlar asılmıştır. Kasalarda yana yana iki kişi taşınmaktadır, ancak zaman zaman bunların gerisinde üçüncü bir kişi de görülebilmektedir. III. Salmanesser'in savaş arabaları üç at yerine iki atla çekilen arabalardır (Madhloom, 1970: 3-17, Lev. IX/2; Gökçe, 2011: 19-20).

1.3. V. Şamşi-Adad (MÖ 823-811) Dönemi

III. Salmanesser'in halefi V. Şamşi-Adad, Daban Irmağı yakınlarında gerçekleştirdiği savaşında Marduk-balāssu-iqbi'yi yendiği zaman 100 adet iki tekerlekli savaş arabası ve 200 piyade ele geçirdiğinden bahsetmiştir (Grayson, 1996: A.0.103.1, IV:37-45; A.0.103.2, III:17-37a; A.0.103.4, 1-5). V. Şamşi-Adad'ın yazıtlarından onun da ataları gibi ganimet ya da haraç olarak çok sayıda iki tekerlekli savaş arabası ve at koşum takımı aldığı belirtilmiştir (Grayson, 1996: A.0.103.1, I:53b-II:4); A.0.103.1, II:32-34a); (A.0.103.1, II:34b-40)).

1.4. III. Tiglat-Pileser (MÖ 745-727) Dönemi

Madhloom (1970: 3-17) III. Tiglat-Pileser ve II. Sargon dönemlerinde savaş arabalarıyla ilgili önemli değişiklikler olduğunu ifade etmiştir. En önemli değişiklik, arabanın daha ağır hale getirilmesiydi. Buna göre dörtgen planlı kasaların artık arka üst bölümleri ovalimsi (Madhloom, 1970: 3-17, Lev. VII/2; Gökçe, 2011: 20) ve yüksek kenarlı olup, yan panelleri geometrik motiflerle bezelidir (Madhloom, 1970: 3-17, Lev. VII/2, Lev. XII/1, Lev. XIV/6, Lev. XV/3,4). Kasaların arka panellerinde kalkan ve mızrak kullanımı devam etmiştir. Sadaklar artık kasaların yan tarafına değil de ön kısmına dikey olarak konulmuştur (Gökçe, 2011: 20).

III. Tiglat-Pileser dönemine ait tasvirlerde, savaş arabaları atlarında at zırhı geleneğinin MÖ 8. yüzyılda da devam ettiği görülmüştür (Barnett ve Falkner, 1962: pls. IX, XV-XVI, LXXXI).

III. Tiglat-Pileser döneminde savaş arabalarına üçüncü görevli (*Taslisu*) eklenmiş böylelikle arabalı birliklerin gücü daha da arttırılmıştır. III. Tiglat-Pileser döneminde savaş arabalarında kullanılan tekerleklerin çapları büyürken, tekerlek ispitleri de sekize yükselmiştir (Littauer ve Crouwel, 1979: 106; Gökçe, 2011: 20).

Kral, bir kabartmasında savaş arabasında iki mürettebatla birlikte develerle kaçan Arapları kovalarken tasvir edilmiştir (Barnett ve Falkner, 1962: Pl. XV). (**Res. 6**).

1.5. II. Sargon (MÖ 721-705) Dönemi

II. Sargon dönemi savaş arabalarında üç kişiden oluşan mürettebat ile karşılaşırız. Üçüncü kişi, (*Taşlıšu*) biri sürücüyü (*Mukil appâte*) diğeri ise okçuyu (*Māru damqu*) koruyan iki yuvarlak kalkan tutmaktadır. Bu dönemde, atların sayısı dörde çıkarılmıştır (Yadin, 1963: 299). II. Sargon döneminde savaş arabasına koşulan atlar için yeni bir boyunduruk sistemi geliştirilmiştir. II. Sargon ve Sanherib dönemi kabartmalarında bu boyunduruğun dört at için tasarlandığı anlaşılmaktadır. Kral II. Sargon'un savaş arabası her zaman iki at tarafından çekilir olarak gösterilmiştir (Madhloom, 1970: 19-20). (**Res. 7**). II. Sargon döneminde savaş arabasının tekerlekleri sekiz ispitlidir ve araba kasası dört kişi taşıyabilecek kadar genişletilmiştir (Dalley, 1985: 40). Bu özellik Assurbanipal döneminde giderek yaygınlaşmıştır (Madhloom, 1970: 20). Arabada yer alan görevliler sivri başlıklı miğfer takarlardı. (**Res. 8**). Eğer, kral yayını kullanıyorsa, iki görevli iç içe geçmiş bitki ve çiçek motifleriyle süslü geniş uzun kalkanla kralı korurlardı. (**Res. 9**). MÖ 8. yüzyılın son çeyreğinde at zırhı, Assur ordu teçhizatlarının arasında yer almamıştır (Dezso, 2012: 60).

1.6. Sanherip (MÖ 704-681) Dönemi

II. Sargon ve Sanherip döneminde savaş arabasındaki askerler, arabanın savunulması zor olan yan ve arka kısımlarının korunması amacıyla, süvariler tarafından desteklenmiştir. Böylelikle savaş hattının sağ ve sol kanatları güçlendirilmiştir. Sanherib ve Assurbanipal dönemi savaş arabaları (Barnett vd., 1998: Pls. 308, 314, 315) biçim yönünden ve arabadaki görevli bakımından II. Sargon dönemi savaş arabalarıyla benzerlik göstermektedir. MÖ 7. yüzyılda da savaş arabası sekiz ispitli, daha geniş kasalı ve dört kişiyi taşıyabilecek kapasiteye sahiptir. Kral, artık savaş arabasında yer almazken esir ve ganimetlerin taşındığı geçit törenlerinde gösterilmektedir (Nadali, 2010: 134-135).

Assur savaş arabası betimlemelerinde araba dingilleri genellikle kasanın alt arka tarafında yer almıştır. Sanherip dönemi, krali savaş arabası betimlemelerinde dingillerin bitim kısımlarının rozetlerle bezendiği görülmektedir. Littauer ve Crouwel, (1979: 106) ve Gökçe, (2011: 20) bu bezemeli kısımların dingil başlıkları olabileceğini belirtmişlerdir.

Savaş arabası ekibinde yer alan kalkancılar, düşman oklarından korunmak amacıyla kalkanlarını arabadaki diğer askerlerin başları üzerine gelecek şekilde taşımışlardır. Böylece arabadaki mürettebatın düşmana doğru hareket hızları artmıştır.

Assur ordusunun en büyük gücü olan savaş arabalarının etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için MÖ 691 yılında Elamlılar ile yapılan savaşa bakılması gerekecektir. Sanherip, bu savaşta düşman askerlerini oklar ve mızraklarla nasıl alt ettiklerini saray kâtibine şöyle anlatmaktadır:

...Elam kralının başkomutanı ile soylularının girtlaklarını koyun boğazlar gibi kestim... Koşumlara alışık olan atlarım nehre dalar gibi, akan kanlarının içine daldılar; savaş arabalarımın tekerlekleri kan ve çamur içinde kaldı. Savaşçıların cesetleri yaprak gibi dağıldı ovaya... Korkunç savaşa girdikleri anda sürücülerini ölen arabaların atları, kendi başlarına kalmışlardı; bir o yana bir bu yana koşturuyorlardı. ...Elamlılar'ın müttelikleri olan Kaldeliler'in liderlerine gelince, yaptığım katliamdan paniğe kapılıp şeytanla karşılaşmış gibi oldular. Çadırlarını terk edip hayatlarını kurtarmak için kaçarlarken askerlerinin cesetlerini çiğnediler. Korkudan arabalarının içine pislediler... (Saggs, 1984: 258).

1.7. Assurbanipal (MÖ 668-631) Dönemi

Assurbanipal dönemi savaş sahnelerinde kralın savaş arabasının mürettebatı kralla birlikte dört kişiyi taşır hale gelmiştir. Böylelikle, savaş arabaları, bir sürücü (*mukil appate*) ile okçu (*maru damgu*) ve iki kalkan taşıyıcıdan (*taslisu*) oluşan dört kişiden oluşan bir mürettebatı taşıyabilecek büyüklüğe ulaşırken, daha hafif ve daha gelişmiş bir mekanizmaya kavuşmuştur. Asker sayısının artışıdaki yenilikle birlikte, askerlerin daha hızlı hareket etmesi düşmanlarına aniden saldırmalarına olanak sağlamıştır (Stillman ve Talls, 1984: 60-61). (Res. 10).

Sekiz ispitli tekerleklerin çapları daha geniş hale gelirken ispitler de kalınlaştırılmıştır. Atlar deri zırhlıdır. Her iki kalkan taşıyıcı iç içe geçmiş kirişlerle süslenmiş yuvarlak bronz kalkan kullanmışlardır. Mürettebatın tamamı sivri uçlu miğferli ve pullu zırhla kuşanmıştır. (Res. 11). Ağır teçhizat ile kuşanmış olan zırhlı atlar ve zırhlı mürettebat savaşlarda, özellikle yakın dövüşte iki tekerlekli savaş arabalarının güvenilirliğini ve etkisini arttırırken diğer yandan zırh, arabanın ağırlığını da arttırmıştır. Böylece arabanın manevra kabiliyeti, hareket kabiliyeti ve hızı azalmıştır. Bu dönemde arabanın ağır olmasından dolayı arabayı çeken üç at kullanılmış daha sonra at sayısında artış olup dört atın çektiği arabalar kullanılmaya başlanmıştır (Gabriel, 2007: 206).

2. İki Tekerlekli Savaş Arabası Birlikleri

Savaş arabalı birlikler, II. Assurnasirpal döneminde süvari birliği henüz gelişmemişken ani saldırılar için kullanılmış, II. Sargon döneminden itibaren savaş arabalarının yerini artık süvari sınıfı almıştır (Noble, 1990: 61). Böylelikle Sanherib döneminde savaş arabalarının kullanımı giderek azalmıştır. Savaş arabası birlikleri savaşlardaki önemini kaybetse de savaş arabası güç ve saygınlık simgesi olarak varlığını Assur devletinin yıkılışına kadar sürdürmüştür. Sanherib döneminde kralın savaş arabası, savaştan sonra kralın yanında ya da kral arabadayken resmedilmiştir (Barnett vd., 1998: Pls. 48, 60, 91, 132, 149, 156, 485). Yanı sıra Assurbanipal'in savaş arabasındayken muharebe halinde olduğu birkaç istisna da mevcuttur (Barnett vd., 1998: Pls. 288-299).

Assur yazılı kaynaklarında savaşlarda ele geçirilen iki tekerlekli savaş arabaları ile Assur savaş arabalarının boyutları belirtilmiştir. MÖ 2. bin yılın sonlarından MÖ 9. yüzyıla kadar Assurlular sık sık 30, 33 ve 40 adet savaş arabasından oluşan küçük savaş arabası birlikleri ele geçirmişler ya da bu sayılardan oluşan savaş arabası birliklerini mevzilendirmişlerdir. Bu büyüklükteki savaş

arabası birliğinin bir müfreze olduğu varsayılırsa, 100 ya da 120 adet iki tekerlekli savaş arabası bir tabur büyüklüğünde olmalıdır. Yüz yirmi adet savaş arabasından oluşan bir tabur, her biri 40 adet savaş arabasından oluşan 3 müfrezenin ya da her biri 30 adet savaş arabasından oluşan 4 müfrezenin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Yüz adet iki tekerlekli savaş arabasından oluşan bir tabur, muhtemelen her biri 33 adet savaş arabasından oluşan üç müfrezenin birleşmesiyle oluşuyordu. MÖ 8. yüzyılın 2. yarısında II. Sargon döneminde 50, 100 ya da 200 adet savaş arabasından oluşan birliklerin daha yaygın hale geldiği görülmektedir. Muhtemeldir ki, o dönemde bir müfreze 50 adet savaş arabasından oluşuyordu ve bir tabur da 100 adet savaş arabasından (her biri 50 adet savaş arabasından oluşan 2 müfreze) ya da 200 adet savaş arabasından (her biri 50 adet savaş arabasından oluşan 4 müfreze) oluşuyordu (Lie, 1994: 409-410).

Assur kraliyet yazıtlarında çok sayıda savaş arabasından bahsedilmektedir: II. Tukulti-Ninurta, kullanıma hazır 2702 ata, 1371 adet savaş arabasına sahip olmakla övünürken (Grayson, 1991: A.0.100.5, 130-131), III. Salmanesser, 2002 adet iki tekerlekli savaş arabasına yetecek kadar (4004 at) kullanıma hazır ata sahip olduğunu yazıtlarında anlatmaktadır (Grayson, 2000: A.0.102.6, iv:47-48).

Yukarıda sayılanlar dışında Nimrud At Listelerinde (Dalley ve Postgate, 1984: 99, ii:16-23) geçen savaş arabası birliklerinde 5 birlikten oluşan şehir birlikleri vardı (Dezso, 2012: 78). İlk şehir birliği olan *Aššurāia* idi ve bu birlik şehir birlikleri arasında alay kadar güce sahip olan en büyük birlikti (Dezso, 2012: 78, Res. 1, 9).

İkinci şehir birliği olan *Arraphāia* idi. *Arraphāia* birliğinin nisbi gücü on subaydan oluşmuş olup, bu birlik orduya destek olarak başında genellikle on subay bulunan askeri grupla hazır bulunurdu (Dezso, 2012: 79). Üçüncü şehir birliği yedi subayın başında olduğu *Armāia* idi. Dördüncü birlik, dört subayı olan *Arzuināia*, beşinci birlik yedi subaydan oluşan *Arbailāia* idi (Dezso, 2012: 81).

Söz konusu şehir birlikleri Assur merkez ordusundaki kraliyet kolordusunun (*kišir šarrūti*), komutanı olan Baş Haremağası (*rab šar-rēšē*) tarafından komuta edilmişlerdir. Subayları ise müfreze komutanları olarak görev yapmıştır. (*rab kišir*) (Dezso, 2012: 80).

3. İki Tekerlekli Savaş Arabası Türleri

II. Assurnasirpal'in kraliyet yazıtları, güçlü ve sağlam savaş arabalarından⁶ (Grayson, 1991: A.0.101.1, II:53-54: II:103-104; A.0.101.17, III:36-37, IV:61-62) bahsetmesine rağmen saray

⁶ GIŞ.GIGIR.MEŞ KAL-tu.

kabartmalarında bunlara rastlanmamıştır (Dezso, 2012: 69). III. Tiglat-Pileser'in saray kabartmalarında betimlenen savaş arabaları standart boyutta ve tekerlekleri sekiz ispitlidir. Kabartmalar, savaş arabası panellerini dikdörtgen zırh plakalarla kaplanmış halde göstermiştir (Barnett ve Falkner, 1962: pls. XLIII, LXVIII, LXXXII). Bunlar, ağır ve zırlı (*tahlīpu*) olan savaş arabalarının tek örnekleridir. II. Sargon döneminde savaş arabaları sekiz ispit tekerlekli ve üç ya da bazen dört kişilik mürettebatı ile tek tipte görülmektedir (Botta ve Flandin, 1984: pl. 58). Sanherip dönemi kabartmaları sadece kraliyet savaş arabalarını ve dini törenlerde kullanılan birkaç savaş arabasını tasvir ederken (Layard, 1853B: pl. 25; Barnett vd., 1998: no. 187;no. 513-514, Room LXX, slabs 10-11;648-649) Assurbanipal dönemi saray kabartmaları dört kişilik mürettebatı ve tekerlekleri sekiz ispitli olan savaş arabalarını tasvir etmektedir. Dolayısıyla Assur kabartmalarında farklı türdeki (*ša-šēpē*, *tahlīpu* ve *pattūte*) iki tekerlekli savaş arabaları arasında farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır (Dezso, 2012: 70).

3.1. İki Tekerlekli Savaş Arabası (*Ša-šēpē*)

Bu terim özel bir tür savaş arabasına değil, muhtemelen *ša-šēpē* muhafızlarının savaş arabası birliğine işaret etmektedir (Fales ve Postgate, 1992: 150, II:4; 152, R. I:5). Anlaşıldığı kadarıyla bu terimin savaş arabası türünden ziyade savaş arabalı muhafız birliğine ya da unvanlarına ait olduğu düşünülmektedir (Dezso, 2012: 70).

3.2. Zırlı İki Tekerlekli Savaş Arabaları (*Tahlīpu*)

Kabartmalarda sadece birkaçı zırlı iki tekerlekli savaş arabası gösterilmiştir. Bazı savaş arabalarının yan panelleri metal plakalarla kaplandığından zırh görevi gördüğü düşünülmektedir. Ayrıca atların zırlı (Layard, 1853B: pl. 28; Barnet ve Falkner, 1962: pls. CXVI-CXVII) olması da bir avantaj sağlamış olmalıdır. Yazılı kaynaklarda zırlı atlardan (Lacheman, 1955: 16:20:2) ve zırlı iki tekerlekli savaş arabalarından (Lacheman, 1955: 19-20; Dezso, 2002: 195-216) bahsedilmektedir. (Res. 3. 10. 11)

Assur ordusunun, bir alaydan daha fazla olan *tahlīpu* iki tekerlekli savaş arabası birliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak zırlı *tahlīpu* iki tekerlekli savaş arabalarından özel belgelerde de bahsedilmiştir⁷ (Radner, 2002: 35, 6). Örneğin MÖ 8 yüzyıla ait Nimrud At Listelerinde yanları açık savaş arabaları (*pattūte*) ile birlikte zırlı savaş arabaları da (*tahlīpu*) yer almaktadır (Dezso, 2006:

⁷ [GIŠ.GIGI]R *tah-lip-a-ni*

Res. 6-7). Bu bilgiye göre bu iki türdeki savaş arabaları muvazzaf savaş arabası birliğine ait değildir ve güçlü savaş arabası birlikleri oluşturamamışlardır. Ancak bu iki tür birkaç alay büyüklüğüne ulaşabilmiştir (Dalley ve Postgate, 1984: 101, I:18-19).

3.3. Yanları Açık İki Tekerlekli Savaş Arabası (*Pattūte*)

Bu tip savaş arabası muhtemelen yanları açık iki tekerlekli av arabasıdır. Bu terim, I. Tıglat-Pileser⁸ (MÖ 1114-1076) (Grayson, 1991: A.0.87.1, VI:80-81), Aşşur-bēl-kala⁹ (MÖ 1073-1056) (Grayson, 1991: A.0.89.7, IV:10:), II. Aşşur-dān¹⁰ (MÖ 934-912) (Grayson, 1991: A.0.98.1, 70:), II.Adad-nirārī¹¹ (MÖ 911-891) (Grayson, 1991: A.0.99.2, 123) II. Tukulti-Ninurta¹² (MÖ 890-884) (Grayson, 1991: A.0.100.5, 135), II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) (Grayson, 1991: A.0.101.30, 87) ve III. Salmanesser (MÖ 858-824) dönemi (Grayson, 2000: A.0.102.6, iv:47-48.R-II, A.0.102.6, IV:42-43) kraliyet yazıtlarındaki av sahnelerinde yer alan arabalar için kullanılmıştır (Postgate, 1990: 37).

II. Sargon dönemine ait Nimrud At Listelerinde görülen bu tür savaş arabaları bir birliği temsil etmektedir (Dalley ve Postgate, 1984: 111, 2). Metinlerde bu birliğe bağlı 17 toprak atı ve 11 sefer atı ile birlikte toplamda 28 at listelenmiştir. Assurbanipal dönemine kadar yanları açık savaş arabasının hiçbir mürettebatı çivi yazılı kayıtlarda yer almamıştır. Bu tip savaş arabaları ağırlıklı olarak bu kralın döneminde yapılan saray kabartmalarında görülmektedir. Bu tip arabaların çok sayıdaki savaş arabacısı (Fales ve Postgate, 1992: 5 (ADD 857), I:24-27, II:2;9 (ADD 860), II:13-17; Kwasman ve Parpola, 1991: 310 (ADD 185), 315 (ADD 420), 316 (ADD 421), 317 (ADD 60), 325 (ADD 470)) Assurbanipal döneminde bilinmektedir ve bu dönemden itibaren veliaht prensin (Fales ve Postgate 1992: 150 (ADD 834+++), II:8; 152 (ADD 971), Rev. I:12) savaş arabacıları da yazılı metinlerde yer almıştır.

4. Savaş Arabasının Savaş Üzerindeki Etkisi

Meydan savaşlarında kullanılabilme imkânı olan savaş arabaları dönem dönem mürettebat sayısı, çeşidi ve şekli bakımından değişiklik göstermiştir. Savaş arabası, savaş denklemine yeni bir yöntem eklemiştir. Savaş arabasıyla tanışmadan önce savaşı kazanan

⁸ GIŞ.GIGIR-šu pa-at-tu-te

⁹ GIŞ.GIGIR-šu pa-at-tu-te

¹⁰ GIŞ.GIGIR-ia pa-tu-te

¹¹ GIŞ.GIGIR-ia pa-at-tu-te),

¹² GIŞ.GIGIR-ia pa-at-tu-ti

ordular, yenilen tarafın önemli derecede can kaybına sebep olabilecek takibe nadiren girişmişlerdir. Savaşta avantajlı durumda olan askerler yorgun olduklarından, kaçan düşman askerinin peşinden gitmeye yetecek gücü kendilerinde bulamamış olmalıdır.

İki tekerlekli savaş arabası bu durumda etkisini göstererek savaşın seyrini değiştirmiştir. Düşman askerlerinin dizilişinin bozulmasıyla birlikte savaş arabası, kaçan kalabalığın içine doğru bir askerin koşabileceğinden çok daha büyük hızla dalabilmiştir. Amaç yanaşık düzeni yarıp geçmekten ziyade hedefleri birer birer vurmak olduğu için savaş arabasının hızı saatte 8 ile 12 km olarak tahmin edilmektedir (Dezso, 2012: 147). Bu hızda giderken platform dengeli olduğundan, sürücü aracı iyi kontrol edebilmiş ve okçu, belirli hedefleri seçip bu hedeflere atış yapmaya yetecek zamana sahip olmuş görünmektedir.

Savaş arabası, hedefe yaklaştığında manevra yaptırabilen deneyimli sürücülerle birlikte koordineli bir biçimde çalışan eğitilmiş savaş arabası okçusunun kaçan askerlere attığı on oktan dokuzunu isabet ettirmiştir. Eğer kaçmakta olan asker zırh ve kalkanını atmışsa, nişan alarak yapılan her atış ölümcül olmuştur. Buna karşın, şayet kaçan askerler zırhlarını atmamışlarsa, savaş arabacıları enseye, omuzlara, omurganın alt bel kısmına ve kaçan askerin zırhı aşağı yukarı inip çıktıkça sırtında açılması muhtemel yerlerine nişan almada ustalaşmış olmalıdırlar.

Buradan şu sonuca varmak mümkündür; savaş arabasının eğitilmiş bir okçusu koşmakta olan bir askeri ensesinden ya da omurgasından kolayca vurabildiğinden, bu atış hedefteki kişiyi ya felç etmiş ya da öldürmüştür. Savaş arabacısı tarafından ustalıklı kullanılan bir mızrak darbesi de aynı derecede ölümcül etkiye sahip olmalıdır. Savaş arabaları, savaş alanında mekanik açıdan ölümcül bir takip yapma imkânı sunmuştur.

Sonuç

Savaş arabası, savaşın her aşamasında etkili bir biçimde kullanılabilen, ilk hareketli silahtır. Önceleri savaş meydanına yük ve asker taşıyan arabalar, daha sonra düşman ordu düzenini özellikle de piyade nizamını kargaşaya uğratan savaş makinaları haline gelmiştir. Kabartmalardan ve yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Yeni Assur döneminde iki tekerlekli savaş arabalarının kullanımı başta av, savaş ve kraliyet törenlerinde görülmektedir.

Yeni Assur ordusunun en önemli gücünü oluşturan iki tekerlekli savaş arabalarının en eski örneği Ninurta-Tukulti-Aşşur (MÖ 1133-1132) dönemine ait silindir mühürde tasvir edilmiştir. Bu

mühürde altı ispitli yanları açık, hafif ağırlıktaki iki tekerlekli savaş arabasının üzerinde arabayla atları kontrol eden sürücü ile arabanın önünden kaçmaya çalışan dağ keçilerini kovalayan avcı betimlenmiştir. Diğer yandan I. Assurnasirpal (MÖ 1050-1032) dönemine ait Ninive’de yer alan Beyaz Obelisk (Börker Klahn, 1982: 179-180, no. 132, pls. 132a-d) üzerinde yer alan betimde sadak sayısı ve atların koşum takımları farklı olan benzer bir savaş arabası görülmektedir. Ayrıca, II. Tukulti-Ninurta (MÖ 888-884) dönemine ait, Assur şehrinde bulunan tahrip olmuş bir ortostat üzerinde de savaş arabalarının betimlendiği bilinmektedir.

Savaş arabasının tasarımı ve gelişimi, taktiksel ihtiyaçlara ve arazi koşullarına göre belirlenmiştir. Savaş arabalarında, önceleri, iki ya da üç atın çektiği iki savaşçı yer alırken daha sonra arabalar, gelişim göstererek dört atın çektiği ve dört savaşçının olduğu daha hızlı ve fonksiyonel bir hale gelmiştir

İki tekerlekli savaş arabaları üzerine yapılan sistemli çalışmalar II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) dönemi saray kabartmalarının incelenmesiyle mümkün olmuştur. Buna göre, savaş arabaları kasanın ön kısmı yuvarlatılmış ve kasa, bir tür zırh görevi gören panellerle kaplanıp ağır savaş arabalarına dönüştürülmüştür. Aynı şekilde, atlar da ağır şekilde zırhlandırılmışlardır. Böylelikle, hem askeri personelin hem de atların güvenliği artırılmıştır. **(Res. 2-3).**

III. Salmanesser (MÖ 858-824) dönemindeki savaş arabalarında, sadakların kullanımı dışında II. Assurnasirpal dönemi arabaları arasında pek bir fark olmadığı görülmektedir. II. Assurnasirpal döneminde sadaklar, biri diğerinin üzerine gelecek şekilde çapraz asılı dururken III. Salmanesser döneminde sadaklardan biri dikey olarak yerleştirilmiştir.

III. Tiglat-Pileser (MÖ 745-727) ve II. Sargon (MÖ 721-705) dönemlerinde savaş arabalarında önemli değişikliklerin olduğu görülmüştür. Bu değişiklik, tekerlek çaplarının ve jantlarının büyümesi ve ispit sayısının altıdan sekize doğru artmasıdır. Böylece savaş arabalarının dayanıklılığı ve sağlamlığı artmıştır. II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) döneminden itibaren altı ispitli tekerlekli arabalar kullanılırken, III. Tiglat-Pileser (MÖ 745-727) döneminden Assurbanipal (MÖ 668-631) dönemine kadar sekiz ispitli tekerlekler kullanılmaya başlamıştır. Böylece savaş arabalarının savaş alanındaki yüksek hızlara karşı dayanıklılığı ve engebeli arazi koşullarına karşı da sağlamlığı artmıştır. Ayrıca, ahşap çemberin yere temas eden dış yüzeyi demirden koruyucu bir çember ile kaplanmıştır.

II. Sargon dönemi savaş arabalarında üç kişiden oluşan mürettebat ile karşılaşırız. Üçüncü kişi, (*Tašlīšu*) iki yuvarlak kalkanyla arabadaki sürücüyü (*Mukil appāte*) okçuyu (*Māru damqu*) korumuştur. (**Res.7**). Bu dönemdeki diğer önemli gelişme ise dört atın birlikte koşulabileceği boyunduruk sisteminin kullanılmaya başlamasıdır. Bu nedenle atların sayısında da bir artış olduğunu söyleyebiliriz.

II. Sargon ve Sanherip döneminde savaş arabasındaki askerler, arabanın savunulması zor olan yan ve arka kısımlarının korunması amacıyla, süvariler tarafından desteklenmiştir. Böylelikle savaş hattının sağ ve sol kanatları güçlendirilmiştir. Ayrıca bu döneme ait bir diğer değişiklik, krali savaş arabalarında dingillerin bitim kısımlarının rozetlerle bezenmiş olmasıdır.

Assurbanipal döneminde savaş arabaları, bir sürücü (*mukil appate*) ile okçu (*maru damqu*) ve iki kalkan taşıyıcıdan (*taslisu*) oluşan dört kişiden oluşan bir mürettebatı taşıyabilecek büyüklüğe ulaşırken arabalar, daha hafif ve daha gelişmiş bir mekanizmaya kavuşmuştur. Asker sayısının artışıyla birlikte, askerlerin daha hızlı hareket etmesi, düşmanlara ani saldırıların gerçekleşmesine olanak sağlamıştır (Stillman ve Talls, 1984: 60-61). (**Res. 10**).

Bu dönemde sekiz ispitli tekerleklerin çapları daha geniş ve daha büyük hale gelirken ispitler de kalınlaştırılmıştır. Atlar deri zırhla kaplanmıştı. Mürettebatın tamamı sivri uçlu miğferli ve pullu zırhla kuşanılmıştır. (**Res. 11**). Ağır teçhizat ile kuşanmış olan zırlı atlar ve zırlı mürettebat savaşlarda, özellikle yakın dövüşte iki tekerlekli savaş arabalarının güvenilirliğini ve etkisini arttırırken diğer yandan zırh, arabanın ağırlığını da arttırmıştır. Böylece arabanın manevra kabiliyeti, hareket kabiliyeti ve hızı azalmıştır. Bu dönemde arabanın ağır olmasından dolayı arabayı çeken üç at kullanılmış daha sonra at sayısında artış olurken dört atın çektiği arabalar kullanılmıştır (Gabriel, 2007: 206).

Yakın dövüşlerde savaş arabasındaki savaşçılar, arabadan inip bir piyade gibi savaşa müdahil olmuştur. Savaş arabasındaki okçular, düşmanlarla uzun mesafede savaştıkları gibi diğer yandan mızrak ve baltalarla da yakın dövüşerek düşman piyade düzenlerini bozguna uğratabilmiştir. Eğer düşmanın piyade düzeni parçalanırsa okçular tekrar savaş arabasına binip düşman kuvvetlerinin kalıntılarını yok ederek düşmanı dehşet verici bir etkiyle takip edebilmiştir.

Savaş arabalarının en büyük avantajı, açık arazilerde yapılan savaşlarda piyade güçlerine destek ve asker sağlamasıdır. Dahası, (Keegan, 1995: 229; Gabriel, 2007: 206) ‘da belirttiği üzere, savaş arabaları savaş alanında ilerleme hızını birdenbire arttırıp, savaşçıların

uzun menzilli bileşik yaylarıyla başarıya ulaşmalarındaki en büyük destekçidir. Ancak, savaş arabalarıyla saldırıya uğrayanlar da düşmanlarının atlarına nişan almış, arabaların geçişini engelleyecek barikatlar kurmuş ve okların delmesini önleyen zırhlar kuşanmıştır. Bunun yanı sıra, arabaların hareketini kısıtlayan engebeli ve zor arazilerde savaşmayı tercih ederek arabaların hareket kabiliyetini ciddi derecede kısıtlamıştır. Bu durum, arabalı birlikler açısından dezavantaj oluşturmuştur. Savaş arabalarının hareket kabiliyetlerini kaybettikleri anlarda düşmana vurulan şok vuruşunun başarısız olduğu görülmüştür. Bu başarısızlık, atış gücü ve manevra kabiliyeti olan ve savaş arabalarının yerini alabilecek süvari sınıfının güçlenmesine neden olmuştur (Gabriel, 2007: 206).

Savaş arabaları, savaşlara öldürücü yeni bir boyut kazandırmıştır. Okun, savaş arabası ile uyumu artırılmış, arabanın hareket hızına bağlı olarak ok atış hızı da artmıştır. Savaş arabası mürettebatına 2-3 mızrakçı eklenerek piyadelerin de savaş arabalarında yer aldığı görülmüştür.

Savaş arabasıyla ilgili en büyük zorluk engebeli arazilerde yaşanmıştır. Bu yüzden sefer esnasında araba tamir ustalarının birliğe eşlik etmesi zorunlu hale gelmiştir. Bunun yanında başkentlerde savaş arabaları için depo ve tamir alanlarının bulunduğu, Kalhu'daki Fort Salmanassar'dan ele geçen tabletlerden anlaşılmaktadır (Thureau ve Dangin, 1912: 96-97).

Tüm savaş arabası mürettebatı birer mızrak, kılıç, kalkan ve balta taşır şekilde tasvir edilmiştir. Düşmana vurulan ilk darbeden sonra savaşçılar, birer ağır silahlı piyade olarak savaşmışlardır. Düşmanların, saldırıları kırmak için yeterli donanımları olmadığı zaman, kazanma umutları azalmış, giderek durduramadıkları saldırılar, aldıkları darbeler ve ortaya çıkan bölünmeyle düşman ordusu dağılmıştır. (Thureau ve Dangin, 1912: 96-97).

Kaynakça

- Barnett, R.D. (1960). *Assyrische Palastreliefs*. Prague: Artia.
- Barnett, R.D. ve Falkner, M. (1962). *The Sculptures of Assur-nasir-pal II (883-859 BC), Tiglat-Pileser III (745-727 B.C.), Esarhaddon (681-669 B.C.) from the Central and South-West Palace at Nimrud*. London: Trustees of the British Museum.
- Barnett, R.D. (1976). *The Sculptures from the North Palace of Ashurbanipal, at Niniveh (668-627 BC)*. London: British Museum Publications Ltd.
- Barnett, R.D., Bleibtreu, E. ve Turner, G. (1998). *Sculptures from the Southwest Palace of Senharip at Niniveh (668-627 BC)*. London: British Museum Publications Ltd.
- Botta, P.E. ve Flandin, E. (1849). *Monuments de Ninive, vols. I-II*. Paris: Imprimerie nationale.
- Börker Klähn, J. (1982). *Alt Vorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs, (Baghdader Forschungen, 4)*. Mainz am Rhein: Von Zabern.
- Dalley, S.M. ve Postgate, J.N. (1984). *Tablets from Fort Shalmaneser, (Cuneiform Texts from Nimrud, III)*. Oxford: Oxford University Computing Service
- Dalley, S.M. (1985). Foreign Chariotry and Cavalry in the Armies of Tiglath-Pileser III and Sargon II. *Iraq* 46, 31-48.
- Dezso, T. (2001). *Near Eastern Helmets of the Iron Age*. Oxford: J. and E. Hedges.
- Dezso, T. (2006). A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) based on the Nimrud Horse Lists. *State Archives of Assyria Bulletin*, 15, 93-140.
- Dezso, T. (2012). *The Assyrian Army The Structure of The Neo-Assyrian Army as Reconstructed from the Assyrian Palace Reliefs and Cuneiform Sources, 2. Cavalry and Chariotry*. Budapest: Eötvös University.
- Dyson, R.H. ve Schauensee, M. De (1983). *Hasanlu Horse Trappings and Assyrian Reliefs, in Essays on Near Eastern Art and Archaeology in Honor of Charles Kyrle Wilkinson*. New York: The University of Chicago Press.
- Fales, F.M. ve Postgate, J.N. (1992). Imperial Administrative Records, Part I: Palace and Temple Administration, (*State Archives of Assyria*), VII, 3-127.
- Fuchs, A. (1994). *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*. Göttingen: Göttingen Cuvillier.
- Gabriel, R.A. (2007). *Soldiers Lives Through History.-The Ancient World*. London: Greenwood Pub Group.

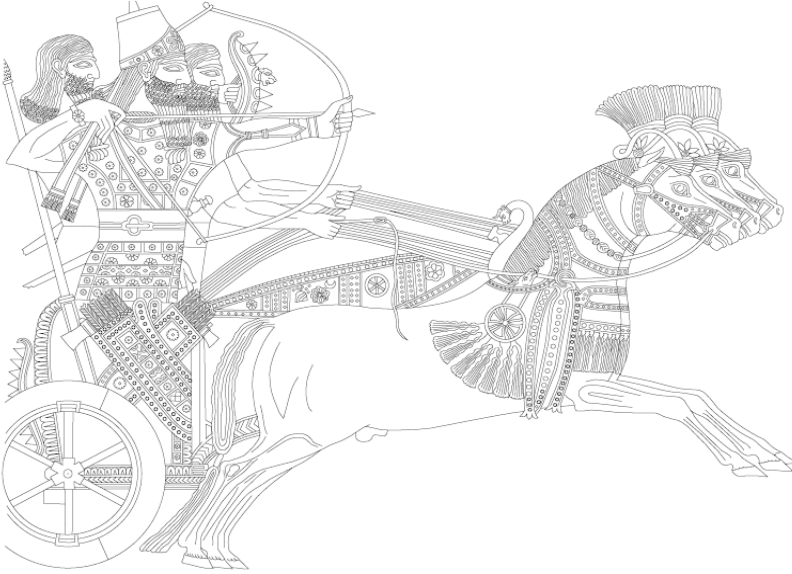
- Gadd, C.J. (1936). *The Stones of Assyria: The Surviving Remains of Assyrian Sculpture, their Recovery, and their Original Positions of Assyria*. Chatto & Windus. London: Cambridge University.
- Gökçe, B. (2011). *Arkeolojik Buluntular, Betimleme Sanatı ve Yazılı Kaynaklar Işığında Urartu Krallığı'nda Tekerlekli Taşıtlar*", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Grayson, A.K. (1991). *Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859BC), The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods, Vol.2*. London: University of Toronto Press.
- Grayson, A.K. (1996). *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC. II (858-745 BC) (The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, 3)*. London: University of Toronto Press.
- Grayson, A.K. (2000). *Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC II (858-745), (The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods, Vol. 3)*. London: University of Toronto Press.
- Keegan, J. (1995). *Savaş Sanatı Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Kinnier Wilson, J.V. (1972). The Nimrud Wine Lists. A Study of Men and Administration at the Assyrian Capital in the Eighth Century, B.C., *Cuneiform Texts from Nimrud, I*. London: British School of Archaeology in Iraq.
- King, L.W. (1915). *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser, King of Assyria B.C.860-825*. London: Printed by order of the Trustees.
- Kwasman, TH. ve Parpola S. (1991). Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part I: Tiglath-Pileser III through Esarhaddon, *State Archives of Assyria VI*, 383-386.
- Lacheman, E.R. (1955). Excavations at Nuzi, vol. VI: The Administrative Archives, *Harvard Semitic Series, 15*. Cambridge: Harvard University Press.
- Layard, A.H. (1849). *The Monuments of Niniveh: From Drawings made on the Spot*. London: the British Museum.
- Layard, A.H. (1853A). *The Monuments of Nineveh, (First Series)*. London: Harrison & Son.
- Layard, A.H. (1853B). *Second Series of the Monuments of Nineveh including Bas-Reliefs from the Palace of Sennacherib and Bronzes from the Ruins of Nimroud*. London: J. Murray.
- Levent Kaçmaz E. (2016). *Yazılı ve Tasvirli Belgeler Işığında Yeni Assur Krallığı'nda Ordu ve Savaş*, (Yayımlanmamış Doktora

- Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Lie, A.G. (1929). *The Inscriptions of Sargon II, King of Assyria, I: The Annals*. Paris: Geuthner.
- Littauer, M.A. (1976). New Light on the Assyrian Chariot. *Orientalia* 45, 217-226.
- Littauer, M.A. ve Crouwel J.H. (1979). *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East*. Leiden-Köln: Brill.
- Littauer, M.A. ve Crouwel J.H. (1996). *The Origin of the True Chariot*. Heslington: Antiquity Publications Ltd.
- Livingstone, A. (1989). Court Poetry and Literary Miscellanea, *State Archives of Assyria, III*, 1-85.
- Madhloom, T.A. (1970). Armour and Weapons, *The Chronology of Neo-Assyrian Art*. London: The Athlone Press.
- Meuszyński, J. (1981). *Die Rekonstruktion der Reliefdarstellungen und ihrer Anordnung im Nordwestpalast von Kalhu (Nimrūd) (Baghdader Forschungen, 2)*. Mainz: P.v. Zabern.
- Nadali, D. (2010). Assyrian Open Field Battles in: *Vidal, J., ed., Studies on War in the Ancient Near East. Collected Essays on Military History, (Alter Orient und Altes Testament, 372)*. Munster: Ugarit-Verlag.
- Nagel, W. (1966). *Der Mesopotamische Streitwagen und seine Entwicklung im ostmediterranen Bereich" (Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, 10)*. Berlin: Hessling.
- Noble, D. (1960). Assyrian Chariotry and Cavalry. *State Archives of Assyria Bulletin IV*, 61-68.
- Nosov, K. (2004). Osadnaya tehnika Antiçnosti i Srednevekov'ya, Erişim: www.Xlegio.Ru/nosov/assyrian.Htm. (Erişim Tarihi: 20.06.2019)
- Postgate J.N. (1990). The Assyrian Porsche?. *State Archives of Assyria Bulletin*, 4(1), 35-38.
- Pullu, S. (2007). Antikçağ'da Zırhlı Savaş Makineleri: Assur Ordusunda Tank, *Sosyal Bilimler Dergisi*, IX. 2.
- Radner, K. (2002). *Die neuassyrischen Texte aus Tall Šēh Hamad, Berichte der Ausgrabung Tall Šēh Hamad / Dūr-Katlimmu, Band 6, Texte 2*. Berlin: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Saggs, H.W.F. (1984). *The Might That Was Assyria*. London: Sidgwick & Jackson.
- Schachner, A. (2007). *Bilder eines Weltreichs. Kunst- und kulturgeschichtliche Untersuchungen zu den Verzierungen eines Tores aus Balawat (Imgur-Enlil) aus der Zeit von*

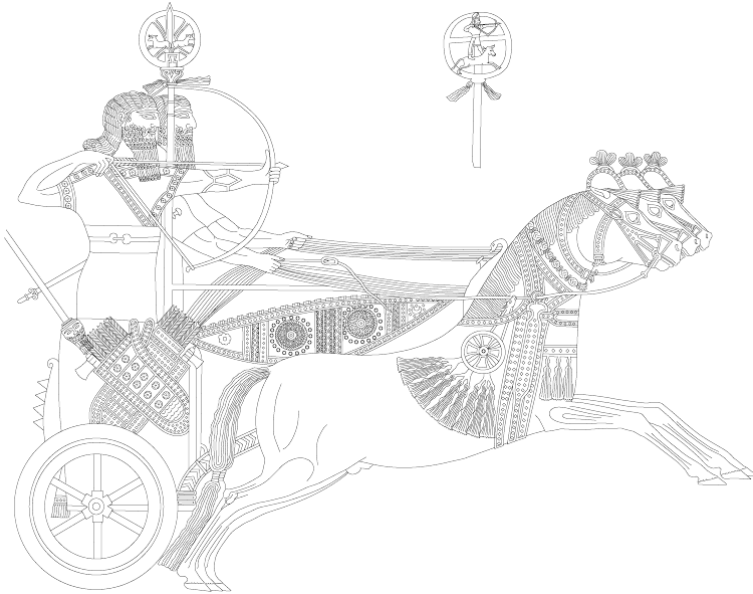
- Shalmanassar III, König von Assyrien Subartu XX.* Turnhout: Brepols.
- Stillman, N. ve Tallis, N. (1984). *Armies of The Ancient Near East 3000 BC to 539 BC.* Cambridge: Wargames Research Group.
- Thureau Dangin, F. (1912). Une Relation de la Huitième Campagne de Sargon. *Textes cunéiformes du Louvre, 3.* Paris: Paul Geuthner.
- Yadin, Y. (1963). *The Art of Warfare in Biblical Lands.* London: McGraw-Hill.

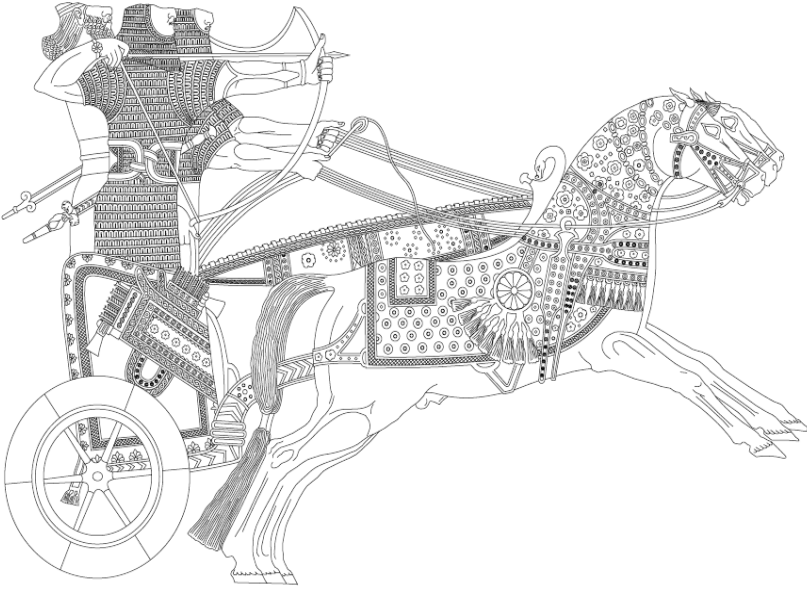
RESİMLER

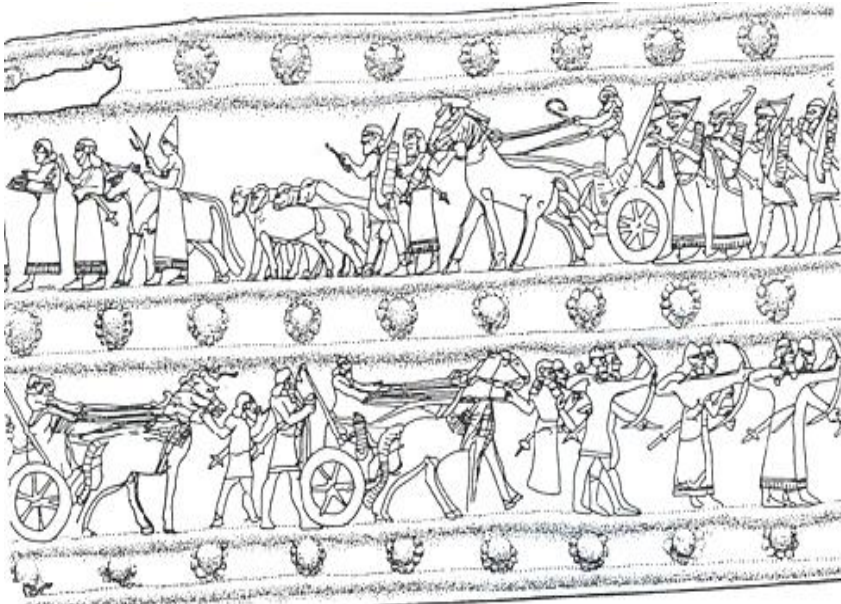
Res. 1. II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) Dönemi iki tekerlekli savaş arabası (Layard, 1853A: 13)

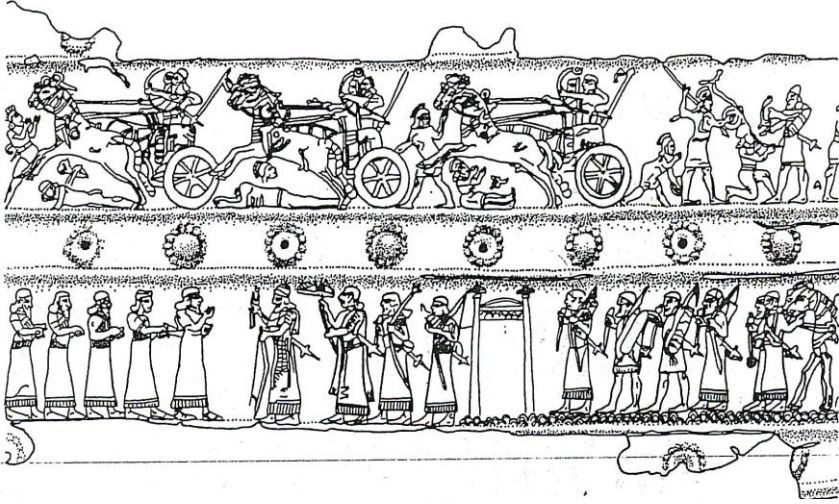
Res. 2. II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) Dönemi Savaş Arabası (Layard, 1853A: 14)

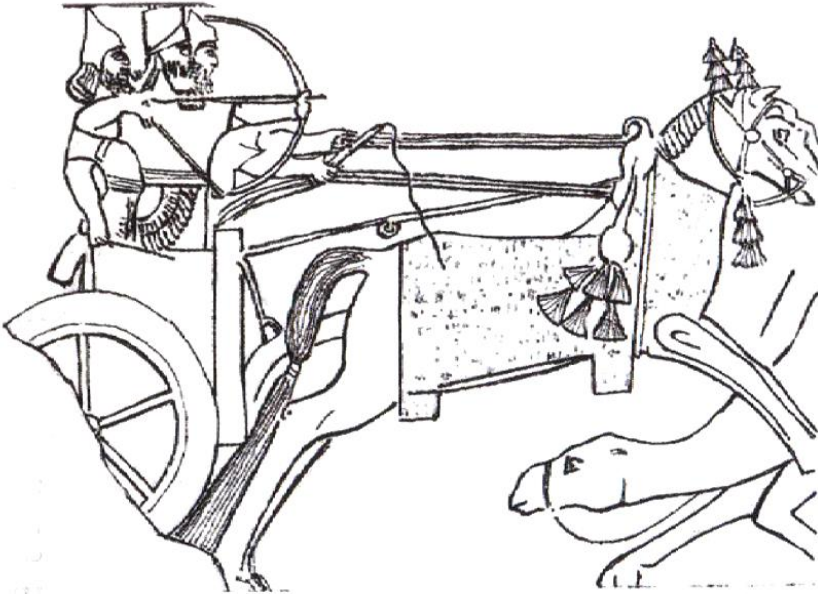
Res. 3. II. Assurnasirpal (MÖ 883-859) Dönemi Savaş Arabası. (Layard, 1853A: 28)

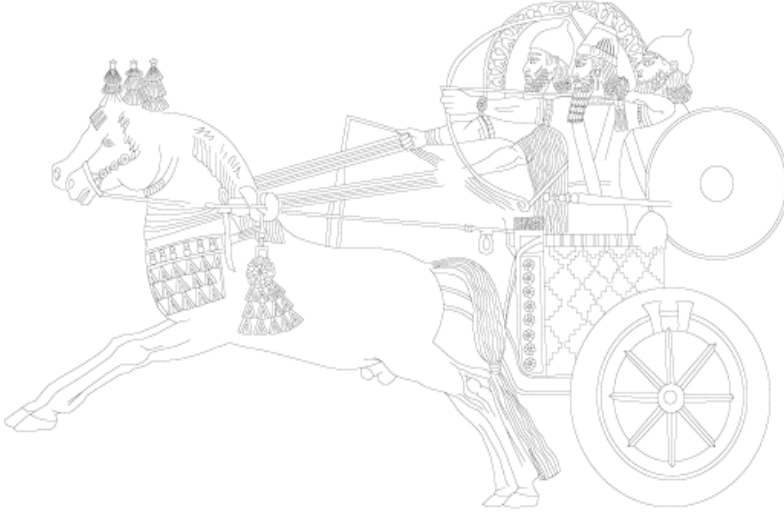
Res. 4. Balawat Kapısı II. Bant. (Sugunia Seferi). III. Salmanesser (MÖ 858-824) Dönemi. Altı İspitli Savaş Arabaları (King, 1915: 22)

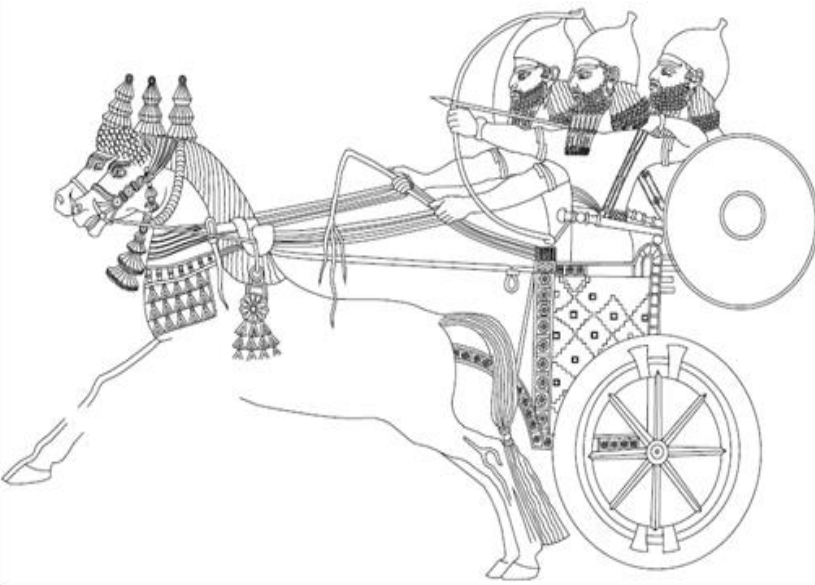
Res. 5. Balawat Kapısı. VII. Bant. (Arzaşkun Seferi). III. Salmanesser (MÖ 858-824) Dönemi. Assurlular'ın Savaş Arabalarıyla Urartulu askerlere saldırışı.

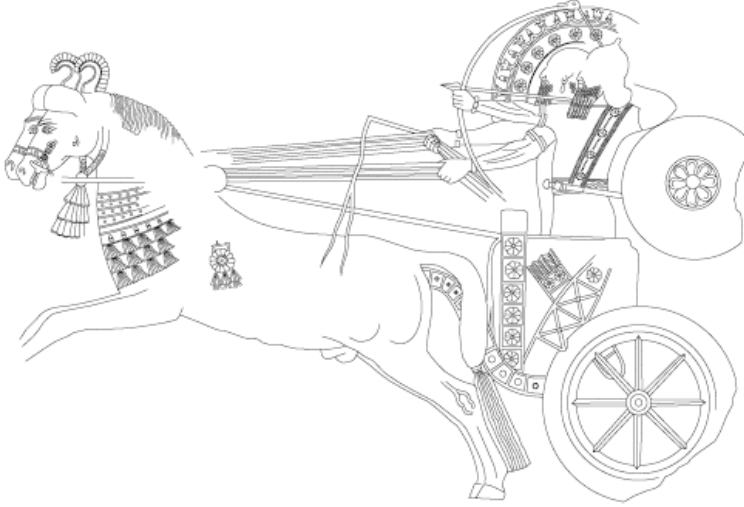
Res. 6. Kalhu Orta Saray. III. Tigrat-Pileser (MÖ 745-727) Dönemi. III. Tigrat-Pileser Savaş Arabasıyla Araplar'a karşı savaşmakta. (Gadd, 1936: Res. 10)

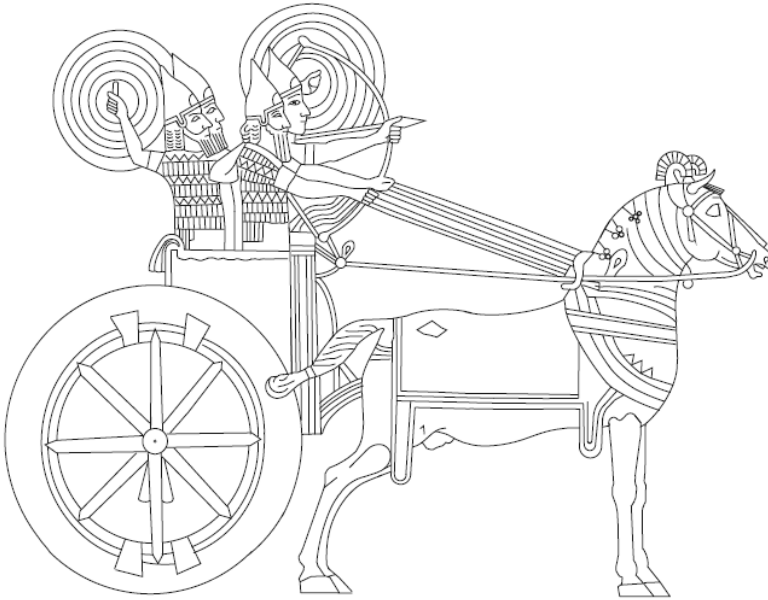
Res. 7. II. Sargon Savaş Arabasında Ok atarken. II. Sargon (MÖ 721-705) Dönemi (Botta ve Flandin, 1849: I, 65)

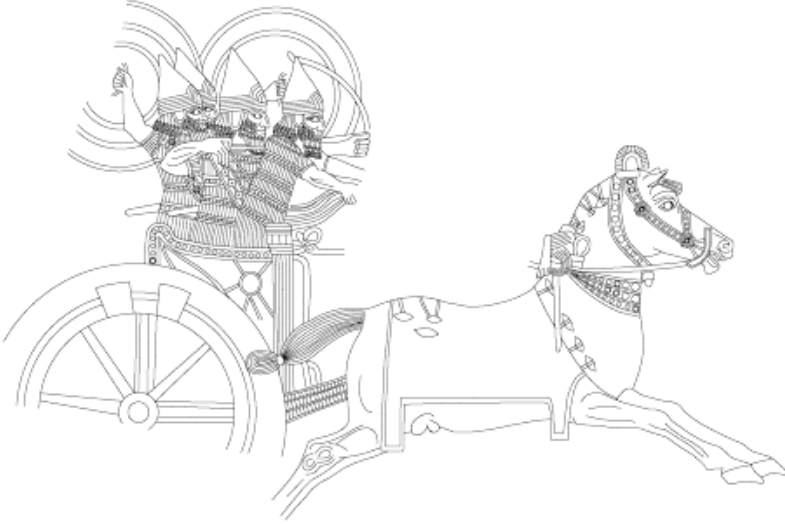
Res. 8. II. Sargon (MÖ 721-705) Dönemi. Sivri başlıklı miğferli üç savaş arabası mürettebatı. (Botta ve Flandin, 1849: 76)

Res. 9. II. Sargon (MÖ 721-705) Dönemi. Savaş Arabasında görülen bitkisel ve rozet motifli kalkan. (Botta ve Flandin, 1849: 59)

Res. 10. Assurbanipal (MÖ 668-631) Dönemi. Dört kişilik mürettebatın yer aldığı savaş arabası. (Barnett, 1976: LXIX)

Res. 11. Assurbanipal (MÖ 668-631) Dönemi. Mürettebat ve atlar zırhlı. (Barnett vd. 1998: 388)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 191-222
ISSN: 1302-6879

Evrilen Uluslararası Sistemde Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Değişen Güvenlik Algılamaları *Changing Security Perceptions of the European Union Towards Turkey in the Evolving International System*

• Hakan KARAASLAN*

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Van/Türkiye, Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Van/Turkey hakankaraaslan@yyu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2257-0202

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

16/09/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

02/12/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

31/12/2020

Atf: Karaaslan, H. (2020). Evrilen Uluslararası Sistemde Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Değişen Güvenlik Algılamaları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 191-222

Citation: Karaaslan, H. (2020). Changing Security Perceptions of the European Union Towards Turkey in the Evolving International System. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 191-222

Öz

Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) arasındaki ilişkiler çok boyutlu, karmaşık ve dinamik bir nitelik arz etmektedir. Türkiye'nin AB'ye tam üye olarak katılımının, her iki taraf için de kurumsal, siyasi, ekonomik ve kimlik temelli çok önemli etkileri olacaktır. Bu alanlardan bir tanesi de güvenlik kaynaklı meselelerdir. Türkiye ile AB arasındaki güvenlik temelli ilişkileri etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bu faktörler aynı zamanda AB'nin Türkiye'ye yönelik bir güvenlik algısı geliştirmesinin temel dinamiklerini oluşturmaktadır. Makale, Türkiye-AB ilişkilerinin güvenlik boyutunu şekillendiren çeşitli faktörler arasından uluslararası ilişkilerde sistemik değişikliklere yol açan üç önemli gelişmeye odaklanmaktadır. Bu üç önemli gelişme ya da kırılma anı; Soğuk Savaş'ın başlaması, Soğuk Savaş'ın bitimi ve 11 Eylül 2001'de ABD'ye karşı gerçekleştirilen terör saldırılarıdır. Bu üç önemli kırılma anını takip eden dönemlerin kendine has koşulları ve dinamikleri, Türkiye ve AB arasındaki güvenlik odaklı ilişkilerin şekillenmesinde bir çerçeve oluşturmuşlardır. Soğuk Savaş döneminde ve 11 Eylül sonrası dönemde AB'nin Türkiye'ye yönelik güvenlik algısı pozitif yönde seyretmişken, 1990'lı yıllarda Türkiye ve AB'nin farklı güvenlik kavramsallaştırmalarına, tehdit algılamalarına ve güvenlik yaklaşımlarına sahip olmaları, AB'nin Türkiye'ye yönelik güvenlik algısını negatif yönde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye, güvenlik algısı, Soğuk Savaş, 11 Eylül

Abstract

Turkey-European Union (EU) relations pose a multi-dimensional, complicated, and dynamic nature. Turkey's accession to the EU as a full member will bring about several institutional, political, economic, and identity-based impacts for both sides. One of these areas is security-related issues. There are lots of factors affecting the security-based relations between Turkey and the EU. These factors have also enabled the EU to build up a security perception towards Turkey. The article mainly focuses on the three important developments leading to the systemic changes in international relations among several factors, which have shaped the security dimension of Turkey-EU relations. The three important turning points are 'the beginning of the Cold War', 'the end of the Cold War' and 'terrorist attacks against the USA on 11 September 2001'. The specific conditions and dynamics of the periods following the three important turning points in international relations have created a general framework for the security-based relations between Turkey and the EU. While the EU's security perception towards Turkey had been shaped in a positive way during both the Cold War period and post-9/11 era, the EU had a negative security perception towards Turkey in the 1990s due to different security conceptualizations, threat perceptions, and security approaches of both sides.

Keywords: European Union, Turkey, security perception, Cold War, September 11

Giriş

20. yüzyıl iki büyük dünya savaşına tanıklık etmiş ve bu kitlesel savaşlar sonucunda devletler ve toplumlar siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda büyük yıkımlar yaşamıştır. Özellikle Avrupa ülkeleri, bu iki büyük savaşın filizlendiği coğrafyada yer almaları nedeniyle, bu trajedilerden çok daha büyük oranda etkilenmiş ve hatta bir dönemin çok önemli Avrupalı güçleri Fransa ve İngiltere özellikle de İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte, uluslararası politikadaki başat güç olma niteliklerini bir daha kazanamamak üzere yitirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği (SSCB) liderliğindeki Batı ve Doğu blokları arasında cereyan eden Soğuk Savaş (*Cold War*) iki kutuplu yapısıyla uluslararası ilişkiler alanına hâkim olmuş ve diğer devletler de uluslararası alana dönük siyasetlerini buldukları blok içerisinde şekillendirmişlerdir. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve iki Almanya'nın birleşmesi, akabinde Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaş dönemi sona ermiş ve 'yeni bir dünya düzeni' ya da 'dünya düzensizliği' şekillenmeye başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, bağımsızlıklarını elde eden eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin ve Doğu Avrupa'da yer alan eski Varşova Paktı üyesi devletlerin, siyasi, ekonomik ve toplumsal

alanlarda dönüşüm süreçlerine girmeleri suretiyle Avrupa-Atlantik ittifak sisteminin içerdiği siyasi, ekonomik ve güvenlik temelli kurumlara eklenmeye çalıştıkları bir süreç başlamıştır. 1951’de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nu kuran Paris Antlaşması ile resmi olarak başlayan Avrupa bütünleşme süreci çerçevesinde, Soğuk Savaş’ın bitiminin ardından ekonomik anlamda bir birlik oluşturma yolunda çok önemli adımlar atılmıştır. 2000’li yılların başından itibaren de ortak bir dış, güvenlik ve savunma politikası geliştirmek suretiyle siyasi bir birlik olma hedefiyle yola devam edilmiştir.

Avrupa ülkeleri Soğuk Savaş döneminde, ABD’nin öncülüğündeki NATO İttifakı’nın koruyucu şemsiyesi altına girmişler ve daha çok ekonomik işbirliğine ağırlık vermişlerdir. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle Avrupa ülkelerini güvenlik açısından tehdit eden unsurlar çeşitlenmiş ve nitelikleri değişmiştir. Avrupa Birliği (AB) de yeni güvenlik tehditleri karşısında bir yandan güvenliğini ve savunmasını sağlamak diğer yandan da dış politikada tek sesle konuşabilmek amacıyla ortak bir dış, güvenlik ve savunma politikası geliştirme ve uygulama amacına odaklanmıştır. Avrupa’nın bu alandaki çabaları, bağımsız ve sorumluluk üstelenebilecek bir savunma ve güvenlik kimliği oluşturma amacına matuftur. Bu ortak dış ve güvenlik politikasının hayata geçirilmesi, AB’nin siyasi bir birlik olma yolunda kat etmesi gereken çok önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Ne var ki, AB’nin bu girişiminde şu ana kadar başarılı olabildiğini söylemek çok güçtür. Müftüler-Baç’ın (2006b: 16) ifadesiyle, Avrupa’nın ortak bir dış ve güvenlik politikası geliştirememesinin en önemli nedeni, AB üyeleri arasındaki görüş ayrılıkları, çıkar farklılıkları ve irade eksikliğidir. AB ülkeleri, kendi ulusal çıkarlarının ötesine geçerek Birliğin çıkarlarını ve uzun vadeli stratejilerini gerçekleştirme konusunda siyasi bir irade sergileyememişlerdir. Ortak bir dış ve güvenlik politikasının yokluğu, AB’nin tam anlamıyla küresel bir aktör olamamasının temel nedenlerinden birisidir.

Avrupa bütünleşmesi sürecinin en önemli aktörlerinden birisi de Türkiye olmuştur. Türkiye’nin Avrupa bütünleşmesine katılma isteği ve siyaseti 1959’a kadar geri gitmektedir. Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki ortaklık ilişkilerini düzenlemek üzere 1963’de imzalanan Ankara Antlaşması’ndan bu yana Türkiye, AB’ye tam üye olma siyasetini sürdürmektedir. Çok karmaşık ve inişli-çıkışlı süreçlerden geçen Türkiye-AB ilişkileri, 1999 AB Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’ye tam üyeliğe aday ülke statüsünün verilmesi ile yeni bir aşamaya geçmiştir. Avrupa Komisyonu’nun 2004’deki

tavsiye kararı üzerine de Türkiye ile AB arasındaki tam üyelik müzakereleri Ekim 2005'de başlamıştır.

Türkiye ve AB arasındaki ilişkiler çok boyutlu, karmaşık ve dinamik bir nitelik arz etmektedir. AB'nin Türkiye'yi de içerecek şekilde genişlemesinin her iki taraf için de kurumsal, siyasi, ekonomik ve kimlik temelli çok önemli yansımaları ve etkileri olacaktır. Bu alanlardan bir tanesi de stratejik ya da güvenlik kaynaklı meselelerdir (Forcieri, 2006: 9). Güvenlik, Türkiye-AB ilişkilerinde önde gelen boyutlardan biri olmuştur. Türkiye, AB ile ama daha genel olarak Batı ile geliştirmiş olduğu güvenlik temelli işbirliğine dayalı ilişkilerini, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bir nevi kendi Avrupalı kimliğinin yani Batı dünyasına ait bir devlet olarak tanınması ya da tescil edilmesi olarak görme eğiliminde olmuştur.

Türkiye-AB ilişkilerine genel olarak bakıldığında, AB, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik dönüşümü için bir motor vazifesi görürken, Türkiye'nin AB'ye katılımı da birçok önemli alanda AB'yi ve AB'nin geleceğini ciddi anlamda etkileme potansiyeline sahiptir (Öniş, 2004: 6). Türkiye'nin AB'nin bütünleşme sürecini nasıl etkileyebileceği meselesi hem Türkiye'de hem de Avrupa'da tartışma konusu olagelmıştır. Bu kapsamda dış politika ve güvenlik en çok tartışılan konu başlıkları olarak ortaya çıkarken yine bu alanlara ilişkin önemli sorular da gündeme gelmektedir. Örneğın; “Türkiye, AB'nin küresel düzeyde ve dış politikada tek sesle konuşabilen bir aktör olmasında üye olarak veya dışardan etkin bir katkı sunabilir mi?”; “Türkiye, AB'nin İyi Komşuluk Politikası'na ne tür katkılar verebilir”; “AB'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikalarının belirlenmesinde ve güçlendirilmesinde Türkiye bir rol oynayabilir mi”; veya “Türkiye, AB'nin Akdeniz politikasının güçlendirilmesinde etkin bir katkı sunabilir mi?” (Öniş, 2004: 24-25).

Türkiye-AB ilişkilerine güvenlik boyutu üzerinden yaklaşıldığında, literatürde ve güncel siyasi tartışmalarda en çok gündeme gelen konuların başında, Türkiye'nin AB'ye tam üye olarak katılımı halinde, AB'nin Türkiye'nin katılımından güvenlikle ilgili olarak olumlu yönde mi, olumsuz yönde mi etkileneceği meselesi gelmektedir. Türkiye'nin AB'ye tam üye olması halinde diğer birçok alanda olduğu gibi güvenlik bakımından da Birliği önemli ölçüde etkileyeceğine şüphe yoktur. Bu konuda AB kurumlarının, yöneticilerinin ve kamuoylarının iki temel karşıt görüşe sahip oldukları gözlemlenmektedir. Genel olarak ifade etmek gerekirse, birinci görüş; Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasının Birliğe güvenlik açısından çeşitli risk, maliyet ve meydan okumaları da beraberinde getireceği argümanı üzerine inşa edilmektedir. Türkiye'nin sınır

komşusu olduğu Orta Doğu coğrafyasındaki mevcut çatışma, kargaşa ve savaş ortamından kaynaklanacak tehditlerin geniş anlamda Avrupa kıtasına, özelde de AB üyesi ülkelere olumsuz etkilerinin olacağı görüşü, Avrupalı hükümetler ve kamuoyları tarafından sıklıkla gündeme getirilmektedir. Burada, Türkiye'nin coğrafi konumuna bağlı olarak AB'nin, Türkiye'nin yakın coğrafyasındaki istikrarsızlık ortamından tehdit algılamaları söz konusu olmaktadır. İkinci görüş ise; Türkiye'nin, uzun yıllardır NATO ittifakının etkin bir parçası olarak Avrupa-Atlantik ittifak sistemi içerisinde geliştirdiği askeri imkân ve kabiliyetlerin ve sahip olduğu jeopolitik konumun güvenlik bağlamında AB'ye kazanımlar sağlayacağı ve AB için ortak dış ve güvenlik politikası alanında yeni fırsatlar ortaya çıkaracağıdır. Bu iki karşıt görüş çerçevesinde gündeme gelen önemli sorular şu şekilde ifade edilebilir: Türkiye, tam üyeliği halinde, AB için bir güvenlik riski mi yaratacak veya var olan tehditlerin seviyesini mi artıracak; yoksa AB için güvenlik ve istikrar sağlayan-üreten bir üye devlet mi olacaktır? AB, Türkiye'yi kendi coğrafyasında güvenlik sağlayan bir aktör olarak mı yoksa güvenlik tehditlerinin kaynağı olarak mı görmektedir?

Türkiye-AB ilişkilerinin güvenlik boyutu üzerinden bir değerlendirmesi yapılmak istendiğinde, Türkiye ile AB arasındaki güvenlik temelli ilişkileri etkileyen çok sayıda faktör ve değişken olduğu söylenebilir. Bunlar arasında; AB'nin uluslararası güvenliğin nasıl sağlanması gerektiğine dair genel ilkeleri ve yaklaşımı; AB üyesi her ülkenin kendilerine has ulusal güvenlik kültürleri; Türkiye'nin ulusal güvenlik kültürü; AB'nin bütünleşme sürecinin kendine has dinamikleri; her AB üyesinin Türkiye'ye yönelik bakış açıları ve algıları; uluslararası sistemi etkileyen önemli kırılma anlarını simgeleyen gelişmeler; önemli bölgesel gelişmeler; Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğin genişleyen ve derinleşen doğası çerçevesinde yeni güvenlik nesnelerinin ve tehdit alanlarının ortaya çıkması; ve Türkiye'nin kendine özgü güvenlik sorunları ve yakın coğrafyasında karşı karşıya kaldığı güvensizlik ve istikrarsızlık yaratan meseleler gibi birçok farklı husus sayılabilir. Bu faktörler Türkiye-AB ilişkilerinin güvenlik boyutunu şekillendirmekte ve diğer yandan da AB'nin Türkiye'ye dönük bir güvenlik algısı geliştirmesinin temel dinamiklerini oluşturmaktadır. Yukarıda sayılan faktörler bu güvenlik algısına önemli etkilerde bulunabilmektedir.

Türkiye-AB ilişkilerinin güvenlik bakımından belirleyici dinamikleri, her iki tarafın güvenlik yaklaşımlarının/anlayışlarının birbirine benzeşmesi veya farklılaşmasından, bir başka ifadeyle yakınlaşması veya uzaklaşmasından ziyade, asıl olarak uluslararası

sistemde önemli değişimlere yol açan gelişmeler olmaktadır. Bu çalışma, Türkiye-AB ilişkilerinin güvenlik boyutunu tarihsel süreçte uluslararası ilişkiler açısından kırılma anlarını ya da dönüm noktalarını esas alan üçlü bir dönem sınıflandırması yaparak analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu önemli kırılma anları; Soğuk Savaş'ın başlaması, Soğuk Savaş'ın bitimi ve 11 Eylül 2001'de ABD'ye karşı gerçekleştirilen terör saldırılarıdır. Uluslararası sistem üzerinde önemli yansımaları olan bu gelişmelerin başlattıkları üç dönem de şu şekilde sıralanabilir: 'Soğuk Savaş Dönemi' (1945-1991); 'Soğuk Savaşın Bitimi ile 11 Eylül 2001'de ABD'ye Yönelik Terör Saldırıları Arası Dönem' (1991-2001); ve son olarak da '11 Eylül 2001 Sonrası Dönem'. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan ve Sovyetler Birliği'nin 1991'de resmi olarak dağılmasıyla son bulan Soğuk Savaş dönemi kendine has parametreleri çerçevesinde Türkiye ile Batı arasındaki kurumsal ve stratejik ilişkilerin özellikle güvenlik üzerinden inşa edildiği bir dönem olmuştur. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve iki Almanya'nın birleşmesi, ardından da Varşova Paktı'nın dağılmasıyla Soğuk Savaş dönemi sona ermiş ve hemen ardından gelen 1990'lı yıllar Türkiye ile AB'nin farklı güvenlik anlayışlarının ve kavramsallaştırmalarının ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönem özellikle de 1990'lı yıllar, Türkiye'nin o ana kadar Batı ile güvenlik üzerinden kurduğu ilişkilerin Batı tarafından sorgulanmaya başlandığı bir döneme işaret etmektedir. Nihayet çalışmanın üçüncü ve son evresi olan 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik gerçekleştirilen terör saldırıları sonrasındaki dönemde uluslararası sistemde ciddi bir kırılma yaşanmış ve bu gelişme de Türkiye ile AB arasındaki güvenlik temelli ilişkileri ve özellikle de AB'nin Türkiye'ye dönük güvenlik algısını önemli derecede etkilemiştir. Terör saldırılarına ek olarak 11 Eylül sonrası dönemin temel belirleyici dinamikleri arasında: Kasım 2002'de Türkiye'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin AB üyeliğini hedefleyen politikası ve 2000'li yıllarda Türk dış politikasında meydana gelen değişim-dönüşüm süreçleri (eksen kayması tartışmaları eşliğinde yeni bir dış politika anlayışı); 2003 tarihli ABD'nin Irak'ı işgali ile birlikte AB ile ABD arasında uluslararası terörizmle mücadelede ortaya çıkan görüş farklılıkları/anlaşmazlıklar ve bunun neticesinde transatlantik ittifakında meydana gelen çatlaklar ve bu durumun Türkiye-AB ilişkilerine güvenlik boyutu ve algısı üzerinden etkileri sayılabilir.

Makale sırasıyla uluslararası sistemde önemli kırılma anlarına veya dönüm noktalarına tekabül eden gelişmeler ışığında yapılan tarihsel dönemlendirme üzerinden, Türkiye-AB ilişkilerinin güvenlik

boyutunu değerlendirmeyi ve bu kapsamda çıkarımlarda bulunmayı hedeflemektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus, çalışmanın esasını oluşturan üç dönemde, AB'nin Türkiye'ye yönelik güvenlik algısının yeknesak biçimde değişmez olmadığıdır. Belirli bir dönem içerisinde güvenlik üzerinden tanımlanan ilişkilerde inişli çıkışlı seyirler izlendiği görülmektedir. Ancak uluslararası politika açısından önemli dönüm noktalarını teşkil eden gelişmelerin, hemen ardından gelen dönemi kendi dinamikleri ile çok büyük oranda şekillendirdiği görülmektedir. Bu durum Türkiye-AB ilişkileri bakımından da bir istisna olmamıştır.

Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-Avrupa Topluluğu (Birliği) İlişkilerinin Güvenlik Boyutu

1923'de Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, Türk siyasal elitleri modernleşme açısından Batıyı referans noktası olarak almışlardır. Öniş'in (2004: 5) ifadesiyle, Türkiye örneğinde modernleşme, batılılaşma ile eş anlamlı olarak kabul edilmiş ve değerlendirilmiştir. Batı ile her alanda yakın ve doğrudan ilişkilerin tesis edilmesi modernleşmenin başlıca aracı olarak görülmüştür. Türkiye örneğinde, batılılaşma, sadece ekonomik, bilimsel ve teknolojik alanlarda Batının standartlarını yakalamak olarak değil, aynı zamanda laik ve demokratik bir siyasal sistem kurmak olarak da algılanmıştır.

Karaoşmanoğlu'na (2009: 36) göre Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Bloku'nda yer alması ve NATO üyeliği çerçevesinde Avrupa-Atlantik güvenlik yapılanmasında konumlanması meselesi, sadece Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nden algıladığı güvenlik tehditleri ile açıklanabilecek hususlar değildir. Türkiye'nin NATO ittifak sistemine dâhil olmasının en önemli nedenlerinden birisi, Cumhuriyetin 1923'de kurulmasından bu yana batılı değerlere ve batılı politik sistemlere olan güçlü inancıydı. NATO üyeliği dışında bir seçenek, Türkiye'nin batıya dönük oryantasyonundan vazgeçmesi anlamına gelmekte idi. Bir başka ifadeyle Türkiye, "NATO üyeliği aracılığıyla Batı dünyası ile uzun erimli, yapısal, stratejik ve işlevsel bağlar kurma siyasetini" ortaya koymuş olmakta idi. Türkiye'nin Batı blokunda yer alması sadece ülkenin batı ile olan stratejik ve diplomatik düşüncelerine de indirgenemez. Türkiye, bu seçimiyle özgürlükler, ekonomi, hukuk, politika, toplumsal yaşam gibi alanlarda Batılı standartları yakalamak ve hatta bunun da ötesine geçmek hedefini kendisine koymuş bulunmaktaydı. Batı, Türkiye için en iyi seçenektir.

Öniş'e (2003a: 17) göre batılılaşma, 1923'de Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye'nin en temel amaçlarından biri olmuştur. Batılılaşmanın kökleri 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlılardaki reform hareketlerine kadar geri götürülebilirse de, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde özellikle de AB üyeliği, Türkiye'nin batılılaşmasının ve modernleşmesinin gerekli bir parçası olarak düşünülmüş ve değerlendirilmiştir. Bu siyaset, partiler üstü bir devlet politikası olarak benimsenmiştir. Bu noktada güvenlik kavramı başlı başına önemli bir rol oynamıştır. Türkiye Avrupa-Atlantik güvenlik sistemi içinde yer almasını, kendisinin Batılı, Avrupalı kimliğinin onaylanması olarak görmüş ve değerlendirmiştir.

Oğuzlu'ya (2003: 291) göre, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Türkiye'nin Batılı uluslararası örgütlere eklenme politikası, Türkiye'nin Avrupalı kimliğinin Batılılar tarafından tanınması ile eş anlamlı olarak değerlendirilmiştir. Yine aynı şekilde, Türkiye geleneksel olarak AB üyeliğini kendi Avrupalı, Batılı ve modern kimliğinin kabulü ve onaylanması bakımından bir zorunluluk olarak görme eğiliminde olmuştur (Oğuzlu, 2005-2006: 84).

Demir'in (2012: 3) ifadesiyle, Türkiye'nin Batı ailesinin bir parçası olma isteği uzun bir tarihi sürece sahiptir ve bu sürecin hem siyasi hem de güvenlik gerekçeleri vardır. Cumhuriyetin ilanından itibaren Türkiye, ulusal güvenliğinin en iyi şekilde Batı dünyasına eklenmek suretiyle sağlanabileceğini düşünmüştür ve bu yönde bir siyaset izlemiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Batı merkezli tüm siyasi, ekonomik, güvenlik ve savunma odaklı uluslararası kuruluşların içerisinde olmak, Türk dış politikasının en temel hedeflerinden biri olmuştur. Türkiye kilit bir NATO üyesi olarak Soğuk Savaş döneminde Batı bloku içinde önemli bir ülke olmuştur. Sovyet yayılcılığına karşı NATO'nun ileri karakolu görevini görmek suretiyle Batı bloku adına etkin bir rol üstlenmiştir (Öniş, 2003b: 2).

Türkiye, Soğuk Savaş boyunca Batı güvenlik topluma ait bir üye olarak görülmüştür. Türkiye'nin Avrupalı ya da Batılı kimliği Soğuk Savaş döneminde güvenlik teması üzerinden değerlendirilmiştir (Özel v.d., 2017: 7). Ulusal güvenliğini garanti altına alabilmek amacıyla 1949'da kurulan NATO'ya üye olan Türkiye ile Avrupa Toplulukları ülkeleri arasında tehdit algılamalarına dair bir odaya ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin ortak tehdit olarak görülmesi, Türkiye'nin Batı Bloku ve NATO içerisinde ABD ve Batılı ülkeler ile güvenlik üzerinden yakın işbirliği gerçekleştirmesine imkân sağlamıştır (Erhan ve Akçay, 2017: 247). NATO üyeliği, ortak dış

tehdidin varlığı ve Türkiye'nin Avrupa'nın stratejik güvenlik çıkarlarının gerçekleştirilmesine olan katkısı, Soğuk Savaş döneminde Avrupalıların Türkiye'yi öteki olarak algılamalarının önüne geçmiştir (Oğuzlu, 2003: 286).

Özel v.d (2017: 11) ifadeleriyle, güvenlik, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin Batıya dâhil olmasını sağlayan en önemli boyut olmuştur. Açık Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin coğrafi konumu ve askeri kapasitesi, Batı tarafından çok değerli bir unsur olarak değerlendirilmekteydi. Bu bağlamda, Soğuk Savaş döneminde Türkiye, Avrupa Topluluğu ülkelerinin çoğunluğu tarafından güvenlik sağlayan-istikrar üreten bir aktör olarak algılanmıştır.

Güvenlik her zaman için Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin en belirleyici dinamiklerinden birisi olmuştur. Güvenlik unsurunun, Soğuk Savaş döneminde her iki taraf için de ayrı ayrı önemleri bulunmaktaydı. Günuğur'un (2007: 4-6) ifadesiyle, Avrupa bütünleşmesinin arkasındaki temel motivasyonlardan birisi de 'güvenlik' meselesi olmuştur. İki kutuplu uluslararası sistemde, Sovyetlerden algılanan tehdit, Batı Avrupa devletlerinin bu tehdide karşı birlikte hareket etme arayışı içerisine girmelerine neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Avrupa güvenlik yapılanmasının temel platformunu ABD öncülüğündeki NATO güvenlik şemsiyesi oluşturmuşsa da, Avrupa devletleri ilerde güvenlik ve savunma alanlarına da evrilebilecek bir ekonomik bütünleşme hareketini Sovyet tehdidine karşı önemli bir araç olarak değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak denilebilir ki, AB'nin 1950'lerin başında bir bütünleşme hareketi olarak ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi de Avrupa kıtasının güvenliği ile yakından ilgilidir. Samur'un (2018: 177-178) ifadesiyle, bütünleşme hareketinin uzun vadede Avrupa kıtasının güvenliğini sağlamaya hizmet edeceği düşüncesi hâkimdi. Bu bağlamda, Avrupa bütünleşmesinin başlangıç hedeflerinden birisini oluşturan güvenlik kaynaklı konular, günümüze kadar dinamik bir nitelik taşımış ve özellikle de Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren bütünleşmenin dış politika ve savunma ile birlikte en önemli bileşenlerinden birisini oluşturmuştur.

Sonuç olarak, Soğuk Savaş döneminde ortak düşman Sovyetler Birliği'nden algılanan tehdit, Türkiye'nin NATO ittifakı içinde yer alması, Türkiye'nin Avrupa Toplulukları ile kurumsal ilişkileri, Batının Türkiye'nin askeri imkân ve yeteneklerine olan ihtiyacı ve son olarak da Türkiye'nin jeo-stratejik konumu, Türkiye'nin Batı dünyası içindeki konumunu garanti altına almıştır (Oğuzlu, 2007b: 51). Bu bağlamda Türkiye, Batı ittifak sistemi içerisinde yer almasını ve NATO üyeliğini, Batılı kimliğinin bir

göstergesi ve tescili olarak değerlendirmiştir. Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Batı dünyası ile ilişkilerini temel olarak güvenlik üzerinden kurma ve şekillendirme siyaseti izlemiştir. Batı dünyası da bu süreci aynı şekilde yönetmiştir. Bu durum da Avrupa Topluluğu ülkelerinin Türkiye'ye yönelik pozitif bir güvenlik algısı oluşturmaya yol açmıştır.

Soğuk Savaşın Bitiminden 11 Eylül 2001'e Kadar Olan Dönem: 1990'lı Yıllarda Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Güvenlik Algısı

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Türkiye'nin geleneksel güvenlik anlayışı çerçevesindeki tehdit algılamaları ile AB'nin tehdit algılamaları arasında bir farklılık ortaya çıkmıştır. AB, küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni risk ve meydan okumalarla ve devlet dışı aktörlerden kaynaklanan unsurlardan tehdit algılamasına giderken, Türkiye yakın coğrafyasındaki bölgelerden klasik tehdit algılamalarını devam ettirmiştir. AB'nin güvenlik tehditleri ile mücadelede öncelediği araçlar, ekonomik, siyasi ve sosyal önlemler, Birleşmiş Milletler (BM) liderliğinde çok taraflı diplomasi ve uzun vadeli yardımlar gibi daha çok yumuşak güç unsurları çerçevesinde şekillenirken; Türkiye, güvenliğe dönük yaklaşımında yumuşak güç unsurlarını da kullanmaya başlamasına rağmen asıl olarak geleneksel askeri güvenlik tehditleri karşısında yine sert güç araçlarını önceleyen bir güvenlik yaklaşımı benimsemek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda 1990'lı yıllarda karşımıza çıkan en önemli husus, Türkiye ve AB'nin farklı güvenlik kavramsallaştırmalarına gitmeleri olmuştur (Oğuzlu, 2005-2006: 85-87). Bu durum, AB'nin Türkiye'ye yönelik güvenlik algısını ve Türkiye ile AB arasındaki güvenlik temelli ilişkilerin şekillenmesini derinden etkilemiştir. Buna neden olan esas husus da, Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte yeni bir güvenlik ortamının ve uluslararası sistemde derin bir kırılmanın oluşması yani iki kutuplu dünya düzeninin son bulmasıdır.

Oğuzlu'nun (2004: 98-100) ifadesiyle, AB'nin Soğuk Savaş dönemi ile 1990'lı yıllardaki Türkiye'ye yönelik güvenlik ve demokrasi algıları birbirinden oldukça farklıdır. Soğuk Savaş döneminde ortak bir tehdidin varlığında ilişkilerin belirleyici dinamiği güvenlik olmuş ve AB, demokrasi ve insan hakları alanında Türkiye'den ciddi taleplerde bulunmamıştır. Bunun temel nedeni, "AB'nin Soğuk Savaş döneminde daha çok hükümetler arası, daha fazla devlet merkezci, daha az demokrasi ve insan hakları odaklı, daha az siyaset odaklı ve daha fazla ekonomik temelli ve stratejik güvenlik hassasiyetlerine sahip bir bütünleşme hareketi olmasıdır". Buna

karşın, Soğuk Savaş sonrası dönemde hem uluslararası politika hem de Avrupa düzeni yeniden kurgulanırken, AB'nin ulus-üstü niteliği ağırlık kazanmaya başlamış ve stratejik güvenlik kaygılarının yerini demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi kavramlar almaya başlamıştır. Türkiye'nin yaklaşımında ise, Avrupa ile yürütülmeye devam edecek stratejik düzeydeki güvenlik ilişkilerinin, Türkiye'nin AB üyeliği yolundaki diğer engelleri ortadan kaldıracabileceği yani Türkiye'ye AB mevzuatına uyum konusunda gevşek hareket imkânı vereceği düşüncesi hâkimdi. Türkiye'deki asker ve dış politika elitleri, Türkiye'nin AB üyeliğinin, ülkenin Avrupa ile sahip olduğu yakın stratejik/ güvenlik ilişkileri nedeniyle gerçekleşmesi gerektiğini düşünmekteydiler. Bu bağlamda, Türkiye'nin jeo-stratejik önemi ve sahip olduğu askeri imkân ve kabiliyetleri, Türkiye'nin AB'ye katılımı için gerekli şartları sağlamakta idi (Oğuzlu, 2005-2006: 85). Daha sonraki dönemlerde ise, Türkiye'deki hem AB yanlısı hem de AB karşıtı çevreler, AB'nin Soğuk Savaş döneminde olduğundan farklı bir yapılanmaya gittiği görüşünü paylaşmaya başladılar. "AB artık daha çok ulus-üstü, daha çok kültürlü ve aday ülkelere karşı daha çok talep eden bir konuma gelmişti". Bu çerçevede, AB, üyelik için sırada bekleyen aday ülkelerin kendilerini hem iç hem de dış politika alanlarında kendisi ile uyumlu şekilde dönüştürmelerini talep etmeye başlamıştır (Oğuzlu, 2004: 104).

Oğuzlu'ya (2007b: 51) göre Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, Türkiye'nin Batı ile güvenlik üzerinden kurduğu iyi ilişkilerin bozulmaya başlamasına neden olmuştur. Bunun ilk nedeni, Türkiye'deki dış ve güvenlik politikası elitlerinin ve askeri bürokrasinin, Türkiye'nin AB'ye girmek için yerine getirmek zorunda olduğu Kopenhag Kriterlerini, Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamaları olmuştur. Türkiye, içteki güvenlik tehditleri ile mücadele ederken, AB kaynaklı demokratikleşme ve liberalleşme adımlarını kendi politikalarıyla çelişkili olarak değerlendirmiştir. İlişkilerin bozulmasının ikinci önemli bir nedeni, AB'nin Türkiye'yi en kötü senaryoda Orta Doğu bir ülke olarak görmeye başlaması, en iyi senaryoda ise güvenlik riskleri ve çatışma potansiyelinden Avrupa'yı ayıran bir tampon bölge olarak değerlendirmeye başlamasıdır. Türkiye'nin AB'ye potansiyel katılımı, AB güvenliğine doğrudan bir güvenlik tehdidi olarak algılanmaya başlamıştır. Çünkü Türkiye, güvenlik risk ve meydan okumaları ile dolu Orta Doğu coğrafyasına çok yakındır. Diğer yandan Türkiye'nin olası üyeliği, AB'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde en önemli güvenlik stratejisi olarak uygulamaya konulan derinleşme sürecinin yavaşlaması anlamında da gelmekte idi. Bu bağlamda AB,

Türkiye'nin üyeliğini ortak dış ve güvenlik politikası için tehdit edici bir unsur olarak değerlendiriyordu. O zamana kadar temel olarak güvenlik üzerinden tanımlanan işbirliği ve ilişkiler Batı ile Türkiye arasındaki en önemli bağ idi ve Türkiye'nin Batılı, Avrupalı kimliğinin bir yansıması olarak görülüyordu. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın bitimiyle güvenliğe dayalı işbirliği ilişkisinin bozulması veya Batı tarafından sorgulanır hale gelmesi Türkiye'nin batılılaşma politikasının da temelden sarsılması anlamına gelmekte idi.

Samur'un (2018: 198-199) ifadesiyle, Soğuk Savaş süresince güvenlik ve savunma eksenli bir stratejik ortaklığın sürdürülmesi Türkiye-AB ilişkilerinde pek çok meseleyi geri plana itmiştir. Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte Batı cephesinde söz konusu stratejik ortaklığa ihtiyaç kalmadığı düşünüldüğünden Türkiye'ye güvenlik penceresinden bakmak da AB açısından eski önemini yitirmiştir (Hakan Samur, s.198) AB tarafında, Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin yakın komşu bölgelerinde ortaya çıkan etnik-dini nitelikli çatışmaların ve istikrarsızlıkların, Türkiye'nin AB'ye üyeliği halinde, Birlik içerisine kolaylıkla sıçrayabileceği yönünde güçlü bir algı oluşmuştur.

Özel v.d (2017: 7) ifadeleriyle, Soğuk Savaşın bitimi Türkiye'nin Batılılığının veya Avrupalılığının Batılılar tarafından siyasi ve stratejik açılardan ciddi anlamda sorgulanmasına yol açmıştır. Bu yeni dönemde uluslararası dengeler değişmiş, Türkiye'nin jeo-stratejik önemi sorgulanmış ve Avrupalı ya da Batılı olmak AB üyeliği ile değerlendirilir hale gelmiştir. Soğuk Savaş sonrasında, güvenlik ortamının önemli değişimlere uğraması, Batının, Türkiye'nin kendisi ile kurduğu güvenlik temelli ilişkilerini sorgulamasına neden olmuştur. 1990 sonrası, insan hakları ve demokrasi gibi konuların daha fazla ağırlık kazandığı ve belirleyici olduğu bir döneme evrilmiştir (Oğuzlu, 2003: 286).

Öniş'in (2003b: 2) ifadesiyle, uluslararası sistemin iki kutuplu yapısının sona ermesi, Avrupa'nın, Türkiye'nin Avrupa güvenliği için oynadığı role ilişkin algılamalarında değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. AB tarafında ortaya çıkan algı, özellikle 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'nin Avrupa güvenliği için artı bir değer olmak yerine bir güvenlik sorunu olduğu ya da bir başka ifadeyle güvenlik üreten değil, tüketen bir ülke konumuna geldiği yönünde idi. Bu çerçevede 1990'lı yıllarda AB'nin Türkiye'ye karşı negatif bir güvenlik algısı oluşturduğu sonucuna varılabilir.

Diğer yandan, Soğuk Savaş'ın bitimiyle Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditlerin arttığı görülmüştür. Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu'da meydana gelen çatışma ve kargaşa

Türkiye'nin çevrili olduğu coğrafyalarda bölgesel istikrarı son derece olumsuz etkilemiştir. Yakın coğrafyalardan algılanan tehditler, Türkiye'nin daha güvenlikçi ve askeri yöntemleri önceleyen politikalar izlemesine neden olmuş ve bu da Türkiye ile AB arasında güvenliğe yönelik geliştirilen yaklaşımların farklılaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda özellikle 1990'lı yıllarda AB'nin, Türkiye'nin güvenlik anlayışına yönelik olumsuz bir algılama içinde olduğu söylenebilir. Bu algı çerçevesinde, birçok AB üyesi Türkiye'nin AB'ye katılımının, Birliğin güvenlik alanındaki yükünü daha da arttıracığı görüşünü benimsemişlerdir (Oğuzlu, 2007a: 85). Bölgesinde komşuları ile olan sorunlarını güvenlikçi bir yaklaşımla değerlendiren ve bu bağlamda sert gücünü gösteren, askeri faaliyetleriyle genel siyasetini belirleyen bir Türkiye, AB tarafından güvenlikçi politikalar izlediği gerekçesi ile olumsuz bir algılama içinde değerlendirilmiştir (Oğuzlu, 2007a: 86-87).

1990'lı yıllar genel olarak AB ve Türkiye için farklı güvenlik kavramsallaştırmalarının ve yaklaşımlarının ortaya çıktığı bir dönem olmasına rağmen, Aralık 1999 Helsinki Avrupa Konseyi Zirvesi'nde Türkiye'ye tam üyeliğe aday ülke statüsü verilmesi, Türkiye-AB ilişkileri bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Tam üyeliğe aday ülke statüsünün elde edilmesinden sonra, Türkiye'de AB yasalarına uyumu ve demokratikleşmeyi amaçlayan reform paketleri hızla hayata geçirilmeye başlanmıştır (Öniş, 2003a: 9). Helsinki Zirvesi'nden 2005'e kadar olan dönemde Türkiye-AB ilişkilerinin çok hızlı bir gelişim sürecine girdiği görülmektedir (Öniş, 2003b: 2-3). Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye tam üyeliğe aday ülke statüsünün verilmesine neden olan etkenlerden birisi de, 1990'lı yıllarda özellikle Balkanlar'da yaşanan savaş ve çatışma ortamına Avrupalı ülkelerin zamanında ve yeterince müdahalede bulunmaması, bu durumun da özellikle AB'nin ortak bir güvenlik politikası oluşturmakta yaşadığı irade eksikliklerini ve zayıflıkları ortaya çıkarması ile ilgilidir. Balkanlar'da yaşanan dram karşısında kendi eksikliklerini gören AB, 1990'lı yılların sonlarına doğru ortak bir güvenlik ve savunma politikası oluşturma çabası içerisine girmiştir. Türkiye'nin NATO çatısı altında edindiği birikimlerle sahip olduğu askeri imkân ve kabiliyetlerin de, AB'nin oluşturmaya çalıştığı ortak güvenlik politikasına artı bir değer sağlayacağı düşüncesi, Türkiye'ye tam üyeliğe aday ülke statüsü verilmesinin önemli gerekçelerinden birisi olmuştur.

11 Eylül 2001 Sonrası Dönemde Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Güvenlik Algısı

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik olarak gerçekleştirilen terörist saldırılar uluslararası sistemde çok önemli bir kırılma anına işaret etmektedir. Bu tarihten itibaren ABD'nin güvenlik gündemini belirleyen en önemli konu uluslararası terörizm olmuştur. 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin temel güvenlik yaklaşımı “teröre karşı küresel savaş” mottosu altında şekillenmiştir. ABD Başkanı George W. Bush, Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmasında bütün ülkelere tercih yapma çağrısında bulunmuş ve “ya bizimlesiniz ya da teröristlerle” demiştir.¹

11 Eylül sonrası dönemde Türkiye ile AB arasındaki güvenlik temelli ilişkileri etkileyen başlıca gelişmeler kısaca şu şekilde özetlenebilir. İlk olarak, 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin teröre karşı başlattığı savaşla bağlantılı olarak, Türkiye'nin Müslüman ve aynı zamanda laik ve demokratik bir ülke olarak, Batı ile İslam dünyası arasında bir köprü vazifesi görebilecek olması, AB tarafından Türkiye'ye dönük güvenlik algısında pozitif bir karşılık bulmuştur. İkinci olarak, 2002'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin AB'ye tam üyeliği hedefleyen bir politika izlemesi, Türkiye'de AB'ye üyeliği önceleyen bir havanın oluşmasını sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye ile AB'yi birbirine yakınlaştıran bir başka önemli gelişme de Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ile ilgilidir. AB'nin 2003 itibariyle oluşturmayı planladığı ve insani müdahale ve kriz yönetimi gibi alanlarda faaliyet gösterecek Acil Müdahale Gücünün askeri operasyonlar gerçekleştirebilmesi için NATO'nun imkân ve kabiliyetlerinden otomatikman yararlanması konusu gündeme gelmiştir. NATO üyesi olan ancak AB üyesi olmayan Türkiye'den ilk etapta bu konuda veto gelmiş fakat daha sonrasında Türkiye'nin taleplerinin kabul edilmesi ile birlikte AB ve Türkiye arasındaki bu kriz uzlaşa ile çözümlenmiştir. Özellikle 11 Eylül sonrası dönemde, Türkiye'nin sahip olduğu askeri imkân ve kabiliyetler ile AB'nin güvenliğine ve savunmasına yapacağı katkılarla ilgili olarak AB çevrelerinde olumlu bir algı ortaya çıkmıştır. Son olarak, ABD'nin teröre karşı savaşında kullandığı araçlar ve askeri çözümlere öncelik veren yaklaşımı nedeniyle Transatlantik ittifakı içinde çatırdamalar meydana gelmiştir. Türkiye'nin, ABD'nin Irak'ın işgali konusunda takındığı pozisyon AB'nin iki önemli gücü Almanya ve Fransa ile aynı görüşü paylaşmak şeklinde olmuştur. Bütün bu gelişmeler

¹ “Bütün ülkeler tercihini yapsın”, Milliyet, 22 Eylül 2001, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/butun-ulkeler-tercihini-yapsin-5275528>, (Erişim Tarihi: 05.11.2020).

üzerine, Avrupa Komisyonu'nun 2004 raporundaki tavsiyesi üzerine Türkiye ile AB arasındaki tam üyelik müzakereleri Ekim 2005'te başlamıştır. Şimdi Türkiye ve AB arasındaki güvenlik temelli ilişkileri ve özellikle de AB'nin Türkiye'ye yönelik güvenlik algısını şekillendiren ve burada sayılan dört önemli husus daha ayrıntılı olarak alt başlıklarda ele alınacaktır. Son olarak da, 2010'dan itibaren Türkiye'nin yakın bölgelerinde yaşanan önemli gelişmelerin Türkiye-AB ilişkilerine etkileri güvenlik boyutu üzerinden kısaca değerlendirilecektir.

11 Eylül Saldırıları ve Uluslararası Terörizme Karşı Savaş

11 Eylül 2001 tarihi uluslararası ilişkiler bakımından bir dönüm noktasına işaret etmektedir. 11 Eylül sonrası dönemde uluslararası ilişkilerde belirleyici unsur uluslararası/küresel terörizmin başat tehdit haline gelmesidir (Oğuzlu, 2007b: 53.) Bu tarihten itibaren ABD başta olmak üzere Batı dünyasının güvenlik gündemini belirleyen en önemli konu uluslararası terörizm olmuştur. Bu olayın etkileri günümüzde halen devam etmektedir.

11 Eylül saldırıları, Türkiye'nin Soğuk Savaşın bitimiyle göreceli olarak azalan jeo-stratejik önemine yeni bir boyut eklemiştir (Öniş, 2003b: 1). Öniş'e (2003b: 5) göre, Batılı güçler perspektifinden bakıldığında, 11 Eylül İslam dünyası ile diyalogu ve karşılıklı anlayışı artırma ihtiyacını açıkça ortaya koymuştur. Böyle bir diyalog sadece ABD için değil aynı zamanda önemli miktarda Müslüman nüfus barındıran ve coğrafi olarak da İslam dünyasına daha yakın olan AB ülkeleri için de büyük önem taşımaktadır. 11 Eylül sonrası dönemde, Batı dünyasında oluşan algı, laik, demokratik ve Batı ile güçlü ilişkilere sahip bir ülke olarak Türkiye'nin, Orta Doğu ve Orta Asya ülkeleri için ideal bir model ülke olabilme potansiyeline sahip olduğu şeklinde idi. Sonuç olarak, Türkiye'nin İslam dünyası ile Batı arasında bir köprü vazifesi görebilmesi meselesine AB daha olumlu bakmaya başlamıştır. Bu bağlamda denilebilir ki, 11 Eylül sonrası dönemde, AB üyesi ülkelerin medeniyetler arası diyalog bağlamında Türkiye'nin oynayabileceği potansiyel role ilişkin algıları olumlu yönde ve Türkiye lehine değişmiştir.

11 Eylül sonrası dönemde uluslararası toplumun farkına vardığı en önemli hususlardan birisi, küresel düzeyde barış, güvenlik ve istikrarın tesis edilebilmesi için Batı ve İslam dünyası arasında karşılıklı anlayış ve diyalogun sağlanmasının gerekli olduğudur. Bu aşamada Türkiye'nin olası AB üyeliği de farklı bir anlam kazanmıştır. 11 Eylül sonrası dönemde AB ülkelerinde ve kamuoylarında, Türkiye'ye yönelik algıda değişiklikler olmuştur. Türkiye'nin AB'ye

katılımının, AB'nin sadece Hristiyan uluslardan meydana gelmiş bir medeniyet projesi olduğu yönünde yapılan eleştirilere karşı ciddi bir cevap olanağı yaratabileceği düşünölmüştür. Burada unutulmaması gereken bir nokta da, Avrupa'nın da kendi içinde çok önemli oranda Müslöman nüfus barındırmakta olduğudur. Müslöman ağırlıklı nüfusa sahip Türkiye'nin aynı zamanda laik, demokratik ve serbest piyasa ekonomisine sahip bir öлке olması, hem AB açısından hem de özellikle Orta Doğu'da yer alan diğer İslam ölkeleri bakımından avantajlar yaratacak bir husus olarak değerlendirilmiştir (Öniş, 2004: 19-21). Öniş'in (2004: 27-28) ifadesiyle, költürler arası diyalog ve işbirliğinin küresel barışın ve güvenliğin ön koşulu olarak değerlendirildiği bugünün dünyasında, kendi içinde demokratikleşme süreçlerini tamamlamış bir Türkiye'nin, AB üyesi olarak İslam ölkeleri için dönüştürücü bir rol model öлке olması kuvvetle muhtemeldir.

Oğuzlu (2003: 295), 11 Eylül sonrası dönemde Türkiye'nin AB üyeliği şansının güvenlik perspektifinden bakıldığında önemli oranda arttığını belirtmektedir. Bu ortamı yaratan çeşitli faktörler mevcuttur. İlk olarak, 11 Eylül sonrası dönem, Batının küresel terörizme karşı mücadele vermeye başladığı bir dönem olarak şekillenmektedir. Bu bağlamda, AB eğer güvenlik çıkarlarının korunmasını istiyorsa ve kendi güvenlik modelinin diğer ölkelere ve bölgelere de yayılmasını istiyorsa ki, özellikle de terörizmle mücadelede kullanılacak araçlar bakımından, Türkiye'nin AB'ye dâhil olmasının son derece önem taşıyan bir konu olduğu ifade edilebilir. AB'nin uluslararası terörizm ile mücadelesine, Birliğe tam üye olmuş ve tüm kurumsal mekanizmalar içerisinde yer alan bir Türkiye, yıllardır bölücü teröre karşı yürüttüğu mücadelelerden edindiği tecrübeler ve bu alanda sahip olduğu askeri imkân ve kabiliyetler aracılığı ile güçlü bir katkı sunabilir. Türkiye'nin AB'ye katılımı, bugün itibariyle terörizme karşı savaşın gelişmiş Hristiyan Batı ile az gelişmiş Müslöman Güney arasındaki ayrıma dayanan medeniyeler çatışması tezi üzerinden yürütöldüğüne dair argümanlara karşı da bir set çekebilecektir. Müslöman bir ölkenin AB'ye katılımı, AB'nin sadece Hristiyan gelişmiş Batılı devletlerden oluşan bir kulüp olduğu tezlerini de çürötmeye yardımcı olabilecektir.

Baç'm (2004: 36) ifadesiyle, 11 Eylül sonrası dönemde, Türkiye'nin AB'ye katılımı yeni güvenlik risk ve tehditleriyle mücadelede sert ve yumuşak güç unsurları bakımlarından AB'ye önemli kazanımlar sağlayacaktır. Türkiye, NATO ittifakının etkin bir üyesi olarak ve 1923'de Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geliştirdiği demokratik ve laik devlet sistemiyle, Batı ve İslam dünyası

arasında bir köprü rolü oynama kapasitesine sahip bir ülke olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin bu potansiyel rolüne AB tarafından özellikle 11 Eylül sonrası dönemde çok değer atfedilmiştir.

AB için Orta Doğu coğrafyasının içerisinde bulunduğu istikrarsızlık çözülmesi gereken kilit bir güvenlik sorunudur. Orta Doğu hem devlet içi hem de devletler arası çatışmaların yoğunlukla gözlemlendiği bir coğrafyadır. AB'nin bölgedeki gelişmelerden ciddi anlamda tehdit algılamaları mevcuttur ve bu anlamda Orta Doğu bölgesi görmezden gelinemez. Bu çerçevede, Türkiye'nin jeopolitik konumu ve tarihsel mirası, Orta Doğu'da kilit bir rol oynamasına imkân tanıyabilecek niteliktedir ve bu nedenle de bölgeye dönük stratejiler ve planlamalarda Türkiye göz ardı edilemez bir öneme sahiptir (Rada and Rada, 2008: 20).

Oğuzlu'ya (2007a: 91) göre, 11 Eylül sonrası dönemde AB tarafından, Türkiye'nin AB'nin üzerine inşa edildiği ilkeleri ve normları Orta Doğu'ya transfer ederek uzun vadede bölgede barış ve istikrarın sağlanmasına yardımcı olabileceği yönünde pozitif bir algı oluşmuştur. Örneğin, Irak'ın geleceği, İran'ın nükleer enerji siyaseti, Filistin-İsrail uyuşmazlığı ve Orta Doğu'nun genel anlamda dönüşümü gibi alanlarda Türkiye ve AB benzer görüşlere sahiptir. 11 Eylül sonrası dönemde Türkiye'nin Orta Doğu coğrafyasında diğer ülkeler için bir rol model ülke olması, uzun vadede Orta Doğu'nun barışçıl dönüşümü bakımından Avrupalı devletler tarafından çok önemli bir değer olarak görülmeye başlanmıştır (Özel v.d., 2017: 18).

Pinto'nun (2010: 105) belirttiği üzere Türkiye, komşuları ile sahip olduğu yakın tarihsel ve kültürel bağlar nedeniyle, Batı ve özellikle Orta Doğu arasında faydalı bir tercüman olabilir. Türkiye, Müslüman ve aynı zamanda demokratik ve uzun yıllardır Batı ile geliştirdiği çok yönlü ilişkiler nedeniyle Orta Doğu'da bölgesel istikrar ve kalkınmayı geliştirebilecek çabaları gösterme potansiyeline sahip bir ülkedir. Türkiye'nin üyeliğini savunan çevreler, Türkiye'nin bu yapıcı rolünün hem AB hem de uluslararası toplum tarafından teşvik edilmesi ve desteklenmesi gerektiğini söylemektedirler.

Müslüman ve aynı zamanda laik ve demokratik bir ülke olması, Türkiye'yi dini aşırıcılık hareketlerinin bir antitezi olarak görme eğilimlerini güçlendirmektedir. Türkiye, Müslüman bir ülkenin, Orta Doğu'daki diğer devletlerin tersine, işleyen bir demokrasiye, açık ve şeffaf bir topluma, liberal serbest piyasa ekonomisine, batılı değerlere, farklılıklara karşı hoşgörü ve anlayışın var olduğu bir sisteme sahip olabileceğini göstermektedir. Son tahlilde, Türkiye'nin özellikle 11 Eylül sonrası dönemde, Batı-İslam karşıtlığı ya da medeniyetler çatışması (*clash of civilizations*) tezinin

dillendirildiği bir ortamda, kendi içinde Müslüman nüfus barındıran Avrupa'nın güvenlik ve istikrarına önemli katkılarda bulunabileceği genellikle kabul görmektedir (Müftüler-Baç, 2004: 37).

AB Komisyonu yetkililerinin Türkiye ile ilgili güvenlik bağlamında yaptıkları açıklamalara bakıldığında, medeniyetler çatışması tezine karşı, Türkiye'nin kültürler arası diyalog, ılımlı İslam ile evrensel demokratik değerler arasında bir köprü vazifesi ve işbirliği aracılığıyla oynayabileceği yapıcı rol gibi hususların ön plana çıktığı görülmektedir (Aydın-Düzgit, 2013: 530). Buna ek olarak, AB Komisyonu tarafından Ekim 2004'de yayınlanan 'Türkiye'nin Üyeliği Perspektifinden Kaynaklanacak Hususlar' başlıklı raporda Türkiye, "işler bir demokrasiye sahip laik bir Müslüman ülke olarak, bölgede istikrar için bir unsurdur" denilmiştir ('Issues Arising From Turkey's Membership Perspective, Commission of the European Communities, Brussels', 2004: 4-5). Yine aynı raporda Türkiye'nin "nüfusunun çoğunluğu Müslüman olup hürriyet, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygı, hukukun üstünlüğu gibi temel ilkelere bağlı bir ülke olarak önemli bir model olabileceği" ifadesi yer almaktadır. Bu hususun, 11 Eylül sonrasında ortaya çıkan tartışmalar ve algılamalar ışığında daha da farklı ve özel bir önem taşıdığı da vurgulanmıştır ('Issues Arising From Turkey's Membership Perspective, Commission of the European Communities, Brussels', 2004: 7).

Özetle, 11 Eylül saldırıları uluslararası politikanın dinamiklerini derinden sarsmıştır. AB çevrelerinde, 11 Eylül ve Irak işgali sonrası dönemde Türkiye'nin pivot bir ülke olduğu yönünde artan bir farkındalığın olduğu görülmektedir. Mevcut uluslararası ortamda Türkiye'nin stratejik önemi artmıştır. Türkiye, AB için de son derece önem arz eden kritik coğrafî bölgelerin kesişme noktasında yer almaktadır. Bu bağlamda bölgesel ve küresel sorunlarla mücadelede Türkiye ile yürütülecek etkin bir işbirliği elzem görünmektedir (Pinto, 2010: 90). Bu durum da 1990'lı yılların aksine, 11 Eylül'ün hemen sonrasında Türkiye'nin AB tarafından güvenlik ve istikrar sağlayabilecek bir aktör olarak algılanmaya başlanmasına neden olmuştur.

Türk Dış Politikasında Yaşanan Değişim ve Dönüşüm

2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra, AB Helsinki Zirvesi'nde tam üyeliğe aday ülke statüsünün verilmesinin de pozitif etkisiyle, Türkiye'de içte demokratikleşme ve ekonomik dönüşümü hedefleyen reform paketleri hayata geçirilmeye başlanırken, dışta da özellikle komşu ülkelerle sorunların çözümüne

yönelik dostane ve barışçıl ilişkilerin geliştirilmesini hedefleyen girişimler yapılmıştır. Yine BM tarafından hazırlanan Annan Planı'na destek verilerek Kıbrıs meselesinin barışçıl çözümüne yönelik bir irade sergilenmiştir ki bu politika değişikliği Kıbrıs konusunda Türkiye'nin geleneksel devlet politikasından ciddi anlamda bir dönüşü simgelemektedir. Yine bu dönemlerde ABD'nin Irak'ı işgali öncesinde, Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulması, Türkiye'yi özellikle Orta Doğu konusundaki siyaseti bakımından AB'nin iki başat gücü Almanya ve Fransa'nın pozisyonlarına yaklaştırmıştır. Bahsedilen bu süreçler, AB'nin Türkiye'ye dönük algısında, Türkiye'nin güvenlik yükümlülükleri çıkartan bir ülke olmaktan çok güvenlik alanında artı değer üreten bir ülke olarak değerlendirilmesine katkı sağlamıştır (Öniş, 2004: 15-16).

Kopenhag Kriterlerini yerine getirme hedefiyle hayata geçirilen siyasi ve ekonomik temelli reform paketleri ve her alanda Avrupalılaştırmanın etkisini göstermesi, dış ve güvenlik politikaları alanında da birtakım değişikliklerin ortaya çıkışının önünü açmıştır. Türkiye'nin 2002 sonrasında çok yönlü bir dış politika geliştirmeye gayret ettiği, yine tüm komşuları ile barışçıl ve iyi ilişkiler geliştirme hedefine odaklanan bir dış politika izlemeye başladığı görülmektedir. Sert askeri gücün yerine ekonomik ve sosyal birtakım araçları ön plana alarak bölgesinde yumuşak bir güç oluşturmaya çalışan Türkiye'nin bu yeni dış politikası, komşuları ile ilişkilerine de olumlu yönde yansımıştır. Türkiye, Orta Doğu'da çatışmalı ilişkilere sahip devletler arasında arabulucu rolü oynama inisiyatifinde bulunmuştur. Bunlardan öte dikkat çeken en önemli hususlardan bir tanesi de, dış politika yapım sürecinin bizzatı demokratikleşmesi olmuştur. Dış ve güvenlik politikalarının oluşum sürecine müdahil olabilen aktörler artık sadece dış işleri bürokrasisi ve ordu ile sınırlı kalmamaya başlamış ve özellikle sivil toplum, kamuoyu ve iş çevreleri de yeni aktörler olarak dış politika yapım sürecinin aktif katılımcıları olmuşlardır. Tüm bu süreçler, dış politikadaki önemli kırılma anlarını temsil etmiştir. Bu süreç literatürde 'Türk Dış Politikasının Avrupalılaşması' (*Europeanization of Turkish Foreign Policy*) başlığı altında konumlandırılmıştır. Türkiye'nin dış ve güvenlik politikalarındaki bu değişimler sadece tek bir faktör ile açıklanamaz. Ancak AB tam üyelik çıpası en önemli dışsal faktörlerden biri olmuştur. Dış ve güvenlik politikalarındaki bu değişimler AB'nin Türkiye'ye yönelik güvenlik algılamasında da pozitif yönde değişimleri beraberinde getirmiştir (Öniş, 2008: 2).

Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin Güvenliğine ve Savunmasına Potansiyel Katkısı

1990'lı yıllarda Balkanlarda yaşanan savaş ve çatışma ve 11 Eylül terör saldırıları sonrası uluslararası terörizm ile mücadele ihtiyacı, AB'nin kendi güvenliği için çok daha fazla sorumluluk almasını gerektirmiştir. Bazı Avrupa şehirlerinde düzenlenen terör saldırıları, terörizmin artık AB için de önemli bir güvenlik sorunu olduğunu göstermiştir. Böyle bir güvenlik ortamında sahip olduğu askeri imkân ve yetenekler ile sivil ve yumuşak güç unsurları aracılığıyla Türkiye'nin, AB ile etkin bir işbirliği çerçevesinde, hem Avrupa'nın güvenliğine hem de bölgesel ve uluslararası güvenliğe önemli katkılar sunacağı düşünölmüştür (Müftöler-Baç, 2006a: 27-28). 11 Eylül saldırıları AB içerisinde Türkiye'ye karşı, özellikle de Türkiye'nin askeri imkân ve yetenekleri dikkate alındığında, güvenlik bakımından olumlu bir algı gelişmesine neden olmuştur.

Desai'nin (2005: 382) belirttiği üzere, ulusal ve bölgesel güvenliğe ek olarak, AB çok taraflılık ve uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde küresel meselelerde daha fazla sorumluluk üstlenme ve uluslararası politikada daha etkin bir aktör olma eğilimindedir. Kendi çıkarları tehdit altında olduğu durumlarda veya bölgesel ve uluslararası krizlere daha etkin ve hızlı bir biçimde cevap verebilmek adına gerektiğinde askeri güç kullanabilme kapasitesine sahip olmak istemektedir. İşte tam bu noktada AB üyesi bir Türkiye, AB'nin olası askeri operasyonlarına ciddi anlamda sağlayacağı katkılarla, AB'nin barışı tesis etme, koruma ve geliştirme amaçlı girişimlerinin başarıya ulaşma ihtimalini ciddi anlamda artıracaktır. Türkiye'nin coğrafi konumu, NATO altyapısı ile uyumlu askeri imkân ve yetenekleri ve lojistik imkânları, Avrupa dışında AB tarafından yürütölecek askeri operasyonlara ciddi anlamda katkı sağlayacaktır.

Türkiye'nin komşu coğrafyalarındaki çatışma ve istikrarsızlık kaynakları aynı zamanda AB'yi de yakından ilgilendirmektedir. Bu bölgelerde yoğunlukla var olan terörizm, başarısız ve kırılğan devletler, devlet içi savaş, uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı ve kitle imha silahlarının yayılması gibi güvenlik sorunları hem AB'nin hem de Türkiye'nin ortak tehdit algılamalarını oluşturmaktadır. Bu tehditlerle etkin bir mücadele için yürütölmeleri zorunlu işbirlikleri, AB bakımından değerlendirildiğinde mutlaka Türkiye'yi de içermek durumundadır. Bu güvenlik risk ve meydan okumalarına karşı AB ile Türkiye arasında birbiriyle uyumlu ve tamamlayıcı stratejiler belirlenip uygulamaya konulabilirse, bu işbirliğinden hem Türkiye hem AB hem de daha geniş anlamda Avrupa kıtası ve komşu coğrafyalar fayda sağlayabileceklerdir. Türkiye'nin sivil, insani ve

askeri kaynakları AB'nin imkanlarına etkin bir şekilde entegre edilebilirse, AB'nin yumuşak ve yumuşak olmayan güç unsurları yakın coğrafyalarda barış ve istikrarın sağlanmasına daha etkin bir şekilde katkıda bulunabilir (Pinto, 2010: 97).

AB, sınır aşan suçlar, kitle imha silahlarının yayılması ve uluslararası terörizm gibi güvenlik sorunlarını önde gelen küresel nitelikli risk ve meydan okumalar olarak görmektedir (A Secure Europe in a better World. European Security Strategy, 2003). Türkiye de AB'nin bu tehdit algılamalarını paylaşmaktadır. Günümüzde küresel güvenlik tehditlerinin tek bir devlet ya da bir uluslararası örgüt tarafından çözüme kavuşturulamayacağı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, bu tarz güvenlik sorunlarıyla etkin bir şekilde mücadele edebilmek için uluslararası alanda yürütülecek etkin ve koordineli bir işbirliği zorunludur. Türkiye'nin coğrafi konumu itibarıyla AB ile etkin bir işbirliği yürütmesi, hem Türkiye'nin hem de AB ülkelerinin bu tehditlerden uzak kalmasına yardımcı olabilecektir. Desai'nin (2005: 379) ifadesiyle, uluslararası terörizm kısa vadede sadece askeri yöntemlerle çözülebilecek bir sorun değildir ve bu bağlamda Türkiye'nin AB üyeliği iki açıdan etki yaratabilir: "birincisi stratejik açıdan Hristiyan Avrupa'nın İslam'ın düşmanı olmadığını gösterebilir; ikincisi de, AB uluslararası terörizmle mücadelede Türkiye'nin gelişmiş askeri ve istihbari imkân ve yeteneklerinden istifade edebilir."

Türkiye, Avrupa-Atlantik bölgesinde daha istikrarlı ve işbirliğine dayalı savunma ve güvenlik ortamının sağlanması ve sürdürülmesine dönük tüm çabaların içerisinde yer almaktadır (Addressing the Turkish Dimension in Creating a Euro-Atlantic Security Community, Euro-Atlantic Security Initiative, 2012: 11). Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, özellikle BM ve diğer uluslararası kuruluşlar çatısı altında barışı koruma ve sürdürme operasyonlarına verdiği askeri ve sivil katkılar üzerinden kendisini güvenlik üreten bir ülke olarak kabul ettirme arayışı içerisinde olmuştur. Bu çerçevede, Türkiye, Somali, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Kosova ve Afganistan'da barışı tesis etme ve koruma çabalarına verdiği desteklerle bu anlamda güvenilir bir ortak olduğunu kanıtlamıştır (Özel vd., 2017: 12). Türkiye, NATO ittifakının etkin bir üyesi olarak yıllardır sahip olduğu ve sürekli geliştirdiği askeri imkân ve kabiliyetleri ile AB'nin yakın coğrafyasında sürdüreceği barışı ve istikrarı tesis edici askeri faaliyetlerine etkin ve anlamlı bir katkı sağlayabilecektir (Müftüler-Baç, 2006a: 25.)

Sağsen'e (2020: 104-105) göre, Türkiye askeri ve ekonomik kapasitesi ile kendi coğrafyasında bölgesel güvenliğe katkıda bulunan

önemli bir jeopolitik güçtür ve aynı zamanda AB'nin güvenliğine de ciddi katkılarda bulunma potansiyeline sahiptir. Kurt'un (2008: 72) ifade ettiği üzere, Türkiye'nin coğrafi konumu, NATO kapsamında geliştirdiği askeri alt yapısı, NATO bünyesinde uzun yıllardır Batılı ülkelerle askeri ve savunma alanlarına dair paylaşımları ve tecrübeleri, uluslararası barışı tesis ve koruma operasyonlarına verdiği destek ve son olarak uluslararası barış ve güvenliğin tesisi ve sürdürülmesinde uluslararası örgütler bünyesinde gösterdiği işbirliği çabaları gibi unsurlar göz önüne alınırsa, Türkiye'nin bu açılardan Avrupa güvenliğine ciddi anlamda destek olabileceği ifade edilebilir.

Bu bağlamda AB üyesi bir Türkiye'nin yıllardır NATO ittifak sistemi içerisinde geliştirmiş olduğu askeri imkân ve kabiliyetler ile istihbarata dayalı yetenekleri bağlamında yürütülecek işbirliği, genel olarak Avrupa kıtasının, özel olarak da AB ülkelerinin güvenliklerine katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, 11 Eylül sonrası dönemde AB, Türkiye'ye dönük böyle olumlu bir güvenlik algısı geliştirmiştir.

2003 Irak'ın İşgali ve Transatlantik İttifakında Çatlak

11 Eylül sonrası dönemin belirleyici dinamiklerinden birisi de AB ve ABD arasında uluslararası güvenliğin nasıl sağlanacağına dair ortaya çıkan derin görüş ayrılıkları olmuştur (Oğuzlu, 2007b: 53). 11 Eylül sonrası dönemde ABD uluslararası terörizmle mücadelede askeri gücü ve proaktif stratejileri önceleyen bir yaklaşım benimserken, AB ise bunun tam tersi bir yaklaşım benimsemiştir. AB, ABD'nin teröre karşı mücadele stratejisinin faydadan daha çok zarar getireceği görüşünde olmuştur (Oğuzlu, 2007b: 55).

Öniş'in (2003b: 6-7) ifadesiyle, 11 Eylül sonrası dönemde uluslararası ilişkilerin belirleyici dinamiklerinden birisi, ABD'nin teröre karşı küresel savaş mottosuyla askeri güç odaklı politikalarına hız vermesi ve bu bağlamda ABD ile AB arasında özellikle terörle mücadelede izlenecek stratejiler bakımından ortaya çıkan görüş farklılıklarıdır. ABD tek taraflılık esasına dayalı askeri çözümleri önceleyen bir yaklaşım sergilerken ve bu yaklaşımının sahadaki yansımaları Irak ve Afganistan'da gözlemlenirken, AB çok taraflılık esasında, BM'ye aktif bir rol biçen, uluslararası hukuku ve diplomatik araçları ön plana alan bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Özellikle terörle mücadele konusunda Transatlantik ittifakında ortaya çıkan bu ayrışma, Türkiye için de hangi tarafın yaklaşımını benimseyeceği hususunda ciddi bir test ortaya koymuştur. Bu çerçevede ABD'nin Irak'ı işgal kararı, Türk-Amerikan ilişkilerinde ciddi bir zayıflamaya neden olmuştur. Bu noktada, ABD askeri kuvvetlerinin Türk

topraklarını kullanarak Irak'ın kuzeyine geçişlerini öngören 1 Mart Tezkeresi, TBMM'de yapılan oylama neticesinde reddedilmiştir. Türk-Amerikan ilişkilerini sorunlu bir hale getiren Irak konusundaki gelişmeler diğer yandan Türkiye'yi AB'ye yakınlaştırmıştır.

ABD'nin Irak'ı işgali öncesinde, Türkiye ve AB, bu işgalin gereksiz olduğu, meşru olmadığı, Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulacağı, ABD'nin tek taraflı bu politikasının Irak'ı ve Orta Doğu'yu daha da istikrarsızlığa götürebileceği konularında hem fikir olmuşlardı (Oğuzlu, 2005-2006: 95). Türkiye ve AB, Orta Doğu'da İran meselesi ve İran'ın nükleer enerji üretimine dair politikaları ile ilgili olarak ABD'nin önerdiği çözüm önerilerine karşı duruşta da hem fikir olmuşlardır. Bu bağlamda, İran ile yürütülecek yapıcı bir diyalog ve müzakere kanallarının açık tutulması en ideal yöntem olarak değerlendirilmiştir. Aynı şekilde Orta Doğu coğrafyasının uzun vadede demokratikleşmesi meselesiyle ilgili olarak da AB ve Türkiye, dış müdahaleler ile sert güç kaynaklarının kullanımından kaçınılması, ani rejim değişikliklerine dönük strateji izlenmemesi ve bölgede uzun vadeli ekonomik kalkınma ve siyasi liberalleşme politikaları izlenmesi gerektiği hususlarında aynı fikirde olmuşlardır (Oğuzlu, 2006-2007: 97).

11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin teröre karşı başlattığı savaş çerçevesinde Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi, tek yanlı politikalar izlemesi, uluslararası hukuku ve uluslararası örgütleri devre dışı bırakması gibi seçenekler üzerinden ilerlediği görülmüştür. AB üyelerinin bir kısmı örneğin, İngiltere, İspanya, bazı İskandinav ülkeleri ve 2004 genişlemesi ile Birliğe yeni katılan bazı devletler ABD'yi bu siyasetinde desteklemişlerdir. Almanya ve Fransa'nın başını çektiği bir grup ülke ise ABD'nin bu tek taraflı ve askeri müdahaleleri önceleyen politikalarına karşı eleştirel bir tutum takınmışlardır. Öniş'e (2004: 19-21) göre, NATO içerisinde ABD ile yakın müttefiklik ve güvenlik ilişkilerine sahip Türkiye'nin bu noktadaki seçimi ise ilginç olmuştur. Türkiye, özellikle Orta Doğu'nun geleceğinin şekillenmesine dair süreçlerde Almanya ve Fransa'nın görüşlerine yakın durmuş ve bu aşamada ABD ile ilişkiler önemli bir kırılma yaşamıştır.

Sonuç olarak, 11 Eylül sonrası dönemde, özellikle AB-ABD ilişkilerinin de bozulmaya başlaması dikkate alındığında, Türkiye'nin AB'nin gözündeki öneminin arttığı ifade edilebilir. Türkiye-ABD ilişkilerinin sorunlu bir döneme girmesi, Türkiye'yi AB'ye jeopolitik anlamda daha da yaklaştırmıştır (Oğuzlu, 2004: 109).

2010 Sonrası Gelişmelerinin Türkiye-Avrupa Birliği Güvenlik İlişkilerine Etkisi

2010'dan itibaren Türkiye'nin yakın coğrafyasında yaşanan üç önemli gelişmenin Türkiye-AB ilişkilerinin güvenlik boyutu üzerinden değerlendirilmesi, AB'nin Türkiye'ye yönelik güvenlik algısındaki eğilimleri anlamak bakımından faydalı olacaktır. Bu gelişmelerden ilk ikisi birbiri ile yakından bağlantılıdır. İlk gelişme, Arap Baharı süreciyle birlikte Suriye'de başlayan iç savaş koşullarına bağlı olarak Suriye'den Türkiye'ye yönelik gerçekleşen yoğun göç akınıdır. Göç meselesi hem Türkiye'yi hem de AB'yi ilgilendiren ve önemli güvenlik boyutları olan bir meseledir. Bu konu ile bağlantılı ikinci bir konu da, yine iç savaş ve kargaşa ortamında Suriye'nin kuzeyinde belirli bölgeleri kontrol altına alan terör gruplarının, Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelttiği tehdit ve bu tehdit karşısında Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyine yönelik gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlardır.

Arap Baharı süreciyle birlikte, Türkiye Suriye üzerinden ulusal güvenliğine, sınır ve toprak bütünlüğüne karşı algıladığı güvenlik tehditleri nedeniyle, geleneksel askeri yöntemlerle güney sınırlarında oluşturulmak istenen terör koridoruna sert güce dayalı güvenlikçi bir politikayla yanıt vermek durumunda kalmıştır. (*Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Operasyonları*) Türkiye'nin bu noktada temel amacı, "kendisine yönelik terör tehdidini azaltmak; terör tehdidini kaynağında kurutmak; Suriye ile olan sınırlarını güvence altına almak; Suriye'nin toprak bütünlüğü içerisinde bölgedeki terör unsurlarını temizlemek; bölgede güvenliği tesis etmek; ve Suriye'nin kuzeyinde güvenli bir bölge kurulmasının sağlanarak mültecilerin bu bölgeye yerleştirilmelerini sağlamak" olmuştur.² Buna karşın AB ise Türkiye'yi askeri gücü ve yöntemleri önceleyen geleneksel güvenlikçi yaklaşımlar sergilemesi nedeniyle eleştirmektedir. Bu durumun da AB'nin Türkiye'ye yönelik güvenlik algısında negatif bir etki yarattığı söylenebilir.

Arap Baharı süreci ve ardından Suriye'de patlak veren ve gittikçe büyüyen iç savaş ortamı sonucunda Suriye'den Türkiye'ye gerçekleşen yoğun göç hareketleri, Türkiye ve AB arasında sorun yaratmıştır. Mülteci krizi olarak da adlandırılan bu süreçte, Türkiye'ye gelen Suriyelilerin asıl varış noktalarının AB üyesi ülkeler olması, Türkiye ve AB için önemli güvenlik yansımaları da bulunan bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Turhan'ın (2017: 648)

² "Barış Pınarı Harekatı: 5 soruda Fırat'ın doğusunda başlayan operasyon", BBC News Türkçe, 7 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49961559>, (Erişim Tarihi: 30.10.2020).

deyimiyle ilk olarak “Orta Doğu ve yakın bölge krizi olarak başlayan bu mülteci krizi, Avrupa’ya olan etkileri bakımından bir Avrupa krizi halini almıştır”. Mülteci akını, AB için yeni ve acil ele alınması gereken bir güvenlik tehdidi doğurmuştur (Samur, 2018: 190). AB üyesi ülkelerin çoğunluğu, ülkelere gelen veya gelecek olan göçmenleri ekonomik, kültürel ve güvenlik gerekçeleriyle ciddi bir tehdit olarak algılamaktadır (Samur, 2018: 191). Suriye’den kaynaklanan yoğun göç hareketi karşısında AB, daha çok sınır güvenliğini ön plana almış olarak davranmaktadır. Suriye’nin kuzeyinde güvenli bir bölgenin kurulmasıyla hem yeni göç dalgalarının önüne geçilmiş olacaktır ki bu durum hem AB hem de Türkiye açısından önem taşımaktadır, hem de Türkiye’deki Suriyelilerin bu güvenli bölge üzerinden kendi ülkelerine dönüşleri sağlanacaktır.³ AB ülkelere yönelik düzensiz göç akınının önlenmesi ve sürecin sağlıklı bir şekilde yönetilmesi açısından Türkiye ile AB arasında etkin bir işbirliğinin sağlanması önemlidir. Bu durumda iki taraf arasında karşılıklı güvensizliğe dayalı algılamaların önüne geçilebilir.

Son yıllarda Doğu Akdeniz’de yaşanan gelişmelerin de Türkiye-AB ilişkilerinin güvenlik boyutu üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Doğu Akdeniz’deki potansiyel petrol ve gaz kaynakları, bölgeyi küresel ve bölgesel güçler ile uluslararası enerji şirketlerinin bir mücadele alanı haline getirmiştir. Bu noktada AB, Yunanistan ve GKRY’nin tezlerini ve girişimlerini destekleyen ve Türkiye’nin girişimlerini ise bölge açısından bir tehdit olarak gören bir yaklaşım içerisinde.⁴ Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki hidrokarbon kaynakları arama faaliyetleri AB tarafından eleştirilmektedir. AB’nin Doğu Akdeniz ile ilgili olarak Türkiye’ye yönelik temel eleştirisi, Türkiye’nin burada tek taraflı davranarak bölgesel güvenliği tehlikeye düşürmesidir.⁵ Oysaki Doğu Akdeniz’deki potansiyel enerji kaynaklarının keşfi Türkiye’nin enerji güvenliği bakımından son derece önem taşımaktadır. Enerjide çok büyük oranda dışa bağımlı olan Türkiye için bu durum, enerjinin artık bir dış politika aracı olarak kullanıldığı günümüz koşullarında ulusal güvenlik bakımından da bir

³ İrfan Kaya Ülger, “Türkiye-AB ilişkilerinde temel anlaşmazlık konuları”, Anadolu Ajansı Analiz, 10.03.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-ab-iliskilerinde-temel-anlasmazlik-konulari-/1760573#1>, (Erişim Tarihi: 19.10.2020).

⁴ İlhan Sağsen, “Yeni bir kriz ve mücadele alanı: Doğu Akdeniz”, Anadolu Ajansı Analiz, 22.05.2019. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yeni-bir-kriz-ve-mucadele-alani-dogu-akdeniz/1484415>, (Erişim Tarihi: 01.11.2020).

⁵ “AB’den Türkiye’ye Doğu Akdeniz uyarısı”, DW Türkçe, 30.10.2020, <https://www.dw.com/tr/abden-t%C3%BCrkiye-ye-do%C4%9Fu-akdeniz-uyar%C4%B1s%C4%B1/a-55442625>, (Erişim Tarihi: 03.11.2020).

sorun oluşturmaktadır. Türkiye bu bağlamda, uluslararası hukuktan kaynaklanan hakları çerçevesinde Akdeniz ve Karadeniz'de enerji arama faaliyetlerini milli enerji politikasının bir bileşeni olarak kararlılıkla sürdürmektedir.⁶

Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyine yönelik gerçekteşirdiği sınır ötesi operasyonlar, Arap Baharı süreciyle birlikte Suriye'den kaynaklı göç hareketi nedeniyle ortaya çıkan mülteci krizi ve son olarak da Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de hidrokarbon kaynakları arama-tarama faaliyetleri nedeniyle, AB'nin Türkiye'ye yönelik olumsuz bir güvenlik algısı içerisine girdiği ifade edilebilir. Her iki taraf arasında güvenlik odaklı ilişkileri olumsuz yönde etkileyen gelişmeler ortaya çıkmasına rağmen, hem güncel sorunlarla ilgili olarak hem de diğer ortak güvenlik tehditlerine karşı AB ve Türkiye arasında yürütülecek etkin bir işbirliğinin, her iki taraf arasında karşılıklı güven tesis edilmesine yardımcı olacağı söylenebilir. Özel v.d (2017: 11) belirttikleri üzere, Arap Baharı sonrası genel olarak Orta Doğu'nun özelde de Suriye'nin içerisinde bulunduğu istikrarsız durum ve temel olarak bundan kaynaklanan göç ve mülteci akınları ile baş etmede, yine uluslararası terörizm ile mücadelede Türkiye ve AB arasında yürütülecek etkin bir işbirliği zorunlu hale gelmiş gözükmektedir. AB'nin ve Türkiye'nin yakın coğrafyalarındaki mevcut istikrarsızlıkların daha da kötüleşmesi, bu alanlardaki tehditlerle mücadelede sert askeri gücü daha önemli hale getirebilecektir. Bu bağlamda da, Brexit sonrasında Birleşik Krallığın AB'den ayrılması ile AB'nin askeri imkân ve yeteneklerinde meydana gelecek boşluğu doldurma konusunda Türkiye iyi bir aday olarak gözükebilecektir.

Sonuç

AB'nin, üye ülkelerden bağımsız, Türkiye'ye dair ortak bir güvenlik algısının olduğunu söyleyebilmek çok mümkün değildir. Özellikle dış politika ve güvenlik konularında tek sesle konuşmayı henüz başaramayan AB'nin en önemli dış politika araçlarından birisi olan genişleme politikasına dair üye devletlerin Birlik adına ortak bir görüş paylaştıklarını söylemek zordur. Üye devletlerin bireysel olarak güvenlik alanında Türkiye'ye bakışları, Türkiye'ye dönük algıları önemli farklılıklar göstermektedir. Burada güvenlik algılamalarından kastedilen, Türkiye'nin AB üyesi olması halinde Birliğe getireceği faydalar ve maliyetler veya fırsatlar ve tehditlerdir. Her ne kadar Avrupa Komisyonu'nun Türkiye için hazırladığı yıllık ilerleme

⁶ İlhan Sağsen, "Yeni bir kriz ve mücadele alanı: Doğu Akdeniz", Anadolu Ajansı Analiz, 22.05.2019. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yeni-bir-kriz-ve-mucadele-alani-dogu-akdeniz/1484415>, (Erişim Tarihi: 01.11.2020).

raporları ve Birlik bünyesinde yayımlanan diğer raporlar, AB'nin Türkiye'ye dönük güvenlik algısını ortaya koysa da, üye ülkeler Türkiye'ye bakış açıları bakımından farklılıklar göstermektedir. Bu farklı bakış açılarının ve güvenlik algılamalarının temel nedeni, AB'nin ortak bir dış ve güvenlik politikasını tam olarak oluşturamamış olması şeklinde ifade edilebilir. Üye ülkelerin, Avrupa bütünleşmesine dair farklı güvenlik siyasetleri izlemeleri veya Türkiye'ye dair genel algılarındaki farklılıklar, güvenlik alanında da Türkiye'ye karşı farklı yaklaşımların sergilenmesine neden olmaktadır. Diğer önemli bir neden olarak da, Birliğin önde gelen ülkelerinin Avrupa bütünleşmesinin gelecekte alacağı şekle (*ulus-üstü derin bir bütünleşme mi yoksa hükümetler arası gevşek bir model mi*) dair farklı vizyonlarının ve tercihlerinin Türkiye'ye dönük güvenlik algılamalarını etkilemesi gösterilebilir.

Çalışmada genel olarak Türkiye-AB ilişkilerinin güvenlik boyutu üzerinden bir değerlendirmesinin yapılması amaçlanmıştır. Özel olarak ise AB'nin, Türkiye'ye yönelik güvenlik algısının üç farklı dönemde nasıl oluştuğu ve hangi dinamikler tarafından şekillendirildiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Makale, Türkiye ile AB arasındaki güvenlik temelli ilişkileri etkileyen çok sayıda faktör ve değişken arasından uluslararası ilişkilerde sistemik değişikliklere yol açan üç önemli gelişmeye odaklanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel argümanı, Türkiye ve AB arasındaki güvenlik temelli ilişkilerin ve özellikle de AB'nin Türkiye'ye dönük güvenlik algısının şekillenmesinde öne çıkan üç önemli hususun, uluslararası sistem açısından da çok önemli kırılma anlarına tekabül eden Soğuk Savaş'ın başlaması, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve ABD'ye yönelik 11 Eylül terör saldırıları olarak görülebileceğini ileri sürmektedir. Bu üç önemli kırılma anı, kendilerinden sonra gelen dönemlerde sadece uluslararası politikayı biçimlendirmekle kalmamışlar aynı zamanda Türkiye ve AB arasındaki güvenlik odaklı ilişkilerin de belirleyici dinamiklerini oluşturmuşlardır.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye ile Batı arasında kurulan bağ, yakın ilişki özellikle NATO aracılığıyla güvenlik boyutu üzerinden inşa edilmiştir. Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Sovyet tehdidine karşın Batı bloku için güvenlik ve istikrar üreten/sağlayan ve Sovyet tehdidini ilk etapta karşılayan ileri bir karakol işlevi görmüştür. Bu dönemde Batı'nın ve Türkiye'nin ulusal güvenlik kültürleri ve genel güvenlik yaklaşımları arasındaki farklılıklar sorun edilmemiş ve görmezden gelinmiştir. Türkiye'nin Batılı, Avrupalı kimliği de sorgulanmamıştır. Buna karşın, Soğuk Savaş sonrası dönemde AB'nin entegrasyon sürecindeki temel öncelikleri

farklılaşmış ve yeni boyutlar kazanmıştır. Bu bağlamda demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve basın özgürlüğü gibi konu başlıkları ve insani boyutu ilgilendiren güvenlik sorunları önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Avrupa güvenliği için oynadığı rol ve etkinin azaldığı algısına bağlı olarak, Avrupa'nın Soğuk Savaş döneminde Türkiye ile güvenlik üzerinden kurduğu ilişkinin önemini göreceli olarak kaybettiği düşüncesi hâkim olmuş ve Türkiye'nin Avrupalılığı, Batılı kimliği AB tarafından sorgulanmaya başlamıştır. Bu dönemde asıl odak noktası, Türkiye'nin genel anlamda Avrupa güvenliği için sağlayacağı katkılara nazaran, Türkiye'nin güvenlik kültürünün ve güvenlik politikalarının AB ile ne kadar uyumlu olduğu üzerinde yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin ulusal güvenlik kültürünün temel parametrelerinin AB'nin genel olarak güvenlik yaklaşımı ve politikaları ile uyuşması veya uyuşmaması konusu, Türkiye'nin Batı perspektifinden güvenlik üreten veya güvenlik tüketen bir ülke olarak değerlendirilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Tüm bu sorgulamaların ve AB'nin Türkiye'ye yönelik geliştirdiği olumsuz güvenlik algısının temel nedeni ise, Soğuk Savaş'ın bitimi ile birlikte başlayan yeni dönemde, uluslararası sistemin temel dinamiklerinin değişmesi ve yeni bir güvenlik ortamının ortaya çıkmasıdır. 11 Eylül 2001'de ABD'ye yönelik gerçekleştirilen terör saldırıları hem orta ve uzun vadeli etkileri bakımından uluslararası sistem için hem de daha özelden Türkiye ile AB arasındaki güvenlik temelli ilişkiler ve AB'nin Türkiye'ye dönük güvenlik algısı bakımından çok önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Bu terör saldırıları, uluslararası ilişkiler bakımından bir dönüm noktası teşkil etmiş ve 11 Eylül sonrası dönemde Türkiye'nin Batı ile İslam dünyası arasında köprü işlevi görebilecek bir model ülke olarak değerlendirilmesini sağlamış, bu durum da AB'nin Türkiye'ye yönelik güvenlik algısında pozitif yönde bir etki doğurmuştur. Sonuç olarak, Soğuk Savaş döneminde ve 11 Eylül sonrası dönemde AB'nin Türkiye'ye yönelik güvenlik algısı pozitif yönde seyrederken, 1990'lı yıllarda Türkiye ve AB'nin farklı güvenlik kavramsallaştırmalarına ve farklı tehdit algılamalarına sahip olmaları, AB'nin Türkiye'ye yönelik güvenlik algısını negatif yönde etkilemiştir.

2010'dan itibaren Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'de yaşanan bazı gelişmeler nedeniyle Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi ve bir güven bunalımının yaşanması söz konusu olmasına rağmen, AB ve Türkiye'nin güncel tehdit algılamaları büyük ölçüde örtüşmektedir. Ortak güvenlik çıkarı bağlamında, AB ve Türkiye'yi işbirliği amaçlı bir araya getirebilecek önemli konu başlıkları şu şekilde sıralanabilir: Geniş Akdeniz havzasının güvenliği,

Orta Doğu coğrafyasındaki çatışma ve iç savaş kaynaklı bölgesel tehditler, uluslararası terörizm, ulus-ötesi organize suç şebekelerinin faaliyetleri, enerji güvenliği, Covid-19 örneğinde olduğu gibi salgın hastalıklar tehdidi, başarısız devletler, çevresel güvenlik sorunları, siber saldırılar, yasa dışı-düzensiz göç ve mülteci akınları, yoğun insan hakları ihlalleri ve kitle imha silahlarının yayılması riski. Bu alanlarda Türkiye ve AB arasında yürütülecek etkin bir işbirliği her iki tarafın da güvenlik ve istikrarına katkı sunacak mahiyettedir.

Kaynakça

- Aydın-Düzgüt, S. (2013). European security and the accession of Turkey: Identity and foreign policy in the European Commission. *Cooperation and Conflict*, 48(4), 522-541.
- Demir, S. (2012). Turkey's Contribution to the European Common Security and Defense Policy. *Turkish Public Administration Annual*, 38, 1-22.
- Desai, Seiju. (2005). Turkey in the European Union: A Security Perspective – Risk or Opportunity?. *Defence Studies*, 5 (3), 366-393.
- Erhan, Ç. ve Akçay, E. Y. (2017). AB, NATO ve Türkiye İlişkileri. Belgin Akçay ve Sinem Akgül Açıkmeşe (Ed.). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri* (s. 237-251). Ankara: Seçkin.
- Forcieri, L. (2006). Introduction, Turkey and European Security. Giovanni Gasparini (Ed.), *Turkey and European Security* (s. 9-12). IAI-TESEV REPORT.
- Gasparini, G. (Ed.). (2006). Turkey and European Security. IAI-TESEV REPORT.
- Günoğur, H. (2007). *Avrupa Birliği*. Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi. Ankara.
- Karaosmanoğlu, A. (2009). Turkish Security Culture: Evolutionary or Carved in Stone. Peter M. E. Volten (Ed.), *Perceptions and Misperceptions in the EU and Turkey* (s. 27-46). Groningen, CESS.
- Kurt, Ü. (2008). A Glance to Turkey-EU Relations from the Security Perspective: Incorporation of Turkey into the EU is Necessary for European Security would Strengthen the Prospects of Turkey's Integration. *European Journal of Economic and Political Studies*, 1, 59-76.
- Müftüler-Baç, M. (2004). Turkey's Accession to the European Union: Institutional and Security Challenge. *Perceptions*, Autumn, 29-43.

- Müftüler-Baç, M. (2006a). Turkey's Accession to the EU: Its Potential Impact on Common and Defence Policy. Giovanni Gasparini (Ed), *Turkey and European Security* (s. 13-28). IAI-TESEV REPORT.
- Müftüler-Baç, M. (2006b). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Güvenlik Boyutundan Bir Bakış. *Tesev Yayınları*, Dış Politika Analiz Serisi 4.
- Oğuzlu, Tarık. (2003). An Analysis of Turkey's Prospective Membership in the European Union from a 'Security Perspective'. *Security Dialogue*, 34 (3), 285-299.
- Oğuzlu, T. (2004). The impact of 'democratization in the context of the EU accession process' on Turkish foreign policy. *Mediterranean Politics*, 9 (1), 94-113.
- Oğuzlu, T. (2005-2006). The Changing Turkish Approach Towards the European Union after 9/11. *International Journal*, 61 (1), 83-104.
- Oğuzlu, T. (2007a). Soft Power in Turkish foreign policy, *Australian Journal of International Affairs*, 61 (1), 81-97.
- Oğuzlu, Tarık. (2007b). The Future of Turkey's Westernization: A Security Perspective. *Insight Turkey*, 9 (3), 48-58.
- Öniş, Z. (2003a). Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey-EU Relations in the post-Helsinki Era. *Turkish Studies*, 4 (1), 9-34.
- Öniş, Z. (2003b). Turkey and The Middle East After September 11: The Importance of The EU Dimension. *Turkish Policy Quarterly*, 2 (5), 1-9.
- Öniş, Z. (2004). Turkish Modernisation and Challenges For The New Europe. *Perceptions*, Autumn, 5-28.
- Öniş, Z. (2008). Recent Foreign Policy Attitudes in Turkey: How to Reserve the Gradual Shift Away from Europeanization?. *Danish Institute for International Studies*.
- Özel, S., Marillas, P., Lindgaard, J. (2017). Evolution of the EU's and Turkey's Security Interests, Threat Perceptions and Discourse. *Future Online Paper*, No. 3.
- Pinto, M. (2010). Turkey's Accession to the European Union in terms of impact on the EU's security and defense policies – potential and drawbacks. *Rev. Bras. Polit. Int.* 53 (1), 89-110.
- Rada, C. and Rada, P. (2008). The Security Aspects of Turkey's European Integration. *Foreign Policy Review*, 5 (2), 18-36.
- Sağsen, İ. (2020). Avrupa Birliği'nin Güvenliğinde Türkiye'nin Rolü Üzerinden Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık Kavramını Yeniden Okumak. Mehmet Şahin ve Mehmet Levent Yılmaz

- (Ed.). *Akdeniz’de Devlet ve Düzen* (s. 103-120). Polis Akademisi Yayınları.
- Sağsen, İ. (22.05.2019). “Yeni bir kriz ve mücadele alanı: Doğu Akdeniz”, Anadolu Ajansı Analiz. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yeni-bir-kriz-ve-mucadele-alani-dogu-akdeniz/1484415>, (Erişim Tarihi: 01.11.2020).
- Samur, H. (2018). Avrupa Birliği’nde Güvenlik Meselesi ve Türkiye. İlhan Sağsen ve Mehmet Dalar (Ed.). *Avrupa Birliği’nin Uluslararası İlişkileri ve Türkiye* (s. 177-208). Orion. Ankara.
- Turhan, E. (2017). Mülteci Krizinin AB-Türkiye İlişkilerine Etkileri: AB’ye Üyelik Sürecinde Bir “Stratejik Ortaklığa” Doğru mu?. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (31), 647-663.
- Ülger, İ. K. (10.03.2020). “Türkiye-AB ilişkilerinde temel anlaşmazlık konuları”. Anadolu Ajansı Analiz. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-ab-iliskilerinde-temel-anlasmazlik-konulari-/1760573#!>, (Erişim Tarihi: 19.10.2020).
- ‘Addressing the Turkish Dimension in Creating a Euro-Atlantic Security Community., *Euro-Atlantic Security Initiative*, February 2012.
- ‘Issues Arising From Turkey’s Membership Perspective, Commission of the European Communities, Brussels’, 6.10.2004. (Türkiye’nin Üyeliği Perspektifinden Kaynaklanan Hususlar) (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Tarafından Yapılan Gayri Resmi Tercümedir).
- “AB’den Türkiye’ye Doğu Akdeniz uyarısı”. DW, 30.10.2020. <https://www.dw.com/tr/abden-t%C3%BCrkiyeye-do%C4%9Fu-akdeniz-uyar%C4%B1s%C4%B1/a-55442625>, (Erişim Tarihi: 03.11.2020).
- “Barış Pınarı Harekatı: 5 soruda Fırat’ın doğusunda başlayan operasyon”. BBC News Türkçe. 7 Ekim 2019. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49961559>, (Erişim Tarihi: 30.10.2020).
- “Bütün ülkeler tercihini yapsın”. Milliyet. 22 Eylül 2001. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/butun-ulkeler-tercihini-yapsin-5275528>, (Erişim Tarihi: 05.11.2020).
- “A Secure Europe in a better World. European Security Strategy”. Brussels, 2003.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 223-248
ISSN: 1302-6879

2000-2019 Döneminde Türkiye ile Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İktisadi İlişkiler*

Economic Relations between Turkey and the Middle Eastern Countries in the 2000-2019 Period

• Mezher YÜKSEL*

*Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji
Bölümü, Kırıkkale/Türkiye,
Asst. Prof., Kırıkkale University, Faculty
of Science and Literature, Department of
Sociology,
Kırıkkale/ Turkey
mezheryüksel@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-9153-2261

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

02/11/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

30/11/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/12/2020

Atrf: Yüksel, M. (2020). 2000-2019 Döneminde Türkiye ile Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İktisadi İlişkiler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 223-248

Citation: Yüksel, M. (2020). Economic Relations between Turkey and the Middle Eastern Countries in the 2000-2019 Period. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 223-248

Öz

Bu çalışma 2000-2019 arası dönemde gerçekleştirilen dış ticaret üzerinden Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin iktisadi boyutunu tartışmaktadır. Bu çerçevede yıllar ve ülkeler itibarıyla ticari ilişkiler nasıl bir seyir izlemektedir, zaman içinde ne tür değişimler meydana gelmiştir, dış ticaretin genel görünümü nasıldır, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içinde Orta Doğu'nun payı nedir ve zaman içinde nasıl bir seyir izlemiştir, ekonomik ilişkilerde ekonomi dışı faktörler ne ölçüde belirleyicidir gibi sorulara cevap aranmaktadır. Önceki dönemler ile karşılaştırıldığında Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkiler bu dönemde hem çeşitlenmiş hem de büyük artış göstermiştir. Esasen bu durum adına küreselleşme denilen ve ülkeler arasında artan çok yönlü ilişkiler ile karakterize edilen genel eğilimler ile uyumludur. Bu çalışma TÜİK tarafından yayımlanan resmi veriler ile çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından sunulan verilere dayanmaktadır. Araştırmanın temel varsayımı bölge dışı faktörlerin ikili ticari ilişkilerin seyrinde belirleyici rol oynadığı ve ikili ilişkilerde yaşanan diplomatik ve siyasi krizlerin ticari ilişkilerde aynı ölçüde karşılık bulmadığıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Orta Doğu, ekonomi, siyaset, dış ticaret

*Bu çalışmanın erken bir taslağı 04-06 Nisan 2016 tarihlerinde Kırıkkale Üniversitesi'nde gerçekleştirilen II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu'nda "İktisadi ve Siyasi Bakımdan Türkiye-Ortadoğu İlişkileri" başlığı ile sunulmuştur.

Abstract

Based on the data concerning foreign trade between 2000 and 2019, this study examines the economic aspect of the relations between Turkey and other Middle Eastern countries. In this context, I aspire to answer the following questions: from the point of view of years and countries, what kind of a picture do trade relations present? What changes have been seen throughout this period? What is the general outlook of foreign trade like? What is the share of the Middle East in Turkey's total foreign trade volume and what has it been like during the period under consideration? Lastly, to what extent have non-economic factors been a determining factor in trade relations between Turkey and other Middle Eastern countries? It can be observed that compared to earlier periods, the relations between Turkey and Middle Eastern countries have been diversified and seen an increase. This picture thus seems compatible with the process of globalization which is characterized by a rise in multi-faceted relations among different countries. This study is based on official figures of the Turkish Statistical Institute and various data provided by a number of international organizations. The main argument of this research is that extraterritorial factors play a determining role on bilateral trade relations and bilateral political and diplomatic conflicts and crisis are not equally reflected on trade relations.

Keywords: Turkey, Middle East, economy, politics, foreign trade

Giriş

Türkiye Orta Doğu ülkeleri ile çok uzun ortak tarihsel geçmişe ve derin sosyo-kültürel bağlara sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu idaresi altında geçen uzun birliktelik Birinci Dünya Savaşı ile sona ermiş ve yerini ulus-devletlere bırakmıştır. Geçen yüz yıl boyunca Türkiye ile büyük bölümü Osmanlı bakiyesi bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler bağımsız ulus-devletler arası ilişkiler olarak gerçekleşmiştir. İkili ilişkilerde ortak geçmiş ve sosyo-kültürel bağlar kadar ulusal çıkar ve bölgesel, küresel dinamikler de önem kazanmaya başlamıştır. Öte yandan Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkiler 2000 sonrasında farklı bir döneme evrilmiş görünmektedir. Bu yeni dönemde ilişkiler önceki dönemler ile mukayese edilemez ölçüde artmış, çeşitlenmiş ve derinleşmiştir. Bir yandan ekonomik ilişkiler gelişmiş ve dış ticaret hacmi her geçen yıl daha da artmış ve bununla paralel olarak diplomatik ve siyasi ilişkiler çok boyutlu derinlik kazanmıştır. Öte yandan ikili ve bölgesel düzeyde ilişkiler eğitimden turizme, güvenlikten ulaştırmaya birçok alanda çeşitlenerek artmıştır. Orta Doğu ülkelerinden elli beş binden fazla öğrenci Türkiye'deki üniversitelerde yüksek eğitime devam etmektedir (YÖK, 2020). 2019 yılında bölge ülkelerinden Türkiye'ye yedi milyondan fazla turist gelmiştir (TÜİK, 2020).

Esasen ilişkilerdeki çeşitlenme ve artış sadece Orta Doğu ülkeleri ile sınırlı bir olgu olmayıp Türkiye'nin birçok ülke ile ilişkilerinde gözlenen genel bir eğilimdir. Adına küreselleşme denilen ve ülkeler arasında ekonomik, siyasi, kültürel, askeri vb. alanlarda çok yönlü artan ilişkiler ile karakterize edilen bir sürecin genel eğilimlerini yansıtmaktadır. Örneğin, 1990'ların sonunda Türkiye'nin dış ticaret hacmi 70 milyar doların altında iken 2019 yılında yaklaşık 375 milyar dolara çıkmıştır (TÜİK, 2020). Yabancı yatırımlar ile uluslararası sermayeli şirket sayısındaki artış çok daha çarpıcıdır. 1973-2002 arası otuz yıllık dönemde doğrudan yabancı yatırım miktarı 15 milyar dolar iken 2003-2018 arası on altı yıllık dönemde 209 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Uluslararası sermayeli şirket sayısı ise 2002 yılında 5 bin 6 yüz iken 2018 yılında yaklaşık 66 bindir (TC Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2020). Bazı araştırmacılar küreselleşme ile ortaya çıkan bu eğilimi dış politikada meydana gelen köklü bir değişimin ifadesi ve sonucu olarak değerlendirmekte ve tüccar devletin (trading state) yükselişi olarak tanımlamaktadır (Kirişçi, 2009).

Öte yandan bu yeni dönemi, Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerinde Cumhuriyet dönemi boyunca izleyegeldiği resmi politikalarında bir kırılma olarak değerlendirmek mümkündür (Öniş ve Yılmaz, 2009). Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin resmi Orta Doğu politikası üç ilke temelinde şekillenmiştir: güvenlik, statükonun korunmasını esas alan tarafsızlık ve NATO'nun bir üyesi olmasından doğan batı etkisi. Orta Doğu ile olan köklü tarihsel ve kültürel bağlarına karşılık Türkiye'nin bölge ile olan ilişkilerinde izlediği resmi politikalar Batı eksenli olmuştur (Oran, 2001; Sinkaya, 2011: 80). Diğer bir ifade ile, modern Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile olan ilişkilerine yön veren temel ilke ortak tarihsel-kültürel miras olmaktan ziyade batılılaşma yönelimli bir dış politika ekseninde ve tarihsel bağlamından arındırılmış bir mesafe ile sürdürüle gelmiştir. Kısacası, 2000 sonrası dönemde Türkiye'nin geleneksel resmi politikasında radikal bir kopuş yaşanmasa da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Söz konusu değişimde iktidara geldiği 2002 yılından bugüne kadar Türkiye'yi yöneten Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) önemli payı vardır (Altunışık ve Martin 2011). AK Parti'nin izlediği dış politika Orta Doğu ile ortak tarihsel ve kültürel mirasa ve coğrafi yakınlığa güçlü bir vurgu üzerinde yükselmektedir (Davutoğlu, 2008: 78-79). Komşular ile sıfır sorun, bölgesel sorunların çözümüne daha etkin müdahale ve bölge ile başta ekonomik olmak üzere diplomatik, sosyal ve kültürel alanlarda ilişkilerin çeşitlenerek derinleştirilmesi hedeflenmiştir (İnat ve Caner, 2017: 240; Dağı, 2006). Dahası ekonomik alanda gerçekleştirilen

serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması, vize serbestisinin sağlanması ve yüksek düzeyli işbirliği konseyleri vasıtasıyla Türkiye'nin bölgesel etkinliğini arttırmak amacıyla ticaret bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır (Kirişçi 2009: 42).

Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin seyrinde bölge dışı ülkelerin önemli etkisi vardır. Bu çerçevede özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Batılı ülkelerin bölgeye müdahaleleri öne çıkmaktadır. ABD öncülüğünde BM ve NATO gibi aktörlerin katılımı ile bölgeye yapılan doğrudan askeri müdahaleler veya uygulanan ekonomik ambargolar Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini ciddi biçimde etkilemektedir. NATO üyesi ve ABD müttefiki bir ülke olarak Türkiye müdahale ve ambargolara aktif olarak katılmaktadır. Bu durum özellikle ekonomik bakımdan Türkiye'ye büyük yük getirmekte ve Türkiye'nin bölge ile ilişkilerine olumsuz yansımaktadır. Örneğin, 1990'larda Irak'a uygulanan ekonomik ambargo dolayısıyla Türkiye ile Irak arasındaki dış ticaret 2003 yılına kadar tamamen durmuş, İran'a yönelik olarak 2012 ve 2018 yıllarında uygulamaya konulan yaptırımlar sonrasında ise dış ticaret hacmi 2012 yılında yaklaşık 22 milyar dolar iken 2019 yılında 6 milyar doların altına gerilemiştir.

Bölgenin istikrarsız yapısının da ikili ve bölgesel ilişkilerde etkili olduğunu belirtmek gerekmektedir (Beşli, 2012: 630). Artık kronikleşen Filistin sorunu, mezhep farklılıklarından kaynaklanan ülke içi ve ülkeler arasındaki gerilim ve çatışmalar gibi görece daha eski istikrarsızlıklara yakın dönemde yeni istikrarsızlıklar eklenmiştir. Bu çerçevede 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak bilinen halk hareketlerini özellikle anmak gerekir. Siyasi, ekonomik ve sosyal talepler ile ortaya çıkan bu hareketler ilgili hükümetlerin şiddet kullanarak bastırmaya çalışmasının da etkisiyle yıllar süren iç çatışmalara evrilmiştir (Gelvin, 2015; Salih, 2013; Selim 2013; Sika, 2013). Son olarak, Türkiye'nin çeşitli bölge ülkeleri ile ikili diplomatik ve siyasi ilişkilerinde dönemsel olarak ihtilaflar ve krizler yaşanmaktadır. Bu çerçevede İsrail, Mısır, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Suudi Arabistan ile yaşanan sorunlar hem süresi hem de etkisi bakımından dikkate değerdir. Bununla birlikte söz konusu ihtilaflar ile krizlerin ticari ilişkilere kopuş veya ilişkilerin tamamen kesilmesine yol açacak düzeyde yansımadığını belirtmek gerekir.

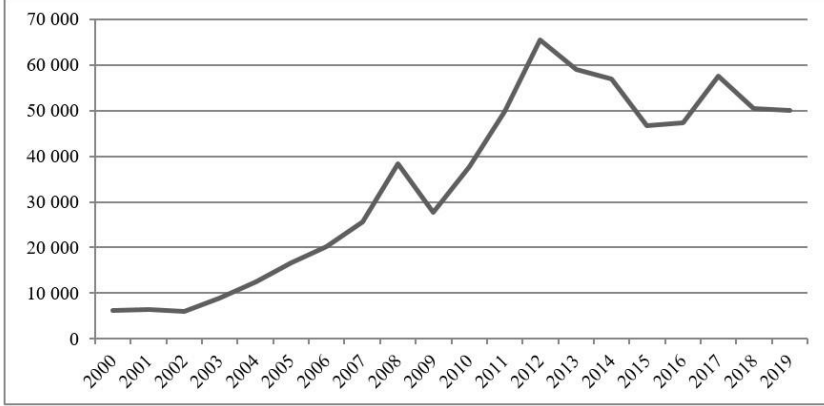
Bu çalışmanın amacı Türkiye-Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkileri ekonomik boyutu ile değerlendirmektir. Bu amaçla 2000-2019 yılları arasında Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasında gerçekleştirilen dış ticaret verilerine bakılacaktır. İlk olarak ticari

ilişkilerin genel görünümü, zaman içindeki seyri, bölge ile olan dış ticaretin Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki yeri ve dış ticaretin sektörel kompozisyonu ortaya konulmaktadır. Daha sonra ülke bazında değerlendirme yapılmaktadır. Bunu yaparken Türkiye'nin en yüksek dış ticaret hacmine sahip olduğu yedi ülke ile olan ilişkileri ayrı ayrı ele alınmış buna karşılık Türkiye'nin görece daha düşük ticaret hacmine sahip olduğu dokuz ülke ile ilişkileri ise tek bir grup halinde değerlendirilmiştir. Son olarak genel bir değerlendirmeye yer verilmektedir. Çalışma büyük oranda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan verilere dayanmaktadır. Bunun yanı sıra Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanan verilerden de yararlanılmaktadır. Mekansal ölçekte bu araştırma on altı ülkeyi kapsamaktadır. Bu ülkeler Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn, Filistin, Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Lübnan, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Umman, Ürdün ve Yemen'dir. Bilinen ilk kullanımı 20. yüzyılın başlarına tarihlenen "Orta Doğu"nun (Oran, 2001: 194) sınırları ve kapsadığı ülkeler konusunda farklı görüşler vardır (Bilgin, 2004; Culcasi, 2010; Keddie, 1973; Koppes, 1976). Bu çalışmada Yerasimos (1994) sınıflandırması, Filistin ve KKTC'nin eklenmesi şeklindeki kısmi değişikliklerle, esas alınmıştır.

Türkiye ile Orta Doğu Ülkeleri Ticari İlişkilerinin Genel Görünümü

Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ticari ilişkilerinin genel görünümüne bakıldığında dikkat çeken ilk husus dış ticaret hacminde zaman içinde meydana gelen büyük artıştır. Şekil 1.'de görüldüğü üzere ticaret hacmi 2000 yılından 2019 yılına sekiz kattan fazla artarak 6 milyar dolardan 50 milyar dolara çıkmıştır. Söz konusu dönemde bölgenin Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmindeki payı da yaklaşık iki kat artarak % 13'ün üstüne çıkmıştır. Dış ticaret hacminde 2009 yılındaki küresel ölçekli ekonomik krizin de etkisiyle yaşanan daralma sayılmazsa 2012 yılına kadar düzenli artış yaşanmış ve 65 milyar doları aşmıştır. Ancak 2013 yılından itibaren dış ticaret hacmi düşüş eğiliminin öne çıktığı dalgalı bir sürece girmiştir. Bunda ikili ilişkilerde yaşanan sorunların etkisi olmakla birlikte esas faktör bölge dışı dinamiklerdir. Özellikle ABD öncülüğünde İran'a uygulanan uluslararası ambargonun etkisi belirgindir. Ambargonun kapsamı 2011 yılı sonu itibarıyla genişletilerek İran'dan petrol alan ülkeler ve İran merkez bankası ile iş yapan finans kuruluşlarına yaptırımlar devreye sokulmuştur. Türkiye dahil on sekiz ülke için daha esnek bir

ambargo takvimi öngörülmüş olsa da Türkiye'nin İran ile dış ticaret hacminde çok büyük düşüş meydana gelmiştir. Türkiye'nin bölgedeki en büyük dış ticaret ortağı olan İran ile olan ticaret hacmi ambargonun da etkisiyle yaklaşık % 70 azalarak 2012'de 22 milyar dolardan 2019 yılında 6 milyar doların altına gerilemiştir.

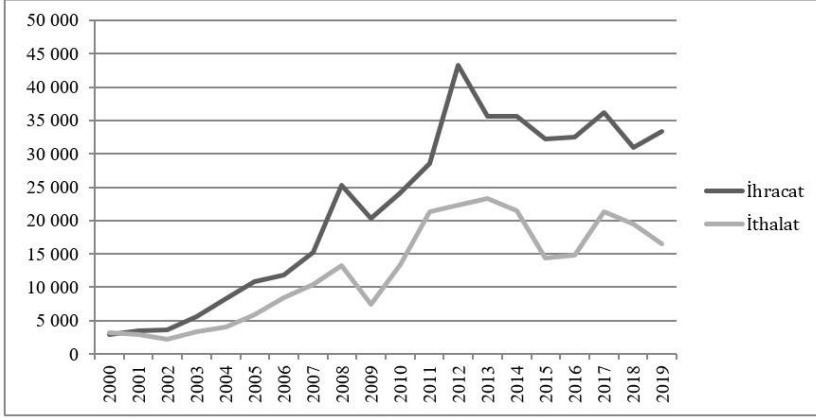

Şekil 1. Yıllar İtibariyle Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Dış Ticaret Hacmi, 2000-2019 (Milyar \$)

Kaynak: TÜİK, 2020

Şekil 2'de de görüldüğü üzere Türkiye Orta Doğu ülkeleri ile olan dış ticaretinde ihracat fazlası veren taraf konumundadır. 2000-2019 döneminde yaklaşık 250 milyar dolarlık ithalata karşılık 440 milyar doları aşan ihracat yapılmıştır. Bu durum tek tek ülkeler bazında da geçerli olup toplam on altı ülkenin on beş tanesi ile yapılan ticarete Türkiye'nin ihracatı ithalatından fazladır. Türkiye'nin en yüksek dış ticaret fazlası verdiği ülke aynı zamanda en fazla ihracat yaptığı ülke olan Irak'tır. Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerine yaptığı ihracatın dörtte biri Irak'adır. Dış ticaret fazlası bakımından ikinci sırada BAE gelmektedir. Buna karşılık Türkiye'nin dış ticaret açığı verdiği tek ülke ise İran'dır. Yaklaşık 51 milyar dolarlık ihracata karşılık bu ülkeden yapılan ithalat 114 milyar dolardan fazladır. Türkiye Orta Doğu'dan yaptığı ithalatın % 45'ini İran'dan gerçekleştirmektedir. İran'dan yapılan ithalatta en büyük kalemi enerji oluşturmaktadır. Örneğin Türkiye'nin 2018 yılı toplam petrol ithalatının % 18 ve doğal gaz ithalatının ise % 17'si İran'dan gerçekleştirilmiştir (Türkiye Petrolleri, 2019: 34-35). Kısacası, yıllar itibariyle görece dalgalanmalar yaşanmış olsa da 2000-2019

döneminde Türkiye'nin hem bölge ülkelerine ihracatı hem de bölgeye yaptığı ihracatının Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı artmıştır.

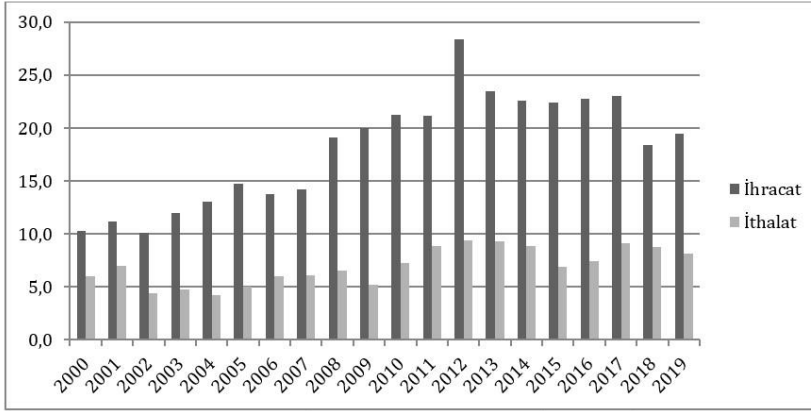

Şekil 2. Yıllar İtibariyle Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri İhracat ve İthalatı, 2000-2019 (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2020

2000 yılında Türkiye'nin toplam ihracatında % 10 civarında olan Orta Doğu'nun payı 2019 yılına gelindiğinde yaklaşık % 20'ye çıkmıştır. Şekil 3'te de görüldüğü üzere en yüksek orana çıktığı 2012 yılında Orta Doğu'ya yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı % 28'in üstündedir. Öte yandan 2013'te sert bir düşüş meydana gelmiş ve bu eğilim sonraki üç yılda da devam etmiştir. Esasen söz konusu dönemde Türkiye'nin toplam ihracatında da düşüş eğilimi vardır. 2013 yılında yaklaşık 152 milyar dolar civarında olan toplam ihracat 2016 yılına gelindiğinde 142 milyar dolara gerilemiştir. Bununla birlikte, bölge ihracatında meydana gelen düşüşün iki önemli nedeni vardır. İlki, daha önce de değinildiği üzere ABD öncülüğünde İran'a uygulanan ambargodur. Bir diğer neden ise en büyük ihracat pazarı olan Irak'ta yükselen DEAŞ kaynaklı terör ve sonrasında da devam eden şiddet sarmalıdır. İç savaşın yaşandığı Irak'a yapılan ihracat miktarı 2013 yılında yaklaşık 12 milyar dolardan 2019 yılına gelindiğinde 9 milyar doların altına gerilemiştir.

İhracattaki eğilimlerin aksine bölgeden yapılan ithalatın Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payı sürekli % 10'un altında gerçekleşmiştir. 2000 yılında toplam ithalat içinde bölgenin payı % 6 iken 2019 yılı sonunda % 8'in biraz üstündedir. 2000-2019 ortalaması ise % 8'in altındadır.

Şekil 3. Yıllar itibariyle Orta Doğu Ülkeleri ile Gerçekleştirilen İhracat ve İthalatın Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı İçindeki Payı, 2000-2019 (%)

Kaynak: TÜİK, 2020

Dış ticaretin sektörel kompozisyonu incelendiğinde bölgeye yapılan ihracatın imalat sanayi ağırlıklı olduğu buna karşılık ithalatın ise petrol, doğal gaz ve değerli maden cevherlerinden oluştuğu görülmektedir. Nitekim İran ve Irak Türkiye'nin petrol ve doğal gaz ithalatında tedarikçi ülkeler olarak öne çıkmaktadır (Türkiye Petrolleri, 2019: 34-35). Türkiye'nin bölgesel ithalat sepetinde enerjiden sonra ikinci sırada imalat sanayi gelmektedir. Özellikle İsrail bu sektörde önemli bir ortaktır. Öte yandan Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerine yaptığı ihracatın sektörel dağılımına bakıldığında imalat sanayinin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Kısacası, bölge ile yapılan dış ticaretin sektörel kompozisyonu Türkiye'nin dış ticaretindeki genel eğilimler ile uyumlu bir tablo arz etmektedir.

Bölgede yaygın biçimde seyreden savaş, çatışma ve anlaşmazlıklar ile egemen istikrarsız siyasi yapı Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ikili ticari ilişkileri olumsuz biçimde etkilemektedir (Beşli, 2014: 630). Filistin'den Yemen'e, Suriye'den Irak'a bölgede devam eden çatışmalar bir yandan yüz binlerce insanın ölümüne ve milyonlarca insanın mülteci konumuna düşmesine yol açarken bir yandan da başta söz konusu ülkeler olmak üzere bölgenin ekonomisine büyük zarar vermektedir. Bu durum Türkiye'nin bölge ile olan dış ticaretine de olumsuz yansımaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin bir kısım bölge ülkeleri (İsrail, Mısır, Suriye, Irak, BAE, Suudi Arabistan) ile dönem dönem yaşadığı ikili siyasi-diplomatik sorunlar da ticari ilişkileri olumsuz etkileyebilmektedir. Bununla birlikte, ikili diplomatik ilişkilerin tamamen kesintiye uğradığı

durumlarda bile ekonomik ilişkilerin devam ettiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile, ticari ilişkiler diplomatik krizler ve siyasi ihtilaflara rağmen görece artarak devam etmektedir. Bunun en dikkat çeken örneği İsrail ve Mısır'dır. İki ülke ile de diplomatik ilişkilerin tamamen kesilmesine varan krizlere karşın ticari ilişkiler sadece devam etmekle kalmayıp görece artışlar dahi yaşamıştır. Örneğin, İsrail ile 2009 ve 2010 yıllarında yaşanan ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi ile doruğa çıkan krizlere rağmen 2011 yılında ihracatta % 15'i, ithalatta ise % 50'yi aşan artış meydana gelmiştir.

Öte yandan öyle görünüyor ki Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ekonomik ilişkilerinde ikili ve bölgesel faktörler kadar bölge dışı ve küresel faktörler de etkili olmaktadır. Örneğin, 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz ile ABD öncülüğünde BM tarafından 1990'lar boyunca Irak'a ve 2011 yılı sonunda ise İran'a uygulamaya konulan uluslararası ambargo Türkiye'nin başta ilgili ülkeler olmak üzere bölge ülkeleri ile olan ticaret hacminde daralmaya neden olmuştur.

Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ticari ilişkilerinin genel görünümüne bakıldığında ülkeler bazında iki grup halinde gerçekleşen çok belirgin bir ayrışma olduğu görülmektedir. Bir tarafta toplam dış ticaret hacminin yaklaşık % 90'ının gerçekleştirildiği İran, Irak, BAE, İsrail, Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye öte yandan Filistin, Umman, Bahreyn, Yemen, Kuveyt, Katar, Ürdün, Lübnan ve KKTC. İkinci grup ülkeler bölgesel dış ticaret hacminde % 10'un biraz üstünde bulunan düşük paylarına karşılık Türkiye'nin görece yüksek dış ticaret fazlası verdiği pazarlar olarak ayrılmaktadır.

Tablo 1. Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Hacmi, 2000-2019 (Milyon \$)

İhracat		İthalat		Dış Ticaret Hacmi	
Ülke	Miktar (\$)	Ülke	Miktar (\$)	Ülke	Miktar (\$)
Irak	110 464	Iran	114 494	İran	165 478
BAE	71 537	B.A.E.	36 846	Irak	118 614
İran	50 984	İsrail	26 391	BAE	108 383
İsrail	42 540	S. Arabistan	26 220	İsrail	68 931
S. Arabistan	40 451	Mısır	19 010	S. Arabistan	66 671
Mısır	38 043	Irak	8 150	Mısır	57 053
Suriye	19 589	Suriye	4 370	Suriye	23 959
KKTC	16 727	Katar	3 835	KKTC	17 755

2000-2019 Döneminde Türkiye ile Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İktisadi İlişkiler

Lübnan	11 122	Kuveyt	2 719	Lübnan	13 626
Ürdün	9 861	Lübnan	2 504	Katar	11 124
Yemen	7 543	Bahreyn	1 991	Ürdün	10 920
Katar	7 289	Ürdün	1 059	Kuveyt	8 945
Kuveyt	6 226	KKTC	1 028	Yemen	7 576
Umman	3 965	Umman	912	Umman	4 877
Bahreyn	2 864	Filistin	34	Bahreyn	4 855
Filistin	860	Yemen	33	Filistin	894
Toplam	440 065		249 596		689 661
Türkiye	2 199 452		3 305 813		5 505 265

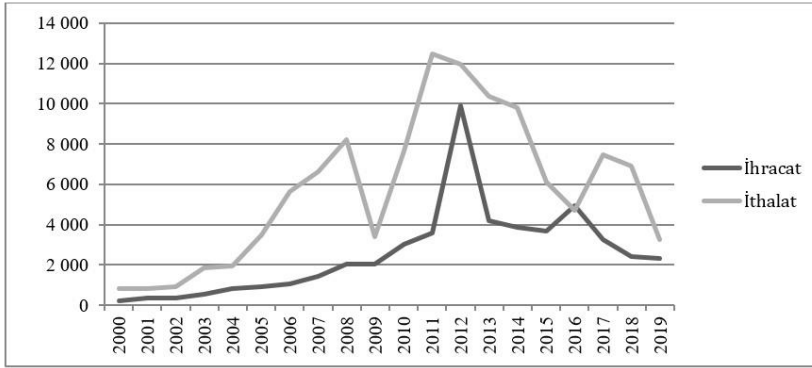
Kaynak: TÜİK, 2020

Ülkeler Bazında Ticari İlişkilerin Seyri

Ülkeler bazında değerlendirildiğinde ilk sırada İran'ın yer aldığı görülmektedir. Türkiye'nin Orta Doğu bölgesi ile gerçekleştirdiği dış ticaret hacminin yaklaşık dörtte biri ve ithalatın ise % 45'ten fazlası İran iledir. 2000-2019 döneminde bu ülkeye toplam yaklaşık 51 milyar dolar ihracat yapılmış buna karşılık gerçekleşen ithalat miktarı 114 milyar dolardan fazladır. Bu itibarla İran, Türkiye'nin sadece bölgedeki en büyük ticaret ortağı değil aynı zamanda dış ticaret açığı verdiği tek bölge ülkesidir. Bunda Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı ve enerji ihtiyacının önemli bir kısmını da İran'dan karşılıyor olmasının payı büyüktür. Türkiye'nin toplam enerji talebinin % 70'ten fazlası ithalat ile karşılanmaktadır. Bu oran petrolde % 93 doğal gazda ise % 99 olup en büyük tedarikçi ülkelerden biri de İran'dır (TÜİK, 2020; Türkiye Petrolleri, 2019: 34). Bu durum Türkiye ile İran arasındaki ticaretin sektörel kompozisyonunu da biçimlendirmektedir. Petrol ve doğal gaz Türkiye'nin İran'dan yaptığı ithalatın % 80'ini oluştururken bu ülkeye yapılan ihracatın neredeyse tamamı imalat sanayi alanındadır (TÜİK, 2020).

2000'lerden itibaren Türkiye ile İran arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yönünde önemli adımların atıldığını görüyoruz. 2001 yılında Türkiye-İran İş Konseyi'nin kurulması ile atılan bu adımlar 2003 yılında Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi'nin kurulması ile devam etmiştir. 2005 yılında ikisi de daha önce imzalanmış olan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ile Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması yürürlüğe girdi (Oran, 2013: 459). Bu çabalara karşılık biri ikili ilişkilerden diğeri ise İran'ın genel olarak küresel kapitalist pazar ile daha özelden ise ABD öncülüğündeki Batı ile yaşadığı sorunlardan kaynaklanan iki

önemli nedenden ötürü ekonomik ilişkilerde çeşitli sorunlar ve dalgalanmalar yaşanmıştır. İkili ilişkilerden kaynaklanan nedenlere baktığımızda ilk sırada İran'ın ekonomide uyguladığı yüksek korumacı politikalar gelmektedir (Özdemir vd., 2015: 91). Bunun yanı sıra dış ticaretteki en büyük kalemi oluşturan doğal gaz ticaretinde dönem dönem yaşanan gazın kalitesi veya fiyatına ilişkin sorunlar da iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemektedir (Oran, 2013: 458). Dış ticarete meydana gelen çeşitli olumsuzluklara ve dalgalanmalara rağmen Türkiye ile İran birbirleri için önemli pazarlar olmaya devam etmektedir. İran'ın en fazla ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında 2018 yılı itibariyle Türkiye dördüncü sıradadır (UNCTAD, 2020). Öte yandan bazı araştırmacılar ülkeler arasında artan ticari ilişkilerin siyasi ve diplomatik alanlarda da işbirliği ile sonuçlanacağını ön gören liberal uluslararası ilişkiler kuramlarının varsayımlarının aksine Türkiye ile İran arasında Türkiye'nin aleyhine artan eşitsiz dış ticaretin işbirliğinden ziyade çatışmaya neden olacağını savunmaktadır (Demiryol, 2013: 112).

Şekil 4. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İran ile Dış Ticareti, 2000-2019 (Milyon \$) **Kaynak:** TÜİK, 2020

Şekil 4'te de görüldüğü üzere, dış ticaret hacmi yaklaşık 22 milyar dolar düzeyine çıktığı 2012 yılına kadar artış eğilimine sahiptir. Ancak sonrasında dönemsel dalgalanma olsa da sert bir düşüş eğilimine girmiştir. İran ile ticarete yaşanan düşüşler büyük oranda dış faktörlerden ve küresel krizlerden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin toplam ithalatında % 30'dan fazla bir düşüşe yol açan 2008-2009 dünya ekonomik krizinde İran'dan yapılan ithalatta yaklaşık % 60'lık bir daralma meydana gelmiştir. Bir diğer önemli dış faktör ABD öncülüğünde İran'a uygulanan uluslararası ambargodur. Daha önce de belirtildiği üzere, İran'a uygulanan ambargonun

kapsamı 2011 yılı sonu itibariyle genişletilmiş ve bundan en fazla etkilenen ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Türkiye'nin bölgedeki üçüncü en büyük ihracat pazarı olan İran ile 2012 yılında yaklaşık 22 milyar dolar olarak gerçekleşen yıllık dış ticaret hacmi 2015 yılı sonunda 10 milyar doların altına gerilemiştir. 2015 yılında ambargonun kaldırılmasından sonra ticaret hacminde görece bir artış meydana gelmiş ve 2017 yılı sonuna gelindiğinde 11 milyar dolara yaklaşmış olsa da yaklaşık 22 milyar dolar ile en yüksek dış ticaret hacminin gerçekleştiği 2012 yılının çok gerisindedir.

Öte yandan Kasım 2018 itibariyle ABD tarafından İran'a yönelik yeni bir ambargo paketi uygulamaya konulmuştur (<https://www.haberturk.com/son-dakika-abd-nin-iran-ambargosu-basladi-2207578>). Her ne kadar ambargodan kısmi muaf tutulan sekiz ülke arasında yer alsın da Türkiye son ambargo dolayısıyla yine en fazla olumsuz etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Gerek ihracat gerekse ithalatta yaşanan sert düşüş ile paralel olarak Türkiye'nin İran ile olan dış ticaret hacmi 2019 yılında 6 milyar doların altına gerilemiştir. 2018 yılında Türkiye'nin toplam petrol ithalatının % 18'i İran'dan iken bu oran bir sonraki yıl % 5'in altına gerilemiştir (Türkiye Petrolleri, 2019: 34).

Dış ticaret hacmi bakımından ikinci sırada bulunan Irak ise İran'ın tam tersine Türkiye'nin en yüksek dış ticaret fazlası verdiği pazar konumundadır. Esasen gerek coğrafi yakınlık dolayısıyla gerekse dış ticaretlerinin sektörel kompozisyonları itibariyle Türkiye ile Irak birbirleri için yüksek dış ticaret potansiyeline sahip iki ülkedir. Kırk milyona yaklaşan nüfusu ile bölgenin önde gelen ülkelerinden olan Irak'ın sanayisi gelişmemiştir ve ekonomisi petrol ihracatına dayanmaktadır. 2018 yılı itibariyle ihracatının % 98'i petrolden oluşmaktadır (UNCTAD, 2020) ve sanayi malları ihtiyacını ithalat ile karşılamaktadır. Öte yandan Türkiye bölgenin sanayisi en gelişmiş ülkesidir ve enerjide yüksek oranda dışa bağımlıdır. Bu durum iki ülkeyi dış ticarete birbirleri için uygun ortaklar kılmaktadır. Esasen 1980 sonrası serbest pazar ve dışa açık büyüme stratejisi izleyen Türkiye, Irak ile güçlü ticari ilişkiler geliştirmiş ve 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sonrası başlayan Körfez Savaşı öncesinde iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 3 milyar dolara ulaşmıştır (Oran, 2013: 402).

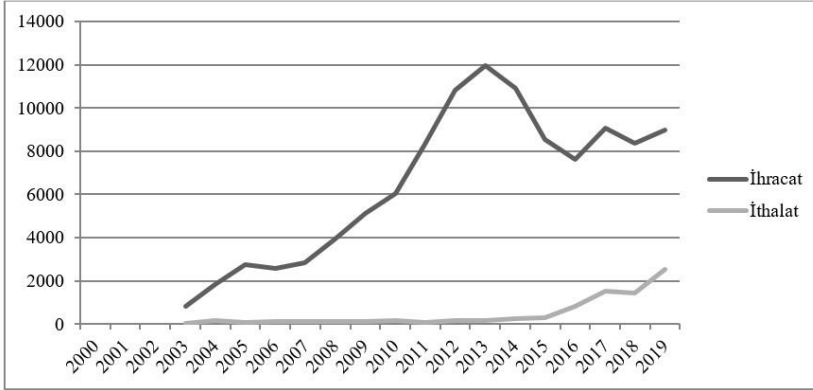
Bununla birlikte kimi zaman bölge dışı faktörler kimi zaman da ikili ilişkilerde ve bölgesel düzeyde baş gösteren sorunlar ticari ilişkilerin gelişimini etkilemektedir. Bölge dışı faktörlerin başında BM tarafından ABD öncülüğünde Irak'a uygulanan ambargo gelmektedir. Körfez savaşından sonra uygulamaya konulan ve 1990'lar boyunca

yürürlükte olan ambargo dolayısıyla Türkiye-İrak ekonomik ilişkileri durma noktasına gelmiştir (Oran, 2013). 2003 yılında ambargonun kaldırılmasından sonra özellikle ihracatta büyük ve istikrarlı bir artış meydana gelmiş ve 2013 yılına gelindiğinde yaklaşık 12 milyar dolarlık ihracat ile Irak, Almanya'nın ardından en fazla ihracat yapılan ikinci ülke olmuştur. Irak ile ticari ilişkileri etkileyen bir diğer faktör ikili ilişkilerde meydana gelen gelişmelerdir. Bunların başında Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerde yaşanan gelişmeler gelmektedir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile 2017 yılında Türkiye'nin karşı çıktığı bağımsızlık referandumuna kadar yakın ve güçlü ilişkiler geliştirilmiştir. Bunun sonucu olarak bir yandan bölge petrolünün Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması sağlanırken bir yandan da bölgenin imarı ve altyapı yatırımları Türk müteahhitlik firmaları tarafından gerçekleştirilmiştir (Oran, 2013). Kısacası, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Türkiye için önemli bir pazar olmuş ve Türkiye-İrak dış ticaret hacminin gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

Öte yandan iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri etkileyen diğer önemli bir gelişme 2014-2016 arası dönemde Irak'ta yaşanan DEAŞ kaynaklı şiddet ve terördür. Şiddet başta Kerkük ve Musul olmak üzere ülkenin önemli kentlerinde uzun süre hüküm sürmüş ve ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Nitekim Türkiye'nin yaklaşık 12 milyar dolar ile ihracat rekoru kırdığı 2013 yılından sonra büyük düşüş gören ihracat 2016 yılına gelindiğinde 8 milyar doların altına gerilemiştir. DEAŞ'ın yenilgiye uğratıldığı 2016 yılından sonra tekrar artış eğilimine girse de ihracat 2019 yılında 9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ile Irak arasında 2000-2019 döneminde gerçekleşen dış ticaret hacmi 110 milyar doları ihracat, 8 milyar doları ithalat olmak üzere 118 milyar doların üstündedir. Türkiye'nin en büyük dış ticaret fazlası verdiği bölge ülkesi olan Irak'a yapılan ihracatın yıllar itibariyle seyri üç döneme ayrılmaktadır. İlk dönem ambargo dolayısıyla herhangi bir ticari etkinliğin yaşanmadığı 2003 öncesi dönemdir. 2013 yılı dahil sonraki on yılı kapsayan ikinci dönemde düzenli ve büyük bir artış gözlenmektedir. Nitekim 2013 yılında yaklaşık 12 milyar dolar ile ihracatta rekor kırılmıştır. Üçüncü dönem olan 2013 sonrasında önce sert düşüş ardından artış yönünde dalgalı bir eğilim söz konusudur. Türkiye'nin Irak'tan yaptığı ithalatın görünümüne ve seyrine bakıldığında ihracat ile mukayese edilemez bir yapıda olduğu görülmektedir. Öncelikle toplam ithalat 8 milyar dolar civarında olup bunun da % 65'ten fazlası son üç yılda gerçekleşmiştir. Irak ile yapılan dış ticaretin sektörel kompozisyonuna bakıldığında, İran ile benzer bir şekilde, imalat sanayisine dayalı ürünlerin ihraç

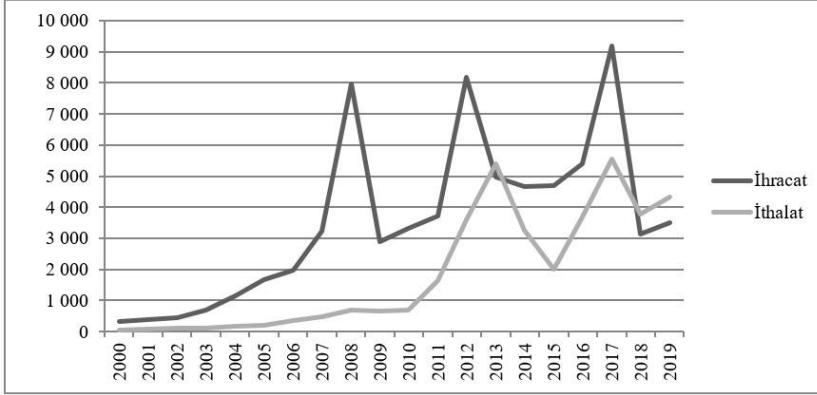
edildiği, buna karşılık ağırlıklı olarak petrol ithal edildiği görülmektedir. Örneğin, 2019 yılındaki toplam petrol ithalatının % 21'den fazlası Irak'tan gerçekleştirilmiştir (Türkiye Petrolleri, 2019: 34).

Şekil 5. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Irak ile Dış Ticareti, 2000-2019 (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2020

Türkiye'nin en yüksek dış ticaret hacmine sahip olduğu Orta Doğu ülkeleri arasında 108 milyar dolar ile üçüncü sırada BAE gelmektedir. Dış ticaretin 71 milyar doları ihracat ve 37 milyar doları ise ithalattan oluşmaktadır. Öte yandan Şekil 6'da da görüldüğü üzere, genel olarak dış ticaret hacminde daha özeldede ise ihracatta en sert dalgalanmaların yaşandığı bölge ülkesidir. 2000-2007 arasında istikrarlı artan ihracat, önce 2008 yılında sert bir yükseliş ile iki kat artarak 8 milyar dolara çıkmış, ardından bir sonraki yıl benzer sertlikte bir düşüş ile 3 milyar doların altına gerilemiştir. 2009 yılında yaşanan düşüşte temel faktör küresel ekonomik krizdir. Sonraki üç yılda artış yönlü seyreden ihracat 2012 yılına gelindiğinde 8 milyar doların üstüne çıkmıştır. 2013 yılında yaklaşık % 40 azaldıktan sonra tekrar artış eğilimine giren ihracat 2017 yılı sonunda 9 milyar doların üstüne çıkarak rekor düzeye ulaşmıştır. Ancak ertesi yıl bu defa rekor bir düşüş ile 3 milyar dolar düzeyine gerilemiştir.

Şekil 6. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin BAE ile Dış Ticareti, 2000-2019 (Milyon \$)

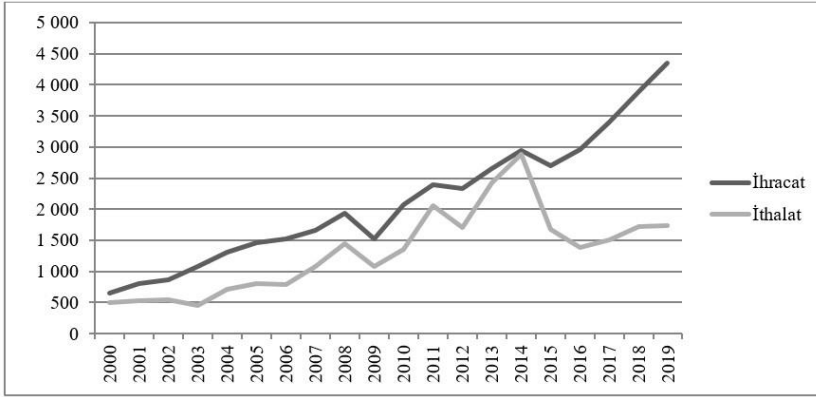
Kaynak: TÜİK, 2020

İhracatta sert dalgalanmalar meydana gelse de BAE, Türkiye'nin en yüksek dış ticaret fazlası verdiği ülkedir. Bu ülkeden yapılan ithalat 2010 yılına kadar yıllık 1 milyar doların altında gerçekleşmiş, sonraki yıllarda ise dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu tarihten itibaren ihracat ile benzer bir eğilim izlemiş olan ithalat üç yıl süren artış sonunda 5 milyar doların üstünde gerçekleşmiştir. Takip eden iki yılda sert düşüşler sonrası 2 milyar dolar civarına gerilemiştir. Düşüş eğilimi sonraki iki yılda yerini sert artışlara bırakarak 2017 yılına gelindiğinde ihracatta olduğu gibi ithalatta da rekor düzeye ulaşarak 5 milyar doların üstüne çıkmıştır.

BAE on milyonun altındaki nüfusu ile bölgenin görece küçük ülkeleri arasında olsa da ekonomik büyüklük ve özellikle de dış ticaret hacmi bakımından Orta Doğu'nun önde gelen ülkelerindedir. 2018 yılı itibariyle yaklaşık 425 milyar dolar GSMH'ya sahiptir ve 580 milyar dolara yaklaşan dış ticaret hacmi ile Orta Doğu ülkelerinin toplam dış ticaret hacminin üçte birini tek başına gerçekleştirmektedir (UNCTAD, 2020). Diğer bir ifade ile, dış ticaret hacmi bakımından bölgenin en büyük ekonomisidir. Dış ticaretinin sektörel dağılımına bakıldığında % 70'ten fazlasının değerli maden cevherleri ve petrol olduğu görülmektedir (UNCTAD, 2020). Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkiye ile BAE arasında yüksek bir dış ticaret potansiyeli olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri arasında en yüksek dış ticaret hacmine sahip olduğu dördüncü ülke İsrail'dir. Toplam dış ticaret hacmi 69 milyar dolar olup bunun yaklaşık 43 milyar doları ihracat ve 26 milyar doları da ithalattır. Şekil 7'de de görüldüğü üzere İsrail ile

ticarete Türkiye net ihracatçı konumdadır ve küçük dalgalanmalar meydana gelse de ihracattaki eğilim istikrarlı artış şeklindedir. 2015 yılına kadar yıllık 3 milyar doların altında gerçekleşen ihracat sonraki yıllarda düzenli artış ile 5 milyar dolara yaklaşmıştır. 2015 yılı ihracat ile ithalat eğilimlerinin belirgin biçimde farklılaştığı bir yıldır. Bu tarihten itibaren ihracat yıllık bazda % 10 ile % 15 arası düzenli artışlar sonrasında 2019 yılına gelindiğinde 4 milyar doların üstüne çıkmıştır. Buna karşılık ithalatta görece daha stabil bir durum söz konusudur ve 2015 yılından itibaren 2 milyar doların altında seyretmiştir. Bununla birlikte özellikle ihracattaki artışın da etkisi ile son üç yılda dış ticaret hacminde düzenli bir artış meydana gelmiş ve 2019 yılına gelindiğinde 6 milyar doların üstüne çıkmıştır.

Şekil 7. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İsrail ile Dış Ticareti, 2000-2019 (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2020

Esasen Türkiye İsrail ilişkileri genel olarak İsrail-Arap daha özeldir. Filistin sorununun gölgesi altında seyretmiştir. 1970-1990 arası dönemde soğuk ve mesafeli olan ikili ilişkiler yerini 1990'larda ekonomik ve askeri alandaki stratejik yakınlaşmaya bırakmıştır. Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak 1990-2000 arası dönemde ondan fazla askeri anlaşmanın yanı sıra aralarında 1996 yılında imzalanan serbest ticaret anlaşması da olmak üzere birçok ekonomik anlaşma imzalanmıştır (Oran, 2010: 571). Bununla birlikte 2000'lerden itibaren ikili ilişkilerdeki stratejik yakınlık yerini pragmatik ortaklığa bırakmaya başlamıştır. Çeşitli ihtilaflar baş gösterse de 2009 yılına kadar Türkiye-İsrail ilişkileri büyük bir kriz yaşamadan devam etmiştir. Ancak ilki 2009 yılında ikincisi ise bir yıl sonra patlak veren

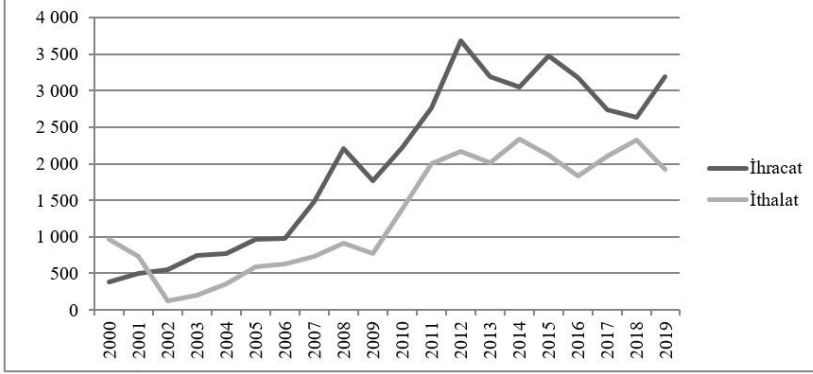
iki olay sonrasında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler tamamen kesilmiştir.

“One minute” olarak da bilinen ilk olay Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Dünya Ekonomik Forumu için bulunduğu Davos’ta katıldığı bir ortak toplantıda İsrail Cumhurbaşkanı “Siz öldürmeyi iyi bilirsiniz” biçiminde sert şekilde eleştirmesiyle patlak vermiştir. İkinci olay ise yaklaşık bir buçuk yıl sonra meydana gelmiş olan ve Mavi Marmara Olayı olarak bilinen olaydır. Gazze üzerindeki İsrail ablukasını delerek bölgeye insani yardım götürmeyi amaçlayan Mavi Marmara gemisine İsrail ordusu uluslararası sularda müdahale ederek Türk vatandaşı dokuz eylemciyi öldürdü. Bunun üzerine Türkiye İsrail’i devlet terörü uygulamakla suçladı ve İsrail’deki büyükelçisini Ankara’ya çağırarak ileri sürdüğü şartlar yerine getirilene kadar İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesti (Oran, 2013: 442-443). Türkiye’nin ileri sürdüğü şartların bir kısmının karşılanması üzerine iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 2016 yılı ortasında tekrar başladı. Yaklaşık altı yıl süren uzun ve derin diplomatik krize rağmen iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde olumlu bir havanın hakim olduğunu söylemek mümkündür. Diplomatik alanda yaşanan krizlere rağmen dış ticaret hacminde genel eğilim artış yönündedir. Dış ticaretin sektörel kompozisyonuna bakıldığında İsrail’e yapılan ihracatta imalat sanayi ürünlerinin, bu ülkeden yapılan ithalatta ise petrol ve imalat sanayi ürünlerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Örneğin, Türkiye’nin 2019 yılı toplam petrol ithalatının % 3’ünden fazlası İsrail’den yapılmaktadır (Türkiye Petrolleri, 2019: 34).

Dış ticaret hacmi bakımından İsrail’in hemen ardından Suudi Arabistan gelmektedir. Türkiye’nin bölgedeki en büyük beşinci dış ticaret ortağı konumundaki Suudi Arabistan ile 2000-2019 döneminde gerçekleşen toplam dış ticaret 40 milyar doları ihracat, 26 milyar doları ise ithalat olmak üzere 66 milyar dolardır. Ticari ilişkilerin yıllar itibariyle seyrine bakıldığında gerek ihracat gerekse ithalat bakımından genel bir artış eğilimi gözlenmektedir. Türkiye’nin 2000 yılında 400 milyon dolar civarında olan ihracatı 2019 yılına gelindiğinde 3 milyar doların üstüne çıkmıştır. Aynı dönemde dalgalı ama artış yönlü bir eğilim sonunda ithalat 1 milyar dolardan 2 milyar dolara çıkmıştır. Bununla birlikte iki ülkenin ekonomik yapıları ve dış ticaretlerinin sektörel kompozisyonu göz önüne alındığında aralarındaki ticaret hacminin düşük olduğu söylenebilir. 2018 yılı itibariyle 430 milyar doları aşan dış ticaret hacmi ile Suudi Arabistan petrol ve doğal gaz ihracatçısı ve sanayi malları ithalatçısı olarak küresel pazara eklenmektedir (UNCTAD, 2020). Öte yandan Türkiye’nin dış ticaretinin sektörel dağılımına baktığımızda ihracatta

imalat sanayinin ithalatta ise petrol ve doğal gazın ağırlıklı olduğunu görüyoruz. Bu itibarla birbirleri için uygun pazarlar olan iki ülkenin potansiyellerinin altında bir performans sergiledikleri söylenebilir.

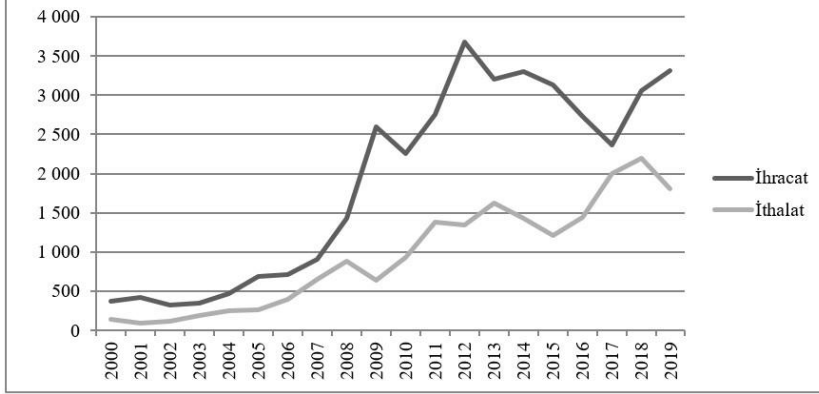

Şekil 8. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Suudi Arabistan ile Dış Ticareti, 2000-2019 (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2020

Türkiye'nin Orta Doğu'daki altıncı büyük ticaret ortağı Mısır'dır. 2000-2019 arası dönemde gerçekleşen toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 57 milyar dolardır. Bunun 38 milyar doları ihracat, 19 milyar doları ise ithalattır. Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği bu pazara olan ihracatının yıllar itibariyle gelişimine baktığımızda 2007 yılına kadar yıllık 1 milyar doların altında seyrettiğini, bu tarihten itibaren büyük bir artış görerek 2012 yılında tarihi zirvesi olan yaklaşık 3 milyar 700 milyon dolara yükseldiğini görüyoruz. Ne var ki 2013 yılında Mısır'da meydana gelen askeri darbe Türkiye ile Mısır arasındaki ekonomik ilişkilerde 2007'den itibaren görülen olumlu eğilimleri sona erdirmekle kalmamış, aynı zamanda siyasi ve diplomatik alanda da krize neden olmuştur. Türkiye en üst düzeyde darbeyi kınamış ve devrik Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'yi açıkça desteklemiştir. Dahası bir yıl sonra seçim ile iktidarını pekiştiren darbeci general Sisi başkanlığındaki hükümeti tanımadığını beyan etmiştir. Diplomatik alanda yaşanan kriz ekonomik ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. 2013 yılından itibaren düşüş eğilimine giren ihracat düzenli azalarak 2017 yılında 2 milyar 400 milyon doların altına gerilemiştir. Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında 2012 yılında on birinci sırada olan Mısır 2017 yılında on dokuzuncu sıraya gerilemiştir. Bununla birlikte ihracatta tekrar artış yönlü bir eğilim ortaya çıkmış ve 2018-2019 yıllarında 3 milyar doların üstüne çıkmıştır. Öte yandan ithalat açısından bakıldığında

kısmı dalgalanmalar olsa da genel eğilim artış yönündedir. Bununla birlikte 2018 yılı hariç Mısır'dan yapılan ithalat 2 milyar doların altında seyretmiştir.

Şekil 9. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Mısır ile Dış Ticareti, 2000-2019 (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2020

Yüz milyona yaklaşan nüfusu ile bölgenin en büyük ülkesi olsa da Mısır ekonomik büyüklük bakımından daha düşük bir sıralamaya sahiptir. 2018 yılı itibariyle yaklaşık 250 milyar dolar GSMH büyüklüğüne ve 100 milyar dolarlık ticaret hacmine sahiptir (UNCTAD, 2020). Ekonomik bakımdan dışa bağımlı bir ülke olan Mısır, yüksek dış ticaret açığı ile dikkat çekmektedir. 2018 yılında yaklaşık 28 milyar dolarlık ihracata karşılık 72 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiştir. 2018 yılında Türkiye, Mısır'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında dördüncü en büyük pazardır (UNCTAD, 2020). Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı Orta Doğu ülkeleri arasında Mısır beşinci sıradadır. Bununla birlikte 2000-2019 döneminde gerçekleşen toplam ithalat 20 milyar dolardan az olup, 2018 yılı hariç, yıllık bazda 2 milyar doların altındadır. Bunda Mısır ekonomisinin dışa bağımlı yapısının önemli etkisi vardır.

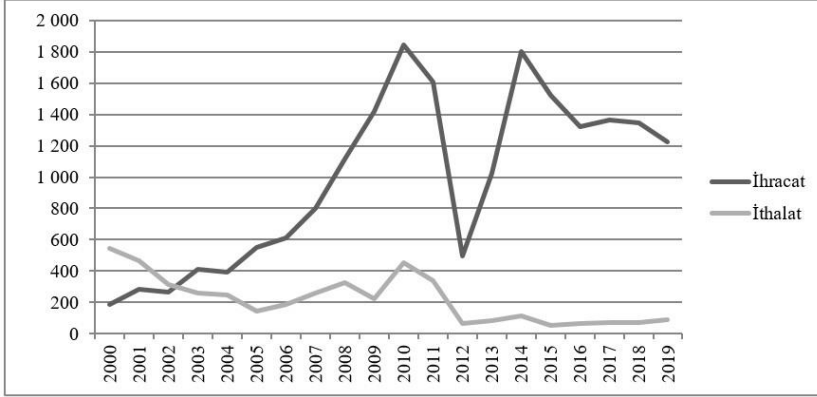
2000-2019 arası dönemde Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri arasında siyasi-diplomatik ilişkilerinde en çarpıcı değişim Suriye ile olan ilişkilerde meydana geldi. 1990'ların sonlarında başlayan iyileşme eğilimleri 2004 yılında serbest ticaret anlaşmasının imzalanması ile devam etti (Beşli, 2012: 636). Aynı yıl Turizm Karma Komisyonu VI. Dönem Protokolü imzalanarak sonraki beş yıl boyunca düzenli olarak Bölgesel Turizm İşbirliği Toplantıları gerçekleştirildi. 2009 yılında bir yandan serbest ticaret anlaşması

yürürlüğe girerken bir taraftan da iki ülke arasında turistik vizeler kaldırıldı (Oran, 2013: 421-422).

Arap Baharı olarak bilinen ve Arap coğrafyasında meydana gelen halk ayaklanmaları Suriye’de de 2011 yılı başlarında etkili olmaya başladı. Türkiye gelişmeleri yakından takip etmiş Suriye hükümetini talepleri hukuk içerisinde ve barışçıl yollar ile karşılaması için teşvik etmiştir. Ancak Suriye hükümetinin gösterileri şiddet uygulayarak bastırmaya çalışması Türkiye-Suriye ilişkilerini de olumsuz biçimde etkiledi ve bir süre sonra da diplomatik ilişkiler tamamen kesildi. Ekonomik ilişkilere yansımaları iki ülkenin yürürlüğe koyduğu çeşitli tedbirler şeklinde oldu. Türkiye, ‘2009’da oluşturulan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi’ni askıya aldı, bazı Suriyeli yetkililer ile işadamlarının mal varlıklarını dondurdu, Suriye’ye askeri malzeme satış ve geçişi durdurdu ve Suriye Merkez Bankası ile ilişkileri dondurdu. Buna karşılık olarak Suriye hükümeti serbest ticaret anlaşmasını askıya aldı ve sınır ticareti üzerindeki vergi ve harçlarını artırdı’ (Oran, 2013: 421).

Suriye, Türkiye’nin komşu olduğu Orta Doğu ülkeleri arasında en düşük ticaret hacmine sahip olduğu ülkedir. 2000-2019 döneminde gerçekleşen toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 20 milyar doları ihracat olmak üzere 24 milyar dolardır. Bunun bir nedeni diğer iki komşu ülke, İran ve Irak, ile karşılaştırıldığında Suriye’nin nüfus bakımından daha küçük ve ekonomik bakımdan hem daha az gelişmiş hem de görece zengin petrol kaynaklarından mahrum olmasıdır. Bir diğer neden 2000’lerden itibaren iki ülke arasında hızlı bir yakınlaşma meydana gelse de ondan önceki on yılda başta güvenlik, su ve sınır ihtilaflarından kaynaklanan sorunlar daha fazla ekonomik yakınlaşma için aşılması zaman alan büyük olumsuz bir miras bırakmış olmasıdır. Son olarak, Suriye’de dokuz yıldan uzun bir süredir devam eden iç savaş ve bu süre zarfında iki ülke arasında süren diplomatik kriz ticari ilişkiler üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır.

Türkiye ile Suriye arasındaki dış ticaretin yapısına ve seyrine baktığımızda birkaç hususun öne çıktığını görüyoruz. Birincisi, diğer Orta Doğu ülkeleri ile olan ticaretteki genel eğilimler ile uyumlu olarak Türkiye net ihracatçı konumdadır. İkincisi, iç savaşın başladığı 2011 yılına kadar düzenli artan ihracat savaş ile birlikte önce sert bir şekilde düşse de sonra tekrar yükseliş eğilimine girmiştir. Üçüncüsü, zaten düşük olan ithalat iç savaş sonrası iyice azalarak yıllık 100 bin doların altına gerilemiştir. Son olarak, Suriye’de devam eden iç savaşa ve iki ülke arasında diplomatik ilişkilerde süren krize rağmen dış ticaret hacmi son dokuz yılda yıllık ortalama bir buçuk milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.

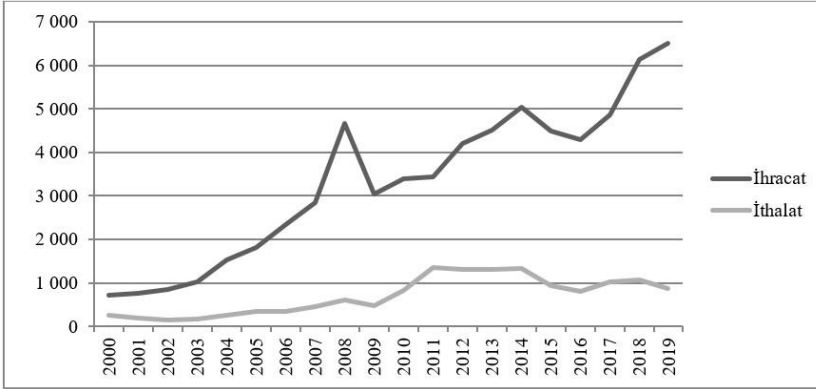
Şekil 10. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Suriye ile Dış Ticareti, 2000-2019 (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2020

Daha önce de belirtildiği üzere Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile olan ticari ilişkileri ülkeler bazında ele alındığında iki grup halinde belirgin bir ayrışma görülmektedir. İran, Irak, BAE, İsrail, Suudi Arabistan ve Mısır'ın yer aldığı ilk grup yüksek dış ticaret hacmi ile öne çıkmaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu ile olan dış ticaret hacminin % 88'i ilk gruptaki ülkeler iledir ve Türkiye'nin bu ülkelerin her biri ile ilişkisi ayrı ayrı ele alındı. Buna karşılık ikinci grupta yer alan ve Bahreyn, Filistin, Katar, KKTC, Kuveyt, Lübnan, Suriye, Umman, Ürdün ve Yemen'den oluşan ülkeler düşük dış ticaret hacmi ile dikkat çekmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin söz konusu ülkeler ile olan ilişkilerini, Suriye hariç, ülke bazında ayrı ayrı ele almak yerine tek bir grup halinde değerlendirmek uygun olacaktır. Esasen bu gruptaki ülkeler düşük ticaret hacmi ortak paydasında ele alınsalar da kendi içlerinde gelişmişlik düzeyleri, dış ticaret hacimleri, güvenlik, nüfus ve coğrafi büyüklükleri ve başka bakımlardan önemli farklılıklar arz etmektedirler. Örneğin Katar, Kuveyt, Umman ve Bahreyn sahip oldukları zengin petrol ve doğal gaz kaynakları, görece yüksek dış ticaret hacimleri ve dış ticaret fazlası veren ekonomileri ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Buna karşılık diğer ülkeler (Filistin, Lübnan, KKTC ve Yemen) dış ticaret açıkları ve dışa bağımlı ekonomileri ile dikkat çekmektedir. Bu ülkelerden Yemen, Lübnan ve Filistin ambargo, savaş ve siyasal istikrarsızlık ile karşı karşıyadır.

Türkiye'nin ikinci grupta yer alan dokuz ülke ile ticari ilişkileri görece daha az gelişmiştir. Söz konusu ülkelerin Türkiye'nin Orta Doğu ile olan toplam dış ticaret hacmi içindeki payı % 12 düzeyindedir. Bununla birlikte Türkiye açısından görece yüksek bir

dış ticaret fazlası vardır. Türkiye'nin anılan dokuz ülkeye yaptığı toplam 66 milyar dolarlık ihracata karşılık bu ülkelerden yaptığı ithalat 14 milyar dolar civarındadır. Diğer bir ifade ile, 50 milyar doları aşan bir dış ticaret fazlası vardır. İhracatta dönem dönem dalgalanma meydana gelse de genel eğilim düzenli artış yönündedir. Buna karşılık ithalatta daha durağan bir seyir söz konusudur. 2011 yılına kadar yıllık 1 milyar doların altında gerçekleşen ithalat sonraki yıllarda genellikle 1 milyar doların üstüne çıksa da genel toplamda yıllık 1 milyar doların altındadır.

Şekil 11. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin Dokuz Orta Doğu Ülkesi ile Dış Ticareti, 2000-2019 (Milyon \$)

Kaynak: TÜİK, 2020

Sonuç

Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasında 2000-2019 arası dönemde gerçekleştirilen dış ticaret verilerinin incelenmesi neticesinde öne çıkan temel hususlar şunlardır. Birincisi gerek dış ticaret hacminde gerekse Orta Doğu ile yapılan ticaretin Türkiye'nin toplam ticareti içindeki payında zaman için artış meydana gelmiştir. Esasen bu durum Türkiye'nin küresel kapitalist pazar ile 2000 sonrasında artan entegrasyonunda ifadesini bulan genel eğilimler ile uyumludur. Söz konusu dönemde Türkiye'nin toplam ihracatı altı kattan fazla ithalatı ise yaklaşık dört kat artmıştır. İkinci önemli husus dış ticaret dengesi Türkiye'nin lehine olup, İran hariç, bölge ülkeleri ile olan ticarete Türkiye net ihracatçı ülke konumundadır. Üçüncüsü, Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ticari ilişkileri ikili siyasi ve diplomatik krizlerden çok fazla etkilenmemektedir. Örneğin, İsrail, Mısır ve Suriye gibi ülkeler ile yaşanan diplomatik krizlere rağmen bu ülkeler ile ticaret hacmi genel eğilimler ile uyumlu seyretmeye devam

etmiştir. Ancak bölgede artan siyasal istikrarsızlık ve çatışma ortamı ticari ilişkileri olumsuz yönde etkilemektedir. Dördüncüsü, bölgeye dışarıdan yapılan müdahalelerin ve bazı bölge ülkelerine yönelik dönem dönem uygulanan ambargoların ikili ticari ilişkiler bakımından çarpıcı sonuçları vardır. Diğer bir ifade ile, ikili siyasi-diplomatik sorun ve anlaşmazlıklardan ziyade bölge dışı faktörler ticari ilişkileri daha fazla etkilemektedir.

Bir diğer önemli husus, Orta Doğu ülkelerinin sahip oldukları ortak uzun tarihsel geçmişe rağmen kendi aralarında güçlü bir ekonomik ilişki geliştirememeleridir. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi ülkeler arasında süregelen siyasi anlaşmazlık ve ayrılıklardır. Bir diğer neden ülke ekonomilerinin içinde bulunduğu yapısal durumdur. Ekonomik yapıları bakımından bölge ülkelerini kabaca üç grup şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Birinci grupta, sahip oldukları doğal gaz, değerli maden cevherleri ve petrol kaynakları ile kapitalist dünya ekonomisine eklenen BAE, Bahreyn, Irak, İran, Katar, Kuveyt ve Suudi Arabistan yer almaktadır. Bu ülkeler dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yarısına doğal gaz rezervlerinin ise % 40'na sahiptir (Türkiye Petrolleri, 2019: 7, 17). Dış ticaretlerinin sektörel kompozisyonuna bakıldığında imalat sanayi ithalatçısı, petrol ve doğal gaz ihracatçısı oldukları görülmektedir. Örneğin, 2018 yılında bölgenin (Türkiye hariç) 1 trilyon 950 milyar doları aşan toplam dış ticaret hacminin % 60'ına sahip BAE, Suudi Arabistan ve İran (UNCTAD, 2020) aynı zamanda küresel doğal gaz ve petrol pazarının önde gelen tedarikçisi ülkelerdir.

İkinci grupta görece gelişmiş sanayileşme düzeyleri ile Türkiye ve İsrail yer almaktadır. İkinci gruptaki ülkeler, ilk gruptakilerin aksine, kapitalist dünya pazarına imalat sanayi malları ihracatçısı olarak eklenmektedir. Örneğin, 2018 yılı ihracatlarının sektörel dağılımına bakıldığında Türkiye'nin ihracatının yaklaşık yüzde sekseni imalat sanayi mallarından oluştuğu görülmektedir. Bu oran İsrail için biraz daha düşük olsa da yüzde yetmişten fazladır. Üçüncü grupta yer alan ülkeler ne zengin doğal kaynaklara sahiptir ne de sanayileşmiş ülkelerdir. Dolayısıyla, bu ülkeler ekonomik bakımdan dışa bağımlı, az gelişmiş ve yüksek dış ticaret açığı veren ülkeler olarak dikkat çekmektedir. Orta Doğu ülkelerinin ekonomilerindeki bu yapısal durum, kendi aralarında daha yüksek bir dış ticaret hacmi ve çok boyutlu bir ticaret ağı oluşturmalarının önünde önemli engeldir.

Kaynakça

- Altunışık, M. B. & Martin L. G. (2011). Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP. *Turkish Studies*, 12 (4), 569-587.
- Beşli, S. (2012). İktisadi Açından Türkiye-Ortadoğu İlişkileri. Zahide Tuba Kor (Ed.) *Ortadoğu Konuşmaları* içinde (s. 627-657). İstanbul: Küre Yayınları.
- Bilgin, P. (2004). Whose 'Middle East'? Geopolitical Inventions and Practices of Security. *International Relations*, 18 (1), 25-41.
- Culcasi, K. (2010). Constructing and Naturalizing the Middle East. *Geographical Review*, 100 (4), 583-597.
- Dağı, Z. (Ed.) (2006). *AK Partili Yıllar: Doğu'dan Batı'ya Dış Politika*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Davutoğlu, A. (2008), Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10 (1), 77-96.
- Demiryol, T. (2013). The Limits to Cooperation Between Rivals: Turkish-Iranian Relations Since 2002. *Ortadoğu Etütleri*, 4 (2), 111-144.
- Gelvin, J. L. (2015). *The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press.
- İnat, K. ve Caner M. (2017). Suriye Savaşı ve ABD'nin Gölgesinde Türkiye-İran İlişkileri. Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran (Ed.). *AK Partinin 15 Yılı: Dış Politika* içinde (s. 239-262). Ankara: SETA.
- Keddie, N. R. (1973). Is There a Middle East?. *International Journal of Middle East Studies*, 4 (3), 255-271.
- Kirişçi, K. (2009). The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State. *New Perspectives on Turkey*, 40 (1), 29-57.
- Koppes, C. R. (1976). Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term 'Middle East'. *Middle Eastern Studies*, 12 (1), 95-98.
- Oran, B. (Ed.) (2013). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C.III. 2001-2012*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (Ed.) (2010). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C.II. 1980-2001*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (Ed.) (2001). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar C.I. 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öniş, Z. ve Yılmaz, Ş. (2009). Between Europeanization and Euro-

- Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey During the AKP Era. *Turkish Studies*, 10 (1), 7–24.
- Özdemir, A. M., Aykut, E., Sune, E. ve Uğurlu, G. (2015). *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Salih, K. E. O. (2013). The Roots and Causes of the 2011 Arab Uprisings. *Arab Studies Quarterly*, 35 (2), 184-206.
- Selim, G. M. (2013). The United States and the Arab Spring: the Dynamics of Political Engineering. *Arab Studies Quarterly*, 35 (3), 255-272.
- Sika, N. M. (2013). Dynamics of Development and Uprisings in the Arab World. *Mediterranean Quarterly*, 24 (4), 43-67.
- Sinkaya, B. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 79-100.
- TC Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2020. <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx> (Erişim Tarihi: 10.09.2020).
- TÜİK. (2020). www.tuik.gov.tr (Erişim tarihi: 10.09.2020).
- Türkiye Petrolleri A.O. (2019). 2019 *Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu*.
- UNCTAD. (2020). <http://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/004/index.html> (Erişim tarihi: 10.10.2020).
- Yerasimos, S. (1994). *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, Tekeli, Ş. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- YÖK. (2020). <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim tarihi: 15.09.2020). <https://www.haberturk.com/son-dakika-abd-nin-iran-ambargosu-basladi-2207578> (Erişim Tarihi: 10.09.2020)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 249-278
ISSN: 1302-6879

Vanlı Dîvân Şâiri Sa'dî Abdülbâkî ve Şiirleri Poet of Divan Sadi Abdalbaki from Van and His Poems

- Murat ÖZTÜRK*
- Tolga ÖNTÜRK**

* Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Van/Türkiye.
Associate Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Department of Education of Turkish Language and Literary, Van /Turkey.
muratozturk8@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8830-9587

**Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van/Türkiye.
Dr. Department of Turkish Language and Literature, Van / Turkey.
onturk_tolga@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7420-2209

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

11/08/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

07/11/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

31/12/2020

Atf: Öztürk, M. & Öntürk, T. (2020). Vanlı Dîvân Şâiri Sa'dî Abdülbâkî ve Şiirleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 249-278

Citation: Öztürk, M. & Öntürk, T. (2020). Poet of Divan Sadi Abdalbaki from Van and His Poems. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 249-278

Öz

18. yüzyıl divan şairlerinden olan Sa'dî Abdülbâkî Efendi, Van'da dünyaya gelmiştir. Vanlı meşhur şair Dürrî-i Yek-çeşm Efendi ve Feyzî mahlası ile şiirler yazan Salih Efendi'nin biraderidir. Şair bir aileden gelen Sa'dî Efendi, iyi bir eğitim görmüştür. Hayatının belirli bir döneminde, devletin ileri gelenleri ile iyi ilişkiler kurmuştur. Başta Sultan III. Ahmed olmak üzere birçok vezir, sadrazam ve devlet adamına methiyeler yazmış, onların düğün, doğum, terfi gibi olaylarına tarihler düştüğüdür. Sa'dî Abdülbâkî, I. Mahmud'un emriyle İdris-i Bitlisî'nin sekiz bin beyitlik Farsça *Heşt Behişt* adlı eserini Türkçeye tercüme etmiştir. Ayrıca şairin Farsça ve Türkçe manzumeler kaleme aldığı bilinmektedir. Şair hakkında bilgi veren kaynaklar ondan övgü ile bahsetmekte, nazik sözlü ve çeşitli ilimlere vâkıf bir kişi olduğunu belirtmektedir. Şairin tezkirelerde yer alan birkaç şiirinin dışında, bir divan veya divançesi olup olmadığı bilinmemektedir. Şairin şiirleri kardeşi Dürrî-i Efendi'nin şiirlerinin de yer aldığı mecmuada dağınık ve çoğunlukla derkenarlarda bulunmaktadır. Bu çalışmada, bugüne kadar biyografisi ve şiirleri hakkında etraflı bir çalışma yapılmamış olan Sa'dî Efendi'nin hayatı ve edebi kişiliği hakkında bilgi verilmiş ve şaire ait daha önce yayımlanmamış olan yirmi sekiz manzume çeviriyazıya aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sa'dî Efendi, dürrî, müşterek gazel, Van, Heşt Behişt.

Abstract

Sadi Abdülbâkî Efendi, one of the 18th-century divan poets, was born in Van. He is the brother of the famous poet Durrî-i Yek-Cheshm Efendi from Van and Salih Efendi, who wrote poems with the pseudonym Feyzî. Coming from a poet family, Sadi Efendi received a good education. He established good relations with the notables of the state at a certain period of his life. First of all, including Sultan III. Ahmed, he wrote praises to many viziers, grand viziers and statesmen, and dates were dropped for events such as their weddings, births and promotions. Sadî Abdülbâkî translated Idris-i Bitlisi's eight thousand couplets Persian Hesht Behisht into Turkish upon the order of Mahmud I. It is also known that the poet wrote Persian and Turkish poems. Sources that give information about the poet mention him with praise, stating that he is a polite, verbal, and knowledgeable person. It is not known whether the poet had a divan or a divan, except for a few of his poems in tezkires. The poet's poems are scattered in the majmua of his brother, Dürrî-i Yek-Cheshm Efendi, and are mostly found in alleys. In this study, information about the life and literary personality of Sadî Efendi, whose biography and poems have not been studied in detail until today, was given and twenty-eight poems of the poet, which were not published before, were translated into translation.

Keywords: Sa' dî Efendi, durri, joint gazel, Van, Hesht Behisht.

Giriş

1. Sa' dî Abdülbâkî Efendi'nin Hayatı

Şiirlerinde Sa' dî mahlasını kullanan şairin *Beliğ Tezkiresi*'nde isminin Ebûbekir olduğu belirtilirse de (Abdulkadiroğlu, 1985: 212) asıl ismi Abdülbâkî Sa' dî'dir. Nitekim Sa' dî, *Heşt Behişt* tercümesinin mukaddimesinde kendisini “Abdülbâkî Sa' dî bin Ebûbekir Vehbî-i Vâni” olarak tanıtır (Karataş vd., 2008: 59). Van'da dünyaya gelmiştir. Vanlı ünlü şairlerden Dürrî-i Yek-Çeşm Efendi'nin ve Feyzî mahlasıyla şiirler yazan Sâlih Efendi'nin biraderidir (Çapan, 2005: 296). Esasen ailenin şair olan üyelerinden Feyzî ve Sa' dî kardeşler, Dürrî'ye nispetle tanınırlar.

Sa' dî Efendi, ilimle uğraşmış ve güzel yazı yazması sebebiyle Divân-ı Hümâyun kâtipliğinin yanı sıra çeşitli devlet görevlerinde de bulunmuştur (Çapan, 2005: 296). H 1151 (M 1738) senesinde Nahifî Efendi'nin vefatından sonra defterdarlık görevine yükseltildiği *Râmîz Tezkiresi*'nde belirtilir (Erdem, 1994: 162). Bazı kaynaklar, bu görevinin Hotin'de olduğunu söyler (Akbayar, 1996: 1424; Babinger, 1992: 307). Sa' dî Efendi, bu görevinden başka çeşitli devlet görevlerinde de bulunmuştur.

Şairin söz konusu görevler vesilesi ile, bazı devlet ricali ile ilişkilerinin olduğu, yazdığı tarih manzumelerinden anlaşılmaktadır. Bu şiirlerinde özellikle dönemin padişahı III. Ahmed'e övgüler yer

almaktadır. Ayrıca Sultan I. Mahmud'un Sa'dî'ye İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Behişt*'ini tercüme etme emri verdiği de kaynaklarda belirtilir. Bu durum, şairin devlet ricaline yakın olduğunun göstergesidir.

Sa'dî'nin şiirlerinde övdüğü önemli devlet adamlarından biri, Sadrazam Şehit Ali Paşa'dır. Şair, Ali Paşa'nın Mısır'a vali olduğu H 1118 (M 1706) yılını belirten bir tarih manzumesi kaleme almıştır. Ayrıca Ali Paşa'nın ev yaptırması münasebetiyle H 1121 (M 1709) yılını işaret eden bir manzumesi vardır. "Târih-i Sûr-ı Pür-sürûr-ı meymenet-makrûn" başlıklı kıt'ada ise Ali Paşa'nın Sultan Ahmed'e damad olduğu H 1121 (M 1709) yılındaki düğün şenliği anlatılır:

Bu sûr-ı pür-sürûra yazdılar Sa'dî bu târihi

Alî Pâşâyı Dâmâd itdi Sultân Ahmede Vehhâb (1121)

Sa'dî'nin şiirleri arasında Sultan Ahmed'in H 1121 (M 1709) senesinde dünyaya gelen oğlu Şehzade Abdülmâlik ve Fâtıma Sultan'ın Üsküdar'da H 1121'de (M 1709) yaptırdığı çeşme için birer tarih manzumesi yer almaktadır. Bunun yanı sıra vezirlerden Telli Paşa, Nasuh Paşa ve Kapudan Mehmed Paşa adına tarihler kaleme alınmıştır. Şairin bunun gibi birçok tarih manzumesi kaleme alması, yüksek makamlardaki devlet adamıyla münasebeti olduğunu veya bu devlet adamlarının dikkatini çekmeye çalıştığı düşüncesini akla getirmektedir.

Sa'dî Abdülbâkî Efendi, hayatının geri kalanında başka memuriyetlerde de bulunmuş, H 1161 (M 1748) senesinde vefat etmiştir.

Vanlı Sa'dî için *Osmanlı Müellifleri* yazarı Bursalı Mehmed Tahir ve *Tuhfe-i Nâilî* yazarı Nail Tuman "Acem Sa'dî" demekle meşhur olduğunu da ifade ederler (Akbayar, 1996: 1424). Ne var ki Sa'dî'nin çağdaşları olan ve tezkirelerinde biyografisine yer veren Râmiz, İsmail Belig, Safâyî ve Sâlim Efendi onun Acem olarak bilindiğine dair herhangi bir ifade zikretmezler. Mehmet Nail Tuman ve Mehmed Tahir'in iddia ettiği şekliyle Sa'dî'ye niçin Acem dendiği hakkında etraflı bir malumat yoktur. Sa'dî ve kardeşleri Dürrî ve Feyzî de aynı yıllarda İstanbul'da buldukları halde kardeşlerinin değil de sadece Sa'dî'nin Acem sıfatıyla anılması belki de onun kişisel bir hususiyetinden kaynaklanmış olabilir. Aksi takdirde 18. asrın ilk çeyreğinde İstanbul'da devlet erkânıyla bu denli sıkı ilişkileri olan ve resmi görevler üstlenen bu ailenin tamamı için söz konusu sıfatın kullanılır, en azından zikredilir olması gerekirdi. Nail Tuman ve Mehmed Tahir'in bu iddialarını teyit edecek herhangi bir bilgiye şimdilik sahip değiliz. Sa'dî'nin kardeşi devrin meşhur sefiri ve kâtibi Dürrî, orta elçi payesiyle Safevî Devleti'ne gönderilmiştir. Dürrî, bu görevine ve seyahatine dair yazmış olduğu *Sefaretnamesi*'nde İran ve

Şiilik hakkında bazen olumsuz değerlendirmeler ve nitelermelerde bulunur. Yine Dîvân’ındaki bir beyitte de Sünnî ve Hanefî olduğuna; ayrıca Sünnilikle bilinen Nakşibendilik tarikatine mensup olduğuna özellikle vurgu yapar:

*Hanîfî mezheb-i dînem tarîkum Nakş-bendiyye
Mutâbîkdur sülûkum şer‘-i pâke bî-riyâyam ben*

K. 16/4 (Dürri Divanı, vr.67a)

Söz konusu bu hususlar ailenin mezheb ve meşrep olarak İranîlikle bir ilgileri olmadığına kanıt gösterilebilir.

Sa‘dî’ye Acem denmesini gerektirecek bir başka ihtimal de Vanlı olmasıdır. Zira İran sınırındaki Van eyaletine zaman zaman İran’dan gelen kaçaklar, göçmenler veya mülteciler tarih boyunca sığınmıştır (Kılıç, 2012: 507). Ama yukarıda işaret ettiğimiz diğer kardeşlerin “Acem” namıyla zikredilmemiş olmaları bu ihtimali de zayıflatmaktadır.

Ona “Acem” denmesini akla getirecek bir ihtimal de Farsça’ya olan vukufiyeti ve İdris-i Bitlisi’nin *Heşt Behişt* adlı eserini başarıyla Türkçeye çevirmesidir (Serdar, 2016: 501). Ancak bütün bu olasılıkları teyit edebilecek herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Sa‘dî’ye dair zikredilen “Acem” sıfatının olumlu mu olumsuz mu olduğuna dair bir malumata da sahip değiliz. Zira Acem veya İranlı Osmanlı’daki pek çok kaynaktan aktarıldığına göre bazen öykünülen, itibar bulan; bazen rekabet edilip askerî ve kültürel sahalarda geçilmeye çalışılan, kimi zaman da reddedilip küçük görülen nitelermeleri içerir. Acem kelimesinin Osmanlı’daki kullanım bağlamı bugünkünden farklıdır. Bilindiği üzere Arap olmayan anlamına gelen Acem kelimesi Osmanlı’da daha çok başta Farslar olmak üzere İranlı manasında kullanılmıştır. Bununla beraber İran coğrafyasında Türklerin varlığı 10. asırdan itibaren belirgin şekilde hissedilmeye 11. asırdan itibaren de hâkim yönetici unsur haline gelmeye başlamasına rağmen Osmanlılar için İran coğrafyasında yaşayan Türkler de çok defa Acem olarak adlandırılmıştır. Hiç şüphe yok ki bu durumun temel sebebi siyasi çekişmelere sebep olan mezheb farklılığı ve İran coğrafyasına dair tam olarak tayin edilemeyen sınırlardır. Bu sebeplerden olsa gerek Karagöz oyununda tamamen Azeri aksanıyla Türkçe konuşan biri olmasına rağmen oyun kahramanı “Acem” olarak vasfedilir. Osmanlılar, İran ve ahali için siyasi çekişmelerin seyir ve şiddetine bağlı olarak bazen Kızılbaş, Rafizî, Sürh-ser gibi ifadeler kullanırken kimi zaman da sadece Acem tabirini kullanmışlardır (Demir, 2016: 43-61).

2. Edebi Kişiliği

Sa'dî hakkında bilgi veren kaynaklar, onun şairliğinden övgüyle bahsederler. *Safâyi Tezkiresi*'nde Sa'dî Efendi'nin "bu asrın taze şiirler söyleyen, nazik sözlü ve çeşitli ilimlere haiz bir şair" olduğu belirtilir (Çapan, 2005: 296). Râmiz ise, onun "şiir ve inşâda eşsiz, ilim ve irfan ehli, belâgât-ı kelâm ile güzel tabirler kullanan mümtaz bir şair" olduğuna değinir (Erdem, 1994: 162).

Sa'dî'nin, iyi bir eğitim gördüğü eserlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Sa'dî'nin kardeşlerinin de şair olması, aileden gelen önemli bir ilmî eğitimin göstergesidir. Safâyi'ye göre, Sa'dî Efendi, Türkçe ve Farsça şiir söylemeye muktedir, yetenekli bir şairdir. Onun şiirlerinde daha önce bahsedilmemiş hayaller, kullanılmamış mazmunlar yer alır (İnce, 2005: 249). Özellikle Farsça şiirlerinin olması, bu dile hakim olduğunun göstergesidir:

*Yâ Rab ez-ân ramet-i bî-ḥadd ü cûd
K'ez-'adem-âverde-i biḥadd ü cûd
Hişşe-i ber-bende-i miskîn be-baḥş
Nîstem efkende-i misk-i in be-baḥş*

Farsçaya olan vukûfiyetinin en önemli göstergesi, aşağıda da hakkında bilgi verdiğimiz İdris-i Bitlisî'nin Farsça yazmış olduğu *Heşt Behişt*'inin Türkçeye tercümesidir. Şairin gazellerinde genellikle âşikâne ve rindâne bir edâ hissedilir. Aşk, sevgili, bezm ortamı, vuslat, ayrılık, rakip vs. öne çıkan temalardır:

*Meclis-i bâdede şun la'l-i leb-i şirînüñ
Derdine eyle devâ ya'nî dil-i gam-gînüñ
Tâb-ı meyden kızarup ruhlaruñ oldı gül gül
Döndi yâkûta yine la'l-i leb-i rengînüñ*

Bunun yanı sıra dünyanın vefasızlığı ve fânîliği, dünyaya meyl etmemek gerektiği gibi hususlar üzerine de didaktik temalı gazellerine rastlanır:

*Gevher-i maḳşad için ḥalk ile gavğâdan geç
Lenger-endâz-ı hevâ olma bu deryâdan geç
Olma mizân gibi âviḥte-i tâḳ-ı tama'
Naḳd-i râyic gibi bâzâr-ı temennâdan geç*

Bazı kaynaklar Sa'dî'nin Türkî-i Basit akımına mensup, mahallî söyleyişi gözetken bir şair olduğunu belirtir. Nihad Sâmî Banarlı, Sa'dî Efendi'nin Türkçe sözlerle şiir yazma hususunda ısrar ettiğine ve özen gösterdiğine işaret eder. Hatta eserinde, onun Türkçecilik ve mahallîleşme cereyanı etkisinde yazılmış bir kasidesinde geçen beytlere yer verir:

*Eğer memdûh ise Türkî lisânda nazm-perverlik
Selîs ü vâzih ister dinleyen fehm eyleye anı*

*Nice Türkî denür ol şiire kim her lafzının halli
Lügatler bakmağa muhtaç ede mecliste yârânı
Benim Türkî dilinde cümlelerin malûmudur şiirim
Ki lafz-ı nâ-şenideyle mükedder etmem ihvânı*

“Eğer Türkçe şiir söylemek makbul bir hareketse bu şiiri açık ve akıcı bir ifadeyle söylemek gerekir. Şu sebeple ki dinleyen şiiri anlasın. Her kelimesini çözmek için insanı lügatlara bakmaya muhtaç eden şiire nasıl Türkçe şiir denilebilir. Herkes bilir ki ben Türkçe şiirde duyulmamış kelimeler kullanarak okuyanın ruhunu bulandırmam.” (Banarlı, 1987: 745).

Nihat Sami Banarlı’nın alıntıyla aktardığı bu beyitlere Dürri ve kardeşlerinin şiirlerine yer verildiği mecmuada rastlayamadık. Ancak şunu da belirtelim ki Sa‘dî’ye ait olduğu belirtilip tezkirelerde de alıntılanan bazı beyitler ve Mehmet Arslan tarafından tespit edilen “sûriye” tarihi de (Arslan, 1999: 101) bu yazma eserde yoktur. Dolayısıyla Sa‘dî’nin bütün şiirlerine ulaşmadan onun Türkçeciliğine veya sanat anlayışına dair tam bir fikir yürütmenin mümkün olmadığını ifade edelim. Bununla beraber elimizde mevcut şiirlerinden hareketle bir değerlendirme yapmak mümkündür. Sa‘dî’nin Türkçe şiir yazmak hakkındaki kanaatlerine dair beyitleri esasen on sekizinci asır ve öncesinde de başka bazı şairlerce de tekrarlanmıştır. Örneğin Nâbî’nin

*Ey şî‘r miyanında satan lafz-ı garîbi
Dîvân-ı gazel ş‘ir-i kâmus degüldür* (Bilkan, 1997: 587)

beytine bakarak şiir dilinde sadelik arayışlarının Sa‘dî’den önce başladığı, Lale Devri adı verilen yıllarda bu arayışın hız kazandığı, mahallileşme üslubuyla beraber şiir dilinin nispeten sadeleştiği görülmektedir. Sa‘dî’nin bu beyitleri önemli olmakla beraber tekil değildir. Bu devirden başlamak üzere Sâbit, Fehim, Tâlib Efendi, Bursalı İsmail Hakkı, Şeyh Gâlib, Ebubekir Sâmi Paşa ve Şair Abdî gibi pek çok şair ve yazar da bu meseleye dair şiirler kaleme almışlardır (Özgül, 2006: 350-364). Bu sebeple Sa‘dî’nin bu beyitlerinin Türklüğe ve Türkçeye dair bilinçli bir düşüncenin mi yoksa devrin zihniyetine etki eden moda söylemlerden birinin ürünü mü olduğunu kestirmek güçtür. Ancak her ne olursa olsun Türkçenin sadeleşmesi, Arap ve Fars dillerine rağbetin eleştirilmesi sürecinde değer bulan önemli ifadeler olarak değerlendirilebilir. Sa‘dî’nin bu ifadeleri gazetenin etkisinden önce saray veya İstanbul merkezli olmak üzere yenilik ve sadelik anlayışının ortaya çıktığının kanıtıdır (Öztürk, 2016: 283).

Banarlı’nın iddia ettiğinin aksine Sa‘dî’nin şiirlerinde Türkî-i Basit akımına mensup veya Tanzimat sonrası Türkçeci şairlerin

şairlerinde görülen sade Türkçeyeyle şiir yazmanın izlerine çok da rastlanmaz. Esasen onun şiir dili de çağdaşı şairlerin şiirlerinden pek farklı değildir. Her ne kadar kendisinden önce sade dille şiir yazılması gerektiği iddiasına rağmen pek çok şiirinde “lugatlar bakmağa muhtaç edecek” denli ağır bir dille şiir yazan Nâbî gibi külfetli bir dil kullanmamışsa da on sekizinci asır şiirinde gördüğümüz genel anlayış ve üsluptan çok da farklı bir tarzının olduğunu söylemek zordur. Divan şairlerinin şiirde kullandıkları dilin yazdıkları nazım şekline göre değişebildiği şiir geleneğinden kaynaklanan bir hususiyettir. Buna göre daha felsefi yaklaşımları içeren tevhid türüyle Allah’a yakarışı içeren münacatta şiir dili değişebilmektedir. Yine protokol ve hiyerarşiyi dikkate alarak yazılan kasidelerle daha coşkun ve samimi ifadelerin yer alabildiği gazelerde veya musammatlarda şiir dilinin farklı olabileceği divanların çoğunda görülür. Sa’dî’ye ait olan ve elimizde bulunan şiirler arasında kaside nazım şekliyle yazılan şiirlere rastlanmaz. Ancak onun tarih manzumelerinde dil bakımından yer yer kasidelerde görülen dil ve üsluba yaklaşıldığı dikkat çeker.

Sa’dî’nin *Heşt Behişt Tercümesi*’nde de dil bakımından sade ve Arapça ve Farsça tamlamalardan, ağdalı söyleyişlerden pek de uzak durmadığı görülür. Bunda *Heşt Behişt*’in Farsça aslının ağdalı bir dille yazılmış olmasının etkisi de olabilir. İdris-i Bitlisî tarafından yazılan Farsça manzum kısımların bir kısmını vezinli ve şiir halinde bir kısmını ise mensur olarak Türkçeye tercüme etmiştir. Bu çevirilerde de dil bilinciyle ve sade Türkçeye çok da rastlanmaz (Karataş vd., 2008). Bununla beraber onun tanınmış, kıymetli bir eseri Farsçadan Türkçeye tercümesi başlı başına bir dil hizmeti olarak dikkate değerdir.

Sonuç olarak Sa’dî’nin şiirlerinde kullandığı kelimeler, terkipler ve ifadeler devrinin genel özelliklerinden çok da farklı değildir. Banarlı’nın işaret ettiği beyitlerdeki ifadeler belirli bir zihniyetin değişmeye başladığının, dil tasarrufunda ise değişimin yavaş seyrettiğinin göstergesidir.

Sa’dî’nin şiir özelliklerinden biri tarih düşürme alanındaki ustalığıdır. Yüzyılın revaç bulan edebi özelliklerinden tarih manzumesi yazma alanında oldukça başarılı olan şair, yaşadığı dönemdeki bazı olaylara ve imar faaliyetlerine tarih düşürmüştür.

Onun düşürdüğü tarihlerden ikisi de Sultan III. Ahmed’in çocuklarının sünnet düğünü ve sadrazam Ali Paşa’nın padişahın saraya damat olması sebebiyle yapılan düğünleri tebrik kastıyla kaleme aldığı suriyelerdir. Osmanlı Devleti’nde padişahların kızlarının veya kızkardeşlerinin (bânuların) evlenme düğünlerinin veya şehzadelerin sünnetlerinin anlatıldığı tür olan surnameler

mesnevi, kaside veya tarih kıtası şeklinde kaleme alınmışlardır. Sa'dî'nin kaleminden çıkmış iki suriye tarihi tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi Mehmet Arslan'ın tespitini yapıp yayımladığı ve Sultan III. Ahmed'in şehzadeleri Süleyman, Mustafa, Mehmed ve Bayezid'in sünnet düğünlerinin konu edildiği elli bir beyitlik tarih kıtasıdır. Bu şiir bir kıta-i kebire olmakla beraber sünnet düğününe dair pek çok ayrıntıyı başarıyla aktarması bakımından önemlidir (Arslan, 2016: 101-105). Sa'dî'ye ait ikinci suriye ise çalışmamıza konu edilen yazmada bulunan yirmi bir beyitlik bir tarih kıtasıdır. Bu şiirinde Sa'dî, Sadrazam Ali Paşa'nın Sultan III. Ahmed'e damat olması sebebiyle tarih düşürmüş, Ali Paşa'yı tebrik etmiştir (vr. 64a-64b).

3. Eserleri/Şiirleri

Sa'dî, tezkirelerin adından övgüyle bahsettiği bir şairdir. Yukarıda da belirtildiği gibi, onun en önemli eseri İdris-i Bitlisi'nin *Heşt Behişt*'inin tercümesidir. "Osmanlı tarihiyle ilgili olan *Heşt Behişt*, İdris-i Bitlisi'nin en önemli eseridir. Farsça kaleme alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'den II. Bayezid'e kadar olan sekiz padişahın hayat hikâyesinin anlatıldığı, esasen mensur olmakla beraber 8000 beyit kadar da manzum kısımdan oluşan bir tarih kitabıdır. Eserde, her Osmanlı sultanı bir cennet katına benzetilmiş, her padişahın kronolojik hayatı, tahta çıkmaları ve dönemlerinde geçen olaylar anlatılmıştır." (Serdar, 2016: 501).

Sa'dî Abdülbâkî Efendi, bu eseri Türkçeye tercüme etmiştir. Sa'dî bu tercümenin bizzat Sultan I. Mahmud'un emri, sadrazam Ali Paşa ve Şeyhülislam İshak Efendi'nin istekleri doğrultusunda yazıldığını ifade eder (Karataş. vd., 2008: 59). Bu durum, İdris-i Bitlisi'nin *Heşt Behişt* adlı eserinin on sekizinci yüzyılda önemli bir tarih kaynağı olduğunu gösterir. Ayrıca bu eserin daha önce Türkçeye tercüme edildiğine dair bir bilgi bulunmadığından *Heşt Behişt*'in mevcut Türkçe parçalarının Sa'dî Abdülbâkî Efendi'nin elinden çıktığını söylemek yerinde olur (Babinger, 1992: 307). Eserin bilinen 8 nüshası vardır (Serdar, 2016: 510).

Yaptığımız incelemeler sonucunda Sa'dî'nin müstakil bir divanına veya divançesine rastlamadık. Onun şiirlerinin büyük çoğunluğu kardeşi Dürrî Efendi'nin şiirlerinin de bulunduğu Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan 3409 numaralı mecmuada yer almaktadır. Bunun yanı sıra Sa'dî'den bahseden tezkirelerde de onun şiirlerinden örnekler yer alır. *Heşt Behişt Tercümesi*'nde şiirleri mevcuttur. Ayrıca Sultan III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğünü

hakkında yazılmış 51 beyitlik bir suriyesini Mehmet Arslan tespit edip yayınlamıştır:

*Hazret-i Han Ahmed-i Cem-himmet ü Hâtem-simât
Kim sârây-ı âlemün oldur veliyy-i ni 'meti*

*Ol emîn-i Yesrîb ü Bathâ ki fazl-ı Hakk ile
Zâtına mahsûsdur hükm ü hilâfet hil 'ati
(...)*

*Her biri seyyâre-i evc-i sipihr-i saltanat
Her birinün mâha pertev-bahş mihr-i tal 'ati*

*Her birine kân-ı imkân hâsılı olmaz bahâ
Her biri deryâ-yı feyzün gevher-i zî-kıymeti*

*Her biri bir gonca-i zibâ-yı bâg-ı saltanat
Her birisi rub '-ı meskûn gülşeninün ziyeti
(...)*

(Arslan, 1999: 101)

Nihat Sami Banarlı da şairin Türkçeciliğine vurgu yapmak amacıyla birkaç beyitini yayımlamıştır.

Dürrî Divanı'nın da bulunduğu Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazma nüsha da Sa'dî Efendi'ye ait yirmi sekiz şiir bulunmaktadır. Sa'dî'nin biri hariç şiirlerinin tamamı Türkçedir. Kardeşi Feyzî Efendi ile müşterek yazdıkları mesnevi nazım şeklindeki iki beyitlik Farsça bir şüire rastlanır. Divanda 12 gazel, 7 kıt'a, 1 rubai, 7 beyit ve bir de Farsça mesnevi bulunmaktadır. Beyitlerden ikisi tarih manzumesi türündedir. 50a'da bulunan gazel ile 64b'de bulunan gazel de methiye türünde kaleme alınmıştır. Sa'dî'nin şiirleri divanda 29a ile 240a varakları arasında, dağınık ve çoğu derkenara yazılmış bir şekilde bulunmaktadır.

3.1. Gazelleri

Mecmuada Sa'dî Efendi'ye ait 12 gazel bulunmaktadır. Bu gazellerden 44a ve 45b'deki ilk ikisi, Vanlı şair kardeşler olan Sa'dî, Dürrî, Feyzî ve Mâdih'in birlikte kaleme aldığı müşterek gazellerdir. Bu şiirlerde hangi beytin hangi şaire ait olduğu müstensih tarafından belirtilmiş olup her iki gazelde de Sa'dî'ye ait birer beyit bulunmaktadır. Ayrıca makta beytinde dört şairin de mahlasları yer almaktadır.

Gazellerin onu beşer beyitten oluşmaktadır. Bir gazel yedi beyitten oluşmaktadır. Bu gazel aynı zamanda müzeyyel gazeldir. Beşinci beyitte mahlas söylendikten sonra, gazele Sultan Ahmed'i öven iki beyit daha zeyl etmiştir.

3.2. Tarih Manzumeleri

Sa‘dî Efendi, kardeşi Dürrî gibi tarih düşürme hususuna önem vermiştir. Mecmuada Sa‘dî’ye ait 8 tarih manzumesi bulunmaktadır. Bu tarih manzumelerinden, şairin devletin ileri gelenleri ile patronaj ilişkisi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihlerden 6’sı kıt‘a ile ikisi de beyit şeklinde yazılmıştır.

Şair, dönemindeki çeşitli olaylara tarihler düşmüştür. Bazı şahısların herhangi bir makama gelmesine, çeşme ve ev yapımı gibi imarî faaliyetlere, doğum, düğün, zafer kazanma ve isyan bastırma gibi olaylara tarih yazmıştır. Sa‘dî’nin tarih manzumelerinin yedisi tam tarih usulü ile yazılmıştır. Sadece Şam Valisi Nasuh Paşa’nın Kuleyb’in başını kesmesi olayı ta‘miyeli tarih usulü ile yazılmıştır.

Mecmuada 47a’da “târîh-i çeşme” başlıklı kıt‘a, H 1121 (M 1709-10) tarihlidir. Ancak kaynaklarda geçen Üsküdar’daki meşhur Fatıma Hanım Çeşmesi, H 1141 (M 1728-29) tarihli olup çeşmenin bânisi Sultan III. Ahmed’in kızı Fatıma Sultan’dır. Sa‘dî’nin kıtasındaki tarih mısraının ebced hesabı da H 1121 tarihini vermektedir. Muhtemelen bu yapı, Fatıma Sultan adına yapılan başka bir çeşmedir. 1704 yılında dünyaya gelen Fatıma Sultan fırtınalı bir hayat geçirmiş, 3 Ocak 1733 tarihinde henüz 29 yaşında iken vefat etmiştir. Hayırsever biri olan Fatıma Sultan, kendi adına Üsküdar’ın Gündoğumu Caddesi üzerindeki At Pazarı meydanına bir çeşme yaptırmıştır. Dönemin şairlerinden Şâkir’in çeşmeye düştüğü tarih kitabeye nakşedilmiştir (Gedik, 2018: 280). Bu durumda çeşmenin Fatıma Sultan adına yaptırılmış başka bir çeşme olması veya çeşmenin Sultan Ahmed’in kızı değil de hanımı Fatıma Sultan adına yaptırılmış olması ihtimalleri akla gelmektedir. Bunların dışında bu karışıklığın müstensih hatasından kaynaklandığı da düşünülebilir.

Şair Sa‘dî, Fatıma Sultan’ı ve Sultan Ahmed’i methettikten sonra, çeşmenin güzelliklerini anlatmıştır. Son beyitte ise “tam tarih” yöntemiyle çeşmenin yapılış tarihi olan H 1121 (M 1709-10) yılını belirtmiştir. “Bir tarih mısra’ının bütün harfleri ebced alfabesindeki sayı değerlerine göre toplandığında ortaya çıkan yekün hadise yılını veren bir sayı ise bu tür tarihlere tam tarih denir.” (Yakıt, 2010: 351).

Rüşdine tahsîn idüp Sa‘dî didüm târîhîni

Emr ile kıldı bu ‘aynı Fâtıma Sulţân revân (1121)

Sa‘dî’nin tarih manzumesi yazdığı şahsiyetlerden bir diğeri, Osmanlı donanmasında uzun yıllar kaptan-ı deryâlık yapan Kaptan-ı Deryâ Cânım Hoca Mehmed Paşa’dır. Osmanlı denizcisi olan Mehmed Paşa’nın ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Kaynaklarda Cezayir veya Trabluslu olduğu belirtilir. Mehmed Paşa gençliğinde dönemin kaptan-ı deryaları İbrahim Paşa ve Süleyman Paşa’nın

emrinde kapudan olarak görev yapmıştır. Bu dönemde Osmanlıların Akdeniz’de Venedik, Ceneviz ve Malta korsanları ile mücadelesinde ve Mısır-Hicaz güzergahının güvenliğinin sağlanmasında Mehmed Paşa’ya önemli görevler düşmüştür. Cânım Hoca Mehmed Paşa’nın 1706 yılından itibaren Osmanlı kaynaklarında adı sıkça geçtiği ve üç kez kaptan-ı deryâ görevi üstlendiği belirtilmektedir (Aydın, 2016: 28).

Sa’dî, “Güfte-i Sa’dî Târîh-i Kapudân Paşa” başlıklı on bir beyitlik kıt’ada Mehmed Paşa’nın Sultan Ahmed’in iltifatına mazhar olduğunu ve vezaret makamına geldiğini dile getirir. Şair, Paşa’nın denizlere kaptan olduğunu belirterek son beyitte “tam tarih” yöntemiyle H 1116 (M 1704-05) tarihini düşer:

*Bu sa’âdetde görüp Sa’dî didim târîhin
Berr ü bahra Kâpudân Sa’d Mehemmed Pâşâ (1116)*

Her fırsatta Sultan III. Ahmed’e övgüde bulunan şair, Şehzade Abdülmâlik’in doğum yılı olan H 1121 (M 1709-10) tarihli, yedi beyitlik bir kıt’a kaleme almıştır. Şehzadenin güzelliği övülüp Sultan Ahmed’e dua edildikten sonra son beyitte tam tarih yöntemi ile şehzadenin doğum yılı belirtilmiştir:

*Didim revnakda melik-i vücûd oldukda târîhin
İde şehzâde ‘Abdü’l-mâlikiñ ‘ömrüñ füzûn Mâcid (1121)*

Şair, Rusya Çarlığı ve Osmanlı Devleti arasında H 1123 (M 1710-11) tarihinde gerçekleşen Prut Savaşı’na bir beyitlik tarih düşürmüştür. Sa’dî, Osmanlı Devleti’nin zaferi ile sonuçlanan ve sonrasında Prut Antlaşmasının imzalandığı Osmanlı-Rus savaşına yönelik yazdığı bu beyti, tam tarih yöntemi ile kaleme almıştır.

*İdince çâr-yâr imdâd-ı rûhânî didim târîh
Söyüñdi nâr-ı Moskov mu ‘cîz-i nûr-ı Muhammeden (1123)*

Sa’dî, Şam Valisi Nasuh Paşa’nın urban şeyhi Kuleyb’i öldürmesi dolayısıyla 13 beyitlik bir kıt’a yazmıştır. Nasuh Paşa, Aydın Sancağı Valisi iken H 1120 (M 1708) senesinde Şam’a vali ve hac emiri olarak atanmıştır. Paşa’nın karşılaştığı ilk sorunlardan biri Şam urban şeyhi Kuleyb olur. Kuleyb, hacılara deve tedarik etmekle görevliydi. Kendisine hac kileri bütçesinden ayrılan paraya rıza göstermeyerek bir sonraki yılın kirasından bir miktar istemeyi adet edinmişti. Nasuh Paşa’dan da 1710 senesinin alacağından bir kısmını peşin almıştı. Bu durum, Şam hazinesinde bütçe açığı meydana getirdiği için Nasuh Paşa sona erdirilmesini istedi. Paşa’nın bir başka önemli sorunu artan bedevi saldırılarıydı. Bu yüzden Şam hac yolunu kullanan hacıların karşılanması hususu çok önemliydi. 1121/1709 senesinde hacılar ile birlikte Şam’a doğru gelen Nasuh Paşa, Valide Kapısı adlı menzilde yaklaşık dört bin kadar urbanın saldırısına maruz

kaldı. Buna karşı Paşa, hiç kimsenin yardımı olmadan kendi askerleriyle urbanı perişan etti. Urban şeyhi Kuleyb'i de görüşmek için çadırına davet eden Nasuh Paşa, çadıra girdiği anda Kuleyb'i katletmiştir (Erken, 2017: 29).

Şair, Sultan Ahmed ve Ali Paşa'ya övgüde bulunduktan sonra, Nasuh Paşa'nın urban şeyhi Kuleyb'in başını kestiğini ve eşkiyalari perişan ettiğini anlatır. Son beyitte de tamiyeli tarih usulü ile H 1121 (M 1709-10) tarihini düşmüştür. "Bir tarih mısraının harflerinin sayı değeri toplamı, bir olayın yılını tam olarak vermezse, o zaman sonuca kaç sayı ekleneceği veya çıkarılacağı bir önceki mısra da genellikle açık veya kapalı bir dille belirtilir. Bu tür tarihlere ta'miyeli tarih denir." (Yakıt, 2010: 358).

Şiirin son mısraı olan "Bâ'is-i tevbe-i naşûh oldı" ibaresinin ebced sistemindeki sayı değeri toplamı 1191 çıkmaktadır. Bu tarihin "fazla ta'miyeli tarih" olduğu görülmektedir. Şair bir önceki mısra da "Kaṭ'-ı re's-i Kuleyb-i 'urbâna" yani 'urban Kuleyb'i'nin başını kes diyerek 'urban kelimesinin başındaki 'ayn harfinin çıkarılması gerektiğini işaret etmektedir. 'Ayn harfinin ebced sistemindeki sayı değeri 70'tir. 1191 tarihinden 70 çıktığında H 1121 (M 1709-10) tarihi elde edilmiş olur.

*Ta'miye-güne mısra '-ı âhir
Sâl-i târihine şürûh oldı
Kaṭ'-ı re's-i Kuleyb-i 'urbâna
Bâ'is-i tevbe-i naşûh oldı (1121)*

Divanda dönemin önemli devlet adamlarından Sadrazam Damat (Şehit) Ali Paşa için üç tarih manzumesi kaleme alınmıştır. İznik'te dünyaya gelen Ali Paşa'nın 35 yaşında öldüğü bilindiğine göre doğum tarihi 1682'dir. Vezir kethüdalığından emekli olan Hacı Hüseyin Ağa'nın oğludur. Ali Paşa, II. Ahmed döneminin sonlarında saraya girmiş, sırasıyla rikabdar, çukadar, silahdar olarak görev yapmıştır. 1708 yılında III. Ahmed'in musahibi olan Ali Paşa, bir süre sonra sultanın kızı Fatıma Sultan ile nikahlanmıştır. 1709 senesinde ikinci vezir ve Kıbrıs valisi olarak atanmıştır. 1713'te İbrahim Paşa'nın yerine Osmanlı devletinin elli birinci sadrazamı olmuştur. 1716 yılında Nemçe Seferi'nde şehit olmuştur (Özcan 2010: 433).

Şair, bir beyit ile Şehit Ali Paşa'nın Hz. Yusuf gibi Mısır'a aziz olduğunu belirtir. Bu beyitte tam tarih yöntemi ile 1118 tarihi düşülmüştür.

*Didi Ya'kûb ṭab'im Sa'diyâ bu mısra'ı târiḥ
Gidüp Yusûf gibi Mısra'Azîz oldı 'Alî Pâşâ (1118)*

Bir diğer tarih manzumesi, Ali Paşa'nın 1121 tarihinde yaptırdığı evi için yazılmıştır. Şair, son mısradaki tam tarih usulü ile 1121 tarihini vermektedir.

*Vezîr-i kâm-rân ol mazhar-ı elîf-ı Rabbânî
Çü ikbâl ile kıldı bu sarây-ı dil-keşi me 'vâ
Görüp bu dergeh-i vâlâyı Sa 'dî söyledim târih
Zihî bâb-ı mu 'allâ menzil-i beyt-i 'Alî Pâşâ (1121)*

Sadrazam Ali Paşa için yazılan son tarih manzumesi, *Târih-i Sûr-ı Pür-sürûr-ı Meymenet-makrûn* başlıklı, Ali Paşa ile Sultan III. Ahmed'in kızı Fatıma Sultan'ın düğün şenliğinin anlatıldığı kıt'adır. Sûr-nâme özelliği de bulunan şiirde, Sultan Ahmed ve Ali Paşa'nın övgüsünden sonra düğün şenliğinin tasviri yapılır. Son beyitte de tam tarih yöntemi ile H 1121 (M 1709-10) senesine tarih düşürülür.

*Bu sûr-ı pür-sürûra yazdılar Sa 'dî bu târihi
'Alî Pâşâyı dâmâd itdi Sulâtân Ahmede Vehhâb (1121)*

3.3. Vezin ve Kafiye

Vanlı Sa 'dî Efendi, genel olarak vezin tatbikinde başarılıdır. Onun şiirlerinde zihaf gibi vezin kusurlarına çok fazla rastlanmaz. Aruzun çeşitli bahirlerini kullanan şair, daha çok hezec ve remel bahirlerini tercih etmiştir. Bunun yanında muzârî bahrini ve karışık bahirlerden olan bahr-i cedîdi de kullanmıştır.

Aruz vezni	Bahir	Şiir Sayısı	Toplam
Mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün	hezec	4 gazel, 3 kıt'a, 2 beyit	9
Fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilün	remel	3 gazel, 1 kıt'a, 3 beyit, 2 beyit	9
Fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün	remel	1 kıt'a	1
Mef 'ülü fâ 'ilâtü mefâ 'ilü fâ 'ilün	muzârî	3 gazel	3
Fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün	remel	1 mesnevi	1
Mefâ 'ilün fe 'ilâtün mefâ 'ilün fe 'ilün	hezec	2 gazel	2
Fe 'ilâtün mefâ 'ilün fe 'ilün	cedîd	1 kıt'a	1
Mef 'ülü mefâ 'ilü mefâ 'ilü fe 'ülün	hezec	1 rubâi, 1 kıt'a	2

Şairin daha çok müreddef kafiyeyi tercih ettiği görülür. Sa' dî on iki şiirinde müreddef kafiye, yedi şiirinde mücerred kafiye ve bir şiirinde de müesses kafiye kullanmıştır. Redif kullanımında ise Türkçe ek ve kelimelerin çokluğu dikkat çeker. Şairin kullandığı rediflerden altısı kelime halinde redif, beşi ek halinde redif ve üçü de ek ve kelime halinde rediftir.

4. Sa' dî Abdülbâkî Efendi'nin Şiirleri*

(29a derkenar) Târih

(Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün)

Didi Ya 'kûb tab 'ım Sa' diyâ bu mışra 'ı târih

Gidüp Yusûf gibi Mışra 'Azîz oldı 'Alî Pâşâ (1118)

(44a derkenar) Müşterek Gazel

(Mef'ûlü fâ' ilâtü mefâ' ilü fâ' ilün)

Sa' dî

Bâğ-ı cihânda bülbül-i destân-serâlarız

Şevk-i ruhuñla şâ'ir-i rengin-edâlarız

Dürrî

Biz sır çeşm-i mâ'ide-i 'âlemiz velî

H'ân-ı vişâl-i dilbere germ-iştihâlarız

Feyzî

Lutf eyle şun şarâb-ı lebüñ eyleme dirîğ

Biz de bu bezm-i 'aşkda zevk-âşinâlarız

Mâdiğ

Deryûze-i vişâlüñ iderseñ terahhüm it

Ey pâdişâh-ı mülk-i melâhat gedâlarız

Dürrî

Dürrî vü Sa' dî Mâdiğ ü Feyzî bu bezmde

Bir kaşı yaya çille çeker mübtelâlarız

(45b) Müşterek Gazel

* Şiirler yazma mecmuadaki varak numaralarına göre sıralanmıştır.

(Mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün)

Dürrî

*Dil-i şeydâ nola cem ' itmese esbâb-ı sâ mânî
Perîşân eyledi ahvâlimiz zülf-i perîşânî*

*Lebâlebdür hevâ-yı bûs-i la ' lüñle senüñ sâkî
Ğabâbuñ şanma câm içre tehîdir çeşm-i hayrânî*

Sa' dî

*Firâķ-ı hasret-i kaddüñle yanmış hasta dillerdir
Tabîbüm şerbet-i la ' lüñle şordur hâl-i mestânî*

Feyzî

*Tecerrüdle o kîm ' işret-güzîn-i bezm-i vahdetdir
Mesihâ gibi elde câm ider hürşîd-i rahşânî*

Dürrî

*O şûhuñ fikr-i zülf ü hâl u hatt u rûyî mahv etmiş
Çü Mâdiğ Dürriyâ Sa' dî ile Feyzî-i nâlânî*

(46a derkenar) Beyit

(Fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilün)

Sa' dî

*İltifâtuñla tamâm olmadadır noķşânüm
Tañrı göstermiye eksiklüğüñi sulţânüm*

(46a derkenar) Feyzî-i müşterek bâ-Sa' dî zü'l-bahreyn ü zü'l-
kafiyeteyn

(Fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün)

*Yâ Rab ez-ân rahmet-i bî-hadd ü cûd
K'ez- 'adem-âverde-i bî-hadd ü cûd*

*Hişşe-i ber-bende-i miskîn be-bahş
Nistem efkende-i misk-i in be-bahş*

(46b derkenar) Beyit

(Fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilün)

Görinür âyine-i dilde ruḥ-ı şâhid-i kâm
Şûret-i zâhiri ko râh-ı temâşâdan geç

(47a derkenar) Târîḥ-i Çeşme

(Fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilâtün fâ 'ilün)

Nûr-ı 'ayn-ı Ḥazret-i Ḥân Ahmed-i vâlâ-tebâr
Kim odur iklîletü't-tâc-ı havâtîn-i cihân

Âb-ı ihsân ile ol lü'lü'-yi bahr-ı salṭanat
Eyledi bu cây-ı pâki gıbṭa-endâz-ı cenân

Kaṭresi mâ'ü'l-hayât-âsâ bu zîbâ çeşmenüñ
Ruḥ-ı şîrine naşîb olsa bulurdı tâze cân

Rüşdine taḥsîn idüp Sa'dî didüm târîḥini
Emr ile kıldı bu 'aynı Fâṭıma Sulṭân revân (1121)

(48a derkenar) Gazel

(Fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilâtün fe 'ilün)

Meclis-i bâdede şun la'l-i leb-i şîrinüñ
Derdine eyle devâ ya'nî dil-i gam-gînüñ

Tâb-ı meyden kızarup ruḥlaruñ oldı gül gül
Döndi yâkûta yine la'l-i leb-i rengînüñ

'Âşıkuñ gönlin alup vaşla rıza virmezsin
Mezheb-i 'aşkda ey büt bu mudur âyînüñ

Saña dil virmek ile kâfir olur mu 'uşşâk
Ya neden kanına girmek bir alay miskînüñ

Sa'diyâ eyleme taṭvîl süḥan-nâdâna
Ehle söyle bu gâzeldir sebab-i taḥsînüñ

(48b derkenar) Gazel

(Mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün)

*Döküldi dâmen-i naḥl-i niyâza âb-rû şimdi
Gülistân-ı şafâ kesb itdi başka reng ü bû şimdi*

*Dimâğ-ı ârzû mahrûm-ı bûy-ı âşinâyîdür
Bahâ-yı 'ıtr-ı şâhîde mezâd olur o bu şimdi*

*Bu gülşende 'aceb cûy-ı niyâza rağbet olmaz mı
O naḥl-i nâz-perver eylemez mi ser-fürû şimdi*

*Kime zevk-i lebûñ işrâb idersem mest olur fi 'l-hâl
Mey-i 'aşkuñla dil tutdı şürâhî gibi hû şimdi*

*Ne hâcât Sa 'diyâ keyfiyyet-i Cemden su 'âl itmek
İder işrâb o hâli fülful-i câm-ı sebû şimdi*

(49a derkenar) Gazel

(Mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün)

*Ne taklîd-i sühandânî ne lafz-ı âşinâyîdür
Tabî 'at merdüm-i rûşen-dile feyz-i Hudâyîdür*

*Egerçi derd-mendüm dîde-i 'ayâna zâhirde
Marîz-i 'aşka ammâ sözlerim nuḥk-ı şifâyîdür*

*Çoparsañ dâmenüñden pençe-i agyârı lutf itseñ
Bu da 'uşşâka ey gül tâze resm-i dil-rübâyîdür*

*Cezâyir dilberiniñ kıl hâzer darb-ı tüfenginden
Egerçi nâ-resîde tıfldur ammâ ki dâyîdur*

*'Aceb mi mesnevî-h'ân olsa zühre gûş idüp şî 'rin
Niçe demdür ki Sa 'dî tekye-i 'aşk içre nâyîdür*

(49b derkenar) Gazel

(Mefâ 'ilün fe 'ilâtün mefâ 'ilün fe 'ilün)

*Teninde dâğ olanuñ meyli nâle zâre degil
Hezâr-ı bâğ-ı gamuñ ḥ'âhişi bahâra degil*

Yeter hulûş ile nezzâre-i cemâli baña
Hudâ bilür garazum bûse vü kenâre degil

Egerçi ney gibi pür-dâğ-ı hasret oldu tenüm
Ne çâre nâle vü efgânım âşikâre degil

Nigâh-ı mestüñe âmâdeyim hemân sâkî
Tahammül eyleyemem neşeye humâre degil

O mâhı itse der-âgûş hâle-veş Sa'dî
Sipihre nâziş ider belki rûzigâre degil

(50a derkenar) Güfte-i Sa'dî berây-ı Telli Pâşâ

(Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün)

Eyâ veliyy-i ni'am mazhar-ı 'atâ'ullâh
Ser-âmed-i vüzerâsın 'aleyke 'aynullâh

Sen ol vezir-i mükerrerem o zât-ı yektâsın
Degil tedâriküñ illâ ki hasbeten lillâh

Ne hâcet eyleye evşâf-ı pâküñi Sa'dî
Ki nûr-ı cebhe-i pâküñ yeter bu hâle güvâh

Umûruña ola tevfiq-i Haq müdâm refik
Hemîşe emrine ola muî' devlet ü câh

Hudâ vücûdñi hıfz eyleye haşâlardan
Ola hemîşe saña lutf-ı Kirdgâr penâh

(50b derkenar) Târîh

(Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün)

Vezîr-i kâm-rân ol mazhar-ı elîâf-ı Rabbânî
Çü iqbâl ile kıldı bu sarây-ı dil-keşi me'vâ

Görüp bu dergeh-i vâlâyı Sa'dî söyledim târih
Zihî bâb-ı mu'allâ menzil-i beyt-i 'Alî Pâşâ (1141)

(50b derkenar) Beyit

(Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün)

*Vaşl-ı bayrâma irer kıadrini bilsün Ramazân
Bir ‘aceb vâsița oldu Receb oğlı Şa‘bân*

(51b derkenar) Gazel

(Mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün)

*Mihrâbı taş iden gam-ı ebrû degil midir
Mir‘atı vâlih eyleyen ol rû degil midir*

*Bildük sükûnuñla sebebin zâhidâ seni†
Hayrân iden o çeşm-i sühan-gû degil midir*

*Nîk ü bed-i cihân nazar-ı senc-i diqqat ol
Şarrâf-ı ‘akla çeşm-i terâzû degil midir*

*Şûfî seni de vâdi-yi hayretde ‘aşk ile
Mecnûn iden o gözleri âhû degil midir*

*Görmüş o şûh Sa‘diyi kûyında dün dimiş
Âya hezâr-ı verd-i ruhum bu degil midir*

(52a) Güfte-i Sa‘di Târih-i Kapudân Pâşâ

(fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün)

*Bir sehergeh ki vezân oldu nesim-i kudret
Bir güher eyledi peydâ yem-i eltâf-ı Hudâ*

*Ne güher hüsn ile kıymet-şiken-i dürr-i yetim
Ne güher kıadr-i fezâyende-i silk-i vüzerâ*

*Ya‘ni kim mîr-i şıtabl-ı şeh-i Dârâ-‘azimet
İstikâmetle olup himmet-i sulţâna sezâ*

† vezin kusurlu.

Nazar-ı himmetine mazhar olup pâdişehûñ
Ber-murâd oldu vezâretle sezâdır haqqâ

Böyle bir âşafa her vech ile lâyıkdır kim
Oldı tefvîz-i donanmâ-yı hümayun hâlâ

Bermekî-ıtab ' u kerem-pîşe vü cûd-ı kâmil
Hâtem-i pür-himem Iskender-i Çemşîd-sehâ

N'ola tersâne olursa kademinden ma'mûr
Bahtı mes'ûduñ olur gezdügi yerler ihyâ

Mevcler birbirine müjdeye nevbet virmez
Şevkten tırmasa bir yerde 'aceb mi deryâ

Dâ'imâ feth ü fütûhat ile mesrûr ide Hakk
Hızr u İlyâs ola her demde aña râh-nümâ

Taht-ı devletde mu'teber ola Sultân Ahmed
Böyle bir âşafa serdârlik itdi a'îâ

Bu sa'âdetde görüp Sa'îdî didim târihin
Berr ü bahra Kapudân Sa'd Mehemmed Pâşâ (1116)

(52a) Gazel

(fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün)

Gevher-i maqşad için halk ile gavgâdan geç
Lenger-endâz-ı hevâ olma bu deryâdan geç

Olma mizân gibi âvihte-i tâk-ı tama'
Naqd-i râyic gibi bâzâr-ı temennâdan geç

Ne çıkar halka-begûş-i ser-i zülf olmağdan
Halka-i silsile-i zülf-i mu'tarrâdan geç

Virme her kâküle dil olma perîşân-hâtır
'Aklıñ başıña cem' eyle bu sevdâdan geç

Olma sûzân gibi pâ-beste-i silk-i gâflet
Sen de 'ulyâ-yı mücerred gibi dünyâdan geç

*Sa'diyâ menzil-i maqşûda vüşûl ister iseñ
Der-i tevhîde yapış halka müdârâdan geç*

(52 derkenar) Gazel

(fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün)

*Ol ki nâ-maħrem-i mecmû'a-i ahvâl olmaz
Hiç dilbeste-i şirâze-i igfâl olmaz*

*Yine takşîr-i talebkâr-ı maqâşıdda imiş
Yoksa tevfiķ-i İlâhiyyede ihmâl olmaz*

*Gevher-i feyze seni mâlik ider naqd-i hulûş
O sited-gâhda bazîçe-i dellâl olmaz*

*Reb'-i meskûnda olan dûde-i şem'-i işyân
Bir yire gelse ruħ-ı rahmete bir hâl olmaz*

*Qadr-i mâh-ı Ramazânı bilen âdem Sa'dî
İyd için muntaẓır-ı ğarra-i Şevvâl olmaz*

(53a derkenar) Gazel

(Mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün)

*Göñül meyl eyledi bir gevher-i nâyâba deryâda
Düşürdüm hâtem-i 'aql u şu'ûri âba deryâda*

*Ne hâletdir ki şevķ-i ebruvânıñla kılp secde
İder teşbîhe kendin mevcler mihrâba deryâda*

*Eger deşt-i ğamuñda seyl-i eşki eyledim bârân
Biħamdillâh ki irdim bir der-i sîrâba deryâda*

*Düşelden mâhi-i dil dâm-ı zülfe bend olup kalmış
Hudâ uğratmasun bir kimseyi girdâba deryâda*

*Ruħuñ 'aksin çıkarmaz çeşm-i tîrden şubħa dek Sa'dî
Olur zevķ ehli ma'il pertev-i mehtâba deryâda*

(63b derkenar) Târîh

(Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün)

*Bihamdillâh derûn u dîdesin hep halk-ı dünyânuñ
Pür itdi lem'a-i envâr-ı feyz Hazret-i râ'id*

*Güzel cem' oldı eczâ-yı havâtır nâm-ı gam şimdi
Kazıldı şafha-i dilden misâl-i nokta-i zâ'id*

*Vücûda geldi bir şehzâde şülb-i şehriyârîden
Ki rûy-i tâbdârı mihre râcihdir resim vârid*

*Nice şehzâde kim tercih idüp birbirine hüsnün
Olur da vâların idbât için hürşid ü meh şâhid*

*Ki ya'ni nahl-i hâkân-ı mu'azzam şâh-ı Dârâ-fer
Hidiv-i dâd-güster Hazret-i Hân Ahmed-i zâhid*

*Olup evlâd-ı pâkiyle mu'ammer haşre dek yâ Rab
Zamânında ola hemvâre çeşm-i fitneniñ râkid*

*Didim revnakda melik-i vücûd olduğa târihin
İde şehzâde Abdü'l-mâlikiñ ömriñ füzûn Mâcid (1121)*

Naql-i min hatt-ı münşiye-i bu çend beyt-i perişân işbu sene-i mübârekede Mîr Elhâc Naşûh Pâşâ tarîk-i hacc-ı şerîfde ser-hayl-i eşkıyâ-yı 'urbân olan Kuleyb-i nâ-tırâş başın kesdikde zâde-i tâb'-ı faķirdir ki ser-zede-i kalem müşkîn raķam olmuşdur

(63 b) Târîh

(Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün)

*Hân Ahmed şeh-i mu'azzam kim
Zâtu cism-i cihâna rûh oldı*

*Levh-i mir'ât-ı kalbi her emre
Menba'-ı cevher-i sünûh oldı*

Nüşha-i hüsn-i ra'y u tedbîri

‘Âleme mâye-i şürûh oldu

Bir vezîre muvaffak olmuş kim
‘İffeti ‘âleme vüzûh oldu

‘Alî Pâşâ ki nûr-ı ‘iffet ile
Kâlbî pertev-fürûz-ı yûh oldu
(64a)
Mîr-i hâcc itdi bir güzîde kûlın
Himmeti bâ ‘iş-i fütûh oldu

Şâf-ı cevher Naşûh Pâşâ kim
Mazhar-ı nuşret ü cünûh oldu

Taşdı bahr-i veğâmız perîde[‡]
Devr-i tûfân-nümâ-yı Nûh oldu

Ya ‘ni re ‘s-i Kuleyb-i kelb kesüp
Eşkiyâ mazhar-ı cürûh oldu

Bezm-i rezm içre def ‘i derd-i sere
Hûn-ı ‘urbân mey-i şabûh oldu

Sa ‘diyâ çün bu vaq ‘adan ‘urbân
Tâyib-i fitne vü fuzûh oldu

Ta ‘miye-gûne mışra ‘-ı âhir
Sâl-i târîhine şürûh oldu

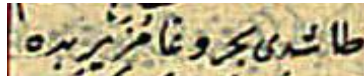
Kaç ‘-ı re ‘s-i Kuleyb-i ‘urbâna
Bâ ‘iş-i tevbe-i naşûh oldu (1121)

(64a) Târih-i Sûr-ı Pür-sürûr-ı Meymenet-maqrûn

(Mefâ ‘îlün mefâ ‘îlün mefâ ‘îlün mefâ ‘îlün)

Şehinşâh-ı mu ‘azzam Hazret-i Hân Ahmed-i zî-şân
Ki bahr-i saltanatda zâtı olmuş güher-i sîr-âb

‡ Bu beyit anlamlandırılmamıştır.

*Felek deryâ-yı 'izz ü şevketinde keşt-i cârî
Melik tâli ' tutar anda kamer der-levh-i usturlâb*

*Ser-i câhına nisbet âsumân bir çetr-i jengârî
Ki cirm-i şems aña zer-ţop ve ışık câbecâ iţnâb*

*O şâhenşâh-ı vâlâ-menķabet sultân-ı Cem-ķaşmet
Ger olsa bârgâhında sezâdır şâhlar bevvâb*

*Bilâd ü memleket âbâd u ma'mûr oldu 'adlinde
Zamân-ı devletinde oldu râhat cümle şeyh ü şâb*

*Bilûp miķdârını 'üryân oldu eşkıyâ kim nâm
Hulûş u ğayret ü 'adl ü kerem eyler bunı icâb*

*Selamdâr iken itdi mültefit bir bende-i hâşın
Sezâ gördi yem-i lütfundan aña bir dür-i şeb-tâb*

*Nedir zîb-i ruh-ı 'ayniyyet iy menzil-i 'işmet
Nedir müştâķ-ı envâr-ı cemâli mihr-i 'âlem-tâb*

*Sipîhr-i 'işmet üzre biri mihr ve birisi mehdîr
Ķarîn olsa şerefle birbirine olmaz istiĝrâb*

*Ya olmaz mı sezâvâr a'tâ-yı pâdişâh ol kim
Vücûh ile kemâl-i zâtın eţvârı ider işrâb*

*Edib ü kâ'mil ü fâzıl zekî vü efhem ü 'âķil
Vücûd-ı nâzenîni bir mürettep nüşha-i âdâb*

(64b)

*Gülistân-ı ma'ârîf tâzelendi feyz-i tab'ından
Zemîn-i 'ilm ü fâzla hâme-i mu'ciz-demi mîzâb*

*Çü sâ'î oldu emr-i hâķ ile icrâ-yı sünnetde
Müheyyâ kıldı sûr-ı hümayûna nice esbâb[§]*

§ vezin aksak.

Zihî sûr-ı şafâ-bahşâ zihî hengâm-ı mesrûrî
Ki görmez şevk-i seyryinden bütün çeşm-i kevâkib h'âb

İder gerdûne-i hûrşîd ü tûbâ şeklini i 'lâm
O zîbâ nahl-i zerrînler o taht-ı âsumân cilbâb

Güneş gündüz sarâyına döşetdi ahtlas-ı zerrîn
Gice dibâ-yı ebyâz kıldı Hüda kaşırına mehtâb

Mülûkâne ziyâfetler olındı misl-i nâdîde
Bütün halk-ı Sitânbul oldı baır-ı ni 'mete garq-âb

Felek devr eyledikçe pâdişâh-ı âsumân kadriñ
Şeb ü rûzın sürûr-ı kadr ide Haq guşşasın nâyâb

Mu 'ammer ola ol serv-i riyâz-ı salţanat dâ 'im
İde zullında râhat sâkinân-ı 'âlem-i esbâb

Mübârek ide aşhâbına Haq sûr-ı hümayûnu
Be-nûr-ı Ahmed-i Mürsel be-şidk-ı zümre-i aşhâb

Bu sûr-ı pür-sürûra yazdılar Sa 'dî bu târîhi
'Alî Pâşâyı Dâmâd itdi Sulţân Ahmede Vehhâb (1121)

(64a) Gazel

(Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün)

Olmaz mı gülsitân-ı cihânda hezâr zâr
Gül şöhbetiyle eylemede iftihâr hâr

Ol serv-kaddiñ âteş-i 'aşk u muhabbeti
Şaldı derûna şevk i/le misl-i çenâr nâr

Nâz eyledikce saña niyâz eyle turma sen
Rağm eyler elbet iy dil-i bî-ihtiyâr yâr

Divâneden fezâ-yı muhabbet tehî degil
İy dil yine bu 'arşada bir şehsüvâr vâr

Bu nev-zemîni eyler idim zîver-i kabûl
Fenn-i sühanda olmasa Sa 'dî şî 'âr 'âr

*Arz eyle hâk-i pâ-y-i şehinşâh-ı ekreme
Ahvâliñi sen iy dil-i ümmîdvâr vâr*

*Hân Ahmed ol yegâne-i devrân ki himmetin
Eyler hemîşe gerden-i câna kibâr bâr*

(67a derkenar) Beyit

(Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün)

*İdince çâr-yâr imdâd-ı rûhânî didim târih
Söyüñdi nâr-ı Moskov mu 'ciz-i nûr-ı Muhammedden (1123)*

(112a derkenar) Rubâ'î

(Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün)

*Nân-pâre idilmeye cilâ-yı vaţan itmek
Hûn-ı cigeri tûşe-i râh itmege degmez*

*Ebrû-yı kemân-dârı hayâliyle o mâhuñ
Mihri hedef-i nâvek-i âh itmege degmez*

(145b derkenar)

(Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün)

*Va'd itmiş iken bezme kudûmun yine döñdi
'Uşşâka külâh oynadı yatdı dede zâde*

*Dâne-i hâlini gösterdi kebûter zâde
Düşdi dâm-ı hevese murğ-ı dil-i avâze*

*İrem dir ise eger kaşr-ı cennet-âbâda
Göñül sarâyını yapsun kerâsteci zâde*

(173b derkenar)

(Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün)

*Bulup âvâre-i vaşl etmişiken bir niçeyi
Bir yeşil başlı şikâr itdi kebûter peçeyi*

(240a derkenar)

(Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün)

*Çalmadı zülfine rağbet gelicek hatt-ı ‘izâr
Giceyi gündüze katmış geliyor faşl-ı bahâr*

Sonuç

Vanlı Sa‘dî Efendi’nin şimdiye kadar yayımlanmamış şiirlerinin çeviri yazıya aktarıldığı ve şiirlerinden hareketle elde edilen bilgiler ışığında hayatı hakkında bilgiler verildiği bu çalışmada, Sa‘dî’nin şiirleri şekil ve içerik bakımından incelenmiş, şairle ilgili başka kaynaklarda verilen bilgiler elde edilen verilerle karşılaştırılıp yorumlanmıştır.

Yaklaşık yedi asırlık bir düşünce, dil ve sanat birikiminin ifadesi olarak vücut bulan divan şiirine dair araştırmalar sürdükçe yeni isimler ve yeni edebi ürünler ortaya çıkarılmakta veya bilinen pek çok ismin yeni edebi metinlerine rastlanmaktadır. Bilhassa yazma eser kütüphanelerinde mevcut, başta mecmualar olmak üzere çeşitli eserlerin incelenmesi bu zenginliği daha da belirgin kılmaktadır. Pek çok eserin tasnif ve tanıtım bakımından yanlış veya eksik bilgiyle kayıt altına alınması da bu incelemelerin yapılmasını veya tekrarlanmasını zorunlu kılabilir. Hakkında bilgi verdiğimiz Sa‘dî Efendi’nin şiirlerinin tespiti de bu incelemelerden birinin sonucudur. Bu çalışmalarla eserleri yeni tespit edilen bazı şairler gibi Sa‘dî Efendi’nin de bazı kişiler ve olaylar için kaleme aldığı tarihleri, kardeşleriyle beraber yazdığı müşterek gazelleri edebi türlerin varlığına ve muhtevasına dair bilginin artmasına, örneklerin çoğalmasına, dolayısıyla edebiyat tarihi için malzemenin zenginleşmesine katkı sunmaktadır.

Sa‘dî Efendi hakkında birkaç çalışmada oldukça az bilgi nakledilmiştir. Bunlardan en bilineni onun Türkçeciliğine dair Nihad Sami Banarlı tarafından nakledilen birkaç beyittir. Bu bilgi birkaç çalışmada da tekrarlanmıştır. Yaptığımız incelemede Sa‘dî Efendi’nin şiirlerinde böyle bir anlayışı yansıtacak dil ve üslubun bulunmadığı, bu söylemin anlayış olarak henüz uyanmaya başladığı değerlendirilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3409 numaralı mecmua içinde Sa‘dî Efendi’ye ait on iki gazel, yedi kıta, yedi beyit, bir rubai ve iki beyitlik de Farsça bir mesnevi tespit edilmiş, bu şiirler

ilk kez yayına hazırlanmıştır. Onun da kardeşi Dürrî gibi tarih kıt'ası yazmak husunda başarılı olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, A. (1993). *Van Meşhurları-İçinde-Van Kütüğü*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay.
- Abdulkadiroğlu, A. (1999). *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*. Ankara: AKM Yay.
- Akbayar, N. (1998). *Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî (Yâhud Tezkîre-i Meşâhir-i Osmânî)*. C. 3. İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yay.
- Arslan, M. (1999). *Türk edebiyatında Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)*. Ankara: AKM Yayınları.
- Aydın, M. (2016). Kaptan-ı Derya Canım Hoca Mehmed Paşa. *Bilig*, 77, 27-53.
- Babinger, F. (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Üçok, C. (Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Banarlı, N. S. (1948). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. C. II, Ankara: Meb Yay.
- Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Divanı*. İstanbul: MEB
- Bursalı M. T. (1915). *Osmanlı Müellifleri*. Yavuz, A. F. Ve Özen, İ. (Sad). İstanbul: Meral Yayınları.
- Çapan, P. (2005). *Mustafa Safâî Efendi Tezkire-i Safâî, (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eşâr) İnceleme-Metin-İndeks*. Ankara: AKM Yay.
- Demir, R. (2016). Osmanlı Şiirinde Acem Simgesi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Orta Doğu Özel Sayısı*, 43-62.
- Dürri Ahmed Efendi, Dürrî Divanı, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü 3409/1, vr. 3b -73a
- Erdem, S. (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâsı (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks-Sözlük)*. Ankara: AKM Yayınları.
- Erken, A. (2017). *XIII. Yüzyıl Osmanlı Şam Valilerinin Emirü'l-Hacc Olarak Hizmetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar
- Gedik, N. (2018) Tarih Düşürme Geleneğinin İzinde Üsküdar'ın Kaybolmuş Yapıları, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X, Bildiriler II*. İstanbul: 245-319.
- İnce, A. (2005). *Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi*. Ankara: AKM Yayınları.

- Karataş, M., Kaya, S. ve Baş, Y. (2008). *İdris-i Bitlisi Heşt Behişt*. Ankara: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları (BETAV).
- Kılıç, O. (2012). “Van”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42, s.505-510. İstanbul.
- Odabaşı, M. (2009). *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva 1. Cilt S.234-467*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Cumhuriyet Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Özcan, A. (2010). “Şehit Ali Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.38, 433-434.
- Özgül, M. K. (2006). *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selamete Modern Türk Şiirine Doğru*. Ankara: Hece Yayınları.
- Öztürk, M. (2016). *Klasik Türk Şiirinde Merkez ve Taşra*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Serdar, M. T. (2016). İdris-i Bitlisî ve Heşt Behişt Eseri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2), 493-514.
- Yakıt, İ. (2010). *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 279-294
ISSN: 1302-6879

Tür Kuramı Bağlamında Yeraltı Edebiyatına Bir Bakış* An Overview of Underground Literature in the Context of Genre Theory

• Fethi DEMİR*

* Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Eğitimi Bölümü, Van/Türkiye.
Associate Professor. Van Yüzüncü Yıl
University, Faculty of Education,
Department of Education of Turkish
Language and Literary, Van /Turkey.
mfethi_demir@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-1885-0460

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

11/12/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

14/12/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

31/12/2020

Atf: Demir, F. (2020). Tür Kuramı
Bağlamında Yeraltı Edebiyatına Bir Bakış.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, 50, 279-294

Citation: Demir, F. (2020). An Overview
of Underground Literature in The Context
of Genre Theory, Van Yüzüncü Yıl
University the Journal of Social Sciences
Institute, 50, 279-294

Öz

Edebi türler; belirli sabit formların, içeriklerin ve üslupların donuk bir biçimde yer aldığı statik kalıplar değildir. Neredeyse her yeni metinle farklılaşır, değişir ve gelişir. Hatta bir türdeki herhangi bir metin, nadiren türün karakteristik özelliklerinin tümüne sahiptir. Bu durum Yeraltı edebiyatı için geçerlidir. Nitekim içinde yaşadığımız çağın başat edebiyat eğilimlerinden / akımlarından / türlerinden biri haline gelen Yeraltı edebiyatının kökleri insanlığın ilk edebi üretimlerine dayanmaktadır. Mitolojik, dini ve geleneksel anlatılarda arkaik örneklerine rastladığımız Yeraltı edebiyatı; süreç içerisinde pikaresk, gotik, kara edebiyat, marjinal edebiyat, kanon dışı edebiyat, anarşist edebiyat, transgresif edebiyat gibi adlarla nitelenir. Hemen hepsi birbiriyle ilintili olan bu türler, birtakım içerik ve biçim farklılıkları taşımakla birlikte kanonik edebiyata karşı muhalif bir anlatı formu olma noktasında birleşir. Günümüzde ise postmodern, küresel, polisiye, distopya, politik, psikolojik, siberpunk ve erotik edebiyat gibi türlerle/eğilimlerle ilişkilenerek yeni bir boyut kazanır. Tüm bunlar Yeraltı edebiyatı bağlamında sürdürülen tartışmaları daha da girift bir hale getirir. İşte bu makalede, Yeraltı edebiyatının bir tür olarak ortaya çıkışı, tarihî gelişim süreci ve günümüzdeki panoraması tür kuramı bağlamında tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Yeraltı edebiyatı, yeraltı edebiyatının tarihî gelişimi, edebi türler, edebiyat akımları.

*Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi BAP Başkanlığı tarafından desteklenen SBA-2016-5104 proje kodlu Türkiye'de Yeraltı Edebiyatı başlıklı proje kapsamında üretilmiştir.

Abstract

Literary genres are not static patterns in which certain fixed forms, contents, and styles are dull. They differ, change and evolve with almost every new text. Any text belonging to a genre rarely has all of the characteristic features of the genre. This also applies to underground literature. As a matter of fact, avant-garde examples of underground literature, which has become one of the dominant literary trends/currents/genres of the age in which we live, are based on the first literary productions of humanity. Underground literature, which we find archaic examples in mythological, religious and traditional narratives, is characterized by names such as picaresque, gothic, marginal literature, non-canon literature, anarchist literature, transgressive literature. These interrelated genres have a common point of being a narrative form opposing canonical literature, although they have some differences in content and form. Underground literature has recently gained a new dimension by associating with genres/trends such as postmodern, global, police, dystopian, political, psychological, cyberpunk and erotic literature. All these facts further complicate underground literature, a very controversial genre. In this article, the emergence of underground literature as a genre, its historical development process and its current panorama will be discussed in the context of genre theory.

Keywords: Underground literature, historical development of underground literature, literary genres, literary movements.

Giriş

Sanatın her alanında olduğu gibi edebiyat biliminin temel araştırma sahalarından biri de tür konusudur. Zira insanlığın edebiyat üretiminin tarihi aynı zamanda edebiyat teorisi üretiminin de tarihidir. Antik çağdan modern topluma, tarım toplumundan enformasyon çağına, folklorik yerel kültürlerden, postmodern küresel atmosferin multikültürel dünyasına kadar çok geniş bir uzam boyunca insanlar bir taraftan şiirler, destanlar, tiyatrolar, romanlar, öyküler vb. türlerden sözlü/yazılı eserler ürettiler. Öte yandan bu ürettikleri eserlerin yapısını, özelliklerini, diğerlerinden ayrılan vasıflarının neler olduğunu saptamaya çalıştılar. Özcesi tür kuramı etrafında sürdürülen bu çabalar; edebi türlerin içerik ve biçim özelliklerini, yapı unsurlarını, diğer disiplinlerle olan ilişkisini, üretildiği toplumsal atmosferi de göz önünde bulundurarak tipikliğini somutlamayı amaçladılar. Genel anlamda bu çalışmaları, edebiyatın ve sanatın yapısal boyutuna yönelik uğraşlar olarak değerlendirebiliriz. Burada klasik anlamda, daha çok iki temel anlayışın öne çıktığını söyleyebiliriz. İlki edebi türlerin tarihî gelişim sürecini retrospektif bir yaklaşımla anlamlandırarak işlevselliğine vurgu yapmayı, diğeri ise sistematik yönlerini odağa alarak onları oluşturan “edebilik” yasalarını saptamayı amaçlar. Birinci eğilim, tür kuramını artzamanlı, sürekli gelişen ve dönüşen, hemen her

eserde farklılaşan amorf ve esnek yapısı olan bir kavram biçiminde niteler. İkincisi ise daha çok yapısalcılıktan, Saussure'ün “özgünlüğü tarihsel gelişimden bağımsız olarak, zamanın belirli bir anında ele alınan” (Kıran, Eziler Kıran 2010: 24) eşzamanlı teorisine dayanan ve edebi türleri; içerik, biçim, üslup gibi birtakım kriterleri saptanabilen, niteliksel ve niceliksel açıdan veri analizleri yapılabilen bilimsel kipler/formlar olarak tanımlar. Bu iki eğilime, küreselleşme sonrası dönemde öne çıkan ve edebiyat teorisi çalışmalarını kültürel çalışmaların bir parçası gibi konumlandıran bir üçüncü anlayışı da dâhil etmek gerekir. Bu yaklaşıma göre edebiyat çalışmaları, kendi öznesini hayatın içerisinden çıkarmaya çalışırken kültürel çalışmalar da gündelik olanın kuramsal ve akademik bir eleştiriyiyle tanışması için uğraşır. (Easthope, 2019: 231) Böylece bir kesişim noktası yakalayan edebiyat çalışmaları ile kültürel çalışmalarının ortaklığından, edebi türlerin iç sistematiklerine dikkat çeken yapısalcı görüşle; onları var eden toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik bağlamı önceleyen işlevselci görüşün (Moretti, 2018: 161) sentezine ulaşılır. Bu bağlamda Yeraltı edebiyatının tür kuramı açısından değerlendirmesine geçmeden önce yukarıda genel bir tasnifini yapmaya çalıştığımız edebiyatta ve sanatta tür mevzuuna daha yakından bakmakta fayda var.

Edebiyatı, yansıtma kuramının verilerine bağlı olarak açıklayan birinci teoriye göre edebiyat, mimesise ve diegesise yani taklit etmeye ve anlatmaya dayalı bir sanattır. Bu nedenle yansıttığı toplumun kültürel, sosyal, ekonomik ve politik atmosferinden bağımsız düşünülemez. Edebî türler de bu bağlamda, belirli sabit formların, içeriklerin ve üslupların donuk bir biçimde yer aldığı statik kalıplar değildir. Neredeyse her yeni metinle farklılaşır, değişir ve gelişirler. (Özata Dirlıkyapan 2018: 7)* Hatta bir türdeki herhangi bir metin, nadiren türün karakteristik özelliklerinin tümüne sahiptir. Yine bu anlayışa göre edebî türler için belirli kriterler saptamak, özellikle içerik unsurlarından hareketle edebi metinleri bir türe dâhil etmek yanlıştır. Edebî türler durağan süreçler olmadığı için toplumsal yapıya koşut olarak dönüşür, toplumsal yapının kompleks yapısına benzer bir görünüm kazanır. Nitekim modern sonrası dönemde karmaşıklaşan, girift bir hal alan toplumsal doku neticesinde edebî türler de amorflaşır, aralarındaki farklar muğlaklaşır ve ortaya melez, hibrit ve eklektik türler çıkar. Özcesi bu anlayışa göre türler, mantıksal sınıflar değil,

* Ayrıntılı bilgi için bkz. (Edebiyatta, Sinemada, Televizyonda Tür Kuramı Temel Metinler, Ed. Jale Özata Dirlıkyapan, Doğu Batı Yayınları, Ankara: 2018. Bu eserde konuyla ilgili 12 makale Türkçeye çevrilmiştir. Bu makalelerde, Dünya'nın değişik ülkelerindeki akademisyenler ve araştırmacılar, tür kuramını farklı yönleriyle tartışır, edebiyat, sinema ve televizyon dünyasındaki izdüşümlerini irdelerler.)

tarihsel aileler ya da gruplardır. Bu nedenle indirgenemez veya tanımlanamaz, ancak sadece tarihsel olarak belirlenir, sınırlandırılır ve açıklanırlar.” (Özata Dirlikyapan 2018: 56) Edebiyatı tür kuramını eşsüremlı bir yaklaşımla inceleyen yapısalcı kurama göre ise türler, belirli yasaları saptanabilen, edebi metinlerin buluşma noktasını oluşturan ana figürlerdir. Roman Jakobson’un ifadesiyle “edebiyatın konusu edebiyat değil, edebiliktir” nosyonundan hareketle aynı türde yazılmış metinlerin tematik, retorik ve biçimsel ortaklıklarını tespit etmek, o türün genel çerçevesini oluşturur. Örneğin Vladimir Propp’un Rus masallarında saptadığı ortak işlevler, masal türünün genel yapısı hakkında somut bir çerçeve oluşturur.

Edebiyatı, sinemada ve televizyonda tür meselesi, dijital ilişkilerin egemen olduğu günümüzün küresel kapitalist çağında, başka bir boyuta ulaşmıştır. Burada, tür teorisi bağlamında yukarıda tarif ettiğimiz “yapısal bir sistemin işlevsel çözümlemesine dayalı sentezci anlayışın” bu dönemin başat eğilimi olduğunu unutmamak lazım. Yine küresel kapitalizmin egemen olduğu bu postmodern çağda, yapısökümcülüğün etkisiyle edebi türlerin yapısal bütünlüklerini bozma, parçalara ayırma, deforme etme yaklaşımı da edebiyat ve sanat teorisi çalışmalarına egemen olan bir diğer anlayıştır. Bu anlayışla edebi türler parçalanır; pastiş, palimpsest, ironi gibi yöntemlerle yeniden üretilir. Metinlerarasılıktan beslenen oyunsuluğa ve üstkurmacaya dayalı eklettik, çokkatmanlı, karnavalesk yeni amorf türler ortaya çıkar ki bunlar çoğu zaman alışlageldik türlerin parodisinden başka bir şey değildir. Birçok sanatçının/eserinin klasik anlamdaki türleri karikatürleştirdikleri, deforme ettikleri ve böylece aslında ne kadar eser varsa hatta ne kadar okur varsa o kadar tür vardır gibi bir durumun oluştuğunu eklemek gerekir. Neticede oluşan bu kaotik durumu, farklılaşan algıları, beklentileri ve tanımları tasnif etmek için tür kuramına yine de ihtiyaç vardır. Çünkü bu kez de okurun eserler konusundaki tür bilgisinin eksikliği ya da belirsizliği, bu eserlere karşı olan ilgiyi, dolayısıyla da tüketimi azaltmaktadır. Bu bağlamda türlerin bir eserler külliyatı olmanın ötesine geçerek okuyucunun/izleyicinin beklentisini maniple eden, yönlendiren eserin tüketimini arttıran bir reklam aracına dönüşmesi kaçınılmazdır.

Neticede edebiyatı tür meselesi, Aristoteles’ten bu yana tartışılan edebiyatın ve sanatın ana konularından biridir. Tarih boyunca birçok filozof, kuramcı, edebiyat araştırmacısı ve edebiyatçı türleri tanımlamak, kriterlerini saptamak, diğer türlerle farklarını ve ortaklıklarını göstermek, kimi zaman retrospektif bir yaklaşımla tarihi gelişim sürecini anlatmak kimi zaman da eşsüremlı bir yaklaşımla tarihten, yazardan ve toplumdaki soyutlayarak bir deney nesnesi gibi

yapısal özelliklerini tespit etmek için çabalamıştır. Tüm bu çabalar günümüzdeki edebiyat çalışmalarının ana sorunsallarından birini teşkil etmektedir. Bu durum Yeraltı edebiyatı için de geçerlidir. Yeraltı edebiyatının tarihini elbette, insanlığın ilk edebi üretimlerine kadar uzatabiliriz. Hatta denilebilir ki bir edebiyat kanonunun oluşmasına paralel olarak bir karşı kanon, bir anti kanon da oluşmaya başlar. Öte yandan bugünkü anlamda konuştuğumuz Yeraltı edebiyatı, kentleşme, modernleşme ve bireyselleşme gibi olguların etrafında gelişen modern bir türdür. Yeraltı edebiyatının doğuşu; her ne kadar bu türde eser veren yazarların birçoğu kendini türün içinde görmese de- bireyin iletişimsizliğinin, yabancılaşmasının, müesses nizamın cenderesi içinde örselenmesinin, hayallerini ve umutlarını yitirmesinin ve bu kısırılmışlık durumuna başkaldırmak, tersyüz etmek, tüm kurumlarını yıkmak arzusunun sonucudur. Yeraltı edebiyatı, “karşı çıkılan, ifade edilmek istenen sıra dışı şeylerin yüksek ve alışılmadık bir ses tonuyla söylenmiş hali olarak” (Şahiner, 2007:38) belirli marjinal grupların üretimleri biçiminde ve genellikle fanzinler, forumlar biçiminde kendini gösterir. Yaşamın bu aykırı sularında boy veren Yeraltı edebiyatı, zamanla büyük bir dönüşüm geçirir. Nitekim kimi Yeraltı edebiyatı ürünleri “yerüstüne çıkarken” onların yerini yeni eserler ve yazarlar alır. Hatta ilginç bir biçimde kitle edebiyatının, popüler kültürün etkisinde popüler bir Yeraltı edebiyatından da söz edilebilir. Son tahlilde Yeraltı edebiyatının, postmodern, küresel, polisiye, distopya, politik, psikolojik, siberpunk ve erotik edebiyat gibi türlerle/eğilimlerle ilişkilenerken ilk örneklerinden oldukça farklı bir noktaya evirildiği de unutulmamalıdır.

Tür Teorisi Bağlamında Yeraltı Edebiyatı

Yeraltı edebiyatının tür olarak ortaya çıkışı, modern sonrası döneme rastlamakla birlikte, yukarıda da belirtildiği gibi arkaik kökleri insanlığın ilk edebi üretimlerine, mitolojik ve epik anlatılarına kadar götürülebilecek bir edebiyat türüdür. Büyük oranda bir tavır ve biçim olarak varlığını çağlar boyunca sürdürmüştür. Modern anlamda bir Yeraltı edebiyatından söz edebilmek içinse 20. yüzyılın son çeyreğini işaret etmek gerekir. Başlarda kara edebiyat, aykırı edebiyat, müstehcen edebiyat, muzır edebiyat, kara anlatı, marjinal edebiyat, sokak edebiyatı, kötücül edebiyat vb. isimlerle anılan Yeraltı edebiyatı, özellikle Batı dünyasında teknoloji, yabancılaşma ve postfordist kapitalizmin etkileriyle gelişen karşı kültür akımlarının edebiyatı etkilemesi neticesinde 19. yüzyılın sonlarında doğmuştur. (Gökalp Alpaslan 2009: 20-22) Bu bağlamda bir tür olarak kabul edilmesinden çok öncelere dayanan arketipsel ve tarihî bir arka plana sahiptir.

Mitolojilerdeki yeraltı tanrılarında lanetlenen toplumlara; katledilen, hapsedilen, çarpmaya gerilen, kuyulara atılan, sürgün edilen peygamberlerden derisi yüzülen, aforoz edilen, giyotinle başı kesilen düşünürlere, dervişlere, bilim insanlarına ve muhaliflere kadar geniş bir uzam içerisinde aykırı söylemler, itirazlar, protestolar varlığını sanatta ve edebiyatta da göstermiştir. Bir bakıma “hangi ülkede, hangi çağda olursa olsun ‘ana akım’ın ve popüler edebiyatın dışında kalmayı tercih eden, popüler edebiyatın jargonuyla konuşmayan ve hayatın ana damarlarında değil, altta akan kılcal damarlarından beslenen bir edebiyat türü” (Öktem 2013: 4) hep olagelmıştır. Metaforik bir ifadeyle “mağara duvarına çizilen ilk aykırı çizikten”, “mağara duvarına yazılan ilk aykırı ifadeden” beri Yeraltı edebiyatı da vardır.

Yeraltı edebiyatı, öncelikle bir tür olmadan önce bir süreç/durum (hâl) olarak nitelenebilir. Nitekim genel anlamda kanon dışı bir söylem içeren, yenilikçi, avangart hemen her eserin ya da yazarın yolu Yeraltı edebiyatıyla bir biçimde çakışmıştır. Çünkü bu özellikleri barındıran hemen her eser, belirli bir süreliğine de olsa Yeraltı edebiyatı olarak kabul görmüş, bir başka ifadeyle bir müddet “yeraltı durumunda” kalmıştır. Öte yandan bir eserin ya da yazarın “yeraltı olma durumu” çağa, koşullara, kültürel paradigmaya, sosyopolitik yapıya ve toplumsal iklime göre değişiklik arz eder. Yani edebiyat eserlerinin, edebiyatçıların, avangart akımların, türlerin veya üslupların “yeraltında geçirdikleri süre”, onların kanonik edebiyata karşı koyabilme, direnebilme sürelerini gösterir ki bu da bir eserin “ne kadar yeraltı olduğunun” göstergesidir, aynı zamanda. Zaten, edebiyat ve sanat akımlarının hemen hepsi, yerleşik kalıplara, edebi kanona karşı bir itiraz olarak filizlenmiş, bu anlayış doğrultusunda edebiyat üretmiş, alternatif poetik söylemler geliştirmeye çalışmıştır. Kuşkusuz bu avangart yönelimlerin hemen hepsi başlarda yadırganmış, edebi ve estetik olmamakla suçlanmış, sansürlenmiş hatta yasaklanmıştır. Süreç içerisinde rüştünü ispatlayan, değişen toplumsal, ekonomik ve kültürel ilişkilerle birlikte “yerüstüne” çıkan bu eserler, ortalama okurun ilgisini çekmiş hatta yeni kanonun içinde yer alarak kendisinden sonraki eserlerin “Yeraltı olarak nitelenmesine vesile olmuştur. (Demir 2018: 111) Yani bir eserin “yeraltı olması”, öncelikle içinde yaşanılan dönemin değer yargılarıyla ilgili bir durumdur. Örneğin Antik Yunan’da, Platon *Devlet* adlı eserinde; şiir ve tiyatro başta olmak üzere genel anlamda sanatı, gereksiz ve zararlı olarak kabul eder ve bir bakıma kurumsal olarak sanatı ve edebiyatı “yeraltına” göndermeye çalışır. Toplumsal hayatta, ideal yaşamın manifestosunda edebiyata ve sanata yer vermez. Ortaçağ’da ise kilise merkezli ortaya çıkan skolastik düşünce ve yaşam anlayışı, birçok edebiyat ve sanat eserini, ,

gayriahlaki olarak yaftalayıp sansürler, bu tür eserleri yazarları en ağır bir biçimde cezalandırır. Benzer yaklaşımlara daha sonraki dönemlerde de rastlamak mümkündür. Örneğin Fransız ihtilaliyle güçlenen romantizm, klasisizmin aristokrasiye, ölçüye ve akla dayanan seçkinci tavrını ters yüz etmesine rağmen başlarda bir yeraltı akımı gibi filizlenip sonrasında kendini kabul ettirip bir ana akıma dönüşmüştür. Yine modern sonrası sanat akımları, önceleri marjinal ve yeraltı olarak değerlendirilir. Sürrealizm, dadaizm, fütürizm, ekspresyonizm, kübizm, egzistansiyalizm vb. akımlar da yerleşik sanat ve edebiyat kurumları tarafından çoğu zaman aykırı ve sapkın olarak görülmüş ve bu akımlar kendilerini edebiyat ve sanat camiasına kabul ettirebilmek için epeyce mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Yeraltı edebiyatının bir türe dönüşmesi, yukarıdaki sürecin/durumun (hâl) sürekliliği, kalıcılığı ve nihayetinde karakteristik bir kimlik ve etiket vasfı kazanmasıyla mümkündür. Başka bir ifadeyle ancak, “yerüstüne çıkmaya ayak direyen”, “yeraltı olma halini”, yüzyıllar boyunca sürdüren eserler üzerinden Yeraltı edebiyatı bir tür olarak değerlendirilebilir. Yeraltı edebiyatı, tür olarak “yeraltı olma hâlini” hem geçmişe hem yazıldığı döneme hem de geleceğe yönelik genişleyen ve derinleşen bir düzlemde sürdürebilme gücüyle anlaşılabilir. Öte yandan küresel kapitalist pazarın belirlediği günümüz yayıncılık dünyasında, Yeraltı edebiyatının da paradoksal bir biçimde kodlandığını da eklemek gerekir. Bir taraftan yüzyıllar boyunca kendi varlığını, ana akımın dışında kalarak, muhalefet ederek koruyan “hakiki bir Yeraltı edebiyatı” ile kitap endüstrisinin satış potansiyelini göz önünde bulundurarak kategorize etmeye çalıştığı, raflar ayırdığı, kataloglar hazırladığı daha sistem içi sayılabilecek “popüler Yeraltı edebiyatı” türün iki değişik tarzı olarak varlığını sürdürmektedir.

Yeraltı edebiyatının güncel durumunu tartışmadan önce hangi formlar/türler içerisinde kendine yer bulduğuna, günümüze uzanan süreç boyunca nasıl bir dönüşüm gösterdiğine de değinmek gerek. Öncelikle bireyin hikâyesini odağına alan, aristokrasiyi, geleneği, toplumsal, dini ve ahlaki değer yargılarına karşı özgürlüğü, eşitliği, adaleti savunan burjuva döneminin anlatısı olarak ortaya çıkan roman türü, yeraltı sayılabilecek birtakım özellikler içerir. Fransız Devriminin ortaya attığı eşitlik, adalet, özgürlük gibi kavramların sıkı bir taşıyıcısı olan roman, ilk başlarda; Yeraltı edebiyatının “bütün her şeyi, herkesi, kutsal dokunulmaz olanı reddeden, var olana, kurulu düzene, normlara ve normal olana karşı başkaldıran” (Türkeş 2013: 37) karakterinden önemli izler taşır. Daha iddialı bir ifadeyle birçok yeni edebiyat türü gibi roman da yeraltında doğmuş, sonrasında bazı türleri yerüstüne

çıkarken bazıları inatla yeraltında kalmaya devam etmiş modern edebiyatın başat anlatı türü/formu olarak değerlendirilebilir. Nitekim Fransız ihtilalinden sonra daha çok İngiltere’de güçlenen Gotik romanda iktidar karşıtı muhalif bir söylemin bulunduğunu ileri süren kimi araştırmacılar Yeraltı edebiyatını bu türle başlatırlar. (Kahraman, 2005: 9) Yine “İspanyol edebiyatının en özgün anlatılarından birisi olan pikaro romanları; dilenciler, dolandırıcılar, namussuzlar, sabıkalılar ve her türlü toplum dışı yaşayanların” (Bolat 2013: 28) hayatlarını anlatarak Yeraltı edebiyatına kaynaklık eder. İspanya’da 17. yüzyıldaki ekonomik, ahlaki, kültürel ve sosyal çöküntünün neticesinde ortaya çıkan Cemil Meriç’in tabiriyle “çürüyen bir medeniyetin meyvesi” (Meriç, 1998: 173) olan Pikaro anlatıları, “ana kahramanın alt sınıflara mensup biri olması, olayların birinci ağızdan aktarımı, eleştiri unsuru taşıması” (Önalp ve Aydonat 2019: 12) gibi özellikleriyle modern anlamda Yeraltı romanına çok benzer.

Yeraltı edebiyatının bir tür olarak gelişim aşamalarından biri de 20. yüzyılın ikinci yarısında etkili olan devrimci romantik gençlik hareketlerinin etrafında üretilen eserlerdir. Nitekim II. Dünya Savaşı’ndan sonra Amerika ve Avrupa başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde “savaş karşıtlığı” yeni muhalefet söyleminin mottosu haline gelir. Zira yaklaşık yarım asırlık bir süre zarfında geride büyük felaketler, kıyımlar, acılar bırakan iki dünya savaşı, toplumsal, politik, kültürel ve ekonomik yapıyı da köklerinden sarsar. Soğuk Savaş yıllarıyla dünya iki kutuplu hale gelerek kültürel, sosyal, ekonomik, politik ve ideolojik anlamda ikiye bölünür. Özellikle 1960’lı yıllarda ivme kazanan devrimci romantik gençlik hareketleriyle birlikte başta Amerika olmak üzere NATO’ya bağlı pek çok ülkede protestolar yükselir. Bu protestolar arasında Yeraltı edebiyatını derinden etkileyen en önemli gelişmelerden biri “Beat Kuşağı” diye tabir edilen muhalif gençlik hareketlerinin doğuşudur. 50’li yıllarla birlikte Amerika toplumunun içine girdiği kapitalistleşme sürecine ve devleti yönetenlerin dünyayı kendi hegemonyaları altına almalarına yönelik fütursuz politikalarına karşı çıkan Beat Kuşağı, kısa zamanda tüm ülkeyi ve Kıta Avrupa’sı başta olmak üzere dünyayı etkilemeye başlar. Beat Kuşağı, başlarda New York’u merkez alır, daha sonra ise “Batı yakası kardeşliğine katılan bir grup Amerikalı edebiyatçıları bünyesine katar. Beat Kuşağı doğaçlama, tutkulu diyalog, açık cinsellik ve uyuşturucu deneyimleriyle ilgilenerek” ahlak, erdem, gelenek ve aile gibi toplumsal kurumlara olan inancın sarsılmasını hedefler. Kamuoyu tarafından çoğu zaman pejoratif girişimler ve eylemler olarak addedilen bu tavırlar; politika, müzik, moda, sinema, sanat gibi alanlara olduğu gibi edebiyata da yansır. Nitekim marjinal ve muhalif gençlerin kapalı

devre yayınlarında, müziklerinde, yaşam biçimlerinde kendini gösteren tavır, 60'lı yıllarda bu kez Hippi kültürünü doğurur. Hippiler de ilginç ve renkli giyim tarzlarıyla, saç stilleriyle, yaşam felsefeleriyle, çiçek çocuklar olarak nitelenirler. Anarşist felsefeden etkilenen, tüm toplumsal ve ahlaki değerleri reddeden, özgürlükçü, savaş karşıtı, komün hayatını savunan, herhangi bir ideolojik ve dini angajmanı olmayan Hippiler, çağdaş anlamda Yeraltı edebiyatının üretimine uygun bir yaşam kültürü inşa ederler. Zaten Yeraltı edebiyatının modern anlamdaki örneklerinin Beatnikler ve onların açtığı kanaldan gelen Hippiler tarafından verildiğini söylemek yanlış olmaz. Benzer bir durum 1970'lerde bu kez İngiltere'den yükselen Punk kültürü/felsefesi/müziği için de geçerlidir. Yeraltı edebiyatının türsel anlamdaki dönüşümünü etkileyen unsurlardan biri de ekonomik krizin toplumsal yapıda kronik komplikasyonlar ürettiği, gelir dağılımındaki adaletsizliğin sınıflar arasında bir uçuruma dönüştüğü kaotik ve karamsar bir iklimde ortaya çıkan Punk hareketidir. Yeraltı edebiyatının ana kaynaklarından olan Punk, esas itibarıyla "70'li yılların ikinci yarısında İngiltere'de bir müzik akımı etrafında gelişen toplumun tüm değerlerini altüst eden, yıkıcı bir alt kültürdür. Müzikal alt yapısını 70'li yılların ortasında New York'taki bazı müzik gruplarından alırken, tavır ve tarzı ise İngiltere'de şekillenir. Punk'ın nihilist ve yıkıcı tavrı, zamanla gelişip olgunlaşarak, antifaşist, antikapitalist, anti militarist, anti otoriter, cinsiyetçilik ve homofobizm karşıtı, derin çevreci, hayvan haklarını savunan bir ideolojiye dönüşür."¹ Punk hareketi, aynı zamanda Yeraltı edebiyatının ana üretim platformu olan, fanzinleri etkili kullanmasıyla Yeraltı edebiyatının gelişimine katkı sunar. Öyle ki Punkçuların el altından çıkardıkları fanzinler, yasal olarak çıkarılan dergilerden daha fazla ilgi görmeye başlar. Onlardan daha fazla okunur, daha fazla satılır ve en önemlisi de edebiyatın ve sanatın gündemini daha fazla belirler. Böylece insanlık tarihinde belki de ilk kez egemen olanla muhalif olan yer değişir. Periferiden yükselen muhalif kültür ve edebiyat merkezin sesini bastırır.

Yeraltı edebiyatının türsel gelişim bağlamındaki tezlerden biri de bu edebiyatın transgresif kurgu/edebiyat olarak tanımlanmasına dayanır. Bu yaklaşıma göre Yeraltı edebiyatı kapsamında değerlendirilen anlatılar, esasında "Transgresif Kurgu/Edebiyat" olarak nitelenmelidir. Transgresyonel kurgu/edebiyat, toplumsal değerler ve yerleşik düzen içerisinde kendini ötekileşmiş hissedenen, bazen de bu ötekileşmeyi kendi kendine yaratan karakterlerin, bu kenara

¹ Güldallı, www. turkiyedepunkveyeraltikaynaklarininkesintilitarihi.com. 03.09.2015

sıkışmışlıklarını kırmak için illegal ya da marjinal yollara başvurmalarını konu alır. Toplumsal yapının en temel normlarına karşı çıkarken kullandıkları yöntem ve sınırdaki yaşama hali, bu kurgu türünün protagonistlerini genellikle akıl hastası, anti-sosyal, ya da nihilist karakterler olarak ortaya çıkarır. Bu tür; genellikle uyuşturucu, seks, şiddet, ensest, pedofili, suç, vb. gibi toplum tarafından görünürde hiç müsamaha gösterilmeyen, lanetlenen ve iması bile tabu haline getirilmiş ya da tabulaşmaya müsait konular üzerine kuruludur. Bir başka tanıma göre de Transgresif kurgu/edebiyat, “ensest, diğer sapkın cinsel yöntemlerin, sakatlamanın, cinsel organların vücudun çeşitli yerlerine yerleştirilmeye çalışılmasının, kentsel şiddetin, kadınlara karşı şiddetin, uyuşturucu kullanımının, aile içi çürümüş-bozulmuş ilişkilerin yansıtıldığı; ayrıca dayanak noktasını bilginin limit deneyimle ulaşılabileceği ve bedensel olanın birincil öneme sahip olduğu edebiyat türüdür.” (Soukhanov 1996: 128) Latince kökenli trans (öte, karşı, diğer) ve ingrediens (içinde, bileşeninde, dâhil vb.) sözcüklerinin birleşmesinden oluşan “Transgredi” diğer tarafa/yöne gitme anlamına gelir. Sözcüğün sıfat hali, 16. yüzyıldan itibaren “karşı tarafa geçen, karşı tarafı içeren karşıda olan” manalarında pejoratif bir yaklaşımla kullanılır. Kavram, günümüz İngilizcesinde de “aşmak, ihlal etmek, çiğnemek (emir), günah işlemek, karşı gelmek” gibi anlamlara gelir. Yeraltı edebiyatının kurgusal anlamdaki protest, aykırı ve karşı aksiyonel durumuna denk düşen transgresif kurgu terimi ise türü daha çok müesses nizama karşı sürekli eylemsellik içinde olan bir praksis durumu bağlamında kullanılır. Elbette bu praksis algısı, Marks’ın “Dünya’yı açıklamak değil değiştirmek lazım, anlamında kullandığı durumdan farklı olarak “açıklamak yerine “yıkamak, irrite etmek, yapısöküme uğratmak” biçiminde düşünülür. Nitekim genel anlamda “aşırılıklar, ihlallerin anlatıldığı eserlerin geneli” transgresif kurgu/edebiyatı oluşturur.

Transgresif kurgu/edebiyat, kanonik edebiyata dâhil edilmeyen; toplumsal paradigmayı sarsıcı eylemleri, tavırları ve söylemleri içeren bir edebiyattır. İlk kez, Michel Foucault tarafından kavramsallaştırılan Transgresif kurgu/edebiyat, 18. yüzyılda görünür hale gelmekle birlikte kökleri çok öncelere uzanmaktadır. Nitekim dini ve mitolojik anlatılarda, özellikle dinlerin ana referansları olan kutsal kitaplarda bugün transgresif dediğimiz kurgunun/edebiyatın neredeyse benzeri bir hikâye etme biçiminin olduğunu söylemek gerekir. Bu bağlamda transgresif edebiyat/kurgu arkaik kökleri olan, kadim bir kurgulama kipidir. Nitekim kutsal kitaplarda dinin çizdiği sınırları aşan, dine karşı gelenlerin anlatıldığı bölümlerde, “cinsel sapmalar, ateist inanışlar, kutsallara karşı işlenen suçlar, toplumsal kurallara isyan,

günah işlemeyi sıradanlaştıran tavırlar, lanetlenen topluluklar gibi” transgresif kurgu/edebiyatın başlıca temalarına rastlamak mümkündür. Teriminin ortaya çıkışına dönersek Michel Foucault, *A Preface to Transgression* (1963) adlı denemesinde George Bataille’ın *Story of the Eye* (Gözün Öyküsü) adlı hikâyesini Transgresif olarak niteler ve böylelikle Transgresif kurgu/edebiyat kavramı sanat, kültür ve akademi dünyasında tartışılmaya başlar. Bataille’ın bu öyküsünde, sürekli bir eylemsellik içerisinde olan karakterlerin hayatının odağında cinsellik, ölüm ve müstehcenlik vardır. Pornografiyi kendi sürrealist deneyleri için bir araç olarak kullanan Bataille, her türlü sapkınlığın, ortalama insanı irrite edici aşkınlığın, hiçbir değer yargısı içermeyen fütursuzluğun betimlemesini yaparken tıpkı kutsal kitaplardaki lanetlenmiş sapkın kavimleri anlatır gibidir. (Bataille 2011: 265-309)

Bir kurgulama kipi olarak Transgresif kurgu/edebiyat, Foucault’dan sonra daha da yaygınlaşır. Özellikle Amerika’da, üzerine değerlendirmeler ve tespitler yapılır. Örneğin *Los Angeles Times*’ın edebiyat eleştirmeni Michael Silverblatt; *Shock Appeal: Who Are These Writers, and Why Do They Want to Hurt Us* (Şok Yakarış: Bu Yazarlar Kimdirler ve Neden Bize Zarar Verirler?) (1993) adlı yazısında Kathy Acker, Roland Barthes, George Bataille, Jean Baudrillard, Dennis Cooper, Joan Didion, Bret Easton Ellis, Michel Foucault, William Gass, Jean Genet gibi isimleri Transgresif kurgu/edebiyat üreten yazarlar arasında sayarken, William S. Burroughs ve Sade’ı ise türün klasikleri olarak gösterir. Michael Silverblatt yine bu yazısında Sade’a özellikle değinerek onun hayatını/eserlerini ele alır. Modern bir Transgresif roman olarak da Bret Easton Ellis’in *American Psycho*/Amerikan Sapığı’nı çözümlenmeye çalışır. Günümüzde Yeraltı edebiyatının yükselişine paralel biçimde Transgresif kurgu/edebiyat da 1990’lı yıllardan itibaren yoğun ilgi görmeye başlar. Sadece roman ve edebiyat alanında değil sinema başta olmak üzere sanatın diğer dallarında da kendini gösterir.

Yeraltı edebiyatı; pikaro, gotik, punk, Beat kuşağı anlatıları ve Transgresif kurgu/edebiyat gibi türlerle ilişkilendirilerek kimi zaman bunları kapsayarak kimi zaman ise bu türlerle sentezlenerek farklı kültürlerden, dönemlerden ve ideolojilerden gelen yazarların kaleminde, bir tür olarak varlığını sürdürür. Günümüzde ise popülerleşir; polisiye, distopik, politik, gotik, ütöpk, erotik, minör, siberpunk, bilimkurgu vb. türlerle sentezlenerek türsel bakımdan daha da zenginleşir. Öyle ki özellikle 1960’lardan sonra filizlenen Yeraltı edebiyatı, 90’lı yıllarla birlikte kültür ve sanat dünyasında popüler/moda bir tür haline gelir. Kapitalizmin küreselleştiği bu dönemde, moda haline gelen, ticari bir değe üretmeye başlayan Yeraltı

edebiyatı, egemenler güçlerin de iştahını kabartır. Neticede büyük yayınevleri türe el atar, kitapevleri bu tür eserlere özel raflar ayırır, edebiyat dergileri dosyalar hazırlayarak Yeraltı edebiyatını araştırmaya koyulur, akademik çevreler genellikle ilgi göstermedikleri mevzuyu gündemine alır. Öte yandan başta muhalif mizah dergileri olmak üzere gazeteler ve diğer süreli yayınlar aracılığıyla daha da görünür hale gelen edebiyatın “kara damarı”, dijital çağın içerisine doğan genç kuşaklar arasında epey bir taraftar bulur. Yeraltı edebiyatının esas üretim mahfili olan fanzinlerin legal hali olan bu mizah dergileri, milenyum dönemindeki muhalif edebiyatın, kültürün ve sanatın da ana odaklarıdır. Bu dergilerde sunulan politika, kültür, sanat, gelenek ve gelecek hakkındaki fikirler, genç kuşakların formasyonunda derin tesirler bırakır. Böylece okur kitlesini genişleten Yeraltı edebiyatı, başka dillere çevrilir, sinemaya ve tiyatroya uyarlanır. Bu durum, paradoksal bir biçimde Yeraltı edebiyatının varoluş gerçeklerini aşındırır. Yeraltı edebiyatını adeta başkalaşıma uğratarak yeryüzüne çıkarır ya da “yerüstünü yeraltılaştırır”.

Yeraltı edebiyatı, hâlihazırda tarihî kökleri ile güncel durumu arasında yaşadığı paradoksal dönüşüm arasındaki sarkaçta tartışılmaktadır. Bu nedenle üzerinde konsensüs sağlanan, özellikleri, sınırları ve metodolojisi net bir biçimde saptanan bir tür değildir. Konuyla ilgili araştırma yapan edebiyatçılar kimi zaman Yeraltı edebiyatını bir süreç olarak değerlendirir. Bu anlayışa göre eninde sonunda hemen her edebî eser, “yeryüzüne çıkacaktır.” Nihayetinde tarihî süreç içerisinde bir eser, “yeraltında kalmayı” gerek içerik gerek biçim olarak ne kadar sürdürebilirse o kadar “yeraltıdır.” Süreci öne çıkaran bu anlayışın aksine daha radikal bir bakış ise “yerüstüne çıkan”, sisteme eklenilen, bandrolle çoğaltılarak ekonomik bir değer kazanan edebiyatın asla yeraltı olamayacağını savunur. (Demir, Kuş 2016: 1238) Bu anlayış için Yeraltı edebiyatının alametifarikası; fanzinler gibi teksirle çoğaltılması, belirli bir çevrenin kendi bireysel ilişkileri ile ulaşabilmesi, ticari bir mala dönüşmemesi, herhangi bir sansür ve denetim kurulundan geçmemesi, belirli bir içeriğe ve biçim özelliklerine sahip olmasıdır. Yine “yazarın yaşamının da yeraltı olması” bir başka kriterdir. Fakat bugün araştırmacıların ve edebiyatçıların tartıştığı Yeraltı edebiyatı örnekleri ise genellikle önemli yayınevleri tarafından basılan, popüler, belirli anlamda ekonomik getirisi olan eserlerdir. Burada eserin içerik ve biçim özellikleri esas alınmaktadır. Şiddet, cinsellik, politika, din, ahlak, toplumsal değer yargıları, iktidar, kapitalizm vb. konularda anarşizme yaklaşan köktenci bir eleştiri içeriğe egemen olurken argoya, küfre, kıskırtıcı imgelere, oksimoron tamlamalara dayanan, kural bozucu,

devrik ve deneysel bir dil kullanımı da biçemi belirler. Yeraltı edebiyatının kriterleri saptanırken öne çıkan bir diğer nokta da Yeraltı edebiyatına uygun bir atmosferin varlığıdır. Örneğin konuyla ilgili kapsamlı bir araştırma yapan Ernst; bir eserin yeraltı sayılabilmesinin kriterlerini; beş madde altında tasnif eder. Birincisi sosyolojik olarak yeraltı kültürünü yaşatan bir topluluğun varlığı, ikincisi kanon edebiyat etrafındaki yayıncılık dünyasının bazı eserleri ya da yazarları ötelemesi, üçüncüsü Yeraltı edebiyatı üreten edebiyatçıların anlattıklarını deneyimlemeleri yani samimi bir underground yaşam sürmeleri, dördüncüsü eserin biçim olarak müstehcen ve kirli bir dil içermesi ve beşincisi de içerik bakımından kanon edebiyattan koparak ötekilerin, tutunamayanların, marjinallerin yaşamına odaklanması ve müesses nizama karşı mesafeli bir tavır almasıdır. (Ernst 2013: 422) Yeraltı edebiyatı üzerine önemli çalışmalar yapan eleştirmen A. Ömer Türkeş de Yeraltı edebiyatının muhalif tavrına vurgu yaparak “edebiyatın bu biçim türünün özelliği, bütün her şeyi, herkesi, kutsal ve dokunulmaz olanı, gerekirse edebiyatın kendisini bile reddedebilmesidir. Yeraltı edebiyatı, var olana, kurulu düzene, normlara, normal olarak tanımlanmış olana başkaldırır” (Türkeş 2013: 37) der. Yeraltı edebiyatına daha çok yazdığı tiyatro oyunları ile dâhil edilen Özen Yula’ya göre de Yeraltı edebiyatının ölçütleri; sisteme başkaldırmak, legal olanın ötesine geçmek, irkiltici olanı benimsemek, deneysel olanı öne çıkarmak, doğaçlama, eşzamanlılık ve kolaj gibi tekniklerden istifade etmek, çeşitliliği vurgulamak yabancılaşmayı temel almak, egemen kültüre karşı çıkmak, pikaresk öğeler içermek ve alt kültüre öncelik tanımadır. (Yula 1995: 68) Öte yandan Altay Öktem bir eserin Yeraltı edebiyatına dâhil edilebilmesi için metnin kendisini işaret eder. Yazarın sıra dışı hayatını, eserin illegal yayımlanma biçimini, ülkedeki marjinal sosyolojilerinin varlığını bir kenara bırakarak eserin içerik ve biçim özelliklerine yoğunlaşır. Konuyu edebiyatın içerisinde kalarak tartışmayı önerir. (Öktem 2005: 7) Hikmet Temel Akarsu ise Öktem’in aksine eserden çok yazarın muhalif tarzını önemser. Ona göre ancak “hücrenin duvarına kaniyle yazı yazanlar, avangard bir ideal ya da duruş adına eser, yazı yayımlayanlar, ölümü göze alıp aykırılıktan ödün vermeyenler, fanzin, e-fanzin yayınlayıp düzene kafa tutanlar” (Akarsu 2005: 17) Yeraltı edebiyatının gerçek üreticileridir. Son tahlilde bu tartışmalar epey daha sürecek gibi görünmektedir. Çünkü “Yeraltı edebiyatının tanımlanmaya karşı bir refleks gösterdiği” (Şahiner, 2007: 38), bu türde eser veren edebiyatçıların da çok fazla tanınmak, popülerleşmek ya da medyatikleşmek gibi kaygıları olmadığı için Yeraltı edebiyatının bir tanımını yapabilmek hayli zordur. Yine de tüm bu tartışmaların insicamından hareketle bir eserin Yeraltı edebiyatına

dâhil edilebilmesi için beş ana kriterin öne çıktığını söyleyebiliriz. Bunlardan ilki eserin kendi içerik ve biçim özelliklerinin marjinal bir karakter taşımasıdır. İkinci kriter eserin yazarının bizatihi underground bir yaşamı deneyimlemesidir. Üçüncü kriter ise eserin yayımlanma biçiminin yasal olmayan yöntemlerle gerçekleşmesi ve bu bağlamda eserin herhangi bir bandrol ya da sansür sürecinden geçmemesidir. Dördüncü kriter, bir ülkede, Yeraltı edebiyatının oluşabileceği toplumsal atmosferin varlığıdır. Yani o ülkede marjinal bir yaşam süren insanların çoğunlukta olduğu mekanların, mahallelerin, semtlerin bulunmasıdır. Beşincisi ise sadece Yeraltı edebiyatı ürünlerini yayımlayan, fanzinlerin ya da kanon dışı yayınevlerinin karşı bir kültür ve edebiyat hareketini üretecek kapasiteye ve güce sahip olmalarıdır.

Sonuç

Yeraltı edebiyatının bir tavır olarak ortaya çıkışı, sistemin temel değerlerine saldırmak, onunla sert bir mücadeleye girmektir. Bu mücadelede esas olan mücadelenin kendisidir. Kazanmak, yeni bir değer önermek yerine yıkmak, tahrip etmek bu anlayışın esasını oluşturur. Bu anlamda sahicilik ön plandadır, cinsellik ve şiddet öğeleri soyutlanmaz. Argo, küfür ve jargon sansürsüzce kullanılır ve en sıra dışı olaylar bile yaşamın sert gerçekliği biçiminde anlatılır. Kişilerin bilinçaltı gizlenmez, transparan bir ruh haline sahip oldukları için idden gelen tüm arzuları, şehvet, cinsellik, erotizm, şiddet gibi eğilimleri açıkça sergilenir. Öğreticilik kaygısı taşımayan Yeraltı edebiyatının bir tür olarak gelişiminde ise iki temel anlayışın etkili olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki bireyin ilkel kimliğinden getirdiği dürtüleri baskılamaması neticesinde ortaya çıkan biyolojik/psikolojik arzuların egemen olduğu anlatılardır. Örneğin Transgresif kurgu/edebiyatı büyük oranda, Beat Kuşağı anlatıları ve günümüzün birçok popüler Yeraltı edebiyatı ürünleri kısmen bu bağlamda değerlendirilebilir. İkinci bir eğilim ise yüzünü bireyin biyolojik ve psikolojik dürtülerinden çok, sistem eleştirisine çeviren anarşist, nihilist ve toplumcu bir damardan beslenen felsefi ve politik boyutu daha belirgin olan Yeraltı edebiyatı eserleridir. Pikarolar, distopyalar, kapitalizm karşıtı anlatılar bu tür içerisinde tasnif edilebilir. Aralarında çok keskin çizgiler bulunmamakla birlikte Yeraltı edebiyatı konusunda sürdürülen tartışmaların bu bireyci/toplumcu yaklaşımlar üzerinden sürdürüldüğü söylenebilir. Son tahlilde Yeraltı edebiyatı ister bireyin arzularına ket vurmaktan yaşamasına ister sistem karşısındaki iflah olmaz muhalif tavrını sürdürmesine isterse her iki eğilimi birleştirmesine dayalı anlatılar biçiminde üretilsin, varlığını bir tür olarak sürdürmeye devam edecek gibi görünmektedir. İçinde yaşadığımız küresel çağın ürettiği

devasa sorunlar; savaşlar, ekolojik tahribat, salgın hastalıklar, küresel ısınma, gelir dağılımındaki adaletsizlikler neticesinde ülkeler, toplumlar ve dolayısıyla bireyler arasında gittikçe açılan tarihsel süreç farkları Yeraltı edebiyatı için uygun bir zemin oluşturmaktadır. Öte yandan bireyin tüm tarihi, kültürel, sosyal ve ekonomik durumlar arasındaki farkların bilincinde ve bizatihi içinde yaşıyor olması Yeraltı edebiyatının neden ilgi gören, paradoksal bir biçimde popülerliği artan bir tür olduğunu kanıtlar niteliktedir. Nitekim arzunun ve tüketiminin kışkırtıldığı, varoluşun esas meselesi haline geldiği bir ortamda, arzularını gidermek, istediğince tüketime katılabilmek şansını bulamayan büyük kalabalıkların öfkesi, Lyotard'ın ifadesiyle “büyük anlatılara” olan inancın sarsıldığı da göz önünde bulundurulursa, Yeraltı edebiyatına doğru akmaktadır. Sonuçta Yeraltı edebiyatı; postmodern, küresel, e-edebiyat, polisiye, distopya, politik, psikolojik, siberpunk ve erotik edebiyat gibi türlerle/egilimlerle ilişkilenerken türsel anlamda da çeşitlenecektir. Belki de önümüzdeki süreçte sadece edebiyatta değil; yaşamın ve sanatın hemen her alanında yeraltı söylemi veya tavrı daha da belirginleşecektir.

Kaynakça

- Akarsu, H.T. (2005). Dosya: Türkiye’de Yeraltı Edebiyatı Var Mı?, *Varlık*, 1169, 17-18.
- Bataille, G. (2011). *Annem*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bolat, T. (2013). *Türk Edebiyatında Yeraltı Romanı Üzerinde Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Onsekiz Mart Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Demir, F., Kuş, Y. (2016). Türkiye’de Yeraltı Edebiyatı Tartışmaları: Kavram, Ölçüt, Tarihçe. *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11/20, 119-140.
- Demir, F. (2018). Türkiye’de Yeraltı Romanının Avangart Eseri: Mehmet Rauf’tan Bir Zambağın Hikâyesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 67, 109-121.
- Easthope, A. (2019). *Edebiyatın Dönüşümü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ernst, T. (2013). *Literatur und Subversion. Politisches Schreiben in der Gegenwart*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Güldallı, T. (03.09.2015). “Türkiye’de Punk Olmak,”. www.turkiyedepunktarihi.com. Erişim: 10.09.2020.
- Kahraman, H.B. (2005). Dosya: Türkiye’de Yeraltı Edebiyatı Var Mı?, *Varlık*, 1169, 8-13.

- Kıran, Z., Eziler Kıran, A. (2010). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Meriç, C. (1998). *Kırk Ambar Rümuz-ül Edeb*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moretti, F. (2018). *Mucizevi Göstergeler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Önalp, E., Aydonat, A. (2019). *Tormesli Lazarillo*. İstanbul: Can Yayınları.
- Öktem, A. (2005). Dosya: Türkiye’de Yeraltı Edebiyatı Var mı?. *Varlık*, 1169, 3-7.
- Öktem, A. (2013). Dünyada ve Türkiye’de Yeraltı Edebiyatı ve Türün Temel Özellikleri. *Kum*, 71, 4-7.
- Özata Dirlikyapan, Jale. (Ed.) (2018). *Edebiyatta, Sinemada, Televizyonda Tür Kuramı Temel Metinler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Soukhanov, A.H. (1996). Word Watch. *The Atlantic Monthly*. 278/6, 128.<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1996/12/word-watch/376751>. Erişim: 08.11.2020
- Şahiner, S. (2007). Yeraltı Edebiyatı. *Karakalem*. 1, 38-44.
- Türkeş, A.Ö. (2013). A. Ömer Türkeş ve Serap Telöz söyleşti, (Söyleşi: Serap Telöz). *Kum*, 71, 32-48.
- Yula, Ö. (1995). Underground’u Tanımlama Denemesi (Sözcük’ten Yazın’a). *Birikim*, 74, 66-70.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 295-310
ISSN: 1302-6879

Bilge Karasu'nun Kısmet Büfesi Adlı Eserinde Kuramsal Okur Modeli Bağlamında Olabilirlikler Labirenti
Labyrinth of Possibilities in the Context of the Theoretical Reader Model in Bilge Karasu's Kısmet Büfesi

• **Hasan ÇUŞA***

*Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Tunceli/Türkiye, Asst. Prof., Munzur University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, Tunceli/Türkiye, hasencusa@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1754-5205

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
25/06/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
27/11/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
31/12/2020

Atrf: Çuşa, H. (2020). Bilge Karasu'nun Kısmet Büfesi Adlı Eserinde Kuramsal Okur Modeli Bağlamında Olabilirlikler Labirenti. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 295-310

Citation: Çuşa, H. (2020). Labyrinth of Possibilities in the Context of the Theoretical Reader Model in Bilge Karasu's Kısmet Büfesi. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 295-310

Öz

20.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren eser incelemelerinde kullanılan yazar ve metin odaklı yaklaşımların giderek etkisi azalır, bunun yerine okur merkezli okumalar edebiyat eleştirisi ve kuramları arasında önem kazanmaya başlar. Modern ve postmodern yazarlar kurguladıkları metinlerde bilinçli olarak bir takım boşluklar bırakırlar. İçeriksel ve biçimsel açıdan bırakılan bu tür boşlukların tamamlanışı okurun alımlama yetisine bırakılır. Modern Türk edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Bilge Karasukaleme aldığı eserleriyle okuru merkeze alır. Kısmet Büfesi; okurun bakış açısını, hayal dünyasını ve yorum gücünü öncelemesi bakımından okur merkezli okumaları için önemli bir örnek teşkil eder. Bu çalışma kuramsal okur modelinin ne olduğunu, yazarın anlattığı metni bir okur olarak nasıl yorumladığını araştırmaktadır. Kuramsal okur, olabilirlikler labirentinde her türlü olası durumu göz önünde bulundurarak metni yorumlayan bir konuma sahiptir. Kısmet Büfesi'ndeki öykülerin olasılıklara bağlı olarak kurgulandığını ve yazarın kuramsal okurun rolüne soyunduğunu ortaya koymak bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. İnceleme konusu olan öykülerde yazar tarafından gösterilen ve anlatılan her şeyin olabilirliği kadar olmayabilirliğinin de mümkün olması kurmaca düzlemdeki mutlak gerçeklik algısının kırıldığına işaret eder.

Anahtar Kelimeler: Bilge Karasu, Kısmet Büfesi, kuramsal okur, olabilirlik.

Abstract

The approaches text-oriented and author used in the study of works have been losing their influence since the second half of the 20th century. Reader-centered readings acquire importance among literary criticism and theories. Modern and postmodern writers create some emptiness in their texts. Completion of such emptiness from the terms of contextual and formal lefts to the reader's power of interpretation Bilge Karasu, one of the important writers of modern Turkish literature is one of the writers who put the reader into the center of her works. *Kısmet Büfesi* reflects the reader's perspective and imagination therefore this work has an important place in reader-centered readings. This work researches the theoretical reader model and how the author interprets the text he narrates as a reader. The theoretical reader can have a condition that interprets every possible situation in the maze of possibilities. The aim of this research constitutes to reveal that the author is undermining the role of the theoretical reader and that are constructed depending on the possibilities of the stories in *Kısmet Büfesi*. In examined stories, it is concluded that anything which is shown and narrated by the author has the possibility of existence or impossibility also the fragility of absolute reality in fictional texts was concluded.

Keywords: Bilge Karasu, *Kısmet Büfesi*, the theoretical reader, possibility.

Giriş

Türk edebiyatının önemli yazarlarından biri olan ve farklı türlerde eserler kaleme Bilge Karasu, özellikle öykü ve romanlarında okuru odak noktasına alması yönüyle okur merkezli yaklaşımlar içinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Karasu'nun imzasını taşıyan anlatılarda metinlerarası ilişkiler ağına, üst kurmacaya bağlı olarak kurgulanan anlatı düzlemlerine, çoksesli ifade biçimlerine, farklı anlatım tekniklerine ve metnin boşlukları arasında anlam belirleyici konumda olan okurun işlevsel yönüne rastlamak mümkündür.

Bilge Karasu'nun “[y]apıtları genellikle anlatı biçimi açısından deneysel/avangard”(Aji, 2013: 15) özellikler taşımaktadır. *Kısmet Büfesi*'nde yazınsal türün olanaklarıyla yetinmeyip sanatsal türün kendine özgü unsurlarını kurgulanabilir düzeye taşıyan Karasu, denemevari hikâye biçiminde melez bir türünün olabilirliğini denemiştir. Bu açıdan bakıldığında “bütün metinleri deneysel nitelikte *Kısmet Büfesi*'nin.”(Akatlı, 1997: 119). Bir takım kurallarla etrafı çevrilen edebi türlerin sınırlarını ortadan kaldırmaya ve böylelikle türün olanaklarını genişletmeye çalışan Bilge Karasu'nun kanonik türlerin dışına çıkmayı bir amaç olarak değil bir ihtiyaç olarak gördüğü söylenebilir. Nitekim onun “bir takım alışılmış anlatı ya da anlatı biçimleri bana yetmemiştir ya da onların dışına çıkmak istemiştir”(Karasu, 2017: 25) şeklindeki sözleri kurgu dünyasında

olan biteni farklı bir biçimde dile getirmeye gereksinim duyduğunu gösterir.

Öykünün yazarlık olarak anlaşılabilir bir şey olduğunu düşünen Bilge Karasu, *Kısmet Büfesi*'nde güzel sanatların konusu olan resimleri olasılıkların mümkün olduğu bir perspektiften yorumlayarak bunları öyküye dönüştürmüştür. İki farklı disiplinin kesişim noktasında konumlanan “Kısmet Büfesi Erol Akyavaş, Turan Erol, Ertuğrul Oğuz Fırat gibi ressamın resimleri üzerine kurgulanmış kurmacalardan ibarettir. Bu metinlerde resimlerdeki kişilerden, renklerden hareketle değişik imgeler, olaylar kurgulan[mıştır]” (Alan, 2005: 48).

Kısmet Büfesi'nde yer alan ve daha önce dergilerde yayınlanan öykülerin herhangi bir türe ait olmadığını ve bu nedenle onları metin olarak adlandırmayı uygun gördüğünü ileri süren Karasu, söz konusu öykülerin tamamlanmamış birer metin olduğuna ve bunların görsellikle olan ilişkisine dikkat çeker: “Yazılar, özellikle görsel'e, görsel niteliğe dayanıyor, yaslanıyor. Yola çıkış noktaları, gerçek ya da kurmaca resimler, iki anlamıyla, 'görüntü'ler'dir.” (Karasu, 1982: 7). *Kısmet Büfesi*'ndeki metinler “Bilge Karasu'nun imzasını taşıyan, satırlara izdüşürülmüş resimlerdir.” (Akatlı, 1997: 119).

Karasu'nun “her zaman iyi bir okur olmağa çalışıyorum.” (Karasu, 2017: 40) şeklindeki sözleri onun sadece yazarlık misyonuyla yetinmediği aynı zamanda inşa ettiği kurmaca düzlemin sınırları içerisinde aktif okur olmaya çalıştığı söylenebilir. Bazen yazar gözlüğünü bir kenara bırakan Karasu “okur gözüyle metne yaklaşır. Okurun zihninde uyanabilecek yorumları da hesaba katar” (Alan, 2005: 29-30). Bundan dolayı onun varsayımsal “okur” niteliğini taşıyan bir yazar” (Karasu, 1982: 66) konumunda olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışma Bilge Karasu tarafından ortaya konulan kuramsal okur modelinin alımla kuramı içindeki yerini ortaya koymakla birlikte *Kısmet Büfesi*'nde yazar kimliğinden sıyrılmaya çalışan Karasu'nun kuramsal okur olarak metinleri nasıl yorumladığı ve bununla neyi amaçladığı üzerinde durmayı amaçlamaktadır.

1. Yazar, Metin, Okur Triyalektiği Bağlamında Kuramsal Okur Modeli

Okur merkezli kuramda metnin eksik bırakılan yönünü okur tamamlar. Bununla birlikte “okur, metni yorumladığı kadar onunla mücadele de eder, metnin ‘çok anlamlı’ anarşik potansiyelini başa çıkarılabilir bir çerçevede içinde mihlamaya uğraşır.” (Eagleton, 2011: 94).

Yazarla iş birliği yapan “[o]kurun görevi, yapıtın değişik düzeylerinden kaynaklanan sezdirimlere, birbirine örülü görüşlerin yönlendirmesine uyararak, yapıtta dile getirilen olaylarla durumların, kişilerin belirlenmemiş kesimlerini kendi düşgücüsüyle, bütüne uyacak bir biçimde doldurmaktır.” (Göktürk, 2012: 35). Dolayısıyla metni alımlayan “[o]kur örtük bağlantılar kurar, boşlukları doldurur, çıkarımlar yapar, önzezilerini sınar” (Eagleton, 2011: 89). Bu tür bir okur, anlatıcının söylemlerine kuşku duyduğundan dolayı pasifize edilmiş okur tipolojisinden uzaktır. Dolayısıyla modern ve postmodern sürecin ardından yazarın büyüüne kapılan, anlatıcı tarafından [y]önlendirilen, sınırlı alana sevk edilen okuyucudan kendi isteklerine, istediği bileşenlere ulaşma fırsatı yakalamış olan okura geçiş[in] söz konusu” olduğunu söylemek mümkündür (Akman, 2017: 1594).

Okur merkezli metin çözümlenmelerinde yazar, metin, okur üçgeninin nirengi noktasını okur oluşturur: “Yazın yapıtlarının kendi başlarına birer yaşamları yoktur. Ancak, okurca yaşandıklarında, okurların belleğinde, kafasında yaşam kazanırlar.” (Göktürk, 2012: 16). Yazınsal metnin varlığının okurun varlığına bağlı olduğunu ileri süren okur merkezli teorisyenler, metin incelemelerinde okuru, odak noktasına almakla kalmaz aynı zamanda onu metnin anlamını ve değerini belirleyen biricik özne konumuna indirgerler.

Okur merkezli kuramcılar, okura yükledikleri anlam ve işlev bakımından amprik okur, “gücül okur, ideal okur, örnek okur, arşiokur, örtük okur” (Eco, 1991: 16) gibi birbirinden farklı okur modelleri öne sürerler. İlk defa Wolfrang Iser tarafından ortaya atılan ve ima edilen okur, zimni okur olarak da anılan “örtük okur, edebi metinlerin yapısal etkilerinin tanımlanmasını mümkün kılan aşkın bir model” (Iser, 1978: 38) olarak tanımlanır. Iser bu tür bir okurun metnin içinde yer aldığına ve bunun gerçek bir okur olmadığına dikkat çeker.

Umberto Eco'nun Wolfrang Iser'in “The Implied Reader” adlı makalesinden alıntılacağı ve altını çizdiği nokta, örtük okurun metnin olası ilişkilerini ortaya çıkararak bir okur olduğudur. Bu ilişkiler ağı, bir bakıma metinden çıkarılan ama metne ait olmayan zihinsel etkileşimin ürünüdür. Bu türden bir etkileşimin ortaya çıkması da ancak okuma edimiyle gerçekleşir. “Okuma edimi belli bir tür insan öznesi üretir; ama bir yandan da bu tür özneyi ön gerektirir.” (Eagleton, 2011: 92).

Eco, örnek okur adıyla Iser'in örtük okuruna benzer bir model sunar. Ona göre “örnek okur, metnin yüzeyinde, tümceler ya da başka göstergeler biçiminde beliren metinsel talimatlar bütünüdür.” (Eco, 2011: 30). Bir başka deyişle bir oyun gibi kurgulanan kurmaca

düzlemde yazarın belirlediği kurallara göre hareket eden “örnek okur oyunda kalmayı bilen kimsedir” (Eco, 2011: 22). Bu açıdan bakıldığında örnek okur, ancak kendisine gösterilen işaretleri takip ettiği ölçüde metnin anlamına ulaşabilir. Örnek okur, metnin olası anlamlarını ortaya çıkarması yönüyle örtük okurla benzer özellikler gösterse de metin içi göstergelerden hareketle anlam üretmesi açısından örtük okurdan ayrılır.

Umberto Eco, örnek okurdan söz ederken aynı zamanda dış dünyadaki gerçek kişiye karşılık gelen ampirik/deneysel okura da değinir. Ona göre “[a]mpirik okur metni birçok biçimde okuyabilir, üstelik ona nasıl okuması gerektiğini belirtecek bir yasa da yoktur; çünkü çoğunlukla bu okur, metni, metnin dışından gelen ya da metnin onda rastlantısal olarak uyandırdığı tutkularının bir mahfazası [kılıfı] gibi kullanır.” (Eco, 2011: 20).

Bilge Karasu’nun ortaya koyduğu kuramsal okur modeli ise yazarla okur arasındaki ilişkiye dayanır ve bu ilişki ben-öteki diyalektiği bağlamında ele alınır. Ona göre “iletişim olsa olsa, ötekinde kendini, kendinde ötekini görebilmek. Ötekinin aracılığıyla, ötekinin yardımıyla bir anlamda kendi kendini anlama, kendi kendini *kurmak*[tır]” (Karasu, 2017: 57).

Yazarın anlatmak ve göstermek edimlerinin dışında başka bir görevinin de olduğunun altını çizen Karasu, yazarın yazma sürecinde okurun içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurmasını, gerektiği yerde adeta okura bakmasını ve ona gördüklerini anlatmasını ister. Yazarın tüm bunları gerçekleştirirken kendisinin de bir okur olduğunu unutmamasını, okura bakarken aslında gözlerini kendi üzerine çevirmiş olduğunun bilincinde olması gerektiğini vurgular (Karasu, 2016: 66). Bu açıdan bakıldığında yazarın eserini inşa ederken satır aralarında gördüğü sadece kendisi değil aynı zamanda okurun yansımasıdır. Bundan dolayı “yazar da okurdur; okur da bir ölçüde ‘yazar’[dır]” (Karasu, 2016: 42-43).

Karasu’ya göre “metin, bir bakıma bitmiş, kapanmış, tek bir yeri değişmeyecek bir bütündür.” Metin her ne kadar yazarın elinden çıktıktan sonra bitmiş olsa da tamamlanmamıştır. Çünkü yazar metnin yorumlanabilir kayıp parçasını bulma işini okurun keşfine bırakmıştır. Bilindiği üzere “yorumlamak, dilbilgisel, çizgisel, salt parçalara yönelik bir etkinlik değil, metnin önü ardı, yüzeyi derini, içerdiği değişik bakış açıları, değişik anlam tabakaları kapsamında bir gezi, bir çabalama, bir uğraştır.” (Göktürk, 2012: 106). Bu tür bir uğraş içinde olan kişi pasif bir okur değil, Karasu’nun deyişiyle “olağan dışı okur”dur.

Olağan dışı okur, farklı okumalara açık olan metni “sıradan bir okura oranla daha geniş bir kavrama gücüyle ‘kuşatacak’tır” Bundan dolayı sıra dışı olan ve “kuramsal bir okur, varsayımsal ya da gücül bir okur” olarak da anılan “bu okurun, başkalarının okumalarının ürünü olan başka "yorum"ları da bileceği, bilebileceği” hesaba katılmalıdır” (Karasu, 2016: 67-68).Tüm bunlara rağmen kuramsal okurun içinde bulunduğu ayrıcalıklı konumuna sahip olmasına olanak sağlayan, Karasu'nun deyişiyile “okura o yaratıcılık fırsatını veren, okura o büyük adımı attıran [kişinin] yazar” olduğu unutulmamalıdır (Karasu, 2016: 71). Nitekim kuramsal okur olay ve durumlara değişik açılardan bakabilecek potansiyele sahip olsa da yazar kurguladığı metni yorumlanabilecek bir zemine oturtmadığı sürece okur sahip olduğu yeteneklerini metin üzerinde icra edemez. Bu nedenle metnin farklı cephelerden yorumlanabilir olmasında yazınsal mimarın yani yazarın önemli bir rol oynadığı söylemek mümkündür.

Yazar, metnini kurgularken bir sözcüğün hangi sözcüğün yanına uygun düşeceği konusunda bir takım düşüncelere dalabilir ya da olası tümceler yer değişimiyle oluşan farklı kombinasyonlar için akıl yürütebilir. Bu gibi durumlarda yazma edimi bir süreliğine sekteye uğrar ve yazar ister istemez duraksar, çünkü Sartre’ın da ifade ettiği üzere “yazar, geleceğin daha oluşmadığını, bu geleceği kendisinin kurması gerektiğini bildiği için duraksar; kahramanının başına ne geleceğini henüz bilmiyorsa, bu yalnızca o konuda düşünmemiş, bir karara varmamış olduğunu gösterir (Sartre, 2008: 50).

Yazınsal süreçte metnin oluşum evrelerini tamamlamak için tercih yapmak zorunda kalan yazar, zihinsel açıdan doğum sancıları çekse de okurun bu durumdan özellikle de “olasılıkların, olanakların gözden geçirilmesi, tartışılması, seçilmesiyle, verilen kararın bir daha, bir daha düşünülmesiyle” sürüp giden bu zorlu süreçten haberi olmaz. Yazar, ördüğü metnin duvarlarını adım adım tırmanırken bu yapının estetize edilmiş koridorlarında duraksayabilir. Dolayısıyla “[y]azar için metin, sonu gelmez bir adımlamalar ile molalar dizisi”dir (Karasu, 2012: 90).

Bilge Karasu, yazarın metin üzerinde yapmaya çalıştığı şeyin bir şeyler anlatmak olmadığını aslında bir şeyleri dilin imkânları doğrultusunda ortaya koymak olduğunu ileri sürer. Başka bir deyişle yazarın amacının dil aracılığıyla “söylenmemiş söylemek” olduğunu ifade eder. Bununla birlikte daha önce varlığından söz edilmeyen şeyin var olmadığı, söz konusu şeyin; ancak dil vasıtasıyla var olabileceğine dikkat çeker (Karasu, 2009: 161).Eco'nun da ifade ettiği

gibi [o]kurlar metinlerden, metinlerin açıkça söylemediği şeyleri çıkarsayabilirler” (Eco, 2011: 122). Diğer bir deyişle görünenin arkasındaki görünmeyene ulaşabilirler. Bu durum bazen keyifli bir oyuna dönüşebilir. “Birçok okur için bu ‘oyun’ bir haz kaynağı da olabilir: Bir başlığın altına neler getirilebilmiş olacağını kestirmeğe çalışmak, okuduğunda onu bulabilmek ya da, bulamayıp hiç düşünmediği bir şeylerle karşılaşmak” (Karasu, 2016: 66) okur açısından anlamlı olabilir.

2. Kısmet Büfesi’nde Olabilirlikler Labirenti

“İki Kadının Işığı Gitgide Azalan Bir Resmi Üzerine Metin” adlı öyküde “biri hemen camın dibinde, öbürü biraz geride oturan” iki kadının resmi yazar tarafından yorumlanmaktadır. Buna rağmen resmin varlığı belirsizdir. Çünkü yazara göre “[h]iç çizilmemiş, belki de hiç çizilmeyecek bir resim bu.” Bu resimde görülen biri dul diğeri ise bekâr olan bu iki kardeşin hayata dair beklentilerinin olmadığını belirten yazar, bu kadınların bir bekleyiş içinde olduklarından söz eder. Ona göre bu kadınlar “bir şey bekler gibi duruyorlar.” Gecenin bir vaktinde konuşmadan gözlerini “karanlığa diktiklerine bakılırsa, bir şey bekledikleri düşünülebilir.” (Karasu, 1982: 10).

Resimdeki kadınların “[b]eklediklerini bizim yaratmamız gerek.” diyen yazar, bir bakıma onların neyi bekledikleri üzerine odaklanır. Söz konusu kadınların bir şeylere dalmış olabileceğini düşünen yazar, bu konuda “niye öyle düşünmeyelim sanki?” diyerek okuyucuyu metne dahil etmeye çalışır (Karasu, 1982: 10). Yazar “kendi bakış açısına okuyanı, gözetleyeni, dinleyeni da katarak onları resme kendi perspektifinden bakmaya davet eder. Böylece bakan ile bakılan, görülen ile görülmeyen karşıtlığında izleyici/ okur/ seyirci de metnin bir parçası haline gelir” (Şişman, 2018: 124).

Öncelikle metinde sözü edilen resmi, olasılıklar bağlamında yorumlamak için biz okurlara iş birliği teklifinde bulunan yazar, olabilirlikler ekseninde metni anlamlandırmak için okuru metnin olasılıklarla çevrili labirentlerine davet eder. Daha sonra anlatıcı kimliğinden sıyrılan ve okuyucunun rolüne soyunan yazar, bir izleyici gibi hareket eder, anlattığı şeyi aynı zamanda anlamaya ve yorumlamaya çalışır.

Yazar öykünün devamında resimde görülen kadınların neyi beklediklerine dair fikir yürütür: “Bir şey bekler gibiler, besbelli. Belki camın önünde belirivereceğini bildikleri birini, belki bir çılgılığı... (ölüm çılgılığı, yas, doğum, acı çılgılığı... Herhangi biri olabilir bu bekledikleri, bekleyebilecekleri çılgılık.)” (Karasu, 1982: 12). Parantez içindeki ifadelerin metnin anlam dünyasına açılan pencereler olduğu

düşünüldüğünde çığığın farklı nedenlerden dolayı atılması metnin değişik açılardan yorumlanabilecek olduğunu imler.

Yazar, her şeyin olabilirliği üzerine yoğunlaşarak kadınların bekleyişi ile ilgili farklı yorumlar yapmaya devam eder: “Bekledikleri, belki de, sezdikleri ama bilmedikleri bir şey.” Bu tür bir açıklamayla yetinmeyen yazar, metni anlamlandırma konusunda bir adım daha ileri giderek kadınların bekleyişlerini üst kurmaca düzleme bağı olarak açıklar: “Bakarsınız, bekledikleri bizizdir. Kendilerini bir resmin içinde görerak onlara varlıklarını kazandıracak olan, karanlıkta kalmış ilgimizdir, bekledikleri” Bu sözlerden sonra bir yazar olarak okuyucuya ve bir okur olarak kendisine bir takım sorular yöneltir: “Hiç tanımadıkları birinin kendilerine bakabileceğini gerçekten düşünmüşler midir? Seyredilebileceklerini, başkasını nasıl görüyorlarsa, başkalarının da kendilerine öyle bakabileceğini hiç geçirmişler midir uslarından?” (Karasu, 1982: 12-13). Tüm bu olası soruların aynı zamanda olası yanıtlar içermesi söz konusu metnin stratejik açıdan ihtimaller dâhilinde kurgulandığına işaret eder.

Öykünün bir sonraki bölümünde “[b]ekleyişi imleyen özellikler üzerinde duralım.” (Karasu, 1982: 13) şeklinde sözler sarf eden yazar, okuru kendisiyle birlikte olabilirlikler labirentine kanalize eder. Öncelikle bekâr olan kadının “[y]a beğenemediği, ya beğendirilemediği için, ya da, kısmeti çıkmışken bağlanıverdiği için” (Karasu, 1982: 11) ev işleriyle uğraşmak zorunda kalan biri olabileceğini düşünür. Aynı zamanda onun “belki sinsî, belki ezik; gelişigüzel söylenivermiş gibi bir sözle insanları biri birine düşürmesini bilenlerden” olabileceğini söyler. Daha sonra yazar, “sert, acımasız, saldırgan” (Karasu, 1982: 14) olduğunu düşündüğü dul kadının oturduğu yerden ne tür düşüncelere daldığına dair olası yanıtlar bulmaya çalışır:

Ölüp gittiği, kendisini bu atılmazlık, satılmazlık denizinin ortasında dımdızlak bıraktığı için kocasına kızıyor, ileniyor olabilir. Kendilerini eskiden haftada üç akşam yemeğe çağırarak dostlarının, kızlarını nişanlayalı, artık yalnız haftada bir gün çağırmaları karşısında, öfke ile incinmişliği yarıştırarak, onlara bundan böyle nasıl davranması gerekeceğini düşünüyor olabilir. Belki bunlardan da çok, tıkalı boruları açtırmağa yanaşmadığı halde, ince bir küf kokusunun bürüdüğü bu odalar karşılığında her ay paralarını ederinden et koparır gibi alan ev sahibine içinden sövüyor olabilir (Karasu, 1982: 4).

Yazar “bütün bu sözler[in], resme bakan, içine kapanmağa eğimli bir seyircinin [/okurun] sözleri [olduğunun] kendinden pay biçerek bu kadınlara yakıştırdığı duygular” olduğunu bilincindedir.

Bu nedenle daha önce kadınların bir şey bekledikleri üzerine olası fikirler yürüten yazar, beklenen şeyin nesne değil özne olabileceği varsayımı üzerine odaklanır: “Bir şey değil bekledikleri; birini bekliyorlar” Hemen ardından da “O bekledikleri, az sonra gelecek herhalde.” diyerek bu kişinin kim olabileceğine dair bir tahminde bulunur: “Belki de şu anda, pencerenin yanıyla resmin çerçevesi arasında, bir ağacın (kısıruk bir ağacın ya da alçakça bir daim) yaprakları arkasından sıyrılan (gecenin karanlığında güçlkle seçtiğimiz) kişidir bekledikleri.” (Karasu, 1982: 16). Burada sözü edilen kişi resmin bir köşesinde görülen ve elinde bir gül olan esmer bir delikanlıdır. Yazar, yirmili yaşlarda olduğunu düşündüğü bu delikanlının, bekleyiş içinde olan kadınların dostlarından birinin oğlu ya da kızlarının nişanlısı olabileceği ihtimali üzerinde durur.

Yazarın çıkarımına göre “[k]adınların beklediği, bizim gördüğümüz ama onların daha görmediği - bu resim resim olarak kaldıkça da hiçbir zaman göremeyeceği - bu delikanlı olsa bile, kendisi değil, getireceği haberdir onları ilgilendiren.” (Karasu, 1982: 17). Bunun ne tür bir haber olduğuna yönelik fikir yürüten yazar, sözlerine şu şekilde devam eder: “‘Bu akşam bize yemeğe bekliyorlar,’ çeşidinden bir haberdir getireceği, daha doğrusu, kadınların beklediği, öyle olması gerekir diyoruz, kendi kendimize.” Kendini seyirci/okuyucu konumunda gören ve bu nedenle “resimdekileri istediği gibi yorumlama hakkını elinde tuttuğuna inanan” yazar resmi istediği gibi yorumlasa da bunun doğru bir yorum olmadığını şu sözlerle dile getirir: “Havanın kararmış olduğunu, sokak lambalarının yandığını söyledik daha önce. Güç seçtiğimiz delikanlının, elindeki gülü de düşünürsek, bir yaz başlangıcı gecesi olmalı bu. Dolayısıyla kadınların yemeğe bu akşam çağrılmaları düşünülemez. Yemek saati çoktan geçmiştir. Olsa olsa ertesi akşama çağrılacaklardır.” (Karasu, 1982: 18). Görüldüğü üzere metin “belirlenmemişlikler’le, yani etkileri okurun yorumuna bağlı olan ve birçok şekilde, hatta belki de birbiriyle çelişkili olarak yorumlanabilen unsurlarla dolu” olduğu için “okurlar eseri farklı şekillerde gerçekleştirmekte özgürdüler ve metnin semantik potansiyelini tüketecek tek bir doğru yorum yoktur.” (Eagleton, 2011: 89-93)

“Karanlık Bir Yalı üzerine Metin” adlı öyküde yazar karanlığa gömülmüş bir biçimde “yarı-yaratık nesne” olarak nitelendirdiği yalığa ve yalının karşısında denize giren bir çocuğa dair izlenimlerini anlatır. Araştırmacı kimliğiyle güçlü okur olma potansiyeline sahip olduğunu göstermeye çalışan yazar, ilk olarak yalının tanımı hakkında ansiklopedik bir bilgi verir: “yalı is. I. Düzlük ve açıklık su kıyısı. 2. Su kıyısında yapılmış yazlık köşk.” (Karasu,

1982: 40). Daha sonra karanlık yalının hiçbir sözlükte karşılığının ve tanımının olmadığını, fakat böyle bir gerçekliğin var olduğunu dile getirir. “Sözlüklere girmeyen karanlık yalıların, hâlâ, insana özlem duyabileceklerini düşünebilir miyiz ki?” (Karasu, 1982: 41) şeklindeki sözlerle sorgulayıcı söylemlerde bulunan Karasu, okuyucunun yalı ile ilgili neleri düşünmesi gerektiğine dikkat çeker:

Sokaklarında, mahallelerinde bir çeşme, bir kuyu, bir sarnıç bulunup bulunmadığını, evlerindeki sular kesilmedikçe merak etmeyenler gibi, çevresindeki evleri, insanları, küçücük acunları, birer sinekmişçesine; ancak gündelik düzenlerinde tedirgin edildikçe görenler gibi, dolaylarından yıllarca habersiz yaşamış olan bu yalı, şimdi, bu umursamazlığının cezasını çekiyor diye düşünebilirsiniz (Karasu, 1982: 41-42).

Yalıdaki “[k]apalı kapıların ardındaki odalar[ın] belki boş, belki dolu, belki temiz, belki pis.” (Karasu, 1982: 45) olabileceğini hesaba katan yazar, kendini yalıyı anlatmak konusunda kaptırdığını ve bu nedenle çocuktan söz etmeyi unuttuğunu öykünün sonlarına doğru itiraf eder. Söz konusu çocuğun denizin bir yerlerinden çıkıp geldiğini, fakat tam olarak nereden geldiğini bilmeyen yazar, onun yakınlarda bulunan evlerden birinden geldiğini ya da uzaktaki vapur iskelesinden gelip denize girdiğini düşünür. Okuyucunun tahmin yürütmesi gereken noktada araya giren yazar, okuyucunun yerine olası yorumlarda bulunarak kuramsal bir okur profili çizer.

“Çapavulun Çattığı Çaparız Erol Akyavaş'ın Bir Resmi Üzerine Metin” adlı öyküde gökyüzünün boz renginde olduğu bir zaman diliminde ölü ve dirilerin bir arada olduğu anının güneşin doğuşuna mı yoksa batışına mı karşılık geldiği konusundaki bilinmezlikten söz edilir. Bir başka deyişle hayat ve ölüm arasındaki ince çizginin silikleştiği anlar dile getirilir. Öykünün başlangıcında sabahın “bozluğunun pembeye dönüştüğü saatte yedi diri üç ölü”nün düşmandan saklanmak amacıyla bir çukurda sıkışıp kaldığını ileri süren yazar, daha sonra düşman askerlerinin etrafta olmadığını gerekçe göstererek bunun düşük bir olasılık olduğunu belirtir: “Düşman yok ortada. Çekilmiş belki, belki uykuda. Belki de hiç gelmedi buralara.” (Karasu, 1982: 71).

Her mezarda iki kişinin bulunduğu üç mezardan; soldaki ile ortadakinin yan yana, sağdakinin ise diğerlerinden uzak bir yerde olduğuna dikkat çeken yazar, bunun neden böyle olduğu üzerine kafa yorar. Söz konusu mezarın içindekiler “ayrı duracak ölçüde önemli - ya da önemsiz- ölümler olduğundan mı, yoksa soldakilerle ortadakiler, yaşayışlarında pek yakın arkadaş oldukları, ölümlerinde bile kendilerini ayırmağa arkadaşlarının gönülleri razı gelmediği için mi?

öyle olsa, niye dördü de aynı mezara yatırılmamış?” şeklindeki olası sorularla mantıklı cevaplar bulmaya çalışan yazar, ölülerin ikişerli olarak gömüldüğüne dair bir ritüelin olduğunu düşünür. Bahsedilen mezarların başında dört askerin bulunduğundan anlatan yazar, onların neden bekliyor olabildiklerine dair çıkarımlarda bulunur: “Belki de bir töreyi yerine getiriyorlar... Belki de bir töreni. Belki de hayvanlar - ama ortalıkta hayvan da görünmüyor - gelip parçalamasın diye beklemişlerdir bütün gece ölülerin başında.” (Karasu, 1982: 72).

Tüm bu olası çıkarımlara rağmen yazar, mezarların sabahın erken saatlerine kadar açık olmasının pek de mantıklı bir açıklamasının olmadığına karar verir. Yazara göre yerde üç ceset olduğuna göre daha “üç mezar, ya da bir mezar kazılması gerek. Ya da iki mezar” (Karasu, 1982: 73). Çünkü “bir mezarda ancak iki kişiyi yatırdıklarına göre, bir ölü daha bulmaları gerekecek.” Bunun üzerine çukurun yanında diğerlerinden ayrı duran bir adamın varlığına işaret eden yazar, onun öldürülebileceğini düşünür, böyle düşünmesini de şu şekilde açıklar: “öbürlerinden uzakta durması, törene katılmamış gibi bir hali olmasa da öbürlerinden ayrı bir kişi gibi görünmesi, öldürülebileceğini getiriyor akla; öldürüleceğini, öldürülmesi gerektiğini...” Askerlerden birinin çukurdan farklı bir konumda olması bakımından diğerlerinden uzak durduğunu ifade eden yazar, bu kişinin neden çukurda değil de tepede durduğunu olasılıklar bağlamında yorumlar: “Bir tehlike yaklaşırsa haber verebilmek için mi? Akla yakın değil, çünkü kayalığın öte yanından gelecek düşmanı vaktinde göremez durduğu yerden. Ama, bir çeşit nöbet tuttuğu söylenebilse gerek. Belki de bütün gece kayalığın tepesinde nöbet beklemiştir” (Karasu, 1982: 74). Daha sonra söz konusu kişinin düşman askerlerinden biri olduğunu ve tutsak bir şekilde beklediğini düşünen yazar, onun kaçmaya pek de bir niyetinin olmadığını, hatta diğer askerlere ölüleri gömmesi için yardım ettiğini üstelik onlar için düzenlenen törene saygı gösterip katıldığını anlatır. Bu nedenle askerlerin düşman sandığı adamı öldürmek konusunda acele etmediklerini, ona işkence yapmayı aklından geçirdiklerini dile getirir.

İşkence gören kişinin belki bazı konularda alaya alındığını belki bazı durumlarda yanlış kararlar vermiş olduğunu düşünebileceğini ileri süren yazar, her türlü olasılığı hesaba katar. Ona göre belki de tüm bunların dışında farklı bir gerçeklik söz konusudur. Yani diğerlerinden ayrı olarak duran adam Çapavul grubuna ait askerlerin bir tutsağı değil de saldırıya uğrayanların başkanı olabilir. Mezarların arkasında bekleyen askerlerin de tören hazırlığı içinde olmadıkları sadece başkanlarını beklediklerine, mezarların yanında yatan üç ölünün de kendi adamları olduklarına dikkat çeken yazar, iki

kişinin ise çapavul askerlerinden esir olarak ele geçirildiğini ve onların başkan tarafından yargılanabileceğinden ya da öldürülebileceğinden söz eder. Yazar, söz konusu başkanın iki tutsağa neler yapabileceğini ya da onlara neleri itiraf ettirebileceğini varsayımlar doğrultusunda yorumlar. Ona göre başkan tutsakların sır saklaması gerektiği konusunda onları uyarabilir, ölmek yerine esir olmayı seçtikleri için küçümseyebilir ya da serbest bırakabilir.

Öykünün sonlarına doğru yazar, başlangıçta sabahın erken saatleri olduğunu düşündüğü anın aslında gün batımı olabileceği üzerinde durur. Çünkü yorumladığı resmin sağını doğu, solunu ise batı olarak kabul edip bunun tam tersinin de mümkün olabileceğini hesaba katan yazar, yazdıklarını kastederek “bunu yırtmalı, güneşin battığını kabul ederek yazmağa yeniden başlamalı.” der. Böylelikle şimdiye kadar öne sürdüğü yorumların birer olasılıktan ibaret olduğuna vurgu yapan yazar, okurun farklı parametreleri de göz önünde bulundurarak metni başka açılardan yorumlamasına olanak sağlar.

“Kısmet Büfesi, Ya da Çeken (Küçülen) Bir Kadın Üzerine Metin”de yazar metinde “kurmacanın olanaklarına ilişkin yorumlarda bulunur, metni nasıl kurguladığına yönelik bilgiler verir. Kadınların nasıl düşünmesi gerektiği, kendisinin bu kadınlara ne tür nitelikleri yakıştırdığı”nı anlatır. (Şişman, 2018: 134). Bu metinde iki farklı öykü tek bir düzlemde anlatılır. “İlk öykü, mağara dönemi insanların bahsederken ikinci metin, bir resmin öyküsüdür. Bu iki öykünün bölümleri art arda gelir. Önce Mağara dönemi insanların anlatan bir bölüm verilir ardından, fotoğraflı ikinci öyküden bir parça verilir.” (Akman, 2016: 169).

Söz konusu metinde zamanı donduran bir karenin içine sıkışıp kalan ve bu alandaki varlıklarıyla anlam kazanan bir grup kadını analiz eden yazar, fotoğrafı çeken kişinin kim olabileceğine dair varsayımlar da bulunur. Ona göre fotoğraf karesinin dışında kalan kişi bu “resimde görülmesi gerekirken, özveri göstererek, başkalarının görülmesini sağlamakla yetinen bir arkadaşları mıydı? Yoksa resimde yeri olmayan, kenarda durup onları seyrederken çağrılan, eline makine tutuşturulan başka bir kadın, ya da, belki, bir erkek miydi?” (Karasu, 1982: 92). Bu gizemli kişinin fotoğrafı çekilen kişilerle ne gibi ortak ilişkisi olduğu üzerine fikir yürüten yazar, bu kişinin fotoğrafta bulunan Şefika, Ferdane ve Hikmet Hanım'ın ortak bir doktor arkadaşı olabileceği üzerine yoğunlaşır: "resmi çekenin hekimin kendisi olduğunu düşünebiliriz. Hekim, Yönetim Kurulunun tek erkek üyesidir, fotoğrafçılıktan enikonu anlar; o sabah da, resmin güzel çıkması için esirgemezlik göstermiş, ‘resimde görünmesem ne çıkar?’

Makine kullanmayı bilmeyen birine mi bırakacağız bu işi?’ demiştir.” (Karasu, 1982: 102-103).

Yazar, Yardım Derneği toplantısının sonunda fotoğraf çekimine katılan Ferdane Hanım’ın eve gittiği ve ardından doktordan randevu almak için telefon ettiğini düşünür. Daha sonra doktorun Ferdane Hanım’la görüşme saatini telefonda değil de derneğin önünde kararlaştırmış olabileceğini ileri sürer. Yazar, söylediklerinin olabileceği kadar olmayabileceğini de hesaba katar: “Evine dönünce Ferdane Hanım ona değil, bir başkasına telefon etmiş olabilir. Ya da eli telefona hiç uzanmamış olabilir.” (Karasu, 1982: 102-103). Böylelikle bu konuda akla gelebilecek her türlü olasılığı göz önünde bulunduran yazar, metnin anlam dünyasının geniş bir yelpaze şeklinde açılabilir olduğunu okura gösterir.

Metnin ilerleyen sayfalarında Ferdane Hanım’ın Şefika ve Hikmet Hanım’ı evine çay içmek için davet ettiğini anlatan yazar, daha sonra anlattıklarının bir olasılıktan ibaret olduğunu dile getirir. Yazara göre Ferdane Hanım, davet sırasında kocasının patavatsızlık yapabilecek olma ihtimalinin göz önünde bulundurduğu için buluşmayı ünlü bir pastanede gerçekleştirmeye karar vermiştir. Metnin sonlarına doğru yazar, fotoğraftaki kadınların ne tür karakteristik özelliklere sahip olduğundan daha doğrusu olabileceğinden söz eder. Şefika’nın herkese tahammül gösteren açık görüşlü biri olduğunu, Hikmet Hanım’ın ise soğukkanlı bir kişi olduğunu ileri süren yazar, bu kişilerin aslında öyle olmadıklarını kendisinin onları böyle gördüğünü şu sözlerle dile getirir: “Gerçi bu nitelikleri bu kişilere yakıştıran benim. Okur, bu kadınları daha değişik kalıplar ya da nitelikler içinde düşünüp imgeleyebilir.” (Karasu, 1982: 115). Dolayısıyla söz konusu anlatı kişileri yazarın hayal gücüne bağlı olarak kurgulanabilir olduğu gibi okur tarafından da farklı biçimlerde yorumlanabilir olduğuna dikkat çekilir.

Sonuç

Türk edebiyatı sahasında farklı anlatı teknikleri deneyen Bilge Karasu metinlerini kaleme alırken yenilikçi bir yazar profili ortaya koymuştur. Karasu, *Kısmet Büfesi*’nde yer alan öykülerini, sınırları ve kuralları belli olan türlerin içine indirgemekten kaçınmış, türlerin geleneksel yapılarını esneterek türler arası metinlere imza atmıştır. Söz konusu yazar; görsel ve işitsel etkileşimin olanaklı olduğu kurmaca bir dünyanın kapılarını okurlarına sonuna kadar aralamış, olası durumlara bağlı olarak çok katmanlı anlamlardan oluşan metinlerinin yorumlanabilir açıdan geniş bir yelpazeye sahip olduğunu göstermiştir.

Kısmet Büfesi'ndeki öyküler olabilirlikler ekseninde kurgulanırken iç içe geçen anlam tabakaları derin boşluklar oluşturmuştur. Öykülerdeki kırık fay hatlarının algılanışı ve boşlukların tamamlanışı öncelikli olarak okurun alımlama yetisine bırakılmamış kuramsal okurun rolüne soyunan yazarın yorum gücüne bırakılmıştır. Yazar ihtimaller dâhilinde kurguladığı öyküleri yorumlarken aynı zamanda olasılıklar bağlamında metnin başka yorumlara gebe kalmasına olanak sağlamıştır. Bu tür bir yaklaşımla öykülerine derinlikli bir boyut kazandıran Karasu, metinlerini çok anlamlı bir düzeye taşımıştır. Öykülerin anlamlandırılışı kuramsal okur tipolojisinin olasılıklar kombinasyonu çerçevesinde geliştirdiği yorumlara bağlanmıştır. Bu bakımdan *Kısmet Büfesi* sıradan okur için okunabilir tüketim metası, kuramsal okur için yorumlanabilir üretim nesnesine dönüşmüştür.

Bilge Karasu'nun ortaya koyduğu kuramsal okur, metnin kendi dinamikleri içinde her olasılığı hesaba katarken örnek okur metnin kendisine sunulan parametreleri göz önünde bulundurur. Kuramsal okur içinde bulunduğu konunun dışına çıkarak başka bir açıdan kendini konumlandırabilir. Bu durum söz konusu okurun olan biteni farklı bir gözle algılamasına zemin hazırlar. Örnek okur ise yazarın belirlediği ve işaret ettiği noktada konuçlanarak, olay ve durumları yazarın kendisine rezerve ettiği yerden algılar.

Kısmet Büfesi'ne konu olan resimler, Karasu'nun gözlerinde canlanan hareketli tablolara ve zihninde filizlenen metinlere dönüşür. Yazarın belleğinde kök salan bu resimlerin bıraktığı izlenimler, sürekli değişime uğrar. Her şeyin belirsizliklerle dolu olduğu, herkesin görüldüğü gibi olmadığı, karakterlerin nesnelere farklı algıladığı, doğru sanılan ve gösterilen şeylerin aslında birer yanılsama olduğu üzerine duran *Kısmet Büfesi*'ndeki öyküler mutlak gerçeklik algısının dumura uğratıldığını imler. Sonuç olarak öykülerinde her şeyin olabilirliğinin mümkün olduğunu göstermeye çalışan Karasu, öykülerdeki kuramsal okurunun izlerini kendi içinde bulur.

Kaynakça

- Aji, A. (2013). *Dilde Özgürlük: Bilge Karasu'nun Eserlerinde Yenilikçi Atılımlar*. Doğan Yaşat (Ed.), *Bilge Karasu'yu Okumak*, içinde (s.15-44), İstanbul: Metis Yayınları.
- Akatlı, F. (1997). *Çağdaş Bir Penelope*. Füsün Akatlı, Müge Gürsoy Sökmen (Ed.). *Bilge Karasu Aramızda* içinde (s.115-124). İstanbul: Metis Yayınları.

- Akman, İ. (2016). *Bilge Karasu'nun Eserlerinde Postmodern Unsurlar* (Basılmamış Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Akman, İ. (2017). Bilge Karasu'nun Eserlerinin Postmodern Yazar ve Anlatıcı Bağlamında Analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(3), 1590-1606.
- Alan, İ. (2005). *Bilge Karasu'nun Hikâyeciliği* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Eagleton, T. (2015). *Edebiyat Nasıl Okunur*. Elif, E. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergiydiren, S. (2007). *Eleştirede Fenomolojik Yaklaşımlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Erkman-Akerson, F. (2010). *Edebiyat ve Kuramlar*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Göktürk, A. (2012). *Sözün Ötesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gürbilek, N. (1995). *Yer Değiştiren Gölge*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Iser, W. (1978). *The Act of Reading, A Theory of Aesthetic Response*, Baltimore: The John Hopkins University Press.
- İleri, C. (2007). *Yazının da Yırtıldığı Yer*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaca, E. Z. (2007). *'Alımlama Estetiği' İlkelerinin Ernesto Sábato'nun El Túnel Adlı Yapıtında Kavramsal Uygulaması* (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karasu, B. (2009). *Susanlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karasu, B. (1982). *Kısmet Büfesi*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Karasu, B. (1982). *Öteki Metinler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karasu, B. (2012). *Narla İncire Gazel*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karasu, B. (2017). *Nasıl Yazıyorsam Öyleyimdir*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Moran, B. (2010). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nabokov, V. (2014). *Edebiyat Dersleri*. Ayşe L.B., Fatih, Ö. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sartre, J.P. (2014). *Edebiyat Nedir?* Bertan, O. (Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Şişman, G. (2018). *Bilge Karasu- İnsan ve Eser* (Basılmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Eco, U. (1991). *Alımlama Göstergelimi*. Sema, R. (Çev.). İstanbul: Düzlem Yayınları.

- Eco, U. (2011). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* Kemal, A. (Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Eco, U. (2011). *Yorum ve Aşırı Yorum*. Kemal A. (Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Eco, U. (2001). *Açık Yapıt*. Pınar, S. (Çev.). İstanbul: Can Yayınları.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 311-328
ISSN: 1302-6879

Faruk Duman'ın “Sencer ile Yusufçuk” Adlı Öyküsünde Yenilikçi Arayışlar *Innovative Quests in Faruk Duman's Story “Sencer and Yusufçuk”*

• Pınar ALÇİÇEK*

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Doktora Öğrencisi, Van/Türkiye.
Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of
Literature, Department of Turkish
Language and Literature, PhD student,
Van/Türkiye.
pnralcicek@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9089-6626

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma

Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

11/06/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

31/08/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

31/12/2020

Atrf: Alçiçek, P. (2020). Faruk Duman'ın
“Sencer ile Yusufçuk” Adlı Öyküsünde
Yenilikçi Arayışlar. *Van Yüzüncü Yıl
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi*, 50, 311-328

Citation: Alçiçek, P. (2020). Innovative
Quests in Faruk Duman's Story “Sencer
and Yusufçuk”. *Van Yüzüncü Yıl
University the Journal of Social Sciences
Institute*, 50, 311-328

Öz

Edebî türlerden biri olan öykü, diğer türler gibi belirli özellikler taşır. Bu belirliliği aşmak, eserlerin özgünleşmesinde ilk şartlardan sayılabilir. Yazarın bakış açısı ve yaklaşımıyla şekillenen öykü, yine yazar tarafından sıradan ya da orijinal bir nitelik kazanır. Türk öykücülüğünde nice özgün eser arasında sıyrılıp yeni bir öykü dünyası kurmak için yazarların yeni bir arayışa girmeleri gerekir. Yenilikçi bir arayış içinde eser veren yazarlardan biri de Faruk Duman'dır. 1990 sonrası Türk öykücülüğünde öne çıkan isimlerden biri olan yazar, öykülerinde yeni'yi deneyimlemek ister. Duman, yenilikçi arayışlarını “Sencer ile Yusufçuk” adlı öyküsünde üst düzeye çıkarır. Bu makale, “Sencer ile Yusufçuk” öyküsünde yazarın yenilikçi arayışlarının hangi noktalarda yoğunlaştığını tespit etmek amacını taşır. Bu tespitler, metne bağlı kalarak ve metinden alıntılar yapılarak desteklenmiştir. Yazarın daha çok biçimsel arayışını ve anlatım tarzını, dil kullanımında; metnin biçiminde; gerçek-hayaldüş denkleminin iç içeliğinde görmek mümkündür. Öyküde dilin, üslubun ve biçimsel deneylerin inşası, öykünün hem kahramanı hem anlatıcısı olan çocuğun bilinç düzeyiyle de gerçekleşir. Biçim bağlamında deneysel bir çıkış olarak değerlendirilebilecek öykü, Faruk Duman'ın edebiyat sahasındaki orijinalliğinin de bir ifadesidir.

Anahtar Kelimeler: Faruk Duman, öykü, yenilikçi arayış.

Abstract

The story, which is one of the literary genres, has certain features like other genres. To overcome this certainty can be considered as one of the first conditions for the originalization of the works. The story, shaped by the author's perspective and approach, gains an ordinary or original quality by the author. In order to stand out from many original works in Turkish storytelling and to create a new story world, the authors should search for a new one. One of the authors who writes in an innovative quest is Faruk Duman. One of the prominent names in Turkish storytelling after 1990, the author wants to experience the new in his stories. Duman elevates his innovative pursuits to the next level in his story called "Sencer and Yusufçuk". This article aims to find out where the author's innovative searches are concentrated in his story "Sencer and Yusufçuk". These findings were supported by adhering to the text and quoting the text. In the language use, the writer's mostly formal search and narrative style; in the format of the text; it is possible to see in the intertwined reality-dream-dream equation. The construction of language, style and formal experiments in the story takes place with the level of consciousness of the child, both the hero and narrator of the story. The story, which can be considered as an experimental outlet in the context of form, is also an expression of Faruk Duman's originality in the field of literature.

Keywords: Faruk Duman, story, innovative search.

Giriş

Öykü, diğer edebî türler gibi dönemlerin tarihî, politik, kültürel, sanatsal gelişim ve dönüşümlerine duyarlı bir alan olarak kendi estetik alanını kurar. Hüseyin Su, öykünün farklı kültür, dil, duyarlık ve estetik kodlarıyla oluşan edebiyat formu olduğunu belirtir (2000: 8). Türk edebiyatında öykü türü, her dönem kendinden önceki öykü birikiminden beslenerek yenileşmeye doğru gider. Tanzimat döneminde yazılmaya başlanıp dönemlerin ruhunu taşıyan ve edebiyata kendi izini bırakan Türk öyküsü, zamanla yazarların bakış açısı ve anlatım tarzıyla anakronik zincirlerinden kendini kurtarabilen özerk bir yapı kazanır. Bu yapı, onu diğer edebî türlerden ayırıp başkalaştırırken öykü türünün de kendi içinde özgün yaratımlar oluşturmasını gerektirir. Yazarın hayata ve sanata karşı bir refleksi olarak da görülebilecek öykü türünün, yaratıcısının elinde özgünleşmesi beklenir. Elbette bunun mümkün olması, öncelikle öykü yazarının dil ve üslubuna bağlıdır; böylece öyküyü sıradanlaştıran ya da özgün kılan konunun belirleyicisi olarak yazar, Türk öykücülüğünde hem kendi yerini hem de öykünün kategorisini tayin eder.

Geleceğe ve ütopyaya yaslanan 1970'lerin öyküsü, 1980'lerde geçmişe bakan bir öyküye evrilir. 1980'lerden sonra yaşanan büyük yıkım, edebiyatı da etkiler ve bu dönemle birlikte 1990'larda toplumun ve okurun değişen beğenisi, yeni bir dil ve biçim arayışını zorunlu kılar

(Tosun, 2017: 10). Böylelikle Türk öyküsünde 1980'lerden sonra yeni kuşakla eski kuşak arasında bir kopukluk oluşur. Bu kopukluk, edebî metinde yazınsal özgürleşme biçiminde yaşanır. Yeni yazılanlar, Türk edebiyatının ana gövdesine bağlanma zorunluluğunu reddeder. Bu sayede yazarlar; yeni arayışlar, yenilikçi ve deneysel biçimler içinde kendilerini gerçekleştirme olanağına kavuşur. Kendi özgünlük alanlarını yaratarak edebiyat için de birer kazanıma dönüşen yazarlar arasında Orhan Pamuk, Latife Tekin, Murathan Mungan, Cemil Kavukçu, Hasan Ali Toptaş, Faruk Ulay, Doğan Yarıcı, Murat Yalçın, Sema Kaygusuz, Faruk Duman adları zikredilebilir (Gümüş, 2010: 95). Faruk Duman, eserleriyle öykü dünyasının sınırlarını geliştirerek Türk öykücülüğünün yenilikçi arayışlarına özgün çıkış yolları sunar. Bu çalışmada ele alınan “Sencer ile Yusufçuk”, yenilikçi arayışın en somut hâllerinden biri olarak incelenmeye değerdir. Yapılan araştırmalarda bu öykü üzerine yapılan akademik bir çalışma bulunmaması da eser tahliline önem katar. Derinlikli yapısıyla farklı açılardan değerlendirilebilecek olan öykü, bu çalışmada yazarın yenilikçi arayışlarında başvurduğu konulara eğilmektedir.

1. Özgünlüğünü Biçimsel Yaratımlarda Arayan Bir Yazar: Faruk Duman

Necip Tosun, yenilikçi arayışların temel çıkış noktası olarak “yaratıcı” tutumu gösterir. Yeni bir yaratım olan yenilik, edebiyata ve hayata dair farklı bir bakış geliştirmek; moda anlatılara teslim olmamaktır. Umut, öfke ve rüya; yazarın cesaret, özgüven ve özgürlüğünü besleyen öğelerdir. Bu sayede dış dünyanın gerçeklerine kapanan yazar, iç sese odaklanır; kendi dilini ve metnini kurma amacı güder; dil olanaklarını genişletip yeni anlatım biçimleri oluşturmaya çalışır (2014: 225). Edebî türlerde estetize edilmiş, çağrışım değerleri ve imgelerle yüklü kurmaca bir dil (Çetin, 2013: 257) de kullanım biçimine göre yeniliğe açılır. Dil kullanımını, yenilikçi bir arayış için esas kabul eden Faruk Duman (d. 1974), 1990 kuşağı yazarlarındandır. Erken yaşlarda yazmaya başlayan Duman'ın ilk öyküsü, 1990'da *Yazıt*'ta çıkar (Yılmaz, 2019). Duman, ilk yazdığı öykülerinin, başka yazarların öykülerine benzerliğinden rahatsızlık duyduğunu dile getirir. Bundan kurtulmak için yapıtlarını kendi algıları doğrultusunda yazmaya karar verir. Böylece konuşma ve vurgulama ritmi, yazarın diline yansımaya başlar (Sarıcan, 2018). Yazarın kullandığı dil sayesinde kendini diğer yazarlardan ayırması, onun özgünlüğünün ve öykü dünyasındaki temel belirleyiciliğinin ortaya çıkmasını sağlar. Yazarın dil özellikleri, onun üslubunun en önemli vurgusudur. Duman'ın eserlerindeki cümle yapısı ve dil kullanımı, yazarın adı

verilmese dahi eserlerin Faruk Duman tarafından yazıldığını ele verir. Onun yenilikçi tutumu, dil ve üslup kanallarında kendini gösteren bir akıntıya ve kendi varoluşunu duyuran bir ifadeye dönüşür. Duman'ın dil ve üslubu, yeni'yi arayışının en önemli göstergesidir.

Faruk Duman, dil kullanımının bilinçli bir tercih olduğunu söyler ve konuşma dilini edebiyata aktarırken sözcüklerle beraber dildeki ritmi de aktardığından bahseder. Konuşurken nefesimizin kesilmesi, cümle ortasında nefes almamız gibi ritmik hareketleri eserlerine yansıtmaya çalıştığını anlatır (Çelik, 2019: 4). Bir söyleşide Duman: “Her öyküde daha öncekilerde olmayan biçimsel bir şeyler olsun istiyorum. Sözelimi, bir sözcük. İlk kez o öyküde kullandığım bir sözcük. Ya da bilinen bir sözcüğü başka anlamlarıyla da kullanmak. Sözdiziminde başka şeyler...” (Gümüş, 2013) der. Masallara, mitolojiye, arkaik metinlere yakınlık duyan yazar, kendi diline ve ruhuna özgü olanın peşindedir. Kendi doğal dilinin, masalcıların dilinde var olduğunu ve “teknolojik” yaşama duyduğu öfke ve uzaklık nedeniyle bu hayatın kelimelerini kullanmak istemediğini; buna bağlı olarak da kullandığı dilin masalsi görüldüğü fikrindedir (Gümüş, 2013). Duman'ın yapıtlarında öne çıkan bu dil kullanımı açıkça görülür. Yazarın kitaba adını da veren “Sencer ile Yusufçuk” adlı öyküsü de bu bağlamda dikkate değerdir. Yalnızca bu metnin incelenmesi bile yazarın öykücü kimliğini deşifre eder.

2. Yenilikçi Bir Arayışın Durağı: “Sencer ile Yusufçuk”

Sencer ile Yusufçuk (2009), Faruk Duman'ın beşinci öykü kitabıdır. Masallarla geleneksel anlatıların dünyasında dolaşan Duman, bu anlatıların serüven anlatma özelliğinden faydalanır ve bunu *Sencer ile Yusufçuk*'ta dener (Gümüş, 2014: 148). Yine bu eserde Duman, dil ve biçim yetkinliğini tepe noktasına çıkarır; yeni bir anlatım biçimi ve öykü dünyası kurar. *Sencer ile Yusufçuk*'ta masallardan gelen dil ve kurgu biçimleri, öykülerin kuramsal anlamda yerini belirlemeyi zorlaştırır. Yazılanlar, masal değil ve bunların “modern masal” gibi yapay kalıplara sokulması da doğru değil; bunlar, edebiyatın yenilikçi anlayışları içinde “keşfedilmiş bir ada” olarak değerlendirilmelidir. “Sencer ile Yusufçuk” öyküsünde metin içinde metin, gerçek içinde düş, geçmiş içinde bugün, masal içinde hayat, eski içinde yeni yaratılır. “Sencer ile Yusufçuk” sadece kurmaca bir öykü değil; aynı zamanda gerçek hayatta karşılığı olmayan bir hayal ürünüdür (Gümüş, 2012: 115-117). Faruk Duman'ın yenilikçi çıkışlarının en iyi ifadelerinden biri olan “Sencer ile Yusufçuk” öyküsüne odaklanmak, yazarın estetik anlayışını ve arayışlarını kavramak adına önemlidir. Öykü, “Çatı”, “Zerre”, “Uykuda”, “Menzil” adları verilen dört bölümden teşekkül

eder. Öyküler, katmanlı bir yapıdadır; iç içe kurulu öykülerde geçişler, çocuğun düşleri sayesinde akıcı bir boyut kazanır. Yazarın kendi çocukluğundan esintiler taşıdığını düşündüğümüz öyküde gerçek mekân olarak Anadolu coğrafyasını görmek mümkündür. Öykünün daha çok hayalî mekânlarda geçtiği düşünüldüğünde gerçek mekân kavramı, önemini yitirmektedir. Öykünün iki zaman düzleminde geçtiği söylenebilir. Biri, çocuğun muhayyilesinde; diğeri gerçek zamanda geçer. İki zamanın birbirine eklemlenerek aynı anda yaşandığı gözlenir. İki zaman düzleminin iç içeliği, öykülerin masal türünden ayrılmasını da sağlar. “Eylül ayının başlarında bir gece silah sesleriyle uyanmıştık. Uzakta kurşunlar atılmış, sonra ayak tapırtıları, bağırtılar işitmiştik.” (Duman, 2014: 9) cümlesinden hareketle öykünün 12 Eylül 1980 darbesi ve devamındaki süreçte geçtiği anlaşılır.

Faruk Duman, öncelikle öyküyü kime anlattıracağını iyi bilmektedir. Yazar, “Sencer ile Yusufçuk” öyküsünün sınırlarını esnetmek ve katı gerçekliğin aşılmaz mantık duvarlarını bertaraf etmek için öykü anlatıcısı olarak bir çocuğu seçer. Çocuk anlatıcı ne mantıkta ne hayalde hükümranağa müsamaha göstermeyen; yazarın müdahalesini reddederek kendi gerçekliğini kuran; kendi isteklerini dayatan biridir. Çocuk anlatıcı, adeta yazarın elinden kalemını alır; kendi öyküsünü ve çocuk dünyasını kendi kelime ve ifade biçimleriyle kendisi anlatır. Bu çocuk anlatıcının, öyküde bir isminin olmaması da onun dünyanın herhangi bir yerinde herhangi bir çocuk olabileceğinin göstergesidir. Herhangi çocuktan biri de bizi Faruk Duman’ın çocukluğuna götürebilir. Yazar, bir söyleşide çocukken ağaçlık içinde bir mahallede yaşadığını; yaz geceleri sabaha kadar arkadaşlarıyla birbirlerine korkulu hikâyeler anlattıklarını; herkesin babasının demiryollarında işçi olduğunu anlatır. Ağaç tepelerinde ev yapmaya kadar varan heyecanlı bir çocukluk dönemi geçiren yazar (Yazıcı, 2013), çocuk anlatıcıya da aynı duyguları tattırır. Daha çok kurmaca dünyasına odaklanan çocuk anlatıcı, rüya ve hayallerini gerçek dünyanın içinde eriterek günlük yaşantısına devam eder. Çocuk anlatıcının bütün özellikleri, yazarın yenilikçi arayışlarına imkân sağlayan unsurlar taşır. Yazarın anlatıcı olarak çocuğu tercih etmesi ve çocuğun bakış açısından öyküyü yazması; dil, üslup, mantık, bilinç kavramlarının kırılmasını olağanlaştıran, daha da önemlisi bunlardaki imkânları genişleten bir etkidir. Böylelikle yazarın yenilikçi arayışı, anlatıcı seçimiyle başlamış olur.

“Sencer ile Yusufçuk” öyküsünde, çok net çizilebilecek bir olay örgüsünden bahsetmek kolay değildir. Öyküde, mahalle hayatı içinde yaşayan bir çocuğun, hayatın tekdüzeliğinden kurtulup hayaller kurması; okuduklarının ya da dinlediklerinin etkisinde kalarak bunları

kendi iç dünyasına taşıması ve gerçek yaşamla hayal âlemi arasında anbean gidip gelmesi anlatılır. Bu da kırık bir görüntü ve belirsiz bir atmosfer yaratarak öyküde anlam aramalarını boşa çıkarır. Nitekim yazarın, olay örgüsünü önceleyen bir tutumu da söz konusu değildir. Yazar, bu öyküde yeni bir yaratım peşindedir. Öykü; masal, geleneksel hikâye, fantastik gibi türlerin bir kaynaşma noktasıdır; aynı zamanda şiirimsi bir hava ile gerçek yaşantıya ait görüntüleri katıştıran bir deneyselliğin ürünüdür. Öyküdeki çoksesselik; farklı türlerin bir arada olmasından ve aynı an'ın içinde barındırılan gerçek-hayal-düş öğelerinin birbirini yadırgatmayacak biçimde birlikteliğinden doğar. Öyküde yazarın yenilikçi arayışlarının gerçekleşmesine zemin hazırlayan biçimsel arayışlar ve anlatım tarzına bağlı unsurlar, birkaç başlık altında değerlendirilebilir.

2.1. Yasaların Burgacından Kurtarılmış Yeni Dil Arayışı

Faruk Duman'ın kullandığı dil, üslubunun en önemli vurgusudur. Yazar, orijinalliğini öyküde işlediği kişi ya da konudan ziyade kullandığı dilde yakalar. Çağrışımlara açık bir dil kullanan yazar, anlamı dışlayan ve parçalayan; böylece kesik kesik görüntüler yaratan bir üslup kurar. Kullanılan dil, öykünün bir düş âleminde aktığı hissini uyandırır. Yoğun ve farklı anlatım biçimi ile dilsel deneyim, öykünün okunmasını zorlaştırır. Öyküyü tekrar okuma ihtiyacı sıklıkla hissedilir. Bu, metne anlam verme hususunda ve estetik hazzı metindeki yeni buluşlarla tekrar yaşama anlamında gereklidir. Öykü, ilk paragrafta tümcelerdeki eksikliklerle, kırık yapısıyla okuru şaşırtmakta; okurun farklı bir öyküyle karşı karşıya olduğu izlenimini uyandırmaktadır: "Kalesinin önünde, gururla. Ben de ağaçevimin tepesinde oturup. Tek gözlü bir kertenkele gibi uyuklamıştım. Ve böyle zamanlarda kılıcımı çekerek düşmanımı yere serdim. Annem domates tepsileriyle bütünleşir, elinde ince uzun bir kaşıkla. Gözlerinden biriyle güneşe bakardı." (Duman, 2014: 6). Necip Tosun, Duman'ın dil kullanımını, sinemasal bir görüntüden çok, tek tek fotoğraflardan oluşan bir slayt gösterisine benzetir (2017: 341). Dil kullanımının yanı sıra anlatım tarzı da zihinde fotoğraf kareleriyle örülü bir hikâye görüntüsü çizer. Öyküde, yerli yersiz konulan noktaların ve bu noktalarla ayrılan yargısız kelimelerin cümle kurgusundaki varlığı sinemasal akışı engeller.

Yazar, öykünün bazı kısımlarında yüklem kullanmayarak yarım bıraktığı cümleleri okurun tamamlamasını bekler; okura hem kurgu ve dil bağlamında yer açar hem de onun yaratıcılığını tetikler. Okuru pasifize etmeyen yazar, onun zihinsel bir devingenlikle öyküye dâhil olmasını sağlar. Öykü cümlelerindeki dinamizmi okura taşıyarak

okuru işlevsel kılmayı düşünen yazar, amacına ulaşır: “Böyle sabahlarda kimse dışarı çıkmaz, aman benim şimdi başıma bir iş gelmesin, diyerek. Oturup gözlerini de fal-taşı gibi açarak. Pencerede sisin yolunu şaşırmış devasa bir bulut gibi acemice. Camlara çarpıp çarpıp.” (Duman, 2014: 37). Öyküdeki söz dizimi, üslup, dil kullanımı ve kelime seçimi, yazarın bilinçli tercihidir. Yazar, çocuk anlatıcı sayesinde öyküyü dil ve mantık kurallarına hapsedmeyerek öykünün kendi dil ve üslubunu yaratmasına; kendi bağımsızlığını ilan etmesine olanak tanır. Böylece özgür bir düzlemde gelişen öykü dili, özgünlüğüne kavuşmuş olur. Çocuğun bilinç düzeyi göz önünde bulundurulduğunda kullandığı dilin, eksik ya da hatalı kullanma hâli de anlaşılır. Cümle yapıları ve dil kullanımı, çocuk bakış açısıyla bir bütünlük sağlar. Kısa, bitmemiş tümceler, noktadan sonra diğer cümleye taşan anlam gibi dil özellikleri, çarpıcı bir görüntü yaratarak flaş anlarını hatırlatır. Bu flaşlar, yazarın öykücülüğünün ana hatlarını da parlatmaktadır.

Çocuğun heyecan, korku, gerilim dolu hayallerinin cümlelerine yansıdığı ve bu duyguların biçimsel olarak da cümle yapılarıyla bütünlük sağladığı görülür:

Adam elinde kamçıyla belki bir ağaçtan iner. Usul adımlarla babamın sevgili atına yaklaşırdı. Uzun, siyah paltosu olurdu üzerinde. Kolları Azrail'in kollarını andırır. Parmakları devasa birer pençe gibi gecenin içinde asılı dururdu. Sonra karanlık bu adam atın ağzındaki yulaf torbasını indirir. İpi çözer. Havanın boynunu okşar. Sonra gül ağacına turmanır gibi hayvanın sırtına otururdu. Böylece önce evin çevresinde dönmeye başlardı. Burnundan ikisinin de buhar püskürür. Sonra da atlı evin bilmem kapısından, bilmem penceresinden girer, odalarda sabaha dek dolaşıp dururdu. Ben de onun gelip beni bulmasını. Burnunu alnıma değdirerek. Saçlarını koklamasını korkuyla beklerdim. Atlı kılıcını çeker, kılıç havada parlardı (Duman, 2014: 9).

Çocuğun hayal âleminde gerilimi arttırmasıyla cümlelerin yapısı değişmeye başlar. Tıpkı çocuğun artan gerilimle birlikte hızlanan soluk alıp verişleri gibi cümleler kısalır, yersiz kopmalar ve eksik tümleçler birbirini kovalar. Okur, çocuğun düzensizleşen nabız atışlarını imgelemindeki olayların sırası ve hızına göre hisseder. Böylece anlatımla dil, bir ahenk oluşturur.

Öyküde, gerçeklik algısının belirsizliğini taşıyan cümleler, bu belirsizlikten etkilenerek bölük pörçük öyküye yerleştirilir. Çocuk, kullandığı dille ve gerçek hayata baskın gelen imgelemlerle mevcut dil kurallarını ve gerçekliği reddeder. Çocuğun hayalleri ve kurduğu imge

dünyası, neredeyse bütünüyle doğayla ilgilidir. Öyküde doğanın kendine ait bir karakteri, bir kudreti, bir duruşu vardır. Doğa, bütün öğeleriyle öyküye sinmiş bir varlık olarak çocuğun ruhuyla kaynaşıktır. Yağmuru, at yarışı imgesiyle karşılayan çocuk, kırbaç için de şunları söyler: "Kırbaç havada bir zümrüt kuşu gibi eğilip bükülerek dolanıyor, sonra garibanın kemikli sırtında şaklıyordu." (Duman, 2014: 16). Çocuk, dış dünyanın varlıklarını, kendi dünyasının kelimeleriyle algılayıp tanımlar. Güneşin bir haciyatmaz gibi gökyüzünde dolaştığından, yağmur sonrası yaprakların ucundan damladığından söz eder. Bunun yanı sıra çocuğun "kıvrışıp", "korktukta" gibi kendine ait kelime hazinesi de öyküde görülür: "Tepsinin içinde yükürşürdü domates." (Duman, 2014: 6). Bu cümlede geçen "yükürşürdü" kelimesinin Türk Dil Kurumu'nda bir karşılığı bulunmaz. "Dondukta kâh bir kolye olup boyna asılır, kâh yüzük kılınıp parmaklara takılırdı. Ben bunu yaptıkta yalnızca Yusuf da değil, konu komşu kim varsa beni hayranlıkla izlemekle böylece namım yürürdü." (Duman, 2014: 32) cümlesinde de "dondukta, yaptıkta" kelimeleri, çocuk anlatıcıya aittir. Bu kelimelerde de görüldüğü üzere öykü boyunca kelimelere gelen eklerin kullanımında bir serbesti söz konusudur. Eklerin gelişigüzel kullanılarak Türkçeye aykırı kelimeler türetildiği gözlenir. Türk dili kurallarına aykırı kullanımlar, bir çocuğa ait olduğu için yadırganmaz.

Tümleçlerin yapısal özellikleri nedeniyle çocuğun zihninden geçenleri anlamlandırmaya çalışmak zorlaşır. Çocuğun hareketli bilinci ve iç dünyası, cümlelerindeki belirsizlik ve dağınıklıkla birleşerek öyküyü daha anlaşılabilir bir duruma getirir:

Yaz başlarında kendime yeni bir at arıyordum. Gücüm kalmamıştı çünkü, akşamüzerleri yorgun bir heyulaya dönüyordum. Böylece çıkıp sokaklarda salyangoz artıklarını toplayarak. Bunları rüzgârın uğultusuyla muhkem. Belki denizden bir hapis parçadır diyerek biriktiriyordum ceplerimde. Bu cep ki o saat koynumda taşıdığım bir zil olmakla. Hem bu zavallıların kulakları yoktur, diyerek. Hem de aman efendim, duymasınlar ayak seslerimi, diye acı içinde kıvranıp duruyordu baldırlarımda. Sanırsın bu baldırdan bir çangal çıkmakla. Bu da bunun bir amansız ağrısıdır. İşte atımı bulmakla bundan sonra bu yaz başlarıdır, çok geçmeyip benim için başlı başına birer seyahat olmuştu (Duman, 2014: 27).

Dağınık, tutarsız ve söz dizimi kurallarına tamamen aykırı bu tümceler, öykünün belirsizliğini korumak için önemlidir. Çocuk, hiçbir olaya odaklanmaz; öyküde sabit olan neredeyse hiçbir şey yoktur. Dil kullanımıyla da desteklenen bu soyutlanmış, metnin kapalılığını destekler

ve çözümünü zorlaştırır. Çocuğun iç evreninin, imgeleminin bu denli kapalı olması, farklı yorumlara imkân tanır.

2.2. Biçimsel Arayışta Yeni Bir Deneyim

“Sencer ile Yusufçuk”, dil bağlamında bir arayışın ürünü olduğu gibi biçimsel olarak da bir arayışı yansıtır. Klasik bir öyküde olaylar zincirine bağlı olarak cümleler ve paragraflar, arka arkaya düzenli biçimde ve çoğunlukla zamansal akış göz önünde bulundurulur. Böylelikle olay örgüsüne ve mantık silsilesine uygun bir sıralanış görülür. Ancak “Sencer ile Yusufçuk”taki yenilikçi arayış, öykü formunda sıradanlığı öteleyen bir çizgide gerçekleştirilir. Öykü, biçimsel olarak iç içe geçen bir sarmalı anımsatır. Çocuk anlatıcı, anlattığı bir öyküyü yarım bırakıp yeni bir paragrafta yeni bir öykü ya da olayı anlatır. Bir sonraki paragrafta da daha önce anlatmaya başlayıp bitirmediği olayı anlatmayı sürdürür. Bu geçişlerdeki paragraflardan sonra boşluk bırakılır. Aradaki boşluklar, okuru yeni bir konuya hazırlar. Öykü boyunca devam eden bu anlatım biçimi de öykünün dağınık duruşunu besler. Örneğin bir paragraf, çocuk anlatıcı tarafından aktarılan JOHN SILVER’in büyük denizlerin birinde karşılaştığı bir ihtiyarın hikâyesi ile başlar: “İhtiyara burada rastladım, demişti JOHN SILVER, sakalları neredeyse ayakuçlarıma değiyordu ve aslında burnu da bir o kadar vardı. Bu sakal bu burundan fırlayıp çıkmış gibiydi anlayacağın.” JOHN SILVER’in anlatmaya başladığı bu hikâye bölünerek paragraf sonlandırılır, boşluk bırakılır ve yeni paragrafa şöyle başlanır: “O vakit ben işte böyle bir at istiyordum; iyi bir at, yolları kendiliğinden bilir. Örneğin, gurbet nedir bilmez. Yaban sözcüğünü duymamıştır.” (Duman, 2014: 27). Devamında çocuk anlatıcı, daha önceki paragrafta yarım kalmış olan Sencer’le sohbetini kaldığı yerden sürdürür. “Senin şu askere bir kez bakabilir miyim?” dedikten hemen sonra “İşte böyle, demişti JOHN SILVER, bu ihtiyarın tam dokuz kızı varmış ama o ille de bir oğlu olsun istiyormuş.” (Duman, 2014: 28) şeklinde ihtiyarın hikâyesini anlatmaya devam eder. Bu hâliyle öykü, hayatın ve bilincin seyrine paralel olarak farklı ritimler ve frekanslarla ilerler. Çocuk anlatıcının zihni ve daldan dala konan bilinciyle örtüşen bu biçimsel arayış, öykünün kendisini hemen ele vermesini de zorlaştırır. Metinde yaratılan sarmalın bir labirente dönüşmesine tanık oluruz. Adeta zihninde kurduğu yaşantının içinde kaybolan çocuk, bu labirentin içine okuru da sürükler. Bunlara bütünsel bir yapı kazandırmak da okuyucuya düşer. Yazar, tıpkı tümcelerdeki kırık yapı gibi paragraflarda da aynı yöntemi kullanır. Öykünün, parçaların birleştirilmesi gereken bir oyuna dönüşümü bu şekilde sağlanmış olur.

Öyküdeki biçimsel arayışın bir sarmala dönüşmesi, öyküdeki olayların ya da öykü kahramanının konumunu takip etmeyi zorlaştırır. Bir paragrafta ağacın tepesinde gördüğümüz çocuk, sonraki paragrafta başkasına ait bir hikâyenin içinde karşımıza çıkabilmektedir. Bir görünüp bir kaybolan, varlığından emin olamadığımız kişiler öykü sarmalının içinde adeta savrulmaktadır. İlk okunuşta bir şaşkınlık uyandıran öykü biçimi, bu nedenle dikkatli bir okumayı gerektirir. Yazar, yarattığı sarmalla çocuğun hayal âlemi içinde kaybolduğu fikrini de sunar. Onun imgelemi, gerçek hayata dönemeyecek biçimde onu meşgul eder ve realiteden alıkoyar. Dış gerçeklikten sakınan çocuk için hayal dünyasından kurduğu sarmal, onun benliğini kavrar. Bu sarmal, onun için yaşamın sıkıcı, üzücü, korkutucu taraflarına karşı geliştirdiği bir korunma mekanizmasıdır.

2.3. Gerçek-Hayal-Düş Bulanıklığı

Babası, devlete bağlı bir fabrikada çalışan çocuk kahraman; ailesine düşkün, mutlu, huzurlu bir çocuktur. Her sabah, evdeki neşeli kahvaltılara katılabilmek için erken uyanır. Babası işe gittikten sonra yaşamını hareketlendirmek, oyun dolu eğlenceli bir hayat kurmak için gerçek zaman içinde hayal ve masal öğeleriyle yüklü bir dünyaya koşar. Çocuk anlatıcı, çocuk bilinciyle günlük olayları eğip bükerek kendi hayal dünyasında gerçek yaşamı oyunlaştırır. Bilinçli bir dönüştürüm olmayan bu yeni dünyanın, çocuğun hayallerini yansıttığı aşikârdır.

Çocuk anlatıcının varlığı, “Sencer ile Yusufçuk” öyküsünün gerçek-hayal-düş denkleminde kurulmasını kolaylaştırır. Bu denklem, yazarın yenilikçi arayışı için uygun şartları sağlar. Gerçek-hayal-düş formülü, öyküyü bulanıklaştırdığı gibi gerçeklik yitimini hızlandıran koşulları da beraberinde getirir. Bir belirsizlik rayında ilerleyen öykü, yazarın anlatım tercihiyle de söz konusu üç kavramın tespitini zorlaştırabilmektedir.

Çocuk anlatıcı; annesinin anlattığı hikâyelerden ve masallardan, okuduğu ya da dinlediği Robert Louis Stevenson'un *Define Adası* ile Herman Melville'nin *Moby-Dick* adlı eserlerinden etkilenir ve bunları günlük yaşamına serpiştirir. Bu romanların kahramanları JOHN SILVER ile Kaptan Ahab, çocuğun hayal dünyasını besler. Öyküde söz konusu romanların izleri yoğun biçimde görülür. Öykü, masal, fantastik ve geleneksel hikâye gibi başka anlatıların öğeleriyle anlatıcının imgeleminde yeniden yorumlanarak kurgulanır. Edebî türlerin birbiriyle kaynaşması ve gerçek-hayal-düş birlikteliği, öyküde mekân ve zaman kaymalarına neden olarak metne belirsiz bir mahiyet kazandırır. Çocuğun gözlem gücü ve ayrıntıları keşfetme yeteneği de kavramların ve türlerin sınırlarını genişletir.

Çocuk anlatıcı, gerçek dünyanın sıkıntılarını ve sıkıcılığını silip atar; “sıkıntıyı bir uzak atlıya benzetir” (Duman, 2014: 6) ve hayallerini gerçekleştirip mutlu olduğu kendi iç evreniyle meşgul olur. Kendini dış dünyadan koruyacak bir sığınak inşa eder. Bu sığınak, ona hayal dünyası için bir mekân sağlayan akasya ağacındaki ağaçevdir. Ağaç, kahramanın gerçekle bağını koparan bir işleve sahiptir. Ağaçevin de bir hayal ögesi olması muhtemeldir. İster böyle bir ağaçevi olsun, ister çocuk sadece ağacın dalları arasında otursun onun asıl benimsediği ve aidiyet duygularıyla bağlı olduğu bu mekân, sıradan bir ağaçevden uzaktır. Çocuğun, bir korsan gemisi olarak düşündüğü ve tuzlu bir okyanus kenarında olduğunu hayal ettiği ağaç, nöbetçi bir asker gibi kök salmış ve kollarını iki yana açmıştır. Kılıcını kuşanan öykü kahramanı da kulede nöbet tutan bir askerdir. Çocuk anlatıcı, rüzgârın ağacı sallamasını, geminin halatlarının biri tarafından kesilmesi olarak düşünür; kendi kendine gerilim yaratarak heyecan duyar. Kendi evi, kahkahaların ve şarap kokularının geldiği “JOHN SILVER’İN YERİ”dir. Tek bacağıyla karşımıza çıkan korsan eskisi, JOHN SILVER’dir. Çocuk, diğer korsanlar ve JOHN SILVER gibi bazen bara gidip rom içer. Bar tezgâhında çalışan, genç ve iriyarı bir kız olan Julia, tezgâhın arkasındaki “JULIAN’IN EVİ”nde kalır. Çocuk için bu mekânlar, güvenli yerlerdir; onlarla kurduğu içsel bağ da onlara yakınlık duyma; hatta kendini onlardan biri görme hissiyatını doğurur.

Eylül ayıyla beraber yağış beklentisi, çocuğun ağaçevinden ayrılmamak için çareler aramasını gerektirir. Kış aylarını kulesinden ayrı geçirmeyi kâbus olarak addeden çocuk, düşlerine olan bağlılığını ifade etmiş olur. Ağaçevini yağmurdan korumak için bir çatı yapmaya karar verir. Kendisine yardım etmesi için de evin arka bölümünde kömürlük olarak kullanılan bir odada hayalî bir adam yaratır. Yaşlı olan adamı şöyle tasvir eder: “Sakalları uzamıştı. Saçları da öyle. Uzadıkça kıvrırcıklaşmıştı. Konuşmakta güçlük çekiyordu. Böyle zamanlarda onun gizli kalmış bir gelin olduğunu bile düşünüyordum. Bir gelin, saklanır. Dil nedir bilmez ve konuşma acemisidir. Kömürlük gelini de böyleydi işte.” (Duman, 2014: 8). Çocuk, günde iki kere geline yemek taşır. Gelinin kötü ve kocaman ağzını bir kuyuya benzeten çocuk, yemek yerken gelinin çıkardığı uğultular nedeniyle onu bir aıya da benzetir. Gelin diye düşündüğü kişinin sakallı olması, gerçek dünyayı tersyüz eden bir algı yaratır. Gerçeklik algısını parçalayan bu cinsiyet ödünclemesi ile bu kişinin hayalî de olsa kömürlükte yaşaması, yalnız, hasta ve mutsuz olması, çocuğa çatı yapımında yardım etmeye çalışması, öyküye masal havası katan unsurlar arasındadır. Gelin ile bir hayvan arasında kurulan bağlantı da zarafetin bir sembolü olan “gelin”in gerçekliği ile örtüşmez. Yine gerçeklik algısına bir müdahale

olarak nitelendirilebilecek bu yaklaşım, bir çocuk muhayyilesinde yeşerdiği için yadırgatıcı değildir. Gelinin saklanan ve konuşmayan biri olarak tasvir edilmesi de geleneksel yaşamın çocukta bıraktığı izlerdir. Gelenek içinde bir gelinin çekingenliği, insanlarla bir araya gelmekten ve onlarla konuşmaktan kaçan mahcubiyeti, çocuğun gelin betimlemesinde etkilidir. "Adamın yiyeceğini hazırladım, dedi annem, torbanın içinde. Yanında fazla kalma." (Duman, 2014: 13) cümleleri, çocuğun "gelin" dediği kişinin, kömürlükte kendi evlerinin çatısını ya da ağaçevin çatısını yapan biri olabileceğini düşündürür. Çocuk anlatıcının, gerçeği, hayal âlemi içinde düğümlemesi, öyküde belirsizliği besleyen en önemli faktörlerdendir. Bunların gerçek hayattaki karşılığını arayan okurun merakı, öykü boyunca giderilmez.

Öyküde anne, baba, ağabey gibi kişiler silikleşirken doğa unsurları, hayalî kahramanlar, olağanüstü olaylar öne çıkar. Çocuğun gerçek hayatını renklendiren bu çoksesli dünyadan gerçek kişiler de nasiplenir. Ailesini imgeleminde başkalaştıran çocuk, eğlenceli ve heyecanlı bir coşku yaratır. O, hayran olduğu romanlardaki gibi kahramanlarla yaşamak ister. Elbette bu arzu, onun için imkânsız değildir. Babasının gizli ya da önemli bir işle meşguliyetini hayal eden çocuk anlatıcı, babasını bir süvari gibi düşünür; geç saatte eve dönen baba, köpükler içinde kalan atını akasyaya bağlar ve atının yem torbası içinde geldiği yolu unutmasını diler. Babası uyuduktan sonra atın başka bir sahibinin elinde bir kırbaçla ata bindiğini ve evin içine girerek gezdiğini düşler.

Çocuk bilincinin düzensiz ve mantık aramaz işleyişi öyküde net biçimde vurgulanır. Öykü kahramanı, annesinin dev bir akvaryumda bir denizkızı olduğu hayallerine dalar: "Babam dev kavanozun arkasında irileşmiş gözleriyle gülümseyerek anneme bakardı. Gerçi benim durduğum yerden annem görünmezdi ama bilirdim; uzun saçlarını yüzüne akıtmış tarardı. Elinde beyaz bir tarak. Saçlarının arasından babama bakar. Gözlerinin önünde kırmızılı pembeli balıklar dolaşır." (Duman, 2014: 10) Annesi ile babasının birbirlerine duyduğu yakınlığın farkında olan öykü kahramanı, ikisi arasındaki ilişkiyi uzaktan izler. Annesine duyduğu sevgi ve beğeni ile onu bir denizkızına benzeten çocuk, yine bir doğa unsurundan yararlanır.

Öykü, çocuk anlatıcının hayallerinin yanı sıra gördüğü rüyalarla da bezenir; rüyaları da hayal dünyasının yansımalarından etkilenir. Hayallerinin etkisiyle düşlerinin birleşimi, öykünün açılımına olanak tanımaz. Gece silah seslerinin duyulduğu bir dönem olan vaka zamanı içinde çocuğun babası, nöbete kaldığı vakit eve geç döner; çocuk, rüya ve rüyadan arta kalan mahmurluğun içinde babasının eve

yaralı bir asker gibi eli böğründe gelişini hayal eder; annesi de yarasının bakımını yapar: “Karanlık, pembe bir kuyu gibiydi yara. Annem ıslak mendilleri kaldırdıktan sonra babamın göğsünü pamukla doldurdu, sonra onu ince ve uzun bir ak çarşafa doladı. Sarı, kaba giysileri çıkardı üstünden, terini aldı, babam da böylece rahatladı.” (Duman, 2014: 18). Çocuk bilincinin çizdiği zikzaklar, çocuğun anlatmaya başladığı bir hayalini, gerçeği ya da rüyasını böler; başka bir şeyin dikkatini celbetmesiyle asılı kalan anlatısına bir süre sonra tekrar kaldığı yerden devam eder. Zihni, sürekli olarak doğayla, hayallerle, gerçeklerle, rüyalarla meşgul olan çocuk, hayatı bunlar etrafında anlama ve anlamlandırma çabaları içindedir.

Öykü kahramanı, arkadaşı Yusuf'u ve onunla ilişkisini de kendi penceresinden anlatır. Yusuf'un doğayla ve hayvanlarla bir arada olması, çocuk anlatıcının Yusuf'a yakınlık duyma nedenleri arasında sayılabilir. Kurbağa ve kertenkele avlamayı seven Yusuf, bir yaz mevsiminde yeni bir “kurbağalık” bulur. Arkadaşı Yusuf'un boyundan büyük sakalı olduğunu; okul müdürü tarafından kırbaçlandığını anlatır. Bunun olumlu bir sonucu olarak Yusuf'un ilk ders sonunda Kaptan Ahab'a dönüştüğünü söyler: “İlk dersin sonunda bambaşka biri olur, yeni, uzak, yorgun bir Kaptan Ahab; iskeleye iniverirdi. İnce, gören de yıllarca romsuz kalmış sanır; gidip gemicilerin barına, her zamanki sandalyesine otururdu.” (Duman, 2014: 16). Yusuf'un bir çocuk, bir Kaptan Ahab oluşu, doğal bir akış içinde verilir. Çocuk anlatıcısı, takip edilmesi zor bir hayal ve düşünce evreniyle daldan dala konar. Yusuf'un cebini bir kuyuya benzetir ve bu kuyuda Hint sakızları, oyuncak pusulalar, ceviz kabukları, karagöz başları, mendiller, enfiye kutuları, Yemen, Hicaz; hatta kertenkele gibi envaiçeşit varlık bulunur. Bunlar çocuk dünyasının genişliğini, ilgi alanlarını, meraklarını, dinledikleri masalların ve hikâyelerin ipuçlarını verir. Yusuf, annesinin kertenkelesini bularak onu yok etmesinden endişelenir. Yusuf, bu endişelerle kılıktan kılığa girer: “Bir zembereğe benzer, böylece bir acem çapkını, bir papağan oluverirdi. Beberuhi. Sonra sakallarından aşağıya sanki tatlı romu sızmış. Tutup bu upuzun sakalları birer çamaşır gibi sıkır, romdur, ziyan olmasın diyerek. Yine kadehinde toplayıverirdi. Toplayınca tabii içmeden durulacak değil a.” (Duman, 2014: 18). Çocuk, Yusuf'a duyduğu sevgiyi, onu bir korsana dönüştürerek ifade etmiş olur. Öykü kahramanının, gerçek hayatın içinden hayale bu kadar rahat geçişler yapması, yazarın önemli başarılarından biridir.

Matematik dersinde çocukların parmak uçlarına cetvelle vuran öğretmen, Yusuf'un elinden düşen bir kurbağayı pencereden fırlatır ve Yusuf'u müdüre götürür. Çocuk anlatıcısı, arkadaşını müdürün kapısında

beklerken daha önce yaşadığı sıkıntılı durumu hatırlar: Okulun bahçesine bitişik bir evin bahçesinden ayva koparması nedeniyle hırsızlıkla suçlanır ve kopardığı bütün ayvalar, müdürün odasında zorla çocuğa yedirilir. Bu yüzden kurbağaların da Yusuf'a yedirilebileceği korkusunu yaşar. Çocuk anlatıcının okul kurumuyla ilgili bakış açısı daima olumsuzdur. Yoğunluklu olarak kendi âleminde yaşayan çocuğun bir otoriteyi benimsemeyeceği, otorite temsilcileri olan müdür ya da öğretmenlere karşı geliştirdiği soğukluktan da anlaşılır. Ona göre "öğretmen sorgucu, müdür yargıçtır" (Duman, 2014: 25). Çocuk dünyasının korkularını Yusuf'un anlatımında bulmak, otoritelerin çocukta korkuyla yarattığı endişeleri görmek mümkündür: "Allahtan, cebimde kurbağalar kıvrıştı da görmediler, demişti. Gördiyse aneme söylediler. Anem de babama söylediler. Babam da Allah'a söylediler, Allah da beni taş ederdi. Sonra çıkarıp kurbağalarla kertenkeleleri öpüp koklamıştı. Böylece yüzü sararmış, aylarca uyuyacağı yatağa kalkıp neredeyse sürünerek gitmişti." (Duman, 2014: 25). Toplumsal yaşamın, batıl inançların ve bunların baskısının çocuklar üzerindeki etkileri Yusuf örneğinde açıkça görülür.

Gemilerle dolu bir limanda hanlar, barlar, kaçaklar, korsanlar olduğunu hayal eden ana kahraman, öykü boyunca evinin bahçesinde, handa ya da barda bir gölgeyi takip eder. Kaptan Ahab'ın gemisinden kaçak bir yolcu indiğini gören çocuk, bir hancıya gidip onun kim olduğunu sorar. Hancı, hana getirilen yaralı bir çocuğun zehirli bir ısırik aldığını; bu tür korkunç bir böceğin de kaçak bir yolcuyla gelmiş olabileceğini söyler. Durumu Ahab'a bildirmek isteyen çocuk, Ahab'ın da zehirli büyük bir ısırik nedeniyle yatakta yattığını görür. Çocuk, Yusuf'un öldüğü haberini alır. Bir böcek tarafından ısırıldığı düşünülen ve hana yaralı getirilen çocuk, Yusuf'u temsil ediyor olmalıdır. Zehirli büyük ısırik, yılanı da anımsatır. Ancak bunlar öyküde netleştirilmez. Çocuk anlatıcının Yusuf'a bağlılığı, bir doğa parçası olan yusufçukla Yusuf'u özdeşleştirmesiyle de anlaşılır: "Penceremin önüne her sabah bir yusufçuk konuyordu. Onu duyuyordum yalnızca. Bu yusufçuk, orada ötüp durmakla ne iyi ediyordu." (Duman, 2014: 31). Yusufçuk, çocuk anlatıcıya Yusuf'u anımsatırken onun yalnızlığına da iyi gelir.

2.4. Siyasal Olayların Çocuk Dünyasındaki Yankıları

Yazar, öyküde her ne kadar bir çocuğa odaklanmışsa da öyküyü, çağın siyasal gerçekliğinden soyutlamaz. Bu metinde siyaseti, yine yenilikçi bir anlayışla bir çocuğun gözünden vermeye çalışır. Bu şekilde katı gerçekliğin daha yumuşak geçişlerle öyküye yerleştirilmesi, öykünün ana eksenini zedelemeyi ve bakışın politikaya yoğunlaşmasına müsaade etmez. Bu ince ayarın öyküde başarıyla

verildiğine tanık olunur. Askerî darbe, çocuğun anne ve babasında endişelere yol açarken çocuk anlatıcı, bir izleyici ve onların söylediklerini aktaran kişi rolündedir. Dışarı çıkmama, evden uzaklaşmama, gece pencerelerden uzak durma, bir süre yer yatağında yatma gibi önlemleri sıralayan babası, çocuğa yeni hayal âleminin kapılarını sunmuş olur. O dönemin atmosferini yansıtmak için korkunun vardığı noktaları çocuk abartarak anlatır: “Erken sayılırdı; akşamüzeri babam -artık sokakta da böyle yürüyordu- iki büklüm gelmişti eve. Sinerek, neredeyse elleriyle yeri yoklayarak. Bir zaman böyleydi. Kapı açılınca içeriye bir örümcek gibi girer. Bizi yakalayacaklar. Bizi de oraya götürecekler, derdi.” (Duman, 2014: 12). Son cümledeki “de” bağlacı, ailenin tanık olduğu birtakım politik baskıların ifadesidir. Yakalanmak ve götürülmek, korkunun kaynağıdır. Bu katı gerçekliği yıkan çocuk dünyası, öyküyü trajik boyuttan kurtarır. Öykü kahramanı, gerçek yaşamda tedirginlik duyduğu olaylardan kurtulmak için gerçeklikten kaçan başka bir âleme dalar. Kendince babasının da güvenliği için bir çıkış yolu arar. Babasının JOHN SILVER’IN YERİ’nde güvende olacağına, orada tatlı romunu içip rahatlayacağına inanır. Çocuk, gerçek hayatın içinden süzülerek geçtiği hayal âlemini, dış dünya ile doğru yerlerde birbirine bağlayarak zaman ve mekân uyumunu da sağlar. Üstelik hayallerini gerçek olarak kabul etmesi, JOHN SILVER’IN YERİ’nin korunaklı olduğuna dair inancı da öyküde anlatılanları olağanlaştırır.

Öyküde askerî darbenin yansımaları verilirken savaşlara da gönderme yapılır. Çocuk anlatıcının öyküde bahsettiği kimi askerlerin vaka zamanı içinde yaşamadığı bilinir. Burada amaç, savaşların yarattığı trajik sonuçların sonraki nesiller üzerinde bıraktığı acı hatıralara işaret etmektir. Savaşın, kalıtsal ve kronikleşmiş bir üzüntü ile aile hayatlarını parçaladığı ve her dönem savaş nedeni dramların kolay atlatılır olmadığı mesajları öyküde verilir. Çocuk anlatıcı, bir akşam arkadaşı Sencer’in evine birinin geldiğini görür. Çocuğun annesi, bu kişinin Sencer’in babası olduğunu; ancak bu durumdan kimseye söz etmemesini söyler. Sencer, eve gelen kişinin babası değil; annesinin yıllardır savaşta olan büyükbabası olduğunu ve yaralı olarak eve geldiğini anlatır. Çocuk, bunun hangi savaş olduğunu merak eder. Büyükbabanın yıllardır savaşta olması, savaşların bitimsiz oluşuna bir göndermedir. Sencer: “Çok büyük bir savaş var, herkes ölüyor. Bunu bizden saklamaya çalışıyorlar ama boşuna.” (Duman, 2014: 28) derken dünyada tarih boyunca var olagelmiş savaşların sürdüğüne dair bir çağrışım oluşturur. Kuşaklar boyu etkisini yitirmeyen savaşın acı yüzü, asker yakınlarının yaşamına sirayet etmiştir. Yazarın, savaşlara yönelik eleştirel tavrını burada görmek mümkündür.

Çocuk anlatıcının bir diğer arkadaşı Yusuf, öyküde "ilginç yaratıklar toplayıcısı bir usta" olarak değişik hayvanları toplar: turuncu kurbağalar, ışık saçan kertenkeleler, kanatlı salyangozlar, alakargalar, cüce tavuklar ve on beş dakikada bir titreyen isimsiz otlar vb. Bunları bulmak için "sefersiz gün" (Duman, 2014: 32) geçirmeyen Yusuf, askerlerin trenden atıkları konserveyi çocuk anlatıcısıyla birlikte açar ve konservenin içinden çıkan keler, sıçrayarak uzaklaşır ve yağmura karışır. "Kelergillerden, 1,5 metre uzunluğunda bir cins köpek balığı"nın (TDK, 1998: 1264) tropik denizlerde yaşaması ve bir asker konservesine sığması, bir hayal unsuru olduğu gibi dünyadaki savaşları çağrıştıran bir gerçeğin de ifadesidir. Öyküde kelerin varlığı, Anadolu coğrafyasındaki bir konserveden çıkması, daha çok ülkeler arası savaşları akla getirir. Hem ülkedeki darbe ortamı hem bitimsiz savaşlar, çocukta da durgunluk yaratır. Savaşın, savaşa giden askerlerin ve asker yakınlarının yaşadığı sıkıntılar öyküde vurgusuz biçimde anlatılır.

Söylenenlere göre savaş henüz sona ermemişti. Dünyanın bir yerlerinde sürüp duruyor, belki bittikçe yeniden başlıyordu. Çoğu zaman bu kanlı, uzun savaşta olup bitenlerden haberimiz de olmuyordu elbette. Sözgelimi cepheye moral nasıldı, kaybımız çok muydu? Bu kadar korkunç bir savaştan söz edildiğine göre elbette iki tarafın da çoktu kaybı, bu yüzden cepheye gidenin dönmemesi gerekti, zaten dönen de yoktu (Duman, 2014: 34).

Burada hangi savaştan söz edildiği anlaşılamamaktadır. Yazar da büyük ihtimalle tek bir savaşa gönderme yapmamakta; genel anlamda savaş olgusunun yıkıcılığından, sürekliliğinden, kötü sonuçlarından yakınmaktadır. Çocuk anlatıcının dedesi de bir asker olarak öyküde yer edinir. Annesi, henüz küçük bir çocukken dedesi, üniformasını giyerek savaşa gitmiştir. Aradan geçen uzun yıllar sonrasında çocuğun dedesinin hâlâ savaşta olması ve bir mektup göndermesi, umutlu bir hayalin yaratımıdır. Mektup geldikten aylar sonra evlerine yaralı bir asker gelir. Hem kendi dedesinin hem Sencer'in dedesinin askerden yaralı olarak gelmesi, savaşların etki alanının genişliğini göstermeye yöneliktir. Ayrıca zaman mefhumu ile ilgili olarak da söylenebilir ki bir savaşın bitmesi, savaşı yaşayanların ruhsal bunalımını sonlandırmaz. Ne kadar zaman geçerse geçsin, savaş nedeniyle parçalanmış aile mensupları, psikolojik yıkımlarından kolay kolay kurtulamaz.

Sonuç

Faruk Duman, 1990 sonrası Türk öykücülüğünde kendi özgünlüğünü yaratmak isteyen bir yazardır; öykü türüne yeni bir bakış

açısıyla yaklaşarak amacını gerçekleştirmeye çalışır. Yazar, yenilikçi bir arayış doğrultusunda yapıtlarını oluşturur. Bu yapıtlardan biri de “Sencer ile Yusufçuk” adlı öyküsüdür. Yapılan taramalarda bu öykü üzerine herhangi bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiş ve metinle ilgili bir değerlendirme yapılması gerektiği kanaati uyanmıştır. Öykünün tahlili, Faruk Duman’ın öykücülüğünü tanımak adına önemli olduğu kadar Türk öyküsünün geldiği noktayı tespit etmek adına da dikkate değerdir.

“Sencer ile Yusufçuk”, Duman’ın yeni’yi deneyimlediği bir metin olarak öne çıkar. Metinde öykü türünün sınırlarını aşan yazar, özellikle biçimsel arayışta kendini göstererek yenilikçi arayışının en somut hâllerinden birini ortaya koyar. Aynı zamanda yazarın öyküde seçtiği çocuk anlatıcı, yeni bir anlatım tarzı kurmasına zemin hazırlar. Öyküde çocuk anlatıcı sayesinde dil ve anlatım biçiminin özgürleşmesi; çocuğun bakış açısının, kendi iç dünyasından gelen ışıqla kırılarak metne yansması; bu kırılmada ortaya çıkan renkliliğin gerçek-hayal-rüya düzleminde öyküde yer alması, yenilikçi bir tavır olarak değerlendirilebilir.

“Sencer ile Yusufçuk” öyküsünde dil kullanımı ve söz dizimi, dilbilgisi kurallarına aykırıdır. Kimi tümcelerın yarım bırakılması, ikinci ya da üçüncü cümlede anlamın tamamlanması, Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğü’nde yer almayan kelimelerin kullanılması gibi dil özellikleri, yazarın dilde yeni arayışlarının göstergesidir. Öyküde biçimsel arayış, paragrafların kurmacaya da bağlı olarak bölünmesi şeklinde ortaya çıkar. Bir paragrafta anlatılan bir hikâyeye yarım bırakılır ve bir ya da birkaç paragraf sonra bu hikâyeye dönülür. Bir sarmalı andıran bu biçimsel özellik, yenilikçi bir arayışın getirisidir. Çocuğun maceraları ile hareketlenen öyküde, dil kullanımı ve biçimsel arayışlar öyküye canlılık katar.

“Sencer ile Yusufçuk”ta masal, fantastik, geleneksel hikâyeye gibi türlerin kaynaşması, yazarın yeni bir anlatım biçimi denemesi olarak değerlendirilebilir. Yazar, bu anlatı türlerinden beslenir; fakat öyküyü bu türlerden herhangi biri içinde kategorize etmek doğru değildir. Öyküde pek çok hikâyeye bir aradadır. Çocuk anlatıcının, onun ailesinin ve komşularının, Yusuf’un, Sencer’in, kaptanların, korsanların, askerlerin hikâyeleri, öyküde katmanlı bir yapı oluşturur. Bu katmanlı öykü dünyası, çocuk anlatıcının zihni gibi zikzaklar çizerek verilir. Öykü içindeki hikâyelerin olay örgüsünü, kesin biçimde belirlemek zordur. Zira yazar, sağlam bir olay örgüsü kurma peşinde değildir. Yazar, öykü boyunca yeni bir dil ve biçim arayışını gerçekleştirir; çocuk anlatıcı sayesinde gerçek ile hayal ve düşün birbirine karıştırır; böylece zamansal ve mekânsal kaymalar yaratarak

yeni bir anlatım tarzı yakalar. Öyküdeki bütün bu özellikler, yazarın amacını gerçekleştirdiğini kanıtlar.

Kaynakça

- Çelik, N. (2019, Temmuz-Ağustos). Faruk Duman'la, son kitabı "Sus Barbatus" hakkında konuştuk. *Bulut Yazar Dergisi*. <http://bulutyazardergisi.com.tr/dergiarsiv-faruk-duman-la-son-kitabi-sus-barbatus-hakkinda-konustuk-soylesi-nilgun-celik-31>. (Erişim Tarihi: 12.05.2020).
- Çetin, N. (2013). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Duman, F. (2014). *Sencer ile Yusufçuk*. İstanbul: Can Yayınları. (E-kitap, 1. Sürüm).
- Gümüş, S. (2010). *Modernizm ve Postmodernizm-Edebiyatın Dünü ve Yarını*. İstanbul: Can Yayınları.
- Gümüş, S. (2012). *Öykünün Kedi Gözü*. İstanbul: Can Yayınları.
- Gümüş, S. (2013). Faruk Duman: "Geveze yazar okura boşluk bırakmaz." *Oggito*. <https://oggito.com/icerikler/faruk-duman-geveze-yazar-okura-bosluk-birakmaz-/5654>. (Erişim Tarihi: 11.05.2020).
- Gümüş, S. (2014). *Romanın Şimdiki Zamanı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Sarıcan, B. (2018). Faruk Duman: "Neyi biliyorsak onu yazabiliriz." *Oggito*. <https://oggito.com/icerikler/faruk-duman-neyi-biliyorsak-onu-yazabiliriz/63499>. (Erişim tarihi: 11.05.2020).
- Su, H. (2000). Öykücülüğümüzün Hikâyesi. *Hece*, Türk Öykücülüğü Özel Sayısı, (46/47), 6-18.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.
- Tosun, N. (2014). *Modern Öykü Kuramı*. Ankara: Hece Yayınları.
- Tosun, N. (2017). *Günümüz Öyküsü*. İstanbul: Dedalus Kitap.
- Yazıcı, D. (2013). Faruk Duman ile Keyifli Sohbet. <http://www.eskimeyenkitaplar.com/faruk-duman-ile-keyifli-sohbet/>. (Erişim Tarihi: 11.05.2020).
- Yılmaz, E. (2019). Faruk Duman'la Söyleşi: "Benim için öykü hiçbir zaman yerinde duran, tamamlanmış bir şey olmadı." *Parşömen Fanzin*. <https://parsomenfanzin.com/2019/12/16/faruk-dumanla-soylesi-benim-icin-oyku-hicbir-zaman-yerinde-duran-tamamlanmis-bir-sey-olmadi/>. (Erişim tarihi: 11.05.2020).

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 329-342
ISSN: 1302-6879

On Revolution: What is Revolution? What are the Differences that Distinguish Revolution from Other Forms of Political Violence?
Devrim Üzerine: Devrim Nedir? Devrimi Diğer Siyasal Şiddet Formlarından Ayıran Farklılıklar Nelerdir?

• **Hasan YENİÇİRAK***

*Dr., Siirt University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, Siirt/Turkey
Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Siirt/Türkiye
hasan.yenicirak@siirt.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8769-6669

Article Information / Makale Bilgisi

Article Type / Makale Türü:

Araştırma Makalesi / Research Article

Date Received / Geliş Tarihi:

23.10.2020

Date Accepted / Kabul Tarihi:

05.12.2020

Date Published / Yayın Tarihi:

31.12.2020

Citation: Yeniçirak, H. (2020). On Revolution: What is Revolution? What are the Differences that Distinguish Revolution from Other Forms of Political Violence?. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 329-342

Atf: Yeniçirak, H. (2020). Devrim Üzerine: Devrim Nedir? Devrimi Diğer Siyasal Şiddet Formlarından Ayıran Farklılıklar Nelerdir?. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 329-342

Abstract

Revolution is one of the most ambiguous concepts in the history of thought. There are several reasons why a clear definition of the revolution cannot be made. First, scholars point to a different side of the revolution. Second, the revolution is used as an umbrella concept. Revolution is used as a form of political violence that includes rebellion, coup, and civil war. These two factors make it difficult to give a clear definition of the revolution. In this work, we will propose an alternative reading of revolution to overcome these problems, at least to some extent. This reading draws attention that the revolution has two fundamental usages: classical usage and modern usage. The classic use of the revolution also includes other forms of political violence, such as rebellion and insurrection. The classical use of the revolution we have seen since Ancient Egypt continued until the 18th century. With the 18th century, the concept of revolution reached its modern content and started to be used in the sense of creating a new society based on the radical rejection of the past. The modern content of the revolution may be more revealing in showing the difference between the revolution and other forms of political violence. We believe that such a reading of revolution can offer a more satisfactory answer to what revolution is, by sharply revealing the differences between revolution and other forms of political violence.

Keywords: Revolution, rebellion, coup, modern, classic

Öz

Devrim düşünce tarihinin en muğlak kavramlarından biridir. Devrimin net bir tanımının yapılamamasının birkaç sebebi vardır. İlki, her bir düşünürün devrimin farklı bir yanına dikkat çekmesidir. İkincisi, devrimin şemsiye bir kavram olarak kullanılmasıdır. Devrim, isyanı, darbeyi, iç savaşı da içine alan bir siyasal şiddet formu olarak kullanılmaktadır. Bu iki unsur devrimin net bir tanımının yapılamamasına neden olur. Biz de bu çalışmada, bir nebze de olsa bu problemlerin üstesinden gelmek için alternatif bir devrim okumasını ileri süreceğiz. Bu okumaya göre, devrimin en temelde iki temel kullanımı olduğuna dikkat çekiyoruz: Klasik kullanım ve modern kullanım. Devrimin klasik kullanımı aynı zamanda isyan, başkaldırı gibi diğer siyasal şiddet formlarını da içine almaktadır. Eski Mısır'dan itibaren gördüğümüz devrimin klasik kullanımı 18.yy'a kadar devam etmiştir. 18.yy ile birlikte devrim kavramı modern muhtevasına erişmiş ve geçmişin kökten reddine dayanan yeni bir toplum yaratma anlamında kullanılmaya başlamıştır. Devrimin modern muhtevası ise devrim ile diğer siyasal şiddet formları arasındaki farkı göstermede daha açıklayıcı olabilir. Böyle bir devrim okumasının, devrim ile diğer siyasal şiddet formları arasındaki farklılıkları kesin bir şekilde ortaya çıkararak, devrim nedir sorusuna daha tatmin edici bir cevap sunabileceği inancındayız.

Anahtar Kelimeler: Devrim, isyan, darbe, modern, klasik

1. Introduction

The revolution that contains both the greatest hopes and the worst suffering is one of the concepts that modern political thought has most discussed and has not yet reached consensus. While some thinkers such as Dostoyevsky, Maistre, Burke, who experienced what happened during the revolution and in post-revolution societies, saw the revolution as a source of suffering, the Enlightenment thinkers of revolution such as Condorcet, Vladimir Mayakovsky see the revolution as a prescription for salvation. Vladimir Mayakovsky (Mayakovsky, 1985: 77-78) put down on paper this fate of the revolution by positioning himself as follows:

“... O bestial!

O childish!

O penniworth!

O great!

What epithets haven't been piled on your doings?

... how will you turn out yet?

As a splendid edifice

or a heap of ruins?

To the engine-driver

in soot-clouds dense,

to the miner, boring through ore-bed layers

... from the philistine comes
 “O, be thrice accursed!”
 and from me,
 a poet,
 “Thrice blessed be, sublime!”

What exactly does revolution mean, which is the greatest source of suffering for some and a prescription for others' salvation? Which idea of revolution is a source of suffering for some and a prescription for salvation for others? In this work, we will try to make a study of the revolution based on these questions. This analysis is a search for a reasonable answer to the question of what is the revolution. This search also attempts to reveal the differences between the revolution and other forms of political violence, such as rebellion and coup.

2. The Usage of Term

When we look at the studies on revolution, there is no clear definition of what revolution is. There is little consensus among the definitions of revolution. Because scholars characterize revolution by attaching different sides to the term, which give it different meanings. For example, Aristotle defines revolution as a change in the constitution. In *Politics*, Aristotle wrote that there were

“two sorts of changes in government; the one affecting the constitution, where men seek to change from an existing form into something other, the other not affecting the constitution when, without disturbing the form of government, whether oligarchy or monarchy, or any they try to get the administration into their own hands” (Kimmel, 1990: 4).

Nevertheless, Samuel Huntington defines revolution as a radical transformation in society. “A revolution,” writes Huntington, “is a rapid, fundamental, and violent domestic change in dominant values and myths of a society, in its political institutions, social structure, leadership, and government activity and policies” (Huntington, 1968: 264).

While John Dunn tells us that revolution requires violence, Charles Tilly tries to explain that revolution does not necessarily entail violence. According to Dunn, violence has become an integral part of the revolutionary situation (Cohan, 1975: 25). In *From Mobilization to Revolution*, Tilly wrote that

it does not predict clearly to the curve of violence before a revolution, since that depends on the pattern of mobilization and contention leading to the establishment of multiple sovereignty. Yet it does deny the necessity of a buildup of violence before a revolution (Tilly, 1978: 217).

While scholars such as Peter Calvert, Chalmers Johnson use revolution as an umbrella term, scholars such as Goldstone, Arendt see revolution as *sui generis*. In *Revolution*, Calvert wrote that “they would be well advised to retain the term ‘revolution’ itself as a political term covering all forms of violent change of the government or regime originating internally” (Calvert, 1970: 141). Nevertheless, Arendt says that “historically, wars are among the oldest phenomena of the recorded past while revolutions, properly speaking, did not exist prior to the modern age” (Arendt, 1990: 12).

The more interesting and also important, the term revolution is used different meanings in the same work. For example, Calvert gives exactly nine different uses of revolution. It follows respectively "defiance of authority, overthrow of rulers, social dissolution, revulsion against misused authority, constitutional change, reordering of society, inevitable stage of development, permanent attribute of ideal order, and psychological outlet" (Calvert, 1970: 132-136). Burns goes a little further and tells that revolution is used to express the author's anger rather than describe objective reality. He says that “the word ‘revolution’ may have many meanings, and for the purposes of controversy it can be usefully employed by the same persons in contradictory senses” (Burns, 1920: 111).

2.1. Revolution as an Umbrella Term

We have tried to show above that each thinker draws attention to a different aspect of the revolution concept. This situation makes it difficult to give a clear definition of the revolution. However, there is an even more important reason why the revolution is one of the most ambiguous concepts in the history of thought: the usage of revolution as an umbrella concept that encompasses other forms of political violence. The usage of revolution as an umbrella concept paves the way for it to be treated as rebellion, coup, rebellion, and civil war, depending on the revolution's results or the degree of violence and organization. Calvert is one of those who uses revolution as an umbrella concept. According to Calvert, the revolution also harbors rebellion, chaos, depending on its results. Calvert wrote that

“revolution may be understood throughout as referring to events in which physical force has actually been used successfully to overthrow a government or regime. Where such movements have not been successful, they are referred to, according to context, as ‘rebellions’, ‘revolts’, ‘insurrections’ or ‘uprisings’” (Calvert, 1970: 15).

Chalmers Johnson, one of the revolutionary theorists, defines six types of revolution, including peasant rebellions, army revolts, and coups. He suggests that revolutions are categorized into a six-fold typology conceived to exist at a very high level of abstraction. The six-fold typology is:

(1) the jacquerie, which is generally used to characterize a mass rebellion of peasants with strictly limited aims – the restoration of lost rights or the removal of specific grievances; (2) the millenarian rebellion, which is ‘the hope of a complete and radical change in the world which will be reflected in the millennium’; (3) the anarchistic rebellion, which occurs in response to conditions in the social system created when major changes have already been made in order to relieve dysfunctions perceived by the dominant part of population; (4) the Jacobin communist revolution, which is the ‘great’ revolution such as French Revolution. In this type of revolution, people employed violence to change the systems of landholding, taxation, choice of occupation, integrative myth, education, prestige symbols, military organization, and virtually every other substructure of the social system; (5) the conspiratorial coup d’état, which attempts at revolutionary change made by small, secret associations of individuals united by a common sense of grievance that may or may not correspond to the objective condition of social a system; (6) militarized mass insurrection. These revolutions are made by the mass of a population, but under the guidance of a conspiratorial, revolutionary general staff (Johnson, 1964: 31, 35, 40, 45-46, 49-50, 57).

The first three of these six types are rebellious. To put it in Johnson's own terms, these are unsuccessful attempts to bring down the existing government. However, although these three types did not involve the success of bringing down the old regime, Johnson considered them a type of revolution. As Cohan clearly states, Johnson defines the revolution as an uprising, a revolt, whether

successful or not (Cohan, 1975: 137). George Pettee, who treats revolution as an umbrella term, also labeled any violent or illicit political power transfer as a 'revolution'. Christoph Kotowski (Kotowski, 1984: 408) shows how Pettee terms the following kinds of violent political change as 'revolutions':

- (1) Private palace revolutions, which are the quiet replacement of top officials by some illicit means;
- (2) public palace revolutions, which replace top officials after some kind of minor public battle for power;
- (3) secession, which is 'the rebellion of one area against the rule of another country';
- (4) great national revolutions, which are mass phenomena and change both political and social structures;
- and (5) systematic revolutions, in which not just one state but an entire civilization is transformed.

However, all this does not mean that these theorists do not distinguish between revolution and other forms of political violence. Revolutionary theorists express functional equivalents of revolution, but they also draw attention to the differences between revolution and functional equivalents of revolution. For example, according to Pettee, "as a kind of social change, revolution is "the most wasteful, the most expensive, the last to be chosen; but also the most powerful, and therefore always appealed to in what men feel to be the last resort" (Pettee, 1938: 96).

In this context, Gurr offers a more descriptive and systematic explanation. Gurr draws attention to important points by using the phrase "revolutions and lesser forms of violence," such as riot, turmoil, conspiracy, turmoil, internal war. According to Gurr, the properties and processes that distinguish a revolution from other forms of political violence are substantively and theoretically interesting, but at a general level of analysis, they seem to be differences of degree, not kind (Gurr, 1970: 5). In Gurr's typology, the distinction between revolution and lesser forms of violence is the degree of organization, the focus of violence, and scale. General definitions of the three forms of political violence examined are as follows:

Turmoil: Relatively spontaneous, unorganized political violence with substantial popular participation, including violent political strikes, riots, political clashes, and localized rebellions.

Conspiracy: Highly organized political violence with limited participation, including organized political assassinations,

small-scale terrorism, small-scale guerilla wars, coups d'état, and mutinies.

Internal War: Highly organized political violence with widespread popular participation, designed to overthrow the regime or dissolve the state and accompanied by extensive violence, including large-scale terrorism and guerrilla wars, civil wars, and revolutions (Gurr, 1970: 11).

As I have tried to show, some revolutionary theorists take revolution as an umbrella term. Thus, "revolution" becomes a broad term referring to a wide array of violent confrontations. This situation makes it difficult to give a clear definition of the revolution. Therefore, we will propose an alternative reading of revolution to overcome these problems, at least to some extent. This reading proposes that the revolution has two fundamental usages: classical usage and modern usage. We believe that such a reading of revolution can offer a more satisfactory answer to what revolution is, by sharply revealing the differences between revolution and other forms of political violence.

3. Two Usage of the Revolution

We have seen that the concept of revolution has many usages. However, when we carry out a historical and philosophical study of the revolution, we see that it has two most fundamental usage. Revolution has classical usage meaning 'cycle', 'return' and modern usage meaning 'radical rupture from the past'. Svetlana Boym has called this the paradox of the revolution. Boym writes that "the word revolution ... contains a paradox of inscribing both repetition ('turning or rotating motion around the axis, a single complete cycle of such orbital or axial motion) and rupture ('a sudden or momentous change in any situation' or 'a sudden political overthrow or seizure of power brought about from within the political system'" (Boym, 1991: 182).

3.1. The Classical Usage of the Revolution

The classical usage of the revolution emphasizes "change is far from starting with a new beginning, was seen as falling back into a different stage of its cycle" (Arendt, 1990: 21). The etymological study of the concept of revolution can help us better understand the classical usage of revolution. The root of the concept of revolution is "volvere" in Indo-European languages. "Volvere" means return. The concept of "revolvere" derives from the word "volvere" by adding the

prefix "re" meaning "back, repeat". The concept of revolution also derives from "revolvere". Revolution was first used to mean "return", "cycle".

The classical usage of the revolution also includes rebellion, rebellion, and civil war. As Therborn states, "revolution might include the meaning of disturbance or riot, its main meaning was recurrent motion" (Göran, 2008: xiv). In other words, the classical usage of revolution is the usage of revolution as an umbrella term—Calvert, who made a historical study of the concept of revolution, detailed this subject with examples. As a result of his research, he came to the following conclusion: "We are therefore left with the conclusion that revolution to the ancient Egyptians was regarded officially and generally as being rebellion..." (Calvert, 1970: 25).

Continuing his study of revolution with the Greek period, Calvert states that the revolution represents social displacement in the Greeks. This social displacement also includes revolt in addition to revolution. Calvert wrote that "to the world of classical Greece, revolution was a concept that embodied both the change of rulers implied in the palace revolt, and the social displacement implied by the rise of an aristocracy or the fall of aristocratic exclusiveness" (Calvert, 1970: 29). Calvert takes revolution here as an umbrella concept representing social change.

Although Greeks had their fill of revolution, they had no singular word for it. As Arthur Hatto states, although the Greeks knew the concept 'revolution' and were able to express it in a word, they did not always choose the same word and sometimes chose two or more (Hatto, 1949: 500). For example, While Herodotus speaks of "uprising" to revolutionize the state, Thucydides speaks of "change of constitution". Or, in *Republic*, Plato also uses both "netorizen" in the sense of entertaining revolutionary designs and "metabole" in the sense of change (Hatto, 1949: 498).

Such usage of the revolution continues with Aristotle, who is the real founder of the study of revolution (Cohan, 1975: 46). For Aristotle, revolution is a political phenomenon, both violent and non-violent, representing the fundamental process of change, which leads to the alteration or displacement of social groupings (Calvert, 1970: 34). In other words, In Aristotle, what is meant by revolution is both the change of the constitution and the government's seizure.

We see the classic usage of the revolution in Polybius. Hatto shows that Polybius meet revolution in another sense -that of a slowly turning wheel (Hatto, 1949: 498). Polybius treats revolution as a "cycle" and thinks of it as an umbrella concept explaining social

change. Polybius makes kingship pass into tyranny, tyranny into aristocracy, aristocracy into oligarchy, oligarchy into democracy, democracy into mob-rule, and mob-rule into kingship. Thus, the political revolution returns to the point they started (Polybius, 1923: 279-289).

3. 2. The Modern Usage of the Revolution

This classical usage of revolution, which includes also the meaning of rebellion, turmoil, continued until the last quarter of the 18th century. However, with the French Revolution, the revolution reached its modern content. French Revolution created the modern concept of revolution (Göran, 2008: xiv). Contrary to its classical usage, the essence of the modern usage of revolution is the idea of radical change in society, which contains a new beginning. With its modern content, the revolution has been used as a new beginning based on a radical rejection of the past. While Jeff Goodwin says that “while social conflict may be as old as humanity itself, the reality and ideal of radically transforming a ‘society’, ‘nation’, or ‘people’ -the economic, political and cultural arrangements of a large population- are coeval with modernity” (Goodwin, 1997: 12); or while Jack. A. Goldstone says that “revolutions are rare... most societies have never experienced revolutions, and most ages until modern times did not know revolutions” (Goldstone, 1994: 38), they mentioned modern usage of revolution.

The unique aspect of the modern usage of the revolution is that it creates a new society. As Perroux put it, the revolution is based on a project for another world sensed and understood before it is built. The French Revolution, the first experimental application of the revolution's modern usage, is based on such a project. The French revolutionaries wanted to create a new society, as Therbon stated (Göran, 2008: xiv).

The ultimate goal of the modern usage of the revolution is to create a new, perfect society. Sorokin perfectly defines the idea of modern revolution, which based on the idea of a radical change of the existing order in order to create a new society: “Revolution is a change in the behavior, beliefs, and ideology of the people; ... in the biologic composition of population; ... in the social structure of society” (Sorokin, 1925: 11).

Thus, we can answer the question we asked at the entrance. The idea of revolution, which is the greatest source of suffering for some and a prescription for salvation for some, constitutes the modern usage of the revolution. While Mayakovsky says that “and from me, a

poet, thrice blessed be, sublime!” (Mayakovsky, 1985: 77-78), he blessed this modern usage of the revolution. While Joseph de Maistre says that “there is a satanic quality to the French Revolution that distinguishes it from everything we have ever seen or anything we are ever likely to see in the future” (Maistre, 2003: 41), he condemned this modern use of the revolution.

This modern usage of the revolution distinguishes it from other forms of political violence such as riot and coup. For better understanding, we can refer to Goldstone. Goldstone, who takes revolution with its modern usage, presents the difference between revolution and other forms of political violence in an explanatory way. Goldstone highlights three factors in his statement: state breakdown, competition among claimants for a central authority, and building new institutions. According to Goldstone (1991: 437-439),

These aspects can also occur separately or in partial combinations: state breakdown without competition for central authority occurs in secession movements, peasant uprisings, and urban riots; state breakdown and competition without attempts at building new institutions occur in dynastic civil wars; competition and institution-building occur without state breakdown in coups and elite reform movements. What distinguishes revolution from other forms of political violence is precisely the interwoven combination of all three aspects.

Goldstone gives the modern usage of the revolution by distinguishing the revolution from other forms of political violence. According to Goldstone,

instead of presenting themselves as removing a temporary aberration and restoring a traditional order, revolution sought to discredit the entire ancient régime and to erect political and social institutions that would begin a new age ... thus, the revolution has come to establish an entirely new organization of society (Goldstone, 1991: 439-440).

A coup is a change in leadership, a power struggle, but it can never create a new society based on a radical rejection of the past like revolution. Likewise, rebellion and revolution are both forms of violence. Both negate the current conditions. Nevertheless, they are very different from each other in terms of what they negate. While the revolution fundamentally negates the existing order to create a new society, the rebellion struggles to correct the shortcomings in the existing order. In both revolution and rebellion, people say "no" to the

conditions they find. The revolutionary says "no" to everything. It completely negates existence. However, rebellion does not entirely negate existence. It negates another side of the same existence to benefit one glorified side of existence (Camus, 1991: 246-252).

Rebellion kills people, not principles, but revolution kills both principles and people (Camus, 1991: 106, 246). It was not the king himself that was attacked in the French Revolution, but the kingdom itself as an institution, the divine principle of right embodied in the kingdom. It was not just XVI. Louis who died on the guillotine; it was the divine order, principles which XVI. Louis represented. A detail that Richard Lachmann drew attention to in his 1789 French Revolution study reveals this difference between revolution and rebellion more concretely. Before the revolution, Turgot and Necker put forward the idea of tax collection to solve France's economic crisis. Turgot and Necker's efforts to collect taxes caused unmitigated anger in the aristocracy and the priests before the revolution. Lachmann called this period as a revolt of the aristocracy of 1787-89 (Lachman, 1997: 88). The revolt of the aristocracy of 1787-89 did not aim to destroy the existing world order, its values, and its principles. They just wanted to regain the strong position they had before. However, the 1789 French Revolution wanted to destroy the existing world order, values, principles, and replace it with the new world order.

4. Conclusion

When we restrict the revolution concept as classical and modern usage, the differences between the revolution and other forms of political violence such as rebellion and coup become more apparent. All forms of political violence aim fundamentally at social displacement. In this sense, all forms of political violence are similar. Nevertheless, with its modern usage, revolution is something very different from coups and revolts. Coups attack political leaders for social displacement. Revolts attack leaders or institutions with a broader organization. However, with its modern usage, the revolution attacks the existing social order itself, its values, habits, and traditions. When we consider the revolution in this way, we can distinguish it from other forms of political violence and give a more inclusive and satisfactory answer to what revolution is.

When we think in terms of Turkey, this work is having more importance because Turkey's history has been shaped both by coups and revolution. Here we do not make a description of a revolution or coup in Turkey. Such an effort is in scope and intensity to be a subject

of study in itself. Here, in Turkey, we try to express that many people consciously or unconsciously misuse the revolution concept. The concept of revolution is used in different ways, without any theoretical foundations. It will be sufficient to draw attention to just one example to understand the subject better—for example, the military coup of 1960. The military coup of 1960 is considered a revolution by some segments. The concept of "revolution" is used even in the court minutes. However, what happened in the 1960s is the change of the political leader. 1960 is not a revolution; it is just a coup. In 1960, we cannot speak of a revolution, in a sense used by Sorokin.

References

- Arendt, H. (1990). *On Revolution*. London: Penguin Books.
- Boym, S. (1991). *Death in Quotation Marks: Cultural Myths of the Modern Poet*. London: Harvard University Press.
- Burns, C. D. (1920). *The Principles of Revolution*. London: Forgotten Books.
- Calvert, P. (1970). *Revolution*. London: Pall Mall Press.
- Camus, A. (1991). *The Rebel: An Essay on Man in Revolt*. New York: Vintage Books.
- Cohan, A. S. (1975). *Theories of Revolution: An Introduction*. New York: A Halsted Press Book.
- Goldstone, J. A. (1991). Revolution, Theories of. In D. Miller (Ed.), *The Blackwell Encyclopaedia of Political Thought* (pp. 437-441). Oxford: Blackwell Publishers.
- Goldstone, J. A. (1994). *Revolutions: Theoretical, Comparative, and Historical Studies* (second edition). Orlando: Harcourt Brace & Company.
- Goodwin, J. (1997). State-Centered Approaches to Social Revolutions: Strengths and Limitations of a Theoretical Tradition. In J. Foran (Ed.), *Theorizing Revolutions* (pp. 9-35). London and New York: Routledge.
- Göran, T. (2008). Roads to Modernity: Revolutionary and Other. In J. Foran, D. Lane, & A. Zivkovic (Eds.), *Revolution in the Making of the Modern World* (pp. xiv-xvii). New York: Routledge.
- Gurr, R. (1970). *Why Men Rebel*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hatto, A. (1949). "Revolution": An Enquiry Into the Usefulness of an Historical Term. *Mind*, 58(232), 495–517.
- Huntington, S. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven: Yale University Press.

- Johnson, C. (1964). *Revolution and Social System*. Stanford: Hoover Institution Studies.
- Kimmel, M. S. (1990). *Revolution: A Sociological Interpretation*. Cambridge: Polity Press.
- Kotowski, C. M. (1984). Revolution. In G. Sartori (Ed.), *Social Science Concepts: A Systematic Analysis* (pp. 403-451). Beverly Hills/London/ New Delhi: Sage Publications.
- Lachman, R. (1997). Agents of Revolution: Elite Conflicts and Mass Mobilization from the Medici to Yeltsin. In J. Foran (Ed.), *Theorizing Revolutions* (pp. 71-98). London: Routledge.
- Maistre, J. (2003). *Consideration on France* (third edition; R. Lebrun, trans.). United Kingdom: Cambridge University Press.
- Mayakovsky, V. (1985). *Selected Verse I* (V. Chistyakov, trans.). United of Soviet Socialist Republics: Raduga Publishers.
- Pettee, G. S. (1938). *The Process of Revolution*. New York: Harper & brothers.
- Polybius. (1923). *The Histories, Book VI* (W. R. Paton, trans.). London: Harvard University Press.
- Sorokin, P. A. (1925). *The Sociology of Revolution*. J.B. Lippincott.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. New York: Random House.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 343-372
ISSN: 1302-6879

**İslami İlimler Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik Mesleğine İlişkin
Metaforik Algılarındaki Değişimin İncelenmesi (Batman Örneği)*
Investigation of Changes in Islamic Sciences Faculty Students' Metaphoric
Perception Regarding Teaching Profession (Batman Sample)**

• Davut OKÇU*

Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din
Bilimleri Bölümü, Batman/ Türkiye,
Asst. Prof., Batman University, Faculty of
Islamic Sciences, Department of
Philosophy and Religious Sciences,
Batman/ Turkey,
davutokcu72@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7943-9515

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:
07/09/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:
02/12/2020

Yayın Tarihi / Date Published:
31/12/2020

Atrf: Okçu, D. (2020). İslami İlimler
Fakültesi Öğrencilerinin Öğretmenlik
Mesleğine İlişkin Metaforik Algılarındaki
Değişimin İncelenmesi (Batman Örneği).
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, 50, 343-372

Citation: Okçu, D. (2020). Investigation
of Changes of Islamic Sciences Faculty
Students in Metaphoric Perception About
Teaching Profession (Batman Sample).
Van Yüzüncü Yıl University the Journal of
Social Sciences Institute, 50, 343-372

Öz

Bu araştırmanın temel amacı; İslami İlimler Fakültesi hazırlık ve son sınıf öğrencilerinin "öğretmen" ve "öğretmenlerim" kavramlarına ilişkin algılarını metaforlar yoluyla belirlemek ve okul hayatı sürecinde bu yargılarında meydana gelen gelişme ve değişimleri incelemektir. Çalışma nitel olup, fenomenolojik (olgubilimsel) araştırma deseni kullanılmıştır. Hazırlık ve son sınıf öğrencilerinin belirlenen kavramlarla ilgili algılarının saptanması amacıyla veri toplama aracı olarak, 2 adet açık uçlu sorudan oluşan form kullanılmıştır. Öğrencilerden "... gibidir/benzer; çünkü..." cümlelerini tamamlamaları istenmiştir. Online olarak toplanan verilerin analizinde frekans, yüzde hesaplamaları ve içerik analizi çözümleme tekniği kullanılmıştır. Cevapları geçerli olan 127 öğrenci tarafından "öğretmen" kavramına ilişkin olarak 69 adet, "öğretmenlerim" kavramı için de 61 metafor üretilmiştir. Öğretmen kavramı için üretilen metaforların ilk üç sırasında Güneş, anne, mum; öğretmenlerim kavramı için ise ilk üç sırada ışık, fener ve sahabe metaforları yer almıştır. Öğrencilerin ürettiği metaforlar ortak özellikleri bakımından irdelenerek 7 kavramsal grup oluşturulmuştur. Hazırlık öğrencileriyle son sınıf öğrencilerinden elde edilen verilerle okul sürecinin öğrencilerin "öğretmen" ve "öğretmenlerim" kavramlarıyla ilgili yargıları üzerindeki etkileri metaforik algılarla ölçülmüş, birbirleriyle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Ortaya çıkan metaforlardan yararlanılarak Fakülte tahsili boyunca öğrencilerin öğretmen kavramı ve öğretmenleriyle ilgili algılarında önemli değişikliklerin meydana geldiği görülmüştür. Tespit edilen değişiklikler incelenmiş, olumlu ve olumsuzluklar belirlenmiş ve çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğretmenlik, metafor, İslami ilimler, fenomenoloji.

Bu çalışmada kullanılan ölçek ve veriler, Batman Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığı tarafından etik kurallara ve ilkelere uygun bulunmuştur (Evrak Tarih ve Sayısı: 20/11/2020-18121).

Abstract

The main aim of this study is to determine the perceptions of Islamic Sciences Faculty Preparation and final year students about “teacher” and “my teachers” concepts via metaphors, and to investigate the developments and changes in their judgements throughout their school life. The study is qualitative, and phenomenological research design was employed. In order to set forth the perceptions of preparation and final year students about determined concepts, a form with 2 open-end questions was used as a data collecting tool. The students were requested to complete the sentences of “...is like/similar; because...”. In the analysis of the collected data, frequency, percentage calculations, and content analysis solution technique were used. And, 69 and 61 metaphors for “teacher” and “my teachers” concept were produced, respectively, by 127 students whose answers were valid. In the first three of the metaphors produced for the concept of teacher, the sun, mother, candle; and for the concept of my teachers, the first three metaphors of light, lantern, and Prophet’s companions took place. 7 conceptual categories were formed after studying the metaphors produced by the students in terms of common properties. With the help of the data obtained from preparation and final year students, the effects of the school process on students’ judgements about “teacher” and “my teachers” were measured metaphorically; and then evaluated by comparing them with each other. By making use of the metaphors that emerged, it was observed that significant changes occurred in students’ perceptions of the concept of “teacher” and “their teachers” throughout the faculty education. The established changes were investigated; and then positive and negative aspects were determined; and, finally, several offers were made.

Keywords: Teaching, metaphor, Islamic sciences, phenomenology.

1. Giriş

İslam eğitim tarihi vahiy ile başlamış, vahiyden aldığı ilhamla gelişmiştir. Altaş (2001: 1)’ın ifadesiyle “eğitim ile ilgili tüm eğitim uygulamalarının merkezinde vahiy yer almıştır.” Gerek sosyal ve gerekse fen bilimleri vahiy ile paralel bir çizgide yürümeye ve sebep-sonuç zinciri olarak bilinen Sünnetullah’ın sırlarını çözmeye yönelmiştir. Eğitim kavramının karşılığı olan ‘terbiye’ (Fatiha 1/1), öğretimin karşılığı olan ‘talim’(Alak 96/1-4) kelimeleri ve türevleri Kur’an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde (İbn Mace, Sünnet: 17) sık sık yer almıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte başlayan yeni eğitim sistemiyle din, diğer dersler arasında bir ders konumunda ele alınmıştır (Bilgin ve Selçuk, 1991: 19-21). Din eğitimi, devleti yöneten siyasal iktidarların parti programları doğrultusunda önem kazanmış veya kaybetmiştir. Din kültürü/bilgisi dersi Tevhid-i Tedrisat Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra kimi zaman seçmeli

olarak okutulmuş, kimi zaman müfredattan çıkarılmış ve son olarak da zorunlu dersler arasına dahil edilmiştir (Kaymakcan, 2006: 21-36).

İnsanlığa ilk mesajı “oku!” olan İslam dini, bilenlerle bilmeyenlerin bir kefeye konulamayacağını ve bilenlerin üstün olduğunu vurgulamıştır (Zümer 39/9). İslam Peygamberi de “Şüphesiz ben muallim/öğretmen olarak gönderildim” (İbni Mâce, Mukaddime, 17) buyurmuştur. Bu bağlamda İslam tarihi boyunca öğretmenlere büyük değer verilmiştir. Cumhuriyet tarihi itibarıyla halktan ülkeyi yönetme yetkisini alan iktidarların programlarından öğretmenler de ziyadesiyle etkilenmiş, eğitimcilere verilen değer ve yüklenen misyon da farklılaşmıştır. Bu araştırmada; geline aşamada İslami İlimler Fakültesi öğrencilerinin nazarında öğretmen tasavvuru, öğretmenlerden beklentiler, öğretmenlere yüklenen değer ve misyonun metaforlar yardımıyla ortaya konulmasına çalışılmıştır.

Metaforlar günlük konuşma dilinin süsü olup; sözlü ve yazılı ifadeyi renkli ve anlamlı kılmayı sağlar. Metaforlar bu yüzden bireyler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Nitekim bireyler günlük konuşmalarında metaforları o kadar sık kullanırlar ki, bu yüzden onları fark edemez hale gelirler. Genellikle bireyler bir şeyi ucuza aldıklarında “batan geminin malları”, bir yakınları öldüğünde “bizi böyle koydu gitti”, “bir yıldız kaydı”; üzüldüklerinde “buz kesildim”, öfkelendiklerinde “içimde yangın var” gibi ifadeler kullanırlar. Aslında ne batan bir gemi; ne kayan bir yıldız; ne koyup, geçip giden ne bir başka şey; ne bir buz kesilme ve ne de itfaiyenin müdahale edebileceği bir yangın vardır. Esasında bütün bu örneklerde anlatılmak istenen şey metaforlar yoluyla maksadı açıklığa kavuşturmadır. Bu bağlamda denilebilir ki, metaforlar sözü ete kemiğe büründüren çok güçlü öğrenme ve öğretme araçlarıdır. Metaforların kullanılma amaçlarından bir diğeri, bir kavram ya da olgunun nasıl algılandığını ortaya koymaktır (Aydın, 2011: 26). Bu araştırmada öğrencilerimizin “öğretmen” ve fiilen muhatap oldukları “öğretmenlerim” kavramları hakkındaki görüşleri metaforlar kullanılarak incelenmiştir.

Ülkemizde öğretmenlik mesleğinin yasal konumu 1739 sayılı Milli Eğitimin Temel Kanunu’nun 43. maddesi ile düzenlenmiş ve söz konusu maddede öğretmenlik, devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan ‘özel bir uzmanlık mesleği’ olarak ifade bulmuştur. Bu arada öğretmenlik mesleğinin gerçekte toplum ve öğrenciler nezdinde nasıl algılandığına yönelik muhtelif çalışmalar yapılmaktadır. Zira eğitimin temel yapı taşı ve yönlendiricisi öğretmenlerdir. Herkesin başarı veya başarısızlığında, meslek seçiminde ve öğrencilik hayatında etkilendiği öğretmenleri

olmuştur. Öğretmenler; kişilikleri, duruşları, ders anlatma yaklaşımları, sosyal ilişkileri ve benzeri yönlerden öğrencilerinde iz bırakırlar. Bu izler ve bu izlerin yanında sahip olduğumuz pedagojik bilgiler ile alan yazınla olan ilişkimiz, bizim öğretmenlik mesleğine ilişkin algı, değer, inanç ve ilkelerimizi şekillendirmektedir (Erden, 1998: 36-56). Bu bağlamda öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin düşünceleri, onların gelecekte nasıl bir öğretmen olmak istediklerini de ortaya koyar. Öğretmen adaylarının muhtelif ölçme araçlarıyla “öğretmen algılarının” incelenmesi, onların bu mesleğe olan tutumlarını ortaya koyacak olması ve bu mesleğe ilişkin yanlış öğrenmelerinin düzeltilmesi açısından önemli görülmektedir (Oğuz, 2009: 182). Öğretmenlik formasyonunu henüz almamış öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik yaklaşımları geçmiş yaşantıları ile sınırlı olmakta ve informal gözlemlere dayanmaktadır. Pedagojik formasyon derslerini almış öğrencilerin ise öğretmenlik mesleğine ilişkin daha bilinçli ve isabetli tespitler yapması beklenir. Ayrıca örneklem grubunun İslami İlimler Fakültesi öğrencileri olması ve dini eğitim almaları araştırmaya farklı bir anlam kazandıracaktır. Çünkü öğretim süresi boyunca öğretmenlik mesleğinin İslam dininin temel kaynaklarındaki önemine vurgu yapılmaktadır.

Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları 2020 Kılavuzuna göre; 60'ı İlahiyat¹ olmak üzere 100'ün üzerinde yüksek din öğretimi kurumunda lisans düzeyinde öğretim yapılmaktadır.² Binlerce öğrencisi olan yüksek din öğretiminde yürütülen akademik çalışmalar ve akademisyenler hakkında gerek sayı gerekse içerik çeşitliliği açısından pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu kurumlarda yürütülen eğitimin programı, öğrenci profili, öğretim elemanlarının nicelik ve nitelik açısından yeterliliğini konu alan pek çok yayın yapılmış ve çok sayıda kongre/sempozyum düzenlenmiştir.³ Çalışmamızda bu müktesebat da dikkate alınmış; araştırma ile Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesine devam etmekte olan öğrencilerin öğretmenlik mesleği hakkındaki görüşlerini tespit ve tahlil ederek alana katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

¹<https://www.basarisiralamaları.com/ilahiyat-taban-puanlari-2020-ve-basari-siralamaları-osym/> Erişim Tarihi: 20.09.2020.

²<https://www.puanlar.net/islami-ilimler-bolumu-taban-puanlari-basari-siralamasi/> Erişim Tarihi: 20.09.2020.

³ Bkz: Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi (İstanbul: 16-18 Kasım 2017); Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Çalıştayı (Samsun: 18-19 Nisan 2019); Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi (Akademik ve Toplumsal Boyutlarıyla) (Malatya: 24-25 Ekim 2019).

İslami İlimler Fakültesi hazırlık ve son sınıf öğrencilerinin zihinlerinde “öğretmen” ve “öğretmenlerim” kavramlarının hangi yönüyle belirgin olduğunu ortaya çıkarabilmek için metafor yoluyla veri toplama uygulaması isabetli bir yol olarak görülmüştür. Bu bağlamda bu çalışmanın temel problemi şu şekilde belirtilebilir: “İslami İlimler Fakültesine başlama ve bitirme aşamasındaki öğrencilerin ‘öğretmen’ ve ‘öğretmenlerim’ kavramlarına ilişkin metaforik algıları nasıldır?”

Çalışmaya dair alt problemler şu şekilde sıralanabilir:

- İslami İlimler Fakültesinin henüz öğretmenlik formasyonu ve meslek derslerini görmemiş hazırlık sınıfı öğrencilerinin nispeten soyut bir kavram olan “öğretmen” ve halen muhatap oldukları “öğretmenlerim” kavramlarıyla ilgili olarak geliştirdikleri metaforlar nelerdir?

- İslami İlimler Fakültesinin öğretmenlik formasyonu ve meslek dersleri programını dört yıl boyunca görmüş son sınıf öğrencilerinin “öğretmen” ve “öğretmenlerim” kavramlarıyla ilgili olarak ürettikleri metaforlar nelerdir?

- Üretilen metaforlar müşterek özellikleri açısından hangi kavramsal kategoriler altında toplanabilir?

- Bu kategorilerin gerekçeleri hangi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır?

- Hazırlık sınıfı ve son sınıf öğrencilerinin ürettikleri metaforlar arasında benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

1.1. Kavramsal Çerçeve Metafor

Metafor kelime olarak, Yunanca “transfer” anlamına gelen, “metapherein” kelimesinden türemiştir. “Meta”, değiştirmek ya da ötelemek demek iken, “pherein” ise katlanmak, taşımak, aktarmak anlamlarına gelir (Lakoff ve Johnson, 2010: 13). Bazı kaynaklara göre de metafor terimi, Latince ve Grekçe metafora kökünden gelmektedir. Öte, aşırı anlamına gelen meta ve taşımak, yüklenmek anlamlarına gelen pherein sözcüklerinden oluşmuş bir birleşik addır (Karapınar, 2016). Metafor (metaphor), Türkçe ’de “benzetme, eğretilme”, eski Türkçede “mecaz”, Arapçada “teşbih/istiare” kelimeleriyle karşılanmaktadır (Aydın, 2006).

Metafor kelimesi TDK (2020) sözlüğünde mecazın karşılığı olarak verilmiş, mecaz ise; “bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz; bir kelimeyi veya kavramı kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde kullanma” olarak ifade edilmiştir. Özellikle divan edebiyatında metaforun çeşitli isimler altında kullanıldığı bilinmektedir. Teşbih, istiare (eğretilme),

mecaz-ı mürsel, kinaye (değınmece), ta'rız (iğneleme, dokundurma), teşhis ve intak (kişileştirme) gibi mecaz sanatlarıyla ve alegori, sembol vb. kavramlar metafor ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Saruhan (2005: 12), "İslam Düşüncesinde İstiare" adlı çalışmasıyla bir bakıma istiarenin aslında metafor ile aynı şey olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.

Metafor genel olarak bir sorunu, olayı veya konuyu anlaşılır kılmak amacıyla başka bir şekilde ifade etmek için kullanılır. Temelde bir anlamın veya bir sembolün diğer bir sembole aktarımı olarak da tanımlanabilir. Mecaz olarak metafor ise bir kelimenin ifade ettiği gerçek anlamı dışında ilgi veya benzetmeyle başka bir anlamda kullanılması olarak açıklanabilir. Metafor kelimesine karşılık olarak "mecaz" dışında benzetme, eğretilme, iğretilme, istiare ve deyim aktarması sözcükleri de kullanılmaktadır (Kılıç ve Altındaş, 2016: 189-191). Soyut anlamlar kullanılırken somut örneklerden yararlanılması hem edebi sanatların gereği hem de öğretimin önemli ilkelerindedir. Sözcüğün kendi anlamı dışında kullanılması, gerçek anlam ile kastedilen yeni anlam arasında çağrışımın bulunması metaforu oluşturur (Kemal, 2003: 1-4).

Metaforların üretilmesinde genel olarak üç unsur dikkate alınır. Zengin bir metaforunda benzeyen, benzetilen ve benzetilene ait özelliklere yer verilir. Örneğin "öğretmen harita gibidir" denildiği zaman öğretmene haritanın özellikleri yüklenmiş olur. Burada öğretmen (benzeyen), harita (benzetilen) ve benzetilene ait özellikler (yön buldurucuyu) kullanmış oluruz (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Saban (2004: 131-155), metaforların insan yaşamında gündelik dili süslemekten daha fazla bir öneme sahip olduğundan bahsetmektedir. Bu bağlamda metafor, daha çok edebiyat ile uğraşanların başvurdukları bir anlatım şeklidir. Metaforun birinci cümlesiyle sözün etki gücü artırılır, ikinci cümlesiyle de anlamın hafızada daha uzun süre kalıcı olması sağlanır. Metaforlar bireylerin çevreyi, olayları, nesnelere, yaşamları nasıl gördüklerini benzetmelere başvurarak açıklamaya çalıştıkları bir yoldur (Cerit, 2008: 694).

Benzeyen, benzetilen ve benzetilene ait özelliklerin yer aldığı metaforların (Saban, 2004) Kur'an-ı Kerim'de ve Hadis-i Şeriflerde de örneklerine sıkça rastlanmaktadır:

"Allah katında İsa'nın misali Âdem'in misali gibidir ki onu topraktan yarattı..." (Âl-i İmrân 3/59). Metafor öğeleri açısından ayet incelendiğinde; Hz. İsa benzeyen, Hz. Âdem kendisine benzetilen, topraktan yaratılma da benzetme yönüdür.

"Sen dağları görürsün de onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler" (Neml 27/88). Ayet

incelendiğinde; dağlar benzeyen, bulutlar kendisine benzetilen, hareketli olma benzetme yönüdür.

“Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir...” (Cuma 62/5). Ayet incelendiğinde sahih Tevrat ile hükmetmeyen, İlahi ilke ve esaslara kendilerini kapatan Yahudiler benzeyen, ciltlerce kitap taşıyan eşek benzetilen, eşek için gereksiz ağır yükler taşıma ve bu gereksiz ağır yüklerin altında ezilmesi, bunun kendisine fayda sağlamaması durumu benzetme yönüdür.

Kur’an-ı Kerim’de metaforla anlatıma daha pek çok örnek vermek mümkündür. Benzer metaforlara İslam Peygamberinin sözlerinde de rastlanır. Nitekim O, bir yolculuk esnasında deve kervanını gütmek için Enceşe adında siyahi bir delikanlıyı görevlendirmişti. Enceşe güzel sesliydi, ahenkle recez (kaside) okuyarak develeri yürütmekteydi. Onun sesinin ahengiyle develer hızlanmaya başladı. Oysa kervanda hanımlar da vardı. Peygamber Efendimiz Enceşe’ye şöyle seslendi:

“Yavaş ol Enceşe, kristalleri kıracaksın!”(Buhari, Edep: 90,95; Müslim, Fedail: 70)

Bu metaforda hanımlar benzeyen, kristaller benzetilen, değerli olmak ve kırılabilirlik ise benzetmenin yönüdür. Metafor kullanılmasından amaç; genel olarak insanların anlamakta güçlük çekebileceği bir olay, olgu ya da kavramı yine insanların bilebilecekleri, kendi hayatlarından benzerleri ile ilişkilendirerek /benzeterek anlatılmasıdır.

1.2. Metaforik Algı

Metaforik algı; kişilerin bir kavram, olay ve olgularla ilgili duyuşsal algılarının metafor kullanarak ortaya çıkartılması olarak değerlendirilmektedir. Metaforik algılar bireylerin dış, dünyayı algılamalarının sözel dışavurumlarıdır (Toplu, 2015). Metaforik algılar, bireylerin günlük yaşamlarında kullandıkları bazı teşbih unsurlarını ve açıklayamadıkları bazı halleri tanımlamaları ve böylece zihinlerindeki durumun ortaya çıkması açısından son derece önemlidir. Bilindiği üzere metafor, bir mefhumu başka bir mefhuma benzeterek anlatma çabasıdır. Başka bir ifade ile kavramlardan biri iyi biliniyorsa diğerini anlatmak daha kolay olacaktır (Tamimi, 2005; Akt. Gömleksiz, Kan ve Öner, 2012: 79-100).

Algı, duyular aracılığıyla dışarıdan alınan etkilerin zihindeki imgelerle birleşmesi, algılama ise, bir olayı duyular yoluyla bilinçaltına aktarma, idrak etme şeklinde tanımlanabilir (Alaylıoğlu ve Oğuzkan, 1976). Bir başka ifadeyle algı, duyu organlarının elde

ettiklerini yorumlama ve onları manalı hâle getirme süreci olarak anlaşılmaktadır (Aytaş, 2013: 101-106). Algular, bireylerin olayları nasıl yorumladığını, neye inandığını, ne gördüğünü ve nasıl davrandığını ortaya koyar (Bakan ve Kefe, 2012: 19-34). Bu bağlamda algular, kişinin olaylara yaklaşımını zihinsel ve duyuşsal açıdan bir bütün olarak ortaya koyar. Metaforlar aracılığıyla alguları ölçmek, aynı zamanda bireyler arasındaki yorum farklılıklarını da belirlemenin en etkili yollarından birisidir. Çelikten'e (2006: 269-283) göre metaforlarda, tıpkı eğitimin ilkelerinden olan somuttan soyuta gitme ilkesindeki gibi soyut ilkeleri açıklarken somut örnekler kullanılmaktadırlar. Bu bağlamda çalışmamız öğretmen adaylarının 'öğretmen' ve 'öğretmenlerim' kavramlarına yönelik alguları ve öğrenim hayatının bu algıya etkileri ile ilgili araştırmalar önemli görülmektedir.

1.3. Metafor ve Eğitim

Metafor, sözlü ve yazılı anlatım ile eğitim ve öğretim alanında sık sık başvurulan bir öğretme ve öğrenme aracıdır. Farklı toplum kesimlerinin alguları hakkında metaforlar yoluyla bir yargıya varmanın akademik düzeydeki araştırmaların konusu olması ise yakın bir geçmişte başlamıştır. Buna karşılık metaforların bir eğitim ve öğretim aracı olarak kullanılmalari çok eskiye dayanır. Eğitimsel alanda kullanıldıkları zaman anlama işlevini aktif olarak düzenleyen bir öğrenme yaklaşımı sağlar. Bu yaklaşımda öğrenci öğrendiği bilgi ile yeni bilgi arasındaki ilişkiyi anlamlandırabilir (Aslan ve Bayrakçı, 2006: 103-104). Metaforlar, eğitim ortamlarında hem öğretmenin, hem de öğrencinin işini kolaylaştırır. Bu bağlamda öğrencilerin dikkatinin toplanmasına yardım eder ve yeni anlamlandırmalar oluşturulmasına da katkıda bulunur (Açıkgöz, 2002). Shuell'e (Akt. Saban, 2008: 459-496) göre eğitim ve öğretimde o kadar etkili ki: "Şayet bir resim 1000 kelimeye bedelse, bir metafor da 1000 resme bedeldir. Çünkü, bir resim sadece statik bir imge sunarken, bir metafor bir olgu hakkında düşünmek için zihinsel bir çerçeve sunmaktadır."

1.4. Metafor ve Öğretmenlik

Kur'an-ı Kerim'de terbiye (eğitim) ve talim (öğretim) kavram ve faaliyetlerine sık sık vurgu yapılmaktadır. Örneğin Yüce Allah talim ve terbiye ediciliği Zatına nispet ederek Fatıha suresinin ilk ayetinde "Alemleri terbiye eden", Alak suresinin 4. ayetinde "O, kalemle öğretti" ve "Allah, Adem'e isimlerin hepsini öğretti" (Bakara 2/31) buyurarak önemsemektedir. Keza tüm peygamberlerin ortak özelliği olan "tebliğ" görevi eğitim ve öğretim etkinliklerini

içermektedir. İslam Peygamberi ise ilaveten “Ben öğretmen olarak gönderildim” (İbn Mace, Sünnet: 17) buyurmuş, sahabelerinin de birer rehber ve rol model olarak örnek alınmasını istemiştir (Beyhaki, el-Medhal, s.163). İlim ile uğraşmak peygamberliğin varisliği derecesinde kutsal sayılmıştır (Buhari, İlim:10).

Öğretmenler, yeni nesilleri milli eğitimin genel amaçları doğrultusunda eğitmek, böylece geleceği inşa etmek gibi son derece mukaddes bir vazifeyi yerine getirmektedirler. Yeni nesilleri yetiştirmekle görevli DKAB Öğretmenleri de din, kültür, ahlak ve değerler alanındaki seçmeli derslerin (Kur’an-ı Kerim, Peygamberimizin Hayatı, Temel Dini Bilgiler) öğretim programlarını karşılaştırmalı olarak ve kapsayıcı bir yaklaşımla işlemeye çalışırlar. Ayrıca İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi mezunları DKAB dersi ve diğer seçmeli derslerin yanında İmam Hatip Liselerinde meslek dersleri öğretmeni olarak da istihdam edilirler. DKAB öğretmenliği ve meslek dersleri öğretmenleri alan bilgisini aktarmanın yanı sıra “sevgi”, “şefkat”, “merhamet”, “saygı”, “azim”, “kararlılık”, “sabr”, “sebat” ve “fedakârlık” gibi değer ve kavramları öğrencilerine benimsetip davranış haline getirilmesine gayret gösterirler. Öğretmenlerin başarılı, etkili ve verimli olabilmeleri için 1739 sayılı yasanın 45. maddesinde zikredilen birtakım alanlarda yeterli olmaları gerektiğinden söz edilmiştir. Bu alanlar genel kültür, genel yetenek, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon (öğretmenlik meslek bilgileri) başlıkları altında ifade edilmektedir.

Eğitim sisteminin asıl amacı, ortaya konuldukları ülkelerin yapısına uygun olarak çağın gerektirdiği bilgi ve becerilerle donatılmış nitelikli bireyler yetiştirerek ülkelerin gelişmesi ve insanların kaliteli bir yaşam sürdürmesini sağlamaktır. Bu hedefe ulaştıracak en önemli unsurlardan birisi de öğretmenlerdir. Toplumda eğitici kimliği bulunan öğretmenler, öğrencileriyle etkileşim kurarak, milli eğitim, okul ve ders amaçlarını gözetererek öğrenci davranışlarını şekillendirmekle sorumluluğu olan kişilerdir (Akgöl, 1994).

Çalışmamızda öğrenciler vasıtasıyla ve onların geliştirdikleri metaforlar yoluyla ‘öğretmen’ kavramı açıklanmakta, farklı düzeydeki öğrencilerin mevcut öğretmenleri hakkındaki değerlendirmeleri ortaya konulmaktadır. Söz konusu araştırmamızda aslında birçoğumuz tarafından bilinen, her şahsın hayatında önemli bir yere sahip olan ‘öğretmen’ ve ‘öğretmenlerim’ kavramları hakkındaki değerlendirmelerini öğrenmeye çalışacağız. Bu bağlamda katılımcı öğrencilerin sözü edilen kavramlarla ilgili düşünceleri kullandıkları metaforlar yardımıyla tespit edilecektir. Üniversite öğrencilerinin öğretmenlik mesleği ve mesleği fiilen icra edenlerle ilgili düşünce ve

kanaatlerini metaforik olarak ifade etmeleri, onların öğretmene bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir (Altun ve Apaydın, 2013: 332; Tulunay, 2016: 78-93). Bu yolla gençlerin bakış açıları saptanacak, gençlerin öğretmenlik mesleğine yönelik olumlu kanaatleri pekiştirilecektir. Olumsuz yönleri ve varsa bunların sebepleri ise saptanarak giderilmesi amacıyla öneriler geliştirilecektir.

2. Araştırmanın Amacı

Her biri DKAB ve Meslek Dersleri öğretmenliğine aday İslami İlimler Fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin metaforik algılarını bilmek; eğitim ve öğretim süreçleri hakkında araştırmacılara ve bu kurumlarda idarecilik ve öğretmenlik yapanlara önemli katkılar sağlayacaktır. Söz konusu çalışmanın ana amacı; öğretmen adaylarının “öğretmen” ve “öğretmenlerim” kavramlarına dair algılarının metaforlar aracılığıyla saptanmasıdır. Ayrıca mesleki derslerin ve formasyon programının henüz başlamadığı hazırlık sınıfı öğrencileri ile dört yıl süreyle hem Tefsir, Hadis, Fıkıh, Tasavvuf, Kelam, Siyer gibi mesleki dersler ve hem de pedagojik formasyon derslerini almış son sınıf öğrencilerinin yorumları ve aralarındaki yorum farklılıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Alana sağlayacağı katkı açısından öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleği ve öğretmenlere yönelik algılarının tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Öğretmen ve öğretmenlerim kavramlarına ilişkin kurulan metaforlarla öğrencilerin zihinlerindeki algıları belirlemek mümkün olduğundan bu imgelerin pozitif veya negatif olması okullarda yapılan eğitimin kalitesi hakkında fikir verici olabilir. Hatta bu metaforlar bir eğitim programı için değerlendirme aracı olarak kullanılabilir (Tortop, 2012: 153-160).

Ülkemizde lisans düzeyinde yüksek din eğitimi yaklaşık yüz kurumda binlerce öğrenci ve öğretim elemanı ile yürütülmektedir. Sözü edilen kurumlarda uygulanan müfredat ve uygulamaların başarı düzeyi çeşitli kesimler tarafından muhtelif vesilelerle tartışılmaktadır. Bu çalışmada yüksek din öğretiminin hedef kitlesi olan öğrencilerin “öğretmen, öğretmenlerim” kavramları ile ilgili olarak ürettikleri metaforlar üzerinden öğretmenlerimizin ve dolayısıyla kurumlarımızın başarı düzeylerini incelemek amaçlanmıştır. Başarılı öğretmenlerden öğrencilerinin hem aklına hem de ruhuna dokunmaları beklenir. Onun içindir ki, öğretmenlerin başarı düzeyinin bir ölçüsü de öğrencilerinin kendileriyle ilgili olarak yaptığı değerlendirmelerdir. Öğrencilerin metaforik algılar vasıtasıyla yapacakları değerlendirmelerin alana

katkıları sağlayacağı düşünülmektedir. Bu ana gaye doğrultusunda aşağıda yer alan sorulara cevap aranmıştır:

- Hazırlık ve son sınıf öğrencileri öğretmen ve öğretmenleri hakkındaki düşüncelerini açıklamak için hangi metaforları uygun görmüşlerdir?

- Hazırlık ve son sınıf öğrencileri öğretmen ve öğretmenleri hakkında geliştirdikleri metaforları nasıl tanımlamaktadırlar?

3. Yöntem

Bu araştırma “öğretmen” ve “öğretmenlerim” kavramları ile ilgili olarak öğrencilerimizde var olan algıları olduğu gibi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Katılımcıların algılarını herhangi bir etki altında kalmadan, olduğu gibi tespit etmek amacıyla fenomenolojik (olgu bilimsel) yaklaşım tercih edilmiştir. Ayrıca çalışma bu yönüyle betimsel nitelik göstermektedir. Böylece katılımcıların ‘öğretmen’ ve ‘öğretmenlerim’ kavramlarıyla ilgili metaforik algıları daha serbest bir ortamda belirlenecek, hazırlık ve son sınıf öğrencilerinin ürettiği metaforlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar görülebilecektir. Araştırma sonucunda elde edilen donelerin derlenmesi, analizi ve yorumlanmasında nitel araştırma metotları kullanılmıştır.

Bu araştırma, 2019-2020 öğretim yılında, Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde öğrenim gören 130 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiş, hazırlık sınıfından üç öğrencinin değerlendirmesi kriterlere aykırı olduğu için dikkate alınmamıştır (Tablo 1). Katılımcıların seçiminde, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Pedagojik formasyon ve özel alan derslerinden en az yararlanan hazırlık sınıfı öğrencileri ve en çok yararlanan son sınıf öğrencileri bu nedenle ölçüt olarak belirlenmiştir. Bu örnekleme yöntemindeki temel anlayış, önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006:112).

3.1. Örneklem Grubu

Araştırmanın örneklem grubunu Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde 2019-2020 öğretim yılında öğrenim görmekte olan 250 öğrenciden oluşan hazırlık ve son sınıf öğrencisiyle sınırlandırılmıştır. Araştırma katılımcıları hazırlık sınıflarından 72, son sınıflardan (4. Sınıf) 58 olmak üzere toplam 130 öğrenciden oluşmaktadır. Üç öğrencinin formu kriterlere uygun olmadığı için dikkate alınmamıştır.

Tablo 1

Katılımcıları Özellikleri (Hazırlık Sınıfı)

Değişken	(f)	%
Cinsiyet		
Kadın	47	68.11
Erkek	22	31.88
Toplam	69	100

Katılımcıları Özellikleri (Son sınıf)

Değişken	(f)	%
Cinsiyet		
Kadın	37	63.79
Erkek	21	36.20
Toplam	58	100

3.2. Verilerin Toplanması

Öğrencilerimizin ‘öğretmen’ ve ‘öğretmenlerim’ kavramlarıyla ilgili algılarını belirlemede veri toplama aracı olarak metaforlar kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda metaforlar yoluyla veri toplamak nispeten kolay bir veri toplama aracıdır. Çünkü metaforlar vasıtasıyla toplanan verilerin analizi ve tasnif edilmesi karmaşık işlemleri gerektirmez. Aynı zamanda metaforlar aracılığı ile elde edilen veriler sözcüklerden ibaret olduğu için benzerlikler ve farklılıklar kullanılmak suretiyle elde edilen verileri kategorize etmek de daha kolay olmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Araştırma grubundan çalışılan olgu/durum hakkında bir betimleme yapmaları istenmiş ve bu betimleme aracılığı ile katılımcıların olgu/durum ile ilgili algıları metaforlar vasıtasıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla araştırmanın çalışma grubunu oluşturan hazırlık ve son sınıf öğrencilerine “öğretmen” ve “öğretmenlerim” kavramlarına ilişkin sahip oldukları metaforları ortaya çıkarmak amacıyla iki cümle oluşturulmuş ve “öğretmen/öğretmenlerim ... gibidir/benzer; çünkü ...” yazılı olan formlar verilerek tamamlamaları istenmiştir. Araştırmada öğretmen/öğretmenlerim kavramları ile ilgili metaforları belirlerken “gibi/benzer” kavramı metaforların konusu ile metaforların kaynağı arasındaki bağı ifade etmesi için kullanılırken, “çünkü” kavramı kullanılan metaforlar için bir gerekçe sunulmasını sağlamaktadır (Küçüktepe & Gürültü, 2014).

Metafor araştırmalarında genel olarak yarı yapılandırılmış soruların tercih edildiği bilinmektedir (Saban, 2009: 281-326). Doneler, üniversite öğrencilerinin “Öğretmen” ve “öğretmenlerim” kavramlarına ilişkin metaforik idraklerini belirlemek amacıyla “Öğretmen/öğretmenlerim ..... benzer/gibidir, çünkü

.....” şeklinde yarı yapılandırılmış bir metafor formu aracılığıyla derlenmiştir. Öğrencilerden “Öğretmen, öğretmenlerim” kavramlarına ilişkin algıları ve bu algıların nedenlerini yazmaları istenmiştir. Saptanan donelerden öğretmen ve öğretmenlerim kavramlarıyla ifade edilen metaforların ne anlama geldiğini tespit amacıyla “benzer/gibi” açıklamasıyla ne anlatılmak istendiğinin açıklanması istenmiştir. Çünkü “benzer/gibi” benzetmesiyle birey, zihninde oluşan kavramı mantıksal bir çerçeve içerisinde, bir nedene bağlı olarak açıklayarak daha sağlıklı bir kavram üretmiş olacaktır (Saban, Koçbeker ve Saban, 2006: 463).

Üniversitemizde 2019-2020 öğretim yılı ikinci öğretim yılından itibaren küresel etkiye sahip Covit 19 hastalığı nedeniyle yüz yüze eğitim yapılamamaktadır. Bu nedenle öğrencilerle gerçekleştirilen her türlü iletişim sanal ortamda ve elektronik cihazlarla gerçekleştirilmektedir. Araştırma, okul idaresinden alınan resmi izin, Batman Üniversitesi Etik Kurulundan alınan onay ve yine Fakültenin öğrenci işleri bürosundan temin edilen iletişim bilgileri vasıtasıyla Temmuz-Kasım 2020 tarihleri arasında başlatılıp sonuçlandırılmıştır. WhatsApp grupları aracılığıyla formların ulaştırılması süreci takip edilmiştir. Araştırma konusu ve gerekçesi hakkında öğrencilerimiz ilave mesajlarla da bilgilendirilmiş, formları doldurup elektronik ortamda iade etmeleri için bir hafta süre verilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerimizin öğretmenlik ve öğretmenlerim kavramlarına ilişkin metaforik algılarını ortaya çıkarmak için “öğretmen/öğretmenlerim ..... gibidir / benzer, çünkü .....” cümlesini tamamlamaları istenmiştir.

Katılımcıların bir kısmı formları kendi el yazılarıyla kimisi de bilgisayar veya akıllı telefon ortamında cevaplandırmışlardır. Öğrenciler tarafından doldurulan formlar whatsApp veya mail yoluyla teslim alınmıştır. Şehir merkezinde ikamet eden bazı öğrenciler de formları elden teslim etmişlerdir. Ne yazık ki, gerek teknolojik sorunların gerekse öğrencilerimizin ikamet ettiği köylerin bir kısmında internet bağlantılarının sorunlu olması katılım oranını olumsuz yönde etkilemiştir. Dönüşü sağlanan formlar araştırmamızda temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Öğrencilerden toplanan kişisel bilgiler ve üretilen metaforlar öncelikle bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Araştırmamıza katılan öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar özenle analiz edilerek frekans değerleri paylaşılmıştır (Tablo 2-3-4-5). Bu arada katılımcıların ürettiği metaforlar alfabetik olarak sıraya konulmuştur.

Açıklamalarımıza rağmen hazırlık sınıfı öğrencilerine ait metafor içermeyen ve daha çok yorum sayılabilecek cevapları içeren üç adet cevap kağıdı dikkate alınmamış ve elenmiştir. Öğrencilerin ifade ettikleri metaforlardan bir kısmı farklı benzetmelerde ifade edildiği için değişik gruplarda yer almıştır. Kategorilerin belirlenmesinde zaman zaman benzerlikler nedeniyle sıkıntı yaşanmıştır. “Anne” metaforunun hem “bilgi öğreten öğretmen” hem de “yetiştirici ve geliştirici öğretmen” kategorisine uygunluk göstermesi bu benzerliklerin bir örneğidir.

Metaforik algı konusunda önceden yapılmış olan ve yayınlanmış olan örnek çalışmalar dikkate alınarak yararlanılmıştır (Kara, 2020, 112-130; Saban, 2004, 131-155; Saban, Koçbeker ve Saban, 2006, 463; Tulunay, 2016, 86; Koç, 2014, 47-72; Cerit, 2008:7, 01-705; Çelikten, 2006, 276-280; Çinemre, 2019, 265-286; Aydın ve Pehlivan, 2010, 827-829).

Söz konusu araştırmada saptanan verilerin yorumlanmasında nitel araştırma yönteminin sıklıkla kullanılan bir tekniği olan “içerik analizi tekniği” kullanılmıştır. İçerik analizi, sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan önemli yöntemlerden biri olup belli kaidelere dayalı kodlamalarla bir metnin bazı kelimelerinin daha küçük içerik grupları ile özetlendiği sistematik bir uygulama olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk, 2010). İçerik analizi, sözel ve yazılı verilerin belirli bir problem veya amaç bakımından sınıflandırılması, özetlenmesi, belirli değişken veya kavramların ölçülmesi ve bunlardan belirli bir anlam çıkarılması için taranarak gruplara ayrılmasıdır (Tavşancıl, Aslan, 2001). Çalışmada elde edilen veriler frekans, yüzde hesaplamaları ve içerik analizi yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. İçerik analizinde birbirine benzeyen veriler, belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilir ve okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize edilerek yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). İçerik analizi yapılırken elde edilen veriler bazı aşamalardan geçirilir. Bu aşamalar şunlardır:

1. Listeleme aşaması: Katılımcıların formlarda belirttikleri metaforlar alfabetik olarak sıralanıp numaralandırılır.

2. Ayıklama ve eleme aşaması: Metafor içermeyen, birden fazla metafor belirtilen ya da metafor verilip sebebi yazılmayan veya metafor ile açıklaması arasında anlamlı bir bağlantı kurulamayan formlar elenir.

3. Kategori oluşturma aşaması: Katılımcılar tarafından oluşturulan metaforlar ‘kaynak ve konu arasındaki ilişki’ açısından incelenerek kategoriler geliştirilir (Egüz ve Öntaş, 2018).

Araştırmamızda bu doğrultuda elde edilen veriler üç aşamada analiz edilmiştir. Birinci merhalede öğrencilerin, “öğretmen” ve “öğretmenlerim” kavramları hakkında oluşturdukları metaforlar alanında uzman araştırmacı tarafından incelenmiştir. Bir metafor olarak değeri olmayan, birden fazla metafor üretilen, kullanılan metafor ile açıklama cümlesi uyuşmayan ve boş verilen çalışma kağıtları (3 adet) araştırmadan çıkarılmak üzere işaretlenmiştir. Daha sonra metaforları içeren kağıtlara numara verilerek listeler oluşturulmuştur. İkinci kısımda ise üretilen metaforların benzer özellik sergileyenler (metafora konu ve atfedilen düşünce) gruplandırılmıştır. Üçüncü aşamada ise bu gruplara ayrılan metaforlar isimlendirilerek gruplandırılmıştır. Dördüncü kısımda üretilen ve gruplandırılan metaforlar tablolastırılmıştır.

3.4. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenilirliğiyle İlgili Önlemler

Doğru tespitlere ulaşabilmek amacıyla formların ve öğrenciler tarafından doldurulacak cümlelerin belirlenebilmesi için alan yazında uzman görüşünden yararlanılmıştır. Katılımcı öğrencilere elektronik ortamda metafor, metafor üretme yöntemleri ve yorumlama konusunda açıklama yapılması doğru ve güvenilir değerlendirme yapmalarına katkıda bulunmuştur.

Araştırmanın süreci; kavramsal çerçeve, araştırmanın amacı, yöntem, örneklem grubu, verilerin toplanması ve verilerin analizi başlıkları altında teferruatlı olarak izah edilmiştir. Ayrıca araştırmanın örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin görüşleri orijinal şekliyle dikkate alınmıştır. Keza araştırmanın bulguları da yorumsuz olarak tablolara işlenmiş ve bilahare kategorilere göre taksim edilmiştir.

Araştırmada metaforik algı kayıtlarını içeren formların kayıt altına alınması, araştırmacı tarafından doğru ve kapsamlı bilgi alınması, araştırma raporlaştırılırken katılımcılardan alıntılarının yapılması ve alıntılarının eklemeye yapılmadan olduğu gibi verilmesi araştırmanın geçerliliğini artırıcı önlemler olarak görülebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu bağlamda henüz pedagojik formasyon dersleri ve özel alan derslerini almamış olan hazırlık öğrencilerine ait görüşlerin birbiriyle tutarlı olması; pedagojik formasyon ve özel alan derslerini almış son sınıf öğrencilerinin ürettiği metaforların da kendi içinde tutarlı olması çalışmanın geçerlik düzeyini artırmaktadır. Öte yandan araştırma sürecinin resmi izinler ve etik kurul kararıyla kayıt altına alınması, ham verilerin numaralandırılarak arşivlenmesi ve lüzumu halinde denetime açık olması çalışmaya güvenilirlik kazandırmaktadır.

İki adet kavram için üretilen metaforların alfabetik listesi ve 7 ayrı kavramsal kategorinin özelliklerini barındıran listeler düzenlenmiştir. Öte yandan herhangi bir metaforu dışarıda bırakmayacak şekilde kavramsal kategoriler oluşturulmuştur.

4. Bulgular

Bu kısımda öğretmen adaylarının “öğretmen” ve “öğretmenlerim” kavramlarına yönelik oluşturdukları metaforlar tablolar halinde gösterilmiştir. Ayrıca üretilen metaforlara ilişkin olarak öğrencilerden alınan açıklamalara da yer verilmiştir.

İslami İlimler Fakültesinin henüz formasyon dersi almamış ve sadece Arapça dersi görmekte olan hazırlık sınıfı öğrencileri ile formasyon dersi ve meslek dersleri almış olan son sınıf öğrencileri tarafından “Öğretmen/öğretmenlerim ..... benzer/gibidir. Çünkü ...” cümlesindeki boşlukları doldurmaları istenmiştir. Katılımcı öğrencilere ilişkin öğrenci sayısı ve yüzdesi (alfabetik sıraya göre) Tablo 1’de verilmiştir.

Katılımcılar tarafından üretilen metaforlara ilişkin bilgiler tablolar halinde aşağıya çıkarılmıştır:

Tablo 2

Hazırlık sınıfı öğrencilerinin “Öğretmen ... benzer/gibidir. Çünkü ...” cümlelerindeki boşluklara ilişkin ürettikleri metaforların frekans ve yüzde dağılımları:

Metafor Sırası	Metafor Adı	N	%
1	Aile (Ebeveyn/anne-baba)	3	4,32
2	Allah Mesleği (İlahi meslek)	1	1,44
3	Amelelik	1	1,44
4	Anne	1	1,44
5	Arı	3	4,32
6	Arkadaş	1	1,44
7	Aşçı	1	1,44
8	Ay (Dolunay)	3	4,32
9	Bahçıvan	1	1,44
10	Çiftçi	2	2,88
11	Deniz Feneri	2	2,88
12	Google	1	1,44
13	Güneş	8	11,5

			2
14	Harita	1	1,44
15	Heykeltraş	1	1,44
16	Işık	1	1,44
17	Kılavuz	1	1,44
18	Kutsal Görev	1	1,44
19	Kutup Yıldızı	3	4,32
20	Lamba	1	1,44
21	Lider	1	1,44
22	Lokomotif	1	1,44
23	Marangoz	1	1,44
24	Meşale	1	1,44
25	Mimar	1	1,44
26	Motor	1	1,44
27	Mum	5	7,20
28	Nehir	1	1,44
29	Orkestra şefi	2	2,88
30	Önder	2	2,88
31	Peygamber varisliği	1	1,44
32	Pusula	1	1,44
33	Pınar	1	1,44
34	Rehber	3	4,32
35	Rol model	1	1,44
36	Sabır ve merhamet abidesi	1	1,44
37	Sanatkar	1	1,44
38	Şoför	1	1,44
39	Toprak	1	1,44
40	Yağmur	3	4,32
41	Yıldız	2	2,88
		69	
TOPLAM			100

Hazırlık sınıfı öğrencileri tarafından “öğretmen” kavramıyla ilgili olarak en fazla güneş (8) ve ardından mum (5) metaforunu kullanmışlardır. Bu kategoride en çok yer verilen diğer metaforlar ise anne (3), aile (3), arı (3), ay (3), kutup yıldızı (3), rehber (3) ve yağmur (3) olmuştur.

Tablo 3

Son sınıf öğrencilerinin “Öğretmen ... gibidir. Çünkü ...” cümlelerindeki boşluklara dair oluşturdukları metaforların frekans ve yüzde dağılımları:

Metafor Sırası	Metafor Adı	N	%
1	Anne	5	8,60
2	Anne ve baba (ebeveyn)	2	3,44
3	Baba	2	3,44
4	Buzdolabı	1	1,72
5	Çobanlık	2	3,44
6	Davetçi	2	3,44
7	Devlet Memurluğu	1	1,72
8	Erdem abidesi	1	1,72
9	Filozof	1	1,72
10	Güneş	2	3,44
11	İnsan kalbi	1	1,72
12	Kurban olmak	1	1,72
13	Kutup Yıldızı	1	1,72
14	Meşale	2	3,44
15	Mimar	1	1,72
16	Mum	3	5,16
17	Mürşit	4	6,88
18	Navigasyon	1	1,72
19	Önder	2	3,44
20	Peygamberlik mesleği	4	6,88
21	Peygamber varisliği	2	3,44
22	Peygamberlerin yoldaşlığı	1	1,72
23	Psikolog	2	3,44
24	Rehber	2	3,44
25	Rol model	3	5,16
26	Sahabe	5	8,60
27	Yağmur	2	3,44
28	Yıldız	2	3,44
TOPLAM		58	100

Son sınıf öğrencileri tarafından “öğretmen” kavramıyla ilgili olarak en fazla anne (5) ve sahabe (5) metaforunu kullanmışlardır. Bu kategoride üretilen ve en çok yer verilen diğer metaforlar ise sırasıyla mürşit (4) ve peygamber mesleği (4) olmuştur.

Tablo 4

Hazırlık sınıfı öğrencilerinin “Öğretmenlerim ... gibidir. Çünkü ...” cümlelerindeki boşluklara dair oluşturdukları metaforların frekans ve yüzde dağılımları:

Metafor Sırası	Metafor Adı	N	%
1	Ağaç (kökler)	1	1,44
2	Ampul	1	1,44
3	Anne ve baba (ebeveyn)	4	5,76
4	Arı	1	1,44
5	Asansör	1	1,44
6	Ay (Dolunay)	2	2,88
7	Bahçıvan	2	2,88
8	Çiftçi	2	2,88
9	Değirmenci	1	1,44
10	Enerji kaynağı	2	2,88
11	Fedakar insanlar	2	2,88
12	Fener (Deniz-Gece)	7	10,08
13	Google	1	1,44
14	Güneş	1	1,44
15	Işık	6	8,64
16	İdol	1	1,44
17	Kitap	1	1,44
18	Kutup Yıldızı	1	1,44
19	Lider/önder	3	4,32
20	Meşale	1	1,44
21	Mimar	2	2,88
22	Motor	1	1,44
23	Mum	4	5,76
24	Mürşit	2	2,88
25	Nefes	1	1,44
26	Nur	1	1,44
27	Pınar	2	2,88
28	Rehber	3	4,32
29	Sabır abidesi	2	2,88
30	Sahabe	2	2,88
31	Sanatçı	2	2,88
32	Su	2	2,88
33	Şoför	1	1,44
34	Vitamin	1	1,44
35	Yıldız	1	1,44
		69	100

TOPLAM

Hazırlık sınıfı öğrencileri tarafından ‘öğretmenlerim’ kavramıyla ilgili olarak en fazla ışık (7) ve ardından fener (5) metaforunu kullanmışlardır. Bu başlık altında üretilen en çok yer

verilen diğer metaforlar ise ebeveyn (4), mum (4), fedakar (3) ve sahabe (3) olmuştur.

Tablo 5

Son sınıf öğrencilerinin “Öğretmenlerim ... gibidir. Çünkü ...” cümlelerindeki boşluklara dair oluşturdukları metaforların frekans ve yüzde dağılımları:

Metafor Sırası	Metafor Adı	N	%
1	Ağaç (kökler)	1	1,72
2	Anne	2	1,72
3	Anne ve baba (ebeveyn)	6	10,32
4	Aydın/münevver insanlar	5	8,60
5	Baba	1	1,72
6	Derin dondurucu	1	1,72
7	Devlet memurudurlar	1	1,72
8	Fedakar ve sabırlı insanlar	6	10,32
9	Huzur kaynağı	1	1,72
10	İlmin kapısı	1	1,72
11	Kutup Yıldızı	3	5,16
12	Lider/önder	1	1,72
13	Medeniyet/toplum inşa	1	1,72
14	Meşale	1	1,72
15	Mum	1	1,72
16	Mürşit	4	6,88
17	Nur	1	1,72
18	Peygamberlere	2	3,44
19	Rehber (manevi)	3	5,16
20	Rol model (üsve-i hasene)	2	3,44
21	Sahabe	9	15,48
22	Sanatkar	1	1,72
23	Tebliğci (mübelliğ)	2	3,44
24	Yıldız	2	3,44
25	Yağmur	1	1,72
TOPLAM		58	100

Son sınıf öğrencileri tarafından ‘öğretmenlerim’ kavramıyla ilgili olarak en fazla sahabe (6) ve rol model (5) metaforlarını, bilahare ebeveyn (4) ve peygamber (4) metaforlarını seçmişlerdir. Bu başlık altında en çok yer verilen diğer metaforlar ise aydın (3), fedakar (3), kutup yıldızı (3), mürşit (3) ve manevi rehber (3) olmuştur.

Araştırmada elde edilen veriler analiz edildiğinde İslami İlimler Fakültesi Hazırlık Sınıflarında öğrenim gören 69 ile son sınıflarında öğrenim gören 58 öğrenciden ‘öğretmen’ ve ‘öğretmenlerim’ kavramlarıyla ilgili olarak elde edilen toplam 135

adet metafor üretildiği tespit edilmiştir. Bu metaforların kategorilere göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 6

Hazırlık sınıfı öğrencilerinin “öğretmen” kavramıyla ilgili olarak ürettikleri metaforlar ve kategorilere dağılımı:

Kategori(n=7)	f	(%)	Metafor (41)	f	(%)
1-Yetiştirici ve geliştirici <u>olarak</u> öğretmen	11	15,9	Ebeveyn 3, Yağmur 3, Çiftçi 2, Anne 1, Toprak 1, Balçivan 1	6	14,6
2-Bilgi kaynağı ve aktarıcısı <u>olarak</u> öğretmen	13	18,8	Güneş 8, Mum 5,	2	4,8
3-Şekillendirici/yönlendirici <u>olarak</u> öğretmen	24	34,7	Ay 3, Kutup Yıldızı 3, Orkestra Şefi 2, Yıldız 2, Deniz Feneri 2, Lokomotif 1, Şoför 1, <u>Sanatkar</u> 1, Marangoz 1, Işık 1, Harita 1, Kılavuz 1, Lamba 1, Heykeltıraş 1, Meşale 1, Pusula 1, Mimar 1	17	41,4
4-Hoşa giden/seven/Sevilen <u>olarak</u> öğretmen	7	10,1	Arı 3, Nehir 1, Arkadaş 1, Pınar 1, Sabır-merhamet abidesi 1,	5	12,1
5-Mekanik ve sıradan bir meslek Olarak öğretmen	4	5,7	Amele 1, Google 1, Aşçı 1, Motor 1	4	9,7
6-Kutsal bir meslek Olarak öğretmen	8	11,5	Rehber 3, Önder 2, Peygamber varisliği 1, Allah mesleği (ilahi meslek) 1, Kutsal görev 1	5	12,1
7-Rol Model ve önder Olarak öğretmen	2	2,8	Rol model 1, Lider 1,	2	4,8
Toplam	69	100	Toplam	41	100

Rakamlar, kategorilerdeki katılımcıların ve metaforların sayısını (f) ve yüzdesini (%) belirtmektedir.

Tablo 6’da görüldüğü gibi 69 katılımcı tarafından öğretmen kavramı için üretilen 41 tür metafor ortak özelliklerine göre yedi gruba ayrılmıştır. Buna göre yüzde ağırlığına göre, katılımcıların %34,7’si “öğretmen” kavramını şekillendirici/yönlendirici kategorisi içinde görmektedir. İkinci sırada öğretmen kavramını %18,8 ile bilgi kaynağı ve aktarıcısı olarak değerlendirmektedir. Bu grupta bulunan ‘güneş’ ve ‘mum’ metaforları ilk iki sırayı paylaşır. Katılımcı algılarının yorumu ve değerlendirilmesi sonuç ve öneriler bölümünde yapılmıştır.

Tablo 7

Son sınıf öğrencilerinin “öğretmen” kavramı için ürettikleri metaforlar ve kategorilere göre dağılımı:

Kategori (n=7)	f	(%)	Metafor (28)	f	(%)
1-Yetiştirici ve geliştirci					
olarak öğretmen	7	12	Anne 5, Yağmur 2	2	7,1
2-Bilgi kaynağı ve aktarıcısı					
olarak öğretmen	6	10,3	Güneş 2, Mum 3, filozof 1	3	10,7
3-Şekillendirici/yönlendirici					
olarak öğretmen	11	18,9	Yıldız 2, Psikolog 2, Ebeveyn (anne-baba) 2, Meşale 2, Kalp 1, Mimar 1, Kutup Yıldızı 1	7	25
4-Hoşa giden/seven/Sevilen					
olarak öğretmen	1	1,7	Kurban 1,	1	3,5
5-Mekanik, sıradan bir meslek					
Olarak öğretmen	3	5,1	Buzdolabı 1, Memur 1, <u>Navigasyon</u> 1	3	10,7
6-Kutsal bir meslek					
Olarak öğretmen	19	32,7	Sahabe 5, Peygamber 4, Mürşit 4, Davetçi 2, Peygamber varisi 2, Peygamber yoldaşlığı 1, Erdemlilik örneği 1	7	25
7-Rol Model ve önder					
Olarak öğretmen	11	18,9	Rol model 3, Önder 2, Çoban 2, Rehber 2, Baba 2	5	17,8
Toplam	58	100	Toplam	28	100

Tablo 7’de görüldüğü gibi son sınıf öğrencisi 58 katılımcı tarafından öğretmen kavramı için üretilen 28 çeşit metafor üretilmiştir. Metaforlar ortak özelliklerine göre yedi gruba ayrılmıştır. Buna göre yüzde ağırlığına göre, katılımcıların %32,7’si ‘öğretmen’ kavramını kutsal bir meslek kategorisinde görmektedir. Katılımcılar öğretmen kavramını ikinci sırada %18,9’luk oranla rol model ve şekillendirici/yönlendirici kategorisinde değerlendirmişlerdir. Bu algıların arka planındaki gerekçeler bir sonraki başlıkta ayrıca ele alınmıştır.

Öğrencilerden erkek olanların öğretmenlerin “şekillendirici ve biçimlendirici”, “yol gösterici ve yönlendirici” ve “iş birlikçi ve demokratik lider” rollerini benimser iken, kız öğrencilerin ise öğretmenlerin “bilgi sağlayıcı”, “bireysel gelişimi destekleyici” ve

“karakter gelişimcisi” rollerini birbirlerine kıyasla daha çok oranda benimsediği saptanmıştır.

Tablo 8

Hazırlık sınıfı öğrencilerinin “öğretmenlerim” kavramı için ürettikleri metaforlar ve kategorilere göre dağılımı:

Kategori(n=7)	f	(%)	Metafor (36)	f	(%)
1-Yetiştirici ve geliştirici Olarak öğretmen	11	15,9	Ebeveyn 4, Bahçıvan 2, Çiftçi 2, Ağaç kökleri 1, Değirmen 1, Vitamin 1	6	16,6
2-Bilgi kaynağı ve aktarıcısı Olarak öğretmen	9	13	Mum 4, Enerji kaynağı 2, Güneş 1, Google 1, Kitap 1	5	13,8
3-Şekillendirici/yönlendirici Olarak öğretmen	25	36,2	Fener 7, Işık 6, Ay 2, Sanatkar 2, Mimar 2, Kutup yıldızı 1, Meşale 1, Asansör 1, Ampul 1 Dolunay 1, Yıldız 1	11	30,5
4-Hoşa giden/seven/Sevilen Olarak öğretmen	10	14,4	Pınar 2, Sabır abidesi 2, Fedakârlık 2, Su 2, Arı 1, Nefes 1	6	16,6
5-Mekanik ve sıradan bir Meslek olarak öğretmen	2	2,8	Motor 1,Şoför 1	2	5,5
6-Kutsal bir meslek Olarak öğretmen	5	7,2	Sahabe 2, Mürşit 2, Nur 1,	3	8,3
7-Rol Model ve önder Olarak öğretmen	7	10,1	Lider 3, Rehber 3, İdol 1,	3	8,3
Toplam	69	100	Toplam	36	100

Tablo 8’de görüldüğü gibi 69 katılımcı tarafından öğretmenlerim kavramı için üretilen 36 farklı metafor üretilmiştir. Metaforlar ortak özelliklerine göre yedi gruba ayrılmıştır. Söz konusu duruma göre yüzde ağırlığına göre, katılımcıların %36,2’si ‘öğretmenlerim’ kavramını şekillendirici ve yönlendirici bir meslek kategorisinde görmektedir. Katılımcılar öğretmen kavramını ikinci sırada %15,9’luk oranla yetiştirici ve geliştirici bir meslek kategorisinde değerlendirmişlerdir.

Tablo 9

Son sınıf öğrencilerinin “öğretmenlerim” kavramı için ürettikleri metaforlar ve kategorilere göre dağılımı:

Kategori(n=7)	f	(%)	Metafor (25)	f	(%)
1-Yetiştirici ve geliştirici Olarak öğretmen	4	6,8	Anne 1, Yağmur 1, Ağaç kökü 1, Baba 1	4	16
2-Bilgi kaynağı ve Aktarıcısı olarak öğretmen	2	3,4	İlmin kapısı 1, Mum 1,	2	8
3-Şekillendirici/yönlendirici Olarak öğretmen	13	22,4	Ebeveyn 6, Kutup Yıldızı 3, Yıldız 2, Meşale 1, Sanatkar1	5	20
4-Hoşa giden/Sevilen varlık olarak öğretmen	7	12	Sabır/fedakar abidesi 6, Huzur kaynağı 1	2	8
5-Mekanik ve sıradan bir meslek Olarak öğretmen	2	3,4	Derin dondurucu 1, Memur 1	2	8
6-Kutsal bir meslek Olarak öğretmen	20	34,4	Sahabe 9, Mürşit 4, Peygamber 2, Üsve-i hasene 2, Tebliğci 2, Nurlu 1	6	24
7-Rol Model ve önder Olarak öğretmen	10	17,2	Aydın 5, Rehber 3, Önder 1, Medeni 1	4	16
Toplam	58	100	Toplam	25	100

Tablo 9’da görüldüğü gibi 58 katılımcı tarafından öğretmenlerim kavramı için üretilen 25 farklı metafor üretilmiştir. Metaforlar ortak özelliklerine göre yedi kategoriye ayrılmıştır. Buna göre yüzde ağırlığına göre, katılımcıların %34,4’ü ‘öğretmenlerim’ kavramını kutsal bir meslek kategorisinde görmektedir. Katılımcılar öğretmen kavramını ikinci sırada %22,4’lük oranla şekillendirici ve yönlendirici bir meslek kategorisinde değerlendirmişlerdir.

5. Tartışma

Öğretmenlik, tarihi seyir içinde hemen hemen her dönemde her toplum tarafından mukaddes bir iş olarak görülmüştür. Öğretmenler tarihte gıpta edilen, rol model olan, beğenilen, bilim insanı, siyasetçi, devlet adamı, mucit gibi topluma faydası dokunan insanları yetiştiren kıymetli insanlar olarak karşımıza çıkarlar. Öyle ki; öğretmenler insanlık için iyi ve güzel işler yapan kişileri yetiştirmekte elbette ki bir güzelliğe vesile olmanın huzur ve mutluluğunu tatmakta ve yaşamaktadırlar. Bu kapsamda aday öğretmen konumundaki son sınıf öğrencilerimiz ‘öğretmen’ kavramı için %32,7 ve ‘öğretmenlerim’ kavramı için de %34,4 oranında öncelikle mesleğin kutsallığına vurgu yapan metaforlar üretmişlerdir.

Mesleğin kutsallığını öne çıkaran tercihlerinde dört yıl boyunca gördükleri özel alan bilgisi ve pedagojik formasyon derslerinin etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Henüz alan dersleri ve pedagojik dersleri görmemiş olan hazırlık sınıfı öğrencileri ise öncelikle mesleğin şekillendirici ve yönlendirici vasfını öne çıkarmışlardır. Hazırlık sınıfı öğrencileri ‘öğretmen’ kavramıyla ilgili olarak %34,7 oranıyla şekillendirici ve yönlendirici özelliklerine vurgu yapan metaforlar üretmişlerdir. Bu arada ‘öğretmenlerim’ kavramıyla ilgili olarak da %36,2 gibi yüksek bir tercih ile öğretmenlerini şekillendirici ve yönlendirici olarak değerlendirmişlerdir. Tercihlerde öğretim yılı boyunca gördükleri derslerin tümünün Arapça dil derslerinden ibaret olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Yetişen kişi için öğretmen rol model olma konusunda ebeveynden sonra gelmektedir. Öğretmenini rol model olarak alması her ne kadar eğitim-öğretimin ilk kademelerinde olduğu düşünülüyor olsa da tüm aşamalarda bu etkinin farklı şekillerde cereyan ettiği şüphesizdir. Üretilen metaforlarda öğretmenlik yoğun olarak anne ve babaya, sahabeye, yıldıza, güneşe ve fenere benzetilmiştir. Rol model şeklinde görülen ve bu şekildeki nitelendirmelerde öğretmenin olası olumsuz yönleriyle ilgili kategoride çok az sayıda metaforun bulunması da öğretmenlerin olumlu örneklendirmelerde daha fazla model alındığını göstermektedir. Üretilen metaforların açıklamasında da bu yöne vurgu yapılmıştır.

Bu araştırmaya katılım sağlayan öğrencilerin kavramsal kategorilere dair görüşlerinin dağılımı, cinsiyete göre belirgin bir farklılık göstermemiştir.

6. Sonuç ve Öneriler

İslami İlimler Fakültesi hazırlık ve son sınıf öğrencilerinin “öğretmen” ve “öğretmenlerim” kavramlarına dair metaforik algılarını saptamak amacıyla yapmış olduğumuz araştırmamıza 127 öğrenci katılmıştır. İki farklı cümleyi tamamlayan hazırlık ve son sınıf öğrencileri ($2 \times 2 \times 127 = 508$) toplamda 130 farklı metafor üretmişlerdir. Sadece 2 (iki) metaforunda olumsuz nitelendirmelerin bulunması öğretmenler hakkında çok olumlu algıların mevcut olduğunu göstermektedir. Bu olumlu algı “öğretmenlerim” kavramıyla ilgili olarak da benzer sonucu vermektedir. Bu bağlamda katılımcıların tamamına yakını Batman İslami İlimler Fakültesi öğretim elemanları hakkında olumlu yönde metaforlar ürettiği görülmektedir.

Hazırlık sınıfı öğrencileri öğretmen kavramını daha çok güneş, mum, ışık, fener ve arı metaforu ile tanımlarken son sınıf öğrencileri ise daha çok sahabe, peygamber, rol model (üsve-i hasene) ve anne metaforu ile tanımlamışlardır. Metaforlar incelendiğinde dört yıl süren İslami İlimler tahsili ve Pedagojik Formasyon derslerinin metafor tercihlerinde etkili olduğu görülmüştür. Çünkü pedagojik formasyon dersleri mesleğe değer verip önemsemeyi; özel alan dersleri de öğretmenlik mesleğinin ilahi ve nebevi özellikleri olduğunu beyan etmektedir. Esasen üretilen metaforların ortaya koyduğu sonuç bu beklentileri doğrular mahiyettedir. Örneğin hazırlık sınıfı öğrencileri öğretmenlerinin beden ve zihnen fedakarlığını öne çıkarırken son sınıf öğrencileri mesleğin önemini ve kutsallığını ön plana çıkarmışlardır. Bu gerçekten hareketle İslami İlimler Fakültesinde yürütülmekte olan alan eğitimi ve pedagojik formasyon eğitiminin amaca ulaşmada önemli bir başarı sağladığı görülmektedir.

Öğrencilerin akademik hayatlarında başarılı olabilmelerini sağlayacak güçlü bir enerjiye ve bu enerjiyi harekete geçirecek bir kıvılcıma ihtiyaçları bulunmaktadır. Yaşamları boyunca karşılıklarına çıkacak zorlukları aşmada ve muhatap olabilecekleri sorunlarla baş etmede rol model kabul edip destek alacakları yaşam kaynaklarına ihtiyaç duyarlar. Öyle ki; öğretmenler bu gibi güzel sonuçlarla öğrencilerine hayat kaynağı olmakta ve öğrenciler de öğretmenlik mefhumunu bir hayat kaynağı olarak görmektedirler. Özellikle hazırlık sınıfı öğrencileri bu hususu anlatmak için şekillendirici ve yönlendirici kategorisinde yer alan metaforları öne çıkarmışlardır. Bu kategoride üretilen metaforlar, öğretmenin karanlıklardan aydınlığa çıkaran ve öğrencilerine kişilik kazandıran yönüne dikkat çekmektedir.

Öğretmen adaylarının atanabilme şanslarına dair endişeleri daha okul sıralarında başlamaktadır. Ayrıca kadrolu öğretmenlerin de özlük hakları, terfi, tayin ve yer değiştirme mevzuatı gibi sorunlarının kamuoyunda tartışılmasına rağmen öğrencilerin ürettiği metaforlarda öğretmenlik kavramının zihinlerindeki yerinin yüksek bir itibara sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmamızda elde edilen bulgular ışığında aşağıya çıkarılan önerilerin dikkatlere sunulması uygun görülmüştür:

*İslami İlimler Fakültesi öğrencilerinden giriş bölümünde izah ettiğimiz gerekçelere binaen öğretmenlik mesleğini kutsal bir meslek olarak algılamaları beklenir. Ancak hazırlık sınıfı öğrencilerinin ürettiği metaforları kapsayan kategorilerin sıralamasında öğretmenlik mesleğini kutsal bir meslek olarak gören kategoriyi ilk üç sırada vurgulamamış olmaları dikkate değer bir husustur. Bu kapsamda

hazırlık sınıfı öğrencilerinin de alan dersleri ve pedagojik formasyon derslerini görmelerinde fayda olabileceği kanaatine varılmıştır. Özellikle ‘Eğitim Bilimine Giriş’ dersinin hazırlık sınıfından itibaren okutulmasının mesleğe karşı kanaatleri olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir.

*Hazırlık sınıfı öğrencileri yoğun dil derslerinde gösterdikleri çabalar nedeniyle öğretmenlerini şekillendirici, yönlendirici, bilgi kaynağı ve aktarıcısı olarak tasavvur etmektedir. Oysa metafor üreten hazırlık sınıfı öğrencilerinin öğretmenlerini rol model olarak görmesi ve mesleğin kutsallığına daha çok vurgu yapmaları beklenirdi. Bu kapsamda öğretmenlerin Arapça dil derslerinde okutulacak metin ve konuların belirlenmesinde seçici davranmaları gerektiği kanaatine varılmıştır.

*Öğretmenliği hoşça giden ve sevilen bir meslek olarak algılayan katılımcıların sayısının az olması düşündürücüdür. Bu anlamda derslerin işleniş şeklinin gözden geçirilmesi, sosyal ve kültürel aktivitelerin artırılması ile öğrenci-öğretmen ilişkilerini daha canlı hale getirecek projelerin geliştirilmesinde fayda görülmektedir.

Kaynakça

- Açıkgöz, K. Ü. (2002). *Aktif Öğrenme*. İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- Akgöl, H. (1994). *Eğitim fakültelerindeki öğretim elemanları ve öğrencilerin ideal bir öğretim elemanının nitelikleri hakkındaki görüşleri ile kendi kurumlarındaki öğretim elemanlarının bu niteliklere uygunluklarının karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Alaylıoğlu, R. ve Oğuzkan, A. F. (1976). *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*. Ankara: İnkılap ve Aka Yayınları.
- Altaş, N. (2001). *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Altun, S. A. ve Apaydın, Ç. (2013). Kız ve Erkek Öğretmen Adaylarının “Eğitim” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları, *Educational Administration: Theory and Practice. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 3, 329-354.
- Arslan, M. M. ve Bayrakçı, M. (2006). Metaforik Düşünme ve Öğrenme Yaklaşımının Eğitim-Öğretim Açısından İncelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 171, 100-108.
- Aydın, İ. H. (2006). Bir Felsefi Metafor “Yolda Olmak”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9- 22.

- Aydın, F. (2011). Üniversite öğrencilerinin “çevre” kavramına ilişkin metaforik algıları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26, 25-44.
- Aytaş, G. (2013). Yaratıcı dramının algısal öğrenmedeki rolü. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1). 101-106.
- Bakan, İ. ve Kefe, İ. (2012). Kurumsal açıdan algı ve algı yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 19-34.
- Beyhaki, A. (Tarihsiz). *Medhal İle's-Süneni'l-Kübra*. Azami. M. Z. (Tahkik). Küveyt: Daru'l-Hulefa Li'l-Kitabi'l-İslami.
- Bilgin, B. ve Selçuk, M. (1991). *Din Öğretimi*. Ankara: Akid Yayıncılık.
- Buhari, M. (1992). *Sahihu'l- Buhari*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: PEGEM Yayınları.
- Cerit, Y. (2008). Öğretmen kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4, 693-712.
- Çelikten, M. (2006). Kültür ve öğretmen metaforları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 269-283.
- Çinemre, S. (2019). İlahiyat Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin İlahiyat Fakültesi Programına İlişkin Algularının Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 52, 265-286.
- Egüz, Ş. ve Öntaş, T. (2018). Ortaokul Öğrencilerinin “Öğretmen” Kavramına İlişkin Kullandıkları Metaforlar. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 79-91.
- Gömlüksiz, M. N., Kan, A. Ü. ve Öner, Ü. (2012). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Bir Değer Olarak Demokrasi Kavramına İlişkin Metaforik Alguları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10 (24), 79-100.
- <https://www.basarisiralamalari.com/ilahiyat-taban-puanlari-2020-ve-basari-siralamalari-osym/> (Erişim Tarihi: 20.09.2020).
- <https://www.puanlar.net/islami-ilimler-bolumu-taban-puanlari-basari-siralamasi/> (Erişim Tarihi: 20.09.2020).
- İbn Mace, M. (1992). *Süneni İbn Mace*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kara, M. (2020). Pedagojik Formasyon Programı Öğrencilerinin Öğretmen ve İdeal Öğretmen Alguları: Bir Metafor Çalışması. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi*, 21, 112-132.
- Karapınar, M. (2016). *8. sınıf öğrencilerinin ana dili kavramına ve dört temel dil becerilerine yönelik metaforik alguları*.

- (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Kayseri.
- Kaymakcan, R. (2006). Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler. *Ekev Akademi Dergisi*, 27, 21-36.
- Kemal, M. (2003). *Buddhist Türk Çevresi Eserlerinde Metafor*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, İ. B. ve Altındaş, O. (2016). Çağdaş Sanatta Metaforik Düşünce. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*. 20 (5), 185-202.
- Koç, E. S. (2014). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretmen ve Öğretmenlik Mesleği Kavramlarına İlişkin Metaforik Algıları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 47-72.
- Küçüktepe ve Gürültü (2014). Öğretmenlerin Yapılandırıcı Öğretmen Kavramına İlişkin Algılarına Yönelik Metafor Çalışması Örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 282-305.
- Lakoff G. ve Johnson M. (2010). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*. Demir. G. Y. (Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Müslim, H. (1983). *Sahihu Müslim*. Beyrut: Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi.
- Oğuz, A. (2009). Öğretmen Adaylarına Göre Orta Öğretim Öğretmenlerini Temsil Eden Metaforlar. *Milli Eğitim Dergisi*, 182, 36-56.
- Saban, A. (2004). Giriş düzeyindeki sınıf öğretmeni adaylarının “Öğretmen” kavramına ilişkin ileri sürdükleri metaforlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2, 131-155.
- Saban, A. (2008). Okula ilişkin Metaforlar, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55, 459-496.
- Saban, A. (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip olduğu metaforlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 281-326.
- Saban, A., Koçbeker, B. N., ve Saban, A. (2006). Öğretmen adaylarının öğretmen kavramına ilişkin algılarının metafor analizi yoluyla incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 461-522.
- Saruhan, M. S. (2005). *İslam Düşüncesinde İstiare*. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/25505/mod_resource/content/1/metaforsaruhan.pdf (Erişim Tarihi: 10.09.2020).
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2020). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.09.2020).

- Toplu H. (2015). 8. Sınıf Öğrencilerinin Fen ve Teknoloji Dersine Yönelik Metaforik Algıları. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Tortop, H. S. (2012). Öğretmen adaylarının üniversite hocası hakkındaki metaforları ve bir değerlendirme aracı olarak metafor. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(2), 153-160.
- Tulunay, A. Ö. (2016). Öğrencilerin Öğretmen ve Okul Metaforları. *International Journal of Contemporary Educational Studies*, 2 (1), 78-93.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* [Qualitative Research Methods in Social Sciences]. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 373-396
ISSN: 1302-6879

Turizm İşletmelerinde Cinsiyet Ayrımcılığı ve Kadın Çalışanlar: Yöneticilerinin Konuya İlişkin Tutum ve Uygulamaları: Gender Discrimination and Women Employees in Tourism Enterprises: Attitudes and Practices of Managers on the Subject

• AYLIN NALÇACI İKİZ*

*Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi,
Fatma Şenses Sosyal Bilimler Meslek
Yüksekokulu, Turizm ve Otel İşletmeciliği
Bölümü, Kırıkkale/Türkiye,
Asst. Prof., Kırıkkale University, Fatma
Şenses Vocational School of Social
Sciences, Department of Tourism and
Hotel Management, Kırıkkale/ Turkey,
a.nalcaci@yandex.com
ORCID: 0000-0001-9824-588X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
08/06/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
30/11/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
31/12/2020

Atf: Nalçacı İkiz, A. (2020). Turizm İşletmelerinde Cinsiyet Ayrımcılığı ve Kadın Çalışanlar: Yöneticilerinin Konuya İlişkin Tutum ve Uygulamaları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 373-396

Citation: Nalçacı İkiz, A. (2020). Gender Discrimination and Women Employees in Tourism Enterprises: Attitudes and Practices of Managers on the Subject. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 373-396

Öz

Bu çalışmanın amacı turizm işletmelerinde görev yapan yöneticilerin cinsiyet ayrımcılığına ve kadın çalışanlara yönelik tutumlarının incelenmesi ve konu ile ilgili yöneticilerin işletmelerindeki mevcut uygulamalarının belirlenmesidir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim kullanılmış ve veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği uygulanmıştır. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme tekniği kullanılmış ve Ankara'da bulunan 33 adet turizm işletmesinin yöneticileri ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler 1 Eylül - 30 Kasım 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler betimsel analiz, içerik analizi ve frekans dağılımı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, turizm işletme yöneticilerinin kadın çalışanlara yönelik olumlu algı ve tutumlara sahip olduğunu fakat cinsiyet ayrımcılığı konusunda bilgi eksikliklerinin olduğunu ve çalışma ortamında birtakım cinsiyet eşitsizliği durumlarını normalleştirdiklerini göstermektedir. Ayrıca araştırmadan elde edilen diğer sonuçlar, sektörde kadınların yönetim kademesinde mevcut temsiliyetinin az olduğu, sektörde departmanların ve işlerin cinsiyete göre ayrıldığı, kadınları çalışmaya iten en önemli faktörün ekonomik bağımsızlık kazanmak olduğu ve kadınların işten ayrılmalarının temel nedeninin ise iş-aile çatışması olduğudur. Araştırmadan elde edilen sonuçların literatüre olumlu katkılar sağlayacağı ve geliştirilen önerilerin turizm işletmelerinin uygulamalarında fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm sektörü, kadın çalışanlar, cinsiyet ayrımcılığı

Abstract

The aim of this study is to examine the attitudes of managers working in tourism enterprises towards gender discrimination and women employees and to examine the current practices in the business. Phenomenology, one of the qualitative research designs, was used in the study and also semi-structured interview technique was used as a data collection tool. The criterion sampling technique, one of the purposeful sampling methods, was used in the study and face-to-face interviews were made with the managers of 33 tourism enterprises in Ankara. The interviews were held between 1 September - 30 November, 2019. The data obtained as a result of the interviews were analyzed by descriptive analysis, content analysis, and frequency distribution. Findings obtained as a result of the analysis show that tourism business managers have positive perceptions and attitudes towards female employees, but they lack knowledge about gender discrimination and normalize some gender inequality situations in the work environment. In addition, other results obtained from the research are that the current representation of women in the sector at the management level is low, departments and jobs in the sector are separated by gender, the most important factor that pushes women to work is to gain economic independence, and the main reason for women leaving the job is work-family conflict. It is thought that the results obtained from the research will provide positive contributions to the literature and the proposals developed in the research will be beneficial for the applications of tourism enterprises.

Keywords: Tourism sector, women employees, gender discrimination

Giriş

Tarih boyunca erkekler ve kadınlar farklı niteliklerle, sorumluluklarla ve biçimlerle üretime katkı sağlamışlardır. Sanayi öncesinde, üretim evin içinde ya da evin yanında (tarla, el zanaatları vb.) yapılmakta ve tüm aile üyeleri üretime katılmaktaydı. Bu durum, modern sanayinin gelişmesi ile birlikte değişmiş, fabrikaların artmaya başlamasıyla işyeri ile ev ayrımı ortaya çıkmıştır. Bu ayrımla birlikte erkekler ev dışında, kadınlar ise daha çok ev içindeki sorumlulukları yüklenmişlerdir. Ev dışında çalışan kadınların istihdam oranları oldukça düşük olmasına rağmen Dünya’da yaşanan değişimler, gelişmeler ve özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra bu oran artmaya başlamıştır (Giddens, 2012:801). Artan iş imkânlarının neticesinde kadınlar da kendilerine iş hayatında yer edinmeye başlamışlardır. Fakat günümüzde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranı erkeklere göre daha azdır. Oransal dağılım incelendiğinde sektörel anlamda da cinsiyete bağlı farklılıklar görülmektedir.

Türkiye’de özellikle 2000’li yıllardan itibaren istihdamın, tarım sektöründen hizmetler sektörüne kaydığı izlenmektedir (Akçomak ve Gürcihan, 2013:2). Hizmet sektöründe yer alan ve emek yoğun bir özellik taşıması dolayısı ile kadın istihdamın en çok olduğu alanlardan biri de turizmdir. Turizm sektöründe iş imkânları kadınların evlerinde yaptıkları işlerle benzerlik gösterdiğinden kadınlar yoğun bir şekilde turizmde istihdam edilmektedir. Fakat kadınların turizm sektöründe fazlaca yer alması diğer sektörlerde yaşadıkları sorunların, eşitsizliklerin ve ayrımcılıkların turizm sektöründe de görülmesini engellememektedir.

Bu araştırma, turizm sektöründe yer alan işletmelerde cinsiyet ayrımcılığı ve kadın çalışanlara yönelik tutumların ve konu ile ilgili iş ortamındaki mevcut uygulamalarının incelenmesini amaçlamaktadır. Kadınların işgücü piyasalarında aktif bir şekilde yer alması öncelikle onları işe alacak kişilere yani yöneticilere bağlıdır. Kadınları istihdam ettirenler, yöneticilerdir. Yöneticilerin kadın istihdamına yönelik tutumu, çalışma hayatında cinsiyet eşitliği durumunun belirlenebilmesi için önem arz etmektedir. Bu nedenle, araştırma katılımcılarının tümü turizm sektöründe yönetici pozisyonunda çalışanlardan oluşmaktadır. Böylece bu çalışma turizm sektöründe cinsiyet eşitsizliği konusuna yöneticilerin penceresinden bakma olanağı sunmaktadır.

Kadın İstihdamının Önündeki Engeller ve Türkiye’de Kadın Çalışanlar

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde (İstihdam göstergeleri kapsamında) ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında kadınların iş yaşamındaki yeri ve işgücüne katılım oranı önemli kriterlerinden biridir (Dedeoğlu ve Beyazlı, 2018:29). Türkiye’de işgücüne katılımda kadınların oranında 2014 - 2019 yılları arasında artış görülse de (%30,3 - %34,4) bu oran beklenen ve yeterli düzeyde değildir. Hükümetin ve çeşitli kuruluşların desteklerine ve eşitlik çabalarına rağmen Türkiye İstatistik Kurumunun 2019 yılı İşgücü İstatistiklerine göre işgücüne katılım oranı kadınlar için %34,4 iken erkekler için %72’dir. Kadın istihdamının artmasının önünde bulunan engeller çeşitli araştırmalarda irdelenmekte ve bu engellerin temelinde sosyal ve ekonomik birçok faktörün etkili olduğu görülmektedir.

Kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları engellerin ve maruz kaldıkları zorlukların temel sebeplerinden biri toplumsal cinsiyet algısıdır (Öneren vd., 2014:324). “Kadınlar ve erkekler için toplum tarafından ve toplumsal olarak inşa edilen roller, davranışlar,

eylemler ve nitelikler” olarak açıklanan toplumsal cinsiyet kavramı kültürden kültüre farklılık gösterebilmektedir (Demirgöz Bal, 2014:15). Giddens (2012:209), cinsiyetin erkek ve dişi bedenindeki biyolojik farklılıkları, toplumsal cinsiyetin ise erkekler ve kadınlar arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıkları ifade ettiğini belirtmektedir. Toplumsal cinsiyetin sahip olduğu kalıp yargılar, bireylerin davranışlarına, kullandıkları dile, rollerine ve mesleklerine yansımaktadır. Toplumsal cinsiyet erkeğe çalışıp ailesini geçindirme sorumluluğu yüklerken, kadına ev işlerini yapma ve çocuklarını büyütme sorumluluğunu vermektedir. Kadınlara dayatılan bu rol kalıpları onların yeteneklerini ortaya çıkarmasını engelleyerek kadınları çalışma alanlarının dışına itmektir. Kadının çalışmasına ilişkin toplumlarda var olan olumsuz bakış açısının yansımaları işe alım sürecinde ortaya çıkmakta kadınların çalışan olarak tercih edilme oranını düşürmektedir (Her Alandaki Kadın İstihdamının Artırılması ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu, 2013). Devlet kurumlarına ait mesleki yerleştirmelerde dahi cinsiyet ayrımı yapılabilmekte ve bazı işler için erkek olma koşulu aranmaktadır (Timurturkan, 2009:154).

Toplumsal cinsiyet algısının bir yansıması da iş ile aile yaşamının uyumlaştırmasında ortaya çıkmaktadır. Toplum tarafından yaratılan kadın ve erkeklere ait roller sonucunda kadınların üzerine bırakılan evin ve çocukların bakımı ve sorumluluğu sonucunda kadınlar iş ve aile arasında denge kurmaya çalışmaktadır. Çalışma koşullarının zorluğu, çalışma saatlerinin uzunluğu, iş yükü fazlalığı gibi sebepler ev hayatında sorunlara sebep olmaktadır. Aile yükümlülüklerini yerine getirmek için kadınlar yarı zamanlı ve daha düşük ücretli işlere yönelebilmektedir. Kadın bir yandan işi ile ilgili gereklilikleri yerine getirmeye çalışırken diğer yandan ailesinin ihtiyaçlarını gidermeye ve onlara zaman ayırmaya çalışmaktadır. Bu durum, kadında rol çatışmalarına, baskı ve stres oluşumuna neden olmaktadır.

Kadın istihdamını etkileyen bir diğer faktör kadınların eğitim düzeyidir. Ulusal Eğitim İstatistiklerine göre (2018), Türkiye’de okuma yazma bilmeyen (6 yaş ve üzeri) nüfus 2.198.088 iken bunu 1.872.537 kişi ile kadınlar, 325.551 kişi ile erkekler oluşturmaktadır. Kadınların eğitim alanındaki bu dezavantajlı durumu onları işgücü piyasasının talep ettiği niteliklere sahip olmaktan yoksun bırakmaktadır. Nitekim TÜİK’in eğitim durumuna göre işgücüne katılım oranı incelendiğinde kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları görülmektedir. Buna göre, okuryazar olmayan kadınların işgücüne katılım oranı %15,9, lise altı eğitimli kadınların işgücüne katılım oranı %27,7, lise mezunu kadınların

işgücüne katılım oranı %34,3, mesleki veya teknik lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %42,6 iken yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %72,7'dir. Ayrıca, bireylerin eğitim düzeyinde artış oldukça toplumsal cinsiyet algısının daha olumlu hale geldiği görülmüştür (Tekin, 2017: 679).

Özellikle son yıllarda kadınlar ile ilgili yapılan araştırmalara konu olan cam tavan sendromu da kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları engellerden biridir. Cam tavan sendromu kadınların üst düzey yönetim seviyelerine ulaşmasını engelleyen görünmez ve yapay engellerdir. Cam tavan engelleri, bireyin kendisinden, örgütten ya da toplumdan kaynaklı ortaya çıkabilmektedir (Akdemir ve Çalış Duman, 2017: 518). Dünyada, yönetim kademelerinde artan sayılarına rağmen, kadınlar hala üst düzey yönetim pozisyonlarında yeterince yer alamamaktadır (Kalysh vd., 2016: 504). Türkiye'de de durum Dünya ile paralellik göstermektedir. TÜİK Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre; şirketlerde üst düzey ve orta kademe yönetici pozisyonundaki kadın oranı 2012 yılında %14,4 iken 2017 yılında %17,3 ulaşmıştır. Yine TÜİK işgücü istatistiklerine göre Türkiye'de 2019 yılında meslek gruplarına göre yapılan ayırmada kadınlar en az (244.000 kişi) yönetici olarak, en fazla (1.915.000 kişi) hizmet ve satış elemanları olarak istihdam edilmektedir.

Kadınlar toplumsal anlamda eşitsizliklerle mücadele ederken bir taraftan da ekonomik anlamda çeşitli ayrımcılıklarla baş etmeye çalışmaktadırlar. İşe alımlarda yaşanan cinsiyet ayrımcılığı iş alınma sonrasında da devam etmektedir. Kadınlar aynı işi yapsa dahi erkek çalışanlardan farklı şekilde ücretlendirilebilmektedir. Kadın emeğinin erkek emeğine göre daha değersiz görülerek farklı ve düşük ücretlendirilmesinde verimlilik dışındaki unsurlar etkili olmaktadır (Küçük, 2015:2). Özkan ve Özkan (2010) yaptıkları araştırmada işverenler ücretlendirmede kadın işçiye ilk olarak cinsiyeti nedeniyle daha sonra işverene yakınlık, kültürel, ekonomik, dinsel ve politik faktörler nedeniyle ayrımcılık yaptığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu ücret ayrımcılığı bir süre sonra kadınlarda işgücüne katılım konusunda isteksizliğe neden olmakta ve erkek egemen piyasaların oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Çelik Uğuz ve Topbaş, 2016:63).

Kayıt dışı istihdamın da yine en fazla etkilediği kesimlerin başında kadınlar gelmektedir. Bunun temel nedeni, erkeklerin kazançlarına "temel gelir" gözüyle bakılırken kadınların gelirlerine "ek gelir" olarak bakılmasıdır. Yani kadınlar, ikincil işgücü olarak gördüklerinden işverenler tarafından ya tercih edilmemekte ya da işe alınsalar bile erkeklere nazaran özellikle ekonomik anlamda (kayıt dışı çalışma / düşük ücret) daha olumsuz şartlarda çalışmaktadır (Bakırcı,

2012:5). 2016 yılının istatistiksel verileri de bunu doğrular niteliktedir. Kadınların kayıt dışı istihdam oranı yüzde 44 iken, erkeklerde bu oran yüzde 29'dur. Ücretli veya yevmiyeli olarak çalışan kadınların da kayıt dışı çalıştırılma oranı yüzde 20'dir. Sektörel dağılım olarak incelendiğinde ise kadınların en çok tarım sektöründe kayıt dışı çalıştırıldığı görülmektedir (Kayıt Dışı İstihdam Raporu, 2017:6).

Kadınların çalışma hayatına girmesi ve çalışma hayatında varlığını sürdürebilmesi için yukarıda konu edilen tüm bu engellerin kaldırılması toplumsal anlamda daha eşitlikçi bir ortam yaratacağı gibi ekonomik anlamda da refahı ve kalkınmayı beraberinde getirecektir.

Turizm Sektöründe Kadın Çalışanlar

Hizmet sektörünün, sağladığı istihdam olanakları, diğer sektörlerle katma değer sunması ve kalkınmaya olan olumlu etkilerinden dolayı ülkelerin ekonomileri içerisindeki payı gün geçtikçe artmaktadır. Türkiye'de işgücüne katılım oranları sektörel bazda incelendiğinde de en yüksek paya sahip sektörün hizmet sektörü olduğu görülmektedir. Yine kadınların işgücüne katılım oranlarında en yüksek pay hizmet sektöründedir. 2017 yılı TUIK Hane halkı işgücü araştırması sonuçlarına göre; tarım sektöründe toplam istihdam oranı %19,4, erkek istihdam oranı %15,4, kadın istihdam oranı ise %28,3'tür. Sanayi sektöründe toplam istihdam oranı %26,5, erkek istihdam oranı %31,4, kadın istihdam oranı ise %15,6'dır. Hizmet sektöründe ise toplam istihdam oranı %54,1 olup bu oran erkeklerde %53,2, kadınlarda %56,1'dir.

Turizm de hizmetler sektörü içerisinde yer almakta ve emek-yoğun özelliğinden dolayı istihdama katkı sağlamaktadır (Tutar vd., 2013:25). Son 10 yılda Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün toplam istihdam içerisindeki oranı yaklaşık yüzde 8'e ulaşmıştır (Şit, 2016:116). Dünyada turizm sektöründe çalışanların % 54'ünü kadınlar oluşturmaktadır (Global Report on Women in Tourism, 2019).

Turizm sektörü, kadınların bilgi ve becerisine dayanan iş alanlarının fazla olması ve kadınlar için yeni iş alanları oluşturması bakımından kadın istihdamı açısından bir fırsat alanıdır (Duffy vd., 2015:72). Ancak konu ile ilgili yapılan araştırmalar, turizm kültürünün kendisinin mevcut cinsiyetçi istihdam modellerinin korunmasına katkıda bulunan bir faktör olduğunu (Jordan,1997), sektörde çeşitli değişkenleri kontrol ettikten sonra bile belirgin bir cinsiyet farkı açığı olduğunu göstermektedir (Carvalho vd, 2018, Hutchings vd., 2020, Santero-Sanchez vd., 2015). Özellikle cinsiyete dayalı ayrımcılık, emeğin evselleştirilmesi, çifte işgünü, düşük ücretler ve düşük eğitim düzeyleri söz konusu olduğunda, turizm istihdamının kadınlara ilişkin

geleneksel inançlardan istifade ettiği görülmektedir (McKenzie Gentry, 2007: 490)

Turizmde Kadın Küresel Raporuna (Global Report on Women in Tourism) göre (2019), turizm istihdamı, hem erkekler hem de kadınlar için, ekonomideki ortalama ücretlerden nispeten daha düşük ücretlidir. Ayrıca, turizm sektöründe cinsiyete dayalı ücret farkı vardır ve kadınlar eşdeğer iş için erkeklerden daha az kazanmaktadırlar. Çelik Uğuz ve Topbaş (2016) yaptıkları çalışma ile Türkiye genelinde erkeklerin kadınlardan %1,2 turizm sektöründe ise yaklaşık %18 oranında daha fazla kazanç elde ettiğini ortaya koymuştur.

Toplumlardaki cinsiyet algısı, sektördeki cinsiyet eşitliğinin de önündeki büyük engellerden biridir. Kadınların turizm sektöründe önemli rol oynamasına ve turizm işçilerinin (ön büro, kat hizmetleri, temizlik alanları vb.) çoğunluğunu temsil etmesine rağmen, kadınlar sektördeki alt düzey pozisyonlarda çalıştırılmakta ve üst yönetim pozisyonlarında yeterince bulunamamaktadırlar (Jordan, 1997:526). Yani, kadınlar ağırlıklı olarak toplumsal olarak cinsiyetleştirilmiş kadın işi diye adlandırılan ve kazancı düşük olan işlerde yoğunlaşmaktadır (Giddens, 2012:805).

Carvalho vd., (2018) yaptıkları araştırmada kadınların kariyer engellerinin cinsiyet temelli olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca kadınların, geleneksel cinsiyet rollerine bir uzantısı olan pozisyonlarda çalıştıklarında iş yükleri ikiye katlanmaktadır (Duffy vd., 2015:83) Tüm bunların dışında, turizm işletmelerindeki uzun çalışma saatleri, mevsimsellik özellikleri çalışanların ortak sorunlarından (Kaya, 2017:8). Bir diğer konu da hızla gelişen teknolojilerin etkisiyle tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de işgücünden beklenen bilgi ve iletişim teknolojisi alanında yeterli donanımına sahip olmalarıdır. Eğitim düzeyi anlamında erkeklere oranlara daha dezavantajlı durumda olan kadınlar mevcut eğitim sisteminde aldıkları eğitimle sektörün ihtiyaç duyduğu niteliklere kavuşamadıklarında çalışma yaşamında yeterince yer alamamaktadır (Keskin, 2018:26). Kadınların bu anlamda mesleki eğitimde de fırsat eşitliğine sahip olması ve teknolojiye erişimlerinde bir engel bulunmaması gerekmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Kadın istihdamının önündeki en büyük engel olan cinsiyet ayrımcılığının, kadın istihdamının yoğun olduğu turizm sektöründe de incelenmesi gerekmektedir. Bu araştırmanın amacı turizm işletmelerinde görev yapan yöneticilerin kadın çalışanlara ve cinsiyet

eşitsizliğine yönelik tutumlarını belirlemek ve bu tutumların yansımalarını ve iş yerindeki uygulamalarını ortaya koymaktır. Bu çalışma kapsamında yapılan literatür araştırması neticesinde, kadın çalışanlarla ilgili hazırlanan yerli ve yabancı araştırmalardaki genel tavrın, kadınların çalışma hayatındaki sorunlarının belirlenmesi için kadın çalışanlar üzerine araştırma yapılması olduğu görülmektedir. Ancak hazırlanan bu çalışma kadınların çalışma hayatındaki rolünün belirlenmesi ve kadınların iş hayatında karşılaştıkları engellerin ortaya konulması için yöneticilerin gözünden bir bakış sağlamaktadır.

İşletmelerde gerek işe alımlarda gerekse iş süreçlerinin planlanmasında karar verici merci olan yöneticilerin cinsiyet ayrımcılığına ve kadın çalışanlara yönelik düşünceleri ve işyerindeki uygulamaları konunun farklı bir yönden incelenmesini sağlayacaktır. Kadınlara sadece istihdam olanakları yaratmak onları işgücüne dâhil ederek ekonomik özgürlüklerini elde etmelerini sağlamak yeterli olmamakta onlara uygun çalışılabilir iş ortamları ve çalışma koşullarının sunulması da önemlidir. İşe alım ve işe devam süreçlerinde yöneticilerin en etkili faktör olduğu göz önünde tutulduğunda yöneticilerin kadın çalışanlara ve cinsiyet ayrımcılığına yönelik tutumu konu ile ilgili önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Örnekleme

Araştırmada örneklemin belirlenmesinde, amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, nitel araştırma geleneği içinde ortaya çıkan, pek çok durumda olgu ve olayların keşfedilmesine ve derinlemesine açıklanmasına fayda sağlayan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2016:118). Araştırma kapsamında ulaşılabilir olan ve Ankara ilinde faaliyet gösteren turizm işletmelerinde görev yapan yöneticiler seçilmiştir. Ulaşılabilirlik; zaman, maliyet ve mesafe olarak belirlenmiştir. Turizm işletmelerini, ulaştırma işletmeleri, konaklama işletmeleri, seyahat işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri, rekreasyon işletmeleri olarak sınıflandırmak mümkündür. Buna göre çalışmada, 17'si konaklama işletmesi yöneticisi, 9'u yiyecek içecek işletmesi yöneticisi ve 7'si ulaştırma işletmesi yöneticisi olmak üzere 33 katılımcı ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan "olgubilim" kullanılmıştır. Olgubilim araştırmalarında başlıca veri toplama aracı görüşmedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016:71). Araştırma

kapsamında yapılan literatür taraması ve uzman görüşlerinin alınması sonrasında yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formunun kullanılan ifadelerin açık, anlaşılır ve belirgin ifadeler olmasına dikkat edilmiş çok boyutlu ve yönlendirici sorular tercih edilmemiştir. Görüşme formu yapılan ön uygulama sonrası düzenlenerek son haline getirilmiştir.

Görüşme formunun ilk bölümünde, görüşülen yöneticilerin demografik bilgilerine ve görevlerine ilişkin sorular yer almaktadır. Görüşme formunun ikinci bölümünde ise, yöneticilerin kadın çalışanlar ve cinsiyet eşitsizliğine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla hazırlanan sorular yer almaktadır.

Verilerin Toplanması

Ankara ilinde faaliyet gösteren turizm işletmelerini içeren bir havuz oluşturulmuştur. Havuzda yer alan turizm işletmelerinin yöneticilerinden görüşme randevusu talep edilmiştir. Görüşmeyi kabul eden 33 adet turizm işletmesi yöneticisi ile 1 Eylül- 30 Kasım 2019 tarihleri arasında yüz yüze görüşme yapılmıştır. Katılımcılarla çalıştıkları işletmelerde görüşülmüş ve görüşmeler, izin verenler ile ses kaydı alınması yoluyla, ses kaydı alınmasını tercih etmeyenler ile not alma şeklinde yürütülmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Veriler betimsel analizde önce sistematik şekilde betimlenmekte, daha sonra betimlemeler açıklanıp yorumlanmakta ve en son sonuçlara ulaşılmaktadır. İçerik analizinde ise, Veriler önce kodlanmakta, daha sonra temalar oluşturularak düzenlenmekte ve en son bulgular tanımlanarak yorumlanmaktadır. Yazılarda geçen ifadeler tek tek kontrol edilerek kodlanmış ve benzerlik ve uyum gösteren kodlamalar kategorileştirilerek isimlendirilmiştir. Görüşmeler sonucunda ses kaydı ya da notlar yardımı ile elde edilen veriler bilgisayar ortamında yazıya geçirilmiştir. Düzenlenen veriler tanımlanırken doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Yazılarda geçen ifadeler tek tek kontrol edilerek anlaşılabilir bir dille tanımlanmasına ve gereksiz tekrarlardan kaçınılmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca çalışmada sınıflanabilen ve sıralanabilen veriler için frekans dağılımı kullanılmıştır.

Bulgular

Tablo 1: Katılımcıların demografik özellikleri

		Frekans	Yüzde
Yaş	20-29 arası	6	18,2
	30-39 arası	10	30,3
	40-49 arası	14	42,4
	50 ve üstü	3	9,1
	Toplam	33	100,0
Cinsiyet	Kadın	10	30,3
	Erkek	23	69,7
	Toplam	33	100,0
Medeni Durum	Evli	22	66,7
	Bekâr	11	33,3
	Toplam	33	100,0
Öğrenim Durumu	Lise	10	30,3
	Ön lisans	7	21,2
	Lisans	11	33,3
	Lisansüstü	5	15,2
	Toplam	33	100,0

Tablo 1’de katılımcıların demografik özelliklerine yer verilmektedir. Buna göre, 20-29 yaş arası katılımcı 6 kişi, 30-39 arası 10 kişi, 40-49 arası 14 kişi, 50 ve üzeri yaşta katılımcı 3 kişidir. Toplam 33 katılımcınının 10’u kadın, 23’ü erkektir. Katılımcıların 22’si evli, 11’i bekârdır. Öğrenim durumları incelendiğinde ise, yüzde 33,3 ile en yüksek payı lisans, yüzde 15,2 ile en düşük payı lisansüstü mezunları oluşturmaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların görevleri ile ilgili özellikler

		Frekans	Yüzde
Görev (pozisyon)	Genel Müdür	15	45,5
	Genel Müdür Yardımcısı	1	3,0
	İ.K Yöneticisi	15	45,5
	H. İ. Yöneticisi	2	6,1
	Toplam	33	100,0
	Çalışma Deneyimi	1 yıldan az	2
1-5 yıl arası		6	18,2
6-10 yıl arası		7	21,2
10 yıl ve üstü		18	54,5
Toplam		33	100,0
Turizm İşletmesi	Konaklama İşletmesi (otel)	17	51,5
	Yiyecek-İçecek İşletmesi	9	27,3
	Ulaştırma İşletmesi	7	21,2
	Toplam	33	100,0

Görüşme yapılan kişilerin görevleri ile ilgili bilgilere Tablo 2’de yer verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların 15’inin genel müdür, 1’inin genel müdür yardımcısı, 15’inin insan kaynakları yöneticisi ve 2’sinin Halkla ilişkiler yöneticisi olduğu görülmektedir. En yüksek çalışma deneyimi oranı yüzde 54,5 ile 10 yıl ve üstünde, en düşük oran ise yüzde 6,1 ile 1 yıldan az çalışma deneyimindedir. Araştırmanın örneklemini turizm işletmelerinin yöneticileri oluşturmaktadır. Buna göre, konaklama işletmesinde yönetici olarak görev yapanlar 17 kişi, yiyecek içecek işletmesinde yönetici olarak görev yapanlar 9 kişi ve ulaştırma işletmesinde yönetici olarak görev yapanlar 7 kişidir.

Tablo 3: Cinsiyet ayrımcılığına yönelik ifadelerin frekans ve yüzde değerleri

İFADELER		Frekans	Yüzde
1 Genel olarak çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığı olduğuna düşünüyor musunuz?	Evet	15	45,5
	Hayır	18	54,5
<ul style="list-style-type: none"> Hayır düşünmüyorum. Çünkü işletmemde hem kadın hem de erkek çalışana ihtiyaç duyuyorum (k29). Evet toplumda olan ön yargılardan kaynaklı olduğuna düşünüyorum. Burası ilk açıldığında görüşmeye gelenler müdür beyle görüşeceğiz dediler ve karşılıklı ben çıktığımda şaşırıldılar (k11). Evet düşünüyorum, her ne kadar bazı sahalarda hanımlara pozitif ayrımcılık yapılırsa da genel itibarıyla kadınların her işi yapamayacağı her işin altından kalkamayacağı düşünülmektedir (k13). 			
2 Çalıştığımız işyerinde kadın mesleği, erkek mesleği gibi bir ayrım olduğuna düşünüyor musunuz?	Evet	9	27,3
	Hayır	24	72,7
<ul style="list-style-type: none"> Eğer yük ve ağır iş gibi bir durum olursa evet. Bu gibi işler için erkekleri daha uygun görüyoruz (k3). Hayır, kesinlikle eğitim durumuna göre herkes mesleğini layığıyla yapmaya çalışır (k22). Hayır, söz konusu değildir. Fakat kadın çalışanların yapamayacağı bazı işleri erkek çalışanlara yaptırdığım oldu mesela ağır bir kutunun kalkması gibi(k15). Hayır değildir. Hepimiz biriz. Burası aile restoranı olduğu için erkek çalışan da kadın çalışan da bizim için aynı konumdadır (k20). 			
3 Sızce işe alımlarda cinsiyet önemli bir faktör müdür?*	Evet	17	51,5
	Hayır	16	48,5
<ul style="list-style-type: none"> Bazen bayan seçiminde daha dikkatli olmamız gerekiyor çünkü uzun çalışma şartlarında bizim negatif bakış açımızdan değil de onların yaşayacakları zorluklar nedeniyle bazı yöneticilerin erkek çalışan seçiminde pozitif düşünmelerine sebep olabilir (k5). Hayır, eğitim ve tecrübeleri olduktan sonra bu konuların hiçbir önemi kalmamaktadır (k1). Departmanına göre değişir (k17). 			

	<i>Eğer bir vale alacaksam kadın tercih etmem ama ön büro, muhasebe, mutfak gibi diğer alanlarda erkek olacak diye bir şey yok duruma göre değişir (k11).</i>		
4	Çalışanların cinsiyetinin iş verimi, başarı ve performans gibi konuları etkilediğini düşünüyor musunuz?	Evet	18 54,5
		Hayır	15 45,5
	<i>Evet, kadınların yaptıkları işleri daha titiz şekilde yapmaktalar ve daha çalışkan olduklarını düşünüyorum (k29).</i>		
	<i>İş veriminde önemli olan yetkinlik, motivasyon ve kişilik olarak işe uygun olmaktır. Cinsiyetin verimlilik üzerinde çok etkisi olduğunu düşünmüyorum (k9).</i>		
	<i>Düşünüyorum. Bayan yöneticiler bu konuda daha hassas, bayan çalışanların olduğu departmanlarda hâkimiyet var, daha otoriterler (k16).</i>		
5	Sizce bir erkekle aynı pozisyonda çalışan bir kadın ücret, terfi ve eğitim konularında aynı olanaklara sahip midir?*	Evet	21 63,6
		Hayır	12 36,4
	<i>Hayır değildir. Aynı işte ve aynı saatte çalışmalarına rağmen, erkekler daha fazla maaş alıyor. Bu nedenle toplumda yıkılması zor olan bir algı var (k19).</i>		
	<i>Hayır değildir. Otel ortamında erkek çalışanların daha çok tercih edildiğini düşünüyorum (k10).</i>		
	<i>Dünyada, Kadınlar maalesef erkeklerle aynı mücadeleyi verse bile erkeklerin daha iyi maaşlar aldığı daha yukarılara terfi ettirildiği istatistiksel olarak açıklanıyor (k7).</i>		
6	Kadınların iş hayatında (cinsiyetleri nedeniyle) karşılaştıkları sorunlar olduğunu düşünüyor musunuz?*	Evet	31 93,9
		Hayır	2 6,1
	<i>Evet. Karşı cins başka şeyler bekleyebiliyor o yüzden kadınların bazı sektörlerde çalışması zor oluyor (k22).</i>		
	<i>Kadınların mobbinge maruz kaldıklarını düşünüyorum. Adil olmayan ücret ve terfi uygulamaları ile mücadele etmek zorunda bırakılıyorlar (k9).</i>		
	<i>Evet düşünüyorum. En büyük örneği kadınların ses çıkarmayacağını düşünerek mobbing uygulanması(k15).</i>		
	<i>Mülakatlarda yeni evlisiniz hamile kalmayı düşünüyor musunuz diye sorarlar inanın buradan çıktıktan sonra bir beyefendinin de kanser olup olmayacağı belli değil (k7).</i>		
	<i>Evet kadınlar özellikle taciz gibi sorunlar yaşarlar (k26).</i>		
	<i>Zorluklar tabii ki var. Örnek veriyorum; otel işletmeciliğinde densiz insanlar oluyor bu yüzden işi bırakmak isteyen kadınlar olabiliyor (k2).</i>		
7	Çalışma hayatınızda cinsiyet ayrımcılığı yaşadınız mı ya da böyle bir duruma tanık oldunuz mu?*	Evet	6 18,2
		Hayır	27 81,8
	<i>Evet oldum. Erkek şeflerimizden biri kadını erkek ayrımcılığını çok yapar ve kadınları dışlar (k19).</i>		
	<i>Evet yaşadım. Ben hemen hemen 17 yaşımdan beri çalışıyorum. 1 gün çalışıp çıktığım iş çok oldu (k17).</i>		
	<i>Kendi işletmemde görmedim ama başkasının işletmesinde tanık oldum. Kadını köle gibi kullanan işletmeler var (k30).</i>		
8	İşyerinizde kadın çalışanların ve erkek çalışanların yaşadığı sorunlar farklılık gösteriyor mu?	Evet	22 66,7
		Hayır	11 33,3
	<i>Evet kadınların ön planda ailevi sorunları oluyor (k31).</i>		

- Evet, işe geliş gidiş saatleri, iş yorgunluğu gibi olumsuzluklar kadınları daha çok etkiliyor (k25).
- Evet erkekler aileye bakmakla yükümlü olduğu için sorunları daha çok oluyor (k14).

Araştırmada, görüşülen kişilere “katılımcı” kelimesini ifade etmesi için K1 ile K33 arasında kodlar verilmiştir. Araştırmanın bu kısmında, katılımcılar cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili sorulara katılım düzeylerini evet- hayır şeklinde belirttikten sonra katılım durumlarının nedenini açıklamışlardır. Her açıklamanın ardından açıklamanın hangi katılımcıya olduğuna dair kodlama yapılmıştır. Tabloda tüm katılımcıların görüşlerine yer vermek amacıyla her soru sonrasında farklı katılımcıların görüşlerine yer verilmiştir.

Tablo incelendiğinde, katılımcıların yüzde 54,5’inin çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığı olduğunu düşünmediği, yüzde 45,5’inin ise çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığı olduğunu düşündüğü ortaya çıkmıştır. Literatür incelendiğinde, turizm işletmelerinde kadınların toplumsal rollerinin yansımaları işlerde (temizlik, mutfak...) çalıştıkları ifade edilmektedir. Konu ile ilgili katılımcılara “işyerlerinde kadın mesleği, erkek mesleği gibi bir ayrımın olup olmadığı sorulduğunda 24 kişi olmadığını, 9 kişi olduğunu ifade etmiş fakat olduğunu belirtenlerin çoğunluğu bu ayrımın fiziksel güçle alakalı olduğunu vurgulamıştır. İşe alımlarda cinsiyet faktörünün önemine dair yöneltilen soruya verilen cevapların yüzdesi oldukça yakındır. 17 kişi özellikle hangi departmana alınacağı konusunda cinsiyetin önemli bir faktör olduğunu, 16’sı ise olmadığını belirtmiştir.

Cinsiyet ayrımcılığı ile ilgili 4. Soru olan “Çalışanların cinsiyetinin iş verimi, başarı ve performans gibi konuları etkilediğini düşünüyor musunuz?” sorusuna 18 kişi evet, 15 kişi hayır yanıtı vermiş fakat evet diyenlerin çoğunluğu örnek alınan ifadelerden görüldüğü gibi kadınların lehine bir değerlendirme yaparak kadınların olumlu kişilik ve davranış özelliklerini belirtmiştir.

Katılımcıların %63,6’sı aynı pozisyonda çalışan erkekle kadının ücret, terfi ve eğitim konularında aynı olanaklara sahip olduğunu, %36,4’ü ise olmadığını ifade etmektedir. Bu oranda katılımcıların büyük çoğunluğunun erkek olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%93,9) Kadınların iş hayatında (cinsiyetleri nedeniyle) karşılaştıkları sorunlar olduğunu düşünmektedir. Bu sorunların genelini de mobbing ve cinsel tacizin oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Fakat aynı zamanda katılımcıların yüzde 81,8’i (27 kişi) çalışma hayatınızda cinsiyet ayrımcılığı yaşamadığını ya da böyle bir duruma tanık olmadığını belirtmiştir. “İşyerinizde kadın çalışanların ve erkek çalışanların

yaşadığı sorunlar farklılık gösteriyor mu?” sorusuna ise 22 katılımcı toplumsal roller ve iş aile çatışması gibi nedenlerle “evet” yanıtını verirken, 11 katılımcı “hayır” yanıtını vermiştir.

Tablo 4: Cinsiyet ayrımcılığına yönelik ifadelerin frekans değerleri ve kategorik değerlendirmeleri

Ana Kategori: Yöneticide Cinsiyet Tercih		Frekans	Yüzde
Alt Kategoriler	Kadın	8	24,2
	Erkek	19	57,6
	Fark etmez	6	18,2

Örnek Alıntılar:

- Kadın yönetici tercih ederdim. Çünkü kadınlar daha naif ve sakin oldukları için iletişim kurma ve sorun çözmeye daha başarılılar (k3).
- Disiplin ve düzen yönünden kadın yönetici olmasını tercih ederim (k4).
- Kesinlikle kadın. Çünkü kadınlar daha planlı, istikrarlı ve daha fazla güven verici ve mükemmeliyetçidirler (k33).
- Erkek tercih ederim. Çünkü erkekler bayanlara göre daha tecrübelidir (k25).
- Erkek yöneticiyi tercih ederdim. Otel işletmelerinde erkeklerin yöneticilikte daha uygun olduğunu düşünüyorum (k2).

Ana Kategori: Kadınları Çalışmaya Yönelten Faktörler		Frekans	Yüzde
Alt Kategoriler	Ekonomik bağımsızlık	27	81,8
	Çevresinde Saygınlık kazanmak	1	3,0
	Kariyer edinmek	2	6,1
	Hepsi	3	9,1

Örnek Alıntılar:

- Daha çok ekonomik özgürlük. Kadınlar ileride eşine bağlı kalmak istemiyor(k31).
- Bence ekonomik özgürlük. Kolunda her zaman bir altın bileziğinin olduğunu hissetmek kendine olan güvenini artırır (k23).
- Günümüzde kadınlar erkeklerin himayesinde olmayı sevmemektedirler. Kadınlar ekonomik olarak bağımsız olmak isterler (k13).

Ana Kategori: Kadınların İşten Ayrılmalarında Etkili Olan Faktörler		Frekans	Yüzde
Alt Kategoriler	İş-aile çatışması	18	54,5
	İşyeri stresini kaldıramama	2	6,1
	Erkeklerin tavırları	4	12,1
	Kariyer imkânı olmaması	2	6,1
	Cinsiyet ayrımcılığı	4	12,1
	Ücretin (maaş) yeterli olmaması	2	6,1
	Hepsi	1	3,0

Örnek Alıntılar:

- İş ve özel hayat arasındaki dengesizlikler (k8).
- Maddi olarak yeterli gelmediği için işten ayrılabilir (k25).
- Aile baskısı ve sektördeki çalışma saatlerinden kaynaklanan problemlerden dolayı (k28).
- Aile içi kıskançlık olabilir. Erkek kadının çalışmasına izin vermiyor olabilir özellikle öze sektörde (k16).
- Ataerkil toplumlar kadınların çalışmasının hoş karşılamaması, iş yerinde kadına karşı uygun olmayan tavırlar (k18).
- Kadınların yoğun çalışma temposuna ayak uyduramaması (k21).

Ana Kategori: Kadınların Hayattaki Öncelikleri		Frekans	Yüzde
Alt Kategoriler	Ailesi	14	42,4
	Kariyeri	5	15,2
	Aile ve iş arasında denge kurması	11	33,3
	Ekonomik özgürlüğünün olması	1	3,0
	Özgüvenli ve özsaygılı bir birey olması	2	6,1

Örnek Alıntılar:

- Ayaklarının üzerinde durup bir aileye sahip olmak ve sadece ev hanımı olarak kalmadan istediği işi, kurduğu hayali ve kariyeri gerçekleştirmektir(k6).
- Eş ve aile bütünlüğü olmalıdır (k28).

Ana Kategori: Çalışanların İş ve Aile Hayatı Arasında Yaşadığı Çatışma Durumu		Frekans	Yüzde
Alt Kategoriler	Çatışma olduğunu düşünmüyorum	6	18,2
	Kadınlar yaşıyor	18	54,5
	Erkekler yaşıyor	5	15,2
	Her ikisi de yaşıyor	4	12,1

Örnek Alıntılar:

- Kesinlikle bayanlarda daha fazla olduğunu düşünüyorum. İster istemez eşleri ve çocuklarıyla sıkıntı yaşayabiliyor (k4).
- Evet, gözüküyor bu. Kadın çalışanlar daha fazla bu sorunla karşılaşılıyor (k1).
- Evet, kadınlarda daha fazla görülüyor sebebi de kendilerini duygusal bakış açısından sıyramamaları, profesyonel bakamamaları (k8).
- Erkekler daha fazla yaşıyor, iş stresi erkekler de daha fazladır ve eve yansıyor olabilir(k16).

Ana Kategori: İşyerinde Kadın Çalışanların İş Yaşamını Kolaylaştırmaya Yönelik Uygulamalar		Frekans	Yüzde
Alt Kategoriler	Yasal haklarını kullanabiliyorlar	25	75,8
	Servis	1	3,0
	Esnek çalışma saatleri	4	12,1
	İhtiyaç duyulan tüm uygulamalar mevcut	3	9,1

Örnek Alıntılar:

- Hukuki hakların hepsi mevcut (k12).

Ana Kategori: İşyerinin Gelecek Hedeflerinde Kadın Çalışanların İş Yaşamını Kolaylaştırmaya Yönelik Uygulamaların Olup Olmadığı		Frekans	Yüzde
	Evet	11	33,3
	Hayır	22	66,7

Örnek Alıntılar:

- *Yasal haklar ne düzeyde ilerlerse o şekilde devam eder (k6).*
- *Yönetim kadrosunun kadın olması yönünde çalışmalarımız olacak (k33).*

Ana Kategori: Türkiye’de Kadının İş Gücüne Katılma Oranı ve Çalışma Hayatındaki Yeri		Frekans	Yüzde
Alt	Yeterli	8	24,2
Kategoriler	Yetersiz	25	75,8

Örnek Alıntılar:

- *Kadınların iş hayatına atılması sonucu istatistikler arttı. Ama hala % 50 kadın, %50 erkek durumunda eşit değil (k3).*
- *% 14 işsizliğin olduğu bir ülkede kadın veya erkek diye bir ayrımı saçma buluyorum(k12).*
- *Günümüzde kadın çalışan yerine erkek çalışmalıdır. Erkeğin çalışması şarttır ama kadının çalışması şart değildir(k32).*
- *Ben bayanların iş hayatında öncelikli olmasını istiyorum ki ülke kalkınsın(k17).*
- *Eğer ülke ekonomisi yerindeyse erkekler için işsizlik oranları düzenlenirse kadınlarımızın çalışmasına gerek kalmayacağını düşünüyorum (k29).*
- *Kadınların çalışmasını onaylıyorum ama her sektörde değil (k27).*
- *Kadınların çok zor durumda kalmadıkça bizim sektörde çalışmasını istemem (k24).*

Kadınların Çalışma Yaşamında Daha Fazla Yer Almaları İçin Neler Yapılmalıdır?**Örnek Alıntılar:**

- *İş hayatında erkeklerden ziyade kadınlara daha fazla tolerans gösterilmesi gerekli örneğin izinler ve çalışma saatleri gibi (k4).*
- *Kesinlikle her şeyin yolu eğitim. Bayanlarımız eğitiliyor da birazda erkekler eğitilirse iş hayatında kadınların kabulünde öncelik olur. Bayanlar yapamadığından değil, yapmasına gerek duyulmadığından (k5).*
- *Bu ülkede kadınların da erkeklerle eşit haklara sahip olduğunu öğretmemiz gerekiyor (k23).*
- *İşverenlerin ve toplumun bakış açıları değiştirilmelidir (k9).*
- *Önyargılardan arınmak, kadınların başarılı olabileceğine dair güvenlerini desteklemek, kadınların bilgi, beceri ve donanımlarını artırıcı eğitim ve gelişim programlarına katılmalarını sağlamak (k8).*
- *İnsanların kadın erkek olarak değil birey olarak değerlendirilip yeteneklerine göre bir sınıflandırmaya gitmemiz gerekli (k18).*

Tablo 4’te cinsiyet ayrımı ile ilgili katılımcılara sorulan 9 sorunun analizleri yer almaktadır. Analiz sonrasında ilk 8 soruya verilen yanıtlar kodlanmış daha sonra birbiriyle uyum gösteren yanıtlar çeşitli kategoriler altında toplanarak kategoriler isimlendirilmiştir. Böylece ana kategoriler ve alt kategoriler oluşturulmuştur. 9. Soru ise kategorilendirilmemiş açık uçlu bir soru olarak yöneltilerek katılımcıların önerilerinden örneklere yer verilmiştir.

Bu bölümdeki ilk soru kadın yönetici mi erkek yönetici mi tercih edildiği ile ilgilidir. Katılımcıların yarısından çoğu (% 57,6) erkek yöneticiyi tercih etmektedir. % 18,2 yönetici konusunda herhangi bir cinsiyet ayrımı yapmazken % 24,2'si kadın yöneticileri tercih etmektedir. Tercihlerinin nedenlerini açıklayanların ifadelerine tabloda yer verilmiştir. Ek olarak, Güvenel Karaduman ve Ergun'un (2018) çalışmalarında ifade ettikleri gibi yöneticilerde bulunması beklenen cesaret, hırs, rekabetçilik gibi özelliklerin erkeklerde daha baskın olduğu düşüncesi insanların erkek yöneticileri tercih etmesine neden olabilmektedir.

Tablo 4'te yer alan "kadınları çalışmaya yönelten faktörler" ana kategorisinin, dört adet alt kategorisi bulunmaktadır. Bunlar, Ekonomik bağımsızlık, Saygınlık kazanmak, Kariyer edinmek ve tüm alt kategorileri içine alan "Hepsi" seçeneğidir. Toplamda 33 katılımcının ifadelerinden, ekonomik bağımsızlık kazanma isteğinin kadınları çalışmaya yönelten en önemli neden olduğu anlaşılmaktadır. Tablonun üçüncü ana kategorisi "kadınların işten ayrılmalarında etkili olan faktörler" dir. Bu ana kategorinin ise "İş-aile çatışması, İşyeri stresini kaldıramama, Erkeklerin tavırları, Kariyer imkânı olmaması, Cinsiyet ayrımcılığı, Ücretin (maaş) yeterli olmaması ve Hepsi olmak üzere yedi adet alt kategorisi bulunmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu en önemli neden olarak iş aile çatışmasını görmektedir.

Katılımcıların kadınların hayattaki öncelikleri sorulduğunda yanıtlarından yapılan analiz sonrası aile (% 42,4), iş ve aile dengesi (% 33,3), kariyeri (% 15,2), özgüvenli ve özsaygılı bir birey olması (% 6,1) ve ekonomik özgürlüğü (%3) şeklinde alt kategoriler belirlenmiştir. Yapılan görüşmede iş-aile çatışması ile ilgili ifadeye verilen yanıtlarda; 6 kişinin çatışma olduğunu düşünmediğini, 18 kişi çatışmayı en çok kadınların, 5 kişi ise en çok erkeklerin yaşadığını ve 4 kişi hem kadın hem de erkeğin iş aile çatışması yaşadığını ifade etmiştir.

Tablo 4'ün 6 ve 7. ana kategorileri katılımcıların işyerleri ile ilgili olarak belirlenmiştir. Bu ana kategorilerden ilki "İşyerinde kadın çalışanların iş yaşamını kolaylaştırmaya yönelik uygulamalar" şeklindedir. Yöneticilerin ifadeleri incelendiğinde, % 75,8'i oluşturan 25 kişi kadın çalışanların yasal hakları doğrultusunda tüm imkânların sunulduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Diğer ana kategori ise "İşyerinin gelecek hedeflerinde kadın çalışanların iş yaşamını kolaylaştırmaya yönelik uygulamalar"dır. Büyük çoğunluk yine yasal haklar doğrultusunda devam edeceğini bunun dışında bir düzenleme yapılmayacağını belirtmiştir. Sadece bir katılımcı, yönetim

kadrosunun kadın olması yönünde çalışmalarının olacağını ifade etmiştir.

33 katılımcının 25'i Türkiye'de kadının iş gücüne katılma oranının yetersiz olduğunu ve çalışma hayatındaki kadının daha fazla yer almasının gerektiğini belirtmişlerdir. Fakat kadınların çalışma ortamında girdiğinde sektör anlamında bir ayırım yapılması gerektiğini ya da kadınların çalışmasının zorunlu olmadığını ifade edenler de bulunmaktadır. Görüşmenin son sorusu olan "Sizce kadınların çalışma yaşamında daha fazla yer almaları için neler yapılmalıdır" sorusuna cevap verenlerin ifadelerinden örnekler tabloda sunulmaktadır. Katılımcılar genellikle çalışma hayatında eşitliğin sağlanabilmesi için öncelikle toplumsal önyargıların kaldırılması gerektiğine vurgu yapmışlardır.

Sonuç ve Öneriler

İş hayatında cinsiyet eşitsizliği, dereceleri değişiklik gösterse bile her toplumda ortaya çıkan bir sorundur. Son yıllarda konu ile ilgili gerek hükümetlerin politikaları gerekse sivil toplum kuruluşlarının çabalarıyla cinsiyet eşitsizliğini gidermeye yönelik büyük adımlar atılmaktadır fakat sorunun özü kültürel ve toplumsal yerleşik algılara dayandığından konu güncelliğini her daim korumaktadır. Cinsiyete ilişkin toplumlarda var olan geleneksel bakış açısı kadını evde tutarken, erkeğe kamusal alanların hâkimiyetini vermekte (Timurturkan, 2009: 145) böylece çalışma hayatında kadın erkekten geri planda kalmaktadır.

Türkiye'de kadınlar diğer sektörlerde oranlara hizmet sektöründe daha fazla istihdam edilmektedir. Hizmet sektöründe yer alan turizm de her geçen gün gösterdiği gelişmeyle birlikte ülke istihdamına katkı sağlamaktadır. Turizm sektöründe mevcut iş alanlarının niteliklerinden dolayı kadın çalışanlar tercih edilmektedir fakat işe alım ve çalışma süresince cinsiyete ekseninde diğer sektörlerde yaşanan çeşitli sorunlar ve engeller bu sektörde de görülmektedir. İş hayatında kadınlara yönelik önyargıların ve engellerin üstesinden gelinebilmesi ve bu sorunun ortaya konması için yapılacak akademik çalışmalar oldukça önemlidir. Bu çalışma kapsamında gözden geçirilen yerli ve yabancı literatürde kadın çalışanların çalışma hayatında karşılaştığı engellerle ilgili çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Fakat bu çalışma kadınların istihdamında anahtar rol oynayan yöneticilerin görüşlerini ortaya koyması bakımından farklılık göstermektedir. Turizm işletme yöneticilerinin cinsiyet eşitsizliği ve kadın çalışanlara yönelik tutumlarının

belirlenmesi amacıyla hazırlanan bu çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıda açıklanmaktadır.

Turizm işletme yöneticileri ile çalışmanın kapsamında yapılan görüşmelerde yöneticilerin büyük çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu, kadın yöneticilerin oranının erkeklere göre düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcılardan, tercih durumunda erkek yöneticileri tercih edeceklerini ifade edenlerin sayısı oldukça yüksektir. Bu durum sektörde kadınların yönetim kademesinde mevcut temsiliyetinin azlığına ve tercihlerin de erkek yöneticilerden yana kullanılması gelecekte de durumun erkek yöneticilerin lehine olacağına işaret etmektedir.

Görüşme yapılan yöneticilerin yarısından fazlası genel olarak iş hayatında cinsiyet ayrımı yapılmadığı yönünde görüş bildirmiştir. Ancak görüşme süresince diğer sorulara verdikleri yanıtlar yöneticilerin aslında cinsiyet ayrımcılığı ya da cinsiyet eşitsizliği kavramlarının tam olarak ne ifade ettiği ve bu kavramların kapsamı hakkında bilgi eksikliklerinin olduğu göstermektedir. Çünkü katılımcı yöneticilerin çoğunluğu bir taraftan iş hayatında cinsiyet ayrımı yapılmadığını ifade ederken diğer yandan, kadınların hayattaki önceliğinin aileleri olması gerektiği, kadın çalışanlarla erkek çalışanların sorunlarının farklılaştığını ve özellikle kadınların iş aile çatışması yaşadığını ifade etmektedirler. Ayrıca katılımcıların %93,9'u kadınların cinsiyetleri nedeniyle iş hayatında karşılaştıkları sorunlar olduğunu belirtmektedir.

Çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç da, turizm sektöründe departmanların ve işlerin cinsiyete göre ayrıldığıdır. Görüşülen yöneticilerin verdikleri yanıtlar neticesinde, kadınların çalışacağı departmanların farklı olması gerektiğini ve kadınları “cinsiyete uygun” pozisyonlar için işe aldıkları, erkekleri ise esneklik gerektiren daha ağır işler için işe almayı tercih ettikleri görülmüştür. Bu ayrımcı durumun yöneticiler tarafından sektörün kendine has doğası gereği, özel çalışma gereksinimleri gibi nedenlerle rasyonelleştirildiği görülmektedir.

Görüşülen yöneticiler, cinsiyetin verimliliği ve başarıyı etkilediğini özellikle kadınların sahip olduğu bazı özelliklerin verimliliği olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Cinsiyetin firma verimliliği ve kârına etkilerinin araştırıldığı çalışmalarda kadın çalışanların daha fazla paya sahip olduğu firmalarda kârlılığın (biraz) daha yüksek olduğu fakat cinsiyetin verimlilik düzeyini belirleyen temel bir değişken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. (Gui-Diby vd., 2017 ; Pfeifer ve Wagner , 2012).

Görüşmelerden elde edilen olumlu sonuçlardan biri, kadın çalışanlar ile erkek çalışanların işe alındıktan sonraki süreçte ücret, terfi ve eğitim konularında eşit olanaklara sahip olmalarıdır. Tabii bu sonuç yöneticilerin ifadeleri neticesinde ortaya çıkmış olup uygulamadaki mevcut durumların net olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Yöneticilerin ifadelerinden çıkarılan diğer olumlu sonuçlar ise yöneticilerin çoğunluğunun iş hayatında cinsel ayrımcılığa tanık olmaması ya da bu ayrımcılığı deneyimlememiş olması ve kadın çalışanlara tanınan tüm yasal hakların turizm işletmelerinde uygulandığını gelecekte de uygulanmaya devam edileceğidir.

Bu çalışmadan elde edilen önemli bir sonuç da, Kadınları çalışmaya iten en önemli faktörün ekonomik bağımsızlık kazanmak olduğu, kadınların işten ayrılmalarının temel nedeninin ise iş-aile çatışması olduğudur. Bu sonuç literatür tarafından da desteklenmekte ve kadın çalışanlar ile ilgili diğer çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Son olarak katılımcıların büyük çoğunluğu (%75,8), Türkiye’de kadının iş gücüne katılma oranını yetersiz bulmakta ve kadınların iş hayatına daha büyük oranda katılımının sağlamanın ülke kalkınmasına fayda sağlayacağını düşünmektedirler. Bunun için de eğitim konusunda (temel ve mesleki) cinsiyetler arası eşitliğin sağlanması ve kadınlara iş yaşamında ihtiyaç duydukları esnekliklerin verilmesi gerektiğini ifade etmektedirler.

Gözden geçirilen literatürden ve bu makalede bildirilen sonuçlardan da anlaşılacağı gibi, diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de kadınların istihdamına yönelik olumlu tutumlar ve uygulamalar mevcut olsa da, kadınlar gerek ekonomik gerekse toplumsal hâlâ bir takım zorluklar ile karşılaşmaya devam etmektedir. Kadınlara sadece istihdam olanakları yaratmak onları işgücüne dâhil ederek ekonomik özgürlüklerini elde etmelerini sağlamak yeterli olmamaktadır. Sorunun çözümü için toplumun kalıplaşmış cinsiyet yargılarının ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalara hız verilmeli ve gerek devlet gerekse tüm sektör paydaşları bu çalışmalara katkı sağlamalıdır. Ayrıca kadınların temel eğitime katılımının artırılması gerekmekte ve mesleki eğitimi de dünyadaki hızlı değişime ayak uyduracak, iş yaşamının talep ettiği nitelikleri sağlamaya odaklı olmalıdır. Kadınların erkeklerle eşit ücret ve kariyer olanaklarından faydalanması için gerekli düzenlemelerin yapılması, kadınlara uygun çalışılabilir iş ortamları ve çalışma koşullarının sunulması da önem arz etmektedir.

Turizm sektöründe cinsiyet ayrımcılığına yönelik problemlerin tespit edilebilmesi ve çözülebilmesi için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Bu araştırma turizm işletmelerinde görev yapan yöneticilerin cinsiyet ayrımcılığına ve kadın çalışanlara yönelik bakış açılarını belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Daha derinlemesine bilgi birikimi elde edebilmek ve sorunu farklı yönleri ile ortaya koyabilmek açısından Turizm sektöründeki kadın girişimcilerin çalışmalara dâhil edilmesinin ve işletmelerde farklı pozisyonlarda görev yapanlarla konu ile ilgili görüşmeler yapılmasının fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akçomak, S. ve Gürçihan, H. B. (2013). Türkiye İşgücü Piyasasında Mesleklerin Önemi: Hizmetler Sektörü İstihdamı, İşgücü ve Ücret Kutuplaşması. *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Çalışma Tebliği*, 13/21.
- Akdemir, B. ve Çalış Duman, M. (2017). Kadın Çalışanların Performansında Cam Tavan Sendromu Engeli. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(15), 517-526.
- Bakırcı, K. (2012). İstihdamda Cinsiyetler Arası Eşitlik ve Mevzuatta ve Kamusal Politikalarda Yapılması Gereken Değişiklikler. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(10), 1-37.
- Carvalho, I., Costa, C., Lykke, N. ve Torres, A. (2018). Agency, Structures and Women Managers' Views Of Their Careers In Tourism. *Women's Studies International Forum*, 71, 1-11.
- Çelik Uğuz, S. ve Topbaş, F. (2016). Turizmde Kadın İstihdamı ve Ücret Ayrımcılığı: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27(1), 62 – 78.
- Dedeoğlu Özkan, S. ve Beyazlı, D. (2018). Bölgesel Gelişmişlik Düzeyinin Belirlenmesine İlişkin Veri Seti Sorunsalı: Eleştiri ve Öneriler. *Planlama Dergisi*, 28 (1), 22-39.
- Demirgöz Bal, M. (2014). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Genel Bakış. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 15 – 28.
- Duffy, L. N., Kline, C.S., Mowatt, R. A. ve Chancellor, H. C. (2015). Women in tourism: Shifting gender ideology in the DR. *Annals of Tourism Research*, 52, 72–86.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Global Report on Women in Tourism (2019) Second Edition, eISBN: 978-92-844-2038-4 | ISBN: 978-92-844-2037-7.

- Gui-Diby, S. L., Pasali, S. S. ve Rodriguez-Wong, D. (2017). What's Gender Got to Do with Firm Productivity? Evidence from Firm Level Data in Asia. *MPFD (Macroeconomic Policy and Financing for Development Division) Working Papers*.
- Güvenel Karaduman, C. ve Ergun, A. (2018). Erkek Egemen İş Ortamlarında Kadın Yöneticilerin Deneyimleri ve Stratejileri. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research*, 21 (2), 114-143.
- Her Alandaki Kadın İstihdamının Artırılması ve Çözüm Önerileri Komisyon Raporu. (2013). Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu yayınları. No:12
- Hutchings, K., Moyle, C., Chai, A., Garofano, N. ve Moore, S. (2020). Segregation of women in tourism employment in the APEC region. *Tourism Management Perspectives*, 34, 1-14.
- Jordan, F. (1997). An occupational hazard? Sex segregation in tourism employment. *Tourism Management*, 18(8), 525-534.
- Kalysh, K., Kulik, C.T. ve Perera S. (2016). Help or Hindrance? Work-life Practices and Women in Management. *The Leadership Quarterly*, 27, 504-518.
- Kaya, Ş. (2017). Turizmde Kadın Emegi. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 9, 1-22.
- Kayıt Dışı İstihdam Raporu (2017). Emek Araştırmaları. DİSK- Genel İş Sendikası.
- Keskin, S. (2018). Türkiye’de Eğitim Düzeyine Göre Kadınların İş Hayatındaki Yeri. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2, 1-30.
- Küçük, M. (2015). Çalışma Hayatında Kadınlar ve Karşılaştıkları Sorunlar: Bir İşverene Bağlı Olarak Çalışan Emekçi Kadınlara İlişkin Bir Araştırma. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 1-17.
- McKenzie Gentry, K. (2007). Belizean Women and Tourism Work; Opportunity or Impediment? *Annals of Tourism Research*, 34(2), 477-496.
- Öneren, M., Çiftçi, G.E. ve Özder N.(2014). Çalışanlarda Kadın İş Gücü Algısı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 324-358.
- Özkan, S. G. ve Özkan, B. (2010). Kadın Çalışanlara Yönelik Ücret Ayrımcılığı ve Kadın Ücretlerinin Belirleyicilerine Yönelik Bir Araştırma. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(24), 91-104.
- Pfeifer, C. ve Wagner, J. (2012). Age and Gender Composition of the Workforce, Productivity and Profits: Evidence from a New

- Type of Data for German Enterprises. *The Institute for the Study of Labor (IZA) Discussion Paper* No:6381.
- Santero-Sanchez, R., Segovia-Perez, M., Castro-Nunez,B., Figueroa-Domecq, C. ve Talon Ballester, P. (2015). Gender Differences In The Hospitality Industry: A Job quality index. *Tourism Management*, 51, 234-246.
- Şit, M. (2016). Türkiye’de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7 (1), 101-117.
- Tekin, Ö. A. (2017). Turizm Sektöründe Toplumsal Cinsiyet Algısı: Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4 (12) 669 –684.
- Timurturkan, M. (2009). Cinsiyet Eşitsizliği Sorunu. Nurşen Adak (Ed). *Sosyal Problemler Sosyolojisi, Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler* içinde (s.135-159). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Tutar, F., Alpaslan, C., Tutar, E. ve Erkan, Ç. (2013). Turizm Sektörünün İstihdam Üzerine Etkileri. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2 (4), 14-27.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). <http://www.tuik.gov.tr/> Erişim Tarihi:10 Mart 2020.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 397-430
ISSN: 1302-6879

Resim Sanatında Kahve ve Kahvehaneler Konusu Üzerine Bir Çalışma *A Study on Coffee and Coffee Facilities in Painting Art*

• Mehmet GÖKTEPE*

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Van/Türkiye, Asst. Prof., Faculty Member, Van Yüzüncü Yıl University, Fine Arts Faculty Painting Department, Van/Türkiye
mehmetgoktepe@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2801-0852

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

01/05/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

07/09/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

31/12/2020

Atrf: Göktepe, M. (2020). Resim Sanatında Kahve ve Kahvehaneler Konusu Üzerine Bir Çalışma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 397-430

Citation: Göktepe, M. (2020). A Study on Coffee and Coffee Facilities in Painting Art. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 397-430

Öz

Kahve, 16. Yüzyılda gündelik hayatın içine yerleşerek, sohbetin, sosyalleşmenin, zihinsel rahatlamının ve konukseverliğin bir simgesi olarak kabul görmüştür. Kahvenin insanlar üzerindeki bu büyüleyici etkisi, kahvehanelerin ortaya çıkmasını sağladı. Bu çalışmada, kahvenin kökeni, kahvehanelerin ortaya çıkışını, Osmanlıdan günümüze kahvehaneler ve Osmanlı döneminde Kahire, Halep, Şam, Selanik ve İran kahvehanelerine değinilmiş. Kahvenin İstanbul'a gelişi ve İstanbul kahvehaneleri söz konusu edilmiş ve çalışmanın asıl konusunu oluşturan resim sanatında kahve ve kahvehane konusu bağlamında, Avrupalı ressamın resimlerinde bar, kafe, kırathane, kahve ve kahvehane mekanlarını resimlerine konu edinen, Jean-Léon Gerome, Jose Benlliure Gil, Edwin Lord Weeks, Ludwing Deutsch, William Henry Bartlett, Ivan Konstantinovich Aivazosky, Charles Emile, Carl Spitzwing Wolfsfield Eric gibi sanatçıların eserlerine yer verilerek, Paul Cezanne ve Vincent van Gogh'un birer eseri açıklanmaya çalışılmıştır. Türk resminde ise kahvehane konusunu resmeden, Osman Hamdi Bey, Hoca Ali Rıza, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Sabri Fettah Berkel, Nedim Günsür, Fikret Muallâ, Fevzi Karakoç, Mehmet Başbuğ ve Mehmet Göktepe gibi ressamın kahvehaneyi konu alan eserleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kahve, kahvehane, mekân, sanat, resim

Abstract

Coffee has been accepted as a symbol for chatting, socialization, mental relaxation, and hospitality by settling into daily life in the 16th century. This magical effect of coffee on people led to the emergence of coffeehouses. The present study aims to discuss the following aspects with regard to coffee: the origin and emergence of coffee. The existence of coffeehouses has been mentioned in different parts of the world in the Ottoman period, some of them were Cairo, Aleppo, Damascus, Thessaloniki, and Iran. This study investigates coffeehouse and their arrival to İstanbul, within this context it also refers to paintings of European painters such as Edwin Lord Weeks, Ludwing Deutsch, William Henry Bartlett, Ivan Konstantinovich Aivazosky, Charles Emile, Carl Spitzwing Wolfsfield Eric who use bars, cafeterias, kırıthane's, coffee and coffeehouses in their paintings and also mention is made to Paul Cezanne and Vincent van Gogh's works. In the realism of Turkish paintings, the works of painters such as Osman Hamdi Bey, Hoca Ali Rıza, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Sabri Fethah Berkel, Nedim Günsür, Fikret Muallâ, Fevzi Karakoç, Mehmet Başbuğ, and Mehmet Göktepe have been included.

Keywords: Coffee, coffeehouses, space, art, painting

Giriş

Kahve alınıp satılan bir ticaret malı olmasının yanında, konukseverliğin bir simgesi ve bedensel rahatlamının bir mazereti olarak kabul görmüştür. Kahvenin, aynı zamanda 16. yüzyıl ve sonrasında hukuki, fıkri ve edebi anlamda yersiz düşüncelerin odağı haline geldiği söylenebilir. Bu yersiz düşünceler bağlamında, İslâm dünyasının halifeliğini elinde bulunduran, Osmanlı Devleti'nin Edirne'den Aden'e kadar uzanan bütün büyük kentlerinde ve başkent İstanbul'da kahveye dair ateşli tartışmaların yapıldığı söz konusu edilebilir. Kahve hakkında çok sayıda fetva ve fermanların verildiği, bunların yanı sıra kahvenin sağlığa olan yararları üzerine yazılan bazı metinlerin de günümüze ulaştığı bilinmektedir. Yüksek çevrelerin ilgi odağı haline gelen ve onlar için sorun teşkil eden kahve hakkında yetkililerin farklı tavırlar sergilediği söylenmektedir. Ulema çevresi, fanatik kahve muhalifleri ile kahve yandaşları arasında zamanla derinleşen bir görüş ayrılığı söz konusu olmuştur. Hattox'un aktarımla "17. yüzyılın ünlü Osmanlı yazarı ve bibliografya ustası Kâtip Çelebi gibi edebi ışıkları çok parlak kişiler de ikinci derecedeki eserlerini kahve üzerine verdiler. Birçok yerde ağızlarından dökülen sözlerin yanı sıra kan da aktı. İstanbul'da baskıcı önlemlere başvuruldu. Kahire'de ardı arkası kesilmeyen kahve yanlısı ve kahve karşıtı ayaklanmalar patlak verdi. Genel ahlakı koruma adına

kahvehanelere baskınlar düzenlendi ve mallar müsadere edildi.” (Hattox, 1998:4)

Kahvenin Kökeni

15. yüzyıl ortalarında Yakındoğu İslam ülkelerinde, kahvenin tüketilmeye başlandığını öğrenmekteyiz. Ancak kahvenin başlangıcına ilişkin net bir tarihin olmadığını görmekteyiz. Bu durumun erken yeniçağ Ortadoğu'daki tarih yazımının niteliğinden kaynaklandığından söz edilmektedir. O dönemde geçmişe dair ilk yazılı örneklerin vakayiname ve tezkirelerde yer aldığı, bu yazılı örneklerin daha çok darbe, salgın, ayaklanma, istila ve üst düzey kişilerin ölümleri gibi konuları ele aldığı bilgisine tanık olmaktadır. Geç dönem Arap kronoloji yazarları kahvenin kökeni hakkındaki bilgilerinin eksikliğini fark ettiklerini ve bu eksikliği gidermek için de ellerindeki bilgilere dinsel efsaneleri katmak suretiyle zenginleştirme yoluna gittiklerini öğrenmekteyiz. “Tezkire yazarı Necmeddin'in (977-1061/1570-1651) kardeşi Ebu'l- Tayyib el-Gazzi, Hz. Süleyman'ın kahveyi ilk kullanan kişi olarak gösterildiği bir söylentiye aktarır.” (Hattox, 1998:10) Salah Birsal, Kahveler Kitabı'nda kahvenin kökenine dair şöyle bir ifade kullanmıştır: “İsveç'in İstanbul Elçisi (1782-1783) İgnatius Mouradja 'Ohsson da tarihçi Ahmet Efendi'ye dayanarak kahveyi bir şazili dervişinin Arabistan'daki Moka'da 1258 yılında bulup ortaya çıkardığını yazar.” (Birsal, 2002:11) Yaygın bir görüşe göre İslam toplumunda kahvenin içilmesinin alışkanlık haline gelmesinde öncü olanların kahve ile ilk karşılaştıkları yerin Etiyopya olduğu söylenir.1600'li yıllarında kahve üzerine yazan ve bu konuda tanınan, Abdulkâdir el-Ceziri kahvenin Yemen'e girişini anlatmış ve okuyucularını şöyle uyarmıştır: “Sadece Yemen diyoruz, çünkü kahve İbn Saadeddin'in yaşadığı topraklarda, Habeşlerin ve Cebertlerin memleketinde ve Acem topraklarının başka yerlerinde ortaya çıktı, ama ilk kez ne zaman ve hangi nedenle içilmeye başladığını bilmiyoruz.” (Hattox, 1998: 11) Ceziri' aktarmış olduğu ilk bilgilerin kaynağını kahve konusunda çok önceden yazan Şehabeddin İbn Abdulgaffar'ın eserine dayandırmıştır. Ceziri'nın aşağıda ele almış olduğu metin de Şehabeddin İbn Abdulgaffar'ın yapıtıdır.

Bu [16.] yüzyılın başında Yemen'de kahve denen bir içeceğin yayıldığına ve tarikat şeyhlerince meşhur zikirleri sırasında uyanık kalabilmek için kullanıldığına ilişkin haberler Mısır'da bulunan bizlere kadar ulaştı.Bir süre sonra da kahvenin ortaya çıkmasının ve yayılmasının, ez-Zebhani diye bilinen derin bilgili şeyh, imam, müftü ve sufi Cemaleddin Ebu Abdullah Muhammed ibn Said'in sayesinde

olduğunu öğrendik. Duyduk ki bu kişi Aden’de fetvaların eleştirel bir bakışla gözden geçirilmesinden sorumluymuş [fetva müctehidi]; o sırada bu görevde bulunan kişiler fetvaların geçerli olduğuna ya da değiştirilmesi gerektiğine karar verir ve bu kararı kendi elleriyle belgenin altına not olarak düşerlerdi. Duyduğumuza göre, Zebhani’nin kahve alışkanlığına öncülük etmesinin hikayesi şöyleydi: Bir olay yüzünden Aden’i terk ederek Etiyopya’ya gitmek zorunda kalmış ve bir süre orada yaşamış. Bu arada özellikleri hakkında hiçbir şey bilmediği kahveyi içen insanlarla karşılaşmış. Aden’e döndükten sonra hasta düşünce aklına kahve gelmiş ve bunu içince iyileşmiş. Böylece kahvenin yorgunluk ve uyusukluğu giderme, vücuda canlılık ve dinçlik kazandırma gibi özellikler taşıdığını belirlemiş. Ardından tarikata girince Aden’deki öbür tarikat mensupları ile birlikte, daha önce anlattığımız gibi kahveden yapılan içeceği kullanmaya başlamış. Daha sonra hem âlimler, hem de sıradan insanlar olmak üzere herkes öğrenimde, başka meslek ve zanaatlarda yardımcı olacağı düşüncesiyle aynı yolu izleyerek kahve içmeye başlamış ve böylece kahve alışkanlığı gittikçe yayılmış. [Bütün bunları duyduğumuzda] Allah yolundaki kardeşlerimizden birine, Zebid’in [Yemen’de bir kasaba] ilim ve din adamlarından fakih Cemaleddin Ebu Abdullah Muhammed ibn Abdulgaffar Ba-Alevi’ye bir mektup yazdım... ondan görüşlerine itibar edilen, bilgili ve mümin insanlardan kimlerin kahve içtiğini ve kahvenin ne zaman ortaya çıktığını bildirmesini rica ettim... Bana şu cevabı verdi: “ [Kahvenin ortaya çıkışı konusunda] ülkemizdeki bazı yaşlıların fikrini sordum. Bunların en yaşlısı olan doksanın üzerindeki amcam ve fakih Vecheddin Abdurrahman ibn İbrahim el-Alevi’nin bana anlattığına göre, Aden kentinde bulunduğu sırada kahve yapan ve içen yoksul bir sufiye rastlamış, bu sufi Aden limanının en yüksek kadısı ve derin fıkıh bilgisiyle tanınan Muhammed Ba- Fadl el-Hedremi ile... Muhammed ez Zebhani’ye de kahve yapıyormuş; her ikisi de dostlarıyla birlikte kahve içiyorlarmış. Dostları için ikisinin kahve içmesi yeterli emsal sayılıyormuş. Öne sürüldüğü gibi, Zebhani’nin Aden’e kahveyi ilk getiren kişi olması mümkündür; belki de bunu yapan başkasıydı, ama kahvenin ortaya çıkmasında ve yayılmasında oynadığı rolden dolayı bu iş Zebhani’ye yakıştırılmıştı. Zebhani 875[1470-71] yılında öldü.” (Hattox, 1998:10, 11,12,13)

Yukarıda kahvenin ortaya çıkması ile ilgili önemli bilgiler verilmekle beraber, aynı zamanda bu bilgilerin muğlaklıkta içerdiği söylenebilir. Abdulgaffar’ın anlatımı, kahve bitkisinin doğal tarihi ile ilgili bazı soruları da açığa çıkarttığı görülmektedir. Coffe arabica bitkisinin yalnızca Arabistan’da yetişmediği burada sadece bir alt

çeşidinin yetiştiği genel kabul gören bir varsayım olduğu bilinmektedir. Arabistan'ın genelinde yetişen bu yerli bitkinin daha önceden insanların tüketimlerine sunulmadığından söz edilmektedir. Hattox'un aktarımıyla, Ceziri kahve alışkanlığının ortaya çıkışına ilişkin bir başka açıklamayı da aktarır. Açıklamanın kaynağı olan Fahreddin Ebubekir ibn Ebi Yezid el-Mekki adlı kişi, Şaziliye tarikatına mensup başka bir şeyhten şöyle söz etmektedir:

“Fahreddin el-Mekki dedi ki: “[Kahveyi] ilk yayanın Zebhani olduğu söylenegelmiştir, ama birçok kişinin bana aktardığına göre [kahve] içmeyi başlatan ve Yemen’de yaygınlaşıp âdet haline gelmesini sağlayan kişi, Şaziliye tarikatına mensup şeyhlerimizin seyidi Şeyh... Nasreddin ibn Meylek’in öğrencilerinden biri olan seyyid Şeyh... Ali ibn Ömer eş-Şazili’dir...[Söylenenlere bakılırsa] başlandıça [kahve] kefte’den, yani kat diye bilinen yapraklardan yapılıyordu; kahve çekirdeklerinden ya da [bu meyvenin] kabuklarından yapılmıyordu. [Bu iksiri içme alışkanlığı] bir bölgeden ötekine geçerek yayılmaya devam etti ve sonunda Aden vilayeti limanına kadar ulaştı. Şeyh Zebhani’nin yaşadığı dönemde Aden’de kefte yoktu; bunun üzerine müritlerine ve kendisini mürşit kabul edenlere kahve çekirdeklerinin [bun] [aynı şekilde] uyanıklığı arttırdığını, dolayısıyla bu çekirdeklerden yapılan kahveyi denemelerini söyledi. Onlar da bunu denediler ve aynı işlevi pek az masraf ve zahmetle, kat [kahvesi] kadar yerine getirdiğini gördüler. [Yeniden sözü alan Ceziri şöyle devam ediyor:] [Bun’dan yapılan kahve] ilk ortaya çıktığı yerden başka yerlere de yayıldı; boşuna sayfa doldurmamak için burada bu yerlere değinmiyorum. İki ifade arasında bir çelişki yoktur... çünkü ilki kahve tohumu tanesinden yapılma kahveden söz ederken, ikincisi ise kat’tan yapılma kahveyi belirtmektedir.” (Hattox, 1998:15-16)

Yukarıdaki alıntı da kahve sözcüğünün farklı kullanım biçimlerinden dolayı kafa karıştığı ancak kahve sözcüğünün kahvenin öğrenilmesinden önce yaygın olarak kullanıldığı söylenmektedir. Aktarılan bu bilgilere katkı sunması amacıyla Hattox şöyle bir değerlendirmede bulunur: “Her ne kadar kullanma biçimi konusunda kesin bilgimiz yoksa da, Zebhani Etiyopya’da kahve kullanan insanlar görür; Aden’e döndükten sonra kahve içer ardından çevresindeki insanlara kahve “içme alışkanlığı”nı kazandırır ve bunu öteki gelişmeler izler. İkinci anlatımda ise kahve belirli maddelerden yapılmış bir şeyden çok, genel bir müstahzar türü olarak görünmektedir: Aktarılan bilgiler çerçevesinde varabileceğimiz en kesin tanım bir sıvı olmasıdır; uykuyu önleme özelliklerinden dolayı bu adla anılmış olduğunu da varsayabiliriz. Bu anlatımın asıl

kahramanı Şazili, kahve alışkanlığına önyak olan kişi sayılmaktadır; ama bu içecek *coffea arabica*'nın meyvesinden değil, son derece uyarıcı yapraklarını çiğneme alışkanlığı Yemen'de hâlâ yaygın olan kat'tan hazırlanmış bir içecektir." (Hattox, 1998:17) Kahvenin 1600'lü yılların ilk on yılından sonra, sırasıyla Yemen'den Hicaz'a oradan da Kahire'ye yayıldığını, görünüşe bakıldığında hac kervanları vasıtasıyla on yıl aradan sonra Suriye'ye geldiği ve oradan da 1550'li yılların ortalarında İstanbul'a ulaştığından söz edilmektedir. Kahve aynı zamanda İslam dünyasında, sufilerin zikir ayinlerinin dışına çıkıp, herkes tarafından tüketilmeye başlandığı söylenebilir. Her ne kadar kahve sufilerin gece ibadetlerini sürdürmelerini sağlamışsa da, maneviyat açısından zayıf çevrelerin sohbet ve dostluklarını pekiştirmelerinde de uyarıcı bir rol oynamıştır. Bu gelişmelerin sonucunda kahvehanelerin ortaya çıktığı bilinmektedir.

Kahvehanelerin Ortaya Çıkışı

Kahve sözcüğü gibi kahvehanelerin de Arapça bir kelime olduğundan söz edilmektedir. Kahvehanelerin ortaya çıkışı üzerine Helene Desmet-Gregoire, Hattox'a dayandığı araştırmasında 1511 tarihini baz almakta ve şöyle söylemektedir: "Gerçekten de kahvehane ilk kez Mekke'de, kahve tüketilen kamusal bir alanda (bir caminin yanında) ortaya çıkmıştır." (Desmet-Gregoire,1999:16) 1511 tarihinde Memluk yönetimi kahve tüketimini yasaklamasına rağmen, insanların toplanma alışkanlığının Mekke'de daha o tarihlere yerleştiği görülmektedir. Simgesel bir değer taşıyan, ilk kahvehane mekânlarının camilerin yakınında ortaya çıkmasının bir rastlantı olmadığı, bunun Mekke ve Aden kentlerinin toplumsal ve dini kimliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Yine Arap kentlerindeki camilerin, kahvehanelerin dağılımında etkin bir rol oynadığı görülmüştür. Türkler'in 16. Yüzyılın sonundan itibaren hem kahveyi hem de kahvehaneyi dindaşları olan Araplardan daha fazla benimsedikleri bilinmektedir. Dönemin Osmanlı saltanatının tarihi olaylarını kaydeden ve vakanüvis adıyla anılan İbrahim Peçevi (1574-1650) tarafından, kahve ve kahvehaneye dair her şeyin yaklaşık 1554 yılında Hakem ve Şems adlı iki Suriyeli tarafından İstanbul'a getirildiği ifade edilmiştir. Ahmet Yaşar'ın aktarımıyla Özkoçak, Kamusal Alanın Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri adlı araştırmasında şöyle yazar: "İstanbul'da ilk kahvehanelerin açıldığı bölge olan Tahtakale aslında uluslararası ve yerel ticaretin odaklandığı bir yerdi. Dışarıdan gelen hemen hemen, her şey bu bölgeden şehre giriş yapıyordu ki, kahve de bunlardan biriydi. Ticaretin ve buna bağlı olarak erkek nüfusun yoğunlaştığı bu

bölgeyi İstanbul'a gelen ilk kahve tüccarlarının seçmesi tabii ki bir rastlantı sonucu değildi. 1600'lere kadar ve daha sonra da artan bir ivmeyle, öncelikle bu bölgede ve şehirdeki ticaretin yoğunlaştığı diğer yerlerde bir sürü yeni kahvehane açılmaya başlamıştır." (Yaşar, 2009: 23) Kahvehaneler 16. yüzyılda ilk ortaya çıktıklarında fiziksel mekân bakımından meyhaneleri anımsatmış. Ancak dönemin meyhane mekanlarından daha ihtişamlı görünümüne kavuştukları söylenmektedir. Kahvehaneler şarapsız mekanlardı. Bundan dolayı kahvehanelerde yakalanmanın ayıp sayılmadığı dile getirilmiş. Zaman içinde kahvehanelerin yaygınlaşmasıyla toplumun bütün kesimlerinden insanları cezbetmiştir. İlk kahve satışı için üç farklı satış noktalarının ortaya çıktığı söylenir. Bunlar: kahve ocağı, kahve dükkânı ve kahvehanelerdir. Kahve ocağı daha çok ayaküstü hizmet veren ya da seyyar dediğimiz belli bir yeri olmayan gezici kahve ocaklarıdır. Kahve dükkânları işlevleri bakımından kahve ocaklarıyla benzerlik gösteren ancak içinde müşterilerin oturabilecekleri bir sedir veya birkaç taburenin bulunmasından dolayı kahve ocaklarından ayrılmışlardır. Evliya Çelebi ve Lane gibi farklı yazarlar Kahire'de bu türden çok sayıda mahalle kahvehanelerinin olduğundan söz etmişlerdir. Geleneksel Kahvehaneler sınırlı işleve sahip kahve dükkânlarından daha ihtişamlı kahvehanelerin olduğundan bahsedilmiş. D'Ohsson, Sultan II. Selim döneminde 1566-74 yılları arasında İstanbul'da yaklaşık altı yüze yakın kahvehane olduğu ancak çoğunun gösterişli olmadığından söz emektedir. (Hattox, 1998:67-71) Günümüzde de sözü edilen küçük kahvehaneler İstanbul ve Anadolu'nun her köşesinde varlıklarını sürdürmektedir.

Osmanlılardan Günümüze Kahvehaneler

16. yüzyılda kahve ve kahvehane Osmanlı başkentine girmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda İstanbul'da kahve tüketicilerinin ve mekanlarının zaman zaman büyük tepkilerle karşılaştıkları bilinmektedir. Helene Desmet-Gregoire'nin, Ayşe Saraçgil'den aktardığına göre: "1067/1657 yılında Katip Çelebi tarafından yazılan Mizânu'l-hakk fi ihtiyari'l-ahakk adlı eser, kahveyle ilgili dini tartışmalar hakkında bilgi aktaran tek Osmanlı kaynağıdır. Katip Çelebi'ye göre, ulemanın ilk tepkisi,950/1543 yılında kahvenin İstanbul limanında ortaya çıkışıyla baş göstermiştir." (Desmet-Gregoire,1999:27) Osmanlı yaşam biçimi, 16. yüzyıla kadar sınırları ahlaki kurallar çerçevesinde belirlenmiş bir toplumsal değerler sistemi içinde varlığını sürdürmüştür. Bu yaşam biçiminin, cami, ticarethane ve konut mekanlarıyla kuşatıldığı, aynı zamanda kendi içine dönük, sosyo-kültürel anlatımının da yalın olduğu söylenebilir. Şen,

‘Telvenin İzinde’ adlı kitabında Osmanlı kahvehaneleri üzerine şöyle yazmıştır: “ İbadet için camiye, gündelik kazanç için ticarethaneye ve aile hayatı için konuta ihtiyaç vardır. Mahale kahvehaneleri ise ilk defa bu temel ihtiyaçların dışında, sınırları toplumsal görev ahlakıyla çizilmemiş bir hayat tarzını Osmanlı insanına sunmaktadır. Bu çağrıya kulak veren toplum, böylece faklı bir amaç için sokağa adım atmış ve bunun neticesinde kendisi gibi aynı ihtiyacı hissedenlerle birlikte merkezi otoritenin kontrolü dışına çıkarak sosyalleşme sürecini başlatmıştır.” (Şen, 2005:27)

Osmanlı Döneminde Kahire, Halep, Şam, Selanik ve İran Kahvehaneleri

16. yüzyılda Mısır’ın Kahire kentinde kahve kısa bir zaman diliminde yaygınlaşmış, ancak bu yaygınlaşma toplumsal sınıflara göre farklılıklar göstermiştir. 1700’lü yılların ortalarında, Kahire’nin neredeyse her semtinde kahvehanelerin açıldığı bilinmektedir. “1647’de Kahire’de yaşamış olan Lyonlu Balthazar de Monconys, “En azından bir büyük kahvehanesi olmayan hiçbir sokak yoktur.” diye yazmaktadır. 1666 yılına doğru Hollandalı din adamı Gonzales “sadece Kahire’de yıllık kahve tüketiminin 30-35.000 kasadan fazla olduğunu belirtir.” (Tuchscherer,1999:101-102) Chabrol Kahire’deki kahvehaneler üzerine şunları söylemiştir: “ Buraların, Fransa’da aynı ismi taşıyan yerlerle her gün kahve içilmesi dışında hiçbir benzerliği yoktur... Ne bir mobilya, ne özenli bir süsleme; hiç ayna yok, ne içerde ne de dışarıda bir dekorasyon var; salonu çepeçevre kuşatan bir tür divan oluşturan tahta kerevet, palmiye yaprağından birkaç hasır ve en şatafatlı kahvehanelerde birkaç değersiz halı, en sıradan türden tahta bir tezgâh: Mısır kahvehanelerinde bulunan eşyalar bunlardır. Müdavimler, kerevet üzerindeki hasırlara bağdaş kurup otururlar.” (Desmet-Gregoire,1999:115-116) Halep kahvehaneleri özelinde Doğu dünyası kahvehanelerine bakıldığında, İslâm-Arap şehirlerinin kurucu öğeleri (cami, hamam) arasına kahvehanelerin geç katıldığı söylenebilir. Kahvehanelerle birlikte toplumsal ilişki biçimlerinde farklı bir anlayış ortaya çıkmıştır. Cami ve hamamla gelişen toplumsal ilişkiler ağı, kahvehane ile birlikte yeni bir örgütlenme biçiminine dönüştüğünden söz edilebilir Rauwold, Halep’liler için kahve tüketiminin sıradan bir şey olduğunu dile getirirken, W. Biddulph ise Halep kahvehanelerinin 1600’lü yıllarda İngiltere’deki birahanelerden daha yaygın olduğunu yazmıştır. Halep’te Osmanlılar tarafından açılan kahvehaneler genelde dini vakıflar bünyesinde yer almıştır. Bunların en önemlileri 1583 yılında anıtsal mimarisikle Behram Paşa vakfı,(1653-1654) İpşir Paşa vakfı,

Haleviye Medresesi vakfı ve 1753-1765 yılları arasında kurulan Ahmediyye Medresesi vakfı bünyesinde birden fazla kahvehanenin olduğu ifade edilmiştir. (Claude David,1999: 125-126,) Bazı Suriye’li yazarlar, 17.yüzyılda kahvehanelerin Arap dünyasında toplumsal ve siyasi etkisini öncelikle okuryazar ve şairler üzerinde gösterdiğini belirtmişlerdir. “19. yüzyılın son çeyreğinde doğan, tanınmış Şamlı tarihçilerden Muhammed Kürt Ali,1840-1850 yıllarından itibaren kahvehanelerin nahda adı verilen Arap bilincini uyandırdığını savunmaktadır. Kürt Ali Suriyelilerin edebi vesiyesi bilinç kazanmasında kahvehanelere gidip gelmenin, Şam’da, Beyrut’ta, Hums’da ya da Hama’da entelektüellerin katıldığı ve edebiyat kulüp ve kuruluşlarınca(nâdi) düzenlenmiş toplantılara katılmak kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.” (Deguilhem,1999:142) Şamlı tarihçi Yusuf b. Abdulhâdi, Şamdaki çoğu kahvehanenin Eyyubiler döneminde, Salihyye’de bir vakıf bünyesinde ve Bezne Camii’ne parasal katkı sunmak amacıyla kurulmuş olduğundan söz etmiştir. Şam yönetiminin, kahvehaneleri ticari verimliliklerinin yanı sıra aynı zamanda toplumsal etkileri bakımından da değerlendirdiği bilinmektedir. Şam’kentinin ana nehri olan Barada’nın kolları üzerine kahvehanelerin konumlandığı ve bu kahvehanelerin tabiatla iç içe olduğundan söz edilir. Şam’daki bazı kahvehane mekanlarının şatafatlı bir biçimde düzenlendiği ve duvarlarında Kur’an ayetlerinin yanında Avrupalı ressamaların tablolarının röprodüksiyonlarının da asılı olduğundan söz edilmiştir. (Deguilhem,1999:144-145) Son Osmanlılar Döneminden kalan Selanik kahvehaneleri üzerine Meropi Anastassiadou şöyle yazmıştır: Selanik tepelerinde. Clious ve Alexandrou Papadopoulou sokaklarının kesiştiği yerde muhtemelen bu şehirde korunmuş Osmanlı tarzındaki son kahvehane olan Tsinari bulunur. Bina zemin düzeyinde, geniş bir alanın köşesinde yer almaktadır. Ön cephelede ahşaptan, camlı, iki büyük kapı vardır. Giriş Clious sokağındadır...Aynı yerde, bir asırlık koca çınar yükselir. Kahvehanenin karşısında bu gün kimsenin kullanmadığı bir kalıntı olarak bir Bizans çeşmesi vardır. Yazları bu dekora kahvelerini yudumlayan iki üç yaşlı adam eklenir. İçerisi de aynı köhnemişlik duygusunu verir: Moda geçmiş, çok eskimiş birkaç masa ve sandalye; duvarlarda ahşap çerçeveleri çatlamış aynalar, zamanın ve güneşin soldurduğu eski reklam afişleri. Dip tarafta rafları boş dolaplar; gazoz ve bira şişeleriyle dolu bir buzdolabı. Nemli ahşap kokusu. Sineklerin vızıltısı. Bir köşede, halk türküleri çalan bir teyp (Anastassiadou,1999:87)

17. yüzyılda İran’da kahve ve kahvehaneler üzerine çok sayıda yazılmış kaynağın varlığından söz edilebilir. İsfahan’da halka açık ilk

kahvehaneler İstanbul'dan bir süre sonra hizmete açıldığı bilinmektedir. İran'da kahveyle ilgili minyatürler ve Şeh-name'deki söylencelerden hareketle, Kербela olayı ve İmam Hüseyin'in İslâm yolunda çekmiş olduğu sıkıntılardan esinlenerek yapılmış eski kahvehane resimleri ilgili bir albümde sözü edilen kaynaklar arasında gösterilmiştir. İran'da 17. yüzyıldan beri süregelen kahve tutkusunun yerini bir süre sonra çayın aldığı söylenmektedir. 17. yüzyılda batılı gezginlerden Chardin İran kahvehaneleri hakkında aşağıdaki metinde daha ayrıntılı bir tasvir yapmıştır:

Geniş büyük salonları ve yüksek tavanlarıyla farklı biçimlerde karşımıza çıkan bu evler, genellikle şehrin en güzel yerleridir. Çünkü buralar, şehirlilerin buluşma ve eğlence mekânlarıdır. Özellikle büyük şehirlerde, ortalarında birer havuz bulunan kahvehanelere rastlanır. Bu salonların çevresinde, mekânın büyüklüğüne göre az çok değişmekle birlikte aşağı yukarı üç ayak yüksekliğinde ve üç dört ayak derinliğinde, üzerlerine Doğuluların yaptığı gibi ilişilebilecek betondan ya da tahtadan yapılmış şekler bulunmaktadır. Gün doğar doğmaz açılır bu dükkânlar ve en çok bu saatlerde, bir de akşama doğru kalabalıklaşırlar. Buralarda, tertemiz ve çabucak hazırlanıp büyük bir saygıyla sunulan kahve içilir. Sohbet edilir, çünkü haberler buralarda dağılır ve siyasetle ilgilenenler yönetimi büyük bir özgürlük içinde buralada eleştirirler ve yönetim de söylenenlere kulak asmaz. Daha önce sözünü ettiğim, damaya ve satranca benzeyen şu zarasız oyunlardan oynanır; ve bunların dışında mollalar, dervişler ya da ozanlar ard arda şiirler ya da düz yazı metinler okurlar. Mollaların ve dervişlerin söylevleri bizdeki vaazlar gibi ahlâk dersleri verir, ama söylenenleri dikkatle dinlememek günah sayılmaz. Hiç kimse bunları dinlemek için oyununu ya da sohbetini bölmeye zorlanmaz. Bir molla ortada ayağa dikilir ve yüksek sesle vaaz vermeye başlar ya da bir derviş araya girer ve topluluğa bu dünyanın, buranın zenginliklerinin, şan ve şöhretin boşluğunu bağıra çağıra anlatmaya koyulur. İki ya da üç kişinin, biri bir yanda, biri öte yanda aynı anda konuştuğu çok olur, biri vaaz verir, ötekirse masallar anlatır; sonuç olarak, dünyanın en büyük özgürlüğü buralarda yaşanır. Ciddi bir adam eğlendirici birine bir şeyler söylemeye cesaret edemez, herkes kendi sözlerini sürdürür ve isteyen dinler. Genelde konuşmalar şu sözlerle son bulur: bu kadar vaaz yeter, haydi, Allah aşkına işinize bakın. Daha sonra konuşmaları yapanlar, karşılık olarak dinleyicilerden bir şeyler ister; onlar da gösterişe kaçmadan, uygun bir biçimde bu isteği yerine getirirler; çünkü farklı bir davranışta bulunurlarsa, kahvehane sahibi onları bir daha içeri almayacaktır, böylelikle isteyenler bir, iki kuruş verir... (Goushegir,1999:168,169)

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında İran kahvehanelerinde, 10 ve 11. yüzyıllar arasında yaşamış İran'lı şair Firdevsî'nin şiirlerinin okunması yaygınlık kazanmıştır. Kahvehaneler şairlerin toplandığı mekanlar olmasının yanında, aynı zamanda insanların fikirlerinin çatıştığı mekanlar olarak da bilinmektedir.

Kahvenin İstanbul'a Gelişi ve İstanbul Kahvehaneleri

Avrupa'da 17. yüzyılda tanınmaya başlayan Türk kahvesinin İstanbul iskelelerine 1543 tarihlerinde ulaştığı bilinmektedir.1554 yılında biri Şam'lı diğeri Halep'li iki tüccar İstanbul Tahtakale'de ilk kahvehaneleri açtıkları söylenmektedir. İstanbul'da kahvehanelerin açılmasından önce de insanların sohbet edip sosyalleştikleri bakkal, kasap, manav ışında bozahane ve meyhane gibi mekanların varlığından söz edilebilir. İlk kahvehanelerin İstanbul'un Tahtakale bölgesinde açılmasının en önemli sebebi burasının uluslararası ve yerel ticaretin merkezi konumundan kaynaklandığı söylenebilir. "Dışarıdan gelen hemen, hemen, her şey bu bölgeden şehre giriş yapıyordu ki, kahve de bunlardan biriydi. Ticaretin ve buna bağlı olarak erkek nüfusun yoğunlaştığı bu bölgeyi İstanbul'a gelen ilk kahve tüccarlarının seçmesi tabii ki bir rastlantı sonucu değildi. 1600'lere kadar ve daha sonra da artan bir ivmeyle, öncelikle bu bölgede ve şehirdeki ticaretin yoğunlaştığı diğer yerlerde bir sürü yeni kahvehane açılmaya başladı." (Özkoçak, 2018: 23) İstanbul kahvehaneleri incelendiğinde, bu kahvehanelerin Avrupa'daki kahvehanelerle benzerlikler göstermiştir. Buralarda bireyler kendi aralarındaki sözlü iletişimi geliştirerek, yeni kültürel grupların doğmasında büyük roller üstlendikleri söylenebilir. " Ancak, her ne kadar erken modern İstanbul'da kahvehane cami ile sosyal ve fiziksel yakınlığını, en azından mahalle ölçeğinde korusa da, diğer birçok yerde olduğu gibi, camiye alternatif yerel bir platformdu. Artık insanların sosyalleşme mekânı cami değil kahvehane idi ve açıkçası bu durum birçok din adamını veya teorisyenini rahatsız ediyordu. Ebusuud Efendi, diğer birçokları gibi bu konudaki kişisel tutumunu açıkça belirtmekte gecikmemiş ve fetvasını vermişti." (Özkoçak,2018:32) İstanbul kahvehanelerinin tarihi süreçte üstlenmiş olduğu role bakıldığında, Avrupa'nın modern kentlerindeki benzer bir biçimde, 1600'lü yıllarda İstanbul'da da halkın yaşadığı mahalleler fakir, orta ve iyi gelirli mahalleler olarak bölünmemişti. O dönemde evlerin duvarları sarayın dış duvarına gelişigüzel ve bitişik bir biçimde yer almış, mahalle çarşısında, kiralık evlerin yanı başında saray gibi konakların da yer aldığı bilinmektedir. Halkın büyük bir çoğunluğunun bir-iki gözlü, fırını ve ahırını olan çok küçük evlerde

yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bir kısım evlerde ise bazı temel ihtiyaçların sağlandığı mekânların zorunluluktan dolayı komşularla ortak paylaşıldığı söylenmektedir. Nüfusun yoğun olduğu yerlerde, insanların birbirine bitişik olarak yapılmış evlerin kiralık odalarında kaldıkları bilinmektedir. Bu evlerde genellikle dışarıdan çalışmak için gelmiş bekâr erkekler veya şehirde bağımsız olarak ev kirasını ödeyemeyecek durumda olan fakir ailelerin kaldıkları bilinmektedir. Buralarda kısıtlı imkanlarla hayatlarını idame ettirmeye çalışan bu insanların sosyalleşebileceği belki de tek kamusal mekânın mahallelerindeki kahvehanenin olduğu söylenebilir. Kahvehane farklı misafirlerin gelip eğlenebileceği bağımsız bir mekan olduğu gibi, aynı zamanda sohbetin istenildiğinde sonlandırılabilceği veya davetsiz birinin katılımıyla biçim değiştirebildiği mekânlar olarak da bilinmektedir. Oysa benzer bir konukseverlik için evin daha seçici ve planlı olma zorunluluğu söz konusudur. (Özkoçak, 2018: 33-35) İstanbul kahvehanelerine bakıldığında bunların kendi aralarında çeşitlilik oluşturduğu görülebilir; bunların başında mahalle, esnaf, yeniçeri, aşık, esrarkeş, meddah, balıkçı-kayıkçı, hemşehri, seyyar ve semai (çalgılı) kahvehanelerin geldiği bilinmektedir.

Avrupalı Ressamların Resimlerinde Bar, Kafe, Kırathane, Kahve ve Kahvehane Mekânları

Avrupa da 18.yüzyılda Romantizm sanat akımının hüküm sürdüğü dönemde, filozoflar ve entelektüeller, düşünceye dayandırdıkları rasyonel doktrinleriyle Avrupa toplumunu yeniden tasarlamaya çalıştıklarından söz edilmektedir. Batı'nın Doğu dünyasını yeniden tanımlayıp onu yönetme çabası 19 yüzyılda daha sistemli hale gelmiştir. Yine bu yüzyılda Avrupa'da başlayıp Amerika'ya yayılan endüstri devrimi ve gerçekleştirdiği olanaklar ile kapitalizmin meydana getirmiş olduğu emperyalizm, Doğu dünyasının sömürgeleştirilmesini hızlandırdığı söylenebilir. Böylece, Doğu'nun kaynakları hammadde olarak batının endüstrisine taşınmıştır. Bütün bunların sonucunda, Batı'nın Doğu'yu tanımlama ve ona biçim verme arzusuyla, 19.yüzyılda çok sayıdaki gezgin, yazar ve sanatçı Doğu dünyasının egzotizminin büyümesine kapılarak doğuya gittiği bilinmektedir.

“19. yüzyılın ilk yıllarında, kuzey Afrika ve bugünkü Ortadoğu bölgeleri batı Avrupa tarafından keşfedilmeye başlanılmıştır. Bu keşiflerin ardından, Avrupalı ressamın Ortadoğu yaşamını resimlerinde konu etmeye başladıkları söylenebilir. Delacroix'te bu dönemde Ortadoğu'ya yönelen ressamlar arasında yer almış ve oryantalist resim olarak ifade edilen tarzda çok sayıda eser meydana

getirdiği bilinmektedir. Böylece Delacroix oryantalist bir ressam olarak üne kavuştuğu söylenebilir. Delacroix'a modern yaşamın ve doğu dünyasının çarpıcı tasvirlerinin yanında 19. yüzyıl edebiyatının, çağdaş yazarlarının eserlerinde geçen, dramatik olayları da resimlerine konu olarak aldığı görülmektedir. Dönemin yazarlarından Sır Watter Scott, tarihsel kurgu türünü bu dönemde popüllestirmiş. Ivan Hoe, Rob Roy gibi yazarlar ikonik romanlarını geçmiş zamanların doğruluk ve cesaret gibi kavramları ile örmüşlerdir. Maceracı süvariler, dolandırıcı tiplmelerden oluşan gruplar üzerine yazılan metinler edebiyat türüne katkı sağlamıştır.”(Göktepe,2020:51) Doğu dünyasının günlük yaşam pratiklerini, özellikle kahve ve kahvehane konularını resimlerine konu edinen ressamlar, önceden önyargı içinde oldukları doğu dünyasını yeniden betimleme ve kurgulamada, bu dünyayı sanat biçimlerinin önemli bir unsuru olarak değerlendirdikleri söylenebilir. Doğu dünyasını ve kültürünü resimlerine yansıtan bazı önemli ressamlar olarak; Jean-Léon Gerome, Jose Benlliure Gil, Edwin Lord Weeks, Ludwing Deutsch, Edwin Lord Weeks, William Henry Bartlett, Amadeo Preziosi Ivan Konstantinovich Aıvazosky, Charles Emile, Carl Spitzwing, söylenebilir. Doğu dünyasına paralel olarak batıda resimlerine kahvehane, kafe bar gibi mekanları yansıtan ressamlar olarak da Paul Cezanne'ı “kart oynayanlar” serisi ile, Van Gogh'u “Agostina Segatori in the Cafe du Tambourin”, “Cafe Terrace on the Place du Forum, Arles, at Night”, “The Night Cafe in the Place Lamartine in Arles” resimleriyle ve Wolfsfield Eric'i “Group portrait of five men stead at a table” resmiyle söz konusu edilebilir.

Resim 1: Jean-Léon Gerome A Cafe in Cairo,c,1883

Resim 2: Jose Benlliure Gil, Tunus'ta Kahvehane, 54,5 x 92 cm, tüyb. Özel Koleksiyon

Resim 3: Edwin Lord Weeks, Satranç Oynayanlar Kahire

Resim 4: Ludwig Deutsch, Satranç Oynayanlar, Tuval üzerine yağlıboya, 41,6x55cm 1896

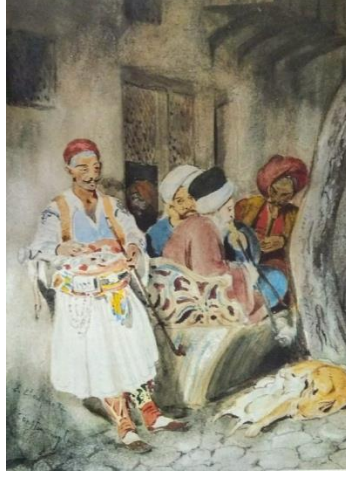
Resim 5: Edwin Lord Weeks, Persiyan Cafe

Resim 6: William Henry Bartlett, Kasımpaşa'da Haliç Kıyısında Kahvehane, 1839

Resim 7: Ivan Konstantinovich Aivazosky / İstanbul Ortaköy Yakınlarında Bir Kahvehane

Resim 8: Charles Emile, Turkish Smokers in an Alley in Constantinople 1826

Resim 9: Carl Spitzwing, Turkish Drinking Caffee, 1855-60

Paul Cezanne

Paul Cezanne'nin sıradan insanları törensel bir biçimde kahvehaneyi andıran semtlerindeki barda günlük kart oyunlarına dalmış bir biçimde resmetmiştir. Cezanne'nin barda kağıt oynayanlar adlı iki resminde onun, duyularının farkına varmaktan çok etrafındaki dünyadan alınmış, kalıcı, klasik bir karşılık aramaya yöneldiği söylenebilir. Cezanne'nin kağıt oynayanlar (resim: 1) resmi çağdaşlarının resimlerinden oldukça farklı görünmektedir. Resmin sağ üst köşesinde yer alan perde, eski usta ressamların resimlerini

hatırlatmaktadır. Resmin sağında yer alan mavi paltolu figür, adeta yüksek Rönesans'ta Raffaello'nun figürlerinin ihtişam ve kütleli ağırlığına göndermede bulunduğu söylenebilir. Mavi paltolu figür, sol tarafta ayakta pipo içen figürle dengelenmiştir. Çekmeceli biçimiyle betimlenen masa, resmin merkezinde yer alan figür, ile sağında ve solunda yer alan iki figürün sırtları baz alındığında bir üçgen oluşturmaktadırlar. Bu kompozisyon biçimi Leonardo, Raffaello gibi Rönesans sanatçılarının kompozisyon özelliklerini taşıdığı söylenebilir. Üçgenin tepe noktasında yarısı gösterilmiş bir tablo yer almaktadır. Tablonun hemen sağ alt köşesinde yer alan pipo rafının, oradaki boş alanı vurgulamak üzere yerleştirildiği söz konusu edilebilir. Resme konu olan kart oynama teması, oyuncuların önlerindeki hayatın kırılma ile karşılaştırıldığında, kart oyunları zamanı boşa harcadığını göstermekle birlikte aynı zamanda izleyiciye bir hatırlatmada bulunma ve bir ahlak dersi verme düşüncesini taşıdığı söylenebilir.

Resim 10: Paul Cezanne, Kart Oynayanlar, Tuval Üzerine Yağlıboya, 65x81cm, Metropolitan Museum of Art, New York 1892-93

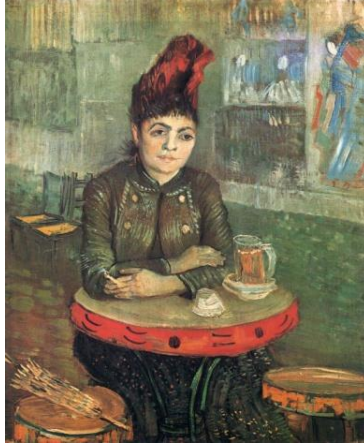
Cezanne iki figürün yer aldığı resminde, (resim:10) resmin arka planını sade bırakmış, sadece masada bir şişe şarap yer almıştır. Figürlerden biri pipo içmektedir. Pipo ve sigara içmenin sanatta bir dönemler içsel düşünce ve yaratıcılıkla ilişkilendirildiği söylenebilir. Kart oyunlarının kuralları oyuncuların hamlelerini ortaya çıkarmıştır. Cezanne bu durumu sanatın kurallarıyla göstermiştir. Her iki resimde de figürleri kağıt oyununa saygı çerçevesinde ve adanmış bir biçimde yansıtılmışlardır (Rubin, 2015:342-343).

Resim 11: Paul Cezanne, Kart Oynayanlar, Tuval Üzerine Yağlıboya, 48x57cm, Musee d'Orsay, Paris, 1890-92

Vincent van Gogh

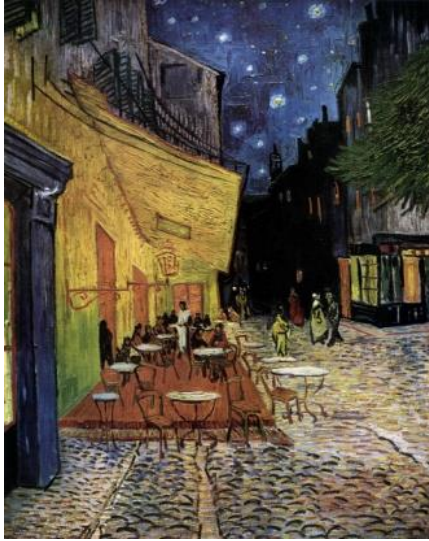
Cafe du Tambourin'de Van Gogh'un Agostina Segatori adlı resminde cafede yalnız başına bir kadın figürü elinde sigarası düşünceli bir biçimde izleyiciye yansımaktadır. Kadın başında kırmızı renkli bir başlık, üzerinde kahverengi bir mont, altına koyu renkli ve desenli bir elbise giymiştir. Kadın figürü resmin merkezine yakın neredeyse tek kişilik oval küçük bir masada oturmuş vaziyette, sağ ve solunda iki oval tabure, soldaki taburenin üzerinde bir şemsiye yer almaktadır. Kadın figürü taburelerle birlikte resimde üçgen bir kompozisyon oluşturacak biçimde yerleştirilmiştir.

Resim 12: Van Gogh, Cafe du Tambourindeki, Agostina Segatori Paris, Tuval Üzerine Yağlıboya, 54x47cm, Van Gogh Museum, Amsterdam

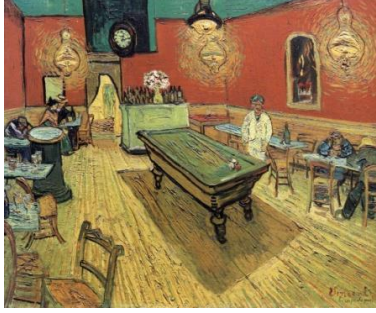
Figürün arkasında, cafe mekânın derinliğini göstermesi açısından yan yana iki ahşap sandalye yerleştirilmiştir. Kadın figürünün masasında henüz içilmemiş dolu bir çay bardağı ve yeni yakılmış sigara için bir küllük yer almaktadır. Resim renk açısından zengin, kalın boya ve serbest fırça sürüşleriyle boyanmıştır. Jhon Berger, Portreler adlı kitabında Van Gogh'un resimlerine dair şöyle yazmıştır: “Gündelik şeyleri yüceltmeden, barındırdıkları ya da hizmet ettikleri bir ideal üzerinden kurtuluşa gönderme yapmadan, eserlerinde onlara çıplak bir saygı ifade eden başka bir Avrupalı ressam bilmiyorum... o ilk mesleği olan vaizliği bırakır bırakmaz ideolojiyi tamamen terk etmiştir. İdeolojik olarak çıplak, katıksız bir varoluşçuya dönüşmüştür. İskemle iskemledir, taht değil. Botlar yürünmekten aşınmıştır. Ayçiçekleri bitkidir, takımyıldız değil. Postacı mektupları getirir. Zambaklar solacaktır. Çağdaşlarının saflık ya da delilik olarak gördüğü bu çıplaklıktan, karşısında gördüğü şeye bir anda âşık olma kabiliyeti doğmuştu. Daha sonra eline kalemi ya da fırçayı alarak bu aşkı gerçekleştirmeye ona ulaşmaya çalışmıştır.” (Berger, 2018: 277-278)

Aşağıda Van Gogh'un Van Gogh, Cafe du Tambourin'deki Agostina Segatori cafeleri konu alan iki resmi ile Wolfsfield Eric'in Masada Beş Adamın Portresi” adlı resmi almaktadır.

Resim 13: Van Gogh, Cafe Place du Forum'da, Arles Geceleri , Tuval Üzerine Yağlıboya,81x66 cm, Rijksmuseum Kröller-Müller, Otterlo

Resim 14: Van Gogh, Gece Cafe, Arles'deki Place Lamartine'de
Tuval Üzerine Yağlıboya,71x90 cm, Yale University Art Gallery

Resim 15: Wolfsfield Eric, Group portrait of five men seated at
a table,56 x 79 cm

Türk Resminde Kahvehane Konusunu Resmeden Sanatçılar

Türk resminde kahve ve kahvehane konusunu tasvir eden ilk resimlerin minyatürlü eserlerde yer aldığı söylenebilir. Aşağıda yer alan minyatür resmi de bu eserlere bir örnektir. Resim dönemin kamusal alanını tasavvur edildiği biçimiyle yansıtmaktadır. Resimde ressam mekanı birbirinden farklı bölümlere ayırarak ve her bölümdeki figürlere farklı roller verdiği görülmektedir. Resimde ressam mekanı birbirinden farklı bölümlere ayırarak ve her bölümdeki figürlere farklı roller verdiği görülmektedir. Resmin her bölümünde yer alan figürlerin yalnızca birbirleriyle diyalog halinde olduğu ve başka gruba dahil olmadıkları bir şekilde, izleyiciye yansıdığı görülmektedir. Resimde insan figürleri sosyal statülerine göre farklı bölümlerde yer almalarına rağmen, aynı zamanda aynı mekanda bir araya gelmişlerdir. İnsanlar bu kahvehane mekanında konuşulan ve tartışılan

her konuya aktif veya pasif bir biçimde dahil oldukları söz konusu edilebilir. (Özkoçak,2018:29,32)

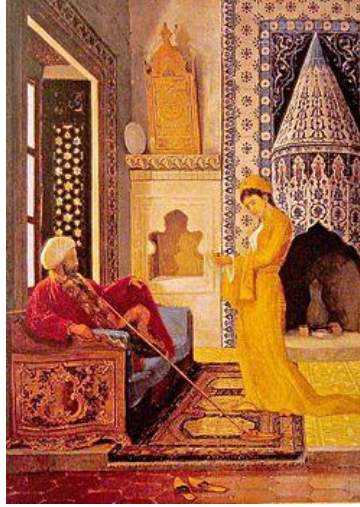

Resim 16: 16.yüzyılda İstanbul'da Bir Kahvehane

Osman Hamdi Bey

Türk Resim sanatı içinde, Süleyman Seyyid ve Şeker Ahmet Paşa birlikte “Kurucu Kuşak” denilen ressamlarımızdan birisidir. Türk resim sanatında büyük boyutlu, insan figürlerinin yer aldığı kompozisyonları tasarlamış ve aynı zamanda, Türk portreciliğın öncülüğünü yapmıştır. Sanatçı, Paris’te dönemin ünlü Klasist ve Oryantalist ressamı Jean Leon Gerome ile G. Boulanger’in öğrencisi olduğu bilinmektedir. Batılı oryantalistler, ressamlar doğu dünyasına ait insan figürlerini ve yaşamını hayali resmetmişlerdir. Fakat Osman Hamdi Bey’in resimlerine bakıldığında onun gerçek insan figürlerini ve gerçek mekânları yansıttığı söylenebilir. Osman Hamdi Bey, resimlerinde yer alan insan figürlerini, fotoğraftan yararlanarak resmetmiştir. Sanatçının resimlerinde yer alan detayların fotoğraftan ayırt edilemeyecek düzeyde olduğu görülmektedir. Sanatçının resimlerinde fotoğraftan yararlanmasının en önemli sebeplerinden birisi de, insan tasvirine karşı olumlu bir bakışın olmadığından kaynaklandığı söylenebilir. Sanatçı kendisini ve resimlerinin diğer karakterlerini dönemin gösterişli Osmanlı giysileri içinde yansıtmıştır. Sanatçının resimlerindeki her nesneye, o nesnenin özelliklerini dikkate almak suretiyle hassas bir biçimde yaklaşmıştır. “Osman Hamdi’nin resimlerinde insan figürleri nesnelleşir. Canlı renklerle boyadığı

resimlerinde boyayı resmin her yerinde aynı kalınlık ve yoğunlukta uygulamıştır”.(Göktepe, 2018:74)

Resim 17: Osman Hamdi Bey, “Kahve Ocağı”, Tuval üzerine yağlıboya

Hoca Ali Rıza

Ali Rıza Bey, Türkiye’de okul çocuklarına ilk resim ilgisini ve sevgisini aşıl原因, orduda resim alanında yetenekli subayları yetiştirmiştir. Sanatçı aynı zamanda Türk ressamaları arasında en üretken ve en önemlilerinden birisi olarak bilinmektedir. Hoca Ali Rıza’nın öğrencisi olan ünlü sanat tarihçisi Celal Esat Arseven onun sanatı ve milli duygularına dikkat çekmek için şöyle yazmıştır: “ Ali Rıza Bey, kurşun kalemlerinde harikulâde bir kabiliyete sahipti. Avrupa’nın en meşhur çizi ressamaları (desinateur) derecesinde resimler yapardı. En ziyade manzara resimlerinde ihtisası vardı. Yaptığı resimlerde daima bir Türk karakteri bulunur ve Avrupalı ressamların görüşlerinden büsbütün farklı bir görüşle bu resimlere bir Türk ruhu verirdi. Onun ağaçları, denizleri, kayıkları evleri dağları hep Türk’tür. Üzerinde imzası olmayan resimlerinde bile onun eseri olduğu anlaşılacak kadar kişiliği göze çarpar” demiştir. (Erhan,1980:14-15) Sanatçının Türk resminde özgün bir üslup meydana getirdiği söylenebilir. Ali Rıza Bey, Türk resim sanatı içinde doğrudan tabiatı inceleyerek resmeden, ressamların ilki olduğu söylenebilir. Sanatçı, İstanbul’un Anadolu yakasının neredeyse bütün kıyı şeridinde yer alan semtleri, mahalle, ev, boğaz görünümünü,

köy kahvehanelerini ve buralarda sohbet eden insanları resimlerine yansıtmıştır.

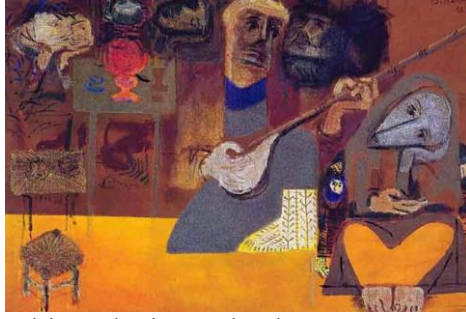

Resim 18: Hoca Ali Rıza, Kahvehane, kağıt desen

Resim 19: Hoca Ali Rıza, Kahvehane, kağıt üzerine suluboya

Bedri Rahmi Eyüboğlu

Türk resim sanatçıları arasında, ressamlığının yanında yazarlığı, şairliği ve dekoratörlüğü ile yeniliklere açık bir sanatçı olarak bilinmektedir. Sanatçı, 1960'lar da başlayıp devam eden sanatsal hareketlerin etkisinde kalmadan, Anadolu'ya ve insanına yönelmiştir. Onun resimlerinde dönemin geometrik soyutlama ve Op-Art'ın izlerine rastlanılmamış. Anadolu motifleri ve Anadolu insan figürasyonlarından esinlenerek, yapmış olduğu resimlerinde kendine özgü bir üslup ortaya koyduğu bilinmektedir. Sanatçı aynı zamanda esin kaynağı olan motif ve figürleri kendi üslubuyla yağlıboya, gravür, mozaik ve seramiğe aktardığı söylenebilir. Eyüboğlu'nun bir kahvehane mekanını konu alan Sarı Saz adlı resminde (Resim 20) turuncu ve kahverengimsi tonları resmin genelinde baskın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Resimde şematize edilmiş iki figür yer almaktadır. Bu figürler resmin yüzeyinin yarısını kaplamış bir biçimde yerleştirilmişlerdir. Resim ön planda yer alan iki figür ve sol alt kısımda konumlandırılmış hasır sandalye ile birlikte resimsel espasta, geri plandaki çay sehпасı, sehpanın üzerinde yer alan semaver, çay demliğı, motif ve figürlerden oluştuğı söylenebilir. Resmin ön planında elinde bağlamasıyla tasvir edilen insan figürünün bir Anadolu ozanını temsil ettiği söylenebilir. Ozanın solunda bağdaş kurmuş vaziyette oturan figür, başını sol eline yaslamış ve ozanın sazından çıkan nağmelere dalmış bir biçimde resme yansımıştır. Eyüboğlu'nun bu resminde Rönesans'ın günümüze devam eden naturalist anlayışın etkilerinin söz konusu olmadığı söylenebilir. Resimde iki boyuta yani yüzeye indirgenmiş bir figürasyonun varlığından bahsedilebilir. (Özsezgin, 1998:55)

Resim 20: Bedri Rahmi Eyüboğlu, “Sarı Saz” T.Ü. karışık teknik,122x183cm

Sabri Fattah Berkel

Berkel, İlk dönem çalışmalarında akademik anlamda figüratif desenler ortaya koymuştur. Bu desenler arasında kahvehane mekanlarını ve bu mekanlarda sohbet eden, sosyaleşen insan figürleri yer almıştır. Berkel’in daha sonraları Türkiye’de soyut resmi, ilk başlatanlar arasında yer aldığı bilinmektedir.

Resim 21 : Sabri Berkel, “Kahve” Kağıt üzerine desen

Nedim Günsür

“10’lar Grubu’nda yer alan Günsür’ün sanat yaşamı boyunca birçok farklı döneminin olduğu ve farklı konuları resmettiği söylenebilir. Maden işçilerini ve balıkçıları resmeden sanatçı, daha sonraki dönemlerinde İstanbul kent dinamiği, toplumsal paradokslar ve gecekondu ve kahvehane gibi konular resimlerine yansımıştır. Buna en güzel örnek olarak, aşağıda yer alan (Resim 21-22) gecekondu kahvesi ve kahve resimleri gösterilebilir. Sanatçı bu toplumsal konuları realist bir şekilde resimlemiştir. Sanatçı çocukluk anılarını düşlerini, umutlarını, yokluğunu, yoksunluğunu ve ayrılıklarına, kıtlıkların, kıyımların, savaşların acılarını ekleyerek,

birebir görüp yaşadıklarını, tanık olduklarını resimlerine aktardığı bilinmektedir. Günsür'ün , madencileri konu aldığı resimleri, biçim ve içerik bakımından değerlendirildiğinde ,onun bu resimlerle sanatsal çizgisinde önemli bir aşama kaydettiği söylenebilir. Bu resimlerin, Türk Resim Sanatı'nın toplumsal gerçekçilik yönelimine öz ve biçim açısından özel bir katkı sundukları bilinmektedir. (Ayan, 2006:33-34)

Resim 22: Nedim Günsür, “Gecekondu Kahvesi” Tuval üzerine yağlıboya, 30x40 cm

Resim 23: Nedim Günsür, “Kahve” İs mürekkebi, 40x61cm

Fikret Muallâ

İnsan figürünü dışavurumcu bir biçimde yansıtan Fikret Muallâ'nın Paris'e uyması, Paris'in de onu kabullenmesi uzun sürmemiştir. Kısa bir zaman aralığında Montparnasse kahvelerinin, Dâme'un ve Seine Nehriyle, Saint Germain bulvarı, Saints Péres ve St. Michel sokaklarının sınırlandığı ressamlar çevresinin belli başlı kişileri arasına girdiği bilinmektedir. Muallâ, huzurunu ve dengesini resim yapmakla sağlamış, dünyayı gördüğü gibi eserlerine yansıtmıştır. Sanat çevrelerindeki ünü, krizlerinin sıklaşması oranında

artmış, 1952'lerden itibaren resimleri birinci sınıf galerilerde yer almıştır. Muallâ'nın resimlerine lokanta, sokak bar ve kahve mekânları sıklıkla yansımıştır. Sanatçının aşağıda yer alan Mor Kahve resmi üzerine Nurullah Berk şöyle yazmıştır: “Muallâ'nın <<ressam>> yönü kuvvetle beliriyor fon kısmının açık mor rengi, giysilerin koyu morları şarap şişesinin, arka plandaki kadının sarı, turuncu, kırmızı lekeleri, bu renkleri yan yana getirmedeki cesaret ilginç. Yüzler mavi, yeşil olabiliyor, ışıklı kısımlar sıcak renkler, gölgeliler soğuk renklerle empresyonist bir karaktere bürünebiliyor zaman zaman.” (Berk, 1971:83) Muallâ'nın “Mavi Kahve” adlı resminde kahve mekanı ile içindeki insan figürasyonu, lirik ve ekspresyonist bir biçimde izleyiciye yansıdığı söylenebilir.

Resim 24: Fikret Muallâ, Mor Kahve, Kağıt üzerine guaj 1956

Resim 25: Fikret Muallâ, Mavi Kahve, Kağıt üzerine guaj, 1956

Fevzi Karakoç

Karakoç, kahvehane mekanını konu aldığı ‘Nargileciler’ adlı taşbaskı çalışmasında az renk kullanmak suretiyle, boyanın pentür değerlerini ön plana çıkarmış ve boyayı lekesel bir biçimde kullanarak bir anlatım yolunu benimsemiştir. Karakoç, resimlerinde yer alan

insan figürlerini zamanla soyutlayarak, belirginlik durumlarını en aza indirgediği söylenebilir. Sanatçının, eserlerinde sürekli bir yenileşme ve gelişme söz konusudur.

Resim 26: Fevzi Karakoç, “Nargileciler”Litografi,35x50cm

Mehmet Başbuğ

Resimlerinde Anadolu kahvehanelerini sıkça resmeden sanatçı, genellikle figürlerini kahvehane mekanlarının önünde kalabalık gruplar halinde betimlemiştir. Sanatçı kahvehane mekanlarında yer alan figürlerini açık koyu ilişkisinin olduğu bir biçimde ve lekesel bir düzen içinde tasarlamıştır. Sanatçının resimlerinde detaylar özel bir konum kazanmıştır. Manzara resimlerinde bile birkaç insan figürüne yer vermiştir. Sanatçı resimlerinde kırmızının, mavinin, kirli sarının, kahverenginin, grinin, siyahın valörlerini sıkça kullanmıştır. Resimlerinde yeşil ve tonları çok az, beyaz rengi ise sık ve cesurca kullanmıştır. Sanatçının aynı zamanda resimlerinde tazelik ve canlılığı sağlamak amacıyla boyayı kalın kullandığı söylenebilir.

Resim 27: Mehmet Başbuğ “Muş’tan Görünüm” Tuval üzerine yağlıboya,100x140cm

Mehmet Göktepe

Sanatçı, insanı yansıttığı resimlerinde, insan figürünün mekânla ilişkisi bağlamında kahvehaneleri konu almıştır. Sanatçının, resimlerindeki mekân olgusu üzerine şunlar söylenebilir: Mekânın, tarihi süreçte insanoğlunun sosyalleşip, ve sosyal bir varlık olarak kendisini gerçekleştirip dönüştürmesinde önemli bir rol oynadığından söz edilebilir. İnsan bireysel açıdan olduğu kadar toplumsal açıdan da bir kimlik edinmeye çalışırken, içinde bulunduğu çevrenin etkisinde kalmakla beraber, aynı zamanda söz konusu edilen çevreyi etkilediği bilinmektedir. Bu perspektifte bakıldığında çevresel bir düzlem alanı olan mekânın, insanın yaşamında derin izler bırakmıştır. İnsanoğlunun yaşaması için uygun koşulları sağlayan mekânın baskın bir etken olarak her zaman insanın potansiyelini ve eylemlerini etkilediği söylenebilir.

Resim 28: Mehmet Göktepe, “Kahvehane Serisi, Suskunlar”, Tuval üzerine yağlıboya, 110 x 140 cm, 2016.

Kahvehaneler, üstlendikleri roller açısından geçmiş dönemlerde olduğu kadar modern zamanların kent yaşamında da sosyalleşmenin en önemli araçlarından birisi olmuştur. Sanatçının resimlerinde yer alan insan figürlerinden izleyiciye yansıyan ruh halleri, modern kentlerin çıkmazında bocalayan ve yabancılaşan insanın ruh halleriyle paralellik gösterdiği görülmektedir. İnsanın bu durumu aşmak üzere aynı duygu ve düşünceleri taşıyan insanlarla, kahvehanelerde bir araya gelerek, yaşanan travmayla başa çıkmaya çalıştığı söylenebilir. Göktepe'nin resimlerindeki insan figürlerini, günümüz insanının hem yalnızlığını gidermede, hem de sosyalleşmede kamusal bir mekan alanı olarak görülen kahvehanelerde resmetmeyi tercih ettiği görülmektedir. Bu durum, kahvehane mekânlarında yer alan insan figürlerinin ötekilerle nasıl bir iletişim ve etkileşim içinde olduğunu göstermesi açısından önem arz etmiştir. Anadolu'nun

neredeyse her şehrinde karşılaşabileceğimiz mekanlar olarak kahvehaneler aynı zamanda basit gündelik konuların yanı sıra hayata dair derinlikli meselelerin de paylaşım ve tartışma alanı olmuş, bireylerin kendini ifade etmesinin zemini oluşturmuşlardır. Bu mekanlarda insanın neşeli, hüzünlü ve sair halleri görsel ve bedensel dilleri ile yansımıştır. İnsana dair değinilen bu farklı ruh hallerinin evrensel olduğundan söz edilebilir. Yani dünyanın herhangi bir yerinde ikamet eden herhangi bir birey için de bu durum söz konusudur. Sanatçının bu bağlamda kendi renk ve figürasyon anlayışı ile insana özgü bu halleri resimsel bir dille yansıtmıştır. (Göktepe, 2018:191-192) Zeytinoğlu, Göktepe'nin kahvehaneleri konu aldığı resimleri hakkında şöyle yazmıştır:

Bugün kahvehaneler, Mehmet Göktepe'nin resimlerindeki ışık ile dolu değiller, genellikle gece-gündüz floresan ışığı ile aydınlatılıyorlar; en ekonomik ampüller onlar oldukları için... Dolayısıyla o mekânlar nerede olurlarsa olsunlar, kendilerine ait bir atmosfere sahip olamıyorlar. Ne var ki bu resimlerdeki kahvehanelerde floresan ışığı yok, buna karşı her bir kahvehanenin karakteristik, gerçek ışığı da yok... Ama sanatçının yarattığı bir ışık var hepsinde... Yüksek tabanlı mekânlarda ideal bir ışık-gölge tasarımıyla, orada bulunanların yüzlerine dramatik bir ifade vermeye yarayan bir ışık bu... Resme, 19. yüzyıldaki kahvehane aydınlatmaları hakim Yani o insanlar bugün "olduğu gibi" değil, geniş zamanda "olması gerektiği gibi" Mekânlardaki ve figürlerdeki "resim mesafesi" buradan kaynaklanıyor: Kahvehanelerin ideal görüntüsü içinde, figürlerin karakterini oluşturan ideal görüntüsü... Bu yüzden kahvehanelerin ve içindeki figürlerin, sanatçının o resmi yaparken tam da hangi yerden yaptığı sorusunun yanıtını bulamıyoruz. Fakat şunu tahmin ediyoruz: Sanatçı gittiği her yerin değişik koşullarından ve o koşullara bağlı insan karakterlerinden ideal bir figür ve ideal bir ifade yaratmıştır. Bu durum, oradaki koşulların ve figürlerin doğrudan temsilinden çok, sanatsal bir idealleştirmeyi sağlıyor. Romantiklerin hayal ettiği dünyaya dair bir ışık, o dünyanın idealleştirilmesini kolaylaştırmıştır; bu sergideki resimlerde de yine o ışığın yayıldığını ve içine aldığı şeyleri pratikten uzaklaştırdığını, ressamın dünyasına doğru taşıdığını seziyoruz. (Zeytinoğlu, 2016: 5-6)

Resim 29: Mehmet Göktepe, “Kahvehane Serisi” ,
Tuval üzerine yağlıboya,110x150 cm,2015

Sanatçı resimlerinde insan figürünü yorumlarken, resmettiği insan figürlerinin arasına günümüzün terk edilmiş desteksiz bırakılmış, yalnız bireyini de yerleştirmiştir. Böylelikle yalnız bireyin trajedisinde resimlere yansıdığı görülmektedir. Bu trajedinin sonucunda bireyin ölüm ve yokluğa sürüklendiği görülmüştür. Tüm bu olup bitenlere rağmen, canlılar arasında sadece insanın bu yazgıya karşı direndiği söylenebilir. İnsanın ancak üretip, tasarlayarak ölüme ve yokluğa meydan okuyabileceği söz konusu edilebilir. Sanatçının kahvehane resimlerinde insana dair yansıttığı görsel (plastik) dilin dayandığı temel, sanatçının yaşama ve insana nasıl baktığıyla ilgili bir durumdan kaynaklandığı söylenebilir. (Göktepe, 2018: 193,194) Sanatçının resimleri incelendiğinde, resimlerde yer alan insan figürlerinin bir kahvehane mekanında birbirleriyle derin bir sohbet ve ilişki halinde resme yansıdıkları söylenebilir. Toplumsal gerçekçilik bağlamında bakıldığında, Göktepe'nin resimlerinde insan figürünü resmettiği kahvehane mekanlarının geçmişte Osmanlı toplumunun, günümüzde ise Türkiye toplumunun nabzını tuttıkları söylenebilir. Kahvehane mekanlarında gerçekleşen eylem, söylem ve etkinliklerin toplumu yakından alakadar ettiği bilinmektedir. (Göktepe, 2018:195)

Sonuç

Kahve 15. yüzyıl ortalarında Yakındoğu ve İslam ülkelerinde tüketilmeye başlanmıştır. Arap kronoloji yazarları kahvenin kökeni hakkındaki bilgilerinin eksikliğini gidermek için ellerindeki bilgileri dinsel efsanelerle destekleyerek zenginleştirmeye çalışmışlardır. Kahvenin tüketilmeye başlanmasıyla birlikte önemli tartışmalar da meydana gelmiştir. Kahve, 16. yüzyıldan itibaren Yemen'den Hicaz ve Kahire'ye oradan hac kervanları vasıtasıyla Suriye'ye, 1550'li yılların ortalarında da İstanbul'a ulaşmıştır. Kahvenin tüketiminin yaygınlaşması, kamusal bir mekân olan kahvehanelerin ortaya

çıkmasına yol açtı. Böylece halk, hem düşünsel, hem edebi, hem de politik açıdan rahatlayacak yeni bir sosyalleşme aracı olan kahvehane mekânına kavuşmuş oldu. Osmanlı Devleti'nin Edirne'den Aden'e kadar uzanan büyük kentleri olan Kahire, Halep, Şam, Selanik ve başkent İstanbul'da kahve tüketicileri ve kahvehaneler zaman zaman baskı ve kapatmalara maruz kalmışlardır. Kahvehanelerdeki sosyalleşmenin ürettiği kültür, sosyal hayatı zenginleştirip değiştirmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı Devleti'nden miras kalan kahvehanelerin, günümüzde de varlıklarını sürdürdüğü, ancak büyük bir çoğunluğu yerini kafe ve kafeteryalara bırakmıştır. Bununla beraber kahvehaneler aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının, sosyal kulüplerin, kültürel kurumların ortaya çıkmasına kapı aralamıştır. Batı dünyasının, Doğu dünyasını yeniden tanımlayıp onu yönetme çabası 19. yüzyılda daha sistemli hale gelmiştir. Çok sayıdaki gezgin, yazar ve sanatçı Doğu dünyasının, egzotizminin büyümesine kapılarak doğuya gitmiştir. Doğu'ya giden sanatçılar buradaki yaşamı eserlerine yansıtılmışlardır. Bu sanatçıların büyük çoğunluğu sosyalleşme mekanları olan kahvehaneleri resimlerine konu almıştır. Bu sanatçıların en önemli olanları: Jean-Léon Gerome, Jose Benlliure Gil, Edwin Lord Weeks, Ludwing Deutsch, William Henry Bartlett, Amadeo Preziosi Ivan Konstantinovich Aivazosky, Charles Emile, Carl Spitzwing'dir. Söz konusu edilen bu sanatçılara ilaveten aynı zamanda, 18 ve 19. yüzyılda, batıda da resimlerine kahvehane, kafe, bar gibi mekanları yansıtan ressam olarak da Paul Cezanne'ı "kart oynayanlar" serisi ile, Van Gogh'u "Agostina Segatori in the Cafe du Tambourin", "Cafe Terrace on the Place du Forum, Arles, at Night", "The Night Cafe in the Place Lamartine in Arles" resimleriyle ve Wolfsfield Eric'i "Group portrait of five men stead at a table" resimleri ile dahil edebiliriz. Türk resminde kahve ve kahvehane konusunu tasvir eden ilk resimler 16. yüzyılda minyatürlü eserlerde yer almıştır. Türk resminde 'Kurucu Kuşağın' önde gelen ressamlarından ve aynı zamanda, Türk resim tarihinde, insan figürünü ilk kez resminin temel ifade aracı olarak betimleyen ressam Osman Hamdi Bey, 'Kahve Ocağı' adlı resminde figürlerini anıtsal bir şekilde resmetmiştir. Hoca Ali Rıza, figürlerini doğa içinde ve doğanın bir parçasıymış gibi betimlemiştir. Nedim Günsür, diğer resimlerinde olduğu gibi, 'Gecekondu Kahvesi' ve Kahve resminde de figürlerini toplumsal gerçekçi bağlamda ifadelendirmiştir. Bedri Rahmi Eyüboğlu, 'Sarı Saz' adlı kahvehane resmini kültür ve yerel etkilerle ortaya koymuştur. Fikret Muallâ, Mavi ve 'Mor Kahve' resimlerini dışavurumcu bir biçimde yansıtmıştır. Karakoç, resimlerinde yer alan insan figürlerini zamanla soyutlayarak, belirginlik durumlarını en aza

indiremiştir. Resimlerinde Anadolu kahvehanelerini sıkça resmeden Başbuğ, genellikle figürlerini kahvehane mekânlarının önünde kalabalık gruplar halinde betimlemiştir. Göktepe'nin resimlerine konu olan ve Anadolu'nun her yerinde karşılaşılabileceğimiz mekânlar olarak kahvehaneler, aynı zamanda sosyal ortamlar olarak, gerek sıradan gündelik konuların gerekse hayata dair derinlikli meselelerin de paylaşım ve tartışma alanı olarak insanların kendini ifade etmesinin zemini oluşturmuşlardır. Kahve ve kahvehane sosyalleşme mekanları olarak, Osmanlıdan günümüze kültürümüzün devam ettiği en canlı tanıklarımızdır.

Kaynakça

- Hattox, R. S. (1998). *Kahve ve Kahvehaneler*. Elhüseyni, N. (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Birsel, S. (2002). *Kahveler Kitabı*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Desmet, G. ve Helene, G.F. (1999). *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şen, K. (2005). *Telvenin İzinde*. İstanbul: Apa Yayıncılık.
- Yaşar, A. (2018). *Osmanlı Kahvehaneleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Sajdı, D. (2014). *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri*. Onacak, A. (Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Erhan, K. (1980). *Hoca Ali Rıza*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özsezgin, K. (1998). *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Resmi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ayan, A. (2006). *Nedim Günsür Retrospektif Sergisi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Berk, N. ve Koloğlu, O. (1971). *Fikret Mualla Hayatı-Sanatı-Eserleri*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Zeytinoglu, E. (2016). *Kahvehaneler - Mehmet Göktepe*. İstanbul: Sergi Kataloğu.
- Göktepe, M. (2018). *Cumhuriyet Dönemi Türk Resminde İnsan Figürü*. (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Eser Metni) . Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Rubin, J. H. (2015). *İzlenimcilik Nasıl Okunur*. Kazancı, F.T (Çev.). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Göktepe, M. (2020). Romantizm Sanat Akımı ve Sanatçıları Üzerine Bir Değerlendirme. *Journal of Arts*, 1, 45-66.

Resim Listesi

- Resim 1: Jean-Léon Gerome A Cafe in Cairo, c, 1883, Kaynak: Orientalisım In Art, Christine Peltre,1998
- Resim 2: Jose Benlliure Gil, Tunus'ta Kahvehane, 54,5 x 92 cm,tüyb. Özel KoleksiyonKaynak: <http://www.canvastar.com/jose-benlliure-gil-tunus-kahvehane-kanvas-tablo> (Erişim Tarihi:4.12.2020)
- Resim 3: Edwin Lord Weeks, Satranç Oynayanlar Kahire, <http://www.canvastar.com/edwin-lord-weeks-satranc-kahire-kanvas-tablo> (erişim tarihi 5.12.2020)
- Resim 4: Ludwing Deutsch, Satranç Oynayanlar,Tuval üzerine yağlıboya,41,6x55cm1896 <http://www.canvastar.com/ludwing-deutsch--satranc-oynayanlar-kanvas-tablo> (Erişim tarihi 5.12.2020)
- Resim 5: Edwin Lord Weeks, Persiyan Cafe <https://www.baskiloji.com/canvas-tablo/Sanatci/614/edwin-lord-weeks> (erişim tarihi 5.12.2020)
- Resim 6: William Henry Bartlett, Kasımpaşa'da Haliç Kıyısında Kahvehane, 1839 <https://www.pinterest.com/pin/466052261431020478/> (erişim tarihi 5.12.2020)
- Resim 7: Ivan Konstantinovich Aıvazosky / İstanbul Ortaköy Yakınlarında Bir Kahvehane, <https://deyim.com.tr/urunlerimiz/kanvasa-djital-baski-1/oryantal-tablolar/aik-001-ivan--kostantinovic-aivazovsky-istanbul-ortakoy-yakinlarinda-bir-kahvehane> (Erişim tarihi 5.12.2020)
- Resim 8: Charles Emile, Turkish Smokers in an Alley in Constantinople1826 Orientalisım In Art, Christine Peltre,1998
- Resim 9: Carl Spitzwing, Turkish Drinking Caffee,1855-60 Orientalisım In Art, Christine Peltre,1998
- Resim 10: Paul Cezanne, Kart Oynayanlar, Tuval Üzerine Yağlıboya, 65x81cm, Metropolitan Museum of Art, New York 1892-93Web gallery of Art (Erişim tarihi: 5.12.2020)
- Resim 11: Paul Cezanne, Kart Oynayanlar, Tuval Üzerine Yağlıboya,48x57cm, Musee d'Orsay, Paris, 1890-92 Web gallery of Art (Erişim tarihi: 5.12.2020)
- Resim 12: Van Gogh, Cafe du Tambourindeki, Agostina Segatori Paris, Tuval Üzerine Yağlıboya, 54x47cm, Van Gogh Museum, Amsterdam Web gallery of Art (Erişim tarihi: 5.12.2020)

- Resim 13: Van Gogh, Cafe Place du Forum'da, Arles Geceleri ,Tuval Üzerine Yağlıboya, 81x66 cm, Rijksmuseum Kröller-Müller, Otterlo Web gallery of Art (Erişim tarihi: 5.12.2020)
- Resim 14: Van Gogh, Gece Cafe, Arles'deki Place Lamartine'de Tuval Üzerine Yağlıboya, 71x90 cm, Yale University Art Gallery http://wga.hu/art/g/gogh_van/09/arles42.jpg. Web gallery of Art (Erişim tarihi: 5.12.2020)
- Resim 15: Wolfsfield Eric, Group portrait of five men seated at a table, 56 x 79 cm [http:// www.mutualart.com/ Group-portrait-of-five-men-seated-at-a-t/FB](http://www.mutualart.com/Group-portrait-of-five-men-seated-at-a-t/FB), (Erişim tarihi: 5.12.2020)
- Resim 16: 16. yüzyılda İstanbul'da Bir Kahvehane M.And, Osmanlı Tasvir Sanatları (İstanbul, 2002), 383
- Resim 17: Osman Hamdi Bey, "Kahve Ocağı", Tuval üzerine yağlıboya, [http://www.forumgercek.com/ turk-ressamlarin-biyografileri/69714-osman-hamdi-bey-turk-arkeolog-muzeci-ve-ressam-1842-1910- a.html](http://www.forumgercek.com/turk-ressamlarin-biyografileri/69714-osman-hamdi-bey-turk-arkeolog-muzeci-ve-ressam-1842-1910-a.html) (Erişim tarihi: 21 Haziran 2020)
- Resim 18: Hoca Ali Rıza, Kahvehane, kağıt desen
- Resim 19: Hoca Ali Rıza, Kahvehane, kağıt üzerine suluboya
- Resim 20: Bedri Rahmi Eyüboğlu, "Sarı Saz" T.Ü. karışık teknik, 122x
- Resim 21: Sabri Berkel, "Kahve" Kağıt üzerine desen
- Resim 22: Nedim Günsür, "Gecekondlu Kahvesi" Tuval üzerine yağlıboya, 30x40 cm
- Resim 23: Nedim Günsür, "Kahve" İs mürekkebi, 40x61 cm
- Resim 24: Fikret Muallâ, Mor Kahve, Kağıt üzerine guaj 1956
- Resim 25: Fikret Muallâ, Mavi Kahve, Kağıt üzerine guaj, 1956
- Resim 26: Fevzi Karakoç, "Nargileciler" Litografi, 35x50 cm
- Resim 27: Mehmet Başbuğ "Muş'tan Görünüm" Tuval üzerine yağlıboya, 100x140 cm
- Resim 28: Mehmet Göktepe, "Kahvehane Serisi, Suskunlar", Tuval üzerine yağlıboya, 110 x 140 cm, 2016
- Resim 29: Mehmet Göktepe, "Kahvehane Serisi" Tuval üzerine yağlı boya , 110x150 cm, 2015

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 431-460
ISSN: 1302-6879

**Türk Sinemasında Arabesk:
“Müslüm” Filmi Üzerine Bir İzleyici Çalışması***
*Arabesque Music in Turkish Cinema:
An Audience Study on the Film "Müslüm"*

• Nergiz KARADAŞ*

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema-Televizyon Bölümü, Van/Türkiye, Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Fine Arts, Cinema-Television Department, Van / Turkey, nergizkaradas@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8910-8039

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

24/09/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

17/11/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

31/12/2020

Atıf: Karadaş, N. (2020). Türk Sinemasında Arabesk: Müslüm Filmi Üzerine Bir İzleyici Çalışması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 431-460

Citation: Karadaş, N. (2020). Arabesque Music in Turkish Cinema: An Audience Study on the Film "Müslüm". *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 431-460

Öz

Sinemaya benzer olarak birleştirici bir gücü ve evrensel niteliği olan müzik, tür fark etmeksizin içerisinde doğduğu ve tekrar bulunduğu toplumun izlerini taşır ve o toplumdaki bireylerin anlam dünyasında karşılık bulur. Türkiye söz konusu olduğunda 1960'lardaki ilk örneklerinden günümüze kadar toplumsal düzlemde var olan arabesk müzik ve bu müzik tarzıyla ilişkilendirilen arabesk kültür sinema gibi toplumdaki beslenen sanat dallarında da yansımalarını bulmuştur. Arabeskin toplumsal yeri ve önemi ile toplumsal açıdan arabesk kültür ve müziğe bakış açısı arabesk müziğin önemli isimlerinden birisi olan Müslüm Gürses'in hayat hikâyesinden temellenen *Müslüm* (Ketcher & Can Ulkay, 2018) adlı filmin izleyici tarafından neden izlendiğinin, nasıl okunduğunun ve izleyiciyi hangi noktalarda, ne şekilde tatmin ettiğinin ortaya konulmasını önemli kılmaktadır. Bu çerçevede çalışma kapsamında *Müslüm* adlı filmi izleyicilerin neden/hangi amaçla izledikleri ile nasıl okuyup yorumladıklarını anlamak amacıyla farklı demografik özelliklere sahip kartopu örneklem yoluyla ulaşılan 200 izleyiciden çevrimiçi anket yoluyla veri toplanmıştır. Çalışma kuramsal açıdan kullanımlar ve doyumlar yaklaşımından temellenmekte ve McQuail'in (2010) kategorizasyonu çerçevesinde izleyicilerden elde edilen veriler analiz edilmektedir. Analiz sonucunda izleyicilerin büyük çoğunluğunun filmi okuma sürecinde aktif izleyici rolü üstlendikleri görülmüştür. Ayrıca izleyiciler açısından beklentilerin karşılanmasında kimi noktalarda benzerlik görülmekle birlikte, bireysel farklılıklarda sosyal kökenlerin belirleyici olduğu ve ayrıca öngörülme-yen kimi etkilerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk sineması, arabesk, Müslüm Gürses, izleyici çalışmaları, biyografik filmler

*Bu çalışmada kullanılan ölçek ve veriler, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Yayın Etik Kurul Başkanlığı tarafından etik kurallara ve ilkelere uygun bulunmuştur (Evrak Tarih ve Sayısı: 24/11/2020-78643).

Abstract

Music, which has a unifying power and universal quality, similar to the cinema, carries the traces of the society from which it was born and reunited, regardless of the kind, and finds a response in the meaning world of the individuals in that society. When it comes to Turkey, arabesque music has existed at the social level from the first examples of the 1960s to the present day, and the arabesque culture is associated with this style of music. It has also found its reflections in art branches that feed on society like cinema. Arabesque's social place and its importance and its point of view to arabesque culture and music from social perspective make it important to be revealed by the movie named Müslüm (Kette & Can Ulkay, 2018), which is based on the life story of Müslüm Gürses who is one of the important names in arabesque music, why it is watched, how it is read and at what points and in what way it is satisfied by the audience. In this context, the scope of this study was to understand why / for what purpose viewers watched the movie of Müslüm and how they read and interpreted it, we collected data from 200 viewers who have different demographic characteristics through an online questionnaire by snowball sampling. The study is theoretically based on the uses and gratifications approach, and the data obtained from the audience of Müslüm movie were analyzed within the framework of the categorization in McQuail's (2010). As a result of the investigations made, it has been observed that the majority of the viewers assume that they have an active audience role in the process of reading the movie. In addition, although there are similarities at some points in meeting the expectations of the audience, it is seen that social origins are determinant in individual differences and observed that some unforeseen effects have occurred.

Keywords: Turkish cinema, arabesque, Müslüm Gürses, audience studies, biographical movies

Giriş

Müzikal bir üslup olmasının yanında gerek Türkiye'nin siyasal tarihinin ve modernleşme sürecinin gerek bunların yön verdiği kültürel gelişmelerin incelenmesi bakımından önemli ipuçları veren arabesk olgusu, Türkiye'deki müzik ortamı açısından yaklaşık son elli yılı aşkın bir sürece damgasını vurmuştur. Dolayısıyla hem toplumsal alanda hem de onun uzantısı olan sanatsal üretimlerde arabeskin izlerine rastlamak mümkündür. Etimolojisine baktığımızda İtalyanca *arabesco*'dan, Fransızca'ya Arap tarzı, Arap veya şark usulü süsleme anlamına gelen *arabesque* olarak geçen (Özgüç, 2005: 108) arabesk sözcüğü, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde (<http-1>)¹ ise “*Arap müziğini andıran, genellikle karamsarlığı konu edinen bir müzik türü*” olarak tanımlanmaktadır. Arabesk müzik; Mısır müziği, klasik Türk müziği,

¹ (<http-1>): <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 01.06.2020

halk müziği ve batı müziğinden çeşitli öğeleri barındırmaktadır (Küçükkaplan, 2013: 9-10).

Sanatın ve özelden müziğin kültürel bağlamla ilişkisine benzer olarak müzikal bir form olan arabeskin, Türk toplumunda ve devamında Türk sinemasında var olma sürecinde toplumsal parametreler ve dönüşümler etkilidir. 1950 sonrası yaşanan iç göç ile gecekondulaşma süreci ve toplumda var olan ekonomik, kültürel, sosyal yapı arabesk müziğin tohumlarının atılmasına ve zaman içerisinde de toplumda yer edinmesine ortam hazırlamıştır. Bu süreç ve devamında arabesk müzik sıklıkla alt kültürle ilişkilendirilen bir müzik tarzı olmakla birlikte, toplumdan etkilenen ve toplumu etkileme gücü yadsınamayacak olan sinemada da arabesk müzik temsilleri azımsanmayacak ölçüde izleyiciyle buluşmuştur.

Medya metinleri söz konusu olduğunda bu metinlerin alıcısı ve tüketicisi olan izleyiciler tartışmasız öneme sahiptir. İzleyicileri, medya içeriklerini alan, tüketen ve dolayısıyla bu içeriklerin hedefleri olan insan kümesi olarak nitelendirmek mümkündür. İzleyicilerin bu önemi tarihsel süreçte çok sayıda medya etki araştırmasının yapılmasına neden olmuştur. Kullanımlar doyumlar yaklaşımı ise temelde, izleyicilerin tercihlerinde ihtiyaçlarının etkili olduğu savına dayanmaktadır. Bu ihtiyaçların ya da ihtiyaçlara yönelik tatminlerin belirlenmesinde toplumsal parametreler kadar, bireysel özellikler de etkilidir. ‘Aktif’ izleyici yaklaşımından temellenen kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde farklı medya mecralarında yer alan ürünlerin izleyicilerin ihtiyaçlarını ne ölçüde tatmin ettiğine ilişkin araştırmalar yapılmakla birlikte, sinemanın izleyicinin ihtiyaçlarını ne ölçüde giderdiğine ilişkin kapsamlı bir araştırmaya rastlanılmamıştır. İzleyicilerin kitle iletişim araçları açısından önemine ek olarak arabeskin toplumsal önemi, toplumdaki yeri ve toplumsal açıdan arabesk kültür ve müziğe bakış açısı arabesk müziğin önemli isimlerinden birisi olan Müslüm Gürses’in, hayat hikâyesinden temellenen *Müslüm* (Ketcher & Can Ulkay, 2018) adlı filme ilişkin yapılacak izleyici araştırmasını önemli kılmaktadır. Bu temel saikten hareketle çalışma, 26 Ekim 2018 tarihinde vizyona girmesinin ardından 38 haftanın sonunda 6 milyonun üzerinde² (http-2) izleyici sayısına ulaşan *Müslüm* adlı filmi izleyicilerin niçin izledikleri ile bu filmde nasıl ve ne ölçüde tatmin sağladıklarını kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır. Çalışma aynı zamanda izleyicilerin film izleme motivasyonlarını anlamayı ve

² (http-2)<https://boxofficeturkiye.com/film/muslum-2014050> (Erişim Tarihi: 14.04.2020).

açıklamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda izleyicilerin filme ilişkin okumalarının belirlenmesi amacıyla, farklı demografik özelliklere sahip kartopu örneklem yoluyla ulaşılan 200 kişiden çevrimiçi anket yoluyla veri toplanmıştır. Bu çalışmada kullanılan ölçek ve veriler, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Yayın Etik Kurul Başkanlığı tarafından etik kurallara ve ilkelere uygun bulunmuştur (Evrak Tarih ve Sayısı: 24/11/2020-78643). Anket içeriğinde izleyicilere, demografik özellikleri, film ve müzik tercihleri, *Müslüm* adlı filme ilişkin kişisel okumaları ile arabesk müziğe ilişkin tutum ve yaklaşımlarını ortaya koymak amacıyla yarı yapılandırılmış sorular yöneltilmiştir. Bu sorulardan dokuz tanesi katılımcıların demografik özelliklerine yönelik, iki soru sevilen müzik türü ile beğenilerine yönelik, beş soru izleyicilerin film izleme pratiklerini belirlemeye yönelik, altı tanesi açık uçlu olmakla birlikte sekiz soru arabesk kültüre ilişkin yaklaşımlarını değerlendirmeye yönelik, on beş tanesi açık uçlu olmak üzere yirmi dört soru ise *Müslüm* adlı filmine ilişkin okumalarına ve seyir deneyimlerini belirlemeye yönelik sorular niteliğindedir. Çalışmada, verilerin toplanması için kullanılan çevrimiçi anket tümevarım anketi türündedir. Tümevarım anketleri, ham verilerin çözümlenerek tanımlanması ve bu sayede belirli kategori, konu ve değişkenlerin ortaya konulmasını sağlamaktadır (Jansen, 2010:4). Değerlendirme sürecinde katılımcılar Katılımcı 1- Katılımcı 200 arasında sayılar (K1-K200) olarak kodlanmıştır.

Toplumsal ve kültürel inşa olarak anlam, metnin sadece üretim anında değil, aynı zamanda metnin tüketicisi/okuyucusuyla bulunduğu anda kurulur (Oğuz, 2014:132). Bu çerçevede çalışmanın, farklı demografik özelliklere sahip izleyicilerden toplanan verileri ile hem arabesk kültür ve *Müslüm* adlı filme ilişkin farklı yaklaşımları, hem de sinemanın hangi bireysel ve sosyo-kültürel ihtiyaçları karşıladığını ortaya koyacağı düşünülmektedir.

Kullanımlar Doyumlar Yaklaşımına Kuramsal Bakış

Kullanımlar ve doyumlar modelinin kökeni psikolojiye, özellikle de insan motivasyonunun analizine dayanır. Kitle iletişim araçlarını, sosyal rollerden ve bireysel eğilimlerden kaynaklanan ihtiyaç kümelerini karşılamada algılanan yararlılıklarına göre sıralamak mümkündür. Bu çerçevede örneğin radyo bireylerin bilgi edinme, kaçış ve eğlenme ihtiyaçlarını karşılarken, sinema bilgi edinme, eğlenme, kaçış, sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Zira bu noktada medya kullanımı bireylerin zaman kullanımı, yaşam tarzı, beklentileri ve gündelik rutinleri

hakkında bilgi verici niteliktedir. Kitle iletişim araçları açısından izleyicinin bu tartışmasız önemi bu alanda araştırmalar yapmayı kaçınılmaz kılmıştır. Medya etkileri üzerine yapılan ilk dönem araştırmalar, medyanın özellikle çocuklar ve gençler üzerindeki etkileri ve olası zararları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu sürece damgasını vuran genel kanı çoğunlukla izleyicinin bilinçsiz bir hedef veya medya uyarılarının ‘pasif’ bir alıcısı olduğu yönündedir. Neredeyse her ciddi etki çalışması, izleyicinin ikna edilen, öğrenici veya davranışsal türden etkilenmeye veya etkiye 'maruz bırakılmış' olarak kavramsallaştırıldığı bir kitle çalışması olmuştur. İkinci ana 'davranışsal' kitle araştırması türü, birçok yönden doğrudan etkiler modeline tepki niteliğindedir. 1940-1960 yılları, kitle iletişim araştırmaları açısından ikinci döneme denk gelmektedir. Bu dönemde yapılan araştırmalar medya ve medya içeriğinin seçimi ile ilgili gerekçelerin kaynağı, doğası ve derecesi üzerine odaklanmakta, ‘etki’yi ve izleyiciyi pasif sayan araştırmaları yadsıyarak ‘aktif’, ‘motive olmuş’ izleyiciye gönderme yapmaktadır. Aktif izleyici yaklaşımı, kitle izleyicileri hakkında gözden geçirilmiş fikirler bağlamında ortaya çıkmıştır ve bu yaklaşıma göre aktif izleyici, gelen bilgi ve deneyimin aktif bilişsel işlemesi ile meşgul olan kişi olarak tanımlanmaktadır (McQuail, 2010). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı, temelde izleyicilerin “aktif izleyici” olduğu ve kendi gereksinimleri doğrultusunda kitle iletişim araçlarını ve içeriklerini seçtikleri, dolayısıyla kendi etkilerini kendileri aradığı savına dayanmaktadır. İzleyicileri aktif, akılcı, etkiye karşı direnen ve isteklerine göre seçim yapabilen aktif bireyler olarak kabul eden bu yaklaşım, iletişim araçlarının kullanımını gereksinimlerin doyumunu ve gerilimlerin azaltılması süreci olarak değerlendirmektedir (Erdoğan ve Alemdar, 2005:161). Medyaya maruz kalma sürecinde ihtiyaçların bir kısmı giderilirken kimi zamanda medyanın etkisiyle birtakım istenmeyen ve/veya niyet edilmeyen sonuçlar da ortaya çıkabilmektedir (Yaylagül, 2014:71).

Bu dönemde yapılan araştırmalara; Cantril ve Allport’un (1935) radyo dinleyicileri üzerine yaptıkları çalışma; Waples, Berelson ve Bradshaw’un (1940) bireylerin okuma pratikleri üzerine yaptıkları çalışma; Herzog’un (1940, 1944) yarışma programları ve radyodaki gündüz dizilerinden alınan hazlar üzerine çalışması; Suchman’ın (1942) ağır müzik dinleme nedenleri üzerine yaptığı çalışması; Wolfe ve Fiske’nin (1949) çocukların çizgi romanlara olan ilgisi üzerine yaptıkları çalışma; Berelson’un (1949) gazete okumanın işlevleri üzerine yaptığı çalışma ile Lazarsfeld ve Stanton (1942, 1944, 1949) tarafından farklı medya türlerine ilişkin çalışmaları örnek olarak

verilebilir. Bu çalışmaların her biri, ya belirli bir içerik ya da aracın kendisi tarafından sunulan işlevlerin bir listesini oluşturmaya yöneliktir (Ruggiero, 2000:4).

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımına ilişkin çağdaş, güncel görüşler ise şu beş varsayıma dayanmaktadır (Palmgreen, 1984; Palmgreen vd., 1985; Rubin, 1986):

- 1) Seçimi ve medya kullanımını da içeren iletişim davranışı hedefe yöneliktir, amaçlıdır ve motive edilir. İnsanlar, medya veya medya içeriğini seçen nispeten aktif katılımcılardır. Bu işlevsel davranışın bireyler ve toplumlar için bir takım sonuçları vardır.
- 2) İzleyiciler, iletişim araçlarının seçimini ve kullanımını başlatan, çeşitli şekillerde aktif katılımcılardır. İnsanlar medya tarafından kullanılmak yerine, hissedilen ihtiyaçları veya arzuları karşılamak için medyayı seçer ve kullanır. Medya kullanımı ihtiyaçlara cevap verebilir, ancak aynı zamanda kişisel bir ikilemi çözmek için bilgi aramak gibi istekleri veya ilgi alanlarını da tatmin eder.
- 3) Sosyal ve psikolojik faktörler davranışa rehberlik eder, filtre uygular veya aracılık eder. Yatkinlıklar, çevre ve kişilerarası etkileşimler, medya ve medya içeriği hakkındaki beklentileri şekillendirir. Davranış, kişilik, sosyal kategoriler ve ilişkiler, etkileşim potansiyeli ve kanal kullanılabilirliği gibi sosyal ve psikolojik koşullarla filtrelenen medyaya ve mesajlarına yanıt verir.
- 4) Medya, ihtiyaç ve isteklerimizi tatmin etmek için seçim, dikkat ve kullanım ile kişilerarası etkileşim gibi diğer iletişim biçimleriyle -ya da işlevsel alternatiflerle- rekabet eder. Bu süreçte kişisel ve aracılı kanallar arasında kesin ilişkiler vardır. Medyanın ihtiyaçları, güdüleri veya arzuları ne kadar iyi karşıladığı, bireylerin sosyal ve psikolojik koşullarına göre değişir.
- 5) Bu süreçte insanlar genellikle medyadan daha etkilidir, ancak her zaman değil. Bireysel girişim/inisiyatif, medya kullanımının kalıplarına ve sonuçlarına aracılık eder. Bu süreç boyunca medya, toplumun bireysel özelliklerini veya sosyal, politik, kültürel veya ekonomik yapılarını ve insanların belirli iletişim kanallarına nasıl güvenebileceklerini etkileyebilir.

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımından temellenerek yapılan araştırmalar ile farklı memnuniyet kategorizasyonları ortaya konulmuştur. Bu araştırmalardan öne çıkanlar arasında McQuail, Blumler ve Brown'un "The Television Audience: A. Revised Perspective" (1972) başlıklı çalışmaları yer alır. Araştırmacılar, medya kullanımlarından elde edilen tatminleri şu şekilde kategorize etmişlerdir:

Eğlence: Rutinden veya problemlerden kaçış, duygusal rahatlama

Kişisel İlişkiler: Arkadaşlık, Sosyal Fayda

Kişisel Kimlik: Kendine referans, gerçeklik keşfi değer güçlendirme

Keşif: Bilgi arama biçimleri

Katz, Gurevitch ve Haas ise, "On The Use Of The Mass Media For Important Things" (1973:166-167) adlı çalışmalarında, izleyicilerin ihtiyaçlarına yönelik beklentilerini otuz beş ihtiyacı, kaynaklarına ve tarzlarına göre sınıflandırarak oluşturdukları şu beş grup çerçevesinde değerlendirmişlerdir:

1. **Bilişsel İhtiyaçlar:** Bilgiyi, bilgiyi ve anlayışı güçlendirmeye ilgili ihtiyaçlar.
2. **Duygusal İhtiyaçlar:** Estetik, zevkli ve duygusal deneyimi güçlendirmeyle ilgili ihtiyaçlar
3. **Kişisel Bütünleştirici İhtiyaçlar:** Güvenilirliği, güveni, istikrarı ve statüyü güçlendirmeye ilgili ihtiyaçlardır. Bunlar hem bilişsel hem de duyuşsal unsurları birleştirir.
4. **Sosyal Bütünleştirici İhtiyaçlar:** Aile, arkadaşlar ve dünyayla temasın güçlendirilmesine ilişkin ihtiyaçlardır. Bunlar ayrıca bütünleştirici bir işlevi yerine getirirler.
5. **Kaçış (gerginlikten kurtulma) ile İlgili İhtiyaçlar:** Kişinin kendisiyle ve sosyal rolleriyle iletişimin zayıflaması.

Greenberg (1974) ise, İngiliz öğrenciler üzerine yaptığı çalışmasında şu 7 televizyon izleme motivasyonunu belirlemiştir: *alışkanlık, rahatlama, arkadaşlık, zaman geçirme, öğrenme, uyanma ve kaçış*. Bu dönemde Kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımından temellenen çalışmalar yapan bir diğer isim olan Alan M. Rubin ise "Television Use By Children And Adolescents" (1979), adlı çalışmasında çocuk ve ergenlerin televizyon kullanım motivasyonları, program tercihleri ve televizyona ilişkin tutumlarını çeşitli sosyodemografik özellikler çerçevesinde ele almış ve izleme motivasyonlarına ilişkin altı kategori belirlemiştir: *öğrenme, alışkanlık/zaman geçirme,*

arkadaşlık, kaçma veya unutma, uyanma/uyarılma ve gevşeme/rahatlamadır.

Bu alana çalışmalarıyla katkı sağlayan McQuail, “McQuail’s Mass Communication Theory” (2010:429) başlıklı bir diğer çalışmada ise, medya kullanımından elde edilen ana memnuniyetleri “aranan ve elde edilenler” olarak şu şekilde kategorize etmektedir:

- *Bilgi almak ve eğitici yönde metni kullanmak
- *Rehberlik ve tavsiye elde etmek
- *Eğlence/kaçış ve rahatlama
- *Sosyal iletişim/etkileşim
- *Değer pekiştirme
- *Kültürel tatmin
- *Duygusal rahatlama
- *Kimlik oluşumu ve doğrulama
- *Yaşam tarzı ifadesi
- *Güven ihtiyacının karşılanması
- *Cinsel uyarılma
- *Zaman doldurma

Yapılan literatür taraması sonucunda ülkemizde de kullanımlar ve doyumlar yaklaşımından temellenen çok sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Bu çalışmalar arasından Abdullah Koçak’ın (2002) “Televizyon İzleme Motivasyonları, Türk Televizyon İzleyicileri Üzerine Bir Kullanımlar ve Doyumlar Araştırması”; Hüseyin Özarslan ve Fatma Nisan’ın (2011) “Kullanımlar ve Doyumlar Perspektifinden Televizyon İzleme Alışkanlıkları ve Motivasyonları: Gümüşhane Örneği” başlıklı çalışmaları; Enderhan Karakoç ve M. Evrim Gülsünler’in (2012) “Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Facebook: Konya Üzerine Bir Araştırma” başlıklı çalışması; Şükrü Balcı, Hüsamettin Akar ve Bünyamin Ayhan’ın (2010) “Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı Çerçevesinde Seçim Dönemlerinde Gazete Okuma Alışkanlıkları ve Motivasyonlar: Konya Örneği” başlıklı çalışmaları; Nilüfer Canöz’ün (2016) “İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinde Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları” başlıklı çalışması; Alper Hakan Yavaşçalı ve Filiz Tiryakioğlu’nun (2019) “Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi Bağlamında Twitch Tv Kullanıcılarının Kullanım Motivasyonları Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmalarında görüldüğü üzere televizyon, sosyal medya ve yazılı basını ele alan çalışmalar örnek olarak verilebilir.

Yukarıda değinilen çalışmalarda görüldüğü üzere her önemli kullanımlar ve doyumlar araştırması, izleyicinin tatminine ilişkin işlevleri ortaya koyma noktasında kendi sınıflandırma şemasını oluşturmuştur. Bu kategorizasyonlarda ortak haz kategorileri ve dolayısıyla kavramları olmakla birlikte üzerine çalışma yapılan kitle iletişim mecralarındaki farklılıklar ve ele alınan izleyici kitlesinin farklı demografik özellikleri (farklı yaş grupları, kültürel farklılıklar vb.) doğrultusunda kategorizasyonlarda farklılıklar da görülmüştür. Ayrıca kullanımlar ve doyumlar yaklaşımına ilişkin araştırmaların yaygın olarak televizyon izleyicilerini ve son dönemde de sosyal medyayı merkeze aldığı bilinmektedir. Yapılan araştırmalarda sinema filmlerinin izleyicilerin ihtiyaçlarını ne ölçüde tatmin ettiğine yönelik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Buna ek olarak Türk sinemasında izleyici çalışmaları üzerine ulaşılan izleyici sayısı açısından bu ölçekte bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada ise *Müslüm* adlı film aracılığıyla hangi ihtiyaçların tatmin edildiğine odaklanılmakta ve böylece yaklaşımın farklı bir kitle iletişim mecrasında uygulanabilirliğini sınamayı da amaçlamaktadır. Bu amaçla McQuail'in "McQuail's Mass Communication Theory" (2010) adlı çalışmasında yer alan kategorizasyon çerçevesinde izleyicilerden elde edilen veriler analiz edilmektedir. Genelde kitle iletişim araçlarının özelde de sinemanın işlevlerinden bir tanesi sosyal rollerden ve bireysel eğilimlerden kaynaklanan ihtiyaçları karşılamaları olduğu gerçeğinden hareketle filme ilişkin araştırmanın ve dolayısıyla bu çalışmanın ilgili literatüre ve bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de Arabesk Kültürü

Toplumsal bir olgu ve müzikal bir tarz olarak arabesk 1950'li yıllardan sonra hızla gelişen iç göç ve gecekondulaşma sürecinin hazırladığı toplumsal bağlamda ilk önce "*arabesk*" olarak tanımlanan şarkı formunda ortaya çıkmıştır. Bu kültürel oluşum devamında ise sadece bir müzik tarzı olmanın ötesine geçerek kente göçen, kent ortamıyla uyum kuramamış, 'kentsel yaşantıya katılamamış' olan kır kökenli nüfusun kültürü olarak nitelendirilmiştir (Özbek, 1994:15). Suat Sayın'ın Arap taklidi şarkılarıyla ilk tohumları atılan arabesk müzik yaygın olarak yalnızlığı, acıyı, umutsuzluğu, ölümü vurgulayan karamsar bir müzik türü olarak nitelenmiş ve "dolmuş müziği" ya da "minibüs müziği" olarak tanımlanmıştır (Özgüç, 2005:108). Bu süreçte geniş kitleleri bu şarkıları dinleyerek başka bir kültürel ifadelendirmeyi onayladıklarını göstermişlerdir. Zira zaman içerisinde yapılan araştırmalar da, arabeskin şarkılardan ibaret olmadığı, aynı

zamanda *müslümcülük*, *delikanlılık* şeklinde nitelenen bir yaşam biçimi örgüsü ve dünyayı algılama tarzı olduğu, belirli bir anlam dünyasının ve popüler kültürün önemli bir bileşeni şeklinde karşımıza çıktığı belirtilmiştir. Arabeskin ortaya çıktığı ve toplum içerisinde ivme kazandığı süreci cumhuriyet elitleri bilinçsiz halk anlayışıyla açıklarken, sosyalistler arabeskin devlet-sınıf güdümünde bir kültürel hegemonya sonucu oluştuğunu belirtmişler, genel İslami anlayış ise, arabesk hali geleneğe sahip çıkamayıp, dinsel algılayıştan uzaklaşma ve kısmi bir yozlaşma olarak tanımlamışlardır (Işık ve Erol, 2002:8-9).

Bu yaklaşımlarda görüldüğü üzere ilk başlarda “arabesk” Arap müziğini taklit ettiği düşünüldüğü için olumsuz bir kavram olarak kullanılmış, zaman içerisinde giderek ‘zevksiz’ , ‘bozulmuş’, ‘yoz’ anlamlarında kullanılmaya başlanan arabesk 1960’lar ve 1970’lerin sonuna kadar olan dönemde özellikle gecekonducular ve lümpen proletaryanın ‘başkaldırısını’ ifade eden kültürel bir ürün olarak nitelendirilmiştir. 1970’lerin sonlarından itibaren ‘arabesk’ kavramının yan anlamları, arabesk roman, arabesk film, arabesk demokrasi, arabesk ekonomi nitelendirmeleri ile müzik olayını aşan çeşitli durumları tanımlamak için kullanılmaya başlamıştır. Özellikle 1980 sonrası dönemde TRT’de yayını yasak olmakla birlikte büyük kentlerde seçim sonuçlarında belirleyici olan gecekondu çoğunluğun etkisiyle yeni siyasal iktidar seçkinleri, seçim kampanyalarında arabesk şarkılar söylemiş, arabeski propaganda kasetleri hazırlanmış ve arabesk müziğe ilişkin yasağın kaldırılması iktidar partisi içerisinde tartışılabilir hale gelmiştir (Özbek, 1994:21-22). 1980 sonrasında giderek tüketici kitlesi genişleyen arabesk, hem kırsal alanda hem de kentsel orta ve alt sınıflar arasında sevilen bir müzik türü haline gelmiştir. Farklı toplumsal sınıflar arasında yaygınlaşan ve en yaygın kentsel popüler kültür olmaya başlayan arabeskin bu dönemde gerek müziksel üretimi, müzik yapısı, şarkı sözleri, gerekse de tüketici profili ve dolayısıyla toplumsal anlamı değişime uğramıştır. Arabeskin, 1980 sonrası yaşadığı bir diğer değişim siyasal anlamında olmuştur ve 1983 sonrasında yeni-muhafazakâr Anavatan Partisiyle (ANAP) özdeşleştirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte partinin seçim kampanyalarında arabesk müzik ve şarkı sloganlarını kullanması ve seçim sonuçlarında da görüldüğü üzere Cumhuriyet Halk Partisi’nden, ANAP’a kayan oyların olması etkili olmuştur. Arabeskin değişimine ortam hazırlayan etmenler arasında müzik endüstrisinin gelişmesi, kentlerdeki nüfus yoğunluğunun, niteliğinin ve zevklerinin değişmesi, toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan yaşanan dönüşümler ve yeni

taşra burjuvazisinin gelişmesi gibi unsurlar yer almaktadır (Özbek, 1994: 119-120).

1980 döneminde genellikle "arabesk" adı altında toplanan farklı müzik tarzları, yaygınlık ve üretkenliklerini, kendi geleneksel kültürlerinden kopmuş, ama şehir kültürünün de parçası olamamış, her ikisine de yabancı insanların varlığına olduğu kadar, bu sentetik dili müzikte yeniden üretebilmelerine, müziği organik bir sentez oluşturamayacak kadar farklı tarihlere sahip türlerden (Arap müziği, taverna müziği, pop müzik, Türk müziği, türkü ya da marş) alıntılara yer veren bir yüzeye dönüştürmüş olmalarına da borçludur. Aynı zamanda, bir zamanlar parçası oldukları ortamla organik bağını koparmış bu türleri taklit etme ve bozarak kullanabilme becerisi de bu süreçte etkilidir (Gürbilek, 2001:24). Kendi içlerin de farklı tarzları, üslupları olmakla birlikte dönemin öne çıkan arabesk icracıları arasında Orhan Gencebay, Ferdi Tayfur, Müslüm Gürses, İbrahim Tatlıses, Küçük Emrah, Ceylan gibi isimler yer almaktadır.

1980 sonrasında arabesk müziğin eliti olarak nitelendirilen Orhan Gencebay, daha çok orta sınıfa müzik yaparken, batıya yakın kentlerde Ümit Besen, Cengiz Kurtoğlu, doğu kentlerinde ise Seyfi Doğanay ve Kahtalı Mıçı'nın arabeski dinlenmektedir. Bu dönemde arabeskin marjinal noktasında yer alan Müslüm Gürses ise, toplumun alt kesimleri tarafından dinlenmektedir. Zira bu dönemde arabeskin politikleşmesi Müslüm Gürses arabeskinin ayrışmasına neden olmuştur. Bu süreçte eski arabesk müzik yapımcılarının çoğu sisteme eklenmişlerdir. Müslüm Gürses ise ezgisiyle, apolitik tavrıyla en alt kesimlerin ve "yeni kentli" yoksulların gözcülüğünü yapmıştır. Gürses'in müziği hayata tutunamamışlığı, bir şekilde buna bağlı olarak 'isyanı' ve yaşamı anlamlandırma tasarımı olarak 'aşk'ı, maddi ve manevi hayatın sanatçının kendisi açısından yorumlanmasını anlatmaktadır. Bu dile geliş zamanla yaygınlaşarak 'Müslümcüler' şeklinde ayrı bir alt kültür oluşması sonucunu doğurmuştur. Hayranları Gürses'i 'baba' olarak nitelendirerek ailedeki en üst statüyü sanatçıya atfetmişlerdir (Işık ve Erol Işık, 2013: 94/103). 1990'lı yıllara gelindiğinde özel kanalların, hatta müzik kanallarının ve radyoların açılmasıyla pop müzik yükselişe geçerken arabesk müzik durulma dönemine ve değişim sürecine girmiştir. Bu dönemde arabesk müzik kanadında isyanın yerini daha geniş bir kitleye hitap eden yumuşak parçalar almıştır. Arabesk dünyasında değişimin en net görüldüğü isim ise Müslüm Gürses'dir. Gürses, özellikle 2000'li yıllar sonrasında gerek kendi üslubuyla seslendirdiği Nilüfer, Sezen Aksu ve Teoman gibi isimlerin pop şarkılarıyla ve ülkenin önde gelen rock gruplarından birisi olan Duman grubuyla verdiği konserlerle, gerekse

de Murathan Mungan'ın süpervizörlüğünde seçilen tanınmış batı müziği parçalarına edebiyatçıların yazdığı Türkçe sözlerle hazırlanan Müslüm Gürses: *Aşk Tesadüfleri Sever* adıyla yayımlanan albümüyle geniş bir kitleye ulaşmayı başarmıştır.

Türk Sinemasında Arabeskin İzleri

Toplumsal bağlamda çok sayıda kültürel sembol bir arada yaşamaktadır ve hatta iç içe geçmiş melez bir form oluşturmuş durumdadır. Arabesk de toplumumuzdaki sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik gerçekliğin bir göstergesi ve popüler kültür ürünü olarak karşımıza çıkmakta ve toplumsal konumu itibariyle kaçınılmaz olarak beyaz perdede de yansımalarını bulmaktadır. Arabesk film, mantık ve akıldan çok duyguların ön planda olduğu ve olayların daha çok kahramanların karakterlerinde şekil bulduğu, çoğu zaman da mitsel özelliklere varan anlatı biçimleridir (Yıldız, 2008: 143). Arabesk film tarzının oluşmasında, mevcut toplumsal ve kültürel ortamın yanı sıra 1930 ve 1940'lı yıllarda ülkemizde gösterilen çoğu şarkılı Mısır melodramları da etkili olmuştur. Türkiye'de Sadettin Kaynak'ın besteleri ve Münir Nurettin Selçuk ile Müzeyyen Senar'ın sesleriyle Türk musikili ve Türkçe dublajlı olarak gösterilen bu filmler halkın yoğun ilgisini görmüştür (Onaran, 1994:31).

Orhan Gencebay'ın 1971 yılında Lütfi Ömer Akad'ın yönetmenliğini yaptığı *Bir Teselli Ver* adlı arabesk melodramda rol almasından sonra, arabesk türün örneklerinin seks filmlerinin yoğun olarak çekildiği 1975 sonrası dönem içinde ve devamında 1980'li yıllarda hızla çoğalarak seks filmlerinin yerini aldığı bilinmektedir (Kaplan, 2004:99). Öyle ki, 1979 yılında en çok gişe yapan filmler arasında ilk beş sırayı arabesk türü filmler almıştır ve yine 1980 yılında üretilen 68 filmde 27'sinin bu çizgiyi izlediği görülmüştür (Özgüç, 2005:106; Teksoy, 2005:933). Arabesk şarkılarda ve beraberinde arabesk filmlerde bu yeni kültürün kahramanları ezilmişliklerini, yabancılıklarını dile getirmekte, isyan etmekte ve boyun eğmişliklerine rağmen “bir gün mutlaka kazanacaklarını haykırmaktadırlar” (Kaplan, 2004:99). Bu dönemin öne çıkan üç ismi Orhan Gencebay, Ferdi Tayfur ve İbrahim Tatlıses'dir. İlerleyen yıllarda bu isimlere ek olarak film çeviren arabesk şarkıcılar kervanına Müslüm Gürses, Gökhan Güney, Küçük Emrah, Ceylan, Neşe Karaböcek, Gülden Karaböcek, Kibariye, Yunus Bulbul, Ercan Turgut, Selâhattin Cesur, Ümit Besen, Ferdi Özbeğen ve İzzet Altınmeşe gibi isimler de eklenmiştir. 1980'li yıllarda bir yandan şarkıcı filmleri ve arabesk filmler diğer yandan da toplum sorunlarını, özellikle de kadın sorunlarını işleyen filmler yapılmaktadır. Arabesk

filmlerdeki kadınlar ise ya masum uyumlu, erkeğine sadık iyi bir ev kadını ya da yalnızca cinselliğini kullanan, yuva yıkıcı, kötü kadın temsilleriyle 1960'ların ticari filmlerinin tiplmelerine uygun özellikler taşımaktadır (Kaplan, 2003:156). Stokes'in (2016:155) belirttiği gibi arabesk, şarkı metinleriyle olduğu kadar müziğe eşlik eden filmler yoluyla konuşur, dolayısıyla bu dönemde çekilen filmler gurbetten, kaderden, kötü talihten, çileden, hor görülmekten, yoksulluktan, kaçıp giden vefasız sevgiliden bahseden şarkıların sözlerinden esinlenmiş senaryolarla beyaz perdeye yansımıştır. Bu nedenle bu filmlerin "melodram" niteliği belirgindir. Filmlerde mutluluk ve sevinç, saman alevinden farksız görünmekte, neredeyse sadece acının ve çilenin dozunu arttırmak için yer verilmektedir. Senaryolarda sıklıkla kişiler arasındaki büyük ama imkânsız bir aşk hikâyesi merkeze alınmaktadır. Sevenler, zengin-fakir karşıtlığı, üçüncü bir kişinin sevilen kadına göz koyması ya da onu iffal etmesi, iftira atması, zalim babaların araya girmesi gibi nedenlerle kavuşamazlar. Yoksul, dürüst ve kara sevdaya düşmüş delikanlı acısını haykırırcasına söylediği şarkılarla şöhret olur. Kazanılan şöhret ve zenginlik büyük aşkın küllenmesine neden olmaz, yıllar sonra âşıklar tam kavuşacakken sıklıkla bu kez de ölüm ayırır sevenleri. Hikâye köyde geçiyorsa, karakterimiz ağanın kızına âşık fakir ırgat olarak karakterize olmakta ya da âşık olduğu kız ağa veya ağanın oğlu tarafından elinden alınmaktadır. Bu acıya dayanamayan delikanlı, büyük şehre giderek ünlü olur ve intikam için geri döner. Hikâye kentte ise, karakter çoğunlukla arabesk kültürle ilişkisinden kaynaklı dolmuş/minibüs şoförü olarak karakterize olmakta ve zengin bir kıza âşık olduğu için yine hor görülen, acı çeken tarafı temsil etmektedir. Dolayısıyla acı, çile, gözyaşı bu filmlerin olmazsa olmazıdır. Ertem Eğilmez'in *Arabesk* (1989) adlı filmi ise bu anlayışın en çarpıcı eleştirisini yapmıştır (Onaran, 1994:188-191).

***Müslüm* Filmi Üzerine İzleyici Okumaları**

Arabesk müziğin önde gelen isimlerinden birisi olan Müslüm Gürses'in hayat hikâyesini beyaz perdeye taşıyan *Müslüm* adlı film, bu yönüyle biyografik film özelliği taşımaktadır. Bir sinemasal anlatı türü olarak biyografik filmler, ele alınan şahsın hayat hikâyesine sadık kalmakla birlikte, sinemanın kurmaca bir dünya yaratma imkânlarını kullanarak gerçekleri zaman zaman esnetebilmektedir (Uzdu, 2018:530). Biyografik filmler, ele alınan kişinin hayatını anlatmasının yanı sıra bir dönemi anlatıyor olması sebebiyle kolektif hafızaya katkı sağlamaktadır. Özellikle son yıllarda *Ayla* (Can Ulkay, 2017); *Müslüm* (Ketche&Can Ulkay, 2018); *Bizim İçin Şampiyon* (Ahmet Katıksız,

2018); *Cep Herkülü: Naim Süleymanoğlu* (Özer Feyzioğlu, 2019) gibi filmler biyografik olmaları ile öne çıkmış ve çok sayıda izleyiciye ulaşmış filmler olarak Türk sinema tarihinde yerini almış filmlerdir. *Müslüm* adlı film de, sanatçının yaşadığı zorlu çocukluk döneminden, sanatçı olma sürecine, babasından gördüğü/gördükleri şiddetten Muhterem Nur ile olan büyük aşkına ve ölümüne kadar ki süreçte birçok farklı kesiti, yaşadığı zorlu hayatı, inişleri ve çıkışları sinemanın tanıdığı olanaklarla ve toplumsal dönüşümle birlikte beyaz perdeye aktarmaktadır.

Çalışma kapsamında oluşturulan çevrim içi anket soruları toplamda 210 kişiye uygulanmıştır. 200 kişi ile sınırlandırılması planlanan çalışma, bazı katılımcıların anketi tam olarak doldurmama ihtimali göz önünde bulundurularak %5 oranında fazla yapılmıştır. Nitekim kimi katılımcıların anketi tamamlamadan çıkmış olması bu öngörüğü haklı çıkartmıştır. Bununla birlikte anketin sosyal medyada araştırmacının tanımadığı kişiler tarafından filme ilişkin merak ile kendi kişisel hesaplarından paylaşılmış olması farklı demografik özelliklere sahip zengin bir katılımcıya ulaşılmasını sağlamıştır.

Çalışma kapsamında ulaşılan katılımcılardan %43,3’ü kadın, %56,7’si erkektir. Katılımcıların %2,4’ü kendisini okuryazar olarak tanıtırken, %0,5’i ortaokul mezunu, 16,2’si lise mezunu, %26,7’si yüksekokul mezunu, %35,2’si lisans mezunu, %10’u yüksek lisans mezunu ve %9’u ise doktora mezunudur. Ayrıca çalışmada, kamuda ücretli çalışan, kamuda yönetici, öğrenci, özel sektörde ücretli çalışan, özel sektörde yönetici, serbest meslek sahibi, akademisyen, ev hanımı, sinema-tv sektörü çalışanları, yazar, zanaatkâr, çiftçi, ticaret erbabı ve işsizler olmak üzere farklı meslek gruplarından birçok katılımcı yer almıştır. Çalışmaya katılanların yaş aralığı ise 16-61 yaş arasında değişkenlik göstermektedir. Katılımcıların %72,2’si bekâr, %23’ü evli, %4,3’ü dul olduğunu beyan ederken %1’i diğer şikkını işaretlemiştir. Katılımcıların hane gelir düzeyi dağılımı ise; %14’ü 1000-1500 TL, %20’si 1501-3000 TL, %24,5’i 3001-5000 TL, %19,5’i 5000-7000 TL, %22’si ise 7000TL ve üzeridir. Katılımcıların %85,7’si yaşamının büyük bir kısmını büyük şehirde/ilde geçirirken, %10,5’i ilçede ve %3,8’i köy-kasabada geçirmiştir. Katılımcılar İstanbul, Ankara, İzmir, Eskişehir, Van, Gaziantep, Adana, Mersin, Hatay, Diyarbakır, Antalya, Kayseri, Bursa, Konya, Denizli, Erzurum, Kırşehir, Kocaeli, Aydın, Sivas, Siirt, Bitlis, Ordu, Aksaray, Isparta, Düzce, Afyon, Sakarya, Kırklareli, Batman, Muğla, Samsun, Çanakkale, Malatya, Bingöl, Manisa ve Amasya olmak üzere toplam 37 farklı ilden katılmışlardır. Bu farklı demografik özellikler filmin geniş bir izleyici kitlesine hitap ettiğini, ulaştığını göstermektedir.

Zira katılımcıların demografik özelliklerinden görüldüğü üzere film, arabesk müziği aşağı kültürle ilişkilendirme noktasındaki ön yargıya rağmen farklı eğitim ve gelir düzeyine sahip izleyiciler tarafından izlenmiş ve bu izleyiciler filmi beğendiklerini dile getirmişlerdir. Bu gösterge sinemanın çok sayıda insanın az sayıda ortak beğenilerinden bir tanesi olması ile ilişkilendirilebilir.

Katılımcıların 4'ü *Müslüm* adlı filmi üç kez, 15'i iki kez, 181'i bir kez izlemiştir. Filmü üç kez izleyen katılımcılar kendilerini "müslümcü" olarak nitelendirmektedirler. Katılımcıların 143'ü filmi internetten, 45 kişi aile/arkadaş çevresinden, 6 kişi gazete/dergiden, 5 kişi televizyondan duyduklarını dile getirmişlerdir. Bu katılımcılardan %48'i filmi ağlayacağını düşündüğü için izlemeyi tercih ettiğini dile getirirken, %20'si gündelik sorunlarından uzaklaşmak, %17'si filmin çok izlenmiş olması, %5'i filmin fragmanını, % 4'ü sosyal medya yorum ve paylaşımlarını, % 4'ü eleştirmen yorumlarını ve %2'si filmin oyuncu kadrosunu, filmi izleme tercih nedeni olarak belirtmişlerdir. İzleyicilerden toplanan veriler kullanımlar doyumlar yaklaşımı ve McQuail'in kategorizasyonu çerçevesinde değerlendirildiğinde izleyicilerin filmden çoğunlukla benzer, bununla birlikte kimi zaman farklılaşan tatminler elde ettikleri görülmektedir. Çalışma kapsamında ulaşılan katılımcıların %42,8'i ayda 1-3 film izlerken, %40,4'ü haftada 1-3 film izlediklerini, %9,6'sı her gün bir film izlediklerini, %6,3 yılda 1-3 film izlediklerini ve %1'i hiç izlemediğini dile getirmiştir. Katılımcıların yerli film izleme sıklığı ise; %47,3 ayda 1-3, %38,2 yılda 1-3, %10,6 haftada 1-3, %1 her gün ve %2,9 hiç izlemediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların yanıt verdikleri bir diğer soru, hangi mecrada film izlemeyi tercih ettiklerine ilişkindir. İzleyicilerin birden fazla yanıt işaretleyebildiği bu soruya ilişkin dağılım %83,6 sinema, %79,2 internet, %44,9 televizyon ve %5,3 diğer mecralar şeklindedir. Verilen yanıtlar izleyicilerin en çok sinema, internet ve televizyondan film izlemeyi tercih ettiklerini göstermektedir. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı açısından bütün bu oranlar, sinemanın gündelik rutinden kaçma, eğlenme ve zaman doldurmak için düzenli ve sıklıkla tercih edilen bir kitle iletişim aracı olduğunu göstermektedir.

Çalışma kapsamında yapılan görüşmelerden elde edilen veriler çerçevesinde *Müslüm* adlı filmin, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımına uygun olarak izleyicilerin bilgi elde edinmesine ilişkin motivasyonlarını tatmin eder ve sinemanın bilgi verme işlevini pekiştirir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Biyografik bir film olmasının da etkisiyle izleyicilere içerdiği dönemin sosyo-kültürel özelliklerini anlatan film, bir yandan izleyicisine sanatçının

hayatı ve dönemin toplumsal yapısı ile ilgili bilgi vermekte, diğer yandan da kolektif hafızaya katkı sağlamaktadır. Filmi izlemeden önce Müslüm Gürses’i tanımayan, özel hayatı ve sanat hayatı ile ilgili çok fazla bilgiye sahip olmayan ve/veya yanlış bildiklerini film sayesinde öğrenen izleyicilerin, filmde bilgi edindiklerine ve dolayısıyla tatmin sağladıklarına ilişkin yanıtları bu çıkarımı destekler niteliktedir. Filmde öğrendikleri sanatçıya ilişkin kimi izleyicilerin tutumlarını olumlu yönde etkilerken, kimi izleyiciler de sanatçıya ilişkin olumsuz yönde tutum geliştirmişlerdir. İzleyicilerin bilgi edinmeye ilişkin görüşlerine dair örnekler şu şekildedir:

K1: Tanırdım. Şarkıları ve hayran kitlesi hakkında fikrim vardı fakat özel hayatını bilmiyordum.

K6: İsmen ve kişi olarak elbette ancak detaylı bilgi sahibi değildim.

K11: Uzun zamandır Müslüm Gürses’i dinleyen biri olarak hakkında bilgi sahibiydim. Ama detaylara ilişkin bazı konulara film ile birlikte vakıf oldum.

K 20: Hayır tanımiyordum. Hayat hikâyesini ve yaşadığı dönemin koşullarını filmde öğrendim.

K31: Hakkında bildiğim neredeyse hiçbir şey yoktu, filmine gitmeden önce de dinlediğim şarkı sayısı 3 idi, neden bu kadar çok sevildiğini merak ettiğim için filmi izlemeye gittim. Şimdi bende seviyorum.

K46: Evet, kötü bir kaderinin olduğunu bilmiyordum. Yalnızca arabesk şarkı yorumlayan sanatçı bilirdim.

K51:İsmi bilsem de birkaç şarkısı dışında dinlemezdim. Hayatı hakkında bilgim yoktu. Filmle öğrendim.

K58: Hayat hikâyesine bu kadar hâkim değildim. Filmde sonra hayatına dair daha fazla bilgi öğrendim. Daha fazla sevdim.

K99: Hayatının her ayrıntısını bilmiyordum ama ünlü bir figür olarak ve özellikle son zamanlarındaki şarkılarıyla tanıyordum

K109:Müslüm Gürses’i çok beğenmezdim ama aslında sandığımdan farklı biri olduğunu fark ettim.

K192: Az tanıyordum filmi izledikten sonra hayatını araştırmak istedim ve hakkında daha çok bilgi edinmek istedim.

K137: Müslüm Gürses’i tanımiyordum. Filmde izledikten sonra çok az tanıdığımı fark ettim. Hayatında bilmediğim olayları öğrendim.

K196: Filmi izleyince hiç tanımadığımı anladım. Ortalama bir dinleyici kadar yüzeysel tanıyordum.

K4: Önceden sever dinlerdim ama eşine şiddet uyguladığını bilmiyordum filmden sonra soğudum.

K29: Müslüm Gürses'e olan sempatim arttı. Neler yaşamış ve buna rağmen insanlığını korumuş. İnsani yönü beni hayran bıraktı.

K32: Kadına şiddet mevzusunu yeni öğrendim, olumsuz düşünüyorum.

Müslüm Gürses'in hayat hikâyesinden temellenen film, sanatçı ve ailesinin geçirdiği zor günleri konu edinmektedir. Sanatçının yaşadıkları zorluklara rağmen mesleğinde geldiği nokta, geçirdiği kazanın olumsuz etkisine rağmen mesleğinden vazgeçmemiş olması görüşme yapılan izleyiciler açısından tavsiye niteliği taşımaktadır ve motivasyon kaynağı olmuştur. İzleyiciler filmde izledikleri hayat hikâyesi ile kendi hayatlarını kıyaslamış ve çıkarımlarda bulunmuşlardır. İzleyicilerin filme ilişkin görüşleri kullanımlar ve doyumlar açısından filmin rehberlik ve tavsiye niteliği taşıdığına ve tatmin sağladığına dair çıkarımı destekler niteliktedir:

K51: Üzüntü, kendi sorunlarımızın ne kadar küçük olduğunu fark etmenin utancı, Müslüm'ün hayat mücadelesine ve karakterine duyduğum hayranlık, son olarak şimdiye kadar bilmediğim ve dinlemediğim için utandım.

K122: Aslında hayatın o kadar toz pembe olmadığını anladım. Ve yine hayat ne kadar zor olursa olsun asla vazgeçilmeyeceğini anladım.

K192:Mücadele etmeyi, pes etmemeyi hayatınızın ikinci şansını iyi değerlendirmemiz gerektirdiğini ne olursa olsun hayata devam etmek gerektiğini.

K 199: Kocaman bir yara. Kendi derdimden utandım.

K191: Hayatını öğrendikten sonra ne kadar zor bir hayatının olduğunu düşündüm. O zaman ki dönemle şimdi ki dönem arasında ki ilişkiyi gözden geçirdim. Yaşadığı onca şeye rağmen yaşamaktan mutlu olması takdir edilesi, ders çıkarılabilir bir durum.

Çalışma kapsamında izleyicilere yöneltilen “film üzerine diğer insanlarla konuştunuz mu? Konuştuyunuz sohbetin içeriğinden kısaca bahseder misiniz?” *Şeklindeki soruya* verilen yanıtlar filme ilişkin aktif okumaların, eleştirel bakışın, filmlerin mikro ölçekte izleyiciler, makro ölçekte toplum üzerindeki etkisinin ve sinemanın aynı zamanda sosyalleşme aracı olduğunun göstergesidir. Zira izleyiciler kendi sosyal çevrelerinin yanı sıra tanımadıkları ancak aynı salonda filmi

izledikleri bireylerle film üzerine sohbet ettiklerini, fikir alışverişinde bulduklarını dile getirmişlerdir. Aşağıdaki yanıtlardan görüldüğü üzere filme ilişkin izleyici diyaloglarının filmin farklı yönlerini ele alır nitelikte olduğu görülmektedir. Yanıtlar, izleyicilerin filmi kendi zihin süzgecinden geçirerek aktif bir okuma gerçekleştirdiklerini ve film üzerine yaptıkları yorumların kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı açısından bireylere sosyal iletişim/etkileşim ile değer pekiştirme kategorileri yönünden tatmin sağladığını göstermektedir.

K 20: Müslüm Gürses dinlemezken aslında ne kadar efsane güzel bir insan olduğunu öğrendim. Bunu paylaştım.

K 21: Herkesin bir hikâyesi vardır dedik. Müslüm dinlemeyenler bile dinliyor artık. Ön yargı yok oldu.

K 28: Filmi beraber izlediğim sevgilimle konuştum o bu biyografinin çok etkileyici olduğunu ve çok daha fazla imkâna izin verdiğini, filmin bunu yeterince değerlendiremediğini söyledi.

K 36: Vasat bulduğumu söyledim.

K 50: Baba vurgusu etrafında biyografi anlatma sanatını aynı dönemde gösterilen Freddie Mercury filmi Bohemian Rhapsody ile karşılaştırarak tartıştık. Demek ki en basit yol aile ve baba dolayımıymış sonucuna vardık. Psikanaliz ölmemiş çok şükür.

K 52: Evet dayanamayıp hikâyeyi anlattım defalarca.

K 58: İzleyenler memnunlar. Hatta öncesi Müslüm dinlemeyen arkadaşlarım Müslüm dinler oldular.

K 80: Çok özetle çok daha iyi bir film olabilirdi diye konuştuk. Her şeyi anlatmaya çalışırken çoğu şeyi kaçırdığımızı düşünüyorduk.

K 82: İstedğim sorunun cevabı yoktu dedim. Ama izlemek lazım milyonlar izliyor ve adam gerçekten saygıyı hak ediyor ve filmle tekrar tekrar değerleşiyor dedim. Gerçek baba Müslüm’müş. Orhan Gencebay hikâye dedim.

K 88: Müslüm Gürses’in yaşadıkları, filmin sinematografisi başta olmak teknik başarısı ve Timuçin Esen’ in başarılı performansı.

K 93: Konuştuk. Müslüm sevmeyenlerin bile gelip ‘adam ne çekmiş ya’ dediklerine şahit oldum. Sevenlerin aşırı beğenmelerini dinledim.

K 101: Eşimle tartıştık. O da sinema teorisyenidir. Aynı şeyi düşündük. Film sezona yetiştirilebilmek adına aceleye gelmiş. Sonu bağlanmamış. Senaryo tamamlanmış hissi yaratıyor.

Yönetmenlik unsurunda kullanılan reklam dili ve yöntemleri göze çok batıyor.

K 112: Genelde Müslüm'ün ne acılar çektiğini ve bu acılar karşısında bizim vereceğimiz tepkileri örneğin Müslüm'ün babasını terk etmeyip ev tutması konusunda arkadaşlarıma aynı olay benim başıma gelse aynısını yapacağımı belirttim.

K 154: Konuştum. Biyografik bir filmde ziyade Müslüm Gürses'i sevenlerin gişe getireceği düşünerek yapılmış.

K 158: Müslüm'ün aile durumu ve Müslüm'ün içinde geçtiği dönemin sosyo-politik yönü üzerinde sohbetimiz oldu.

K 184: Gündemimizde olduğu için şiddet konusunu konuştuk biraz. Olan hep kadına oluyor. Kadına zarar verenler hayatlarına rahatça devam ediyor.

K 187: Konuştum. En çok tartıştığımız neden Müslüm'ün kendi sesinden parçaların verilmediği ve gerçek hayatıyla filmde anlatılan uyumsuzluklar. Ama genel olarak film insanları etkisi altında bırakmış.

K 197: Farklı yaş gruplarındaki ve farklı kültür seviyelerindeki insanlardan farklı tepkiler aldım. Kimi filmi şiddetle önerirken, kimi ajitasyon dolu olduğunu, hatta "Ayla" filminin farklı bir versiyonu olduğunu söyledi. Bir kısmı, filmi biyografik bir film olarak epizodik bir şekilde değerlendirdiklerinde, yetişkinlik bölümü hariç başarılı bulduklarını söylediler. Genel olarak aldığım eleştirilerde prodüksiyonun ve oyunculukların oldukça iyi olduğu yorumu vardı.

K 198: Sinema salonunda yanımda oturan benden ortalama 30 yaş kadar büyük, tanımadığım bir hanım ile konuştum. Hanımefendi, gençlerin filmi izlemesi gerektiğini söyledi. Ben de 'bu kadar baba yarası varken, yıllarca ona Müslüm baba diyerek kötü ettik galiba. ' dedim. İkimiz de filmi ağlayarak izledik.

Filme ilişkin yapılan görüşmelerde arabeski ve kültürel yapıdaki konumunu değerlendiren izleyiciler temelde olumlu ve olumsuz görüş olmak üzere iki kutupta yanıtlar vermişlerdir. Olumsuz görüş içeren yanıtlar, kuramsal kısımda belirtildiği üzere sıklıkla arabeskin “yoz” ve/veya “aşağı kültür”le ilişkilendirilmesine paralel yanıtlardır. Bu yanıtlar toplumsal açıdan arabeskin aşağı kültürle ve bu kültüre uygun yaşam tarzı ile özdeşleştirilmesine ilişkin uyulaşımarda yaygın bir dönüşüm olmadığının göstergesidir. Aşağıda örneklendirilen yanıtlar katılımcılardan azımsanmayacak bir

çoğunluğun arabeski hala yoz, aşağı kültür olarak nitelendirdiklerini göstermektedir. Bununla birlikte arabesk müzik dinleyenleri ve onların yaşam tarzını da ötekileştiren bir söylem söz konusudur. Bu ötekileştirme aynı zamanda bireyin kendisini, kimliğini yüksek kültürle ve buna uygun yaşam tarzı ile nitelendirdiğinin göstergesidir. Ayrıca izleyicilerin kullanımlar ve doyumlar açısından kimlik oluşumu ve doğrulama, kültürel tatmin, değer pekiştirme ve yaşam tarzı ifadesi kategorilerinde tatmin sağladığını söylemeyi mümkün kılmaktadır.

K6: Alt orta sosyoekonomik seviyede insanların tercih ettiği tür.

K29: Fazla dinlendiğinde psikolojik sorunları artırabilir.

K30: Arabesk müzik insanı umutsuzluğa iten bir tür.

K32: Son kertede yoz bir müzik ve kültür.

K45: Türkiye halkının eğitim ve kültürel geri kalmışlığından dolayı böyle bir kültür olduğunu düşünüyorum. İnsanlar eğlenmekten çok bir başkasının acılarını dinlemeyi kendi acılarını yaşamayı seviyorlar.

K46: İsyânını pek haklı bulmuyorum. Eşik değeri yüksek kadersel konular içeriyor. Gerçekte insan yaşamında arabeske konu olacak insan kaderi çok az.

K65: Arabesk dediğimiz müzik tarzı, genellikle kendi hikâyesinde duygusal açıdan bir acıyı barındıran, efkâr, hasret, özlem, keder vs gibi olumsuz diye nitelendirilebilecek duygu durumlarını söz veya müzikle aktarmaya çalışan, soyut bir ifadeyle müziğin karanlık tarafını temsil eden bir müzik tarzıdır. Bu açıdan bakıldığında, arabesk müzik, insanların hayatla olan ilişkilerinde ortaya çıkan olumsuz yaşantılarını sanatsal bir ifade biçimiyle sunar, benzer yaşantılara sahip olan veya olmuş dinleyicileri tarafından bu müzik tarzı takip edilir. Bazen bu durumun ötesine geçilerek bir acı çekme ritüeline dönüşür ve bu durumda da öz kıyım davranışlarıyla bir benzerlik oluşturur. Özellikle daha popüler olduğu yakın geçmişte jilet ve yoğun alkol tüketimi ile özdeşleştirilmiştir.

K100: Dinlemeyi sevmiyorum, kendimi kötü hissettiriyor, genellikle eğitim düzeyi düşük, göç yaşamış ve büyük dramlar yaşamış insanlar dinliyor.

Bu noktada olumlu görüş bildiren katılımcılar ise, arabesk kültür ve yaşam biçimini onaylamakta, kendilerini temsil ve var ettikleri bir yaşam alanı olarak tanımlanmaktadır. Aşağıda

örneklendirilen yanıtlardan görüldüğü üzere arabesk seven ve dinleyen katılımcılar arabeski müzikal anlamda kaliteli bulurken, duyguları dile getirme işlevine dikkat çekmişlerdir. Bu yanıtlar aynı zamanda izleyicilerin kendi kimliklerine ve kendilerini konumlandırmalarına da referans niteliğindedir. Arabeski olumlayan izleyiciler, arabesk müzik sevmeyenleri ötekileştirmemektedirler. Yanıtlar kullanımlar ve doyumlar açısından ele alındığında bu izleyicilerin de, kendi sevdikleri müzik tarzını ve temsilcisini beyaz perde de görmekten dolayı kimlik oluşumu ve doğrulama, kültürel tatmin, değer pekiştirme ve yaşam tarzı temsili kategorilerinde tatmin sağladıklarını söylemek mümkündür:

K8: Hayatın gerçeklerini anlatıyor.

K10: Gencinden yaşlısına her kesimden insanı gördüm salonda bu beni ve diğer Müslüm baba severleri mutlu etmeli ve gururlandırmalı.

K11: Toplumun bir parçasını, birçok kimsenin yaşamına dair gerçekleri dile getirmeye çalışan, yaşamla orantılı olarak ağır olan bir müzik.

K21: Duygularıma tercüman olan dinlerken alıp başka yerlere götüren tek müzik Arabesk.

K31: Duyguların, enstrümanların ve sözlerin yoğun bir şekilde dinleyiciyi hissettirildiğini düşündüğüm müzik türü.

K40: Bence insanlar arabesk kültürüne ön yargılı ama bence hayatın bir parçası arabesk.

K49: Arabesk kültür kendisini ifade etme imkanı bulamayan, sükutu hayale uğramış, hayatın kendisine bir borcunun olduğunu düşündüğü bir kitlenin pasif bir başkaldırısı (idi)dir. Köyden kente göçlerin, toplumsal karmaşanın, gelir adaletsizliğinin ifadesidir.

K 50: İnsanın içindeki yas ihtiyacına cevap verdiğini düşünüyorum. Acı, pişmanlık, vicdan azabı, kader, isyan gibi duyguları travmatize olmadan anlatılaştırıyor, eğlenceli bir forma sokuyor.

K 93: Çok sevdiğim bir müzik türü ve kötü zamanlarında senin söyleyemediklerini senin yerine söyleyen şarkılar.

K 123: Özellikle 1975 sonrası köyden şehre göçen, şehir elit kültürünü tam olarak benimsememiş bir kitlenin, hor bakılan ancak samimi yanadır.

K178: Arabesk müziğin, özellikle Türkiye'de zor şartlarda yaşayan-çalışan insanların tercih ettiği bir müzik türü

olduğunu düşünüyorum. 30 yaşın üzerinde olan kişilerin yaşam şartlarının olumlu olarak değişmesinden sonra ortamlarda arabesk dinlemediklerini iddia etseler de gizli arabesk dinleyicileri olduklarını düşünüyorum. Çok fazla ajite edilen parçaları sevmiyorum ama duygusallığının yoğun olduğu anlarda dinlediğim arabesk parçaların beni rahatlattığını hissediyorum.

K 200: Sanıldığı kadar yoz değil, müzikal anlamda kaliteli bir müzik.

Yanıtlardan görüldüğü üzere çalışmaya katılan izleyiciler, arabesk müzik sevenler ve sevmeyenler olarak kimlik doğrulamış ve değer pekiştirmişlerdir. Arabeskin toplumsal düzlemde yaşanan makro ve mikro değişimlerle dönüşüm geçirmesi arabesk müzik sevenler tarafından olumlu okunmaz iken, sevmeyen katılımcılar bu dönüşümü olumlu değerlendirmiştir.

K24: Günümüz itibarıyla yeni arabesk sanatçıları yetersiz ben kültür anlamında eski arabesk sanatçıları gibi kültüre katkılarının olmadığını düşünüyorum.

K50: Türkiye'de çok derin bir travmatik genetik var; Cumhuriyet'in kuruluşundan toplumsal, etnik, sınıfsal yarılmaların şiddetine, politik yaşama kadar. Dolayısıyla gerçeklikle başa çıkılamayacak denli şiddetli durumlarla sürekli karşı karşıya gelen bir ezilen kesim var. Özellikle 1980'li yıllarda artan bir biçimde Arabesk bu ezilen kesim için bir iç dökme ve eğlence aracı haline geldi. Fakat 2000'li yıllarla birlikte yeni bir genç kuşak bu müzisyenleri yeniden keşfetti. Ümit Besen, Yıldız Tilbe gibi sanatçılar eğitimli orta kesimin radarına girdi, Müslüm Gürses de Teoman cover'ı ve Müslüm şarkılarının farklı sanatçılarca yorumlanmasıyla bir tür 'her kesimden kabul' gördü. Burada orta sınıfların yoksullaşmasının büyük bir etken olduğunu düşünüyorum. Aynı zamanda küresel kültürle entegrasyonun getirdiği yeni bir neo-liberal hibrit kültürünün etkisi olduğunu düşünüyorum; bu kültür içine her şeyi alıyor, modalaştırıyor ve tüketilebilir bir hale sokuyor. Dolayısıyla eser kendi bağlamıyla ilişkisini de yitiriyor. Bununla birlikte arabesk kültür hiphop, rap gibi genç kuşağın daha fazla iç içe olduğu yeraltı kültürleriyle etkileşime girerek amorf bir hale geldi ve aslında poplaştı. Dolayısıyla saf bir arabesk kültürden de söz edemiyoruz artık.

K106: Türkiye'deki arabesk kültür daha önceleri çoğu kesim için kıro olarak görülürken daha sonra Müslüm Gürses'in ölmeden önce çeşitli sanatçılarla Harbiye konserleri ile farklı bir anlam kazandığını ve genç kuşağa indiğini düşünüyorum.

K118: Başlangıçta yoksul kesimleri yansıtıp zengin kesimler tarafından dinlenmeyip eleştirilse de sonra anti popülerin popüler hale gelişiyle her kesim tarafından övülen hale gelmiştir.

K151: Müslüm Gürses'in arabesk müziğin seviyesini yükselttiğini düşünüyorum. Özellikle Garbage'ın cover'ını yaptıktan sonra.

K198: Türkiye'de çok karşılık bulan bir müzik türü. Entelektüel kesim son yıllara kadar arabesk müziği gizlice dinlerdi fakat son yıllarda yalnız olmadıklarını öğrenince ortaya çıkmaya başladılar. Çünkü kimse laf cambazlığı istemiyor. Dolaysızca yüreğinin sesi olan samimi müziği seviyor bu coğrafya.

Katılımcılardan 91 tanesi ağlayacağını düşündüğü için, 31 kişide gündelik sorunlarından uzaklaşmak için filme gittiğini dile getirmişlerdir. Katılımcıların %50'sinden fazlası filmi izlerken duygulandığını, ağladığını ifade ederek filmin duygusal evrenine dâhil olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcılardan bazıları Müslüm Gürses'in hayat hikâyesini izlerken kendi dertlerini unuttuklarını belirtmişlerdir. İzleyicilerin ağlama ve duygulanma motivasyonu ile filme gittikleri düşünüldüğünde elde edilen veriler kullanımlar doyumlar yaklaşımı açısından izleyicinin filmle kurduğu duygusal ilişkinin ve rahatlamının göstergesidir. İzleyicilerin bu konudaki yorumlarına ilişkin örnekler şu şekildedir:

K 19: Müslüm'ün hayatı çok kötüydü çok ağladım.

K21:Günde 5 defa dinlediğim müziklerini 10 yaptım daha fazla bağlandım. Çok ağladım. Boşuna ayyaş demediler dedim. Acı bir hikâyesi varmış

K22: Başa ben olmak üzere herkes ağlıyordu.

K114: Filmı tavsiye ederim ağlatma garantili.

K120: Evet konuştum tavsiye ettim Mümkünse karı-koca gidin dedim çünkü şahsen ben çok ağladım sinemadan çıkınca başkalarının beni görmesini istemezdim.

K135: Her sahne birbirinden muhteşemdi. Küçük kardeşine dondurma aldım diyerek sadece külah getirdiği sahne beni derinden etkiledi, yokluk çok acı. Ve Müslüm'ün hocasıyla

sahneye ilk çıkışı “Adana’ya gidek mi” gibi hareketli bir şarkıda bile ağladım. Oradaki zılgıtlar halkın eğleniş.

K164: Hislendirip ağlatan bir film olduğu doğru belki hikâye gerçek olmasa bu kadarda bir insanın başına gelmez derdim.

K168: Herkes ağladı. Onunla aynı duyguları paylaştık.

K172: Filmi beğendim. Çünkü ağladım.

K174: Müslüm Gürses ve eşine büyük saygı duydum ve filmi izlerken çok duygulandım çok ağladım.

Filmde Müslüm Gürses’in hayatta yaşadığı zorlukları özellikle babasından ailece gördükleri şiddeti izleyen izleyicilerden bir kısmı böyle bir hayatı yaşamadıkları için kendilerini şanslı ve iyi hissettiklerini dile getirmişlerdir. Müslüm’ün Muhterem Nur’a uyguladığı şiddet yine aynı ölçüde izleyicileri iğreti eden sahneler arasında yer almaktadır ve kendi hayatları ile ilişkilendirdikleri, kıyasladıkları görülür. Bu durum kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı açısından izleyicilerin güven ihtiyacının karşılandığını ve böylesine acı olaylar yaşamamaları nedeniyle hissettikleri ölçüsünde tatmin sağladıklarını söylemeyi mümkün kılmaktadır.

K138: Anadolu’da maalesef böyle acı hikâyeleri olan insanlar çok. Bir kez daha hatırladım.

K151: Şaşkınlık, dehşet ve huzur.

Film konusu ve içeriği itibarıyla cinselliğe yönelik bir içerik içermemesi nedeniyle izleyiciler açısından cinsel uyarılmaya ilişkin bir tatmin söz konusu olmamıştır. Bununla birlikte kimi katılımcılarda *Müslüm* filmini izledikten sonra arabesk müzik dinlemeye başladıklarını dile getirmişlerdir. Bu veriler sinemanın bireyler üzerindeki etkisine örnek teşkil etmektedir ve kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı açısından öngörülme etkilerin ortaya çıkabileceği görüşünü desteklemektedir. Filmin katılımcılar üzerinde yarattığı öngörülme etkilere ilişkin izleyici yorumlarına dair örnekler şu şekildedir:

K26: Müslüm baba filmini izledikten sonra dinlemeye başladım.

K51:Müslüm filminden etkilendiğim için arabesk dinlemeye başladım, genelde dinlemeyi tercih etmiyorum. Çünkü beni mutsuzluğa sürüklüyor.

K137: Eskiden fazlaca kıro gelmesine ve ötekileştirmeme rağmen filmiz izledikten sonra dinlediğimde hoşuma gitmeye başladı

K191: İçinde çok fazla dramatik öge bulundurduğu için dinlediğim sevdiğim bir müzik türü değil ama otobiyografi filmleri her zaman dikkatimi çekmiştir. Müslüm'ü bu nedenle izledim. İtiraf edeyim sonrasında filmdeki parçaları açıp dinledim birkaç kez. Hoşuma gitti.

Sonuç

Her film beyaz perde de gösterildiği andan itibaren izleyicisinin anlam dünyasında farklı, katmanlı bir anlamlandırma süreci yaşar. Bu nedenle izleyici araştırmaları filmlerin ya da sinemanın bir sosyal ve kültürel alışveriş/etkileşim alanı olarak dolaşımını ve tüketimini inceleme, ortaya koyma olanağı tanımaktadır. İzleyicinin filmle kurduğu ilişkide ise toplumsal uyulaşım kadar bireysel özellik ve deneyimleri belirleyicidir. Söz konusu popüler sinema olduğunda sıklıkla izleyicinin filmi edilgen bir şekilde tükettiği düşünülür. Söz konusu bu çalışma olduğunda ise, toplanan izleyici görüşleri; Müslüm Gürses'in hayatını anlatan *Müslüm* adlı filmin, yaygın inanışın aksine yalnızca Müslüm Gürses sevenler ve /veya arabesk müzik sevenler, dinleyenler tarafından değil farklı cinsiyet, gelir ve eğitim seviyesine, diğer bir ifade ile farklı demografik özelliklere sahip bireyler tarafından izlendiğini, beğenildiğini, tavsiye edildiğini ve kimi izleyiciler tarafından da eleştirildiğini ortaya koymuştur. Bu durum izleyicilerin edilgen değil 'aktif' olduklarının göstergesidir.

Biyografik filmler, topluma mal olmuş ünlü kişilerin hayatları söz konusu olduğundan hali hazırda bir izleyici kitlesini garanti eden filmlerdir. Çalışma kapsamında ulaşılan izleyiciler ise filmi farklı motivasyonlarla izlemeyi tercih ettiklerini dile getirmişlerdir. Örneğin, büyük bir kısmı filmi ağlayacağını düşündüğü için izlemeyi tercih ettiğini dile getirirken, izleyicilerden bir kısmı arabesk müzik sevmese de filmi gündemde oluşu nedeniyle izlediğini belirtmiştir. Bir diğer grup izleyici ise Müslüm Gürses'e olan hayranlıklarının etkisiyle filmi biyografik olduğu için tercih ettiklerini dile getirmişlerdir. Çalışma kapsamında toplanan verilerden elde edilen bu farklı izleme motivasyonları kullanımlar doyumlar yaklaşımına uygun olarak ihtiyaçların ya da ihtiyaçlara yönelik tatminlerin belirlenmesinde toplumsal parametrelerin yanı sıra bireysel özellikler, ihtiyaçlar, deneyimler ve beklentilerin de etkili olduğu görüşünü destekler niteliktedir. Zira izleyicilerin Müslüm Gürses ve arabesk müzikle olan ilişkileri ve melodrama bakışları filme ilişkin okumalarında etkili olmuştur. Nitekim kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde belirlenen kategoriler ile değerlendirildiğinde izleyicilerin filmden

bireysel farklılıklar olmakla birlikte neredeyse kategorilerin tamamında (Bilgi almak ve eğitici yönde metni kullanmak, rehberlik ve tavsiye elde etmek, eğlence/kaçış ve rahatlama, sosyal iletişim/etkileşim, değer pekiştirme, kültürel tatmin, duygusal rahatlama, kimlik oluşumu ve doğrulama, yaşam tarzı ifadesi, izleyicinin güven ihtiyacının/ arzusunun karşılanması, zaman doldurma) tatmin sağladıkları görülmektedir. Dolayısıyla filmin izleyiciyi bilişsel ve duygusal olarak kuşattığını, ihtiyaçlarını karşıladığını söylemek mümkündür. İzleyiciler yalnızca ‘cinsel uyarılma’ kategorisi ile ilgili bir tatmin dile getirmemişlerdir. Filmin içeriği itibarıyla cinselliğe yönelik bir içerik içermemesi nedeniyle izleyiciler açısından cinsel uyarılmaya ilişkin bir tatminin söz konusu olmadığı düşünülmektedir.

Film her ne kadar biyografik bir hikâyeden temellense de toplanan verilerden anlaşıldığı üzere izleyicilerin kendi zihinsel süreçlerinden geçirek filmi anlamlandırdıkları görülmüştür. İzleyiciler filme ilişkin okumalarında aktif rol oynamakta ve filmi beklentileri ölçüsünde değerlendirmektedirler. İzleyicilerden filmde doyum sağlamakla birlikte yetersiz gördükleri yerleri de dile getirmektedirler. Örneğin arabesk müzik seven ve öncesinde Müslüm Gürses dinleyen izleyiciler sanatçının baba olarak nitelendirilme sürecine filmde yeteri kadar yer verilmemesinin kendilerini tatmin etmediğini belirtmişlerdir. İzleyicilerin doyuma ulaştıkları, tatmin sağladıkları noktalarda farklılık içerebilmektedir. Örneğin kimi izleyiciler, en beğendikleri sahne olarak Muhterem Nur’un şiddet olayının ardından eve dönmesi sahnesini belirtmişlerdir. Bu şekilde okumayı hem kadın hem erkek izleyiciler yapmıştır. Şiddet sahnelerinin onaylanması ve aşk ile idealize edilmesi bu izleyiciler açısından tatmin sağlamıştır. Zira herhangi bir sahneden ve dolayısıyla şiddet sahnelerinden rahatsız olmadıklarını dile getiren izleyicilerinde benzer bir okuma gerçekleştirdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte kadının konumu ve şiddet sahnelerini eleştiren ve rahatsız olan çok sayıda izleyicide mevcuttur. Katılımcıların farklı ve eleştirel okumaları kullanımlar doyumlar yaklaşımı açısından ele alındığında bireysel farklılıklara işaret etmekte ve izleyicilerin gönderici kadar etkin olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır.

Çalışma kapsamında toplanan veriler kullanımlar doyumlar yaklaşımına uygun olarak istenmeyen, niyet edilmeyen sonuçların da ortaya çıktığını söylemeyi mümkün kılmaktadır. Örneğin kimi katılımcılar filmi izlemeden önce sevmemelerine rağmen film sonrasında Müslüm Gürses’e ilişkin düşüncelerinde dönüşüm olmuş

ve arabesk dinlemeye başlamışlardır. Buna benzer olarak filmde önce sanatçıyı seven, dinleyen katılımcılar, eşine şiddet uyguladığı bilgisini filmde edinmesinin ardından sanatçıya ilişkin düşüncelerinin olumsuz yönde değiştiğini dile getirmişlerdir.

Buna ek olarak farklı okuma biçimleri sanatçının yaşamı özelinde arabeske dair sadece filmin üretimindeki anlamlandırma, kodlamanın dışında, üzerinde farklı, zengin okumaları işaret etmektedir. Anlam izleyici ve filmin buluşmasında kurulmuştur.

Seyir kültürünün dönüşüm geçirdiği günümüzde bu çalışma bir yandan izleyicilerin sinemadan elde ettikleri tatmini, filmi nasıl anlamlandırdıklarını, seyir deneyimindeki farklılığı ve özgünlüğü ortaya koyarken *Müslüm* adlı filmine ilişkin izleyicilerin elde ettikleri benzer ve farklı tatminler ile ortaya çıkan öngörülme etkilerin bir panoramasını çıkartmaktadır. Aynı zamanda çalışma, sinemanın çok sayıda farklı bireyin az sayıda ortak paydasından bir tanesi olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır.

Kaynakça

- Balcı, Ş. Akar, H. ve Ayhan, B. (2010). Kullanımlar ve Doymalar Kuramı Çerçevesinde Seçim Dönemlerinde Gazete Okuma Alışkanlıkları ve Motivasyonlar: Konya Örneği. *Gazi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 30, 51-79.
- Canöz, N. (2016). İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Kullanımlar ve Doymalar Yaklaşımı Çerçevesinde Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 423-441.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2005). *Öteki Kuram Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*. Ankara: Erk Yayınları.
- Greenberg, B. S. (1974). Gratification of Television Viewing and Their Correlates for British Children. In. J. Blumler & E. Katz (eds). *The Uses of Mass Communications: Current Perspectives on Gratification Research*, (p. 71-92). Beverly Hills: Sage
- Gürbilek, N. (2001). *Vitrinde Yaşamak 1980'lerin Kültürel İklimi*. İstanbul: Metis Yayınları .
- Işık, C. ve Erol, N. (2002). *Arabeskin Anlam Dünyası Müslüm Gürses Örneği*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Işık, C. ve Işık Erol, N. (2013). *Müslüm Gürses ve Arabesk Kültürel Dünyamızı Anlamak*. İstanbul: Ferfir Eğitim ve Yayıncılık.

- Jansen, H. (2010). The Logic of Qualitative Survey Research and its Position in the Field of Social Research Methods. *Forum: Qualitative Social Research*, 11 (2).
- Kaplan, F. N. (2003). Toplumsal Konumu ve Bu Konumunun Değişimiyle Türk Sinemasında Kadın. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2 (4), 149-173.
- Kaplan, N. (2004). *Aile Sineması Yılları 1960'lar*. İstanbul: Es Yayınları.
- Karakoç, E. ve Gülsünler, M. (2012). Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Facebook: Konya Üzerine Bir Araştırma. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 18, 42-57.
- Katz, E., Gurevitch, M., and Haas, H. (1973). On the Use of the Mass Media for Important Things. *American Sociological Review*, 38 (2), 164-181. Retrieved from http://repository.upenn.edu/asc_papers/267
- Koçak, A. (2002). Televizyon İzleme Motivasyonları, Türk Televizyon İzleyicileri Üzerine Bir Kullanımlar ve Doyumlar Araştırması. *KÖK Araştırmalar Dergisi*, 4 (1), 51-69.
- Küçük Kaplan, U. (2013). *Arabesk Toplumsal ve Müzikal Bir Analiz*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory*. London: Sage Publications
- McQuail, D., Blumler, J. G., and Brown, J. R. (1972). The Television Audience: A Revised Perspective. D. McQuail (ed.). *In Sociology of Mass Communications*. (p.135-65). Harmondsworth, England: Penguin
- Onaran, A. Ş. (1994). *Türk Sineması I*. İstanbul: Kitle Yayınları.
- Özarlan, H. ve Nisan, F. (2011). Kullanımlar ve Doyumlar Perspektifinden Televizyon İzleme Alışkanlıkları ve Motivasyonları: Gümüşhane Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1 (1), 23-43.
- Özbek, M. (1994). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgüç, A. (2005). *Türlerle Türk Sineması Dönemler/Modalar/Tipler*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Palmgreen, P. (1984). Uses and gratifications: A theoretical perspective. *Communication Yearbook*, (8), 20-55
- Palmgreen, P., Wenner, L. A. and Rosengren, K. E. (1985). Uses and gratifications research: The past ten years. In K. E. Rosengren, L. A. Wenner and P. Palmgreen (eds). *Media Gratifications*

- research: *Current Perspectives*, (p.11-37). Beverly Hills CA: Sage.
- Rubin, A. (1979). "Television Use by Children and Adolescents". *Human Communication Research*, (5), 109-120.
- Rubin, A. (1986). Uses and Gratifications and Media Effect Research" in J. Bryant and Zillmann (Eds), *Perspectives on Media Effects*, (p.281-301). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ruggiero, T.E. (2000). Uses and Gratifications Theory in the 21 st Century. *Mass Communication and Society*, 3 (1), 3-37.
- Stokes, M. (2016). *Türkiye'de Arabesk Olayı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Teksoy, R. (2005). *Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi. İkinci cilt*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Uslu, M. ve Yıldırım, N. (Yapımcı). Kettle ve Ulkay, C. (Yönetmen). (2018). *Müslüm* (Film). İstanbul: Dijital Sanatlar.
- Uzdu, H. (2018). "Ömer Muhtar", "Gandi" ve "Lincoln" Filmleri Örneğinde Biyografik Filmlere Konu Olmuş Şahsiyetlerin Ortak Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 529-550.
- Yavaşçalı, A. H. ve Tiryakioğlu, F. (2019). Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi Bağlamında Twitch Tv Kullanıcılarının Kullanım Motivasyonları Üzerine Bir Araştırma. *Dördüncü Kuvvet*, 2 (1), 67-90.
- Yaylagül, L. (2014). *Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yıldız, E. (2008). *Gecekondu Sineması*. İstanbul: Hayalet Kitap.
(http-1): <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 01.06.2020).
(http-2) <https://boxofficeturkiye.com/film/muslum-2014050> (Erişim Tarihi: 14. 04. 2020).

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 461-486
ISSN: 1302-6879

Mahalle Yönetimi ve Temel Sorunları Neighborhood Governance and it's Main Problems

• Sedat KARAKAYA*

*Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Muş/Türkiye. Asst. Prof. Muş Alparslan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Muş/Turkey.
s.karakaya@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3222-0417

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

31/05/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

02/12/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

31/12/2020

Atf: Karakaya, S. (2020). Mahalle Yönetimi ve Sorunları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 461-486

Citation: Karakaya, S. (2020). Neighborhood Governance and it's Main Problems, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 461-486

Öz

Yerel yönetim alanında yapılan mevzuat değişiklikleri göz önüne alındığında mahalle yönetimleri, merkez ve yerel arasında kalan bir yer teşkil etmektedir. Mahalle yönetimleri konusunda herhangi bir değişikliğin yapılmamış olması, mahallelerin anakronik bir mesele olarak kalmasına neden olmuştur. Yerel yönetim mevzuatlarında birçok değişiklik yapılmasına rağmen yerel demokrasinin beşiğini teşkil eden köy ve mahalle yönetimlerine bigane kalınması kentsel alanların temelini teşkil eden mahalle yönetimlerini birçok sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Diğer yerel yönetim birimleri devingen bir mevzuat değişikliğine tabii olurken, yerel demokrasinin ilk sacayağını teşkil eden bu birimler 65 yılı aşan kanunlarla yönetilmektedirler. Birçok benzerliğe karşın mahalle yönetiminin sahip olduğu sorunlar onu köy yönetiminden ayırarak sahip olduğu problemleri sistematik hale getirmektedir. Bu amaçla çalışmada; Osmanlıdan Cumhuriyete intikal eden tarihsel misyonuyla mahalle yönetiminin gelişimi ve Cumhuriyet döneminde yaşadığı mevzuat değişikliklerinin yanı sıra, “kimlik sorunu” başta olmak üzere, “nüfus” ve yeni büyükşehir mevzuatı çerçevesindeki sorunları ele alınmıştır. Mahalle yönetiminin bizce en önemli sorunu olarak görülen bu sorunlar, mahalle yönetimlerini birçok tartışmanın odağına taşımış bulunmaktadır. Bu hedefle mahalle yönetimlerine ilişkin birtakım öneriler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mahalle, yerel yönetim, mahalleye dönüşen köyler, kimlik sorunu, nüfus sorunu

Abstract

Given the legislative changes made in the local administration area, it is seen that the neighborhood administrations remain between the center and the local. The fact that no changes have been made regarding neighborhood administrations caused the neighborhoods to turn into an anachronical problem. Although many changes have been made in local government regulations, the lack of interest in the village and neighborhood administrations that form the basis of local democracy has left the neighborhood administrations that constitute the basis of the urban areas facing many problems. While other local government units are subject to dynamic legislation neighborhood governments, which constitute the first pillar of local democracy, are governed by laws over 65 years. Despite many similarities, the problems of the neighborhood administration make it systematic by separating it from the village administration. In this study, firstly, the development of neighborhood management is discussed with its historical mission from the Ottoman to the Republic. In addition to the legislative changes made in the Republican period, the problems within the framework of "population" and the new metropolitan legislation, especially the "identity problem", have been discussed. These topics, which constitute the main problems of neighborhood management, have been examined in detail and some solutions for these problems have been presented.

Keywords: Neighborhood, local government, villages that turned into neighborhoods, identity problem, population problem

Giriş

Mahalle, toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının giderildiği en küçük yönetim kademesidir. Devlet ile birey arasındaki temasın sağlandığı en küçük birim olan mahalle, Osmanlıdan Cumhuriyete intikal eden çok yönlü işleve sahip bir birimdir. En büyüğünden en küçüğüne her türlü sosyal ve idari yapılanma mahalle örgütlenmesinden başlamaktadır. Özellikle Osmanlı döneminde klasik yönetim birimlerinden biri olan kadılık müessesesi, hukuki, idari ve mali görevleri yönünden devlet ile yerel halk arasındaki bağı sağlayan önemli bir kurum idi. Ancak kadılık müessesinin toplum ile ilk münasebeti mahalle yönetimleri üzerinden sağlanmaktaydı. Dolayısıyla bireyin devletle ilk tanışıklığı mahalle yönetimlerinde gerçekleşmekteydi. Osmanlı döneminde mahalleler, genelde dini bakımdan özdeş insanların bulunduğu mekânlar olarak var olmuşlardır. 19. yy'ın ilk yarısına kadar Müslüman mahalleler imamlar, gayri Müslim mahalleler ise papazlar eliyle yönetilmişlerdir. 17. Yüzyılın ikinci yarısına kadar köy, cemaat toplulukları, loncalarla birlikte mahalleler daha bağımsız veya yarı özerk olarak hareket eden yapılar iken, Osmanlı tarihinde kritik bir eşik olan Tanzimat'la birlikte Osmanlı merkezi iktidarını yerele de taşıyacak şekilde bir takım

hukuki ve kurumsal düzenlemelerle yönetim hakimiyetini ve müdahale etme meşruiyetini gerekli gören bir yaklaşımla düzenlenmiştir (Avcı, 2017: 22-23). Bu açıdan merkezi hükümetin ihtiyaç duyduğu asayiş, temizlik ve nüfus kayıtlarını tutan mahalle, köy yönetimleriyle birlikte Tanzimat öncesi yerel yönetim birimi olarak kabul edilmektedir (Eryılmaz, 1988: 465).

Tanzimat öncesinden itibaren Türkiye'nin yönetim yapısı içerisinde en küçük yönetim birimi olan mahalle ve köy yönetimleri, daha sonra oluşturulan ve birçok görevin yüklendiği belediye ve il özel idaresi yönetimlerinden daha eskidir. Sosyal ve mekânsal olarak mahalle kentlerde, köyler ise kırsaldaki en küçük yerleşim birimi olarak yer almaktadırlar. Her ikisi de birer muhtar ve ihtiyar heyetiyle yönetilmektedir. Ancak cumhuriyetle birlikte köy yönetimi bir yerel yönetim birimi olarak düzenlenirken; mahalle, yönetsel kimliği belirsiz bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir. 2972 sayılı "*Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun*"a bağlı olarak yerel yönetim seçimleriyle iş başına gelen mahalle yönetimleri bir yerel yönetim birimi gibi algılanmasına rağmen gerçekte merkezi yönetimin bir parçası olarak kalmıştır. Köy yönetimlerinin oluşum biçimlerine benzer bir süreçle oluşan mahalle yönetimlerinin ise tüzel kişiliği bulunmamaktadır. Yerel düzeydeki en küçük birim olan ve günümüzde sayısal olarak en çok olan mahalle yönetimleri, sorumluluk ve hizmetleri yönünden mülki makamlara bağlı olarak hareket etmektedirler. Mülki amirlerin yerel yönetim birimleri üzerindeki vesayet yetkisi, mahalle yönetimlerinde hiyerarşik amir konumuna dönüşmektedir. Köy muhtarı ve ihtiyar heyeti gibi bir oluşum süreci yaşayan mahalle yönetimleri, mevcut mevzuata göre merkezi yönetimin memuru olarak hareket etmektedirler.

6360 sayılı yasa ile büyükşehir belediye sınırlarının değiştirilmesi ve köylerin statülerinin değiştirilerek mahalleye dönüştürülmesiyle birlikte Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğu kentsel alan içerisinde yaşadığı sonucuna varılabilir. İl ve ilçe merkezleri kentsel alan olarak kabul edilirse, kentsel alanda yaşayan nüfusun %87,1'inin bir mahalle içerisinde yaşadığı görülmektedir. 2019 verilerine göre 77 milyondan fazla nüfusun mahallelerde yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda bu yönetimlerin 1940'lı yıllarda çıkarılan bir mevzuat ile yönetilmek yerine günün şartlarına uygun, kimliği belirlenmiş yeni bir mevzuatla yönetilmesi ihtiyacı görülecektir. Zaman içerisinde sayıları artan mahalleler İçişleri

Bakanlığı'nın 2020 verilerine göre 32.166'ya ulaşmıştır¹. Bu sayı diğer tüm yerel yönetim birimlerinden daha fazladır.

Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde birer kez kaldırılmasına rağmen yeniden kurulma ihtiyacı hissedilen mahalle yönetimlerinin sayısal çokluğunun yanı sıra, halka en yakın yönetim birimi olarak yerel demokrasiyi güçlendirecek şekilde günün şartlarına uygun bir biçimde yeniden düzenlenmesi tartışılmaktadır. Dolayısıyla kentsel alanda çok aktörlü bir yönetim sahası olan mahallelerin ayrı bir tüzel kişilik ile yönetilmeleri gibi talepler de gündeme gelmektedir. Özellikle ölçek ve nüfus bakımından birbirinden farklı büyüklükte olan mahallelerin aynı mevzuat çerçevesinde yönetilmesi bu alanda yapılacak mevzuat değişikliklerini gündeme getirmektedir.

Bu amaçla çalışmada mahalle yönetimlerinin tarihsel gelişimi, yönetimi, kimlik ve nüfus sorunları ve idare ile olan ilişkilerinin yanı sıra, bu alanlarda düzenleme gerektirecek mevzuat değişikliği tartışılmıştır.

1. Mahalle Teşkilatının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Toplumsal bir yaşam mekânı olan mahalle; mahal kelimesinden türetilmiş bir kavramdır. Mahalle, devamlı veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimlerini ifade eder (Kavruk, 2018: 13). Öte yandan mahalle, komşuluk ilişkileri, yerel duygu, bilinç, ortak toplumsal özellikleri ve çıkarların yanı sıra, ortak tarihsel bir geçmişe sahip mekânlar olarak ifade edilebilir (Alada, 2008: 66). Mahalle, toplumsal mekân olmanın yanında bir yönetim birimi olarak değerlendirilmektedir (Şahin, Asarkaya, 2019: 24). Mevcut mevzuat açısından mahalle, "*Belediye sınırları içinde, ihtiyaç ve öncelikleri benzer özellikler gösteren ve sakinleri arasında komşuluk ilişkisi bulunan idarî birimi ifade eder*" (5393 sayılı Kanun, 2005: md. 3). Sadece belediye sınırları içerisinde yer alan mahalle yönetimi, nevi şahsına münhasır bir yönetimi birimi olarak yer almaktadır.

Büyük ölçüde İslam toplum ve ahlak öğretilerine göre biçimlenen mahalle, klasik Osmanlı döneminde temel bir yönetim birimi olarak kabul edilir. Klasik Osmanlı şehrinin yönetim yapısını vakıflar, esnaf örgütleri ve mahalleler oluşturmaktadır (Erbay, 1998: 88). Kuban' a göre (1968:54), mahalleler, İslam şehirlerinin özelliğine dayanarak, toplumdaki etnik ve dini yapının bir gereği olarak, fiziksel ve sosyal olarak bölünmüş mekânlardır. Dolayısıyla mahalle, Osmanlı

¹ (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>) (Erişim Tarihi: 21.10.2020).

ve Selçuklu öncesine dayanan kadim bir yönetim birimidir. Mahalle yönetim geleneği Osmanlı şehir yönetiminde de devam etmiştir. Osmanlı taşra yönetiminde şehir ve kasabaların başında kadı ve naipler bulunurken, mahallelerin yönetiminde imamlar sorumlu idi. Gayri Müslümlerin bulunduğu mahallelerin yönetimi ise papazlara bırakılmıştı (Eryılmaz, 1998:465). Müslüman mahallelerin yönetiminden sorumlu olan imamlar, şeriatı bilen ve bu konuda yol gösterici konumda olan kişilerden seçilmekteydi. Padişah beratıyla göreve atanmaları genel bir uygulama olmakla birlikte, mahalle yönetiminde görevli olacak imamların seçiminde, mahalle sakinlerinin talep etme hakları bulunmaktaydı. Özellikle bilgi donanımı ve saygınlığıyla tanıyıp bildikleri kişilerin atanmasını talep edebildikleri bilinmektedir (Alada, 2008: 66).

Geleneksel bir yönetim birimi olan mahalleler ilk olarak 1829 yılında İstanbul'da (İstanbul, Üsküdar, Eyüp) kurumsal bir yapıya kavuşurken, sonraki birkaç yıl içinde (1833) taşrada² da oluşturulmaya başlamıştır (Çadircı, 1970:411). İstanbul'da ilk kurulan mahallelerin yöneticileri padişahın atamasıyla göreve gelirken, taşradaki (Kastamonu) ilk uygulamayla birlikte seçim usulüne göre belirlenmiştir. II. Mahmut döneminde taşrada seçim usulüyle belirlenen muhtarlık tecrübesi, ilk seçimlerin mahalle muhtarlığı seçimleriyle başladığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye tarihindeki ilk seçim, bir yerel birimin oluşumuyla başlamıştır denebilir.

1826 yılında Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla birlikte oluşabilecek güvenlik zafiyetine karşı kurulan mahalle teşkilatlanmasının temel görevi yeniçerilerin geri gelmelerini önlemek, ülke genelinde halkın güvenlik ve asayişini temin etmek ve sosyal hareketliliği kontrol altına almak amacıyla men-i mürur nizamını (iç seyahatin izne bağlanması) yürürlüğe koymaktı (Güneş, 2009: 1). Men-i mürur belgesi işsizlik nedeniyle yapılabilecek göçlerin kontrollü bir şekilde gerçekleşmesine imkân tanımaktaydı. Mahalle yönetimleri 1829 yılında kurulurken, 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile dolaylı olarak yasal bir zemine kavuşmuştur (Eryılmaz, 1988:465). 1864 Vilayet Nizamnamesi ile Fransız yönetim modeli örnek alınarak yerelde vilayet, sancak, kaza ve köyler idari

---

² İstanbul mahallelerinde uygulanmakta olan mahalle uygulaması taşrada ilk olarak Kastamonu Taşköprü'de kurulmuştur. Her mahallede halkın takdirini kazanmış, iş beceren ve söz söyleyebilen kimselerden seçim yolu ile muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani olacak şekilde iki muhtar seçilmiştir. Bu durumdan memnun olan II. Mahmut nizamın diğer vilayet kaza ve kuralarında da uygulanması için ferman çıkarmıştır (Kuban, 1968: 55-56).

birimler olarak oluşturulmuştur. Mahalle yönetiminden doğrudan bahsedilmese de Nizamnamenin 5. Maddesinde “Kasaba ve şehirlerde la-akall elli hane bir mahalle itibar olunup her mahalle bir karye (köy) hükmünde bulunacaktır.” ibaresi ile mahalleyi de içerecek şekilde düzenlenmesine imkân tanımıştır (Şahin ve Asarkaya, 2019: 27). Ayrıca mahallelerde 3 ila 12 kişiden oluşan ihtiyar meclisi üyesinin seçilmesi de öngörülmüştür (Yılmaz ve Mecek, 2019: 777).

Mahalle teşkilatı, 1913'te çıkarılan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesiyle, fiili olarak varlığını devam ettirmekle birlikte yasal dayanağı ortadan kaldırılmıştır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2020). II. Meşrutiyetle yapılan düzenlemelerle men-i mürur uygulamasının kaldırılması neticesinde muhtarın asayiş ve güvenlikle ilgili görevleri kaldırılarak muhtarlığın yasal dayanağı da ortadan kaldırılmıştır (Yılmaz ve Mecek, 2019: 778). Mahalle teşkilatı yasal olarak kaldırılarak merkez ile mahalli halk arasındaki irtibatı sağlayan birim kalmamıştır. Bu nedenle mahalle teşkilatı hükümet izinlerine bağlı olarak (Eryılmaz, 1988: 476), Cumhuriyetin kuruluşuna kadar on, kuruluşundan sonra da on yıl görevini devam ettirmiştir.

2. Cumhuriyet Döneminde Mahalle Yönetimi

Cumhuriyet'in ilanından sonra çıkarılan 442 sayılı Köy Kanunu her ne kadar, cumhuriyet kadrosunun yerele verdiği önemi gösterse de, benzer biçimde yürütme organı oluşan mahalle yönetimleri görmezden gelinmiştir. Mahalle teşkilatının görevleri belediye ve merkezi yönetim arasında paylaştırılmıştır. Aynı yaklaşımı 1930'da çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu'nda da görmek mümkündür. Hatta fiili varlıkları bu kanunla birlikte tamamen ortadan kaldırılmıştır. Belediye kanunu ile kentlerde, her türlü sorunun üstesinden gelinebileceği anlayışıyla³, belediye teşkilatının kurulması için gerekli görüldüğünde köy ve mahallelerin birleştirilerek belediyeye dönüştürülmesi kanunda açıkça ifade edilmiştir (1580 sayılı kanun, 1930: md. 10). Dolayısıyla mahalle ve köyler daha büyük yönetim birimi olan belediye için tüzel kişilik kazandırma birimleri olarak kullanılmışlardır.

³ İdarî ve mahallî teşekkülleri ilmi esaslara tevfiik edilmiş birçok memleketlerde dahi, mahalle muhtarlıklarına benzer hiç bir teşkilât olmayıp bütün bu vazifeler belediyelerce ifa edilmektedir. En son ilmi esaslara, göre hazırlanmış olan yeni belediye kanun ile şehirlerimiz ve kasabalarımız, çalışan ve halkın ihtiyaçlarını düşünen belediyelerimizin elinde inkişafa doğru yürürken dünyanın hiç bir yerinde bulunmayan mahalle muhtarlığının kaldırılmasına katî bir lüzum ve zaruret vardır (TBMM Zabıt Ceridesi, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c016/tbmm04016068ss0156.pdf> . (Erişim Tarihi: 11.09.2020).

1933 yılında çıkarılan 2295 sayılı *Belediye Teşkilatı Olan Yerlerde Muhtar ve İhtiyar Heyetlerinin Lağvı Hakkında Kanun* ile tamamen ortadan kaldırılan mahalle yönetimlerinin görevleri, belediye ve zabıta gibi birimlere devredilmiştir (Kanunlar Dergisi: 1933: 2295 sayılı Kanun). Ancak mahalle yönetimlerinin üstlendiği kimi görevlerin eksik kalması ve halk ile yaşanan kopukluğun giderilememesi nedeniyle 1944 yılında çıkarılan 4541 sayılı *Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun* (Resmi Gazete, 1944) ile mahalle yönetimlerinin oluşturduğu boşluğun farkına varılmıştır. Yeri doldurulamayan bir birim olan mahalle yönetimleri, belediye kanununun 8. maddesinde geçen “Bir belediye sınırı içinde mahalleler ihdası, ilgası, birleştirilmesi, isimleriyle hudutların değiştirilmesi belediye meclisinin ve mahalli idare heyetinin kararı ve valinin tasdiki ile icra edilir” ifadesiyle yeniden ihdas edilmiştir. İlgili kanunda mahalle organlarının ne şekilde oluşturulacağı, görev ve yetkilerinin neler olduğuyula ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Kanunda birkaç mahallenin bir muhtar ve ihtiyar heyetine bağlanması veya bir mahallede birden fazla muhtar ve ihtiyar heyetinin bulunması belediye meclisinin alacağı karar ve yörenin en büyük mülki amirinin onayına bırakılırken, ihtiyar heyetinin muhtar ve dört azadan teşekkül edeceği ifade edilmiştir (4541 sayılı kanun, md.1-2). 4541 sayılı kanunun 5. maddesinde mahalle muhtarlarının mahalle halkı tarafından seçileceği belirtilirken, 1947 yılında çıkarılan 5046 sayılı kanunla, muhtarın seçilen ihtiyar heyetinin kendi üyeleri arasından seçileceği usulü getirilmiştir (Kanunlar Dergisi, 1947: 637). İki dereceli bir seçim usulü getiren bu düzenleme, 1963 yılında çıkarılan 287 sayılı kanun ile yeniden tek dereceli seçim usulüne döndürülmüştür (Kanunlar Dergisi, 1963: 611). 4541 sayılı kanunla merkez ile yerel yönetim birimleri arasındaki boşluğu dolduran önemli bir birim olarak görülen mahalle yönetimleri 1982 anayasasında yer almazken, 1984 yılında çıkarılan 2972 sayılı *Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun* ile önemini göstermiştir. Günümüzde mahalle ve ihtiyar heyetiyle ilgili seçimler 1984 yılında kabul edilen 2972 sayılı kanuna göre yapılmaktadır. 17.05.2019 tarihinde muhtarlar buluşması toplantısında Cumhurbaşkanı, muhtarlık seçimlerinin belediye başkanlığı ve belediye meclis üyeliği seçimlerinden önce veya sonra yapılması (Anadolu Ajansı, 17.05.2019) gerektiğine dair açıklamalarına rağmen bu konuda henüz bir düzenleme yapılmış değildir.

Mahalle teşkilatıyla ilgili ilk düzenlemenin yapıldığı 1944 yılındaki 4541 sayılı kanunda mahallenin görevleri 26 maddeden oluşmaktaydı. Ancak zamanla mahalle yönetimlerine verilen önemin

azalmasıyla ve görevlerinin başka yerel yönetim birimlerine devredilmesiyle kanunda yapılan değişiklikler neticesinde ilgili kanunda mahallenin görevleri 13 maddeye düşmüştür. Her ne kadar görevleri azalmış olsa da bu tarihte yasal bir dayanağa kavuşan mahalle yönetimleri, birçok değişikliğe uğrarken merkezi yönetimin yerel ayağını teşkil eden önemli bir kurum olarak varlığını kesintisiz bir biçimde sürdürmektedir.

Tablo 1: 4541 Sayılı Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun'unun Zaman İçinde Geçirdiği Değişimler

Değiştiren Kanunun / KHK'nin Numarası	4541 sayılı Kanun iptal edilen maddeleri	Yürürlük Tarihi	İptal Gereçesi
5046	17	1947	Muhtarlığın tasdikinde vali ve kaymakamları salahiyyeti kaldırılmıştır.
5671	6, 11, 12, 13, 14, 16	1950	Seçim giderlerini üstlenen belediyeler yerine belediyelere seçim için ek bütçe ayrılmıştır.
287	7, 9	1963	5,8 ve 9. Maddelerde seçilme ve azledilme gereçlerinin tanzimiyle kaldırılmıştır
2972	5, 8, 19	1984	Mahalle yerine mahalle ve köy muhtar ile ihtiyar heyetlerinin benzeştirilerek seçilme şartları seçim çevresi ve boşalması durumunda yapılacaklara dair düzenleme yapılmıştır
KHK/698	3, 23	24/6/2018 tarihinde birlikte yapılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Cumhurbaşkanının ant içerek göreve başladığı tarih	Amme hizmetlerini yerine getirmek için verilecek görevlerin Cumhurbaşkanlığınca yerine getirilmesi. Nizamname yerine cumhurbaşkanlığı kararnamesinin ihdas edilmiş olması.

Kimi zaman seçim süresiyle ilgili, kimi zaman da yerel yönetim birimlerinde yapılan düzenlemelerle değişikliğe uğrayan 4541 sayılı Mahalle Kanunu, en son 2018'de yeni hükümet sistemine geçişle birlikte tabloda belirtilen maddeleri de kaldırılmıştır. Kanunda yapılan değişikliklerde görüldüğü gibi mahalle müstakil bir yönetim

olarak değil, diğer yönetim birimlerinde yapılan düzenlemelerin bir parçası olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla müstakil bir mevzuatla düzenlenmeyen mahalle yönetimleri yerel yönetimlerde yapılan düzenlemeler yerel yönetimlerin bir parçasıymış gibi ele alınmıştır. Konjonktüre bağlı olarak yerel yönetim mevzuatı sürekli olarak değiştirilirken mahalle yönetimleri yok sayılmıştır. Bu da mahalle yönetimleriyle ilgili değineceğimiz bir takım sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

3. Yerel Yönetim Kanunlarında Mahalle

Kent yönetiminde; demokratikleşme ve etkinlik hedeflenerek, Avrupa Yerel Yönetimler Şartı'na (AYYÖŞ) uygun, şeffaf, katılımcı, hesap verebilir bir yerel yönetim anlayışı hedeflenmiştir. Yönetişimci yerindenlik yaklaşımıyla, yeni bir örgütlenme ihtiyacıyla düzenlendiği ileri sürülen yerel yönetim reformları gerçekleştirilmiştir (Alada, 2008: 73). Yerel yönetimlere ilişkin yapılan reform çalışmalarında İl özel idaresi (5302), belediye (5393) ve büyükşehir belediyesi (5216) ile ilgili yeni kanuni düzenlemeler yapılmıştır. 1982 Anayasası'nın 127. maddesinde belirtilen yerel yönetim birimlerini düzenleyen bu kanunlar, ilgili alanlarda olduğu kadar mahalle ve köylere ilişkin düzenlemeler de içermektedir. Anayasanın ilgili maddesinde ifade edilen köyler kamu yönetimi reformu çerçevesinde değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla köyler, 1924 tarihli 442 sayılı kanun ile mevcudiyetini korumaktadır. Reform çerçevesinde yapılan düzenlemelerde yerel yönetim birimi olan köyler ve merkezi yönetimin bir parçası gibi kabul edilen mahalleler ile ilgili doğrudan bir kanuni düzenleme yapılmazken, belirtilen kanunlarda mahalle ve köylere ilişkin bir takım düzenlemeler yer almıştır. Özellikle yerel yönetim birimlerinin tüzel kişiliğiyle ilgili yapılan düzenlemelerde mahalleye dönüştürme bir yöntem olarak benimsenmiştir.

Kamu Yönetimi Reformu çerçevesinde çıkarılan ilk kanun olan 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nda mahalle yönetimlerine ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Büyükşehir belediyelerine katılma başlığı altında (md. 5);

Büyükşehir belediyesi sınırları içine katılan ilçe belediyeleri ile nüfusu 50.000 ve üzerinde olan belediyeler, büyükşehir ilçe veya ilk kademe belediyesine dönüşür. Diğer belediyeler ile köylerin tüzel kişiliği kalkar. Tüzel kişiliği kalkan belediyelerin katılacağı ve köylerin mahalle olarak bağlanacağı belediyeler, Bakanlar Kurulu kararında belirtilir. şeklinde düzenlenmiştir.

Yine aynı kanunda büyükşehir sınırı il mülki sınırına çıkarılan İstanbul ve Kocaeli büyükşehir belediye sınırları içerisinde yer alan köylerin tüzel kişilikleri kaldırılarak mahalleye dönüştürüleceği ifade edilmiştir. 2008 yılında çıkarılan 5747 sayılı *Büyükşehir Sınırları içerisinde İlçe kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun* ile 16 büyükşehir belediye sınırları içerisinde yer alan 240 belde belediyesinin tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülmüştür. Bu tarihten itibaren yerel yönetim birimlerinin tüzel kişiliklerinin kaldırılarak mahalleye dönüştürülmesi ile ilgili düzenlemeler süreklilik arz etmiştir. 30 Mart 2014 yerel yönetim seçimleriyle birlikte yürürlüğe giren 6360 sayılı kanunla birlikte 14 yeni büyükşehir belediyesi kurulurken, bu belediyelerin ölçeğiyle ilgili düzenlemeler de yapılmıştır. 5216 sayılı kanunda büyükşehir sınırının il mülki sınırı olarak düzenlenmesi, İstanbul ve Kocaeli gibi istisnai yerler ile sınırlı iken, bu düzenleme ile birlikte tüm büyükşehir belediyeleri için geçerli hale getirilmiştir. Böylece 5216 sayılı kanunda mahalleye dönüştürülen köy statüleri, bu düzenleme ile birlikte 30 büyükşehir belediyesi için de geçerli hale getirilmiştir. 2008 yılında çıkarılan 5747 sayılı Kanun'dan itibaren iki kademeli (büyükşehir ve ilçe belediyesi) olarak kurulan ve işleyen mevcut büyükşehir belediyesi modelinde, 2.000 nüfus şartına bağlı olmaksızın, bu ikili modelden dolayı yeni büyükşehir belediyesi sınırları içinde kalan 1.076 belde belediyesi ile 16.500 köy tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülmüştür (Zengin, 2010: 103). Görüldüğü üzere mahalleler, bir kentin büyümesi sonucu ortaya çıkan yeni yerleşim gereksiniminin bir sonucu ve belediye teşkilatı kurulurken tüzel kişiliği kaldırılan köylerin yerine kurulmaktadır.

Belediye kanununda da mahalleye ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. 4541 sayılı kanunda mahalle yönetimlerine ilişkin herhangi bir tanımlama bulunmazken, 5393 sayılı kanunda belediye sınırları içinde, ihtiyaç ve öncelikleri benzer özellikler gösteren ve sakinleri arasında komşuluk ilişkisi bulunan idarî birim olarak tanımlanmıştır (5393 sayılı Kanun, 2005: md. 3). Bu tanımdan hareketle mahallelerin daha çok kentsel alan özelliği taşıyan yerleşim birimlerinde olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle mahalleler belediye sınırları içerisinde yer almaktadır. Nitekim 1548 sayılı kanunda “belediye sınırları içerisinde mahalleler ihdası, ilgası, birleştirilmesi, isimler ile hudutların değiştirilmesi” belediye meclisinin ve mahalli idare heyetinin kararına ve valinin tasdikine bırakıldığı görülmektedir (Erbay,1999: 110). Ancak belediye kanununda “il ya da ilçe yönetiminin kararı” kaldırılmıştır (Keleş, 2019: 303). Buna göre kanunda mahalle yönetimlerinin kurulması,

kaldırılması, bölünmesi, sınırlarının değiştirilmesi, adlarının değiştirilmesi belediye meclisinin kararı ve kaymakamın görüşü üzerine valinin onayı ile olacağı ifade edilmiştir. Böylece 4541 sayılı kanunun 8. maddesi yeniden değiştirilmiştir. Mahalle yönetimlerine herhangi bir inisiyatif verilmemekle birlikte, mahalleyi belediyenin bir parçası gibi görme yaklaşımı, yerel yönetimler alanında yapılan reformlarda da sürdürülmüştür. Mahalle yönetimleri daha çok askerlik, sağlık, güvenlik konularıyla ilişkilendirilerek merkezi yönetimin belediye sınırları içerisindeki şubesi olarak görülmüştür. 2012’de çıkarılan 6360 sayılı yasada bu maddeye getirilen ek düzenlemeyle belediye sınırları içerisinde nüfusu 500’ün altında mahalle kurulamayacağı ifade edilmiştir.

Belediye kanununda mahalle yönetimlerinin herhangi bir yetkisi bulunmazken, diğer kamu kurumlarıyla birlikte kendi alanlarına giren konularla ilgili yapılan toplantılara ve komisyonlara katılabileceğinden bahsedilmektedir (5393 sayılı kanun, md. 24). Belediye kanununun 76. maddesinde mahalle yönetimleri; kent vizyonunun ve hemşerilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vb. alanlarda diğer bileşenlerle birlikte, kent konseylerinde temsilcilik bulundurabileceğinden bahsedilmektedir. Mahalle yönetimlerinin tarihsel misyonuna uygun olarak ifade edilen bu görevler, 5393 sayılı kanunda belediye yönetimleriyle yönetim kavramı çerçevesinde ele alınabilecek bir konu haline getirilmiştir.

Aynı kanunun 9. maddesinde de belediyelerin mahalle yönetimlerine karşı olan görevlerinden de yer verilmektedir. Buna göre “Belediye, mahallenin ve muhtarlığın ihtiyaçlarının karşılanması ve sorunlarının çözümü için bütçe imkânları ölçüsünde gerekli ayni yardım ve desteği sağlar; kararlarında mahallelinin ortak isteklerini göz önünde bulundurur ve hizmetlerin mahallenin ihtiyaçlarına uygun biçimde yürütülmesini sağlamaya çalışır.” denilmektedir. Bu düzenlemeyle belediyelerin mahalle yönetimlerine yardım yapabilmesinin yasal dayanağını oluşturulmasına rağmen, belediye yönetimlerini kesin bir yükümlülük altına soktuğu söylenemez (Koçberber, 2005:111). Bu haliyle mahalle muhtarlıkları belediyeler için önemli bir ortak olarak görülürken, aynı zamanda merkezi yönetimin parçası olma işlevini de sürdürmektedir. Mahallenin sorunları ve hizmetlerinin belediye kurumuyla ilintili olarak ele alınma durumu, 1580 sayılı belediye kanunundan itibaren var olan bir durumdur (Kavruk, 2018: 17). Ancak 2005 yılından itibaren mahalle

ile belediyeler arasında ilişki artış göstermiştir. Belediyeler tarafından muhtarlık ofislerinin kurulması en somut örnek olarak gösterilebilir.

5393 sayılı kanuna benzer şekilde 5302 sayılı il özel idaresi kanununda da mahalle yönetimlerinin oy hakkı olmaksızın ihtisas komisyonlarına katılıp görüş bildirebileceği ifade edilmektedir (5302 sayılı kanun, 2005: md. 16). Görüldüğü gibi reformun nihai hedefi olarak gösterilen yönetim çerçevesinde mahalle yönetimleri, yerel yönetim birimlerinin bir parçası gibi görülmektedir. Ancak mahallenin hem merkez hem de yerelin bir parçasıymış gibi bir görülmesi, mahalle yönetimleri için bir kimlik krizini de beraberinde getirmektedir.

2018 yılında çıkarılan 698 sayılı KHK'da da mahalle ile ilgili düzenleme yapılmıştır. 1944 tarihli 4541 sayılı “*Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetlerinin Teşkiline Dair Kanun*” un 3. Maddesinin birinci fıkrasında belirtilen “*icra vekilleri heyetince*” ibaresi “*Cumhurbaşkanınca*” şeklinde, 23. maddenin birinci fıkrasında yer alan nizamname ibaresi *yönetmelik Cumhurbaşkanınca yapılır* şeklinde değiştirilmiştir. Böylece merkezi yönetimde yetkileri arttırılan cumhurbaşkanının mahalle yönetimleriyle de ilişkileri arttırılmıştır.

Mahalle yönetimlerinin hem yerel yönetim (belediye) hem de merkezi yönetimle (Cumhurbaşkanlığı) irtibatlı olacak şekilde görev ve sorumluluklarının var olması, mahalleyi her iki yönden vazgeçilmez kılmaktadır. Bu durum mahalle yönetimlerinin gerçekte ne olduğuyla ilgili bir belirsizliği de beraberinde getirmektedir. Bu haliyle mahalle yönetimi, 1944 yılından itibaren devam eden “*boşluk doldurucu ve aracı kurum*” gibi belirsiz bir kimlikle varlığını sürdürdüğünü göstermektedir (Arıkboğa, 2018: 26). Bu çerçevede değerlendirildiğinde mahalle; yerel düzeyde bir yönetsel birim olmakla birlikte, aynı zamanda merkezi yönetimin hâkimiyetinde bulunan ve yerel yönetimlerle ilişkisi süreklilik gösteren işlevsel bir özelliğe sahip statüsüz bir yapı olarak varlığını devam ettirmektedir.

4. Mahalle Yönetiminin Sorunları

Halka en yakın birim olarak yürütme organları köy yönetimleri gibi seçilen mahalle yönetimi, defacto olarak bir yerel yönetim olmakla birlikte de jure olarak bir yerel yönetim birimi olarak kabul edilmemektedir. Mahalle yönetiminin ne olduğuyla ilgili klasik Osmanlı döneminde herhangi bir şüphe söz konusu değilken, günümüzde mahalle yönetimlerinin nerede konumlanması gerektiği konusunda bir netlik söz konusu değildir. Kentsel alanlardaki artışa bağlı olarak sayıları giderek artan mahalle yönetimlerinin kimlik krizi

başta olmak üzere idari, mali, sosyal vb. alanlarda birçok sorunu bulunmaktadır. Köy ve mahalle muhtarlarından oluşan Türkiye Muhtarlar Federasyonunun 2014 yılında hazırladığı *Muhtarlık Kanun Taslağı* bu alanlarla ilgili sorunların çözümüne yönelik bir takım öneriler getirmiştir. Mahalle yönetiminin mücavir alanları başta olmak üzere, mahallelerin kurulması, birleştirilmesi, görev ve yetkilerinin belirlenmesi, il ve ilçe belediyeleriyle ilişkileri taslakta dile getirilen sorunlardır⁴. Ne var ki Türkiye Muhtarlar Federasyonunun mahalle yönetimlerinin sorunlarına ilişkin hazırladığı taslakta mahalle yönetimlerinin yönetim yapısı içerisinde edindiği yer konusunda çözüm olabilecek bir öneri sunduğu söylenemez. İhtiyar heyetlerinin oluşumu, görevleri, görevden alınma gibi konularda köy yönetimleriyle benzer bir işleyişe sahip olması gerektiğinden bahsedilmesine karşın, köylere tüzel kişilik tanıyan taslak, mahalle yönetimlerinin ne olması gerektiğinden bahsetmemektedir. Bu durum köy yönetimleri için bir çözüm olsa da mahalle yönetimlerinin mevcut sorunlarına çözüm üretmekten uzaktır. Çünkü mahalle yönetimlerinin en başta gelen sorunu mahallenin ne olduğu sorunudur. Taslakta köy ve mahalle muhtarlarından müteşekkil birliklerin tüzel kişiliğe sahip olunması gerektiğinden bahsedilirken mahalle yönetimlerinin tüzel kişiliğine yer verilmemiştir. Oysa 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'na göre birlik kurma yetkisi sadece köy, il özel idaresi ve belediyelere verilmiş bir yetkidir (5355 sayılı kanun, md. 3). Bu çerçevede mahalle yönetimlerinin ne olduğu, mahalle yönetimleri için nüfus kriterleri ve merkez ile yerel yönetim birimleriyle ilişkilerinin nasıl olması gerektiği gibi sorular mahalle yönetimlerinin öncelikli sorunları olarak öne çıkmaktadır. 1944 tarihli 4541 Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanunun güncellenmemiş olması ve yıllar içinde mahalle sayılarındaki önemli artışlar bahse konu sorunların daha belirgin hale gelmesine neden olmaktadır. Günün şartlarına uyarlanmadan 2012 yılında 6360 sayılı büyükşehir yasasıyla sayıları artan mahalle yönetimlerinin belirtilen sorunları, kentsel alanın da bir sorunu haline getirilmiştir. Bu kanunla sayıları günden güne artan mahalle yönetimleri, henüz belirgin olarak görülme de kentsel alanlarda üretilecek hizmetler ve belediyeler ile ilişkilerinde de krizlerin önlenmesi açısından yeni mevzuat değişikliklerinin yapılması bir ihtiyaç olarak görülmektedir (Keleş, 2019:303).

⁴ <http://www.muhtarlarkonfederasyonu.org/e-bulten/etiket/mahalle%20kanunu%20tasla%C4%9F%C4%B1.html>. (Erişim Tarihi: 01.12.2020).

Mahalle yöneticilerinin özlük haklarına ilişkin kısmi düzenlemeler olmakla birlikte, mahalle yönetimlerinin mevzuattan kaynaklanan tüzel kişilik, diğer yönetim birimleriyle ilişkileri, nüfus ve ölçek alanlarındaki sorunları devam etmektedir. Mahalle yönetimlerinin bu alanlardaki sorunlarına çözüm üretecek makro düzeyde bir çalışma olmamakla birlikte daha çok mahalle yönetimlerinin politik işlevlerine dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla mahalle yönetimlerinin kronikleşen sorunlarının yeni bir mevzuat değişikliği ile ele alınması gerekmektedir.

4.1. Mahalle Yönetimlerinin Nüfus Sorunu

Yerel yönetim kanunlarında yapılan düzenlemelerle belediye ve il özel idaresinin birçok sorunu günün şartlarına uyarlanırken mahalle yönetimleri bu alanda yapılan mevzuatlarda tali bir alan olarak değerlendirilmiştir. Mahalle yönetimlerine karşı gösterilen ilgisizlik yerel yönetim reformunun gerçekleştiği dönemde de geçmişten farklı ele alınmamıştır. Bu durum mahalle yönetimleri için olağan bir durumu haline gelmiş ve sorunların mevcudiyeti devam etmiştir. Bu sorunlardan biri de mahallelerde dengeli bir nüfus dağılımının olmamasıdır. Özellikle sosyo-ekonomik gerekçelerle sürekli nüfus artışı görülen büyükşehirlerdeki mahalle sayısı nüfus artışıyla orantılı olarak artmadığından, var olan mahallelerde ciddi oranda nüfus artışı yaşanabilmektedir. Sanayi, ticaret, iş kollarının yoğunluğu gibi değişkenlere bağlı olarak sürekli artış gösteren mahalleler ve mahalle nüfusu geleneksel Osmanlı mahalle yönetiminden çok daha farklı bir nüfusa ve işleve sahiptir. Ne var ki mahalle ve köyün aynı kefedede değerlendirildiği 1864 Vilayet Nizamnamesinde mahalle yönetimlerine ilişkin nüfus kriterinden bahsedilmektedir. Nizamnameye göre; “kasaba ve şehirlerde la-ekall (en az) elli hane bir mahalle itibar olunup her bir mahalle bir kariye (köy) hükmündedir” (Seyyitdanlıoğlu, 1996: 71) denilmektedir. Cumhuriyet döneminde köylerden farklı olarak ele alınan mahalle yönetimlerinin, kentsel büyümeye bağlı olarak sürekli nüfusu artarken, sınırlı değişiklikler dışında mahalle yönetimleri için çözüm olabilecek nüfus ölçeğine kavuşturulamamıştır. Mahallelerdeki nüfus kriteri 2012’de çıkarılan 6360 sayılı yasayla kısmi bir değişikliğe uğramıştır. Mahalle muhtarlığının kurulmasının asgari nüfus ölçütünü 500 olarak koyarken, azami sınırdan bahsetmemektedir. Mahallenin nüfus kriteriyle ilgili *Mahalle Muhtar ve İhtiyar Meclisi Taslağı*’nda da yer verilmiştir. Buna göre mahalle nüfusu 5000’nin üzerinde ve

500'ün altında olmaması gerektiği ifade edilmiştir⁵. Nüfus kriterine yönelik girişimleri olmakla birlikte henüz bu alanda kanuni bir düzenleme yapılmamıştır. Mahalle yönetimleri için herhangi bir mevzuatla üst sınırı belirlenmemiş olması, kentsel alanlardaki mahallelerde, kimi illerin merkez nüfusunu aşan oranda nüfusun birikmesine neden olmuştur. 6360 sayılı yasa mahalle kurulmasının alt limitini belirlerken, üst limit ile ilgili bir sınırlama getirmemiştir. Bu durum, birbirinden çok farklı ölçeklerde mahalle yapılarının oluşmasına neden olmaktadır. Farklı nüfus ölçeklerine sahip mahallelerin anakronik bir mevzuatla yönetiliyor olması aynı zamanda yönetsel problemlerin de ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Her şeyden önce nüfusun kentsel alandaki mahallelerde dengeli bir dağılımı mümkün olmadığından, 500 nüfuslu her hangi bir mahalle ile 100.000'nin üzerindeki bir mahallenin yönetimi aynı mevzuat çerçevesinde değerlendirilmiştir. Mahalleler açısından bu kadar büyük nüfus farklılığının olması haliyle yönetimlerini zorlaştırmaktadır. Muhtarlıkların nüfus açısından birbirinden farklı büyüklükte olmasından kaynaklı görülen problemler Cumhurbaşkanı tarafından da dile getirilmiştir. 50. Muhtarlar toplantısında Cumhurbaşkanı; Muhtarlıkların büyüklüklerindeki farklılığın büyükşehir ve diğer kentsel alanlarda farklı ölçeklerde problem oluşturabileceğini ifade ederek kırsal için ayrı, büyükşehirler için ayrı olacak şekilde mahallelerin fiziki büyüklük ve nüfus esasına göre gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Anadolu Ajansı, 17.05.2019). 1940'lı yıllardan kalan kanunla yönetilen mahalle yönetimlerine ilişkin mevcut sorunların yanında nüfus kriterinin belirlenmemiş olması, mahalle yönetimlerinin işlerliğini engelleyen bir durumdur.

Aşağıdaki tabloda da belirtilen mahallelerin nüfusu, 2019 nüfus sayımına göre Ardahan, Bayburt ve Tunceli⁶ illerindeki toplam nüfus ile yarışır durumdadır.

⁵ <http://www.muhtarlarkonfederasyonu.org/e-bulten/etiket/mahalle%20kanunu%20tasla%C4%9F%C4%B1.html>. (Erişim Tarihi: 01.12.2020).

⁶ (<https://www.nufusu.com/>) (Erişim Tarihi: 10.09.2020).

Tablo 2: 2018 Nüfus Verilerine Göre Türkiye'deki En Büyük Nüfuslu On Mahalle

İl	İlçe	Mahalle	Nüfus
Diyarbakır	Bağlar	Bağcılar	115,227
İstanbul	Küçükçekmece	Atakent	95,636
İstanbul	Beylikdüzü	Adnan Kahveci	92,651
İstanbul	Başakşehir	Kayabaşı	87,217
İstanbul	Bahçelievler	Zafer	84,309
İstanbul	Maltepe	Zümrütevler	82,915
Diyarbakır	Kayapınar	Fırat	77,868
İstanbul	Küçükçekmece	Halkalı merkez	77,648
Ankara	Altındağ	Karapürçek	75,847
Kayseri	Talas	Mevlana	75,355

Kaynak: Türkiye 2018 En Yılı En Kalabalık Mahalle ve Köyleri⁷

Tabloda belirtilenin dışında nüfusu 50 binin üzerinde olan 50'den fazla mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerde yaşayan toplam nüfus 3,2 milyonun üzerindedir. Bu da ülkenin toplam nüfusunun yaklaşık %4'üne tekabül etmektedir.

Mahallelerdeki nüfus artışıyla birlikte mahalle sayılarında da sürekli bir artışın olduğu gözlenmektedir. Yerel yönetim reformu kanunları çıkarılmadan önce, 2004 yılında 17,182 mahalle muhtarlığı için seçim yapılırken (Kavruk, 2018: 2), 2012'de çıkarılan 6360 sayılı kanun sonrası 19,122 olan toplam mahalle sayısı bir anda 32,006'ya çıkmıştır. Köy sayısı da mahalle ile ters orantılı olacak şekilde sürekli azalma göstermiştir. Mahalle sayısında en büyük artış 2012 tarihli 6360 sayılı yasa ile birer yerel yönetim birimi olan köylerin statüsünün değiştirilerek mahalleye dönüştürülmesiyle gerçekleşmiştir. Büyükşehir sınırları içerisindeki köylerin tüzel kişiliğini kaldırarak bu yönüyle merkezi yönetimin güçlendirilmesini sağlayan bir düzenleme olmuştur. İçişleri Bakanlığı'nın en son verilerine göre 32,166 mahalle bulunurken, 18,292 de köy bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığının 2004-2020 arası verilerine bakıldığında mahalle sayısı iki katına çıkarken, köy sayılarında da yarı yarıya bir azalma olduğu görülmektedir.

4.2. Mahalle Yönetiminin Kimlik ve Temsil Sorunu

Geleneksel olarak kentsel alanlar mahallelere ayrılmıştır. Mahalle yönetimi yerel yönetim birimlerinde olduğu gibi seçimle belirlenir. Bu yüzden mahalle yönetimleri yerel yönetim kuruluşlarına

⁷ <https://www.drdatastats.com/turkiye-2018-yili-en-kalabalik-mahalleleri-ve-koyleri/>. (Erişim Tarihi: 07.08.2020).

benzemektedir. Mahalle muhtarlığının seçim usulü, organlarının benzerliği, seçilme süreleri, hak ve yetkiler gibi alanlarda köylerle benzer bir yapıda olması, onları bir yerel yönetim birimine yaklaştırmaktadır. Nitekim mahalle yönetimleri 1982 tarihli *Mahalli İdareler İle Mahalle Muhtarlıkları Ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun* ile yerel seçim kanununa göre düzenlenmiştir. Bu yapıyla günümüzdeki köy ve mahalle yönetimlerinin benzerliği görülmektedir (2972 sayılı kanun, 1982). Mahalle ile köyler arasındaki benzerliğin tarihsel bir geçmişi bulunmaktadır. 1864 Vilayet Nizamnamesinde mahalle yönetimleri bir yerel yönetim birimi olarak kabul gördüğü söylenebilir. Özellikle köy ve mahalle kurulmasına ilişkin Nizamnamenin beşinci maddesinde ifade edilen nüfus kriteri, mahalleyi köye benzeştiren bir anlayışla hazırlanmıştır. Ancak mahalleyi köymüş gibi kabul eden 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile 1871 tarihli Vilayet Nizamnamesi, 1913 tarihinde çıkarılan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile kaldırılarak (Özgül, Kartal, 2019: 174), mahalle yönetimlerinin yerel yönetim birimi özellikleri de ortadan kaldırılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise mahalle hiçbir dönemde yerel yönetim birimi gibi kabul görmemiştir. Aksine sahip olduğu yetkiler zamanla farklı birimlere devredilerek, merkezi yönetimin bir parçası haline getirilmiştir. Bu bağlamda Bulut, Mahalle yönetimlerinin merkez ile yerel arasında köprü vazifesi gören bir ara kurum olarak nitelemektedir (2001: 34).

Köy muhtarları gibi merkezi idareden bir aylık almalarına karşın, mahalle muhtarlarının temsiliyet görevi bulunmamaktadır. Tüzel kişiliğin yokluğu mahalleleri temsiliyet hakkından mahrum bırakırken kendisine herhangi bir bütçe ve idari tasarruf yetkisi de verilmemiştir. Dolayısıyla yönetiminin oluşum biçimi itibarıyla köylerle büyük benzerlik göstermelerine rağmen, mahalle yönetimlerinin en başta gelen sorunu tanınma sorunudur (Kavruk, 2018: 174). Tüzel kişiliklerinin bulunmaması mahalleyi, merkez ile yerel arasında kalan bir birim haline getirmektedir. Seçilene kadar bir yerel yönetim birimi gibi hareket eden mahalle yönetimi, seçildikten sonra merkezin yönetimin hiyerarşisi içerisinde kendisine verilen yükümlülükleri yerine getiren bir birim haline gelmektedir.

Tüm ülke sathına yayılmış olan mahalleler bir taraftan kentle bütünleşik bir yapı oluşturup daha büyük idari yapıların bir parçası gibi görülürken, diğer yandan kimliksiz bir idari yapı olarak görülmesi, mahalleler açısından temsil sorununu gündeme getirmektedir. Mahallelerin coğrafi sınırlarının belirsizliği ve belediye sınırları içerisinde var olan bir yapı olarak görülmesi köylerden ayrılan bir özelliğidir. Belediye kanunuyla birlikte belediyeye ilave

edilen ve ona yardımcı olan bir birim haline getirilmiştir. Dolayısıyla mahallelerin temsil sorunu belediyelere ilave edilerek çözülmeye çalışılmış ve bu anlamda bir temsiliyet kazandığı ifade edilmektedir (5393 sayılı Kanunun Gerekçesi, 2005). Ancak bu durumun mahalleye bir temsiliyet kazandırdığı söylenemez. Nitekim 6360 sayılı yasayla birlikte kentsel alan özelliği taşımayan köylerin coğrafi sınırları olmasına rağmen, mahalleye dönüştürülmüş olması belirtilen gerekçe açısından çelişkili bir durum ortaya koymaktadır.

Mahallelerin temsiline ilişkin sorun 6360 sayılı yasayla birlikte artış göstermiştir. Coğrafi sınır ve kırsal özellikler taşımasına rağmen 6360 sayılı yasa ile büyükşehir alanlarındaki köyler mahalleye dönüştürülmüş, statüsü değiştirilerek belediyelere bağımlı hale getirilmiştir. Kentsel alan özelliği taşımasına rağmen Erbay'ın (2018:30) *yeni kardeş* olarak ifade ettiği yeni mahallelerin de belediye yönetimlerine bağımlı hale getirilmesi mahallelerin var olan temsil sorununa yenilerinin eklenmesine neden olmuştur.

4.3.6360 Sayılı Yasa Sonrası Mahalle Yönetiminin Sorunları

Küreselleşmenin makro düzeydeki yapılara etkisi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yönetim paradigmasını etkileyerek özellikle yerel yönetim sistemini yeniden yapılanma sürecine sokmuştur. Bu değişimin son halkasını hiç şüphesiz 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı *On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* oluşturmuştur (Dönmez, 2018: 37). Kanun ile sınırları il mülki sınırlarına çıkarılan büyükşehir belediyeleriyle birlikte, il özel idareleri ile beldelerin statüsü değiştirilmiştir. 6360 sayılı kanunla yapılan düzenleme, 5216 sayılı kanununda İstanbul ve Kocaeli örneklerinde olduğu gibi köyleri mahallelere dönüştürmüştür. Bu illerde tüzel kişiliğe haiz köyler mahalleye dönüştürülerek kırsal alanlar kentin bir parçası haline getirilmiştir. Büyükşehir mevzuatındaki ikiliği ortadan kaldırıp bu mevzuat değişikliği büyükşehir alanında yapılan son değişiklik olmuştur. Tanzimat dönemine benzer şekilde merkezi hakimiyetin kırsala taşınmasını da andıran bu uygulama ile birlikte yerel yönetimlerde ikili bir yapının tüm ülke sathına yayılması olarak değerlendirilmektedir. Kanuni düzenlemeyle 30 büyükşehir belediyesinin olduğu kentler yeni ve tek bir yerel yönetim modeline kavuşurken, diğer kentlerde mevcut yerel yönetim sistemi devam ettirilmiştir. Böylece 5216 sayılı kanunda sadece İstanbul ve Kocaeli büyükşehirlerinde istisnai olarak uygulanan belde ve köylerin tüzel

kişiliğinin kaldırılarak mahalleye dönüştürülmesi süreci, diğer tüm büyükşehirler için de uygulanarak genel bir uygulamaya dönüştürülmüştür. Tüzel kişiliği kaldırılan belde ve köylerin mahalleye dönüşümüyle yerel yönetim birimlerinin sayısında bir azalma görülürken, mahalle sayısı artmıştır. 2005 yılına kadar siyasi ve ekonomik gerekçelerle sayıları sürekli artış gösteren belediyeler, 2008 yılında çıkarılan 5747 sayılı kanunla ilk kademe belediyeler ile nüfusu 2000'in altında olan 240 belde belediyesi mahalleye dönüştürülerek büyükşehir veya ilçe belediyelerine katılımı sağlanmıştır (Karakaya, 2012: 94). Bu kanunun referans olarak kabul edildiği 2009 tarihli 153 Nolu YSK kararıyla da 26 belediyenin seçimlere köy ve mahalle statüsüyle katılacağı (Akıllı, 2010: 21-22) ifade edilerek mahalle sayılarında artış görülmüştür. Mahalleye dönüştürme anlamında en yüksek artış, 6360 sayılı il özel idareleri ve köylerin sayısında yaşanan değişiklik ile gerçekleşmiştir.

2014 yerel seçimlerinde uygulanan 6360 sayılı kanunla 2950 olan belediye sayısı 1396'ya düşmüştür (Ökmen ve Arslan, 2014: 90). 2020 verilerine göre ise belediye sayısı 1386'ya kadar düşmüştür. Buna karşılık 2014 öncesi 18 bin civarında olan mahalle sayısı, seçim sonrası 32 binin üzerine çıkmıştır. 2020 verilerine göre mevcut mahalle sayısı 32.166 olarak görülmektedir. Belediye sayılarındaki düşüşe benzer şekilde köy sayılarında yarı yarıya bir düşüş olduğu görülmektedir. 2014 seçimleri öncesi 34 binin üzerinde olan köy sayısı, yürürlüğe giren kanun sonrası 18.232'ye kadar düşmüştür⁸.

Tablo 3: 6360 Sayılı Kanun Öncesi ve Sonrası Belediye ve Mahalle Sayıları

	6360 Sayılı Kanun Öncesi	6360 Sayılı Kanun Sonrası
Belediye Sayısı	2950	1396
Köy Sayısı	34283	17720
Mahalle Sayısı	18460	32166
Toplam	55693	51282

Kaynak: 6360 öncesi belediye ve köy sayısı (Ökmen ve Arslan, 2014: 90) 6360 öncesi Mahalle sayısı (Kavruk, 2018: 43) 6360 sonrası veriler mahalle sayısı içişleri bakanlığı⁹ adresinden alınmıştır.

6360 sayılı kanunu yerel yönetim birimlerinin sayısında değişiklikler meydana getirirken, mahalleye dönüştüren yerlerdeki yapısal ve hukuksal sorunlara çözüm üretmemiştir. Hatta mevcut

⁸ <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> (Erişim Tarihi: 08.09.2020).

⁹ <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> Erişim Tarihi: 20.05.2020)

sorunlara ilave sorunlar da getirdiği söylenebilir. Hizmetlerde verimi, güvenliği sağlamak ve genel yönetim hizmetlerinin sunumunda yardımcı olma gibi geleneksel bir işlevi olan mahalle yönetimleri, mevcut yapısıyla büyükşehir kentsel alanı içerisinde yönetim fonksiyonlarını yerine getirme noktasında hiçbir etkisi bulunmamaktadır (Bulut, 2001: 33). Öte yandan kırsal alan özelliği taşıyan eski köylerin mevzuatla büyükşehir sınırları içerisinde mahalleye dönüştürülmesi, onu gerçekte kentsel alanın bir parçası haline getirmemektedir. Kentlilik bilincinden sosyo-ekonomik farklılıklara kadar, kurulan yeni mahalleler kentsel alandakinden ayrılmaktadır. Öte yandan büyükşehir belediyelerinin hizmet hinterlandının genişlemesiyle birlikte büyükşehir belediyelerinin ekonomik külfetleri ve hizmet sorumlulukları da artmıştır. Dolayısıyla 6360 sayılı yasayla hukuken mahalleye dönüştürülünce, fiziken şehrin bir parçası haline gelmiş olmamışlardır (Gözler, 2013: 23). Bu değişikliklerle oluşan köyümsü mahallelere ilişkin yönetsel sorunların yanı sıra tarım, hayvancılık, mera, imar vb. konularda da yeni problemler ortaya çıkmasına neden olmuştur (Arıkboğa, 2018: 30). Kırsal yaşamın önemli bir parçası olan mera, yaylak ve kışlak alanlarda, yapı ruhsat izninin bağlı bulunduğu belediyeye verilmesi, buralarda yaşayanların belediyelerle sorunlar yaşamasına neden olurken aynı zamanda onlara ek külfetler de getirmiştir. Bu cümleden olmak üzere idari ve mali açıdan tüzel kişilik sahibi olan köylerin statüsünün mahalleye düşürülmesi, onları belediyelere bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımlılık sadece idari ve sosyal açıdan kentin bir parçası haline getirilme durumundan ibaret değildir. Daha önce kendi imkânlarıyla elde ettikleri kaynakları, düzenlemeden sonra bedelini ödeme şartıyla elde edebilecekleri ekonomik alanı da kapsamaktadır. Bir anlamda tüzel kişilik sahibiyken sahibi olduğu kaynakları kullanması için, bu kaynakları belediyelerden satın almak durumunda bırakılmışlardır. Yasa sonrası mahalle olarak büyükşehir belediyesine katılan köylerin sakinleri Emlak Vergisi, Çevre Temizlik Vergisi gibi yeni vergileri ödemekle yükümlü olacakları gibi, su-kanalizasyon gibi hizmetleri büyükşehir belediyesinden almak zorunda kalarak bedelini ödemek durumunda kalacaklardır (Zengin, 2014: 114).

Yasa sonrası yapılan araştırmalarda mahalle statüsüne kavuşmanın kendilerini kentin bir parçası haline getirmediği, köy statüsünde kalmanın kendileri açısından daha iyi olabileceği ifade edilmiştir (Aydın, 2018: 138). Yapılan başka bir çalışmada ise tüzel kişiliğin karar alma süreçlerinde köye ve köy muhtarının temsiliyeti açısından önemli avantajlar getirirken, mahalle statüsüyle birlikte karar alma süreçlerinin dışında bırakıldıkları ifade edilmiştir

(Demirkaya ve Koç, 2017: 146). Kaybedilen statüyle, kentsel karar alma sürecinde yerel halkın görüşlerinin alınmaması; mahalle muhtarının ve sakinlerinin belediye meclisleri ve kent konseyleri başta olmak üzere, sivil toplum örgütleri, kalkınma ajansları, odalar vb. karar mekanizmalarına katılım noktasında ilgisizliğin artmasına neden olabilecektir.

Sonuç

Köy yönetimleriyle birlikte Tanzimat'tan önce bir yerel yönetim birimi olan ve ilk seçimlerin yapıldığı mahalle yönetimleri tarihsel misyonunu devam ettirmektedir. Cumhuriyet döneminde kaldırılmasına rağmen işlevsel özelliğinden dolayı 1944 yılında yeniden ihdas edilmiştir. Ancak seçim, oluşum ve işleyiş biçimi itibariyle köylerle önemli benzerlikler taşımasına rağmen, 1982 Anayasası'na göre bir yerel yönetim birimi olarak sayılmamıştır. Kullanışlı bir aparat işlevi gören mahalleler, bir taraftan merkezi yönetimin bir parçası olmaya devam ederken, diğer taraftan yerel yönetim kanunlarında yerel yönetimlere yardımcı olan bir birim haline getirilmiştir. 1944 yılından sonra mahalle yönetimleriyle ilgili doğrudan bir düzenleme yapılmazken, yıllar içinde görevlerinin çoğu görevi farklı birimlere devredilmiştir.

Mahalle yönetimleri merkezi yönetimin yerel yönetimlerle ilgili yaptığı dönüşümlerde bir İngiliz anahtarı olarak da kullanılmıştır. 2004, 2008 ve 2012 yıllarında büyükşehir belediye kanunları ile yapılan düzenlemelerde tüzel kişiliği kaldırılan birimler (belde belediyeleri ve köyler) diğer yerel yönetim birimleri içerisinde genel itibariyle mahalle olarak düzenlenmiştir.

Merkezi yönetim açısından işlevsel bir özelliğe sahip olsa da mahalle yönetimlerinin önemli sorunları bulunmaktadır. Mahalle yönetimlerinin en önemli sorunu merkez mi yerel mi olduğuyla ilgilidir. Çünkü her iki yönetimin de görevlerini üstlenen bir konumda bulunmaktadır. Kimi zaman yerelin kimi zaman da merkezi yönetimin yardımcısı konumundadır. Oysa daha önce ifade edildiği gibi köylerden çok farklı bir oluşum ve işleyişe sahip olmamasına rağmen, köyler bir yerel yönetim birimi olarak tanımlanırken, mahalle yönetimleri merkezi yönetimin bir parçası olarak kalmıştır.

Öte yandan kırsal alandaki 500 nüfuslu yerleşimler ile 100 binin üzerinde kent nüfusunu barındıran kentsel alanlar aynı statüde kabul edilmektedir. Bu durum birçok yönetsel problemi beraberinde getirmektedir. Birçok yönden birbirinden farklılık gösteren kırsal ve kentsel alanların aynı düzenleme ile yönetilmeyeceği bilinmektedir. Birbirine benzemezlerin aynı statüde değerlendirilmesi etkin bir

yönetim açısından sorun oluşturmaktadır. Nitekim yerel yönetimlere ilişkin yapılan tüm düzenlemelerin nihai hedefi etkin ve verimli bir yönetim sağlamak olmuştur. Dolayısıyla büyükşehir düzenlemesiyle statüsü değiştirilen köylerin kır ve kent ayrımı yapmaksızın eşit kabul edilen bir düzeyde ele alınması etkinlik ve verimlilik açısından sağlıklı bir yönetim oluşturmamaktadır. En son yapılan büyükşehir düzenlemesiyle kırsal alandaki köyümsü mahalleler ile metropol özelliği taşıyan yerleşim birimlerinin aynı statüye getirilmesi bahse konu sorunlar, yapılan araştırmalarda da görülmektedir.

Yerel yönetimler; yerel demokrasi ve kentsel katılımın en yoğun gerçekleşmesi beklenen yerlerdir. Yapılan araştırmalar, köy statüsü kaldırılarak mahalleye dönüştürülen yerlerde halkın talep ve beklentileri dikkate alınmadan yapıldığını göstermektedir. Dolayısıyla 6360 sayılı yasayla yapılan düzenlemeler büyükşehir belediyeleri için reçete olsa bile, mahalle yönetimlerini Tanzimat öncesi durumundan daha iyi bir konuma getirdiğini söylemek imkânsızdır. Bu açıdan yerel yönetim birimlerinin tüzel kişiliği olmayan mahalleye dönüştürülmesi, yerel katılım, yerel demokrasi ve yönetişim kavramlarının ruhuna aykırı olduğu gibi mahallelerin yönetilemezliğine de neden olmaktadır.

Özetle mahalle yönetimlerinin hangi tüzel kişilik içerisinde yer aldığı, görevlerinin ne olduğu, nüfus ölçeğinin ne kadar olabileceği gibi konular başta olmak üzere, kent ve kırsal alanlardaki mahalle yönetimlerine ilişkin günün şartlarına uygun bir mevzuatla düzenlenmesi gerekmektedir. Mahalle yönetimiyle ilgili yapılacak düzenleme, mahalle yönetimlerinin kimlik, nüfus ve diğer yerel yönetim birimleriyle ilişkilerini düzenleyecek şekilde tanzim edilmelidir. Belirtilen üç sorunun olası bir mevzuat değişikliğiyle giderilmesi, mahalle yönetimlerinin sorunlarının büyük çoğunluğunu da giderebilecektir. Kentsel alanın bir parçası olarak daha etkin bir mahalle yönetimi için mahalle yönetimlerinin kentsel alan içerisindeki diğer yönetim birimleriyle olan ilişkilerinin de aynı mevzuat ile düzenlenmesi, halk katılımının daha etkin olarak gerçekleşmesine de yarayacaktır. Böylece yurttaş resmi kuruluşlar arasındaki iletişim daha kolay sağlanabilecektir.

Kaynakça

- Akıllı, H. (2010). Türkiye’de Yerel Yönetim Sistemindeki Dönüşümün Sayısal Sonuçları: Antalya Örneği. *Türk İdare Dergisi*, 469, 11-36.
- Alada, A. B. (2008). Kentsel Yönetime Katılımda Mahalle. *Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını*, 66-70.

- Arıkboğa, E. (1998). *Yerel Yönetimler, Katılım ve Mahalle Muhtarlığı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arıkboğa, E. (2018). *Yerel Yönetimler ve İyi Yönetişim*. İstanbul: Argüden Yönetişim Akademisi Yayınları.
- Avcı, Y. (2017). *Osmanlı Hükümet Konakları, Osmanlı Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Aydın, F. (2018). 6360 Sayılı Kanun Kapsamında Mahalleye Dönüşen Köyler: Yapısal ve İşlevsel Açından Bir İnceleme (Manisa Örneği). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Bulut, Y. (2001). Mahalle Muhtarlığı Üzerine Bir Araştırma. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 10 (3), 32-51.
- Çadırcı, M. (1970). Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme. *Belleten*, XXXIV (135), 409-420.
- Demirkaya, Y. (2017). 6360 Sayılı Kanun İle Birlikte Mahalleye Dönüşen Köylerde Değişimin Katılım Açısından Muhtarlığa Etkisi: Menteşe ve Seydikemer İlçeleri Üzerinden Bir Değerlendirme. *Strategic Public Managment Journal*, 3 (6), 124-149.
- Dönmez, D. (2018). *Türkiye’de Büyükşehir Yönetimleri ve Büyükşehirlerin Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Model Arayışları Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Eryılmaz, B. (1988). Türkiye’de Köy ve Mahalle Muhtarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, *Türk İdare Dergisi*, 378, 465-475.
- Güneş, M. (2009). *Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1829-1864)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- İnce, M. (2009). Küreselleşme ve Yerelleşme: Bir Çelişki mi?. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 259-275.
- Belediye Teşkilâtı Olan Yerlerde Muhtar Ve İhtiyar Heyetlerinin Lâğvi Hakkında Kanun (1933). *Kanunlar Dergisi*, 12 (2429), 972.
- Karakaya, S. (2012). *Büyükşehir Belediyelerinin Yapısı ve Yeniden Düzenlenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

- Kavruk, H. (2018). *Mahalle Yerleşimi ve Yönetimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Keleş, R. (2019). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. 11. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Koçberber, S. (2005). Yeni Belediye Yasası İle Mahalle Yönetimi. *Sayıştay Dergisi*, 56, 103-114.
- Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 7, 53-73.
- Ökmen, M. ve Arslan, R. (2014). Türkiye’de 6360 Sayılı Yasa İle Yeni Kurulan Büyükşehir Belediyeleri: Manisa Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (Özel Sayı), 88-101.
- Özgül, İ. ve Kartal N. (2019). *Osmanlı’da Yerel Yönetimlerin Gelişimi ve Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun (1944). *5682 sayılı Resmi Gazete*, 3 (25), 227.
- Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Olan 4541 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun (1947). *Kanunlar Dergisi*, 29, 637.
- Şehir ve Kasabalarda Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair 4541 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Bazı Kanunların Kaldırılması Hakkında Kanun (1963). *Kanunlar Dergisi*, 46, 611.
- Seyyitdanlıoğlu, M. (1996). Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilayeti Nizamnamesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5 (2), 67-81.
- Şahin, Y. ve Asarkaya S. (2019). Mahalle Muhtarlığı Kurumunun Tarihi Gelişimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (3), 23-32.
- Tekel, A. (2006). Desantralizasyon ve Türkiye’de Alan Yönetimleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HUTAD)*, 5, 71-88.
- Yılmaz, V. ve Meccek M. (2019). Türkiye’de Mahalle Yönetimlerinin Tarihsel Gelişim ve Hukuki Statüsü. *İdeal Kent Araştırmaları Dergisi*, 10 (27), 769-799.
- Zengin, O. (2014). Büyükşehir Belediyesi Sisteminin Dönüşümü: Son On Yılın Değerlendirmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 2, 91-116.
- 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu (2004). *25531 sayılı Resmi Gazete*, 5 (43).

- 5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu (2005). *25842 sayılı Resmi Gazete*, 5 (44).
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu (2005). *25874 sayılı Resmi Gazete*, 5 (44).
- 5747 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun (2008). *26874 sayılı Resmi Gazete*, 5(47).

İnternet Kaynakları:

- Anadolu Ajansı (2019). Muhtarlık Seçimlerinin Yerel Seçimlerden Ayrılmasında Yarar Var. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/muhtarlik-secimlerinin-yerel-secimlerden-ayrilmasinda-yarar-var/1481069>. (Erişim Tarihi: 01.12.2020).
- İçişleri Bakanlığı Mülki İdare Bölümleri Envanteri (2020). <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx>. (Erişim Tarihi: 21.10.2020).
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2020). *Muhtarlık Tarihçesi*, <https://gida.ibb.istanbul/muhtarliklar-mudurlugu/muhtarlik-tarihcesi.html>. (Erişim Tarihi: 23.03.2020).
- TBMM Zabıt Ceridesi (1933). Belediye teşkilâtı olan yerlerdeki muhtarlıklarla ihtiyar heyetlerinin kaldırılması hakkında 1/603numaralı kanun lâyihası ve Dahiliye encümeni mazbatası Cilt: 16, 156 Nolu Komisyon Raporu, TBMM Matbaası Ankara. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c016/tbmm04016068ss0156.pdf>. (Erişim Tarihi: 11.09.2020).
- Türkiye Muhtarlar Federasyonu (2014). *Mahalle Muhtar ve İhtiyar Meclisi Taslağı* <http://www.muhtarlarkonfederasyonu.org/e-bulten/etiket/mahalle%20kanunu%20tasla%C4%9F%C4%B1.html> (Erişim Tarihi: 01.12.2020).
- Türkiye Nüfusu İl ve İlçelere Göre Nüfus Bilgileri (2019). nufusu.com (Erişim Tarihi: 10.09.2020).
- Türkiye 2018 Yılı En Kalabalık Mahalleleri ve Köyleri (2020). <https://www.drdatastats.com/turkiye-2018-yili-en-kalabalik-mahalleleri-ve-koyleri/>(Erişim Tarihi: 13.04.2020).
- 6360 Sayılı Kanun İle Büyükşehir Olan İllerde 4342 Sayılı Mera Kanunu İle İlgili Bazı Uygulamalar Talimatı (2014). [https://kms.kaysis.gov.tr/\(X\(1\)S\(qn01ln2i5kf5gqadvuuxfnvt\)\)/Home/Goster/46288](https://kms.kaysis.gov.tr/(X(1)S(qn01ln2i5kf5gqadvuuxfnvt))/Home/Goster/46288) (Erişim Tarihi:07.09.2020).

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 50
Sayfa/Page: 487-502
ISSN: 1302-6879

Helal Turizm: Teorik Bir İnceleme* Halal Tourism: A Theoretical Investigation

- Abdurrahman ÇALIK*
- Abdülhamid ADAM**

* Dr.Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business, Van/Turkey.
acalik@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2829-0073

**Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Van/Türkiye.
Phd Student, Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Sciences, Department of Business, Van/Turkey.
yarabbim31052015@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9081-0039

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
13/04/2020
Kabul Tarihi / Date Accepted:
02/12/2020
Yayın Tarihi / Date Published:
31/12/2020

Atrf: Çalık, A. & Adam, A. (2020). Helal Turizm: Teorik Bir İnceleme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 487-502

Citation: Çalık, A. & Adam, A. (2020). Halal Tourism: A Theoretical Investigation. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 50, 487-502

Öz

Yaşadığımız çağda Müslümanların çoğu iş, öğrenim, sağlık, dinlenme, kültür ve dinî tören amaçlı seyahatlere, gezilere katılmaktadır. Müslümanlar seyahatlerini İslam dinin öğretilerine dayanarak gerçekleştirmek istemektedirler. Dünya genelinde Müslüman halkın sayısı artması ve Müslüman halkının artan satın alma güçleri ile beraber, turizm ve seyahat sektöründeki yerleri de değişiklik göstermeyi başlamıştır. Bu değişiklikler turizme önem veren ülkelerinin dikkatini çekmiştir. İslam dininin Müslümanları seyahat etmeye ve geziye çıkmayı destekleyen, teşvik eden bir din olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, dünya çapında İslam dinine tabi olan 1.6 milyardan fazla insan olduğu göz önüne alındığında, İslam'a uygun olan Helal turizm kavramını geliştirmeye duyulan ilgi son derece önemlidir. Son yıllarda helal turizm kavramının tüm dünyada ve Türkiye'de ehemmiyetinin artmış olduğu görülmektedir. Bu araştırma, Helal turizm kavramını, Kuran-ı Kerim ve Hadisler ışığında ele almayı, Helal turizmin dünyada ve Türkiye'de ehemmiyetini incelemeyi amaçlamaktadır. Yapılan bu çalışma ile son yıllarda İslami finansal sistemde meydana gelen gelişmeler ile büyüme hızı artan helal turizm kavramının önemi açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, turizm, helal turizm.

* Bu çalışma, 4-6 Nisan 2019 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen 2. Uluslararası Helal Turizm Kongresi'nde sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

Abstract

In the age we live, most Muslims travel and trip for many different reasons such as work, education, health, pleasure, culture, and religious ceremony. They want to make their travels based on the teachings of Islam. Along with the increasing number of Muslims worldwide and the increasing purchasing power of the Muslims, their place in the tourism and travel industry has started to change. These changes have attracted the attention of countries that attach importance to tourism. It is seen that Islam is a religion that supports and encourages all Muslims to travel. In addition, given that there are more than 1.6 billion people worldwide subject to the religion of Islam, are interested in developing the concept of Halal tourism, suitable for Islam, which is extremely important. In recent years, it has been noticed that the importance of halal tourism has increased all over the world including Turkey. This study aims to examine the importance of halal tourism all over the World including Turkey according to the teachings of the Holy Quran and hadiths. With this study, it is tried to explain the importance of the concept of halal tourism, whose growth rate has increased with the developments in the Islamic financial system in recent years.

Keywords: Religion, tourism, halal tourism.

Giriş

Helal turizm kavramının günümüzde ehemmiyeti artmaktadır. Müslüman tüketicilerin İslam dinine uygun olan mal, ürün ve hizmet tüketimindeki hassasiyetlerinin çağımızda daha da artmıştır (Jafari ve Scott, 2014). Başka bir deyişle Müslümanların gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak sunulan mal, ürün ve hizmetlerden helal olanların seçilmesi konusunda farkındalıkları artmıştır (Battour vd., 2017).

Dünyada insan hareketliği araştırıldığında Müslümanların dini (Umre, Hac) veya başka nedenlerle (dinlenme, tıbbi tedavi, bilgi edinme vb.) hareketlilikleri azımsanamayacak kadar fazladır. Bu süreçte bir Müslüman için turizmde dini açıdan izin verilen ve kabul edilebilir ürünler olması lüzumluluğu çevresinde inşa edilmiş olan helal turizm konseptinin (Battour ve Ismail, 2016) bir hizmet sunumu olarak öne çıkarılması ve turizmde yerini alması gerekmektedir. Bu çalışma ile Helal turizm kavramını, Kuran-ı Kerim ve Hadisler göre Helal turizm, Helal turizmin dünyada ve Türkiye’de önemini incelemeyi amaçlamaktadır.

İslam Dini ve Turizm İlişkisi

Kişi ve toplum yaşamını tasarlayan ve sosyal hayatın iç dinamiklerini oluşturan İslam inancı, kişinin yaşantısında ehemmiyetli bir işlev görmektedir. Sosyologların çalışmalarına göre hayatın tüm dönemlerindeki dini deneyim kişinin yaşantısını ve vereceği kararları

etkilemektedir (Pamukçu, 2017). Bu bakımdan her alanda varlığını hissettiren din olgusu özellikle toplumun düşünce dünyasında, hareketlerinde ve tavırlarında ehemmiyetli bir tesire sahiptir (Walter, 2005). Bu tesir hiç kuşkusuz kişinin seyahat etme kararına da yansımaktadır (Pamukçu, 2017). İnsanlar seyahat etmeye, kendi zamanlarından önce neler olduğunu düşünmeye ve dolayısıyla hayatlarına deneyim ve bilgi katmaya arzuludurlar. İslamiyet'te Müslümanlar ibadet ve Allaha teslimiyet, deneyim, bilgi edinmek ve eğitim görmek gibi birçok belirli amaçlar için gezi yapmaktadırlar. Ayrıca ticari işlerini geliştirmek, arkadaşlar ve aileyle dinlenmek veya diplomatik ya da ticari hedeflerine erişmek için de seyahat edebilirler (Zulfikri vd., 2011).

Diyanet İşleri Başkanlığına, İslam dinine tabi plan Müslümanların tatile çıkması caiz midir? sorusu sorulmuş ve şu cevap alınmıştır. "İslam dini fitrata uygun ve yakın olduğu ve dinlenmenin ve mola almanın de insanın fitri bir gereksinimi olduğu gerçeğini göz önüne aldığımızda İslam dinin tabi olan herkesin tatile çıkıp beden ve ruhen dinlenmeleri gerek psikolojik gerekse fizyolojik açıdan bir gereklilik haline gelebilir." cevabı alınmıştır (Pamukçu, 2017). Yalnız bu vaziyet tatil için gayri meşru şeylerin de caiz olacağı anlamına gelmemektedir (Batman ve Arpacı, 2016). Diyanet İşleri Başkanlığının da belirttiği üzere seyahat, İslam dinin kaideleri çerçevesinde yapıldığı haliyle meşrudur ve İslami kaynaklarda yaşamın bir parçası olarak gösterilmektedir. Seyahatin ve gezinin amacı daha çok ilim öğrenmek, öğretmek ve ticaret yapmak gibi kişiye manevi ve maddi katkı sunan hareketleri icra etmek olsa da çağdaş dünyada kavramın içeriği ve kapsamı genişlemiştir. Dinlenme ve eğlence amaçlı seyahat ve gezi çıkması da içine alarak gelişmiştir (Doğan, 2011).

Helal Turizm Kavramı

Öznesi insan olan turizm vakasında, özellikle destinasyon tercihi mevzusunda dini inanışların belirleyici olduğu vurgulanmaktadır (Collins ve Tisdell, 2002). Bu anlamda 2000'li senelerden sonra gelişmeye ve büyümeye başlamış olan Müslüman turist arzı, günümüzde helal turizm pazarının doğmasına neden olmuştur. Helal ve turizm kavramlarının toplanmasının esas nedeni, bu konseptin arz yönlü gelişim göstermesidir. Gerek milli gerekse de uluslararası yazında helal turizm kavramı ile İslami turizm, muhafazakâr turizm ve Müslüman dostu turizm tanımlamaları olarak karşılaşılmaktadır (Sarıipek, 2018). Helal turizm, turizm etkinlik ve

ürünlerinin helal ulaşım, helal yiyecek ve helal konseptli oteller bağlamında şemsiye kavram olarak tanımlanmıştır (Mansouri, 2014).

Shakiry Mohsin, Ramli, ve Alkhulayfi (2016) helal turizmi, turistik ürün ve hizmetlerin dini öğretiler çerçevesinde Müslüman turistlerin gereksinimlerini karşılama olarak tanımlamışlardır. Başka bir tanıma göre ise, İslami kaidelere göre ürün geliştirme ve pazarlama eylemlerinin, Müslümanlara yönelik dini motivasyonlarla tasarlanması ve yönetilmesidir (Henderson, 2010). El-Gohary (2016) ise, helal turizmin İslami turizminden farklılaştığını, İslami turizmin Müslümanlar için bir kalıp iken, helal turizmin anlamının daha değişik olduğunu, hitap edeceği pazarın ise yalnızca Müslümanlar değil, aynı zamanda değişik dinlere mensup kişiler için de olacağını belirtmiştir. (Sarıpek, 2018).

Helal tanımında bulunan dini kaidelere ters bulunmayan, yasaklanmamış olan, haram olmayan ifadelerin turizm tanımı ile beraber düşünülmesi ile helal turizm tanımlamalarına ulaşılabilir. Yaygın benimsenen tanımı ile turizm: kar elde etme hedefine yönelik olmadan ve devamlı yerleşmemek şartı ile yabancıların sürekli yaşadıkları yerlerin dışına yaptıkları seyahatleri, gezileri ve orada konaklamaları neticesinde ortaya çıkan vaka ve ilişkilerin bütünüdür (Batman, 2015). Bu anlamda Arpacı ve Batman (2015) helal turizmi: konaklamalardan doğan ihtiyaçların İslam dinin kaide ve inançlara uygun bir üslupla giderilmesi ve karşılanması ile ilgili etkinliklerdir şeklinde tanımlamışlardır.(Sarıpek, 2018).

Milli ve uluslararası yazında helal turizmin bir turizm çeşidi olarak tanımlandığı görülmektedir (Pavlova, 2011). Shakiry (2006), helal turizm değerlendirmesinde, helal turizmin inanç turizmi olarak idrak edilmesinden çok, turizmin İslama karşı olmayan tüm çeşitleriyle alakalı olduğunu savunmuştur. Nitekim, Arpacı ve Batman (2015) helal turizmin bir turizm çeşidi olmaktan çok bir anlayış olarak ifade edilmesi ve turizmin bütün çeşitlerinin bu anlayış ile yapılabileceğini ifade etmişlerdir. Bu anlamda helal turizm konsepti, turistlerin gündelik ibadetlerini gerçekleştirebilecekleri ortamın sağlandığı ve İslam'a göre yasak olmayan turizmin tüm çeşitlerinden yararlandırıldığı bir konsept olarak değerlendirilebilir. (Sarıpek, 2018).

Kur'an Kerim Perspektifinden Helal Turizm

Turizmin dini ve manevi içeriği kapsamında; hac turizmin itici gücü ve esas yaklaşımı olarak görülmekte ve çağımızda turizmin en önemli esasını oluşturmaktadır. İslam dinine tabi olan Müslümanların her gün yaptıkları etkinliklerini etkilemekte ve doğal olarak gezi ve seyahat seçimlerine de yön vermekte Üstelik bir hedefi seçim

etmesinde esas isteklendirme öge olarak nitelendirilmektedir (Jafari ve Scott, 2014; Dinçer ve Bayram, 2017).

Allah teala'nın rızası için yapılan geziler ve seyahatler, yalnızca mukaddes yerlere yapılan gezileri ve seyahatleri içermemekte, Allah teala'nın yasak ve emirlerine istinaden gezi ve seyahat edilebilecek hedefleri ve yapılabilecek etkinlikleri de kapsamaktadır. Mevzuuyla alakalı Kuran-ı Kerimde şöyle buyrulmaktadır De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da ilk yaratışın nasıl olduğuna bakın. Sonra Allah, son yaratılışı da aynı şekilde yapacaktır. Allah, Her Şeye Güç Yetirendir." (Ankebut, 29/20)

Kuran-ı Kerim'de buyrulduğu üzere; turizm olayının ehemmiyetli unsurlarından biri olan seyahat konseptini Allah teala'nın yasak ve emirlerine istinaden gerçekleştirmenin mümkün olabilmektedir (Dinçer ve Bayram, 2017). Seyahat ve gezilerde turistlerin seçim yaptığı yiyecek-içecek işletmeleri, otel işletmeleri ve eğlendirilen etkinlikleri gibi faktörlerinin benzer bir bakış açısıyla seçilmesi ve bu doğrultuda hizmetlerin hazırlanmasını ifade etmektedir. (Dinçer ve Bayram, 2017). Helal turizm mallarının, ürünlerinin, hizmetlerinin ve etkinliklerinin İslam dinine uygun ve Helal olabilmesi için Helal kriterlere, İslami öğretilere ve İslam hukukuna tamsal bir ilişkililik gerekmektedir (El-Gohary, 2016). Allah teala elverişli gördüğü biçimde dünya nimetlerinden yararlanmayı farklılaştıran ve kendilerince elverişli görülen biçimde değiştirenlere yönelik Kuran-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur; "Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size verdiği helal ve temiz rızıklardan yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah'ın yasaklarından sakının." (Maide 5/87-88).

Helal turizm hizmeti takdim eden kurumlar işletmeler ve kuruluşların karlarını helal yöntem ile elde etmeleri, faize başvurmamaları, istihdam ettikleri elemanın emeğinin karşılığını ödemeleri, alışverişlerini İslam dinini uygun görülen biçimde gerçekleştirmeleri; helal turizm malının, ürününü ve hizmetinin talep eden İslam dinine tabi Müslüman tüketicilerin çoğu seçiminde tesirli bir faktördür. Bu konuyla alakalı Kuran-ı Kerimde şöyle buyrulmaktadır; Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Halbuki Allah alım satımı helal, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişte yaptığı kendisine aittir, işi de Allah'a kalmıştır. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir. (Bakara 2/275).

Geçen Ayetlerden görüldüğü gibi Kuran-ı Kerimde kişilerin turizm yoluyla seyahat etmesi, öğrenmesi ve kendini geliştirmesi mümkündür. Bu süreçte istihdam edilen tüm hizmet, mal ve ürünlerin İslam dininin yasak ve emirlerince yerine getirilmesi gerektiği söylenebilir. (Dinçer ve Bayram, 2017).

Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Hadisleri Perspektifinden Helal Turizm

İslam dininde seyahat ve turizme yönelik teşvik etme, cezp etme ve cesaretlendirme söz konusudur (Dinçer ve Bayram, 2017). Hazreti Muhammed (S.A.V.) geziye ve seyahate çıkanların bir sürü muhtelif sıkıntılar ve zorluklarla karşılaşacağını yalnız büyük bir erdem ve bilgelik gerektiren turizm olayının Allah için ve onun belirlediği sınırları aşmadan olduğu sürece Allah tealaya yönelteceğini anlamına gelmiştir. Mevzuuyla alakalı Hazreti Muhammed (S.A.V.) şöyle buyurmuştur; " Ameller (başka değil) ancak niyetlere göredir; herkesin niyeti ne ise eline geçecek odur. Kimin hicreti, Allah ve Resulü (rızası ve hoşnutlukları) için ise, onun hicreti Allah ve Resulü'ne müteveccih sayılır. Kim de nail olacağı bir dünya veya nikahlanacağı bir kadından ötürü hicret etmişse, onun hicreti de hedeflediği şeye göredir."¹ (Samori vd., 2016)

İslam dininin müsamahakâr ve anlayışlı yaklaşımı, diğer dinlere inanan ve iman edenlerin İslam dininde buluşması, önemli bilgilerin ve tecrübelerin seyahat ve gezi ile elde edilmesi benzer nedenler turizmi İslam dininde yerini tepeye taşımaktadır. Allah tealanın yarattığı her şeyi ve insanların icat ettikleri tüm güzellikleri hissedebilmeyi, dokunmayı ve görebilmeyi mümkün hala getiren turizm, Allah'ın yasak ve emirlerine itaat edildiği sürece inananlarca namaz kılma, dua etme ve diğer ibadetlere yönelebilenin de etkili bir görevi olarak gösterebilmektedir. (Dinçer ve Bayram, 2017).

Haram ve helal konusu ile ilgili bir sürü Hazreti Muhammed'in (S.A.V.) hadisleri bulunmaktadır. Helal konsept otel, Helal yiyecek-içecek işletmeleri, Helal ulaşımı, Helal finansı, Helal eğlence ve Helal seyahat acentesi helal turizmin ehemmiyetli bileşenlerini oluşturmaktadır. Hazreti Muhammed (S.A.V.) yiyecek-içecek ile ilgilide helal ve harama yönelik şöyle buyurmaktadır; "Helal olan şeyler belli, haram olan şeyler bellidir. Bu ikisi arasında, birçok kimsenin bilmediği şüpheli hususlar vardır. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını korumuş olur. Kim de şüphelileri işlerse,

¹ <https://sorularlaislamiyet.com/ameller-niyetlere-goredir-hadisini-nasil-anlamaliyiz> (Erişim Tarihi; 8.11.2019); <http://www.enfal.de/hadisler/niyyet.htm> Erişim Tarihi: 8.11.2019)

zamanla harama düşer. Aynen sürüsünü başkasına ait bir arazinin etrafında otlatan çoban gibi ki, onun bu araziye girme tehlikesi vardır. Dikkat edin! Her sultanın girilmesi yasak bir arazisi vardır. Unutmayın ki, Allah'ın yasak arazisi de haram kıldığı şeylerdir. Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda küçücük bir et parçası vardır. Eğer bu salih olursa, bütün vücut salih olur. Eğer o bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir.”² (Köseoğlu, 2014)

Helal Turizmin Dünyada ve Türkiye’de Yeri Ve Önemi

Dinamik yapıda olan turizm, insanların sürekli değişen isteklerine ve gereksinimlerine ilişkili olarak çeşitlenmekte (Albayrak, 2013). Helal kaide ve esaslarına istinaden elde edilen paranın aynı şekilde helal kaide ve esaslarına göre harcanmasını arzulayan İslam dini inananlarına seyahat, gezi ve konaklama arzularını karşılarken İslam dini kaidelerinin ve esaslarının içerisinde kalmalarını emretmiştir (Terzi ve Altunışık, 2016; Boğan, Batman ve Sarıışık, 2016). Bu sebepten dolayı İslam dinine tabi Müslüman turistlerin turizm ve seyahat etkinlerin gerçekleştirirken İslam dini kaideleri ve esasları çerçevesinde mal, hizmet ve ürün üretilmesi, Helal turizm anlamı, kavramının ve kapsamı gelişmesine ve büyümesine imkân sağlamıştır (Akyol ve Kılınç, 2014; Arpacı ve Batman, 2015; Olcay vd., 2017).

Bununla beraber İslam dinine tabi Müslüman turistler için yalnız standartların bir kısmı yeterli olmayacağı için helal yiyecek ve içecek olması, havuz, savuna ve Selus Per Aqua “Su ile Gelen Sağlık” etkinliklerinin bay ve bayan için ayrı olması gerekmektedir. Lokantalar da aile için bölümleri ayrı olması, lavaboların, banyoların ve odaların kible ile yüzleşmemesi ve onun benzeri tüm etkinliklerin ve imkânların İslami kaideler ve esaslara istinaden uyulması gerekmektedir (Tekin, 2014; Battour ve İsmail, 2016; Olcay vd., 2017).

Dünyanı genelinde yaklaşık 1,6 milyar insanın İslam dinine inanan ve tabi olanlar olduğu göz önünde bulundurarak helal turizm piyasanın dünya turizm piyasasındaki oldukça yüksek bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir (Tekin, 2014; Oflaz, 2015). Ayrıca helal turizmin senelik büyüme oranı yaklaşık 4.8 iken, küresel turizm pazarının senelik büyüme yaklaşık 3.8 olduğu görülmektedir (Arpacı vd., 2015). Bu yönde turizmin ülkelerin iktisadi büyümesine, gelişmesine ve refah seviyesi yükselmesine yaptığı katkı göz önünde

² <https://www.islamveihsan.com/supheli-seyler-ve-haramlar.html> (Erişim Tarihi: 13.11.2019)

bulundurarak, ülkelerin var olan turizm piyasasına alternatif bir turizm çeşidi olarak helal turizme yönelmeleri ülkelerin iktisadını büyümesi ve gelişmesi yönünde daha fazla katma değer temin edeceği görülmektedir (İçöz, 2005; Çelik Uğuz, 2011). Son senelerde yaygınlık gösteren alternatif turizm çeşitleri ülkelerin bu turizm çeşitlerine yönelmesini temin etmiştir (İslamoğlu vd., 2014; Olcay vd., 2017).

Son senelerde Malezya'nın uyguladığı turizm siyasetleri ve uygulamaları sayesinde helal turizm piyasasında en fazla hisse sahip olan ülke haline gelmiştir. Malezya'nın birinci sırada geldiği için Türkiye ikinci, Birleşik Arap Emirlikleri üçüncü, Singapur dördüncü ve Rusya beşinci sırada yer almaktadır (Demirkol ve Oktay, 2004; Tekin, 2014). Türkiye helal turizmin büyümesi, gelişmesi ve popüler hala gelmesi açısından haiz olduğu doğal güzellikler, kültürel miras, coğrafi konum, turizm deneyimi, senelik karşıladığı turist sayısı ve sektörel alt yapı şartları gibi etkenler göz önünde alındığında helal turizm piyasasındaki rakiplerine nazaran daha avantajlı bir duruma sahiptir (Özdemir, 2012; Boğan vd., 2016). Bununla birlikte turizmin Türkiye iktisadında mekân ve ehemmiyeti göz önünde bulundurarak helal turizm İslam dinine tabi olan Türkiye turizmi açısından turizmin çeşitlenmesine imkân sağlayacaktır. Helal turizmin büyümesi ve popüler hala gelmesi ile Türkiye hem var olan iç turizm piyasasının değerlendirip katılımının çoğalması hem de dünyanın genelinde 1,6 milyar nüfusa sahip Müslüman piyasanın gereksinimlerinin karşılanmasına ve elde edilen kazancı çoğaltarak alternatif turizm piyasası oluşmasına imkân sağlayacaktır (Aktaş, 2005; Gülbahar, 2009; Kızılgöl ve Erbaykal, 2008; Olcay vd., 2017).

Helal Turizmin Esas Faaliyet Alanları

Helal turizm başlangıçta helal ürünler ve mallar, helal hizmetler, helal finans, helal market ve son olarak konaklama gereksinimine yönelik hizmet sunan kurumlar işletmeler ve kuruluşlar helal alanda yerini almıştır. Çağımızda ise, helal eğlence helal turlar, helal seyahat, helal ulaşım ve helal yiyecek ve içecek ve son olarak turizm sektöründen doğrudan faydalanan kurumlar işletmeler ve kuruluşlar da katılmıştır. (Zulkifli vd., 2011; Sadıncı vd. 2017).

1. Helal Otel

İslam dinine tabi Müslüman kişilerin seyahat ve gezileri esnasında gereksinimlerini karşılamak için helal hizmet, ürün ve mallar sunan konaklama kurumları işletmeler ve kuruluşlarıdır. Bu otellerde hem içecekler ve yiyecekleri hem de otellerin tüm diğer

hizmetleri ve ürünleri de İslam dinin esaslara ve kaidelere uygun olması gerekmektedir (Zulkifli vd., 2011).

Birçok araştırmacı ve yazarlar tarafından helal otel kavramında yer alması gerekli olan hizmetler ve ürünler aşağıda belirtilen şekilde tanımlanmıştır (El-Gohary, 2016; Henderson, 2010; Rosenburg ve Choufany, 2009; Özleyen ve Tepeci, 2017).

- Konaklama kuruluşlarında helal içecek ve yiyecek hizmeti takdim edilmesi,
- Konaklama kuruluşlarında alkol içeren içeceklerin hizmetinin takdim edilmemesi,
- Konaklama kuruluşlarında domuz eti içeren yemeklerin hizmetinin takdim edilmemesi,
- Konaklama kuruluşlarda çalışmakta olan elemanın çoğu zaman Müslüman olması,
- Katlarda mescitlerin bulunması,
- Her odada seccade, Kuran kerim ve tespih takdim edilmesi,
- Odalarda kible cihetini izah eden işaretler olması,
- Bayan ve erkekler göre katların ayarlanması,
- Konaklama kuruluşlar ve Odalardaki tuvaletlerin ve banyoların yönlerinin kibleye göre tertip edilmesi,
- Tuvaletler ve banyolarda taharet musluklarının bulunması,
- İslami esaslara ve kaidelere uygun bütçe ve harcama yapılması,
- Bay ve bayanlar için fitness salonları, Selus Per Aqua “Su ile Gelen Sağlık” ve yüzme havuzu ayrı olması,
- Bayan ziyaretçiler için ayrılan yerlerde bayan personel istihdam edilmesi,
- Bay ziyaretçiler için ayrılan yerlerde bay elaman istihdam edilmesi,
- Otellerin finans siyasetinin İslami esaslar ve kaidelerine göre tertip edilmesi,
- Otellerin İslam dinin talimatlarına uyması ve zekât verilmesi,
- Otel elamanlarının İslami kaidelere ve esaslara istinaden giyinmesi,
- İslami esaslara ve kaidelere istinaden eğlence hizmetlerinin düzenlemesi,
- Otellerde kalan konuklar ve çalışanlar İslami esaslara ve kaidelere göre giyinmesi,
- Otellerin banyolarında, lavabolarında ve odalarında bulunan malzemelerinin alkol içermemesidir.

2. Helal İçecek ve Yiyecek İşletmeleri

Lokanta yemek listesinde etli yemeklerde kullanılan etlerin İslami esas ve kaidelere uygun şekilde kesiminin gerçekleştirilmesi ve tüm içeceklerin ve yiyeceklerin bileşenlerindeki ürün ve malların helal

kaidelere ve esaslara istinaden olması gerekmektedir (Zulkifli vd., 2011; Riaz, 2007: 192). Lokantalar içecek ve yiyecek listesinde alkol içeren ürünler bulunmamalıdır. Bununla beraber müşterilerin namaz vakitlerinde ibadetlerini kolayca gerçekleştirmeleri için ayrı bir bölüm oluşturmaları müşteri memnuniyetleri ve sadakatlerinin artmasını sağlar (Tekin, 2013; Akyol ve Kılınç, 2014; Özleyen ve Tepeci, 2017).

3. Helal Ulaşım

Özelikle uzak yerlere ulaşım ve taşıma hizmeti sağlamakta olan helal ulaşım işletmelerinde, içecek ve yiyeceklerin helal olması, namaz vaktinde namaz kılmak isteyen yolculara ibadet yerleri temin edilmesi, bekar bayan ve bayların yolculuk yaparken yan yana oturtulmamasına özen göstermelidir, Helal ulaşım, ara sıra helal hava yolları olarak da isimlendirilmektedir (Zulkifli vd., 2011; Sandıkcı vd., 2017).

Çağımızda hava yolları işletmeleri İslam dinin esaslarına ve kaidelerine dayanan helal standartlara önemsemeye başlamıştır. Bu konuyla alakalı Japonya'nın Kansai havalimanında namaz kılmak ve ibadet yapmak isteyen yolcular için 3 ibadet yeri bulunmaktadır. Bu yerler İslam dinine tabi Müslüman yolcular için 24 saat açık tutulmakta ve kible yönünü gösteren işaretler bulunmaktadır. Kansai havalimanında 5 lokanta Müslümanlar için helal içecek, yiyecek ve alkol içermeyen menü sunmaktadır. Bu lokantaların 3 tanesi helal içecek ve yiyecek belgesine sahiptir. Ayrıca birkaç hava yolları umre ve hac yolculuklarında Müslüman yolcularına helal havacılık hizmetleri temin etmektedir. Örneğin helal içecek ve yiyecek bulunması, koltuklarda Kuran kerim bulunması ve bay ve bayanları göre uçak koltuklarının ayarlanmasıdır (Battour ve İsmail, 2015; Özleyen ve Tepeci, 2017).

4. Helal Finans

İslami finasta faiz gayrimeşru ve yasaktır. Zira faizden kazanç sağlamak yasadışı gelir olarak kabul edilmektedir. Ayrıca İslami finans sisteminde zarar ve kar durumlarında kurumlar işletmeler ve kuruluşlar da bulunan tüm taraflar tarafından paylaşılması beklenmektedir. Bununla birlikte İslami finans tekafül ismi verilen İslami sigorta hizmetini de içermektedir. İslami sigorta kavramı, iki cihetten oluşan ve birinin diğerini öngörülme risklerden korumasını temin eden kontrattır (Zulkifli vd., 2011; Tekbaş, 2013; Özleyen ve Tepeci, 2017).

Helal kavramlı hizmet sunan kurumlarda Helal finans sisteminin bu esaslar ve kaidelerine göre finansal siyasetlerini ayarlamalıdır. İslami kaide ve esaslara göre bankacılık etkinliklerini yürüten kurumlar otellere İslama uygun finansal yardımlar sağlayabilmektedir (Battour vd., 2010; Razalli vd., 2012; Oflaz, 2015).

5. Helal Eğlence

Helal turizm kavramında hizmet sunan kuruluşların, eğlence ve eğlenme faaliyetlerini de İslami kaideler ve esaslara istinaden ayarlaması gerekmektedir. Örnek olarak Helal otellerde gece kulübü ve kumarhane gibi İslami kaidelere ve esaslara aykırı eğlence ve eğlenme hizmetleri sunulmamalıdır (Tekin, 2013; Özleyen ve Tepeci, 2017).

6. Helal Seyahat Acentesi

Helal seyahat acenteleri çoğunlukla helal hizmet sunan lokantalar tercih etmektedir. İslam dinine tabi Müslüman rehberlerle çalışmayı tercih etmektedir. Tur planlamaları yapılırken Müslümanların namaz saatlerine göre ayarlamaktadır. Cami turlar ve İslami eski ve tarihi yerlerin turları planlamaktadır (Battour ve İsmail, 2015; Sandıkcı vd. 2017).

Sonuç

Helal turizm kavramı olarak son senelerde tüm Dünya’da ve Türkiye’de oldukça ilgi duyulan ve araştırılan bir araştırma konusu olarak görülmektedir. Dünyada İslam dinine tabi Müslüman halkın sayısının hızlı artması ve Müslümanların artan satın alma güçleri ile beraber, turizm ve seyahat sektöründeki yerleri de değişiklik göstermeye başlamış ve bu değişiklikler turizm sektörünü çok önem veren ülkelerinin dikkatini çekmiştir. Turizm kuruluşları bu değişikliği göz önünde bulundurarak İslam dinine tabi Müslüman turistlere helal otel, helal içecek ve yiyecek, helal ulaşım, helal finans, helal eğlence ve helal seyahat acenteleri sunmaktadırlar. Dünyanın genelinde birçok Müslüman ibadet, iş, eğitim, bilgi alma, keşfetme, sağlık, kültür, dinlenme ve eğlenme gibi birçok hedeflerle seyahat ve gezi etmektedirler. Seyahatlerini İslami ilkeler ve kaideler göre gerçekleştirmek istemektedirler. Son senelerde Malezya’nın uyguladığı turizm yatırımları, siyasetleri ve finansları ile helal turizm piyasasında en büyük hisse sahip olan ülke durumuna gelmiştir. Malezya birinci, Türkiye ikinci, Birleşik Arap Emirlikleri üçüncü, Singapur dördüncü ve Rusya beşinci sırada gelmektedir.

İslam dininin en önemli iki kaynakları olarak Kuran-ı Kerimi ve Hazreti Muhammed (S.A.V)'in hadislerini referans olarak kullanarak Helal turizm kavramını tanımlanmıştır. İslam dinin teşvik ettiği gezinin ve seyahatin ilk adımlarından son adımlara kadar uyulması gereken kaideler ve tavsiyeleri de ihtiva etmektedir. Helal tanımında bulunan dini kaidelere aykırı bulunmayan, yasaklanmamış olan, haram olmayan ifadelerin turizm tanımı ile beraber düşünülmesi ile helal turizm tanımlamalarına ulaşılabilir. Helal turizm hizmeti takdim eden kurumların, işletmelerin ve kuruluşların karlarını helal yöntemlerle tahsil etmeleri, faize başvurmamaları, istihdam ettikleri elamanın emeklerinin karşılığını vermeleri, alışverişlerini İslam dinin esas ve kaidelere uygun şekilde gerçekleştirmelidirler.

Müslüman turistler helal yiyecek ve alkol içermeyen içecek, havuz ve Selus Per Aqua “Su ile Gelen Sağlık” etkinliklerinin bayan ve baylar için ayrı olması, lokantalar da aile bölümleri ve namaz odaların bulunması, lavaboların, banyoların ve odaların kibleye bakmaması, kumarhane ve gece kulübü olmaması gibi bütün aktivite ve imkânların İslami kaideler çerçevesinde olması istemektedirler. Helal seyahat acenteleri çoğunlukla helal hizmet sunan lokantalar tercih etmektedir. Tur planlamaları yapılırken Müslümanların namaz saatlerine göre ayarlamaktadır. Cami turlar ve İslami eski ve tarihi yerlerin turları planlamakta ve İslam dinine tabi Müslüman rehberlerle çalışmayı tercih etmektedirler. Helal turizmle hem yerli turistlerden tahsil edilecek kazancın artması hem de diğer Müslüman ülkelerden gelecek ilgi ve talepler de göz önünde bulundurarak ülke olarak, kurumlar, işletmeler ve kuruluşlar bazında gelişmiş, büyük ve yeni bir turizm pazarının elde edilmesi beklenmektedir. Çoğu araştırmacının önem verdiği kısım ise, İslam dininde helâl dairede ürün tüketimi için ürünün sadece içeriği değil tüm süreçlerinin de helâl olması gerektiği kısmıdır. Yani; Helâl anlayışı içerisinde tatil yapmak isteyen birey için helâl konseptli otel işletmelerinde kalması yeterli değildir. İslam'ın emrettiği, helâl olarak izin verdiği bir turizm anlayışı ancak turizmin tüm bileşenlerinde İslami hassasiyet gösterilerek yapılmalıdır.

Kaynakça

- Aktaş, C. (2005). Türkiyenin Turizm Gelirlerini Etkileyen Değişkenler İçin Uygun Regresyon Denklemlerinin Belirlenmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6 (2), 163.
- Albayrak, A. (2013). Kış Turizmi Turistlerin Seyahat Motivasyonları, 14. *Ulusal Turizm Kongresi*, Kayseri: Detay Yayıncılık.
- Arpacı, Ö. Batman, O. (2015). Helal Konseptli Otel İşletmelerinin Yüksek ve Düşük Sezonda Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri

- Sadakati ve Müşteri Değeri Üzerine Etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12 (3), 73.
- Arpacı, Ö., Uğurlu, K. ve Batman, O. (2015). Helal Konseptli İşletmelerine Yönelik Yapılan Müşteri Şikayetleri Üzerine Bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (11), 186.
- Akyol, M. Kılınç, Ö. (2014). Internet and Halal Tourism Marketing. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (8), 171-186.
- Battour, M. Ismail, M. N. ve Battor, M. (2010). *Toward a halal tourism market*. *Tourism Analysis*, 15, 1-9.
- Batman, O. (2015). *Otel İşletmelerinin Yönetimi*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Battour, M ve İsmail, M. N. (2015). Halal tourism: concepts, practises, challenges and future. *Tourism Management Perspective*, 5, 1-5.
- Batman, O. Arpacı, Ö. (2016). *Helal Turizmin Felsefesi Teorisi Uygulaması*. Türkiye Alim Kitapları. Almanya, 22-23.
- Battour, M. Ismail, M. N. (2016). Halal Tourism: Concepts, Practises, Challenges and Future. *Tourism Management Perspectives*, 19, 150-154.
- Battour, M. Ismail, M. N. Battor, M. Awais, M. (2017). Islamic tourism: An empirical examination of travel motivation and satisfaction in Malaysia. *Current Issues in Tourism*, 20, (1),52.
- Bogan, E. Batman, O. Saruşık, M. (2016). Helal Turizmin Kavramsal Çerçevesi ve Türkiye'deki Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme, 3. *Uluslararası Turizm ve Yönetim Araştırmaları Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Antalya.
- Collins, D. Tisdell, C. (2002). Gender and Differences in Travel Life Cycles. *Journal of Travel Research*, 133.
- Çelik, U, S. (2011). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Burhaniyenin Alternatif Turizm Potansiyeli. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24, 333.
- Demirkol, Ş. ve Oktay, K. (2004). *Turizm Politikalarına Alternatif Yaklaşımlar*. Birinci Baskı. Sakarya: Sakarya Kitapevi.
- Dinçer, F, İ. Bayram, G, E. (2017), İslami Bakış Açısıyla Helal Turizm. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 34-36.
- Doğan, M. (2011). *Türkiyede İslami Turizmin Gelişim: 2002-2009*. In Political Economy, Crises and Development. İstanbul: IJOPEC Publication.
- El-Gohary, H. (2015). Halal tourism, is it really halal? *Tourism Management Perspectives*, 19,124- 130.

- El-Gohary, H. (2016). Halal Tourism, Is It Really Halal?. *Tourism Management Perspectives*, 19, 123.
- Gülbahar, O. (2009). 1990'lardan Günümüze Türkiye'de Kitle Turizminin Gelişimi ve Alternatif Yönelimler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 162.
- Henderson, J.C. (2010). Sharia-compliant Hotels. *Tourism and Hospitality Research*, 10 (3), 246-254.
- İçöz, O. (2005). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- İslamoğlu, İ. İmamoğlu, A. ve Çavuşoğlu, G. (2014). Verçenik Yaylasının Alternatif Turizmi ve Rekreasyon Faaliyetlerinin Belirlenmesi. *International Journal of Science Culture and Sport*, 2, 275.
- Jafari, J. and Scott, N. (2014). Muslim World And Its Tourisms. *Annals of Tourism Research*, 44, 8–19.
- Kızılgöl, Ö. ve Erbaykal, E. (2008). Türkiyede Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 351.
- Köseoğlu, A. (2014), Helal Belgelendirme Gerekliliği, Mevlana Kalkınma Ajansı Değerlendirme Notu, <http://www.konyadayatirim.gov.tr/images/dosya/helal%20belgele nd% C4% B0rme%20gerekli% C4% B0l% C4% B0% C4% 9e% C4% B0.Pdf>, (Erişim Tarihi: 29.04.2020).
- Kuran-ı Kerim
- Mansouri, S. (2014). Role of Halal Tourism Ideology in Destination Competitiveness: A Study on Selected Hotels in Bangkok. Thailand. *International Conference on Law*, 20.
- Oflaz, M. (2015). *Turistik Ürün Çeşidi Olarak Helâl Turizm Konsepti Uygulayan Konaklama Tesislerinde Müşteri Algıları*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Olcay, A. Karacıl, G. ve Sürme, M.(2017). Helal Turizm Alanının Bibliyometrik Profili. 1. *International Halal Tourism Congress*, Alanya, 886.
- Özdemir, İ. M. (2012). *Turizmde Yeni Bir Pazar Bölümü Olarak İslami Turizm: Dindar Müslüman Turistler ve İslami Otellere Yönelik Bir Araştırma*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Özleyen, E. ve Tepeci, M. (2017). Turizm Akademisyenlerinin Türkiye'de Helâl Turizm Pazarının Gelişimine Bakış Açılı. *International Halal Tourism Congress*, Alanya, 623-624.

- Pamukçu, H.(2017), *Konaklama İşletmelerinde Helal Turizm Standardizasyonu Önerisi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Pavlova, I. (2011). Bosnia Sees High Promise in Halal Tourism. *Business Source Complete*, 120.
- Razalli, M. R., Abdullah, S. ve Hassan, M. G. (2012). Developing a model for Islamic hotels: *evaluating opportunities and challenges*. <http://www.ipedr.com/vol42/018-ICKCS2012-K10008.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.04. 2020.)
- Riaz, N. M. (2007). Halal Production fort he Cereal Industry and the Halal Certification Process. *Cereal Foods World*, 52 (4), 192-195.
- Rosenburg, P. ve Choufany, H.M. (2009). *Spiritual lodging the sharia complicant hotel concept*. *HVS Global Hospitality Services Dubai*, <https://www.hvs.com/content/2856.pdf>, (Erişim Tarihi: 29.04.2020)
- Samori, Z. Sallah, M, Z, N. Khalid, M, M.. (2016), Current Trends On Halal Tourism: Cases On Selected Asian Countries. *Tourism Management Perspectives*, 19, 133.
- Sandıkçı, M. Çağlar, A. ve Güzel, C. (2017). Otellerde Konaklayan Turistlerin Helâl Hizmet Veren (Muhafazakâr) Otel Algıları Üzerine Bir Araştırma. 1. *International Halal Tourism Congress, Alanya*, 564-565.
- Sarıpek, S. (2018). *Helal Belgeli Otellerde İş görenlerin Yetkinlik İnançları Ve Performansları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmış Yüksek Lisan Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya
- Shakiry, A. (2006). Religious Tourism: The pivot of tourism between Islamic countries and the attraction of Muslims world-wide. *Islamic Tourism Prospects*: www.islamictourim.com/Articles/articles.php?issue=34 ET: 29. 04. 2020.
- Tekbaş, M. Ş. (2013). İslami Finans İslami Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi ve Geleceği. *Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Notları- 1 Mayıs*.
- Tekin, Ö.A. (2013). İslami turizm: Dünyadaki ve Türkiye’deki genel durum üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 29 (7),750.
- Tekin, Ö. A. (2014). İslami Turizm: Dünyadaki ve Türkiyedeki Genel Durum Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (29), 750-769.
- Terzi, H. ve Altunışık, R. (2016). Müslüman Tüketicilerin İsraf Kavramına Bakışı, Katar ve Endonezya Ölçeğinde Kültürlerarası

Bir Mukayese, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 86-103.

Walter H. (2005). *Din, Toplum ve Kültür*. A. Coşkun (çev.). İz Yayıncılık.

Zulkifli, W. Rahman, S. Awang, K. and Man, Y. (2011a). Developing The Framework For Halal Friendly Tourism in Malaysia. *International Business Management*, 5, (6), 298.

<http://www.enfal.de/hadisler/niyyet.htm> (Erişim Tarihi; 8/11/2019)

<https://www.islamveihsan.com/supheli-seyler-ve-haramlar.html>(Erişim Tarihi: 13/11/2019)

<https://sorularlaislamiyet.com/ameller-niyetlere-goredir-hadisini-nasil-anlamaliyiz> (Erişim Tarihi: 8/11/2019)

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Amaç ve Kapsam

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi. Yılda 4 sayı (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.

- Derginin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Arapça, Almanca, Fransızca, Rusça ve Farsça gibi dillerde yazılan makaleler de kabul edilmektedir. Bu dillerin dışında yazılmış makalelerin kabulü Yayın Kurulunun kararına bağlıdır.

- Dergide, sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili özgün bilimsel çalışmalar yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makalelerin daha önce başka bir yayın organında yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş veya eş zamanlı olarak başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir.

- Bilimsel toplantılarda sunulan bildirimler, daha önce bildiri kitapçığında veya başka bir dergide yayımlanmamışsa yayın kurulu tarafından değerlendirmeye alınabilir. Her ne sebeple olursa bildiri kitapçığında ya da başka bir yayın organında yayımlanan yazılar yayımlanmaz. Yayın kurulu üyeleri ve editöryal ekip, gönderilen yazıların daha önce başka bir yayın organında yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmak mecburiyetinde değildir. Söz konusu durumun etik sorumluluğu makale yazar veya yazarlarına aittir.

Araştırma Bütünlüğü ve Yazar Sorumlulukları

-Farklı disiplinlerin ve yayın biçimlerinin farklı normlara sahip olduğunu kabul etmekle birlikte dergimize gönderilen makalelerde bir takım şartlar aramaktayız. Bunlar:

- * Araştırma uygulamasında titizlik, dürüstlük ve mükemmellik,
- * Araştırmadaki tüm katılımcılara ve konulara özen ve saygı,
- * Şeffaflık ve açık iletişim,
- * Araştırma yöntemi,
- * Konu bütünlüğü,
- * Bilimsel özgünlük,
- * Bilim alanı ile ilgili terim bilgisi kullanımındaki hakimiyet,
- * Konuyla ilgili eski ve yeni çalışmaları görebilmek,
- * Yararlanılan kaynaklarda uygunluk ve yeterlilik,
- * Değerlendirme yapabilme ve sonuca ulaşabilme,
- * Alanına katkı sağlama,
- * Dil hâkimiyeti/anlaşılabilirlik ve akıcılık,

-Ayrıca yazarlar aşağıda yer alan hususları kabul etmiş olurlar:

- * Yazarlar derginin yayın politikasına, etik ve yazım kurallarına uymakla yükümlüdürler.
- * Yazarlar yayın sürecinde editör ve hakemlerin önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapmayı kabul etmelidirler. Bu bağlamda yazar veya yazarlar, kendisine yapılan önerileri kabul etmezse söz konusu makale reddedilecektir.
- * Ortak yazarlı makalelerde, diğer yazarlara ulaşılamaması durumunda sorumlu yazar bütün sorumluluğu kabul etmiş sayılır.
- * Dergimizde yayımlanmış makalelerin diğer çalışmalarda kullanılması, sadece atıf verilmesi halinde mümkündür.
- * Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak hakkına sahiptir.
- * Yayımlanması için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen yazıların telif hakları dergiye devredilmiş olur. Dergi yönetiminden izin alınmaksızın başka bir yayın organında bu yazılar yayımlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz.
- * Yayımlanan makaleler için yazara/yazarlara telif ücreti ödenmez. Ayrıca yazardan/yazarlardan makale başvuru ücreti ve yayın ücreti alınmaz.
- * Dergide yayımlanan yazıların hukuksal, bilimsel ve etik sorumluluğu yazara/yazarlara aittir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip doğabilecek herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.
- * ULAKBİM TR Dizin kuralları gereği makalelerde yer alan tüm yazarların ORCID numaralarının makalenin son şekline eklenerek gönderilmesi gerekmektedir.

Makale Gönderme

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne makale göndermek isteyen yazarların <http://www.yyusbedergisi.com/> veya <http://dergipark.gov.tr/yyusbed> adresine üye olarak makalelerini sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Sistemde yazara/yazarlara ve makaleye ait bilgilere eksiksiz yer verilmelidir. Ancak makale sistem üzerinden hakemlere gönderildiği için sisteme yüklenen makale dosyasında yazarın/yazarların kimliğini belli eden bilgiler bulunmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazarla/yazarlarla ilgili bilgiler sistemden alınarak makaleye eklenecektir.

- Makalenin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin web sitesine gönderilmesi, yayımı için başvuru

olarak kabul edilir ve yazının değerlendirme süreci başlatılır. Birden fazla yazarlı makalelerde, yazarların telif haklarını makaleyi sisteme yükleyen yazara devrettikleri kabul edildiğinden, Yayın Kurulu yazarların her birinden telif hakkı talebinde bulunmaz. Bu konuda sorumluluk, makaleyi sisteme yükleyen yazara aittir.

- Dergiye gönderilen makale, daha önce sempozyum/kongrede sunulan bir bildiri ise veya tezden üretilmişse bu durum çalışmada mutlaka belirtilmelidir.

Editöryal Süreç

- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi olarak objektif, bağımsız yayın politikasına önem vermekteyiz. Dergiye gönderilen makaleler ilk olarak dergi editörleri tarafından ön incelemeden geçirilir. Bu aşamadan sonra editörler ve Yayın Kurulu tarafından makalenin, derginin yayın ilkelerine uygunluğu incelenir ve uygun görülenler alan editörlerine atanır. Bunun yanında dergi yayın ilkelerine uymayan makaleler kesinlikle reddedilir. Alan editörleri makaleleri alana katkısı yönünden inceler ve uygun görürlerse makaleleri hakeme gönderirler.

- Editör(ler) makalelerin uygunluğuna ve yayınına karar verirken yazarın/yazarların ırkı, cinsiyeti, inancı, uyruğu gibi etkenleri değil, derginin yayın politikasını ve bilimsel hassasiyeti göz önünde bulundurur. Ayrıca editör(ler) aşağıdaki hususlardan sorumludur:

* Okuyucu ve yazarların ihtiyaçlarını karşılamaya gayret edilmelidir.

* Dergiyi sürekli geliştirmeye çalışılmalıdır.

* Akademik ilkelerin bütünlüğünü korumaya özen gösterilmelidir.

* Gerekliğinde düzeltmeler, açıklamalar, geri çekme konularında inisiyatif alınmalıdır.

* Yazarlara her konuda rehberlik edilmelidir.

* Dergideki hakem değerlendirmelerinin adil, tarafsız ve zamanında yapılması sağlanmaya çalışılmalıdır.

Hakem Süreci

- Hakem süreci, yayınlarımızın standartlarını korumak için kritik öneme sahiptir. Dergi olarak çift taraflı kör hakemlik prensibine bağlı olmakla beraber;

* Tüm yayınlarımıza titiz, adil ve etkili hakem değerlendirmesini kolaylaştırmak için destek sağlamayı hedefliyoruz,

* Editörlerimizi ve hakemlerimizi hakemlik ile ilgili en iyi uygulama yönergelerine aşına olmaları ve bunlara uygun davranmalarını için teşvik etmeyi amaçlıyoruz.

- Gizliliğin değerlendirme sürecinin bir parçası olması ilkesi ile hakem değerlendirme sürecinde yazarların ve hakemlerin gizliliğini korumak için uzlaşmaz bir ilke ile hareket ediyoruz. Bu bağlamda, hakemler ve yazar (lar) birbirlerini asla tanımazlar.- Ayrıca hakem sürecinde aşağıdaki hususlara dikkat edilmektedir:

* Hakemler gizlilik politikasına göre çalışırlar. Ulaştıkları bilgi ve değerlendirme sonuçlarını yazar dâhil üçüncü kişilerle paylaşamazlar.

* Hakemler dergi yayın politikası ve yazım kurallarına göre tarafsız, adil ve yapıcı olmak üzere çalışırlar.

* Hakemler, yazarlara önerilerde bulunarak hataların giderilmesine yardımcı olurlar.

* Hakemlerin kendilerine gönderilen makaleleri belirtilen sürede değerlendirememeleri durumları varsa/ veya kendilerine iletilen yazılarda kendilerini yetersiz hissetmelerini gerektiren bir durum söz konusu ise bu hususta editörleri bilgilendirmelidirler.

- Hakem değerlendirmesi sonucu iki olumlu rapor alan makaleler yayımlanmaya hak kazanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makalenin üçüncü bir hakeme gönderilmesi dergi editörlüğünün tasarrufundadır.

- Makaleyi değerlendirmeleri için hakemlere verilen süre 20 gündür. Ancak bu süre zarfında değerlendirmeyi tamamlamayan hakemlere 10 gün ek süre verilir. Ön incelemesi yapıp editör, yayın kurulu, alan editörü ve hakem süreci aşamalarından geçen bir makalenin değerlendirme süreci yaklaşık 6-8 hafta sürebilir.

- Hakemlerden olumsuz rapor alan makaleler yayımlanmaz ve yazarına/yazarlarına iade edilmez.

- Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, önerisi ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadır. Kabul etmedikleri herhangi bir sorun varsa, gerekçelerine itiraz etme hakları vardır.

İntihal Politikası

İntihal, yazarların çalışmalarında birisinin ifadelerini, keşiflerini veya düşüncelerini izinsiz veya referans vermeden, etik ve akademik bütünlüğü ihlal ederek kullanma şeklidir.

- Dergimiz, intihal olduğunu kabul etme konusunda aşağıda sıralanan temel ilkelere uyar:

* Başka bir kişinin çalışmasını kaynak gösterilmeksizin kelimesi kelimesine alıntılanmak,

* Kelimelerin bazılarını veya sırasını değiştirerek başka bir kişinin çalışmasını yeniden yorumlamak,

* Birinin fikirlerini referans vermeden kullanma. (Referanssız yeniden yazma)

* Çevrimiçi kaynaklardan kaynak gsterilmeksizin kesme ve yapıştırma,

* Birisinin yazılarını kendi çalışmalarının bir parçası olarak kullanmak.

- Yayınlarımızın hiçbirinde intihallere müsamaha gsterilmez ve kontrol etme hakkımızı da saklı tutarız. Bu bağlamda dergimize gnderilen makaleler intihal tespit programı olan *iThenticate* ile taranmaktadır. Benzerlik oranının yüksek çıkması durumunda makale reddedilir. Kabul edilen makaleler raporuyla birlikte hakemlere sunulmaktadır. Makaleler için %20 ve üzeri benzerlik oranları kabul edilmemektedir.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editrlerden, ilgili editre başvurarak veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta gndererek intihal şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

Mükerrer Yayın

- Bir eser veya bir eserin nemli blmleri, eserin yazar veya yazarları tarafından birden çok kez yayımlandığında, gereksiz yayın veya "kendiliğinden intihal" meydana gelir. Bu durum aynı veya farklı bir dilde olabilir. Tekrar Yayın / Duplication / oklu Yayın / Bilimsel Yanıltma, suçtur. TÜBİTAK Yayın Etik Kurulu'na gre duplikasyon, aynı araştırma sonuçlarını birden fazla dergiye yayım için gndermek veya yayınlamaktır. Bir makale nceden değerlendirilmiş ve yayınlanışsa bunun dışındaki yayınlar duplikasyon sayılır. Bu bağlamda editryal ekip ve yayın kurulu olarak duplikasyona karşı olduğumuzu açıkça belirtiriz.

- Okuyucularımızdan, hakemlerden ve editrlerden, ilgili editrle iletişime geçerek veya sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr adreslerine e-posta gndererek yinelenen veya gereksiz yayın şüphelerini dile getirmelerini bekliyoruz.

İnsan veya Hayvanlar zerinde Araştırma

- İnsanları veya hayvanları kapsayan araştırmalar ilgili etik kurul(lar) tarafından onaylanmalıdır. Makaleler uluslararası etik ve yasal standartlara uygun olmalıdır. Ayrıca yazarların, insan katılımcılarının gizlilik haklarına saygı duymasını ve dergimize makale

göndermeden önce yayınlamak için gerekli her türlü izni almaları gerekmektedir.

Açık Erişim Politikası

- Dergimiz açık erişimi desteklemektedir. Açık erişim politikası gereğince, dergi sayıları ve makaleler derginin web sayfasında yer alır ve makalelerin tam metinlerine pdf dosyası olarak erişilebilir. Yayımlanmış makalelerin kişisel web sayfası ya da kurumsal arşivlerde saklanmalarına engel herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır.

Çeşitli Hususlar

- Derginin her sayısı için belirlenen makale sayısı en fazla 20'dir (özel sayılarda bu rakam farklılık gösterebilir). Genel prensip olarak, yayınlanmasına karar verilen makaleler geliş tarihine göre derginin ilgili sayısına kabul edilir. Söz konusu sayı için makale sayısının 20'yi aşması durumunda, sayıyı aşan makaleler bir sonraki sayıya devredilir. Ancak yayına kabul edilen tüm makaleler içinden, konusu itibarıyla özgün olması dikkate alınarak ilgili sayıya dâhil edilecek makaleleri seçme hakkı editörlere aittir. Ayrıca makalelerin dergideki sıralaması da editörlerin tasarrufundadır.

- Bir sayıda, aynı yazara ait en fazla bir tane makale yayımlanabilir.

- Bir takvim yılı içerisinde, aynı yazara ait en fazla iki tane makale yayımlanabilir.

- Burada belirtilmeyen hususlar için karar yetkisi, dergi Yayın Kuruluna aittir.

Yazım Kuralları

-Yayımlanmak üzere Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen makalelerin başında Türkçe "Öz" ve İngilizce "Abstract" mutlaka bulunmalıdır. Türkçe Öz, en az 150, en fazla 200 kelime ve tek paragraf olmalıdır. Öz içinde kaynak, şekil, çizelge vb. unsurlara yer verilmemelidir. Özetin altında en az 3, en çok 6 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

-Dergiye gönderilen makale öz, abstract, atıflar, kaynaklar ve ekler dâhil en az 4 bin, en fazla 10 bin kelime olmalıdır.

-Makalede atıf sistemi olarak APA 6 kullanılmalıdır. Kaynak gösteriminde dipnot kesinlikle kullanılmamalıdır. Sadece gerekli durumlarda açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve dipnotlar numaralandırılmalıdır.

-İmla ve noktalama açısından, metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, Türk Dil Kurumunun güncel İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

-Dergi sistemine yüklenen makaleler Microsoft Word programında hazırlanmalı, aşağıdaki değerlere uygun bir biçimde düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Boşluk	2,5 cm
Alt Boşluk	2,5 cm
Sol Boşluk	2,5 cm
Sağ Boşluk	2,5 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Yazı Boyutu (Başlık ve Metin)	11
Yazı Boyutu (Özetler)	10
Yazı Boyutu (Dipnot)	9
Tablo-Grafik	10
Paragraf Aralığı	Önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı	Tek (1)

- Microsoft Word programında bulunmayan bir yazı tipinin (font) kullanıldığı çalışmalarda, makale ile birlikte font dosyası da sisteme yüklenmelidir.

- Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

- Makale başlığı dâhil olmak üzere tüm alt başlıklar koyu ve başlıklardaki her bir kelimenin sadece ilk harfi büyük olmalıdır.

- Makalenin sonunda kaynakça bulunmak zorundadır. Yararlanılan kaynaklar, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

- Arapça, Farsça veya Rusça dillerinde yazılan makaleler için Latince kaynakça verilmesi zorunludur.

Kaynakça Oluşturma

Tek Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

İpekten, H. (1990). *Nâ'ili Dîvânı*. Ankara: Akçağ.

Çok Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ.

Çeviri Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Çevirmenin Soyadı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. (Çev.). Yayın Yeri: Yayın Evi.

Ferguson, N. (2009). *Paranın Yükselişi-Dünyanın Finansal Tarihi*. Pala, B. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Editörlü Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Ed.). (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Özbek, M. (Ed.). (2005). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil.

Editörlü Kitapta Bölüm

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Bölüm Başlığı. Editör Adı (Ed.), *Kitap Adı* içinde (sayfa aralığı). Yayın Yeri: Yayın Evi.

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

Dergiden Tek Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Özerhan, Y. (2016). Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağındaki Ölçümleme Esasları Üzerine Bir Değerlendirme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (2), 307-336.

Dergiden Çok Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. ve Bolat, İ. (2017). Katılım Bankalarının Performanslarının AHP ve GIA Tekniklerinden Oluşan Bütünleşik Bir Sistem ile Değerlendirilmesi: Türkiye

Örneği. *Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 54-69.

Elektronik Dergiden Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı). Erişim Adresi.

Kardaş, F. ve Tanhan F. (2018). Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, XV (I). Erişim: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Sempozyum/Kongre/Konferans/Bildiri

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Bildiri Başlığı. *Sempozyum/Kongre/Konferans Adı* Tam Metni içinde (sayfa aralığı).

Bülbül, S. E. ve Baykal, K. B. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Hayat Dışı Branşlarda Türk Sigorta Sektörünün Değerlendirmesi. 3. *Ulusal Sigorta ve Aktüerya Kongresi* Tam Metni içinde (s. 1-9).

Yayımlanmamış Tez

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Tezin Başlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurum adı, Yer.

Ertuş, A. (2016). *Toplumcu Gerçekçi Türk Şiirinde Kadın İmgesi (1960-1980)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ansiklopediler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Madde Başlığı. Ansiklopedi Adı içinde. (Cilt, sayfa aralığı). Yer.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* içinde. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Sözlükler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Sözlük Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11. Baskı). Springfield, MA: Merriam-Webster's.

Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute

Publishing Principles and Writing Rules

Purpose and Scope

- Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences Institute is an international refereed journal. It is published 4 times a year (March, June, September, December).

- The journal's publication language is Turkish, but articles written in languages such as English, Arabic, German, French, Russian and Persian are also accepted. Acceptance of articles written outside these languages is subject to the decision of the Editorial Board.

- The journal publishes the original scientific studies related to all fields of social sciences. The articles submitted to the journal must not have been previously published in another publication, have not been accepted for publication or have not been sent to another journal simultaneously.

-The papers presented in scientific meetings can be evaluated by the editorial board if they have not been previously published in the proceedings booklet or in another journal. For whatever reason, articles published in the leaflet or any other publications are not published. Editorial board members and the editorial team are not obliged to investigate whether the submitted articles have been previously published in other media. The ethical responsibility of the situation in question belongs to the author or authors of the article.

Research Integrity and Author Responsibilities

- Although we accept that different disciplines and publication formats have different norms with each other, we demand some conditions in the articles sent to our journal. These are:

* Meticulousness, honesty, and perfection in research practice,
* Paying attention and respect to all participants and subjects in the research,

* Transparency and open communication,

* Research method,

* Subject integrity,

* Scientific originality,

*Dominance in the use of term information related to the field of science,

* To see old and new investigations on the subject,

* Eligibility and adequacy in the resources used,

- * To make an evaluation and reach to a result,
- * Contribution of the article to the field,
- * Language domination/understandability and fluency,
- In addition, the authors accept the following rules:
  - * The authors are obliged to comply with the journal's publication policy, ethics and writing rules.
  - * The authors should agree to make the necessary corrections during the publishing process in line with the recommendations of the editors and reviewers. In this context, if the author or authors do not accept the suggestions made to him, the article in question will be rejected.
  - * In articles with co-authors, if the other authors cannot be reached, the responsible author is deemed to have accepted all the responsibility.
  - * It is possible to be used the articles published in our journal in other studies only when cited.
  - * Journal of Social Sciences Institute of Van Yüzüncü Yıl University has the right to make corrections, to publish or not to publish the articles.
  - * The copyright of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences for publication is transferred to the journal. These articles may not be published, reproduced and used without reference, without permission from the journal management.
  - * No fee is paid to the author / authors for published articles. In addition, article application fees and publication fees are not collected from the author/ authors.
  - * The legal, scientific and ethical responsibility of the articles published in the journal belongs to the author/authors. Editorial Board and the editorial team do not accept any legal obligations that may arise.
  - * As per ULAKBİM rules; all authors in the articles must send the articles by adding their ORCID numbers to the final form of the article.

Submitting an Article

- The authors who want to submit an article to Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute Journal should upload their articles to the system by subscribing to <http://www.yyusbedergisi.com/> or <http://dergipark.gov.tr/yyusbed>. In the system, the author/authors and the information about the article should be fully included. However, since the article was sent to the referees through the system, the information that indicates the identity of the author/authors should not be included in the article file uploaded to the system. After the referee

process of the article is completed, information about the author/authors will be taken from the system and added to the article.

- Submitting the article to the website of Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences is accepted as an application for its publication and the evaluation process of the article is started. In articles with multiple authors, the Editorial Board does not request copyright from each of the authors, since it is accepted that the authors transfer their copyrights to the author who uploaded the article to the system. The responsibility for this matter belongs to the author who uploaded the article to the system.

- If the article sent to the journal is an announcement previously presented at any symposium/congress or if it was produced from the thesis, this must be stated in the study

Editorial Process

- As Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences, we attach importance to objective, independent publication policy. Articles submitted to the journal are first reviewed by journal editors. After this stage, the editors and the Editorial Board in accordance with the journal's editorial principles, then they appoint the articles to the appropriate editors of the field. In addition, articles that do not comply with journal publishing principles are strictly rejected. The editor of the field examines the articles in terms of their contribution to the field and if they deem appropriate, they sent the articles to the referee.

- when deciding on the compatibility and printability of the articles, the editor (s) consider the journal's publication policy and scientific sensitivity, not the factors such as the author's / author's race, gender, belief, and nationality.

In addition, the editor (s) is responsible for:

* Efforts should be made to meet the needs of readers and writers.

* It should be tried to improve the magazine continuously.

* Care should be taken to protect the integrity of academic principles.

* If necessary, initiative should be taken for corrections, explanations, and withdrawal.

* Authors should be guided in all matters.

* The referee reviews in the journal should be tried to be made fair, impartial and timely.

Referee Process

- The referee process is critical to maintaining the standards of our broadcasts. Although we adhere to the principle of double-sided blind review as a journal;

- * We aim to provide supports for all our publications to facilitate rigorous, fair and effective referee evaluation,

- * We aim to encourage our editors and referees to become familiar with and act in accordance with the best practice guidelines regarding refereeing.

- With the principle that confidentiality is the part of evaluation process, we act with an uncompromising principle to protect the confidentiality of the authors and referees during the referee evaluation process. In this context, referees and author (s) never know each other.

- In addition, the following points are taken into consideration during the referee process:

- * Referees work according to the privacy policy. They cannot share the information and evaluation results they have reached with third parties, including the author.

- * Referees work to be impartial, fair and constructive according to journal publication policy and writing rules.

- * Referees help to correct mistakes by making suggestions to the authors.

- * If the referees are unable to evaluate the articles sent to them within the specified period, or if there is a situation requiring them to feel inadequate in the articles sent to them, they should inform the editors.

- Articles that receive two positive reports as a result of the referee evaluation are entitled to be published. If one of the referee reports is positive and the other is negative, sending the article to a third referee is at the disposal of the journal editor.

- The time given to the referees to evaluate the article is 20 days. However, referees who do not complete the evaluation during this period are given an additional 10 days. The evaluation process of an article that has been pre-examined and passed through the editor, editorial board, field editor and referee process stages can take approximately 6-8 weeks.

- Articles that receive negative reports from the referees are not published and returned to their author (s).

- The authors have to take into consideration the criticisms, suggestions and requests of correction of the referees and Editorial Board. If there are any issues they disagree with, they have the right to appeal with their justifications.

Plagiarism Policy

- Plagiarism is the way that the writers use in their works someone's expressions, discoveries or thoughts without permission or giving the reference, violating ethical and academic integrity.

- Our journal complies with the following basic principles about accepting plagiarism:

* To quote the work of another person as word-by-word, without reference.

* Reinterpreting another person's work by changing some words or word order,

*Using someone's ideas without giving reference
(Paraphrasing without reference)

* Cutting and pasting without showing sources from online sources,

* To use someone's writing as a part of his or her own work.

- Plagiarism is not tolerated in any of our publications and we reserve the right to control it. In this context, the articles sent to our journal are scanned with iThenticate, a plagiarism detection program. If the similarity rate is high, the article is rejected. Accepted articles are presented to the referees together with their report. For articles, similarity rates of 20% and above are not accepted.

- We expect our readers, referees, and editors to raise their suspicion of plagiarism by contacting the relevant editor or sending an e-mail to sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

Repeat Release

- When a work or important part of work is published more than once by the author or authors of the work, unnecessary publication or "spontaneous plagiarism" occurs. This may occur in the same or a different language. Republishing / Duplication / Multicasting / Scientific Deception is a crime. According to TÜBİTAK Editorial Ethics Committee, duplication is to send or publish the same research results in more than one journal for publication. If an article has been previously evaluated and published, other publications are considered duplication. In this context, as the editorial team and editorial board, we clearly state that we are against duplication.

- We expect our readers, referees, and editors to raise suspicions of duplicate or unnecessary publications by contacting the relevant editor or sending an e-mail to sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr.

Research on People or Animals

- Researches involving human beings or animals should be approved by the relevant ethics committee (s). Articles must comply with international ethical and legal standards. In addition, the authors must respect the privacy rights of human participants and obtain all necessary permissions to publish them before submitting articles to our journal.

Open Access Policy

- Our journal supports open access. In accordance with the open access policy, journal issues and articles are published on the website of the journal, and the full text of the articles can be accessed as a PDF file. There are no restrictions on the publication of published articles on personal web pages or corporate archives.

Miscellaneous

- The number of articles determined for each issue of the journal is a maximum of 20 (in special issue, this figure may differ). As a general principle, the articles that are decided to be published are accepted according to the relevant issue of the journal according to the date of arrival. If the number of articles exceeds 20 for the relevant issue, exceeding the number of articles is transferred to the next issue. However, among all the articles accepted for publication, considering the originality of the subject, the editors have the right to choose the articles to be included in the relevant issue. In addition, the ranking of the articles in the journal is at the disposal of the editors.

- A maximum of one article by the same author can be published.

- A maximum of two articles from the same author can be published in a calendar year.

-The decision authority for the matters not mentioned here belongs to the Editorial Board.

Writing rules

- "Öz" in Turkish and "Abstract" in English should be at the beginning of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences for publication. Turkish Abstract should be a minimum of 150 and a maximum of 200 words and a single paragraph. In essence, source, figure, chart, etc. elements should not be included. Keywords consisting of at least 3 and at most 6 words should be given under the abstract.

-The article sent to the journal should be a minimum of 4,000 words and a maximum of 10,000 words, including Öz, abstract, citations, references and supplements.

- APA 6 should be used as a citation system in the article. Footnotes should never be used in the source representation. Only in necessary cases, footnotes should be used for explanations and footnotes should be numbered.

- In terms of spelling and punctuation, the current Spelling Guide of the Turkish Language Institute should be taken aside, except for the mandatory situations required by the text.

- Articles uploaded to the journal system should be prepared in Microsoft Word program and edited in accordance with the following values:

Paper Size	A4 Vertical
Top Margin	2,5 cm
Bottom Margin	2,5 cm
Left Margin	2,5 cm
Right Margin	2,5 cm
Font	Times New Roman
Font Style	Normal
Font Size (Title and Text)	11
Font Size (Abstracts)	10
Font Size (Footnote)	9
Table-Graphic	10
Paragraph Space	First 6 nk, Then 0 nk
Line Space	Single (1)

- In the case of using a font that is not available in the Microsoft Word program, the font file along with the article should be uploaded to the system.

- Articles should not include details such as page number, header, and footer.

- All subtitles, including the article title, should be bold and only the first letter of each word in the titles should be capitalized.

- The bibliography must be available at the end of the article. The sources used should be listed alphabetically by author surnames.

- For articles written in Arabic, Persian or Russian languages, the Latin bibliography is mandatory.

Creating Bibliography

Single-Author Book

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

İpekten, H. (1990). *Nâ'îlî Dîvânî*. Ankara: Akçağ.

Multiple Author Books

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Economic Policy*. İstanbul: Remzi Publishing.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *Turkish Literature in the Second Constitutional Monarchy Period*. Ankara: Akçağ.

Translated Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Translator's Surname, Initial of Translator's Name. (Transl.) Publication Place: Publisher.

Ferguson, N. (2009). *The Ascent of Money: The Financial History of the World*. Pala, B. (Transl.). İstanbul: Yapı Kredi Publishing.

Edited Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of the Chapter. Editor's Name (Ed.), *Title of Book* within (page range). Publication Place: Publisher.

Kejanlıoğlu, B. (2005). The Concept of Public Place in Media Studies. Meral Özbek (Ed.), *Public Place* within (p. 689-713). İstanbul: Hil.

Single Author Article from a Journal

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Journal Name*, Volume (Issue), Page Range.

Özerhan, Y. (2016). A Review on the Measurement Basis in the Local Financial Reporting Framework Draft. *The World of Accounting Science*, 18 (2), 307-336.

Journal Articles by Multiple Authors

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Page Range.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. and Bolat, İ. (2017). Evaluation of Participation Banks' Performance with an Integrated System Resulting From AHP and GIA Technique: Turkey Sample. *Pamukkale Eurasia Journal of Socio-Economic Studies*, 4(2), 54-69.

Article from Electronic Magazine

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Accessed Address.

Kardas, F. and Tanhan F. (2018). An Investigation of Post-Traumatic Stress, Post-Traumatic Growth and Hopelessness Levels of University Students Experienced Van Earthquake. *YYÜ Education Faculty Journal*, XV (I). Accessed: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Symposium / Congress / Conference / Presentation

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Presentation. *Symposium / Conference / Conference Name* Full Text (page range).

Bülbül, S.E. and Baykal, K.B. (2017). Evaluation of Turkish Insurance Sector in Non-life Branches by Using Gray Relational Analysis Method. *3rd National Insurance and Actuarial Congress* Full Text (pp. 1-9).

Unpublished Thesis

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Thesis. (Unpublished Master/ Doctoral Thesis). Institution name, Location.

Ertuş, A. (2016). *Woman Image in Socialist Realistic Turkish Poetry (1960-1980)*. (Unpublished Doctoral Thesis). Van Yüzüncü Yıl University / Institute of Social Sciences, Van.

Encyclopedias

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Article. Name of Encyclopedia Within (Volume, page range). Location.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* Within. (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago, IL: Encyclopaedia Britannica.

Dictionaries

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Dictionary Name*. Place of Publication: Publisher.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11th Edition). Springfield, MA: Merriam-Webster's.